МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 58. ТОМ 1
ISSUE 58. VOLUME 1

Видавничий дім «Гельветика» 2022

Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 14 від 22.12.2022 р.)

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 58. Том 1. – 368 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Л.З.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тиміш Л.І.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кадидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74,
факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2022
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2022

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 14 from 22.12.2022)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica", 2022. – Issue 58. Volume 1. – 368 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushniy** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Co-Editor, Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences,Associate Professor, Associate Professor (Ivan Franko Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **L. Tymish** – PhD (History), Associate Professor, Department of the Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustymenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category "B") in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region, 82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko Pedagogical University, 2022
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2022

ІСТОРІЯ

УДК 930.85:008):323.15(438.32)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-1

Надія БАРАНОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9902-9625
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) nadiia.m.baranovska@lpnu.ua

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ У КУЛЬТУРІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛЬВОВА

У статті висвітлюються етнічні складники культури середньовічного Львова, де поєдналися традиції та звичаї, які принесли з собою міграційні хвилі зі Сходу та Заходу, що сприяло формуванню самобутньої культури міста на поліетнічній основі. Розвиток культури середньовічного Львова розглянуто на тлі характеристики найбільших етнічних громад, їх розселення та діяльності на території міста, участі у міській забудові та розвитку архітектури, що, певною мірою, стало способом культурної адаптації мігрантів до життя в нових для них суспільно-політичних умовах. Простежено вплив етнічних громад на формування особливого культурного простору Львова, відкритого та толерантного до традицій і запозичень культурних надбань народів різного етнічного походження та конфесійної належності.

Зазначено, що Львів від самого початку формувався як поліетнічне місто, тому розвиток його культури відбувався за участю багатьох народів, які на відведеній їм території намагалися відтворити культурну модель своєї малої батьківщини, водночас, надаючи неповторних, специфічних рис міському культурному середовищу. Це сприяло формуванню у Львові середньовічного періоду різних культурних моделей: руcько-візантійської, представленої українцями – засновниками й корінними жителями міста; східної, репрезентованої татарами, вірменами та євреями; західної, яку розвивали німецькі та польські колоністи. Автор доходить висновку, що проживання різних етнічних громад в межах єдиного міського простору, поєднання культурних надбань корінного етносу та народів-мігрантів зі Сходу та Заходу позитивно впливало на процеси етнокультурних комунікацій, культурні взаємовпливи та взаємозбагачення, проникнення у міську культуру різноконфесійних релігійних традицій і мистецьких здобутків. У результаті взаємодії культур різних народів та їх творчих зусиль було закладено фундамент формування багатої культурної спадщини Львова світового рівня значення.

Ключові слова: *середньовічний Львів, поліетнічність, культура, етнічні громади, культурна спадщина.*

Nadiia BARANOVSKA,
orcid.org/0000-0002-9902-9625
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of History, Museology and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) nadiia.m.baranovska@lpnu.ua

POLYETHNICITY IN THE CULTURE OF MEDIEVAL LVIV

The article highlights ethnic components of the culture of medieval Lviv, where traditions and customs are combined, that migration waves from the East and West brought with them, which contributed to the formation of the original culture of the city on a multi-ethnic basis. The development of the culture of medieval Lviv is considered on basis of the characteristics of the largest ethnic communities, their settlement and activity in the city, participation in urban development and development of architecture, which, to some extent, became a way of cultural adaptation of migrants to life in new socio-political conditions. The influence of ethnic communities on the formation of a special cultural space of Lviv, that is open and tolerant to traditions and borrowings of cultural heritage of nations of different ethnic origin and confessional affiliation is traced.

It is noted that Lviv was formed as a multi-ethnic city from the very beginning, therefore the development of its culture took place with participation of many nations, which tried to reproduce the cultural model of their small homeland on the territory allocated to them, at the same time, giving unique, specific features to the city's cultural environment. This contributed to the formation of various cultural models in Lviv during the medieval period: Russian-Byzantine, represented by Ukrainians – the founders and original inhabitants of the city; Eastern, represented by Tatars, Armenians and Jews; western, which was developed by German and Polish colonists. The author concludes, that the residence of different ethnic communities within a single urban space, the combination of cultural heritage of indigenous ethnic groups and

migrant nations from the East and West had a positive effect on the processes of ethno-cultural communication, cultural mutual influences and mutual enrichment, penetration of various religious traditions and artistic achievements into the urban culture. As a result of the culture interaction between different nations and their creative efforts, the foundation for formation of Lviv's rich cultural heritage of world importance was laid.

Key words: *medieval Lviv, polyethnicity, culture, ethnic communities, cultural heritage.*

Постановка проблеми. Етнічне різноманіття середньовічного Львова та його вплив на культуру цього давнього міста викликає неабиякий науковий інтерес сучасних дослідників. Як політичний і культурний центр Галицько-Волинської держави, Львів від самого початку формувався як поліетнічне місто, культура якого стала синтезом культурних надбань корінного етносу та народів-мігрантів зі Сходу та Заходу, витворивши унікальне культурне середовище, цінне для України та всієї світової спільноти. Упродовж середньовіччя у Львові відбувалися процеси розвитку та поєднання східних і західних моделей етнічних культур, їх взаємовпливи і взаємозбагачення і, на цьому грунті, формування багатої культурної спадщини міста. Зрозуміти особливості та динаміку цих процесів неможливо без аналізу специфіки поліетнічного складу населення міста, внеску найбільших етнічних громад у формування його самобутньої культури, відкритої для надбань і запозичень культур інших народів.

Аналіз досліджень. У сучасній історіографії наявна низка публікацій, в яких досліджена історія, станово-професійна та планувальна структура середньовічного Львова, просторовий розвиток міста на тлі характеристики етнічного складу населення. Розглянуто становище та привілеї етнічних громад та соціально-правові взаємини між ними, а також історія забудови окремих етнічних дільниць. Цим питанням приділяли значну увагу Я. Дашкевич, М. Капраль, Р. Могитич, М. Долинська, Р. Лозинський, Г. Кос, та ряд інших дослідників. Однак проблемам співіснування культур різних народів, їх взаємовпливів та взаємозбагачення на грунті формування багатої культурної спадщини середньовічного Львова приділено ще недостатньо уваги.

Мета статті. Проаналізувати особливості поліетнічного складу населення середньовічного Львова, внесок найбільших етнічних громад у розвиток культури міста як своєрідного феномену поєднання і взаємодоповнення культур різних етнічних спільнот.

Виклад основного матеріалу.

«Складність феномену культури криється в його відомій множинності: бути одночасно формою існування окремих етносів, народностей, соціумів і створювати поле для їх взаємного співіснування» (Островська, 2009: 181). Це повною мірою стосується культури Львова, який, як адміністративна одиниця, був заснований сином Великого князя Київського Романа Мстиславича королем Данилом у середині XIII ст. Це було невелике місто-замок фортифікаційного характеру, яке згодом стало поліетнічною культурною столицею Королівства Русі. Побудований на Замковій горі, на Головному Європейському вододілі, на шляху із Заходу на Схід, Львів мав стратегічно важливе географічне положення (Котляр, 1985: 163–164). Будучи сприйнятливим насамперед до європейських культурних впливів, своєрідним містком між Заходом і Сходом Європи, Львів, як і вся Галицько-Волинська Русь, виробили «особливий стиль життя, характерний толерантністю, відкритістю до інших культур і народів, здатністю запозичувати їх надбання, не втрачаючи при цьому індивідуальності» (Яртись, Мельник, 2002: 399).

Спочатку саме українці, які заснували Львів, і були державним етносом у Галицько-Волинській державі, становили основу населення міста, зокрема, військову залогу, яка захищала княжий замок, та жителів розміщеного внизу під замком давнішого торгово-ремісничого поселення. Те, що українці були засновниками міста, автохтонним населенням у ньому, а всі інші народи – прибульцями, визнавав навіть історик, радник і бургомістр Львова XVII ст. Юзеф Бартоломей Зіморович – автор першої в історії хроніки міста. Він писав, що у складі військової залоги Львова могли бути також нечисленні представники інших етнічних спільнот (Зіморович, 2002: 21).

Українці розбудували і розширили місто. Це особливо інтенсивно відбувалося після того, як у 1272 р. син короля Данила князь Лев переніс до Львова з Холма столицю Галицько-Волинської держави і зробив Львів центром державно-політичного, культурного та економічного життя. Засновники міста наприкінці XIII ст. будують першу архітектурну пам'ятку і перший православний храм Львова – двірську княжу церкву св. Миколая (вул. Богдана Хмельницького, 28), хрестовокупольне планування якої та бані з ліхтарями були віддзеркаленням традицій кам'яного храмового будівництва Київської Русі. Цей храм мав особливу опіку від великокняжого двору і довгий час був надвірним храмом галицько-волинських

князів та їх родинною усипальницею. А з літопису відомо, що у дворі біля церкви церкви св. Миколая була князівська скарбниця (Климко, 2022).

Що стосується переселенців зі Сходу та Заходу, то їх міграційна хвиля принесла з собою у Галицько-Волинську державу вже за правління короля Данила. Вони оселялися у Львові поруч із місцевим українським населенням. Це означало, що Львів формувався як поліетнічне місто і не був етнічно однорідним за своєю структурою ще у княжу добу. Населення іноземного походження, здебільшого торгово-ремісничого, у Львові швидко збільшувалося, адже отримало захист від княжого двору. Наприкінці XIII ст. суспільна та культурна значимість іноземців помітно посилилася. Львів став найбільш етнічно строкатим містом Королівства Русі, у якому традиції корінного українського населення співіснували з різноманітними культурами європейських і східних народів. Іноземці приносили до Львова свої художні смаки та звичаї, які, взаємодіючи з місцевими руськими традиціями, сприяли формуванню своєрідної художньої культури та розвитку у місті різних архітектурних стилів.

У Галицько-Волинському літописі є згадка, що десь із середини XIII ст. у Львові існували поселення німців, які тривалий час мали у місті впливові позиції. Досить згадати, що першим відомим війтом громади католицьких поселенців Львова був німець Бертольд Штехер. Перші католицькі єпископи у Львові також були німцями. Переважну більшість населення центральної частини Львова наприкінці XIV і упродовж XV ст. становили німецькі купці та ремісники. Зокрема, у 1405–1426 рр. на 5000 чоловік львівського населення було 4000 німців (Степанів, 1992: 76). Це, на думку дослідника М. Капраля, складало 70% львівських міщан (Капраль, 1994: 12-13). Про значний вплив у Львові німецьких колоністів свідчить і той факт, що більшість записів у книгах ради міста – німецькомовна. Ряд термінів, пов'язаних з адміністрацією, військом, ремеслом, торгівлею, окремими територіальними назвами, перейшли в українську мову безпосередньо з німецької. Зокрема, назва передміського поселення Замарстинів походить від імені власника цих земель – німця, міщанина Івана Зомерштайна, який близько 1420 р. заклав тут на міських ланах першу німецьку оселю. Місцевість Клепарів у 1419 р. заснував інший німець, міщанин Андрій Станьо Кльоппер. Він заклав у Львові перший німецький фільварок, який назвав Кльоппергоф, від чого й пішла у Львові назва Клепарів (Крип'якевич, 1991: 148).

Незважаючи на те, що з середині XIV ст. Львів був у складі Корони Польської, правителі міста створили найкращі умови для розвитку та розквіту тут німецької культури. Польський король Казимир III дарував німецькому населенню Львова великі привілеї. Він підтвердив усі майнові права спадкоємців Бертольда Штехера, а у 1356 р., надавши Львову магдебурзьке ("німецьке") право, зробив місцевих католиків, у першу чергу німців, привілейованим класом (Європейська правда, 2018). У грамоті короля Казимира III, виданій з цього приводу, було сказано, що "для втіхи згаданого міста та збільшення кількості його вірних жителів даємо і встановлюємо вищезгаданому містові на вічні часи німецьке право, яке по-простому називається магдебурзьким, усуваючи там усі руські права та руські звичаї, від будь-якого імені встановлені, які цьому німецькому праву так чи інакше мали звичай перешкоджати або заважати" (Капраль, 2010: 29). Як наслідок, у другій половині XIV–XV ст., на думку дослідника Р. Лозинського, Львів за багатьма параметрами можна було навіть назвати взірцевим німецьким містом з прямокутною площею в його центрі та високою ратушою посеред неї, прямими вулицями, які відходили від площі, високими мурами, що оберігали її мешканців від ворогів, містом, у якому панували німецька мова та німецькі звичаї, де всі високі міські чини також називалися по-німецьки (Лозинський, 2005: 4).

Німецька культура та традиції активно поширювалися у Львові з другої половини XIV ст. Німецькі поселенці, маючи у місті чималу житлову забудову і млин на річці Полтві, почали будувати свої костели та монастирі. Саме їм Львів завдячує спорудженням видатної пам'ятки готичного мистецтва – парафіяльного костелу Марії Сніжної, перші письмові згадки про який датуються 1344 р. Він став окрасою торгового схилу Краківської площі. Ця пам'ятка, очевидно, була першою римо-католицькою парафією Львова, адже мала риси, характерні для середньовічного католицького будівництва: базилікальний тип споруди та видовжену вівтарну апсиду. Початково будівлю звели з дерева, а вже у 1350 р. її вимурували з каменю. Після того, як у 1415 р. парафію перенесли у середмістя до Латинської катедри, навколо храму Марії Сніжної спорудили свій власний мур двометрової товщини. Однак цей вимушений фортифікаційний крок лише додав костелу шарму, перетворивши його на своєрідну передміську фортецю, невелику, але надійну, з легко вловимою енергетикою середньовіччя (Край, 2022).

У середньовічний період до Львова з різних причин міґрували східні народи, як християнського віросповідання, так і ті, що сповідували іслам та іудаїзм. Князь Лев поселив у Львові біля русів вірмен, татар, сарацинів, караїмів та іудеїв (Турей Загав, 2022). На них поширювалося Маґдебурзьке право і вони могли вирішувати свої суперечки або на його основі, або відповідно до свого права, обрядів і традицій.

Доволі великою етнічною групою серед народів, які проживали у середньовічному Львові, були татари. Вони потрапляли до міста під час військових походів як полонені, або біженці, що міґрували з Золотої Орди через внутрішні чвари, чи як купці, які, проїжджаючи через Львів транзитом, осідали в ньому. Деякий період у Львові навіть була вулиця Татарська, яка сполучала споруджені за Лева Даниловича княжий палац і Низький замок. Було і Татарське передмістя. Згодом вони були перейменовані на вулицю Краківську та Краківське передмістя. Дещо пізніше татарський квартал знаходився між Високим муром (муром з мерлонами, завтовшки до двох метрів, який на початку XV ст. був зміцнений 28 квадратними в плані баштами, закріпленими в 1445 р. за ремісничими цехами) (Лазурко та ін., 2012: 228), і міським валом навпроти Низького замку поблизу в'їзної брами міста з Півночі – Porta Tatarica, яка під цією назвою згадується у 1386 р. (Фотографії старого Львова, 2018). На цій вулиці біля брами було кілька будинків татар, однак їх основна маса мешкала у Татарському передмісті. Серед татар, які оселилися у Львові, було багато ремісників: сідлярів, ковалів, ювелірів. Татарська громада Львова мала свою мечеть і мусульманський цвинтар, діяв і так званий „татарський торг" (Прокіп, 2018). З часом львівські татари почали одружувалися з жінками українського походження і вливатися до української народності.

Поряд із татарами, які вносили східні особливості у культуру середньовічного Львова, в законодавчих документах XIV–XV ст. часто згадують сарацинів (сараценів), які дещо відрізнялися за своїм етнічним походженням від татар і турків, і були купецькою нацією. Середньовічний Львів став єдиним містом в Україні, де існувала окрема сарацинська громада, що мала гарантовані права внутрішнього самоврядування. Перша згадка про таку громаду стосується 1346 р. Згідно з сучасними дослідженнями, під етнонімом "сарацени" треба розуміти, за релігією – мусульмани, за нацією (у середньовічному значенні цього слова) – спершу араби, відповідно до західних традицій часів хрестових походів, а пізніше (після XV ст.) – в основному турки та взагалі народи, що сповідували мусульманську релігію (Український археографічний щорічник, 2009). Ймовірно, у Львові також цим словом називали мешканців одразу декількох нехристиянських етнічних груп (Лозинський, 2005: 13). У першій половині XVI ст. стосовно сарацинів почали діяти економічні і правові обмеження, внаслідок чого з середини XVII ст. позаміські сарацини вже не могли стати громадянами міста.

У добу середньовіччя Львів був великим центром розвитку вірменської культури на українських землях, так як в українців і вірмен були давні культурно-релігійні зв'язки. Слід згадати, що ще в 1230-х рр. з давньоукраїнської на вірменську мову було перекладено «Житіє святих Бориса і Гліба», яке й досі залишається у вірменській мінеї (Дашкевич, 2003). Вітчизняний історик, сходознавець Я. Дашкевич назвав дату першої історичної згадки про вірмен у Львові – 1277 р. Цим роком датовано напис на надмогильному камені у церкві Св. Анни в передмісті Львова, який побачив вірменський хронікер першої половини XVIII ст. С. Рошка (Дашкевич, 1992: 12).

Вірмени Львова були здебільшого купцями, які торгували з усім світом, а, насамперед, у східному і південному напрямках, різноманітними товарами. Відтак вірменська громада збільшувалася і багатіла передусім завдяки транзитній торгівлі. Спочатку вірмени проживали на початку нинішньої вулиці Б. Хмельницького, а після формування нового центру Львова навколо нинішньої Площі Ринок і поділу середмістя на окремі квартали, що їх займали представники різних етнічно-релігійних спільнот, які відповідно до магдебурзького права мали самоврядування, саме вірмени раніше від інших заселили невелику територію у північно-східній частині львівського середмістя (Могитич, 2003: 63-67). Від того часу у Львові існує вулиця Вірменська, назва якої й бере свій початок саме від колонії вірмен, які поселилися довкола церкви. У 1365 р. у Львові було засновано спеціальне єпископство для вірмен, які проживали у Польщі та на підвладних їй територіях (Котляр, 1971: 201). І вже на початку XV ст. у вірменському кварталі мешкало 63 вірменські сім'ї, що складало помітну частку малонаселеного в ту епоху Львова (Zubrycki, 1844: 69).

Вірменська громада мала у Львові добре розбудовану соціальну і церковну структуру, віками створювала у місті середовище з унікальною архітектурою й неповторним духом найдавнішої східної християнської культури. Львівські вірмени намагалися відтворити на чужині куточок власної

батьківщини у поєднанні з європейською архітектурною традицією (Твоє місто, 2015). Їх житлові будинки відрізнялися своєрідним орнаментальним декором дверних і віконних рам. Художньою самобутністю та красою вражали два вірменські архітектурні комплекси, що урізноманітнили та збагатили архітектурний образ середньовічного Львова. Більш давній комплекс, що був створений ще в ХШ ст., у другій половині XIV ст. опинився за міськими мурами, і набув приміського значення. До нього входили монастир, церкви св. Ачкатар (св.Анни) та св. Якова, біля них стояв палац єпископів, а окремо – монастир св. Христа і шпиталь. Другий комплекс утворився в межах укріпленого міста і належав до змішаного цивільно-культового типу. Він займав невелику територію між цвинтарем, Верхньою та Нижньою Вірменськими вулицями. Його справжньою окрасою став кам'яний Вірменський кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці, який є цікавим прикладом поєднання прийомів вірменського національного та місцевого давньоукраїнського будівництва і зразком локальної романо-готичної архітектури. Його побудову у вірменській дільниці середмістя було завершено до 1363 р. під керівництвом вірменського архітектора з Кафи Дорка. Монументальні стіни собору зведені за вірменською традицією з чисто тесаних кам'яних блоків на вапняному розчині з внутрішньостінною забутовкою і прикрашені складним орнаментальним візерунком. У кладці купола собору були використані обпалені глечики, а різноманітні архітектурні деталі: портали, віконні обрамування, замкові камені з горельєфами, колони та профільовані карнизи були витесані з каменю (Долинська, 2015: 75). Споруджено храм на кошти вірменських купців Якова з Кафи та Паноса Абрагамовича на місці дерев'яного вірменського храму за зразками давніх вірменських церков (Фотографії старого Львова, 2017). Велику мистецьку та історичну цінність мають уцілілі фрески собору із зображенням Іоанна Богослова з Прохором, апостола Якова та Христа. Упродовж тривалого періоду Вірменський кафедральний собор був осередком усього громадського життя вірменської спільноти міста. У 1437 р. навколо нього було зведено відкриту арочну галерею, перероблену на північному фасаді в захристію, а згодом у ризницю. Тут, під вкритою надмогильними плитами долівкою, було місце вічного спочинку для вірменського патриціяту (Голубець, 1925). Сьогодні Вірменський собор – це пам'ятка архітектури національного значення у Львові, що є об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні, одним із найдавніших і найцікавіших ансамблів львівської архітектурної спадщини.

Вірмени у середньовічному Львові створили не тільки архітектурні комплекси. Маючи свій орган самоврядування і права на ведення ремесел, вони розвивали у місті культуру монетного ремесла. У руках вірменської громади перебував львівський монетний двір, де з середини 50-х рр. XIV ст. до 1414 р. карбувались монети – півгроші та денарії. Відтак стилістичні особливості львівських монет були проявом старої виробничої традиції вірменських ювелірів. Техніка виконання цих монет була набагато вищою, ніж у тогочасних польських і чеських. Львівські півгроші та денарії мали важливу ознаку, що відрізняла їх від інших монет того часу. Мова йде про обідок із чотирьох з'єднаних дуг, в який були поміщені ініціали монетного сеньйора (K – на монетах Казимира III, L – Людовіка, W – на монетах Владислава Опільського, намісника Людовіка у Львові в 1372–1378 рр.) (Котляр, 1971: 204-205).

Свій внесок у формування львівського етнокультурного простору доби середньовіччя зробили також євреї, які оселились у місті з княжих часів. Вони творили окрему релігійну і політичну спільноту з власною автономією, свободою в торгівлі та кредитуванні і безпекою від переслідувань. Євреї займалася торгівлею одягом і посудом, а також обміном грошей. Львів став єдиним європейським містом, де було навіть дві єврейські громади, які розвивали у місті юдейську культуру: більш давня та численна приміська (існувала з 1352 р. у Краківському передмісті – теперішньому проспекті Чорновола на південний захід від Старого Ринку, де євреї володіли кількома дерев'яними будинками), та міська, що існувала з 1387 р., і розміщувалася у місті по вул. Єврейській (Турей Загав, 2022). Згідно з юдейською традицією найважливішими для задоволення своїх духовних потреб євреї вважали синагогу та цвинтар (Іванов, Криворучко, 2007: 39). Тому обидві єврейські громади Львова мали свої синагоги і ритуальні бані – мікви, свої школи, шпиталі і цехи, та спільне кладовище – кіркут у Краківському передмісті на схилах пагорбів на лівому березі Полтви, на місці сучасного ринку «Краківський». Це був один із найдавніших єврейських цвинтарів у Європі, перша згадка про який сягає 1414 р. (Швидко, 2022). Синагоги були найважливішими духовними осередками єврейських громад, де відбувалися не лише молитви, але й різного роду збори, вибори старшини, суди. При «приміській» і «міській» синагогах діяли єшиви, творили відомі вчені і рабини. Якщо перші єврейські синагоги у

Львові були дерев'яними, то згодом були збудовані кам'яні – Велика міська і приватна синагога Нахмановича, споруджені за зразком західноєвропейських, зокрема, німецьких святинь, що було викликано напливом до Львова наприкінці XV ст. юдейських емігрантів з Німеччини та Чехії.

Українців у середмісті магдебурзького Львова жило небагато. Їхні будинки розміщувалися біля Успенської церкви. Однак значною нерухомістю у середмісті володіли поляки як представники домінуючого римо-католицького віросповідання. Поляки почали швидко прибувати до Львова після захоплення міста королем Казимиром III у 1349 р. і заснування тут у 1370 р. католицької парафії. Вони активно розбудовували «місто в мурах», яке в історії культури називається готичним Львовом. Упродовж другої пол. XIV – початку XV ст. поляки спорудили у готичному стилі цінну пам'ятку архітектурного мистецтва – Латинський кафедральний собор. Він створювася за особливим розпорядженням католицького верховного духівництва, і згодом отримав особливий статус «малої базиліки». Його освяченням керував особисто єпископ Мацей Яніно в 1405 р. В інтер'єрі Латинської катедри було склепіння з нервюрами, котре опиралося на чотири стрункі колони. Це одна з небагатьох будівель середньовічного Львова, яка зберегла до сьогодні готичні риси – стрілчасті вікна і високий характерний шпиль (Долинська, 2015: 74). У середньовічний період Латинський кафедральний собор оточувало кладовище, на якому були поховані видатні польські громадяни міста. Згодом поховання з площі прибрали, але ховати знаменитостей в соборі не перестали – в каплицях навколо нього розташовані склепи єпископів Іоанна Тарнавського і Іоанна Замойського, градоначальника Павла Гроздіцкого, воєвод і хоробрих воїнів епохи Речі Посполитої (Львівський туристичний центр, 2022*)*.

Висновки. Отже, у середньовічний період у Львові відбувався активний процес формування та розвитку культурного середовища. Його унікальність полягала у тому, що ку0льтурні процеси проходили на поліетнічній основі з утворенням різних культурних моделей: русько-візантійської, представленої українцями – засновниками й корінними жителями міста; східної, репрезентованої татарами, вірменами та євреями; західної, яку розвивали німецькі та польські колоністи. Це зумовлено особливим місцем Львова на кордонах східної та західної світових культур, динамічними міграційними процесами, внаслідок чого мешканці міста були представниками багатьох народів та віросповідань і відчували в ньому толерантне ставлення до себе та своїх культурних традицій. Унаслідок кожна етнічна громада, яка у середньовічному Львові займала свою окрему територію, намагалася відтворити тут культурну модель своєї малої батьківщини, надаючи неповторних, специфічних рис культурі міста. А проживання в межах єдиного міського простору сприяло комунікації різних етнічних культур, їх взаємовпливу та взаємозбагаченню, проникненню в міську культуру різноконфесійних релігійних традицій та мистецьких здобутків. У результаті взаємодії культур різних народів творилася багата поліетнічна культурна спадщина Львова та закладався фундамент її цінності для світової культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Островська М.Г. Поліетнічність як чинник розвитку культури південно-східного регіону України. *Українська культура: минуле сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. праць РДГУ.* Рівне, 2009. Вип. 15 (2). С. 180-185.
2. Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. Київ: Наукова думка, 1985. 184 с.
3. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і допов. / За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. 568 с.
4. Зіморович Б. Потрійний Львів. Leopolis Triplex / пер. з лат. Н. Царьової. Вид. 2-ге, випр. та допов. Львів: «Центр Європи», 2002. 248 с.
5. Климко М. Храми Данила і Лева. Історія та фото чотирьох найстаріших церков Львова. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/ (дата звернення: 04.12.2022).
6. Степанів О. Сучасний Львів. Перевид. з 1943 р. Львів: Фенікс, 1992. 144 с.
7. Капраль М. Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг). *Україна в минулому.* К.; Львів, 1994. Вип. 6. С. 7–34.
8. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. /авт. передм. Я. Д. Ісаєвич, упоряд. Б. З. Якимович, худож. В. М. Павлик. Львів: Каменяр, 1991. 165 с.
9. Від Середньовіччя до майбутнього: українсько-німецький діалог культур. *Європейська правда.* 27.03.2018. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/03/27/7079190/ (дата звернення: 13.11.2022).
10. Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.): зб. док. / Упорядн. М. Капраль; Наук. ред.: Я. Дашкевич, Р. Шуст. Вид 2-е випр.(електр. варіант). Львів: [б.в.], 2010. 544 с.
11. Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини). Львів: ЛНУ, 2005. 358 с.

12. Храм Марії Сніжної: романтичне відлуння середньовічного Львова. *Край.* URL: http://www.kray.org.ua/8652/mandrivky/hram-mariyi-snizhnoyi-romantichne-vidlunnya-serednovichnogo-lvova/ (дата звернення: 07.11.2022).

13. Євреї Львова у княжу добу та Середні віки. *Турей Загав.* http://www.tureizahav.lviv.ua/ua/evrejska-gromada/evrejska-gromada-v-mynulomu/rannja-istorija-evrejiv-lvova.html (дата звернення: 19. 11. 2022).

14. Лазурко О., Шніцар М., Ткач Є., Войтович Н. Східна ділянка оборонних споруд середньовічного Львова (за матеріалами досліджень 2009 року). *Археологічні дослідження Львівського університету.* Львів, 2012. Вип. 14–15. С. 228–254.

15. Porta Tatarica, або найбільш чужі свої у давньому Львові. *Фотографії старого Львова.* 30.01.2018. URL: https://photo-lviv.in.ua/porta-tatarica-abo-najbilsh-chuzhi-svoji-u-davnomu-lvovi/ (дата звернення: 19.11.2022).

16. Прокіп А. Ісламські традиції давнього Львова. ЛІМ 125. *Фотографії старого Львова.* 24.08.2018. URL: https://photo-lviv.in.ua/islamski-tradytsiji-davnoho-lvova-lim-125/ (дата звернення: 19.11.2022).

17. Сарацени – таємничий народ середньовічної України (Джерела та їхня інтерпретація). *Український археографічний щорічник.* Київ, 2009. Вип. 13/14. С. 7-37. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/16139 (дата звернення: 19.11. 2022).

18. Дашкевич Я.Р. Вірменські колонії в Україні 16-18 ст. *Енциклопедія історії України* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Virmenski_kolonii (дата звернення: 27.11.2022).

19. Дашкевич Я. В. Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах. Україна в минулому. Київ; Львів, 1992. Вип. 1. С. 7-13.

20. Могитич Р.І. Розвиток урбаністичного середовища Львівського середмістя у др.пол. XIII – на поч. XXст. : дис. канд. арх. : 18.00.01. Львів, 2003. 232 с.

21. Котляр Н. Ф. Армяне в экономике средневекового Львова (XIV-XV вв.). *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов.* Вып. 3. Ереван, 1971. С. 201-207.

22. Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa. Lw.: t.Staurop.inst., 1844. 492 s.

23. Що має побачити кожний львів'янин: Вірменський квартал. *Твоє місто.* 13.03.2015. URL: https://tvoemisto.tv/news/shcho_maie_pobachyty_kozhen_lvivyanyn_virmenskyy_kvartal_69303.html (дата звернення: 28.11.2022).

24. Долинська М. Львів: простір на тлі мешканців XIII-XIX ст. Львів: УКУ, 2015. 168 с.

25. Вірменська – одна з найдавніших вулиць Львова. *Фотографії старого Львова.* 23.02.2017. URL: https://photo-lviv.in.ua/virmenska-odna-z-najdavnishyh-vulyts-lvova/ (дата звернення: 27.11.2022).

26. Голубець М. Львів : провідник. Львів: Червона калина, 1925. 179 с. *Вірменський катедральний собор Успіння Богородиці (м. Львів): карта, фото, опис.* URL: https://drymba.com/uk/1039661-virmenskyy-sobor-uspinnya-bohorodytsi-lviv (дата звернення: 27.11.2022).

27. Іванов С.О., Криворучко Ю.І. Львівські єврейські духовні конституції: синагога та цвинтар. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 585. С. 39-48.

28. Швидко А. Єврейське минуле Львова. URL: tvoemisto.tv/exclusive/yevreyske_mynule_lvova_66963.html (дата звернення: 04.12.2022).

29. Латинський собор (церква Успіння Пресвятої Діви Марії): еклектика та історія в одному храмі. *Львівський туристичний центр.* URL: https://lvivtc.com.ua/churchs-lviv/latin-cathedral/ (дата звернення: 23.11.2022).

REFERENCES

1. Ostrovska M. H. Polietnichnist yak chynnyk rozvytku kultury pivdenno-skhidnoho rehionu Ukrainy. [Polyetnicity as a factor of culture's development of the Southeastern Ukrainian region]. Ukrainska kultura: mynule suchasne, shliakhy rozvytku: Collec. of scient. works of RSUH, 2009, Nr 15(2), pp. 180-185 [in Ukrainian].

2. Kotliar N.F. Formirovanie territorii i vozniknovenie gorodov Galicko-Volynskoj Rusi IX-XIII vv. [Formation of the territory and emergence of the cities of Halych-Volynska Rus in IX-XIII cen.]. Kyiv: Naukova dumka, 1985, 184 p. [in Russian].

3. Lektsii z istorii svitovoi ta vitchyznianoi kultury [Lectures on the history of world and domestic culture]: Tutorial. 2nd ed., revised and augmented./ Ed. by Prof. A. Yartys and prof. V. Melnyk. Lviv: Svit, 2005, 568 p. [in Ukrainian].

4. Zimorovych B. Potriinyi Lviv. Leopolis Triplex [Triple Lviv: Leopolis Triplex]; transl. from lat. by N. Tsarova. 2nd ed., corrected and augmented. Lviv: Tsentr Yevropy, 2002, 248 p. [in Ukrainian].

5. Klymko M. Khramy Danyla i Leva. Istoriia ta foto chotyrokh naistarishykh tserkov Lvova. [Danylo's and Lev's temples. History and photos of the four Lviv's oldest churches]. URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/ (data zvernennia: 04.12.2022) [in Ukrainian].

6. Stepaniv O. Suchasnyi Lviv. [Modern Lviv]. Republished since 1943. Lviv: Fenix, 1992, 144 p. [in Ukrainian].

7. Capral M. Stanovo-profesiina struktura naselennia Lvova u druhii chverti KhVI st. (za materialamy miskykh rakhunkovykh knyh). [Lviv's strata and professional structure of the population in the second quarter of the XVI cen. (According to the materials of city accounting books)]. Ukraina v mynulomu, Kyiv, Lviv, 1994. Nr 6, pp. 7–34 [in Ukrainian].

8. Krypiakevych I. Istorychni prokhody po Lvovi. [Historical walking in Lviv]. abs., introd. by Ya. D. Isaievych, ordered. by B. Z. Yakymovych, artist. V.M. Pavlyk. Lviv: Kameniar, 1991, 165 p. [in Ukrainian].

9. Vid Serednovichchia do maibutnoho: ukrainsko-nimetskyi dialoh kultur. Yevropeiska Pravda. 27.03.2018. [From the Middle Ages to the future: Ukrainian-German dialogue of cultures]. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/03/27/7079190/ (data zvernennia: 13.11.2022) [in Ukrainian].

10. Pryvilei mista Lvova (XIV-XVIII st.) [The privileges of Lviv city (XIV-XVIII cen.)]. collec. of doc. / order. by M. Capral; Scien. Ed.: Ya. Dashkevych, R. Shust. 2nd corrected ed. (electronic version). Lviv, 2010, 544 p. [in Ukrainian].

11. Lozynskyi R.M. Etnichnyi sklad naselennia Lvova (u konteksti suspilnoho rozvytku Halychyny). [Lviv`s ethnic populational composition (in the context of Galicia's social development)]. Lviv: LNU, 2005, 358 p. [in Ukrainian].

12. Khram Marii Snizhnoi: romantychne vidlunnia serednovichnoho Lvova. Krai. [Mariia's Snizhna's temple: an romantic echo of medieval Lviv]. URL: http://www.kray.org.ua/8652/mandrivky/hram-mariyi-snizhnoyi-romantichne-vidlunnya-servednovichnogo-lvova/ (data zvernennia: 07.11.2022) [in Ukrainian].

13. Yevrei Lvova u kniazhu dobu ta Seredni viky. [Lviv Jews in the Kniazha epoch and the Middle Ages]. Turei Zahav. http://www.tureizahav.lviv.ua/en/evrejska-gromada/evrejska-gromada-v-mynunu/rannnja-istorija-evrejiv-lvova (data zvernennia: 19.11.2022). [in Ukrainian].

14. Lazurko O., Schnitar M., Tkach Ye., Voitovych N. Skhidna dilianka oboronnykh sporud serednovichnoho Lvova (za materialamy doslidzhen 2009 roku). [The eastern section of the medieval Lviv fortifications (according to the 2009 year of research)]. Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*,* Lviv, 2012, Nr 14–15, pp. 228–254. [in Ukrainian].

15. Porta Tatarica, abo naibilsh chuzhi svoi u davnomu Lvovi. [Porta tatarica, or the most alien-own in ancient Lviv]. 30.01.2018. Fotohrafii staroho Lvova. URL: https://photo-lviv.in.ua/porta-tatarica-abo-najbilsh-chuzhi-svoji-u-davnomu-lvovi/ (data zvernennia: 19.11.2022) [in Ukrainian].

16. Prokip A. Islamski tradytsii davnoho Lvova. LIM 125 [Islamic traditions of ancient Lviv. LIM 125]. Fotohrafii staroho Lvova. 24.08.2018. URL: https://photo-lviv.in.ua/islamski-tradytsiji-davnoho-lvova-lim-125/ (data zvernennia:19.11.2022) [in Ukrainian].

17. Saratseny – taiemnychyi narod serednovichnoi Ukrainy (Dzherela ta yikhnia interpretatsiia). [Saracens – the mysterious people of medieval Ukraine (sources and their interpretation)]. Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk, Kyiv, 2009, Nr 13/14, pp. 7-37. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/16139 (data zvernennia: 19.11. 2022) [in Ukrainian].

18. Dashkevych Ya.R. Virmenski kolonii v Ukraini 16-18 st. [Armenian colonies in Ukraine in 16-18 centuries]. Encyclopedia of History of Ukraine. Ed. board: V.A. Smolii (chairman) and others. Kyiv: Naukova Dumka, 2003, Nr 1, 688 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=virmenski_kolonii (data zvernennia: 27.11.2022) [in Ukrainian].

19. Dashkevych Ya. V. Davnii Lviv u virmenskykh ta virmensko-kypchatskykh dzherelakh. [Ancient Lviv in Armenian and Armenian-Kipchak sources]. *Ukraina v mynulomu,* Kyiv, Lviv, 1992. Nr. 1, pp. 7-13 [in Ukrainian].

20. Mohytych R.I. Rozvytok urbanistychnoho seredovyshcha Lvivskoho seredmistia u dr.pol. XIII – na poch. XX st. [Development of the urban environment of the Lviv city center in the second part of XIII – at the beginning of XX century]. : dis. cand. arch. sciences: 18.00.01. Lviv, 2003, 232 p. [in Ukrainian].

21. Kotliar N.F. Armyane v ekonomike srednevekovogo Lvova (XIV-XV vv.). [Armenians in the economy of medieval Lviv (XIV-XV cen.)]. Istoricheskie svyazi i druzhba ukrainskogo i armyanskogo narodov, Yerevan, 1971, Nr 3, pp. 201-207 [in Russian].

22. Zubrycki D. Kronika miasta Lwowa. [Chronicle of Lviv city]. Lw.: T.staurop.inst., 1844. 492 p. [in Polish].

23. Shcho maie pobachyty kozhnyi lvivianyn: Virmenskyi kvartal. [What should every Lviv resident see: Armenian Quarter]. Tvoie misto. 13.03.2015. URL: https://tvoemisto.tv/news/shcho_maie_pobachyty_kozhen_lvivyanyn_virmenskyy_kvartal_69303.html (data zvernennia: 28.11.2022) [in Ukrainian].

24. Dolynska M. Lviv: prostir na tli meshkantsiv XIII-XIX st. [Lviv: Space against the background of the inhabitants of the 13th-19th centuries]. Lviv: UCU, 2015, 168 p. [in Ukrainian].

25. Virmenska – odna z naidavnishykh vulyts Lvova. [Armenian is one of the oldest streets of Lviv]. Fotohrafii staroho Lvova. 23.02.2017. URL: https://photo-lviv.in.ua/virmenska-odna-z-najdavnishyh-vulyts-lvova/ (data zvernennia: 27.11.2022) [in Ukrainian].

26. Holubets M. Lviv : providnyk. [Lviv: travel guide]. Lviv: Chervona Kalyna, 1925. 179 p. Virmenskyi katedralnyi sobor Uspinnia Bohorodytsi (m. Lviv): karta, foto, opys. [Armenian Cathedral of the Assumption of Mary (Lviv): map, photo, description]. URL: https://drymba.com/en/1039661-virmenskyy-sobor-uspinnya-bohorodytsi-lviv (data zvernennia: 27.11.2022) [in Ukrainian].

27. Ivanov S.O., Kryvoruchko Yu.I. Lvivski yevreiski dukhovni konstytutsii: synahoha ta tsvyntar. [Lviv Jewish Spiritual Constitutions: Synagogue and Cemetery]. Bulletin of Lviv Polytechnic National University, 2007, Nr 585, pp. 39-48 [in Ukrainian].

28. Shvydka A. Yevreiske mynule Lvova. [Jewish past of Lviv]. URL: voeemisto.tv/exclusive/yevreyske_mynule_lvova_66963.html (data zvernennia: 04.12.2022) [in Ukrainian].

29. Latynskyi sobor (tserkva Uspinnia Presviatoi Divy Marii): eklektyka ta istoriia v odnomu khrami. [Latin Cathedral (Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary): Eclecticism and History in one temple]. Lvivskyi turystychnyi tsentr. URL: https://lvivtc.com.ua/churchs-lviv/latin-cathedral/ (data zvernennia: 23.11.2022) [in Ukrainian].

УДК 811.161.2-049.34:001-051Б.Гаврилишин
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-2

Петро ГАВРИЛИШИН,
orcid.org/0000-0002-1187-9028
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин, докторант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) gavryshp@ukr.net

БОГДАН ГАВРИЛИШИН І ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Метою статті є дослідити погляди українського вченого та відомого мецената Богдана Дмитровича Гаврилишина (1926–2016) щодо питання збереження української мови.

Зважаючи на його непересічну біографію, зокрема внесок у розбудову державності в Україні, практичну діяльність у вигляді створення Міжнародного інституту менеджменту в Києві (1990), Косультативно-дорадчої ради при Верховній Раді (1991), трьохрічне очолення Крайової пластової ради (2006-2008), заснування Фонду Розвитку Пласту (2008), Благодійного Фонду Богдана Гаврилишина (2009) він став одним з найбільш відомих членів Пласту за всю його історію. Автором акцентується увага на значенні української мови в житті Богдана Гаврилишина, висвітлюються його думки щодо підтримки та розвитку застосування рідної мови в українському суспільстві та державі.

На основі аналізу спогадів, віднайдених інтерв'ю та джерел автором публікації обґрунтовано думку, що світогляд та патріотизм Б. Гаврилишина втілювався і у вигляді активної підтримки української мови. Цікавість посилюється тим фактом, шо він як представник діаспори повернувся в Україну та намагався сприяти поширенню та зміцненню позицій рідної мови.

Вже перебуваючи на пенсії, у більш зрілому віці він присвячує себе Україні, живучи на два міста: Київ та Женеву. Намагається підтримати молоді державні інституції, ставши радником двох президентів та трьох прем'єр-міністрів. Допомагав налагоджувати молодій державі контакти із Заходом. Окрім висвітлення своїх поглядів щодо потреби активного застосування української мови, стикаємося також і з його практичними кроками щодо її підтримки. Закликав кожного громадянина України розпочинати будь-яку розмову тільки українською мовою. Став ініціатором створення україномовного видання «Кур'єра ЮНЕСКО», підтримував друк україномовних книг, форуми української молоді діаспори, проекти громадських організацій «Студентська республіка» та «Ліга інтернів».

Ключові слова: *Богдан Дмитрович Гаврилишин, українська мова, російська мова, українська діаспора, Україна, Благодійний фонд Богдана Гаврилишина.*

Petro GAVRYLYSHYN,
orcid.org/0000-0002-1187-9028
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of International Relations, Doctoral Student
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) gavryshp@ukr.net

BOHDAN HAWRYLYSHYN AND THE QUESTION OF THE PRESERVATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The purpose of the article is to investigate the views of the Ukrainian scientist and well-known philanthropist Bohdan Dmytrovych Gavrylyshyn (1926–2016) on the issue of the preservation of Ukrainian languages.

Considering his unique biography, in particular his contribution to the development of statehood in Ukraine, his practical activities in the form of the creation of the International Institute of Management in Kyiv (1990), the Consultative Council under the Verkhovna Rada (1991), the three-year leadership of the Regional Reservoir Council (2006-2008), founding of the Plast Development Fund (2008), the Bohdan Gavrylyshyn Charitable Fund (2009), he became one of the most famous members of Plast throughout its history. The author emphasizes the importance of the Ukrainian language in the life of Bohdan Havrylyshyn, highlights his thoughts on the support and development of the use of the native language in Ukrainian society and the state.

Based on the analysis of memories, found interviews and sources, the author of the publication justified the opinion that B. Havrylyshyn's worldview and patriotism was also embodied in the form of active support of the Ukrainian language. The interest is enhanced by the fact that he, as a representative of the diaspora, returned to Ukraine and tried to promote the spread and strengthening of the position of his native language.

Already retired, in a more mature age he devotes himself to Ukraine, living in two cities: Kyiv and Geneva. He tries to support young state institutions, becoming an adviser to two presidents and three prime ministers. He helped the young

state establish contacts with the West. In addition to highlighting his views on the need for active use of the Ukrainian language, we also come across his practical steps to support it. He called on every citizen of Ukraine to start any conversation only in the Ukrainian language. He initiated the creation of the Ukrainian-language publication «UNESCO Courier», supported the printing of Ukrainian-language books, forums of Ukrainian youth of the diaspora, projects of the «Student Republic» and «League of interns» public organizations.

Key words: *Bohdan Dmytrovych Hawrylyshyn, Ukrainian language, Russian, Ukrainian diaspora, Ukraine, Bohdan Hawrylyshyn Charitable Foundation.*

Постановка проблеми. Важко переоцінити значення мови у збереженні національної ідентичності. Не один український діаспорний осередок вистояв завдяки створенню недільної школи при церкві, де вивчалась та активно використовувалася українська мова. Особливо цікавими для дослідження є нечасті випадки, коли представник діаспори повертався в Україну, залишався жити та намагався сприяти поширенню та зміцненню позицій рідної мови. Саме таким цікавим прикладом є Богдан Дмитрович Гаврилишин (1926–2016) – український, канадський, швейцарський економіст, громадський діяч, меценат, член Римського клубу, іноземний член НАН України, президент Фонду Богдана Гаврилишина, громадянин Канади, почесний консул України в Швейцарії (Віднянський, 2014: 88–89).

Аналіз досліджень та публікацій. Богдан Гаврилишин, безумовно, помітна постать періоду незалежності України. Закономірно, що про нього писали дослідники як з України, так і з-за кордону. З українських науковців його здобутки вивчали Михайло Голянич (Голянич, 2017: 472–474), Олексій Геращенко (Геращенко, 2019: 116–120), його біографію глибше досліджували родичі в Україні Тетяна Гаврилишин і Володимир Гаврилишин (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208–214). З швейцарських дослідників про його життя розповіла Віржині Пуаєттон (Пуаєттон, 2019). Короткі енциклопедичного характеру довідки про Романа Перфецького уміщені ще в кількох виданнях (Мельничук, 2002; Віднянський, 2014; Железняк, 2016). Однак, у жодній з них не повідомляється про його особливе ставлення до питання збереження і промування української мови.

Мета дослідження. Дослідити погляди Богдана Гаврилишина щодо збереження української мови та практичні кроки, які він здійснював в цьому напрямі. Для цього ставимо собі за завдання віднайти та проаналізувати усі його інтерв'ю та статті в хронологічній послідовності, де він піднімав питання підтримки української мови, а також здійснені ним доконані справи або вчинки на її користь.

Виклад основного матеріалу. Народився Богдан Дмитрович Гаврилишин 19 жовтня 1926 року у с. Коропець (нині смт, донедавана Монастириський, тепер Чортківський район, Тернопільська область, Україна; тоді Бучацький повіт, Тернопільське воєводство, ІІ Річ Посполита). У 1930 р. батько, котрий займався підприємницькою діяльністю (вирощував хміль на продаж до броварень ін.) купив близько 10 га землі між м. Бучач і с. Жизномир, де збудував дім, який зберігся донині.

Три роки навчався у початковій школі в с. Жизномирі. Потім – у Бучацькій польськомовній гімназії (у 1936/37 навчальному році закінчив VIIа клас у 1937/38 навчальному році закінчив VIIIа клас), яку після приходу більшовиків перетворили на середню школу. З вересня 1941 року навчався у Чортківській гімназії, а в навчальному році 1943/44 – у Дрогобицькій гімназії (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 208).

В часі ІІ Світової війни у серпні 1944 році його забирають на примусові праці до Німеччини: «Праця була важка, харчування мізерне, і єдине про що думав – як це пережити» (Чубай, 2021: 35).

Від травня 1945 року перебуває у таборі для переміщених осіб, 1947 року виїжджає до Канади: працював лісорубом, організовував вечірні класи для українців, діяв у профспілках (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 209).

10 червня 1950 р. в Торонто жениться на Лені (Леоніді) Гайовській, що народилась в Едмонтоні в сім'ї українців, народжених у Канаді. Познайомився з нею завдяки Пласту, членкинею якого вона теж була (Гаврилишин, 2011: 57–58; 64).

1952 року здобув ступінь бакалавра, а в 1954 році – магістра спеціальності «інженер-механік» в Університеті м. Торонто. У 1954–1960 рр. обіймав посади з дослідництва, інженерної справи, менеджменту в Канаді. З 1960 р. – мешкає у Швейцарії. 1976 року здобув ступінь Ph. D. з економіки у Женевському Університеті. Майже тридцять років Б. Д. Гаврилишин присвятив Міжнародному інституті менеджменту МІМ-Женева. У ньому обіймав посади директора з навчання (1960–1968 рр.), директора Інституту (1968–1986 рр.), почесного науковця (1986–1989 рр.) (Гаврилишин, Гаврилишин, 2004: 210–211).

Автор не менше 40 наукових праць, найвідомішою з яких є «До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доповідь Римському

Клубові», що в оригіналі була опублікована перший раз англійською в 1980 р. (Гаврилишин, 2009).

Відомий також як член Пласту – Національної скаутської організації України від 1937 року, належить до куреня Лісові Чорти від 1946 року. У 2006–2008 роках – голова Крайової пластової ради – законодавчого органу Пласту (Субтельний, 2019: 415).

Майбутній вчений ріс у поліетнічному галицькому середовищі в II Речі Посполитій, згодом СРСР, а потім дистрикті «Галичина» під німецькою окупацією, звідки його вивезли на примусові роботи до Німеччини в 1944 р. Тому, перед виїздом до Канади, окрім української, доволі добре володів польською, німецькою та їдиш.

Вперше над питанням української мови Богдан Гаврилишин замислився під час свого перебування у таборах Ді-Пі (з англ. Displaced Persons, скорочено: D.P.) на території Німеччині в 1945–1947 рр., де він вперше почув полтавський діалект, що ляг в основу української літературної мови. «Саме тоді я відчув, яка красива українська мова. Зважаючи на те, що школа у Мангаймі була гіршою за карлсфельдську, за три тижні до випускних екзаменів повернувся до Карлсфельда. В потязі по дорозі туди я зустрів українську дівчину приблизно мого віку. Вона була з Полтавщини, відомої красою мови. Коли попросив її розповісти про Полтаву, область та її село, вона радісно погодилася й почала лагідно і мелодійно розповідати. Дівчина дуже поетично описувала все в деталях. На відміну від того, що зазвичай роблю, я слухав її, як зачарований. Її розповідь тривала кілька годин. Був справді заворожений тим, як вона говорила, її мова звучала набагато приємніше, ніж наша в Галичині. Я ніколи більше її не бачив, але через десять років прочитав «Зачаровану Десну» Олександра Довженка (всесвітньо відомого режисера), написану мовою, дуже подібною до тої, якою говорила ця дівчина» (Гаврилишин, 2011: 41).

В розмові з відомим дисидентом Іваном Дзюбою, що вийшла у 1995 р. окремою книгою він говорить про цей самий вищезгаданий епізод з свого життя наступне: «У таборах було небагато людей із Східної України, яких я розпитував про стан там. Роки від 1939 до 1941 не давали нам ясного уявлення про те, яка це є Україна, в якому стані вона, хто є ті українці, хоча ці питання мене дуже цікавили. На мене дуже вплинуло таке переживання. Ми їхали поїздом з Мангайму до Штутгарта з дівчиною з Полтавщини, з якою ми говорили по дорозі. Її мова була така гарна, м'яка, співуча, що я відчував, що наша мова в Галичині в порівнянні до її мови була більш шорста, некрасива. Для мене «Велика Україна» стала ще більше поетичною, поєднювалася з образом тієї дівчини і з її оповідями про свою рідну землю» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 33).

У 1988 р. Богдан Гаврилишин з дружиною отримали запрошення відвідати Українську Радянську Соціалістичну Республіку в якості гостей Товариства «Україна». Ця організація підтримувала зв'язки з українцями, що проживають за кордоном, але переважно з українцями-комуністами. Вирушивши до Києва, він зустрічався і розмовляв переважно з поетами та колишніми в'язнями, а не людьми з уряду або економістами. Так, активно контактує з відомими представниками української пронаціональноюї інтелігенції: Дмитром Павличком, В'ячеславом Чорноволом, Левком Лук'яненком, Іваном Дзюбою, Івагом Драчом, Олесем Гончарем, директором Інституту літератури Миколою Жулинським (Гаврилишин, 2011: 209–210).

Також тоді йому вдалося відвідати Почаївську лавру в Тернопільській області: «Після служби відбулася зустріч з настоятелем. Він дуже тепло нас привітав і сказав, що буде чудово, якщо ми завітаємо знову. На це я одразу відповів: «Пане настоятелю, ми обов'язково так зробимо, як тільки ви почнете читати проповіді українською, а не російською мовою» (Гаврилишин, 2011: 211).

Починаючи з 1988 р., він постійно розширює мережу своїх контактів в Україні, що поступово дає свої плоди. Він вирішує допомагати майбутній Україні, передбачаючи розпад СРСР. Зрештою, народжується ідея відкриття Міжнародного інституту менеджменту в Києві. Пропонували відкрити його в Москві, але він наполіг саме на українській столиці, що теж багато про що говорить. У 1989 р. Богдан Гаврилишин прочитав кілька лекцій у Києві у різних навчальних закладах. Деякі з них, де він стикався з питанням використання української мови, він доволі детально описав у своїх спогадах. «Одна з таких лекцій відбулась у Державному інституті планування, де професор О. Білорус обіймав посаду заступника директора. На знак подяки Олег Білорус хотів подарувати мені шість томів книжок, опублікованих інститутом. Я глянув на них і побачив, що вони написані російською. Повернув їх, сказавши: «Мені важко читати російською. Як тільки інститут надрукує книжки українською, я з радістю їх прийму в подарунок» (Гаврилишин, 2011: 227–228).

Про відвідини відомого київського класичного університету він згадує наступне: «Після лекції проректор університету подарував мені книгу про університет. І знову ж таки, на моє здивування,

вона була написана російською. У Києві в університеті, який носить ім'я Тараса Шевченка, опис університету та його діяльності був надрукований тільки російською! Я її повернув проректорові, зазначивши: «Як тільки надрукуєте її українською, будь ласка, надішліть мені примірник». І дав йому свою візитку з адресою» (Гаврилишин, 2011: 228).

Та найбільш цікаво своє промування української мови він згадує щодо відвідин іншого елітного закладу: «Найбільше мене здивувала лекція у Вищій партійній школі, прочитана на запрошення її проректора. Коли я почав говорити, в аудиторії почулися невдоволені фрази російською: «Я не розумію». Я відреагував з посмішкою, сказавши: «Я охоче прочитаю лекцію англійською або французькою». Після цих слів аудиторія повернулася до невдоволених з виглядом, що, очевидно, означав: «Замовкніть, дурні» (Гаврилишин, 2011: 228).

В інтерв'ю Івану Дзюбі знаходимо його цікаві спостереження стосовно вживання української мови в різних частинах України наприкінці 1980-х рр.: «На Західній Україні, з точки зору збереження мови та традицій, впливу радянського режиму майже не відчувалося. На жаль, в економічному плані глибокі сліди того режиму залишилися до сьогодні. В Києві це виглядало інакше. Там більшість людей перейшла змалечку на російську, не тільки як на офіційну, але й побутову мову країни. Але і в Києві національна свідомість і державницькі думки швидко випливли на поверхню. Ще в 1988 році, ходячи вулицями Києва, можна було подумати, що Україна згинула, бо згинула мова, але виявилося, що вона зберігалася в родинах, в глибинах людських душ. Майже всі люди призналися, що тільки з бабусями на селах вони говорили українською мовою. Також були письменники, що писали українською мовою, не дивлячись на важкі обставини, в яких їм доводилося працювати. В південно-східній Україні ситуація крихка. Національна свідомість залишилась тільки у малій частині населення. Для решти і для багатьох людей інших національностей бажання незалежності України було базовано на переконанню, що уряд в Києві («ближчий до нас») керуватиме країною краще не тільки політично, а особливо економічно. Це було незадоволення Москвою, а не державні аспірації, що підштовхувало їх голосувати за незалежність України (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 128–129).

В цій же книзі на чергові тези Івана Дзюби, що 10–20 років тому для багатьох молодих людей, які вважали себе українцями «і мовно і свідомо», була велика трагедія в тому, що вони не могли спілкуватися рідною мовою та були відсутні форми громадського життя, де вона могла вживатися, Богдан Гаврилишин відповів наступне: «Я це також відчув на різних рівнях суспільства. Наприклад, у Президії Академії наук України деякі люди працювали разом роками і не знали, що можуть говорити між собою українською мовою. Я відчував ці великі психологічні труднощі, що в серці мова живе, але не має виходу назовні» (Гаврилишин, Дзюба, 1995: 130).

Що цікаво, Богдан Гаврилишин виступив ініціатором створення україномовного видання «Кур'єра ЮНЕСКО»: «Відомий і популярний журнал ЮНЕСКО виходить понад тридцятьма мовами. У колишній Югославії він виходив аж трьома мовами: сербсько-хорватською, хорватсько-сербською і словенською. І я з прикрістю подумав: чому часопис не друкується українською в Україні, одній з найперших членів ЮНЕСКО? Написав листа від імені Римського клубу на ім'я Федерико Майора, Генерального директора ЮНЕСКО, висловив йому свою стурбованість. У листі-відповіді Федерико Майор зазначив, що ініціатива видання українською мовою «Кур'єра ЮНЕСКО» має іти від національної комісії України у справах ЮНЕСКО. Тодія я ознайомив з цим листом тодішнього голову Комісії пана Зленка... І помалу-малу справа з виданням україномовного «Кур'єра ЮНЕСКО» почала посуватися і, як бачимо, завершилася успіхом» (Василюк, 1996: 4).

В інтерв'ю 1996 р. на запитання журналістки Наталії Василюк як нашим краянам пощастило зберегти рідну мову на чужині, коли це так важко зробити ще й тепер у себе вдома, він відповів наступне: «Знаєте, здебільшого виїжджали за кордон люди з Галичини, з Західної України. Виїжджали за Польщі, за Австро-Угорської імперії і дуже багато після Другої світової війни. Тамтешнім українцям було якось легше уникнути депортації народів. Це мало позитивний ефект, бо українська мова в Західній Україні збереглася більше, ніж у деяких південно-східних регіонах, на яких згубно позначилас дискримінація з боку російсько-радянського режиму. Це перший факт. Другий. Наші люди дуже релігійні й майже першого ж року ставили свої церкви, а при церкві засновували суботню чи недільну школу. А що наша мова, наша культура була під загрозою саме в Україні, то українці в еміграції свідомо, і навіть дуже, а хто й навіть підсвідомо, керувалися засадою, що своє ми мусимо зберегти. І закладали не тільки церкви, а й започатковували всілякі молодіжні організації, зокрема Пласт, який відігравав дуже важливу ролю. Влаштовували пластові табори, де плекалося все українське. Були й інші молодіжні

організації. При українських університетах засновувано студентські клуби, я сам пам'ятаю, як ми це робили» (Василюк, 1996: 6).

В цьому ж інтерв'ю Богдан Гаврилишин поділився своїми спостереженнями щодо вживання української мови в столиці: «Коли я був тут у 71-72 роках, українська мова була ще в такомусякому стані. А вже коли приїхав до Києва у 82 році, то на вулицях взагалі не почув української мови. Це боліло. Навіть у столичному місті люди або боялись балакати по-своєму, або не знали рідної мови, або не хотіли видаватися білою вороною. Було створено такий собі неписаний закон говорити по російському, від якого надто потерпали наші бідолашні селяни, приїжджаючи до міста. Але тепер, коли, я пам'ятаю, ми з дружиною йшли майданом Незалежності й зумисне голосно розмовляли українською мовою, до нас підходили навіть молоді відпускники-моряки, що жили десь далеко на Півночі, і, зробивши нам комплімента за нашу українську мову, нарікали, що самі, мовляв, її вже забули. Було кілька таких років, коли престиж української мови почав швидко зростати, і дехто з молоді навіть пишався тим, що говорить так, як говорили його батьки й діди. На жаль, відчуваю, що останнім часом колесо почало крутитися назад. З одного боку, вже є закон про державну мову. А з другого, можливо, через економічну ситуацію, в Україні ще не вдається цілком відновити, відродити своє, національне. Гадаю, це питання часу» (Василюк, 1996: 6–7).

Богдан Гаврилишин вів свій блог на популярному сайті «Українська правда». Так, 3 серпня на ньому було опубліковано його статтю «Українська мова». Автор дивується, чому російська мова домінує в багатьох медіа, програмах на телебаченні, газетах, тижневиках і особливо в журналах люкс, друкованих на якісному папері з чудовими фотографіями. І це, на думку вченого, попри те, що завдяки Революції Гідності і через агресію Росії більшість нашого суспільства стали дійсно патріотичними без огляду на етнічне походження, релігію, материнську мову, побутові звичаї (Гаврилишин, 2016).

Наведемо одне з його міркувань: «...Спостерігаю, що чимало українців, куди б вони не приходили, кого б вони не зустрічали, про щоб вони не говорили, починають російською – річ ясна, що і люди, до яких вони звертаються, реагують у відповідь тією ж мовою. Після повернення до України у 1988 році я побував у всіх її куточках, але розмовляв лише українською мовою. Будучи в Ялті, деякі радо відповідали українською, а інші – з перепрошенням російською» (Гаврилишин, 2016).

На завершення цієї статті Богдан Гаврилишин доходить наступних висновків: «Річ ясна – нам треба зберігати знання і російської мови, проти неї ніколи не було і не повинно бути упереджень, але кожен громадянин, громадянка, які знають українську мову, а це переважна більшість населення, особливо молоде покоління, повинні ПОЧИНАТИ РОЗМОВУ БУДЬ-ДЕ, БУДЬ З КИМ, БАЙДУЖЕ ПРО ЩО УКРАЇНСЬКОЮ. Тоді їхні співрозмовники будуть відповідати українською і, як показує мій досвід, робитимуть це радо, навіть з посмішкою. Таким чином ми звільнимо самих себе від застарілих стереотипів, спілкуватися українською мовою стане для всіх нормально і легітимно» (Гаврилишин, 2016).

У 2010 р. заснував Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, що починався як Фонд Розвитку Пласту. Місією якого є підготовка критичної маси молодих українців, які на власному досвіді вивчили як функціонують найкращі країни Європи, та зможуть утворити критичну масу людей, яка трансформує Україну. Наступного року після смерті Богдана Гаврилишина його трьома дітьми та дружиною фонд було перезасновано і він отримав назву Фонд Родини Богдана Гаврилишина (Місія). Нова інституція продовжила всі основні попередні напрями роботи, зокрема і дві основні програми: «Молодь змінить Україну» та «Молодіжні делегати України до ООН». За час діяльності Фонду родини Богдана Гаврилишина та Фонду Богдана Гаврилишина сформувалася спільнота випускників програм, що налічує понад 1500 осіб (Проєкти). Фінансово підтримувався Форум української молоді діаспори 2011 та 2012 років, проєкти Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Студентська республіка», програми стажування у Верховній Раді ГО «Ліга інтернів» та ін. Окремо варто згадати, що фінансову підтримку друку отримав цілий ряд україномовних книг: двотомник «Екстракт + 200» (добірка кращих статей газети «День»); «Сила м'якого знака, або Повернення Руської правди» (в спеціальній книжковій серії бібліотеки газети «День»); «Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 томах», том 3: «Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура» (дослідження відомих сучасних етнологів і молодих науковців) та ін. (Історія). З 2022 р. діє амбасадорська програма, яка згуртувала активних, лідерських випускників для поширення цінностей та реалізації місії фонду (Проєкти).

Висновки. Богдан Гаврилишин, будучи відомим вченим та активним громадським діячем, не байдуже ставився до підтримки української культури, зокрема рідної мови. Будучи представником діаспори все ж повернувся в Україну,

проводив тут значну частину свого життя та, окрім підтримки серйозних проєктів, намагався сприяти поширенню та зміцненню позицій української мови. Протягом 1988–2016 рр. в Україні з її громадянами він говорив виключно українською мовою, не переходячи на російську, не приймаючи в подарунок навіть книг російською мовою. Науковець став ініціатором створення україномовного видання «Кур'єра ЮНЕСКО». За час діяльності Фонду Богдана Гаврилишина та Фонду родини Богдана Гаврилишина випускниками їхніх програм стали понад 1500 осіб, фінансувалися друк україномовних книг, форуми української молоді діаспори, проекти громадських організацій «Студентська республіка», «Ліга інтернів» та багато іншого. І всюди центральною лінією йшла підтримка України і всього українського, національного. На даний момент на честь Богдана Гаврилишина названо вулиці в трьох містах України: Києві, Львові та Чорткові. 17 жовтня 2019 р. відбулося урочисте відкриття кімнати-музею Богдана Гаврилишина в його рідному смт Коропець.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк Н. Інтерв'ю з Богданом Гаврилишином «Я належу цій землі...» *Кур'єр Юнеско*. 1996. Грудень. С. 4–9.
2. Віднянський С. Гаврилишин Богдан Дмитрович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Вип. 5. Біографічна частина: А–М / відп. ред. М. М. Варварцев. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
3. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. Київ : Пульсари. 2009. 248 с.
4. Гаврилишин Б. Залишаюсь українцем: спогади. Київ : університетське видавництво «Пульсари», 2011. 288 с.
5. Гаврилишин Б. Українська мова. *Українська правда* : веб-сайт. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/gawrylyshyn/57a1c7fc78519/ (дата звернення: 26.12.2022).
6. Гаврилишин Б., Дзюба І. Діалог. Київ : Вид. Укр. Всесвіт. Координац. Ради та Респ. асоц. українознавців, 1995. 159 с. (Додаток до журналу «Сучасність» 1995. Січень, ч. 1).
7. Гаврилишин Т.Ю., Гаврилишин В.П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль : Воля, 2004. 240 с.
8. Геращенко О. Економіка XXI: країни, підприємства, людини. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Фоліо, 2019. 313 с.
9. Голянич Михайло. Футурологія. Філософія майбуття: монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. 540 с.
10. Железняк М. Гаврилишин Богдан Дмитрович // *Енциклопедія Сучасної України* [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 5. : веб-сайт. URL: https://esu.com.ua/article-27985 (дата звернення 26.12.2022).
11. Історія фонду. *Благодійний фонд Богдана Гаврилишина* : веб-сайт. URL: http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html (дата звернення 26.12.2022).
12. Місія. *Фонд родини Богдана Гаврилишина* : веб-сайт. URL: https://bhfamily.org/ (дата звернення 26.12.2022).
13. Мельничук Б. Гаврилишин Богдан-Володимир Дмитрович. *Тернопільський енциклопедичний словник* : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. Т. 1: А – Й. С. 315–316.
14. Проєкти Фонду. *Фонд родини Богдана Гаврилишина* : веб-сайт. URL: https://bhfamily.org/proekty/ (дата звернення 26.12.2022).
15. Пуаєттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин: біогр. / пер. з франц. І. Відлер. Київ: Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.
16. Субтельний О. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто : Пластове Видавництво Plast Publishing Inc., 2019. 440 с.
17. Чубай В. Богдан Гаврилишин: «Не національність людини прокладає стежку до певних успіхів, а почуття національної гідності, хоч би якою була ваша національність». Запис інтерв'ю 2015 р. *Наша Перспектива*. №35, січень-грудень 2021. С. 34–37.

REFERENCES

1. Vasyliuk N. Interviu z Bohdanom Havrylyshynom «Ia nalezhu tsii zemli...» Kurier Yunesko. 1996. Hruden. pp. 4–9. [in Ukrainian].
2. Vidnianskyi S. Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Hawrylyshyn Bohdan Dmytrovych] *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk.* Vyp. 5. Biohrafichna chastyna: A-M / vidp. red. M. M. Varvartsev. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, 2014. pp. 88–89. [in Ukrainian].
3. Havrylyshyn B. Do efektyvnykh suspilstv: Dorohovkazy v maibutnie: dop. Rymskomu Klubovi [Towards More Effective Societies: Road Maps to the Future]. Vyd. 3-tie, dopov. Kyiv: Pulsary, 2009. 248 s. [in Ukrainian].
4. Havrylyshyn, 2011 – Havrylyshyn B.D. *Zalyshaius ukraintsem: spohady* [Remain Ukrainian: memories]. Kyiv: Pulsary, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
5. Havrylyshyn B. Ukrainska mova [Ukrainian language]. *Ukrainska pravda* : website. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/gawrylyshyn/57a1c7fc78519/ (accessed 26.12.2022). [in Ukrainian].
6. Bohdan Havrylyshyn – Ivan Dziuba. Dialoh [Dialogue]. Kyiv : Vyd. Ukr. Vsesvit. Koordynats. Rady ta Resp. asots. ukrainoznavtsiv, 1995. 159 s. (Dodatok do zhurnalu «Suchasnist» 1995. Sichen, ch. 1). (accessed 26.12.2022). [in Ukrainian].

7. Havrylyshyn T.I., Havrylyshyn V.P. Koropets. Istoriia i spohady [Koropets. History and memories]. Ternopil: Volia, 2004. 240 s. [in Ukrainian].

8. Herashchenko, 2019 – Herashchenko O.L. Ekonomika XXI: krainy, pidpryiemstva, liudyny [Economy XXI: countries, enterprises, people]. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv: Folio, 2019. 313 s. [in Ukrainian].

9. Holianych, 2017 – Holianych M.I. Futurolohiia. Filosofiia maibuttia [Futurology. The philosophy of the future]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2017. 540 s. [in Ukrainian].

10. Zhelezniak M. Havrylyshyn Bohdan Dmytrovych [Hawrylyshyn Bohdan Dmytrovych] *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [elektronna versiia] / red.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research, 2016. T. 5. URL: https://esu.com.ua/article-27985 (accessed 26.12.2022). [in Ukrainian].

11. Istoriia fondu [History of the fund]. *Blahodiinyi fond Bohdana Havrylyshyna* : website. URL: http://bhfoundation.com.ua/ourfoundation/history.html (accessed 26.12.2022). [in Ukrainian].

12. Misiia [Mission]. *Fond rodyny Bohdana Havrylyshyna* : website. URL: https://bhfamily.org/ (accessed 26.12.2022). [in Ukrainian].

13. Melnychuk B. Havrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych [Hawrylyshyn Bohdan-Volodymyr Dmytrovych] *Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk* : u 4 t. / redkol.: H. Yavorskyi ta in. – Ternopil : Vydavnycho-polihrafichnyi kombinat «Zbruch», 2004. T. 1: A – Y. pp. 315–316. [in Ukrainian].

14. Proiekty Fondu [Fund projects]. *Fond rodyny Bohdana Havrylyshyna* : website. URL: https://bhfamily.org/proekty/ (accessed 26.12.2022). [in Ukrainian].

15. Puaietton V. Nevtomnyi mandrivnyk Bohdan Havrylyshyn [Tireless traveler Bohdan Hawrylyshyn]: biohr. / per. z frants. I. Vidler. Kyiv: Slavutych-Delfin, 2015. 144 s. [in Ukrainian].

16. Subtelnyi O. Plast. Unikalna istoriia ukrainskoho skautskoho rukhu [The unique history of the Ukrainian scout movement]. Toronto : Plast Publishing Inc. 2019. 440 s. [in Ukrainian].

17. Chubai V. Bohdan Havrylyshyn: «Ne natsionalnist liudyny prokladaie stezhku do pevnykh uspikhiv, a pochuttia natsionalnoi hidnosti, khoch by yakoiu bula vasha natsionalnist» [Bohdan Hawrylyshyn: «It is not a person's nationality that paves the way to certain successes, but a sense of national dignity, no matter what your nationality is»]. Zapys interviu 2015 r. *Nasha Perspektyva*. №35, sichen-hruden 2021. pp. 34–37. [in Ukrainian].

УДК 930.2Владимирський_Буданов:342.25(477)"16/18"](045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-3

Владислав ЄГОРОВ,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політичних наук
Київського національного університету будівництва і архітектури
(Київ, Україна) egorov.1977@email.ua

МІСТА В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М.Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА (1838–1916)

У статті розглядається проблема спадщини відомого дослідника історії Литовсько-Руського права М.Ф. Владимирського-Буданова щодо початку побутування, причин та наслідків запровадження Магдебурзького права в містах України у період XVI–XVII–XVIII ст.

В статті зроблено висновки про те, що М.Ф. Владимирський-Буданов чи не вперше дослідивши міське життя середньовічних міст України в 60-х рр. XIX ст. був засновником критичного напрямку у наступних дослідженнях функціонування Магдебурзького (німецького) права в українських землях, що відобразилося в працях представників української народницької та української радянської історіографії та діаспори у період від другої половини XIX– до 50-70-х рр. XX ст. Так, зокрема висновки досліджень М.Ф. Владимирського-Буданова про історію та розвиток середньовічних міст України вплинули на дослідження відомого основоположника народницького напряму в українській історіографії та дослідника середньовічної України В.Б. Антоновича. Зміст дослідження М.Ф. Владимирського-Буданова про середньовічні міста України полягав у тому, що німецьке право (магдебурзьке) спотворювало слов'янську організацію в управлінні руськими містами. На цю обставину звернув увагу перший критик М.Ф. Владимирського-Буданова В.С. Іконніков. Він визнав, що на момент введення магдебурзького права слов'янське право не змогло кодифікувати і регулювати міське життя. Також, М.Ф. Владимирський-Буданов чи не вперше запровадив в поділ середньовічних міст України. Він виокремив міста з повним магдебурзьким правом, неповним магдебурзьким правом і приватною власністю міст був підтриманий наступними дослідниками. М.Ф. Владимирський-Буданов сформулював, зокрема положення про те, що містами з Магдебурзьким правом керувало обмежене коло людей, які забирали фінанси і зловживали ними. Це спричиняло численні міжнародні конфлікти в Кам'янець-Подільському, Львівському містах між вірменами, євреями, українцями (русинами) німцями. Ці негативні оцінки отримали розвиток в наступних дослідженнях міського самоврядування України доби середньовіччя. Водночас, саме М.Ф. Владимирський-Буданов, незважаючи на критичну оцінку Магдебурзького права чи не вперше визнав, що саме це самоврядування сприяло об'єднанню в братства русинів середньовічних міст України. Це сприяло розвитку української національної свідомості в містах України.

В значній кількості досліджень новітньої української історіографії періоду 1990-х рр. – початку XXI ст. цей підхід не має послідовників, оскільки сучасні дослідники оцінюють вказану проблему з позицій спеціального дослідження функціонування Магдебурзького права окремих міст відійшовши від однозначно негативної його оцінки.

Ключові слова: *Магдебурзьке право, М.Ф. Владимирський-Буданов. Німецьке право, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський, міщани, юрисдикція, руське право, цехи.*

Vladyslav EGOROV,
orcid.org/0000-0002-1373-8173
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) egorov.1977@email.ua

CISITIES IN THE M.F. VLADEMYRSKYI-BUDANOV'S SCIENTIFIC ACTIVITY

The article considers one of the important components of M.F. Vladymyrskyi-Budanov's one of the founders of the Western law (Lithuanian-Ruthenian) studies school that appeared on the verge of XIX – early XX century at the St. Vladimir Kyiv University. The article is dedicated to the examination M.F. Vladymyrskyi-Budanov's scientific biography and scientific activity associated with the Magdeburg (German) law in the city management problem.

The article discusses M.F. Vladimirskyi-Budanov's one of the important scientific topics – the urban law (Magdeburg) in the Right-bank Ukraine and Galicia cities establishment and formation. This topic was one of the first in the scientific career and the scientist's work. It was the basis of his PhD thesis defended at the St. Vladimir Kyiv University.

The article discusses the content of the M.F. Vladimirskyi-Budanov's work main provisions submitted to the defense as well as the assessments which this work received among modern authors of scientists. In particular V.S.Ikonnikov determined M.F. Vladimirskyi-Budanov actually for the first time took up the development of an unexplored problem of law in the cities of Ukraine during the XV–XVI–XVII centuries period.

The M.F. Vladimirskyi-Budanov's conclusions influenced V.B. Antonovich's the famous founder of the populist direction in the Ukrainian historiography further research in this direction and his similar to M.F. Vladimirskyi-Budanov's work's appearance. In addition, the M.F. Vladimir–Budanov's conclusions in this field actually entrenched the ukrainian national historiography for many years in this field.

M.F. Vladymyrskyi-Budanov's content was that German law (Magdeburg) distorted the Slavic organization in the management of Rus cities.This conclusion drew the the first critic of the M.F. Vladymyrskyi-Budanov's work V.S. Ikonnikov's attention, acknowledging that at the time of the introduction of the Magdeburg law, slavic law failed to codify and regulate urban life. It's necessary to mark that M.F. Vladimirskyi-Budanov's division of cities – with full Magdeburg law, incomplete Magdeburg law and private-ownership cities was reflected in the further researchings.

M.F. Vladymyrskyi-Budanov's about the Magdeburg Law negative conclusions included thesis about the cities ruled a limited number of people, who took finances and abused them. This caused numerous – international conflicts in the Kamenetz – Podolsky, Lviv cities between armenians, jews, ukrainians (rusyns) germans. These negative assessments associated with the Magdeburg Law introduction, were also developed in further studies of urban self-government of Ukrainian cities.

At the same time, it was M.F. Vladimirskyi-Budanov's, despite the critical overall assessment of the Magdeburg Law. M.F. Vladimirskyi-Budanov almost was the first time admitted that unite in the fraternity was within the framework of the Rusyns's organization that became possible. This contributed the Ukrainian national consciousness development in the cities.

The article considers that in V.B. Antonovich (the M.F. Vladimirskyi-Budanov's works follower) came to similar conclusions about the Magdeburg law in the Ukrainian cities life. V.B. Antonovich noted that the Magdeburg Law introduction was an attempt to save the city organization from the threat of turning few Ukrainian cities into villages in the XV–XVI centuries.

Thus, M.F. Vladimirskyi-Budanov's vision of the role of the Magdeburg law in the development of Ukrainian cities gave a start not only medieval Ukraine urban life researchings, but also the discussion about negative consequences of the (Magdeburg) German law in Ukrainian cities main causes in which the further researchers' of this problem differed about the matter.

The article present's the modern Ukrainian historical science attitude to the negative assessment of the Magdeburg law in Ukrainian medieval cities in which (historiography) is characterized by a complete rejection of the unambiguous M.F. Vladimirskyi-Budanov's negative assessment to the Magdeburg law in Ukrainian cities.

Key words: *Magdeburg Law, M.F. Vladimirskyi-Budanov. German law, V.B. Antonovych, M.S. Hrushevskyi, commoners, jurisdiction, Rus law, shop.*

Постановка проблеми.

В статті розглядається проблема спадщини відомого дослідника історії Литовсько-Руського права М.Ф. Владимирського-Буданова щодо початку побутування, причин та наслідків запровадження Магдебурзького права в містах України у період XVI–XVII–XVIII ст.

М.Ф. Владимирський–Буданов (1838–1916) – відомий у другій половині XIX – початку XX ст. доктор російської історії, доктор державного права, доктор історії права, професор кафедри історії руського (русского) права Київського Університету Св. Володимира, багаторічний голова Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів, учень відомого джерелознавця М.Д. Іванішева, представник київської історико-юридичної школи, вважається одним з фундаторів школи західноруського права та одним з перших дослідників українського середньовічного міста, отже засновником урбаністичних студій та демографічних досліджень в Україні (XIX ст.). Його праці, зокрема «**Немецкое право в Польше и Литве»**, сприяли початку вивчення історії та розвитку українських міст XIX – початку XX ст. історика Слобожанщини Д.І. Багалія, відомого історіографа В.С. Іконнікова.

Аналіз досліджень.

Стан вивчення спадку вченого вже був предметом уваги дослідників (Бондарук, 2000:25, 40; Деркачова, 2016 :24; Шемета, 2004:12; Карліна, 1997:245; Ворончук, 2017:76-77; Єгоров, 2021). Вони наголошували, що своїх роботах (й зокрема у виданнях люстрацій XV-XVI ст. здійснених на українських землях) М.Ф. Владимирський-Буданов підходив до вивчення права у зв'язку з економікою, освітою, релігією, природніми умовами, наголошував на самобутньому характері західноруського (отже українського права). Він був прихильником позитивістської теорії еволюції, тому зосередився на вивченні соціальних інститутів і народів, що спрямувало його до вивчення історії права. Сучасні українські дослідники зазначають, що вчений чи не вперше здійснив історико-демографічні дослідження, опонуючи польським історикам 1860–1870-х рр. щодо цивілізаційної ролі Польщі в українських землях (зокрема рішення сейму Речі Посполитої щодо роздачі українських земель) Червоної Русі, Поділля, Брацлавщини, Волині у добу XV–XVIII ст. і колонізаційних процесів цього часу, для чого розглядав також становище укріплень і споруд замків Києва, Житомира, Канева, Черкас котрі мали б захищати тогочасне населення України від численних татарських набігів, що розгорнулися після погрому Києва у 1482 р. (Бондарук, 2000:31; Грушевский, 1918:25; Ворончук, 2018:34, 36).

Мета статті – розвинути на основі архівних джерел, наукової спадщини вченого та сучасних йому істориків положення про те, що М.Ф. Владимирський-Буданов чи не вперше зробивши дослі-

дження міського життя середньовічних міст України в 60-х рр. XIX ст. також став засновником критичного напрямку у наступних дослідженнях функціонування Магдебурзького (німецького) права в українських землях, що відобразилося в працях представників української народницької та української радянської історіографії та діаспори у період від другої половини XIX – до 50-70-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу. М.Ф. Владимирський-Буданов розпочав свою наукову кар'єру підготовкою дисертації з 1865 р., а оприлюднив результати свого дослідження вже у 1868 р. під назвою «***Немецкое право в Польше и Литве»***. Згодом, текст опублікованого дослідження став основою для захисту ним у травні 1869 р. дисертації для отримання ступеня «магистра русской истории» в Університеті Св. Володимира в Києві, а у 1870 р. його дослідження отримало Уварівську премію Імператорської Російської академії наук. Серед опонентів на захисті був знаний історіограф проф. В.С. Іконніков. Саме В.С. Іконніков при розгляді тексту дисертації М.Ф. Владимирського-Буданова сформулював низку критичних зауважень, розглянувши зміст положень дисертації М.Ф. Владимирського-Буданова. У відгуку він виклав положення його роботи й зокрема тезу про поступовий розклад завдяки німецькому праву давнього слов'янського ладу життя з поступовим заміщенням слов'янського права німецьким та підкреслив, що поширення німецького права призвело до скорочення кількості дрібних землевласників. Він звернув увагу на те, що в розділах 3, 4 автор розглянув побутування німецького права на селі та в містах Галичини, українських землях Великого Князівства Литовського (Владимирський-Буданов,1868:256; ДАК, Ф.16, Оп.308, Спр.72, Арк 4-9; Ворончук, 2017:79).

Одна з головних думок М.Ф. Владимирського-Буданова яку розглядав В.С. Іконніков, полягала в тому, що німецьке право – спотворило слов'янську організацію міста і землі та було нав'язано українським містам. Сучасні дослідники пояснювала такий підхід автора загальною тенденцією другої половини XIX ст. поширеної в чеській та польській історіографіях де йшлося про боротьбу двох течій – монархічно-феодальної та слов'янської – республіканської. Першу асоціювали з німецьким впливом, зокрема німецького монархізму від котрого занепадала слов'янська стихія. Привнесений з Німеччини зразок феодального ладу – німецьке право, за твердженням М.Ф. Владимирського-Буданова, винесло з слов'янських сіл і міст колишній слов'янський устрій. У відгуку В.С. Іконнікова зазначалося, що теза автора про зв'язок негативних наслідків від впровадження німецького права не є зовсім точною. Адже, наголошував В.С. Іконніков, якщо юридичний побут слов'ян був гарний, поставало питання – чому ж його так легко прибрали на німецький, а також чому общини (міські) турбувалися про отримання саме нової системи права. Також, В.С. Іконніков зазначав, що фактичний матеріал до своїх висновків автор брав з більш пізнього періоду побутування німецького права. Водночас, В.С. Іконніков визнав головне досягнення автора – в його роботі вперше було розглянуто питання про устрій міст Південно – Західного краю (України) доби середньовіччя. В цьому була її новизна за що роботу було рекомендовано для здобуття ступеня «магистра русской истории» (ДАК, Ф.16, Оп. 308, Спр. 72, Арк 8-10;Карліна,1997:248; Владимирський-Буданов,1868:165,170).

Серед положень які М.Ф. Владимирський-Буданов сформулював у своєму дослідженні 1868 р. базуючись в основному на нових в той час матеріалах Полоцька, Пінська, Вітебська, Волковийська, Бару, Кам'янця-Подільського,

Львова, Кременця, Ковеля, Вижви, Дубно та виносив на захист були наступні: німецьке право – розповсюдилось на усій території Польщі та Литви; воно послабило фінансову владу князя перед землевласниками і війтами; в Польщі та Литві увело істотні риси феодалізму ; замінило на селі общинний суд – судом вотчинника; закріпило селян за землею. Муніципальне право в Німеччині – призвело до зближення станів, а у Великому Князівстві Литовському (ВКЛ) та Польщі – навпаки, оскільки появі цього права в цих державах не передували ті негативні явища котрі були у Німеччині перед запровадженням цього права (Владимирський-Буданов,1868: 26, 81-82, 108). На переконання М.Ф. Владимирського-Буданова до німецького права в містах Південно-Західного краю (отже українських землях) було земське управління, місто було на чолі землі, але цей порядок не був зафіксований в писаному праві. Нове право відсторонило міста від загальнодержавних справ, від законодавчої, судової, адміністративної влади та протирічило усім слов'янським традиціям (Владимирський-Буданов, 1868:108, 114, 119, 128-131). Автор також наголосив, що країни де не було такого протиріччя між містом і землею були відомі своїм високим рівнем розвитку (Англія та США) (Владимирський-Буданов,1868:88). На думку вченого, німецьке право – не завжди давало волю містам, адже управління міст здійснюване закритою Радою в місті призвело до згубних наслідків, що виявилися у вели-

чезних зловживаннях в муніципальних судах, а в умовах коли представники міської ради мали шляхетство, простір для зловживань, особливо фінансових, тільки зростав, що відображалося в численних скаргах(наприклад 1750-х рр. про обрання до магістрату Кам'янець-Подільського людей не гідних. Також, на переконання вченого, місто відповідно до нового законодавства так і не було повністю виділено з землі, як це відбулося в Німеччині, що призводило до постійних конфліктів з старостинською (державною) владою (Владимирський-Буданов, 1868: 47, 155-163, 166, 189, 190). Так, в Кам'янець-Подільському – була постійна боротьба міських посадовців з міською громадою; весь час точилася боротьба – вірмен, поляків, русинів між собою, що зрештою завершилося злиттям (ліквідацією) руської юрисдикції в цьому місті у 1670 р. та прихильним ставленням до тутешньої вірменської громади, хоч форма функціонування вірменської юрисдикції, на думку М.Ф. Владимирського-Буданова вела її до занепаду. Водночас, у Львові міська рада здійснила усі заходи аби витіснити русинів та некатоликів з свого середовища (Владимирський-Буданов,1868: 169-170). Напрям польської політики щодо ліквідації самобутності руського життя М.Ф. Владимирський-Буданов вже як доктор російської історії (з 1874 р.) також прослідковував і в дослідженні стану українського населення під час ліквідації Київського князівства у 1471 р. (Владимирський-Буданов, 1890:2, Ворончук, 2017:80).

Як зазначав дослідник, у Кам'янець-Подільському, як місті з повним німецьким (Магдебурзьким) правом відбувався постійний тиск старостів на самоврядування, особливо після звільнення його від турецького панування. М.Ф. Владимирський-Буданов також розглянув особливості становища міст з неповним німецьким правом: Кременеця, Ковеля, Бару, Вижви, що управлялись старостами. У висновках М.Ф. Владимирського-Буданова також наголошувалося, що існування цехів, впроваджених за німецьким правом в Речі Посполитій та Литві постійно підбурювало релігійну, юридичну, економічну та національну боротьбу в містах. Цехи стали джерелом постійних порушень зокрема у відносинах майстрів та учнів, боротьби одних цехів з іншими, а також в національному та релігійному питаннях. Головною ж вадою цехового устрою автор назвав промислову монополію ремісничої праці. Важливою думкою М.Ф. Владимирського-Буданова було й те, що причиною негараздів у функціонуванні ремісничих цехів були не позиція шляхти, цеховий устрій, а той порядок за котрим кожен стан мав (або промисел, або професія) діяти з самозахистом і позиціонувати себе вороже до інших станів. Водночас, дослідник визнав, що саме в рамках цехової системи з'явилася можливість створення братств, котрі сприяли відновленню української національної самосвідомості (Владимирський-Буданов, 1868:224, 294, 298, 281-283, 287; ДАК, Ф. 16, Оп. 308, Спр. 72, Арк. 13).

Підсумовуючи, М.Ф. Владимирський-Буданов наголошував, що частково зловживання можна було б пояснювати цілковитою безграмотністю посадових осіб, але численними були зловживання людей котрі мали освіту – секретарів рад. На його думку, навіть міста на повному Магдебурзькому праві (в основному на прикладі Кам'янець-Подільського та Львова) не мали ні самоврядування, ні незалежності бо управлялися колом осіб з багатих родин, досить часто родичів. Облишеними прав самоврядування були й міста на неповному Магдебурзькому праві. Наочним прикладом такого стану був згаданий автором конфлікт 1721–1724 рр. міщан м. Вижва та війтом Ждановичем, котрий заявляв що вони (міщани) – холопи, котрі підуть під плуг, а він зробить із міста село (Владимирський-Буданов, 1868: 241, 265, 254, 262, 268; ДАК, Ф. 16, Оп. 308, Спр. 72, Арк. 13).

М.Ф. Владимирський-Буданов у своєму дослідженні докладно виклав перелік та функції посад котрі з'явились разом з запровадженням Магдебурзького права: в міста з повним, неповним правом, а також у приватні міста – Війт (в містах з неповним Магдебурзьким правом посада була під контролем старост), Лен-війт – голова судової колегії міста, проконсулів, Лава, Віце-війт, віце – регент маршал, регент, канцелярські та поліцейські посади, прокуратор, інстигатор, писар, цехове управління, цехове братство, цехмістр, челядь (ремісники не включені до цехів) (Владимирський-Буданов, 1868: 256, 194, 197, 200, 202, 208-210, 281, 290, 293, 296-297).

Розглядаючи внутрішнє життя міст автор зазначав, що йому прикро замість викладів змісту великих битв та історичних подій описувати факти конфліктів в містах зміст яких зводився до бійок палками. Важливо підкреслити, що він усвідомлював факт того, що використання ним актового матеріалу формував негативну та однобоку картину з досліджуваної теми, оскільки в ці збірки (судові книги) потрапляли матеріали суперечок та зіткнень, що були предметом судових розглядів, вивчення королівськими комісіями. Водночас, М.Ф. Владимирський-Буданов наголошував, що треба трохи досвіду, щоб відрізнити окреме явище від вічної, що постійно повторюється, схильності

представників суспільства до різних зловживань, або пояснити це явище тим ненормальним станом суспільства. На його переконання в даній темі слушним було друге пояснення явищ, адже інші джерела (окрім актів повних фактів правопорушень) автору не були відомі. Він визнав неповність своїх висновків, пояснюючи це зокрема, й нерозробленістю теми дослідження попередниками (Владимирський-Буданов,1868: 192, 299).

Варто наголосити, що в наступних дослідженнях М.Ф. Владимирський-Буданов бачив позитивний рух у процесі формування міст і містечок, а отже колонізації пов'язаний з посиленням нової соціальної сили – козацтва у другій половині XVI ст., котру він досліджував на матеріалах люстрацій (податкових описах населення) українських земель XV–XVI ст. (Владимирський-Буданов, 1890:19, 48-52, 57, 63-71, 74-75).

Одночасно із названою розвідкою, відомим провідником українофільства, майбутнім професором Київського Університету св. Володимира В.Б. Антоновичем було створено дослідження ***«Исследование о городах Юго-Западного края»*** (1869 р.) також засноване на численних актових матеріалах. В.Б. Антонович прийшов до відмінного висновку про те, що після захоплення Великим Князівством Литовським українських міст їх значення як центрів общинного життя вже було втрачено. Актуальним було питання : які повноваження залишалась общинам, коли суд був у нових управителів краю, а міщан розглядали через їх військові обов'язки бути сторожею, військовим ополченням, будувати і утримувати стіни, замкову зброю, давати підводи (Антонович, 1885: 137, 145 – 146, 149).

В.Б. Антонович визначив, що сваволя та порушення в містах поширилося саме через штучність Магдебурзького права, коли попередні вічові зібрання (Давньої Русі) замінили виборами, контрольованими старостами, суд був підпорядкований королю, старості, або приватному власнику, а общинний устрій замінили Магдебурським правом з XVI ст. Воно не могло бути засвоєне жителями міст, оскільки не співпадало з історичними, юридичними поняттями не давало внутрішніх основ для розвитку міст, не могло впливати на розвиток міської самостійності, торгівлі, встановлення порядку й сили міщанського стану – за умов коли переважав вплив шляхти. Це призвело до численних зловживань в міському самоврядуванні Південно-Західній Русі й по кількості посадовців, по (віданню) справ, й по виконанню ними своїх повноважень, особливо у фінансах, що погіршувалось, слабкою обізнаністю з джерелами міського права (Антонович, 1885:151, 164-165, 171–172, 173, 177, 165, 170, 177-178).

На наш погляд, М.Ф. Владимирський-Буданов не виявляв особливої прихильності до проукраїнського руху. Він мав тривале листування з відомим реакціонером та українофобом, проф. славістики Київського університету Св. Володимира Т.Д. Флоринським у 1893-1913 рр., а також був постійним читачем реакційного видання «Киевлянин».Також, при призначенні головою Київської тимчасової комісії для розгляду давніх актів у 1882 р. М.Ф. Владимирский-Буданов отримав підтримку відомого реакціонера М.В. Юзефовича як «вполне русский человек» (Ворончук, 2017:81). Однак, не зважаючи на уподобання М.Ф. Владимирського-Буданова, положення щодо німецького права сформульовані в його праці 1869 р. продовжив М.С. Грушевський, розглянувши це явище у п'ятому томі Історії України – Руси про суспільно- політичний і церковний устрій та відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Він чи не вперше розділив регіональну часову періодизацію поширення Магдебурзького права в Україні, грунтовно розглянув його рецепцію, устрій українських міст цього часу, економічні наслідки розвитку міст за Магдебурзьким правом (ІР НБУВ,Ф. ІІІ., № 1952, № 19603, 19605, 19606, 19616, 19631, 19640, 19648, 19650; Ворончук, 2017:81).

М.С. Грушевський проаналізував дослідження М.Ф. Владимирського-Буданова про німецьке право 1869 р., виклав його головні думки про причини усіх бід в суспільно-політичному житті Польщі та Литви: упадку уряду, закріпачення селян, надмірних шляхетськи привілеїв, упадку міщанства та підтримав більшість положень праці М.Ф. Владимирського-Буданова, оцінивши й працю В.Б. Антоновича, де автор (як і його послідовник М. Довнар-Запольський) бачив причини упадку у суспільній диференціації. Хоча, як зазначали М.С. Грушевський та О.С. Грушевський, В.Б. Антонович не бачив що це право сприяло виключенню міст з земської організації (Грушевський,1994:649; Грушевский, 1918:35, 235-240).

Отже, М.С. Грушевський як і М.Ф. Владимирський-Буданов наголосив на відсутності розвитку міщанства на чужому праві, про розвинуте давньоруське міське життя, про появу німецького права в Україні як наслідок залучення в містах – від XIII ст. німецьких колоністів. (Це ілюструвалося наявною грамотою про надання німецького права галицьким князя Юрієм II Болеславом 1339 р. м. Сянок). М.С. Грушевський зазначив, що у Великому Князівстві Литовському процес поширення магдебурзького права був повільний

до XV ст. Так, у 1374 р. німецьке право отримав Кам'янець – Подільський, у 1390 р. Дорогочин. Далі надання відбулися тільки наприкінці XV ст. – Володимир (Волинський), Луцьк – 1497, Київ 1499 (1498). Подібними до положень Владимирського-Буданова були висновки М.С. Грушевського щодо походження Магдебурзького права, про результати надань цього привілею для міщан (звільнялися від влади каштелянів, суддів, підсудків, урядників, щодо типології міст, а також висновки про виключення міст з загальної земської організації як результат отримання ними Магдебурзького права та ролі шляхти в житті міст. Для М.С. Грушевського німецьке право в Польщі, українських землях було чужим, а через це анормальні форми отримала практика німецького права та національні відносини в містах цього часу. Підсумовуючи М.С. Грушевський виклав суперечливу оцінку проблеми – для нього «образ сих двох столичних міст» (стану самоврядування, міщан, цехів Львова, Кам'янця) – «….вистачає для ілюстрації міських відносин під Польським режимом» (Грушевський, 1994: 165, 170, 222- 251). Водночас, на відміну від М.Ф. Владимирського–Буданова, на переконання М.С. Грушевського занепад міст стався не через саме німецьке право, а через те, що міщани не вміли ним скористатися та через втручання шляхти (Грушевський,1994: 234).

Висновки М. Владимирського – Буданова закріпилися і в радянській українській історіографії щодо періоду XVII-XVIII ст. (Гошко: с. 370-371). Це стосувалося походження, ролі Магдебурзького права в українських землях, оцінок того, чиї інтереси воно захищало в містах України. Поряд з дослідженням окремих аспектів запровадження Магдебурзького права, котре містило положення Римського права, в дослідженнях (створених після 1930-х рр.) зазначалося, що запровадження і функціонування нового права захищало інтереси феодалів та міських експлуататорів-багатіїв, зокрема представників міського управління в лівобережних містах України XVII ст. котрі отримували доходи за рахунок народних мас (Ткаченко, 1929: 65-67; Іваницький-Василенко, 1925:68-69; Дядиченко, 1959:234). Так, зокрема, міські органи міст Лівобережжя України доби Гетьманщини були «….знаряддям панування старшини, міських багатіїв над народними масами, а вся їх діяльність була спрямована на задоволення їх панівних інтересів, що посилювалось (утиски міщан) через відсутність єдиного кодифікованого корпусу права, неузгодженості дії Литовського статуту та привілеїв міст…..» (Теличенко, 1888:415-460; Дядиченко, 1959:288-289, 312). У працях радянських дослідників було поширеним негативне ставлення до Магдебурзького права й через те, що не було гарантією розвитку самостійності міст та запобіжником від вад міського розвитку (Юргинис, 1975:145-155). Так, зокрема, Вільно, столиця Великого Князівства Литовського, була поділена між феодалами (тобто юридики були державними містами), де було створено феодальні юрисдикції в межах яких відбувалася окрема торгівля, а міщанам доводилося сплачувати власнику юридику чинш. (XVI ст.).Подібним був зміст висновків радянських дослідників щодо середньовічних білоруських міст, зокрема щодо провідної ролі феодалів в цих містах, їх презирливе ставлення до міст, наявність феодальних юрисдикцій та про підневільне становище міщан. Зверталася увага й на те, що життя міст супроводжувалось боротьбою за поділ податків і торговельних зборів між міщанами та шляхтою, та особливо важке становище в містах, які були об'єктами зазіхань у конфліктах магнатів та князів від чого потерпали міщани (Кописский, 1975: 9,55, 64, 66; Михайлина, 1975: 19-22, 89). Оцінка міського життя формувалася на основі судових матеріалів де містилися описи шкоди нанесеної конфліктуючими шляхтичами одне одному, а також підкреслювалось, що «польсько-шляхетський уряд» насаджував адміністративні установи для «здійснення колоніального режиму», що негативно позначалося на економічному розвитку міст. Наявність старостинського управління в містах з Магдебурзьким правом виявлялася й особливою сваволею у суді. Також повторювався вже досліджений В.Б. Антоновичем сюжет про численні зловживання київських війтів Ходик на початку XVII ст. (Михайлина, 1975: 19-22, 26, 39-40, 89).

Висновки. В розвідках зарубіжної україністики та історії українського права 1920-х рр. попри наявність стриманих оцінок конфліктних відносин українських міст з Магдебурзьким правом з козацькою адміністрацією у другій половині XVII ст., загалом поділялося негативне ставлення до наслідків та причин запровадження Магдебурзького права висловлені М.Ф. Владимирським-Будановим та В.Б. Антоновичем. (Мякотин, 1926: 5, 19, 22, 40; Лащенко, 1924:53). В цих дослідженнях підтримувалась думка М.Ф. Владимирського-Буданова про скорочення міської округи із запровадженням німецького права, а також зверталась особлива увага на довічності обраного війта й негативних наслідках поєднання війтівських функцій з старостинськими урядами (Лащенко, 1924:57; Падох, 1929: 665-667). Дослідники цього напрямку підтримували думку В.Б. Антоновича про намагання

вивести міста з економічного занепаду шляхом надання Магдебурзького права, а також поєднання процесів полонізації та католизації (в процесі запровадження Магдебурзького права) висловлених М.Ф. Владимирським–Будановим. Подальший розвиток отримала думка М.Ф. Владимирського-Буданова про приватні міста як осередки найбільших негараздів у функціонуванні міського самоврядування порівняно з королівськими (на повному магдебурзькому праві) містами (Лащенко,1924:58,61). Водночас, деякі дослідники, зокрема А. Яковлів, заперечував положення наступника М.Ф. Владимирського-Буданова – В.Б. Антоновича, щодо нерозуміння міщанами українських міст положень Магдебурзького права, принаймні для XVIII ст. (Гошко: 368-369). Отже, першість у дослідженнях, й формуванні вкрай негативної оцінки впливу німецького права на суспільні відносини в містах та селах українських земель доби XV–XVIII ст. може бути надана М.Ф. Владимирському-Буданову.

Сучасні українські дослідники вже тривалий час не підтримують критичні оцінки Магдебурзького права. Переважаючою є теза, що висновки з цієї проблеми доцільно робити на підставі дослідження функціонування цього права в окремих містах (Білоус,2015:16; Сас, 1989: 174). Втім, узагальнення дослідників другої половини XIX – початку XX ст. про причини й наслідки запровадження самоврядування, зокрема в Києві, сприймаються й зараз (Білоус, 2015: 4, 5, 17; Сас, 1989: 165). Водночас, висновки щодо урядування в українських містах з Магдебурзьким правом як прикладу численних зловживань вважаються неприйнятними (Білоус, 2009: 214).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В.Б. Исследование о городах Юго–Западного края, В: Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. К., 1885. 252 с.
2. Багалей Д.И. Магдебургское право в Левобережной Малороссии. Журнал Министерства народного просвещения. 1892. № 3, с. 1-55.
3. Білоус Н.О. Імітація рецензії (із приводу вміщеної в Українському історичному журналі (2008 № 5) рецензії Т.Ю. Лютої на кн. Н.О. Білоус «Київ наприкінці XV першій половині XVII ст. Міська влада і самоврядування. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008». УІЖ. 2009. №. 2, с. 208 – 217.
4. Білоус Н.О. Луцьке війтівство в XV – XVII ст. Характеристика інституту урядників.УІЖ.2015. № 4, с. 4 –22.
5. Бондарук Т. І. Західноруське право:дослідження і дослідники. (Київська історико юридична школа). К: Ін-т Держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 159 с.
6. Владимирский Буданов М.Ф., Немецкое право в Польше и Литве. СП.б., 1868. 307 с.
7. Владимирский Буданов М.Ф., Внешняя историческая судьба населения Южной Руси, В: Архив Юго-Западной России, К., 1890. Ч. 7, Т. 2, с. 1-210.
8. Ворончук І.«Ученый божьей милостью» Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов. Українознавство. 2017. № 1-2(62-63), с. 75 – 88.
9. Ворончук І. Проблеми історичної демографії в науковому доробку Михайла Флегонтовича Владимирського-Буданова. Українознавство.2018. № 2(67), с. 24 – 43.
10. Гошко Т. Д. До історіографії німецького права в Україні.
11. Грушевский А.С. Города В. Княжества Литовского : Старина и борьба за старину в XIV-XVI веках, К., 1918. 252 с.
12. Грушевський М.С. Історія України – Руси в 11 т. , 12 кн. Суспільно – політичний і церковний устрій в українських землях XIV-XVII віків. К.: «Наукова думка», 1994.Т. 5, 704 с.
13. Державний архів м. Києва, Ф.16, Оп. 308, Спр. 72, 24 арк.
14. Деркачова Н.О., Правові дослідження в працях М.Ф. Владимирського-Буданова. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. 2016. Серія 18 Економіка і право, Вип. 31, с. 23-28.
15. Дядиченко В. А., Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст., К.: Вид-во АН УРСР, 1959. 532 с.
16. Єгоров В.В. Міста в науковій діяльності М.Ф. Владимирського-Буданова. Гілея. Науковий вісник. 2021. Вип. 165 (№ 9-10),ч. 1. Історичні науки. С. 22-28.
17. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – в першій половині XVIII ст. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спеціальність 07.00.02 Історія України. Київ, 1994. 18 с.
18. Іваницький-Василенко С.А. Закони про опіку над недолітками в джерелах Магдебурзького права Західної Русі та Гетьманщини., Праці Комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права.,Київ : З друк. Укр. Акад. Наук., 1925. Вип. 1. Збірник Соціально-Економічного Відділу / УАН ; № 3, с. 59-81.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського,Ф. ІІІ., № 1952, № 19603, 19605, 19606, 19616, 19631, 19640, 19648, 19650.
20. Карліна О., Проблема середньовічного міста у працях М.Ф. Владимирського-Буданова, В: Матеріали Ювілейної конференції присвяченої 150-річчю Київської Археографічної комісії (Київ, Седнів 18-21 жовтня 1993 р.) Проблеми едиційної та камеральної археографії – К.:Інститут української археографії, Академія Наук України, 1997. Вип. 30, с. 245 – 252.
21. Кописский З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI первой половине XVII века Минск : «Наука и техника», 1975. 192 с.

22. Лащенко Р.М. Лекції по історії Українського права. Литовсько-Польська доба. Частина 2, Вип. 1. Пам'ятники права. Прага : Наклад Укр. Правн. Товариства в Ч.С.Р., 1924. 78 с.

23. Михайлина П.В.Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654). К.: «Наукова думка», 1975. 258 с.

24. Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII-XVIII вв., Прага: Ватага и пламя,1926. Т. 1., Вип. 2., 263 с.

25. Падох Я. Історія українського судівництва, В : Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І)., Мюнхен, Нью-Йорк,1949. Т. 2., с. 665-670.

26. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII, Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. 179 с.

27. Сас П.Н. Феодальные города Украины в конце XV– 60-е годы XVI века.К.: «Наукова думка», 1989. 232 с.

28. Теличенко И. Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода законов. «Киевская старина», 1888. Т. 22, сентябрь, с. 415-460.

29. Ткаченко М. Нарис історії Кременчуччини до початку XVIII ст. Записки історично-філологічного відділу ВУАН., 1929. Книга 24, с. 55-78.

30. Шемета Ю.М. Науково-освітня діяльність М.Ф. Владимирського-Буданова автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спеціальність 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни". Київ, 2004. 19 с.

31. Юргинис Ю.М. Судьба Магдебургского права в Литовских городах. История СССР. 1975, № 4. с. 145-155.

REFERENCES

1. Antonovich V.B. Issledovanie o gorodah Yugo–Zapadnogo kraya, V: Monografii po istorii Zapadnoy i Yugo-Zapadnoy Rossii.[A Study on the Cities of the South-WesternTerritory, B: Monographs on the History of Western and South-Western Russia.] K.,1885. 252 p [in Russian].

2. Bagaley D.I.Magdeburgskoe pravo v Levoberezhnoy Malorossii. [Magdeburg law in left-bank Malorossiya]. Journal of the Ministry of Public Education.1892. No. 3, pp. 1-55 [in Russian].

3. Bilous N.O.Imitatsiia retsenzii (iz pryvodu vmishchenoi v Ukrainskomu istorychnomu zhurnali (2008 № 5) retsenzii T.Iu.Liutoi na kn. N.O.Bilous «Kyiv naprykintsi XV pershii polovyni XVII st. Miska vlada i samovriaduvannia. [Imitation of the editorial office (about the editorial office published in the Ukrainian historical magazine (no. 5 of 2008) by T.Y. Lyuta on kn. N.O. Bilous "Kiev at the end of the first half of the XV century of the XVII century. The city government and self-government] K. : See . House of "Kiev-Mohyla Academy", 2008.] UIZH.2009. №. 2, pp. 208 – 217 [in Ukrainian].

4. Bilous N.O. Lutske viitivstvo v XV – XVII st. Kharakterystyka instytutu uriadnykiv. [Lutsk viytivstvo in the XV – XVII centuries. Characteristics of the Institute of Government Officials.]UIZH.2015. № 4, pp. 4 –22[in Ukrainian].

5. Bondaruk T.I. Zakhidnoruske pravo:doslidzhennia i doslidnyky. (Kyivska istoryko yurydychna shkola) [Western Russian Law: Research and Researchers. (Kyiv Historical Law School). K : In-t State. and rights to them. V.M. Koretsky NAS of Ukraine, 2000. 159 p [in Ukrainian].

6. Vladimirskiy Budanov M.F. Nemetskoe pravo v Polshe i Litve. [German law in Poland and Lithuania. SP.b., 1868. 307 p. [in Russian].

7. Vladimirskiy Budanov M.F.Vneshnyaya istoricheskaya sudba naseleniya Yuzhnoy Rusi,[External historical fate of the population of Southern Russia], Archive of South-Western Russia,K.,1890. Part 7, Vol. 2, pp. 1-210 [in Russian].

8. Voronchuk I. «Uchenyiy bozhey milostyu» Mykhailo Flehontovych Vladymyrskyi –Budanov. [«The scientist of god's mercy» Mikhail Flegontovich Vladymyrskyi–Budanov] Ukrainian Studies.2017. № 1-2(62-63), pp.75 – 88 [in Ukrainian].

9. Voronchuk I. Problemy istorychnoi demohrafii v naukovomu dorobku Mykhaila Flehontovycha Vladymyrskoho-Budanova [Problems of historical demography in the scientific work of Mikhail Flegontovich Vladymyrskyi-Budanov.] Ukrainian Studies.2018. № 2-2(67), pp. 24 – 43[in Ukrainian].

10. Hoshko T. D. Do istoriohrafii nimetskoho prava v Ukraini. [To the historiography of German law in Ukraine.] Ukrainian].

11. Grushevskiy A.S. Goroda V. Knyazhestva Litovskogo: Starina i borba za starinu v XIV-XVI vekah[Cities of V. Principality of Lithuania : Antiquity and the struggle for antiquity in the XIV-XVI centuries], K.1918, 252 p [in Russian].

12. Hrushevskyi M.S. Istoriia Ukrainy – Rusy v 11 t. , 12 kn. Suspilno – politychnyi i tserkovnyi ustrii v ukrainskykh zemliakh XIV-XVII vikiv[History of Ukraine – Rus in 11 vols. , 12 kn. Social and political and ecclesiastical structure in the Ukrainian lands of the XIV-XVII centuries]– K.: "Naukova Dumka",1994. Vol. 5, 704 p [in Ukrainian].

13. Derzhavnyi arkhiv m. Kyieva, [State Archives of Kyiv], F. 16, Op. 308, Sp. 72, 24 ark.

14. Derkachova N.O. Pravovi doslidzhennia v pratsiakh M.F. Vladymyrskoho-Budanova. [Legal research in the works of M.F. Vladimirsky –Budanov] Scientific journal of NPU named after M.P. Dragomanov.2016. Series 18 Economics and Law, Issue. 31, pp. 23-28 [in Ukrainian].

15. Diadychenko V. A. Narysy suspilno-politychnoho ustroiu Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVII – pochatku XVIII st. [Essays on the social and political structure of left-bank Ukraine of the late XVII – early XVIII centuries], K.: Publishing house of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR,1959. 532 p. [in Ukrainian]

16. Yehorov V.V. Mista v naukovii diialnosti M.F. Vladymyrskoho-Budanova [Cities in scientific activity of M.F.Vladimirsky–Budanov] Gilea. Scientific Bulletin. 2021.Issue. 165 (No. 9-10), part 1. – Historical sciences. – pp. 22-28 [in Ukrainian].

17. Zaiats A.Ie., 1994. Urbanizatsiinyi protses na Volyni v XVI – v pershii polovyni XVIII st. [Urbanization process in Volyn in the XVI – in the first half of XVIII century]. autoref. Dis. for the sciences. degree of cand. East. Sciences: specialty 07.00.02 History of Ukraine. Kyiv,1994. 18 p [in Ukrainian].

18. Ivanytskyi S.A. Zakony pro opiku nad nedolitkamy v dzherelakh Mahdeburzkoho prava Zakhidnoi Rusi ta Hetmanshchyny., [Laws on the custody of non-elders in the sources of Magdeburg law of Western Rus and Hetmanate.], Proceedings of the Commission for the study of the history of Western Ruthenian and Ukrainian law.,Kyiv : From printing. Ukr. Acad. Sciences. Issue. 1 . collection of socio-economic department / UAS,1925. №. 3, pp.59-81 [in Ukrainian].

19. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im.V.I.Vernadskoho,[Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine], F. III., No1952, No19603, 19605, 19606, 19616, 19631, 19640, 19648, 19650.

20. Karlina O.,Problema serednovichnoho mista u pratsiakh M.F.Vladymyrskoho –Budanova [The problem of the medieval city in the works of M.F. Vladymyrskyi -Budanov] Proceedings of the Jubilee Conference dedicated to the 150th anniversary of the Kyiv Archeographic Commission (Kyiv, Sedniv, October 18-21, 1993) Problems of editorial and cameral archeography – K.: Institute of Ukrainian Archeography, Academy of Sciences of Ukraine,1997. Issue 30, pp. 245 – 252 [in Ukrainian].

21. Kopisskiy Z.Yu. Sotsialno –politicheskoe razvitie gorodov Belorussii v XVI pervoy polovine XVII veka [Socio-political development of the cities of Belarus in the XVI first half of the XVII century] Minsk.: "Science and Technology", 1975. 192 p. [in Russian].

22. Lashhenko R.M., Lekciyi po istoriyi Ukrayins'kogo prava. Ly'tovs'ko – Pol's'ka doba.[Lectures on the history of Ukrainian law. Lithuanian – Polish era.] Part 2, Issue. 1. Monuments of law. Prague : Circulation ukr. Pravn. Society in C.S.R., 1924.78 p [in Ukrainian].

23. Mykhailyna P.V.Vyzvolna borotba trudovoho naselennia mist Ukrainy (1569-1654).[Liberation struggle of the working population of Ukrainian cities (1569-1654)]. K.: "Naukova Dumka", 1975. 258 p [in Ukrainian].

24. Myakotin V.A., Ocherki sotsialnoy istorii Ukrainyi v XVII-XVIIIvv.[Essays on the social history of Ukraine in the XVII-XVIII centuries], Prague: Vataga and flame, 1926. T. 1., Vip. 2., 263 p [in Russian].

25. Padokh Ya.,Istoriia ukrainskoho sudivnytstva [History of the Ukrainian Judiciary] Encyclopedia of Ukrainian Studies. General part (EU-I). Munich, New York, 1949.vol. 2., pp. 665-670 [in Ukrainian].

26. Pashuk A.I.Sud i sudochynstvo na Livoberezhnii Ukraini v XVII-XVIII, [Court and legal proceedings in left-bank Ukraine in XVII-XVIII], Lviv: Publishing house of Lviv University,1967. 179 p [in Ukrainian].

27. Sas P.N.Feodalnyie goroda Ukrainyi v kontse XV– 60-e godyi XVI veka [Feudal cities of Ukraine at the end of the XV-60s of the XVI century].K.: "Naukova Dumka", 1989. 232 p [in Russian].

28. TelichenkoI.Ocherk kodifikatsii malorossiyskogo prava do vvedeniya Svoda zakonov. [Essay on the codification of Little Russian law before the introduction of the Code of Laws.] "Kievan antiquity", 1888. Vol. 22, September, pp. 415-460 [in Russian].

29. Tkachenko M.Narys istorii Kremenchuchchyny do pochatku XVIII st. [Essay on the history of Kremenchuk region to the beginning of XVIII century]. Notes of the Historical and Philological Department of the VUAN.,1929. Book 24, pp. 55-78 [in Ukrainian].

30. Shemeta Yu.M. Naukovo-osvitnia diialnist M.F.Vladymyrskoho-Budanova[Scientific and educational activity of M.F. Vladymyrskyi-Budanov] autoref. Dis. for the sciences. degree of cand. East. Sciences : specialty 07.00.06 "Historiography, source studies and special historical disciplines". Kyiv, 2004. 19 p [in Ukrainian].

31. Yurginis Yu.M. Sudba Magdeburgskogo prava v Litovskih gorodah. [The fate of Magdeburg law in Lithuanian cities.] History of the USSR,1975. No 4, pp. 145-155 [in Russian].

УДК 342.56:94(477-074)"1940/1942"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-4

Alina IVANENKO,
orcid.org/0000-0001-9303-7395
Doctor of Historical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Law, Philosophy and Political Science
T. G. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
(Chernihiv, Ukraine) alina.a.ivanenko@gmail.com

IMPLEMENTATION OF WORK AND THE FIRST RESULTS OF THE ACTIVITY OF NOTARY AND ADVOCACY ON THE TERRITORY OF THE REICHSKOMMISARIAT "UKRAINE" (1940–1942)

The activity of the occupation administration on the territory of Ukraine during the Second World War has always been the object of research by domestic and foreign historians. But due to the lack of sources and literature, all these studies mainly related to the period when the work of the bar and notary was already established, and the vicissitudes of their creation and the first stages of activity were not covered. The purpose of the publication is to research the process of creation of notary institutions and advocacy on their activities at the initial stages of occupation in the territory of the Reichskommissariat "Ukraine". in addition to the actual punitive methods of the occupied population's appeasement, the German occupation administration resorted to fairly civil and legal methods, legal consultations, law offices and notary bodies were created. All of them played an important role in social life and solving urgent legal issues. These institutions dealt not only with the protection of citizens' rights in court, but also with issues of alimony payments, establishing the right to inheritance, and issuing some lost or destroyed documents. The notary performed quite a large list of functions of this institution in the modern sense. Of course, it is important to note the fact that the jurisdiction of Ukrainian courts mainly included misdemeanors or crimes of minor gravity. Cases where the state was one of the parties, serious and especially serious crimes – all this was under the jurisdiction of German courts, therefore it is impossible to speak of the full-fledged work of the Ukrainian bar during the German occupation of Ukraine, but a certain part of the rights and freedoms of a person and a citizen was preserved by the German authorities. It is worth paying attention to the fact that these bodies and institutions were formed relatively quickly in the conditions of military operations and the establishment of an occupation regime on the territory of Ukraine.

Key words: *advocacy, Notary, the Bar, Reichskommissariat "Ukraine".*

Аліна ІВАНЕНКО,
orcid.org/0000-0001-9303-7395
доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри права, філософії та політології
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чергінів, Україна) alina.a.ivanenko@gmail.com

ЗАПРОВАДЖЕННЯ РОБОТИ ТА ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ І АДВОКАТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» (1940–1942 рр.)

Діяльність окупаційної адміністрації на території України в роки Другої світової війни завжди була об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних істориків. Але через брак джерел та літератури всі ці дослідження стосувалися переважно періоду, коли вже була налагоджена робота адвокатури та нотаріату, а перипетії їх створення та перші етапи діяльності не висвітлювалися. Метою публікації є дослідження процесу створення нотаріальних установ та висвітлення їх діяльності на початкових етапах окупації на території рейхскомісаріату «Україна». Окрім власне каральних методів умиротворення окупованого населення, німецька окупаційна адміністрація вдавалася до досить цивільно-правових методів, були створені юридичні консультації, адвокатські контори та нотаріальні установи. Усі вони відігравали важливу роль у суспільному житті та вирішенні нагальних правових питань. Адже природні механізми регулювання суспільних відносин таких, як: встановлення таких юридичних фактів і юридичних актів, як дата і місце народження фізичної особи, реєстрація шлюбу та розірвання шлюбу, визначення розміру аліментів та утримання неповнолітніх дітей, отримання спадкового майна та його поділ, можуть бути реалізовані виключно законним шляхом, у тому числі через суд та нотаріусів. Ні суспільство, ні державно-політичні режими ще не придумали інших механізмів. Створені установи займалися не лише захистом прав громадян у суді, а й питаннями сплати аліментів, встановленням права на спадщину, видачею деяких втрачених або знищених документів. Нотаріат виконував досить великий перелік функцій цієї установи

в сучасному розумінні. Звісно, важливо відзначити той факт, що до юрисдикції українських судів належали переважно справи про проступки чи злочини невеликої тяжкості. Справи, стороною яких була держава, тяжкі та особливо тяжкі злочини – все це було підсудно німецьким судам, тому говорити про повноцінну роботу української адвокатури під час німецької окупації України не можна, але певна частина прав і свобод людини і громадянина була збережена німецькою владою. Варто звернути увагу на те, що ці органи та установи формувались відносно швидко в умовах воєнних дій та встановлення окупаційного режиму на території України.

Ключові слова: *адвокатура, нотаріат, Райхскомісаріат «Україна».*

Formulation of the problem. After the establishment of the administrative structures of Hitlerite occupation regime and legitimation of the authorities as well as "appeasement" of the seized territory of Ukraine the leaders of the "new order" faced the problem of finding effective ways to ensure compliance by the local community with lawful behavior and regulating its daily needs in the social sphere. Clearly, the very process of "appeasement" of the seized territories was carried out exclusively by forceful, merciless actions of repression and punishment, however Hitler's followers technically couldn't use such means of influence on the local community's social relations. Natural mechanisms for regulating social relations are such that the establishment of such legal facts and juristic acts as individual's date and place of birth, registration of marriage and divorcing, determining the amount of alimony payments and maintenance of minors, receiving of inherited property and its division could be implemented exclusively by legal means, including through the court and notaries. Neither community nor state-political regimes had yet come up with other mechanisms. The occupied community needed a full-fledged regulatory basis which would clearly and unambiguously define the rights and obligations of the subjects of social life, their relations with the occupation authorities.

Analysis of studies. The activity of the occupation administration on the territory of Ukraine during the Second World War has always been the object of research by domestic and foreign historians. Honcharenko O. (Honcharenko 2011; Honcharenko 2021), Lysenko O. (Lysenko O. 2011), Kunytskyi M. (Kunytskyi M. 2014), Ivanenko A. (Ivanenko A. 2020; Ivanenko A. 2018), Levchenko Yu. (Levchenko Yu. 2011), and Shaikan V. (Shaikan V. 2007) studied the activities of the civil administration and the judicial system in their works. But due to the lack of sources and literature, all these studies mainly related to the period when the work of the bar and notary was already established, and the vicissitudes of their creation and the first stages of activity were not covered.

The purpose of the publication is to research the process of creation of notary institutions and advocacy on their activities at the initial stages of occupation in the territory of the Reichskommissariat "Ukraine".

Main part. It should be noted that the high level of the law-making by the regional and local German administrative apparatus of both Reichskommisariat "Ukraine" is very impressive. It seems like the administration line in this segment of the occupation policy had a different character and directly depended on the personal vision and professional qualities of the German leaders. At least we are inclined to such conclusions after analyzing the work of judicial institutions of RKU. Thus, for example, within the boundaries of the General Commissariat "Kyiv" we can see the work of relatively fully formed judicial bodies on the territory of Poltava region and at the same time the functioning of the same structures as part of the legal departments of local governments. If in Poltava Oblast (a region which belonged to the General Commissariat "Kyiv") the instructions of Reich Commissioner Erich Koch were fully followed and judicial bodies functioned in accordance with the regulatory acts issued by him, then in Chernihiv Oblast, which was part of the same administrative entity, we can see relative independence of the Gebits Commissariats. For example, the protocol of the court session in the civil case dated September 16, 1942 was conducted by the consultant of the legal department of the Cherkassy regional administration, and the interests of the parties to the dispute (unlike Poltava Oblast) were represented here by the lawyers (Держархів Черкаської обл. Ф. Р-22. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8, 12, 14.). The fact that the legal consultant and the legal department of the Cherkasy region administration held court hearings even in 1943, when courts, notaries and the bar were already formed on the territory of the RKU, is confirmed by other original archival documents (Держархів Черкаської обл. Ф. Р-5. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2, 3.). This way in the list of servants of Cherkassy institutions under the heading "court and advocacy" who received the right to use electricity, there are two judges, a translator, a notary, three lawyers and one officer of court (Держархів Черкаської обл. Ф. Р-48. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12). It remains unclear and illogical the fact that purely legal cases are considered by local authorities if judges and lawyers were already operating in the city at that time.

In some regions, especially in large cities of occupied Ukraine, legal consultations have resumed at the initiative of the local authorities, of course, in agreement with their German superiors. Thus, in Kharkiv already in December 1941 a law office was opened, whose task was to "provide qualified legal services to the citizens, organizations and societies" (Юридична контора. Нова Україна. 1941. 21 грудня.). As of the first quarter of 1942 a similar organization entitled "Consultation Bureau" functioned within the structure of the Zaporizhya city administration (Держархів Запорізької обл. Ф. Р-1433. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 34.). There is also some information about the local authorities' attempts to organize the work of the advocacy. In any case reports of these intentions appeared in the local press (Оголошення оргбюро Київської обласної ради адвокатів. Українське слово. 1941. 18 листопада. С. 4.).

The same way, in agreement with German administrators, the local authorities initiated the opening of notary offices even before the creation of a relevant regulatory base. Thus, in autumn of 1941 the office of the Kyiv city administration's notary resumed its work, whose pre-war archives, accordind to newspaper publications were completely preserved (Оголошення про відкриття нотаріальної контори. Українське слово. 1941. 27 листопада.). Likewise, the Vinnytsia city administration's tables of organization as of May 1, 1942 testify that a notary office operated as part of the general department in which two people were employed – the director of the office and the secretary (Держархів Вінницької обл. Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.). The existence of this structure under the Vinnytsia City Administration is also confirmed by publications in the local press. According to these data, the notary office in the city administration was created in July of 1941. The employees of this structure conducted their work upon the model of former notary offices. The publications stated that the notary "draws up conditions for the purchase and sale of movable and immovable property, deeds of division, leases and wills, certifies signatures on various documents, copies of documents and mandates and issues various certificates, writes notarial statements, gives free legal advice, etc. In addition, the notary office also translates the registration of acts of public status, namely: births, marriages, adoptions, separations and deaths." (Нотаріальне бюро. Вінницькі вісті. № 100 (58). Вінниця, 22 липня 1942 р. С. 3.).

With the "appeasement" of the captured territory and the formation of administrative structures of the RKU, German leaders had yet to start the tasks of creating local judicial institutions, notary office and advocacy. For some time a rather pragmatic and rational way out of the existing situation was found – all the powers of the court and notary depended on local government bodies at the district and levels. The employees of these management structures by simplified administrative or criminal proceedings, had to consider various cases of the local community, mostly civil ones, which required a legal assessment and legal sanction, as directed by Germans. In some cases this right was also granted to village elders. Representatives of German management structures didn't avoid participation in addressing everyday needs of a purely legal level either.

Significant portion of cases, which had to be solved by local and German managers related to the field of family law. In the first place it applied to the granting of marriage rights for individuals who belonged to the category of Soviet prisoners of war (POW) and were legally (an official certificate of the temporary release from the German camp) in the occupied territories of the Reichskomissariat "Ukraine". In order to legally record the fact of POW's marriage, it was necessary to obtain permission from the German authorities. Thus, the headman of the village Subotiv of Chyhyryn region, on November 26, 1941 appealed to the local military commandant's office with a request to be granted the right to register a marriage between a village resident and a POW. Quite promptly, on December 3, 1941, the village headman received a response – to deny the right to register a marriage between the village resident and a POW (Держархів Черкаської обл. Ф. Р-1350. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.).

At the same time, the introduction of purely prohibitive sanctions did not end the matter of marriages' registration. German authorities needed to legalize actually celebrated family legal relationships (so-called civil marriages), because, naturally, as a result of people living together, children were born. Thus, according to the order of Chyhyryn district administration No. 159 of June 6, 1942, it was ordered: "All citizens of the Chyhyryn town and district, who have not yet registered a marriage for one reason or another, regardless of the length of time, must register through local and rural institutions of registry office. The same applies to those citizens who already have children, but have not registered their marriage". As for marriages with POW, the matter seemed to have been solved. The document stated that these marriages were forbidden, but in exceptional cases after the "thorough checkup" the appropriate action may be taken through the registry office body (Держархів Черкаської обл . Ф. Р-1351. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9).

The reality of the occupation was such that before the resumption of the work of notary institutions,

their functions would also be transferred to the structural divisions of local administrations. At least that's the conclusion we can draw after the analysis of archival documents. For example, the resolution of Pryazov district administration No 11 of May 2, 1942 provided for a 20% inheritance tax to be collected. Of course, there was a specially authorized official of the local government body, who was engaged in recording the receipt of inheritance by a person, since the document stated about the collection of this tax during the processing and registration of the relevant documents. Likewise, local government bodies had the right to certify various documents. It was a paid service, for the performance of which the local government charged a fee of 10 karbovantsiv (Держархів Запорізької обл. Ф. Р-3063. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 2, 3, 9).

Another of the legal problems which local government bodies had to solve was the acknowledgement of citizens' property rights. For example, similar claims from people about recognition of their property rights to the country estates were considered at the Berdychiv and Lutsk town councils' meetings (Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1188. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 150; Держархів Волинської обл. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 1041. Арк. 2.).

People's rights to certain property were also recognized by collegial decisions of local governmental bodies in the Mykolaiv region. Particularly, in March of 1942, A. Vasiliev addressed the complaints office of the Mykolaiv council, asking to acknowledge his property right to the house of the deceased M. Sivkovska. He motivated his request by the fact that on September 12, 1941 he personally took this 68-year-old citizen to his maintenance. She remained under his care until February 13, 1942, and some time later died unexpectedly. After consideration of this issue, by the corresponding resolution of the town council of March 3, 1942, A. Vasiliev was refused, justifying the decision by the fact that "After her death M. Sivkovska did not leave a will in favor of Vasiliev, and during her lifetime she did not make any agreement with Vasiliev regarding the transfer of her house to him after her death, that Vasiliev's expenses for feeding and funeral of M. Sivkovska is significantly lower than the value of the house." (Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1035. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1).

One more important area of work of city and district administration officials was the consideration of legal facts regulating the civil status of an individual (determining a person's surname, name and patronym, their time and date of birth and death, acknowledgement of them missing etc.). The German administration, when faced with the problems of establishing or changing the civil status of people, found nothing else than to restore the functioning of the RATS institutions. At the same time everyday life in occupation, active and mass repressions against the political and racial enemies of Nazism, concealment by people of their past, and hence the desire to change their identification data led to the establishment by the German authorities of total control over the activities of these institutions (Іваненко А. 2018. С. 75–81.).

One of the options for solving disputes of the local community, which required a legal assessment of the power structures, was the introduction of the position of a legal consultant to the personnel of the local government bodies, who was entrusted with the duty of considering these cases. Thus, in the Zhytomyr district administration there was a position of legal consultant who considered relevant cases. For the most part, those related to alimony payments established by decisions of Soviet courts. But the defendants in these court cases, having taken advantage of the radical change of power in the country, stopped paying money for the maintenance of their minor children. As a result, the legal consultant V. Rosemberg adopted conclusions in these cases, which, after appropriate authorization by the head of the Zhytomyr district administration, received the status of resolutions and provided for the collection of 25% of alimony payments from the defendant's earnings (Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1154. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 – 5).

Similar events were held in other regions of Ukraine. Thus, in the instructions of the Lutsk regional government to local government bodies in July 1941, it was stated that the district administrations "in case of real need" had the right to appoint a legal consultant, Ukrainian by nationality, to help the local community. For each submission, the administration was supposed to receive funds – from 3 to 10 krbv. depending on its complexity (Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1154. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 – 5). That is why legal consultants worked as part of many local administrations (Держархів Житомирської обл. Ф. Р-1. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 54ж Держархів Вінницької обл. Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 87.)

The nomenclature of cases submitted to legal consultants of local administrations had a fairly broad legal palette. Thus, in 1941, the legal adviser of the administrative department of the Vinnytsia regional administration considered not only purely civil but also criminal cases. Among these criminal cases was the murder of a local female resident (relevant instructions regarding the investigation of this case were sent to the Vinnytsia investigator),

the return of an illegally sold house, illegal actions of local authorities, etc (Держархів Вінницької обл. Ф. Р-1311. Оп. 1. Спр. 288. Арк. 1, 2.). The legal adviser of the Vinnytsia regional administration also had to consider cases regarding the division of property of divorced persons (Держархів Вінницької обл. Ф. Р-1311. Оп. 1. Спр. 288. Арк. 71.). The administrative department was also addressed by people who wanted to take revenge on former Soviet activists and party members. At the same time, there are also known collective claims. Thus, in one of the claims it was reported that "a resident of Litynky village Nakonechnyi Sava Semenovych squandered up to 10,000 collective farm money, during the Bolshevik regime he was a devoted Bolshevik and in 1933 he was an executioner who shot the citizens of the Litynky village". Regarding this case, since it contained signs of a serious crime, the legal adviser of the regional administration turned to the "Gestapo". To the same body was transferred the case, based on the application of the wives of persons repressed by the Soviet authorities, with the accusation of a resident of the Luka village of Vornovitsky district – L. Karnauha of "surrendering to the NKVD men who were in the army of Petliura", and therefore being an "agent" of the NKVD (Держархів Вінницької обл. Ф. Р-1311. Арк. 5, 49.). So, we see that in cases with purely political accusations, legal consultants had to turn to representatives of the German repressive and punitive services, who were making the final decisions.

Concluding. Therefore, in addition to the actual punitive methods of the occupied population's appeasement, the German occupation administration resorted to fairly civil and legal methods, legal consultations, law offices and notary bodies were created. All of them played an important role in social life and solving urgent legal issues. These institutions dealt not only with the protection of citizens' rights in court, but also with issues of alimony payments, establishing the right to inheritance, and issuing some lost or destroyed documents. The notary performed quite a large list of functions of this institution in the modern sense. Of course, it is important to note the fact that the jurisdiction of Ukrainian courts mainly included misdemeanors or crimes of minor gravity. Cases where the state was one of the parties, serious and especially serious crimes – all this was under the jurisdiction of German courts, therefore it is impossible to speak of the full-fledged work of the Ukrainian bar during the German occupation of Ukraine, but a certain part of the rights and freedoms of a person and a citizen was preserved by the German authorities. It is worth paying attention to the fact that these bodies and institutions were formed relatively quickly in the conditions of military operations and the establishment of an occupation regime on the territory of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко О., Потильчак О. Нормативно-правове врегулювання поведінки місцевого населення у зонах відповідальності Тимчасової військової адміністрації та Райхскомісаріату «Україна» (літо 1941–зима 1942). Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 18. С. 167–175.
2. Гончаренко, О.М., *Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944 рр.).* К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2011.
3. Держархів Вінницької обл. Ф. Р-1311. Оп. 1. Спр. 288. Арк. 5, 49.
4. Держархів Вінницької обл. (ДАВіО) Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 87.
5. ДАВіО. Ф. Р-1312. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.
6. Держархів Волинської обл. (ДАВоО) Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 1041. Арк. 2.
7. Держархів Житомирської обл. (ДАЖО) Ф. Р-1. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 54.
8. ДАЖО. Ф. Р-1154. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 – 5.
9. ДАЖО. Ф. Р-1188. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 150.
10. Держархів Запорізької обл. (ДАЗО). Ф. Р-1433. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 34.
11. ДАЗО. Ф. Р-3063. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 2, 3, 9.
12. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р-1035. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1.
13. Держархів Черкаської обл.(ДАЧО) Ф. Р-1350. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.
14. ДАЧО. Ф. Р-1351. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9.
15. ДАЧО. Ф. Р-22. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8, 12, 14.
16. ДАЧО. Ф. Р-48. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12.
17. ДАЧО. Ф. Р-5. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2, 3.
18. Іваненко А. Особливості функціонування установ РАЦСу в часи німецької окупації України у галузі реєстрації факту народження та смерті (1941–1944 рр.). *Наукові записки з української історії: збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 44. С. 75–81.
19. Іваненко А.О. *Місцеві судові установи, адвокатура та нотаріат у системі окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941–1944 рр.): соціально-правові виміри*. Чернігів: ПАТ «ПВК» Десна». 2020.

20. Куницький М.П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.): Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014.

21. Левченко Ю.І. Судовий апарат німецьких адміністративно-територіальних одиниць України у роки окупації: 1941–1944 рр. *Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: науковий збірник*, 2011. вип. 4, с. 115–120.

22. Лисенко О.Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи. *Український історичний журнал*, 2011. вип. 4, с. 165–194.

23. Нотаріальне бюро. Вінницькі вісті. № 100 (58). Вінниця, 22 липня 1942 р. С. 3.

24. Оголошення оргбюро Київської обласної ради адвокатів. *Українське слово.* 1941. 18 листопада. С. 4.

25. Оголошення про відкриття нотаріальної контори.*Українське слово.* 1941. 27 листопада.

26. Шайкан В.О. Стан системи судочинства на території Рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки гітлерівської окупації. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей,* 2007. вип. 11. с. 205–210.

27. Юридична контора. *Нова Україна.* 1941. 21 грудня.

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of the Vinnytsia region]. Fund R-1311. Description. 1. Case. 288. P. 5, 49. [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of the Vinnytsia region]. Fund R-1312. Description. 1. Case. 1. P. 87. [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of the Vinnytsia region]. Fund R-1312. Description 1. Case. 2. P. 3. [in Ukrainian].

4. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State archive of the Volyn region]. Fund R-1. Description 1. Case. 1041. P. 2. [in Ukrainian].

5. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of the Zhytomyr region]. Fund R-1. Description 2. Case. 4. P. 54. [in Ukrainian].

6. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of the Zhytomyr region]. Fund R-1154. Description 1. Case. 1. P. 1 – 5. [in Ukrainian].

7. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State archive of the Zhytomyr region]. Fund R-1188. Description 1. Case. 41. P. 150. [in Ukrainian].

8. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti [State archive of the Zaporizhzhia]. Fund R-1433. Description 3. Case. 1. P. 34. [in Ukrainian].

9. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti [State archive of the Zaporizhzhia]. Fund R-3063. Description 2. Case. 2. P. 2, 3, 9. [in Ukrainian].

10. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archive of the Mykolaiv Region]. Fund R-1035. Description 1. Case. 16. P. 1. [in Ukrainian].

11. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of the Cherkasy region]. Fund R-1350. Description 1. Case. 1. P. 3. [in Ukrainian].

12. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of the Cherkasy region]. Fund R-1351. Description 1. Case. 1. P. 9. [in Ukrainian].

13. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of the Cherkasy region]. Fund R-22. Description 1. Case. 3. P. 8, 12, 14. [in Ukrainian].

14. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of the Cherkasy region]. Fund R-48. Description 1. Case. 1. P. 12. [in Ukrainian].

15. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of the Cherkasy region]. Fund R-5. Description 1. Case. 2. P. 2, 3. [in Ukrainian].

16. Ivanenko A. Osoblyvosti funktsionuvannia ustanov RATsSu v chasy nimetskoi okupatsii Ukrainy u haluzi reiestratsii faktu narodzhennia ta smerti (1941 - 1944) [Peculiarities of the functioning of RAC institutions during the German occupation of Ukraine in the field of birth and death registration (1941–1944)]. Scientific notes on Ukrainian history: a collection of scientific articles. Pereyaslav-Khmelnytskyi, 2018. Vol. 44. P. 75–81. [in Ukrainian].

17. Iurydychna kontora. [Legal office]. New Ukraine. 1941. December 21. [in Ukrainian].

18. Notarialne biuro. [Notary office]. Vinnytsia news. No. 100 (58). Vinnytsia, July 22, 1942. P. 3. [in Ukrainian].

19. Oholoshennia orhbiuro Kyivskoi oblasnoi rady advokativ. [Announcement of the organizational bureau of the Kyiv Regional Council of Advocates]. Ukrainian word. 1941. November 18. P. 4. [in Ukrainian].

20. Oholoshennia pro vidkryttia notarialnoi kontory [Announcement on the opening of a notary office]. Ukrainian word. 1941. November. [in Ukrainian].

21. Ivanenko, A., Mistsevi sudovi ustanovy, advokatura ta notariat u systemi okupatsiinoho aparatu vlady Raikhskomisariatu «Ukraina» ta viiskovoi zony okupatsii (1941–1944 rr.): sotsialno-pravovi vymiry [Local judicial institutions, advocacy and notaries in the system of the occupation apparatus of the power of the Reichskommissariat «Ukraine» and the military occupation zone (1941–1944): Socio-Legal Dimensions]. Chernihiv: Desna 2020. [in Ukrainian].

22. Kunytskyi, M.P. Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.). (Socio-legal status of the local population of the Reichskommissariat "Ukraine" (1941–1944)). Kyiv: PE "NVC "Profi". 2014. 564 p. [In Ukrainian].

23. Honcharenko, O. Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941–1944 rr.). (Functioning of the occupation administration of the Reichskommissariat "Ukraine": managerial and administrative and organizational and legal aspects (1941–1944)). Kyiv: NPU named after M.P. Dragomanov, 2011. 600 p. [In Ukrainian].

24. Honcharenko O., Potylchak O. Normatyvno-pravove vrehuliuvannia povedinky mistsevoho naselennia u zonakh vidpovidalnosti Tymchasovoi viiskovoi administratsii ta Raikhskomisariatu «Ukraina» (lito 1941–zyma 1942). (Normative and legal regulation of the behavior of the local population in the areas of responsibility of the Provisional Military Administration and the Reich Commissariat "Ukraine" (summer 1941–winter 1942)). *East European Historical Bulletin.* Drohobych: "Helvetika" Publishing House. 2021. Issue 18. P. 167–175. [In Ukrainian].

25. Shaikan V. A. Stan systemy sudochynstva na terytorii Reikhskomisariatu «Ukraina» ta viiskovoi zony v roky hitlerivskoi okupatsii [State of the judicial system on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» and the military zone during the years of Hitler's occupation]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy [Pages of military history of Ukraine]*. Kiev, 2007. issue 11, pp. 205–210 [in Ukrainian]

26. Levchenko, Yu. I. Sudovyi aparat nimetskykh administratyvno-terytorialnykh odynyts Ukrainy u roky okupatsii: 1941–1944 rr. [Judicial apparatus of German administrative-territorial units of Ukraine during the years of occupation: 1941–1944]. *Visnyk akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy [Journal of Academy of Labour, Social Relations Federation of Trade Unions of Ukraine].* Kyiv, 2011. issue 4, pp. 115–120 [in Ukrainian].

27. Lysenko, O. E. Doslidzhennia istorii Druhoi svitovoi viiny u suchasnii Ukraini: osnovni tendentsii ta perspektyvy [Research of the history of the Second World War in Modern Ukraine: main trends and prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. Kiev, 2011. issue 4, pp. 165–194 [in Ukrainian].

УДК 94:[159.923.5:811.161.1’272] (477)"196/198"
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-5

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) vilnickiy@gmail.com

ВПЛИВ РУСИФІКАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У 1960–1980-х рр.

У пропонованій статті визначено передумови та наслідки впливу русифікаційних процесів на формування радянської особистості. За допомогою політики так званого «виховання мас» партійна номенклатура намагалася трансформувати свідомість тогочасного радянського громадянина. Тотальна русифікація, мовно-культурні трансформації та нівелювання національних здобутків народів УРСР призводили до цілковитого зламу свідомості індивідів. Радянські ідеологи нав’язували населенню нову реальність. У цьому контексті досить важливим є дослідження мовного питання. Оскільки російська набувала статусу «мови всесоюзної комунікації», вільне володіння та відповідно її вивчення, відкривало для населення певні перспективи. У результаті поширення русифікаційних процесів у науково-освітній галузі відбувалася трансформація національної ідентичності населення Радянської України. Поява телебачення та радіомовлення лише посилила вищезазначені тенденції. Адже за допомогою телерадіомовлення керувати свідомістю широких народних мас стало набагато зручніше. Такий стан речей спричиняв появу комплексу меншовартості в етнічних груп, що проживали на території тогочасного Радянського Союзу. Особливо негативно такі тенденції позначилися на проявах самоідентифікації українців, які були змушені пристосовуватися до нової реальності. В нових умовах існування, прояви української мовно-культурної та національної ідентичності прирівнювалися до «буржуазного націоналізму» та плюралізму думок, що надалі, лише посилювало тиск партійної номенклатури на україномовне населення республіки. Таким чином, дослідження впливу русифікаційних процесів на формування нового типу особистості в Радянській Україні 1960–1980-х рр. є досить актуальним.

В умовах сучасної російсько-української війни, проблема трансформації національної самосвідомості українського народу потребує подальшого ґрунтовного аналізу. В цьому контексті вагомого значення набуває дослідження русифікації, як ключового чинника зламу української ідентичності.

Ключові слова: *ідеолог, індивід, мовно-культурна політика, особистість, русифікація.*

Vasyl ILNYTSKYI,
orcid.org/0000-0002-4969-052X
Ph.D. hab. (History), Associate Professor,
Head of Department of Ukraine’s History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

INFLUENCE OF RUSSIFICATION ON THE FORMATION OF PERSONALITYIN THE 1960S–1980S

This article defines the prerequisites and consequences of the influence of Russification processes on the formation of the Soviet personality. With the help of the policy of so-called «education of the masses», the party nomenclature tried to transform the consciousness of the Soviet citizen of that time. Total Russification, linguistic and cultural transformations and leveling of the national achievements of the peoples of the Ukrainian SSR led to a complete breakdown of the consciousness of individuals. Soviet ideologues imposed a new reality on the population. In this context, the study of the language issue is quite important. Since Russian acquired the status of «the language of all-Union communication», fluency and, accordingly, the study of Russian opened up certain prospects for the population. As a result of the spread of Russification processes in the scientific and educational sphere, the national identity of the population of Soviet Ukraine was transformed. The appearance of television and radio broadcasting only strengthened the above-mentioned trends. After all, with the help of television and radio broadcasting, it has become much more convenient to control the consciousness of the broad masses of the people. This state of affairs led to the appearance of an inferiority complex in ethnic groups living in the territory of the former Soviet Union. These trends had a particularly negative impact on the self-identification of Ukrainians, who were forced to adapt to the new reality. In the new conditions of existence, manifestations of Ukrainian linguistic, cultural and national identity were equated with «bourgeois nationalism» and pluralism of opinions, which in the future only increased the pressure of the party nomenclature on the Ukrainian-speaking population of the republic. Thus, the study of the influence of Russification processes on the formation of a new type of personality in Soviet Ukraine in the 1960s-1980s is quite relevant.

In the conditions of the modern Russian-Ukrainian war, the problem of the transformation of the national self-awareness of the Ukrainian people needs further thorough analysis. In this context, the study of Russification, as a key factor in the breakdown of Ukrainian identity, becomes of great importance.

Key words: *ideologist, individual, linguistic and cultural policy, personality, Russification.*

Постановка проблеми. Формування особистості, нав'язування певних поведінкових моделей стало однією із особливостей радянської культурно-ідеологічної роботи. «Виховання мас», як називала цей процес компартія, передбачало зміну традиційних світоглядних установок, уніфікацію мовно-культурних рис етнічних груп, входження особистості у політичний та мовно-культурний простір радянського суспільства.

Одним із елементів впливу на свідомість індивіда була русифікація, оскільки у свідомості широких народних мас утверджувалася теза про успішність російського чи російськомовного населення та його унікальність, при цьому формувався комплекс меншовартості в інших етнічних груп. У досліджуваний період русифікація стала ефективним знаряддям трансформації як суспільної свідомості, так і світогляду індивіда. Такий стан справ досить сильно вплинув на формування ідентичності населення, а його наслідки особливо гостро простежуються під час дослідження мовного питання періоду незалежної України. Нині важливо глибоко проаналізувати процес формування особистості у контексті радянської мовної політики, що дасть змогу чітко усвідомлювати причини і наслідки сучасних політичних процесів в Україні.

Аналіз досліджень. Формування образу «радянська людина» зацікавила низку дослідників сучасності, зокрема Ю. Каганова (Каганов, 2019), Ю. Колісника (Колісник, 2015), О. Лаврут (Лаврут, 2021), В. Молоткіну (Молоткіна, 2022) та ін. Розкриваючи це питання, науковці приділили увагу методам впливу на свідомість населення. Використовуючи адміністративний ресурс, радянська влада мала змогу ефективно поширювати компартійну ідеологію серед широких народних мас, впливати на суспільну свідомість та національну ідентичності. Як констатує Ю. Колісник, засоби масової інформації, зокрема журнали, здійснювали вагомий маніпулятивний вплив на свідомість особистості. ЗМІ повністю перебували під контролем радянської влади (Колісник, 2015). Процес «виховання мас» досить чітко висвітлено у монографії Ю. Каганова «Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія». Дослідник серед методів формування образу «радянської людини» виокремлював русифікацію (Каганов, 2019). Вивченням впливу мовної політики на свідомість суспільства і пересічної особистості займалися В. Молоткіна (Молоткіна, 2022), Н. Новородовська (Новородовська, 2020; Новородовська, 2021), М. Ярмоленко (Ярмоленко, 2013) та ін. У студіях науковців показано не лише вплив русифікації на повсякденне життя населення УРСР, але й зміну його ідентичності. Трансформацію світогляду особистості, окремої демографічної групи чи всього суспільства розглядали і зарубіжні науковці. Б. Сільвер стверджував, що русифікація була одним із елементів мобілізації й інтеграції радянського суспільства. Учений переконаний, що поширення русифікаційних тенденцій у суспільстві змінювало світосприйняття особистості (Silver, 1974). На нашу думку, радянська мовна політика стала одним із методів зміни світогляду населення і, відповідно, сприяла формуванню нового образу – «радянської людини».

Метою статті є вивчення впливу мовної політики у 1960–1980-х рр. на зміну особистості, формування образу «радянської людини» та трансформації національної ідентичності населення Радянської України.

Виклад основного матеріалу. З початком формування Радянського Союзу перед ідеологами постало завдання змінити особистість, змусити їх забути власні мовні, культурні, побутові традиції і прийняти нові, обґрунтовуючи це ознакою «свободи» тогочасного громадянина. Означена мовно-культурна політика мала знизити рівень плюралізму (тобто уніфікувати суспільство), а отже не допустити існування альтернативних ідей державного і суспільного розвитку. Звісно процес зміни особистості у тоталітарному /а вторитарному суспільстві підкріплювався силовими методами. У таких умовах вмикалися інстинкти самозбереження особистості, яка намагалася адаптуватися до нових реалій тогочасного життя. Утім, цілковито зламати особистість, нав'язати новий світогляд, ідеї, традиції, мову і культуру радянським ідеологам все ж не вдалося.

У 1960–1980-х рр. радянська влада намагалася завершити процес уніфікації суспільства, реалізовуючи низку заходів у контексті політики злиття націй і формування наднаціональної спільноти «радянський народ». Відповідно передбачалося змінити колективну свідомість населення шляхом ідеологічного впливу на особистість. Фактично втручання у науково-освітню та культурну сфери передбачало цілковите нівелювання національних особливостей. Обмеження ролі особистості у цих галузях та нав'язування нових комуністичних постулатів, у тому числі, що стосувалися критичного мислення та самоідентифікації особистості, призводило до цілковитого зламу свідомості і формування нової наднаціональної спільноти «радянський народ». Беручи до уваги мистецтво, радянська влада брала під повний контроль мистецькі об'єднання, заклади освіти, скульпторів,

змушуючи їх працювати лише у стилі соцреалізму (Хахула, Ільницький, 2021: 245–246). Упродовж 1960–1980-х рр. в історико-педагогічному наративі продукувалася думка про «дружбу народів», «інтернаціоналізм», «патріотизм». Низка праць радянських дослідників обґрунтовувала це з позицій «ленінської національної політики» (Галів, Ільницький, 2021: 53). Загалом поняття «патріотизм» вживалося з означенням «радянський». Будь-які прояви місцевого патріотизму визнавалися як ворожі й маркувалися під терміном «буржуазний націоналізм» (Лаврут, 2021: 331). Фактично партійними ідеологами нав'язувалася ідея щодо рівності всіх народів СРСР та своєрідної дружби націй. Попри це, ігнорувалося питання щодо реалізації задекларованого права на самовизначення, яке на практиці виступало лише фікцією. Водночас в освітній сфері перед педагогами були поставлені завдання виховання «радянської особистості» з відповідними моделями поведінки і мислення. Якщо у роки «відлиги» характерним було виховання особистості як частини колективу, то у 1970–1980-х рр. цьому аспекту приділялося дещо менше уваги. Це пояснюється згортанням лібералізації і наростанням кризових явищ у суспільстві (Галів, Ільницький, 2020: 66). До того ж прояв національного характеру міг бути ворожим до комуністичної ідеології, а отже, партійне керівництво поступово згортало ці тенденції у педагогічній сфері.

Зазначені напрями в освітній галузі були системними явищами. У комплексі з русифікацією освіти, передбачалося формування нового покоління, яке мало стати носієм радянської ідентичності. На території УРСР цей процес відбувався значно інтенсивніше ніж в інших республіках, що засвідчувало бажання компартійної верхівки знищити будь-які прояви самовизначення населення.

У 1959 р. Верховною Радою УРСР було прийнято Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» на підставі відповідного законодавчого акта ухваленого Верховною Радою СРСР у 1958 р. Цей документ фактично узаконював тотальну русифікацію освітньої галузі, адже російська мова поступово набирала статусу основного засобу комунікації, який мають вивчати у школах (Парахіна, 2014: 133). Очевидно, що враховуючи перспективи особистісного і кар'єрного зростання своїх дітей, батьки свідомо обирали російську мову навчання (Молоткіна, 2022: 91). Особливо така тенденція стала помітна у великих містах і промислових регіонах УРСР. Упродовж 1960–1980-х рр. в окремих містах взагалі зникли школи з українською мовою навчання. Відповідно відбувалося різке скорочення україномовних шкіл, особливо на території Донецької та Луганської областей (Новородовська, 2020: 17). Наслідком антиукраїнської діяльності партійного керівництва у мовно-освітній сфері стала тотальна русифікація населення республіки. Статистичні дані 1959–1989-х рр. демонструють збільшення кількості українців, які вважали російську мову рідною, з 6,45 % до 12,24% (Новородовська, 2020: 17).

Британський науковець Дж. Хоскінг стверджував, що названий вище закон мав на меті посилити процес радянізації, а русифікація стала лише одним із його елементів (Хоскінг, 1994). Відзначимо, що «радянізація» і «русифікація» передбачали трансформацію ідентичності особистості з неросійської у російську, побудовану на основі спільних для всіх народів СРСР мовних і культурних ознак (Silver, 1974).

Уже на початку 1960-х рр. процеси асиміляції радянська влада видавала за добровільне прагнення усіх неросійських народів до вивчення і спілкування російською мовою. Це зумовлювало і відмови батьків окремих шкіл від вивчення української чи іншої мови, вважаючи їх неперспективними. Відповідно мовна політика зумовлювала у свідомості широких народних мас розмивання поняття рідна мова (Ярмоленко, 2013: 367).

З посиленням русифікації освітньої сфери також зростало ідеологічне навантаження на учнів шкіл. Учителі займалися не лише безпосереднім вихованням молоді, а й перебирали на себе функції комуністичного ідеолога, що мав бути посередником між партією, з одного боку, та учнями, з іншого. Перебуваючи у такому становищі, вчителі та викладачі освітніх закладів, досить часто були позбавлені свободи слова та дотримуватися посадової інструкції під час проведення занять. Будь-які прояви інакомислення, а особливо поширення націоналістичних, тобто споконвічних традицій народів, які проживали на території УРСР, викликали невдоволення та значний спротив керівництва республіки. Отже, можна ствердити, що, працівники освіти виконували не лише власні, безпосередні обов'язки, а й впливали на формування радянської особистості. Заклади освіти ставали елементами соціалізації підростаючого покоління, а ідеологічна робота, в тому числі русифікація, були невід'ємними атрибутами їхньої діяльності (Лаврут, 2021: 105).

В умовах тотальної русифікації радянського суспільства відбувалося нав'язування нових цінностей та стереотипів поведінки, які породжували

такі негативні явища, як доноси, відмову від власної ідентичності, меркантильність, атеїстичні настрої у суспільстві та комплекси меншовартості, що досить часто стосувалися мовного питання. Найбільший вплив на мовну самобутність населення радянська влада здійснила на Півдні й Сході УРСР. Такий такий стан можна пояснити кількома обставинами: масовою трудовою міграцією у промислові райони, посиленою урбанізацією, великою часткою росіян у регіоні, цілеспрямованою політикою вищого радянського керівництва по русифікації освітньої сфери. Натомість мовна та національна самобутність уже традиційно більшою мірою зберігалася тільки у сільській місцевості південних і східних областей УРСР (Новородовська, 2021: 56). Проте поступова урбанізація сприяла відтоку молоді до міст, та надалі переходу до російської мови як у повсякденному житті так і в діловому спілкуванні. Інші регіони мали змогу зберігати власні мовно-культурні традиції, що дещо сповільнювало темпи русифікації. У західних областях УРСР русифікація практично не мала результату.

Для тотального впливу на свідомість радянської людини було створено цілу мережу агітаторів. Основне завдання цих людей полягало у забезпеченні лояльного ставлення населення республіки до радянської влади. Особливо гостро питання поширення радянської пропаганди висвітлювалося у тогочасних ЗМІ, що досить часто публікували промови агітаторів із закликами до роботи задля розбудови Радянського Союзу (Почапська, 2022: 85). Загалом засоби масової інформації відігравали ключову роль під час маніпуляції свідомістю населення. Суспільство, яке мало штучно обмежений світогляд, досить швидко піддавалося ідеологічному впливу з боку радянських ЗМІ. Саме вони виконували функції програмування переконань, ідеологічних настанов, моральних устремлінь, духовних потреб і психічних станів мас (Колісник, 2015). Водночас друковані видання формували і консервували набір відповідних архетипів. Це призводило до втрати національної ідентичності, нав'язування нової історичної пам'яті, нівелювання вміння і потреби критичного мислення, що зумовлювало виховання людей, нездатних до самостійної позиції і опору, схильних до конформізму, авторитетів, патерналізму з боку держави (Каганов, 2019: 166). Відсутність альтернативних джерел інформації звужувала світогляд особистості. Як результат, людина сприймала подану радянськими ЗМІ інформацію як істинну, не маючи змоги її критично осмислити. Русифікація ЗМІ, зі свого боку, лише посилювала такий вплив, адже це зумовлювало зміну мовної ідентичності й традицій народних мас.

Ще однією ланкою, яка мала досить значний вплив, як на трудову діяльність, так і на свідомість тогочасного населення, були комсомольські організації. Ціструктурні підрозділи контролювали прояви моральної поведінки населення, та ще зі шкільної парти прищеплювали молоді лояльне ставлення до радянської влади. Їх головною метою було виховання молоді в дусі комуністичної ідеології, підготовка нових кадрів на партійні посади тощо.Загалом становлення нової особистості через громадські інститути відбувалося із самого дитинства за схемою: «жовтеня» – «піонер» – «комсомолець» – «компартієць». У 1970-х рр., коли русифікація набирала оберти, відмітною рисою комсомольців і компартійців було використання російської мови на офіційних і побутових заходах. Особливо тотально цей процес заполонив суспільство Радянської України після проголошення промови В. Щербицького російською під час XXV з'їзду ЦК КПУ у 1976 р. (Бажан, 2018). Так з'явилася практика проведення офіційних з'їздів, конференцій, засідань компартійних і комсомольських організацій російською мовою.

Досить вагомий вплив на формування радянської особистості справила поява телерадіомовлення. В умовах цілковитої русифікації суспільства та плюралізму думок, кінофільми та радіопередачі почали виконувати роль комуністичного ідеолога. Радянська влада вважала телебачення найважливішим інструментом впливу на широкі маси населення (Mickiewicz, 1988). Значна частина медійного контенту була російськомовною. До 1967 р. українське телебачення було автентичним (Каганов, 2019: 213). Більшість російськомовних програм, які потрапляли до українського етеру перекладалися на українську мову (Mickiewicz, 1988). Уже з кінця 1960-х рр. ці процеси набувають зворотних тенденцій: російськомовний продукт витісняє україномовний. До того ж, все менше уваги надавалося перекладу російськомовних програм чи фільмів, натомість частка україномовного кіно знижувалася в ефірному часі. Відчутна перевага національної мови спостерігалася лише в радіоефірах, адже більшість слухачів радіомереж були вихідцями із сільської місцевості, а русифікація села проходила значно меншими темпами (Молоткіна, 2022: 96). Але з часом радіо почало поступатися телебаченню, адже через кіно і телепрограми відбувалася візуалізація. Відповідно телеглядачеві було легше сприймати інформацію. Водночас візуалізація позбавляла людину уяви та критичного

мислення, що, безумовно, було важливо для компартійного керівництва. У 1970–1980-х рр. телебачення стало головним знаряддям формування «радянської людини».

Отже, зміна ціннісних орієнтирів, світогляду, втручання в особистий простір особистості, стали ключовими атрибутами радянської внутрішньої політики. Метою діяльності партійної номенклатури у галузі ідеологічної обробки населення, виступала потреба формування уніфікованого суспільства, члени якого мали відмовитися від власної етнічної приналежності, мови, культури, традицій, релігії, тощо. У цьому контексті значну роль відігравала русифікація, яка фактично охопила всі сфери життєдіяльності тогочасного суспільства та зумовила суттєву асиміляцію населення зі зміною ідентичності. Значний вплив мовної політики на особистість розпочинався з дошкільних та шкільних освітніх закладів. Загалом компартійне керівництво вважало школу важливою інституцією, завданням якої було виховання нового покоління, його ідеологічна обробка і соціалізація у радянських реаліях. Іншим аспектом стали джерела інформації з ідеологічним контекстом, що мали на меті нав'язування нових світоглядних цінностей, історичної пам'яті, нівелювання національної ідентичності тощо. Русифікація ЗМІ лише посилювала асиміляцію, поглиблювала розуміння перспективи переходу на російську мову для кар'єрного і особистісного зростання – тобто сприяла посиленню конформізму серед широких народних мас. Наслідки таких перетворень відчутні й на сьогоднішньому етапі розбудови незалежної української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Mickiewicz E. Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. 1988. URL: https://monoskop.org/images/f/f6/Mickiewicz_Ellen_Split_Signals_Television_and_Politics_in_the_Soviet_Union.pdf
2. Silver B. Social Mobilization and Russification of Soviet Nationalities. 1974. URL: https://www.researchgate.net/publication/236232603_Social_Mobilization_and_the_Russification_of_Soviet_Nationalities
3. Бажан О. Володимир Щербицький та дисиденти (за документами КДБ та ЦК КП України). 2018. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16925/Bazhan_Volodymyr_Shcherbytskyi_ta_dysydenty.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Галів М., Ільницький В. Вплив політико-ідеологічних кампаній в національно-культурній сфері СРСР на український історико-педагогічний наратив (1920 – 1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 6: Проєктування суспільних та гуманітарних досліджень [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон : Посвіт, 2021. С. 45–59.
5. Галів М., Ільницький В. Тоталітарне суспільство і проблематика формування характеру особистості в радянській педагогічній думці (20–60-ті рр. XX ст.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том III: Констатації та діалоги в просторі науки та освіти [колективна монографія]* / [Наукова редакція: Я. Ґжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Посвіт, 2020. С. 56–66.
6. Каганов Ю. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя : Інтер-М, 2019. 432 с.
7. Колісник Ю. Маніпулятивний вплив журнальної періодики на свідомість громадян УРСР. 2015 URL: http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/26.pdf
8. Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України : дис. д. … істор. наук за спец. 07.00.01 – Історія України. Вінниця, 2021. 549 с.
9. Молоткіна В. Особливості мовної політики радянської влади в Україні: соціокультурний аспект. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2022. Вип. 15. С. 82–105.
10. Новородовська Н. Науково-освітні процеси на території УРСР у 1960-1980-х рр. через призму соціокультурних змін у мовній сфері. *Часопис української історії* / за ред. доктора історичних наук, професора А.П. Коцура. Київ, 2020. Вип. 41. С. 16–24.
11. Новородовська Н. Трансформація мовної ідентичності населення УРСР у період «застою». *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021 № 8 (44) vol. 2. С. 54–60. DOI https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10.
12. Парахіна М. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (з історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128–146.
13. Почапська О. Концепція радянської ідентичності в контексті ідеологізації суспільства: аналіз ЗМІ. 2022. DOI: https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1(38)-80-88
14. Хахула Л., Ільницький В. Митець vs авторитарна влада: творче середовище радянського Львова другоїполовини XX століття. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2021. Вип. 13. С. 229–256.
15. Хоскинг Дж. ИсторияСоветскогоСоюза. 1917–1991 гг.1994. URL: http://maxima-library.org/mob/b/369166
16. Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40-80-х рр. XX століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3 (65). С. 365–377.

REFERENCES

1. Mickiewicz, E. (1988). Split Signals: Television and Politics in the Soviet Union. URL: https://monoskop.org/images/f/f6/Mickiewicz_Ellen_Split_Signals_Television_and_Politics_in_the_Soviet_Union.pdf

2. Silver, B. (1974). Social Mobilization and Russification of Soviet Nationalities. URL: https://www.researchgate.net/publication/236232603_Social_Mobilization_and_the_Russification_of_Soviet_Nationalities

3. Bazhan, O. (2018). Volodymyr Shcherbyts'kyy ta dysydenty (za dokumentamy KDB ta TsK KP Ukrayiny) [Volodymyr Shcherbytskyi and dissidents (according to documents of the KGB and the Central Committee of the Communist Party of Ukraine)]. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16925/Bazhan_Volodymyr_Shcherbytskyi_ta_dysydenty.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Haliv, M., Il'nyts'kyy, V. (2021). Vplyv polityko-ideolohichnykh kampaniy v natsional'no-kul'turniy sferi SRSR na ukrayins'kyy istoryko-pedahohichnyy naratyv (1920 – 1980-tirr.) [The influence of political and ideological campaigns in the national and cultural sphere of the USSR on the Ukrainian historical and pedagogical narrative (1920s – 1980s)]. *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy. Tom 6: Proyektuvannya suspil'nykh ta humanitarnykh doslidzhen' [kolektyvna monohrafiya]* / [Naukova redaktsiya: Ya. Gzhesyak, I. Zymomrya, V. Il'nyts'kyy]. Konin – Uzhhorod – Peremyshl' – Kherson: Posvit. S. 45–59.

5. Haliv, M., Il'nyts'kyy, V. (2020). Totalitarne suspil'stvo i problematyka formuvannya kharakteru osobystosti v radyans'kiy pedahohichniy dumtsi (20–60-ti rr. XX st.) [Totalitarian society and the problems of personality formation in Soviet pedagogical thought (20s–60s of the 20th century)]. *Rozvytok suchasnoyi osvity i nauky: rezul'taty, problemy, perspektyvy. Tom III: Konstatatsiyi ta dialohy v prostori nauky ta osvity [kolektyvna monohrafiya]* / [Naukova redaktsiya: Ya. Gzhesyak, I. Zymomrya, V. Il'nyts'kyy]. Konin – Uzhhorod – Kyyiv – Kherson: Posvit. S. 56–66.

6. Kahanov, Yu. (2019). Konstruyuvannya «radyans'koyi lyudyny» (1953–1991): ukrayins'ka versiya [Construction of the «Soviet man» (1953–1991): Ukrainian version]. Zaporizhzhya : Inter-M. 432 s.

7. Kolisnyk, Yu. (2015). Manipulyatyvnyy vplyv zhurnal'noyi periodyky na svidomist' hromadyan URSR[The manipulative influence of magazine periodicals on the consciousness of the citizens of the Ukrainian SSR]. URL: http://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2015/JRN/PDF/26.pdf

8. Lavrut, O. (2021). Radyans'ka shkola u druhiy polovyni 1940-kh – kintsi 1980-kh rr.: vymir Ukrayiny [The Soviet school in the second half of the 1940s – the end of the 1980s: the dimension of Ukraine]. Dys. d. istor. nauk za spets. 07.00.01 – Istoriya Ukrayiny. Vinnytsya. 549 s.

9. Molotkina, V. (2022). Osoblyvosti movnoyi polityky radyans'koyi vlady v Ukrayini: sotsiokul'turnyy aspect [Peculiarities of the language policy of the Soviet government in Ukraine: sociocultural aspect]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav. Vyp. 15. S. 82–105.

10. Novorodovs'ka, N. (2020). Naukovo-osvitni protsesy na terytoriyi URSR u 1960–1980-kh rr. cherez pryzmu sotsiokul'turnykh zmin u movniy sferi [Scientific and educational processes on the territory of the Ukrainian SSR in the 1960s–1980s through the prism of sociocultural changes in the linguistic sphere]. *Chasopys ukrayins'koyi istoriyi* / Za red. doktora istorychnykh nauk, profesora A.P. Kotsura. Kyyiv. Vyp. 41. S. 16–24.

11. Novorodovs'ka, N. (2021). Transformatsiya movnoyi identychnosti naselennya URSR u period «zastoyu» [Transformation of the linguistic identity of the population of the Ukrainian SSR during the period of «stagnation»]. *Knowledge, Education, Law, Management*. № 8 (44) vol. 2. S. 54–60. DOI https://doi.org/10.51647/kelm.2021.8.2.10.

12. Parakhina, M. (2014). Osoblyvosti rusyfikatsiyi v URSR u druhiy polovyni 1950 – pershiy polovyni 1960-kh rr. (z istoriyi movnoyi problemy) [Peculiarities of Russification in the Ukrainian SSR in the second half of the 1950s - the first half of the 1960s (from the history of the language problem)]. *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal*. № 4. S. 128–146.

13. Pochaps'ka, O. (2022). Kontseptsiya radyans'koyi identychnosti v konteksti ideolohizatsiyi suspil'stva: analiz ZMI [The concept of Soviet identity in the context of ideologization of society: an analysis of mass media]. DOI: https://doi.org/10.21272/Obraz.2022.1(38)-80-88

14. Khakhula, L., Il'nyts'kyy, V. (2021). Mytets' vs avtorytarna vlada: tvorche seredovyshche radyans'koho L'vova druhoyi polovyny XX stolittya [Artist vs authoritarian government: the creative environment of Soviet Lviv in the second half of the 20th century]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya*. Pereyaslav. Vyp. 13. S. 229–256.

15. Khosking, Dzh. (1994). Istoriya Sovetskogo Soyuza. 1917–1991 gg. [History of the Soviet Union. 1917–1991]. URL: http://maxima-library.org/mob/b/369166

16. Yarmolenko, M. (2013). Movna polityka URSR u 40–80-kh rr. XX stolittya [Language policy of the Ukrainian SSR in the 40s–80s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Kyyiv. Vyp. 3 (65). S. 365–377.

УДК 022.1:378.4:62(091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-6

Юлія КУРДИНА,
orcid.org/0000-0003-4900-1672
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) yuliia.m.kurdyna@lpnu.ua

БІБЛІОТЕКА ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ: ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА (ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП 1923-28 РР.)

Стаття присвячена черговому аспекту розбудови комплексу навчальних будівель Львівської політехніки у міжвоєнний період. На основі архівних матеріалів простежується історична тяглість від часу підтримки профільним міністерством ідеї спорудження окремої будівлі для найбільшої у той час технічної книгозбірні Польщі до безпосередньої передачі бібліотеки у користування політехнікам. Наукова новизна полягає у тому, що вперше досліджується саме історія спорудження будівлі бібліотеки, котра є пам'яткою архітектури місцевого значення, а не історія формування та поповнення книжкового фонду бібліотеки.

У 1923 році Міністерством публічних робіт було підтверджено необхідність спорудження окремого приміщення для бібліотеки, однак активна підготовка до початку втілення проекту почалась з 1925 року, коли вперше почали обговорювати претендентів до Будівельного комітету – інституції, без якої не могли відбуватись будівельні роботи за державний кошт. Чималу роль у сприянні реалізації будівництва відіграло те, що професор Львівської політехніки Казимир Бартель з 1926 року став прем'єр-міністром Польщі. Однак бюрократичні процедури з обговорення деталей будівництва: кошторису проекту, остаточного вигляду будівлі, обрання виконавців тощо дещо затягнулись. Тому спорудження бібліотеки розпочалось лише у грудні 1928 року.

Будівництво бібліотеки відбувалося під пильним оком громадськості, про що свідчить поява у тогочасній пресі статті із застереженням щодо самого проекту будинку. Крім того, будівництво контролювали відповідні органи центральної та місцевої влади. Зрештою, різні нюанси спричинились до того, що будівля бібліотеки була передана для користування лише у червні 1934 року. Чимала роль у реалізації цього масштабного проекту належала Тадеушу Обмінському – професору Львівської політехніки, автору проекту бібліотеки та художньому керівнику будівництва.

Ключові слова: *бібліотека, Львівська політехніка, будівництво, Тадеуш Обмінський.*

Yuliia KURDYNA,
orcid.org/0000-0003-4900-1672
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of History, Museology and Cultural Heritage
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) yuliia.m.kurdyna@lpnu.ua

LIBRARY OF LVIV POLYTECHNIC: HISTORY OF CONSTRUCTION (PREPARATORY STAGE 1923–28)

The article deals with another aspect of building up the complex of educational buildings of Lviv Polytechnic University in the interwar period. Based on archival materials, the historical continuity is traced from the time when the relevant ministry supported the idea of constructing a separate building for the largest technical library of the Poland at that time to the transfer of the library for the University's use. The scientific novelty is that for the first time the history of the construction of the library building, which is a heritage site of local significance, and not the history of creation and replenishment of the library book stock, is studied.

In 1923, the Ministry of Public Work confirmed the need to build a separate premise for the library, but the active preparation for the project's implementation began in 1925, when candidates for the Construction Committee, an institution without which the construction work could not be carried out at public expense, were first discussed. The fact that the professor of Lviv Polytechnic University Kazimierz Bartel became the Prime Minister of Poland in 1926 played a major role in facilitating the implementation of the construction. However, the bureaucratic procedures for discussing the construction details: project estimates, final appearance of the building, selection of contractors, etc., somewhat delayed the process. That is why the construction of the library began only in December 1928.

The construction of the library was carried out under the watchful eye of the public, as evidenced by the article in print media of that time with the caution on the building project itself. Besides, the construction was carried out under the supervision

of the relevant central and local authorities. Eventually, various nuances led to the fact that the library building was transferred for use only in June 1934. A significant role in the implementation of this large-scale project was played by Tadeusz Obmiński, professor of Lviv Polytechnic University, author of the library project and artistic manager of construction.

Key words: *library, Lviv Polytechnic, construction, Tadeush Obminskyi.*

Постановка проблеми. До винайдення Інтернету бібліотеки були основним місцем, де студенти могли знайти необхідну для навчання літературу. Книгозбірня Львівської політехніки почала формуватися з 1844 року – часу утворення Технічної академії. Після «переїзду» навчального закладу в новозбудований будинок у 1877 році (теперішній головний корпус) бібліотека займала у ньому визначене на другому поверсі приміщення. Водночас зростання кількості читачів та самого книжкового фонду поставило на порядок денний питання про перенесення бібліотеки, а згодом – спорудження для неї окремої будівлі. І саме процес будівництва та перипетії, з ним пов'язані досі залишаються малодослідженими, хоча змогли б прояснити і тогочасні особливості реалізації подібних проектів і збагатити саму історію Львівської політехніки, котра досі залишається недостатньо вивченою.

Аналіз досліджень. В останні роки з'явилося кілька публікацій, присвячених будівництву окремих корпусів Львівської політехніки (Курдина, 2018; Курдина, 2019). Водночас бібліотека досі частіше ставала предметом наукового вивчення з огляду на історію формування її книжкового фонду. Так, ще у колективній праці професорів Львівської політехніки, виданої в 1932 році міститься окремий розділ про бібліотеку, де наведено статистичні дані про її площу, кількість працівників, читачів та видань у книгосховищі. Тут лише побіжно згадується про те, що нова будівля бібліотеки збудована, але ще не завершена (Politechnika Lwowska: jej stan, 1932: 272). У статті І. Білоус також будівництво окремого приміщення в міжвоєнний період згадується побіжно, натомість простежена історія розвитку основних напрямів діяльності бібліотеки від 1844 – до 2009 рр. (Білоус, 2010). Чи не єдиною працею, де спорудження бібліотеки розглядається у ширшому контексті є монографія працівників Львівської політехніки, видана в 2009 році. У ній міститься невеличкий розділ присвячений Тадеушу Обмінському і будівництву бібліотеки, де представлено плани будівлі та її основні характеристики (Бєлоус та ін., 2009: 34 – 41). Короткі згадки про будівництво бібліотеки містяться у публікаціях, присвячених Тадеушу Обмінському, зокрема авторства І. Жука (Жук, 2015: 54). Тож віднайдені в Державному архіві Львівської області архівні справи (Державний архів Львівської області. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 571; Спр. 572), які стосуються будівництва бібліотеки дозволяють значно детальніше простежити як саме втілювався амбітний проект спорудження бібліотеки та які труднощі виникали на шляху його реалізації.

Мета статті – відтворити ключові аспекти підготовчого етапу будівництва бібліотеки Львівської політехніки у історичній ретроспективі.

Виклад основного матеріалу. У звіті діяльності бібліотеки за 1921/22 н.р. зазначено що приміщення бібліотеки занадто мале – усі столи в читальному залі зайняті протягом цілого дня. Після обіду студентам доводилося навіть читати в передпокої, дехто просто йшов, бо не було вільного місця. Кількість примірників, що зберігалася на той час в бібліотеці – 22 238, а кількість користувачів бібліотеки – 24 404 осіб. Наприкінці звіту зазначали, що потрібно думати над розширенням приміщення бібліотеки чи, ще краще, над окремим приміщенням (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 49. Арк. 1 – 4). Адже на той час бібліотека, що знаходилася в головному будинку мала доволі незначну площу: кімната адміністрації 3,3х7,6м; книгосховище 27х7,6м; читальня професорів 111х7,6 м; читальня студентів 21,3х8.5 м (Politechnika Lwowska: jej stan, 1932:266).

10 липня 1923 року Міністерство публічних робіт затвердило план розбудови Львівської політехніки, у якому було зазначене і будівництво бібліотечного павільйону (ДАЛО. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 572. Арк. 1, 4 зв.). Однак реальна справа втілення задуму дещо відтягнулася.

8 серпня 1925 року ректор Кароль Вонторек звернувся до Окружної дирекції публічних робіт Львівського воєводства з пропозицією створити Комітет будівництва і запропонував таких членів: проф. Максиміліана Матакевича – керівником Комітету; проф. Вітольда Мінкевича – керівником будівництва, оскільки він розробляв перші ескізи проекту; в.о. секретаря бібліотеки Адама Лінка –секретарем Комітету (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 1). Розглянувши звернення, очільник Окружної дирекції звернувся листом до Міністерства публічних робіт та повідомив, що скликає Комітет будівництва бібліотеки у такому складі: проф. М. Матакевич – представник Політехніки, інж. В. Мінкевич – керівник будівництва; інж. Казимир Панненка – делегат від Дирекції публічних робіт та Віктор Сабінський – його заступник. Водночас призначення А.Лінка секре-

тарем було неможливим, оскільки відповідно до діючих норм секретаря не призначали, а обирали з-поміж себе члени Комітету будівництва (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 4 зв). 26 вересня 1925 року перелічені кандидатури були затверджені (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 26).

У травні 1926 р. подано підрахунки необхідної для нової бібліотеки площі – вона мала б становити бл. 1380 м^2, з яких читальня студентів – 300 м^2, читальня професорів – 90 м^2, читальня періодики – 100 м^2, приміщення для адміністрації – 90 м^2, книгосховище – 400 м^2 на ті книги, що вже є, і ще 400 м^2 для майбутніх книг (з врахуванням приросту на наступні 30 років по 1500 екземплярів щорічно) (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 16). У червні спеціально створена Комісія проаналізувала тогочасний стан бібліотеки та підготувала відповідний опис. У ньому зазначалося, що бібліотека налічує вже бл. 60 тис томів і є найбільшою технічною книгозбірнею Польщі. Її площа в головному будинку становить 498м^2, з яких безпосередньо на книгозбірню випадає ледве 300 м^2. Недостатність місця змушує розміщувати книги на дуже високих полицях, які своєю вагою давлять на дерев'яну підлогу, покладену ще в 1870-х рр. Крім того, під бібліотекою розміщувалась електрохімічна лабораторія, що становило додаткову пожежну небезпеку (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 15). У випадку «переїзду» бібліотеки вивільнені приміщення головного корпусу могли б бути передані для розміщення тут Відділу архітектури та Відділу інженерії (Politechnika Lwowska. Rys historyczny, 1932:14). 26 вересня 1926 року Програма будівництва бібліотеки з площею бл.1380 м^2 була затверджена Міністерством віровизнання і народної освіти (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 26).

18 лютого 1928 року на засіданні Сенату Львівської політехніки було складено офіційну подяку проф. К. Бартелю за сприяння передачі будинку IV гімназії для користування Політехніки та першу виплату для початку будівництва бібліотеки. Невдовзі відбулося друге засідання Комісії у справі будівництва бібліотеки, до якої входив ректор Ю. Токарський та окремі професори (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 571. Арк. 1 – 7).

9 березня 1928 року Міністерство публічних робіт в листі до Оружної дирекції будівництва Львівського воєводства з-поміж інших питань зазначило, що якнайшвидше потрібно провести архітектурний конкурс у справі будівництва бібліотечного павільйону (ДАЛО. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 572. Арк. 23). Вже наступного дня Ректор розіслав запрошення для участі у Комісіях будівництва затвердженим членам Комітету та наступним професорам Політехніки: д-ру Отто Надольському, інж. Владиславу Дердацькому, інж. Ігнацію Дрекслеру, інж. Владиславу Клімчаку, д-ру Максиміліану Матакевичу, інж. Вітольду Мінкевичу, д-ру Тадеушу Обмінському, інж. Владиславу Войтану та інж. Казимиру Зіпсеру (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 26). 20 березня на засіданні Сенату затверджено місце під будівництво бібліотеки, що фасадом стоятиме до головного будинку Політехніки та рекомендовано делегатів від Політехніки у склад конкурсної комісії, яка розглядатиме проекти. Водночас вирішено, що бібліотека буде суцільним будинком, розміщення якого потребує перетворення вулиці Нікоровича (суч. вул. Професорська) на пішохідну. Всі нюанси мали бути прописані у новій Програмі будівництва, яку планували в скорім часі представити Міністерству (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 33, 36 – 38). Цікаво, що розмістити бібліотеку вирішили на місці, де раніше планували спорудити корпус Механічного відділу за проектом В.Мінкевича, який так і не було втілено (Pszczółkowski, 2018: 89). (Див. фото 1).

25 березня 1928 р. Комісія ухвалила нову Програму будівництва, у якій більш детально прописали, які саме структурні елементи будуть на цокольному рівні, на поверсі та у підвальних приміщеннях майбутньої бібліотеки. Вказано, що будинок бібліотеки мав би мати площу по 1200 м^2 на цокольному рівні та на основному поверсі. Нижній (цокольний поверх) мав поміщати: вестибюль, гардероб, вбиральню, помешкання для кочегара (40 м2), портьє(40 м^2) та бібліотекара (120 м^2), додаткове книгосховище (225 м^2); на головному поверсі бібліотеки заплановано читальні зали для студентів (350 м^2), громадськості (75 м^2), професорів (60 м^2), спеціальне наукове приміщення (20 м^2), каталоги (30 м^2), три приміщення для керівництва бібліотеки з гардеробом, вбиральнею (120м^2 разом.). Книгосховище площею 800 м^2 мало розміщуватись на двох поверхах паралельно, зачинятися на залізні двері; також між двома поверхами цього книгосховища окрім сходів мав би бути ліфт для книг та персоналу Додатково вказано, що будинок має бути вогнетривким, читальні мають знаходитися з північної або західної сторони (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 60 – 61).

Такий детальний перелік необхідних приміщень, які мали б бути враховані у конкурсних проектах був не випадковим. Адже міжвоєнні роки питання проектування бібліотек були предметом теоретичних міркувань. Тоді було сформульовано низку методичних рекомендацій, у т.ч відповідні зв'язки між окремими функціональними зонами

та конкретними приміщеннями (Pszczółkowski, Biblioteka Politechniki Lwowskiej).

До Конкурсної комісії, яка мала розглядати проекти увійшли: проф. Казимир Бартель, ректор Юліан Токарський, очільник бібліотеки Максиміліан Матакевич, проф. Тадеуш Обмінський, а також представники Міністерства віровизнання і народної освіти (інж. Здіслав Монченський), Міністерства публічних робіт (інж. Кароль Іваницький), Дирекції публічних робіт у Львові (інж Альфред Бронєвський). За участь у Конкурсі була передбачена грошова винагорода – 4 тис. злотих – перше місце, 3 тис. – друге, 2 тис. – перше. Загальний кошторис будівництва будинку бібліотеки мав не перевищувати 750 тис. злотих (ДАЛО. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 572. Арк. 77 – 78, 98). Подавати конкурсні пропозиції можна було до 12 години 9 липня 1928 року. Для того, щоб якнайбільше учасників могли взяти участь в конкурсі – програма та умови конкурсу були надруковані та їх можна було придбати за 10 злотих у канцелярії ІІІ-го відділу Дирекцій публічних робіт у Львові та в будинку Воєводського уряду на 3 поверсі; а також в Товариствах архітекторів у Варшаві, Калішу, Катовіце, Кракові, Любліні, Львові, Лодзі, Познані та Торуні. Перше засідання Конкурсної комісії мало відбутися вже 9 липня після обіду (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 93 – 94). Загалом відбулося 4 засідання Комісії, на яких розглядали 5 поданих проектів. Для об'єктивної оцінки імена виконавців були приховані. Після обговорень було вирішено проекти 2 і 5 нагородити премією за 2 місце. Автором проекту №2 були інженери архітектори Тадеуш Янковський та Броніслав Віктор; проекту № 5 – архітектурне ательє «Partenon» у Варшаві. Однак, враховуючи те, що Конкурс не дав очікуваного результату, а відтягати будівництво було недоречно, вирішено доручити Тадеушу Обмінському на основі проекту № 5 розробити новий, який відповідатиме всім вимогам (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 100 – 103). (Див. Фото 2).

12 жовтня 1928 р. Дирекція публічних робіт опублікувала оголошення, що публічний аукціон з вибору виконавців будівництва бібліотеки відбудеться 26 жовтня 11 год у бюро ІІІ-го Відділу Дирекції. Як наслідок, вже 3 листопада очільник Дирекції публічних робіт – інженер Еміль Братро надіслав листа до Міністерства публічних робіт у Варшаві, у якому повідомив, що найнижчою була пропозиція Казимира Каменобродського та Міхала Уляма – 744 171 зл. 52 грош, яку і рекомендовано до реалізації. Також було внесено пропозиції щодо складу Комітету будівництва: інж. Павло Кшиворочка – делегат від Дирекції публічних робіт – на очільника Комітету; проф. Тадеуш Обмінський – представник Політехніки та художній керівник будівництва; проф. Зигмунт Цєхановський – представник Політехніки; інж-архітекор Генрик Остовський – працівник Дирекції – технічно-адміністративний керівник будівництва; інж. Юзеф Катц – працівник Дирекції – як заступник при потребі Кшиворочка або Остовського. Також у листі було зазначено, що варто вже не вносити змін до проекту та додатково виділити 135 тис. злотих на інсталяційні роботи перед початком будівництва (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 118 – 120). 28 листопада воєвода В.-А. Ґолуховський затвердив запропонований склад Комітету будівництва бібліотеки, додатково застерігши, що фінальна сума будівельних робіт не може перевищити 760 тис. злотих, тим паче, що виконавці робіт – переможці конкурсу Каменобродський та Улям вказали меншу суму. Додатково членам Комітету будівництва бібліотеки були розіслані «Правила організації та діяльності Комітетів будівництва і керівництва роботами при виконанні будинків», якими вони мали послуговуватись у своїй діяльності (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 124 – 131). Зрештою, 8 грудня 1928 року було офіційно розпочато будівництво бібліотеки Львівської політехніки (ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572. Арк. 365). З цього часу почався наступний етап будівництва – безпосереднього втілення проекту. Однак цей етап буде висвітлено в окремій публікації.

Висновки. Науково-технічна бібліотека Львівської політехніки є однією з найбільших книгозбірень України. Формування книгозбірні почалося з 1844 р. – часу заснування Технічної академії, однак постійне зростання книжкового фонду та користувачів бібліотеки спричинились до появи нової монументальної будівлі, яка була вдало вписана в архітектурний ансамбль вже існуючих корпусів Львівської політехніки. Підготовчий етап до втілення масштабного будівництва тягнувся з 1923 до зими 1928 р. За цей час політехніки роздумували над проектом будинку, шукали фінансової та моральної підтримки представників тогочасної влади. Зрештою, з грудня 1928 року розпочалися будівельні роботи, за якими до липня 1932 року слідкував художній керівник будівництва та автор проекту – професор Тадеуш Обмінський. Чималу роль у тому, що проект фінансувався, не дивлячись на постійне зростання вартості первісного кошторису, відіграв професор Казимир Бартель, що з 1926 р. обійняв посаду прем'єр-міністра Польщі. Детальний розгляд п'яти років, які знадобилися до безпосереднього початку будівництва дозволяє побачити як саме окремі професори Львівської політехніки долучалися до справи розбудови навчального закладу та які труднощі доводилося долати на цьому шляху.

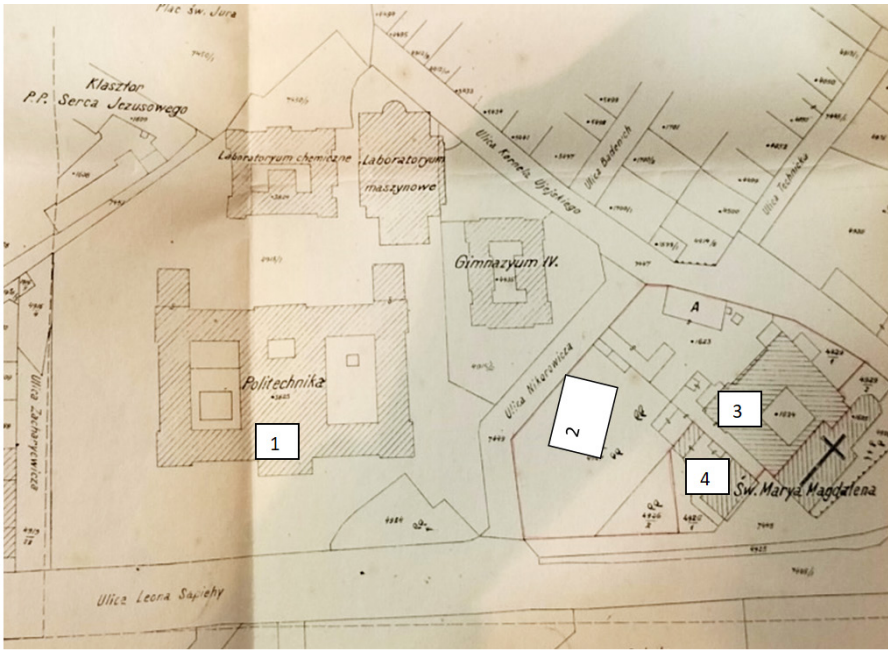

Фото 1. Ситуаційний план на березень 1928: 1 – головний будинок (корпус) Львівської політехніки, де розміщувалась бібліотека з 1877 – до 1935 р.; 2 – місце, де побудували новий будинок для бібліотеки; 3, 4 – приміщення жіночої в'язниці св. Марії Магдалени, передані у власність Політехніки. Взято із: Державний архів Львівської області. Ф 27. Оп. 3. Спр 572. Арк. 69.

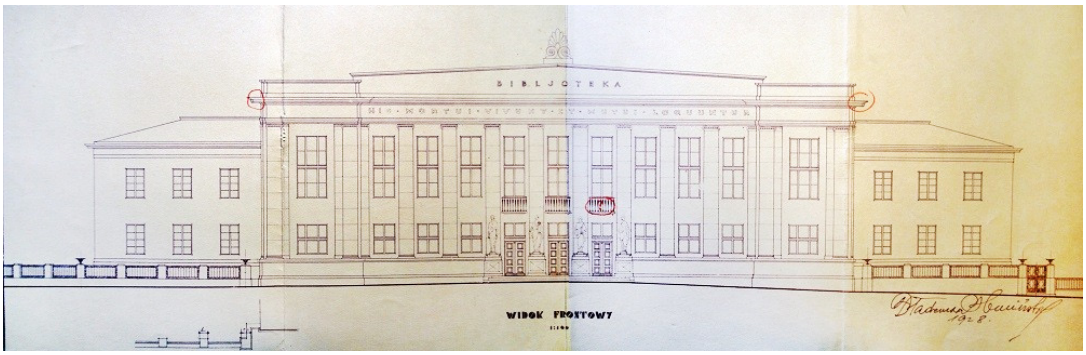

Фото 2. Фасад бібліотеки. Проект Т.Обмінського, 1928 р.

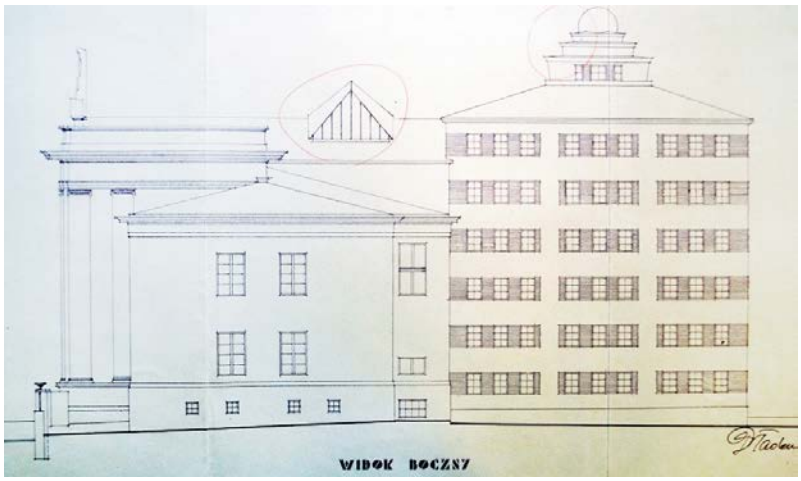

Фото 3. Вигляд збоку. Проект бібліотеки Т.Обмінського, 1928 р.

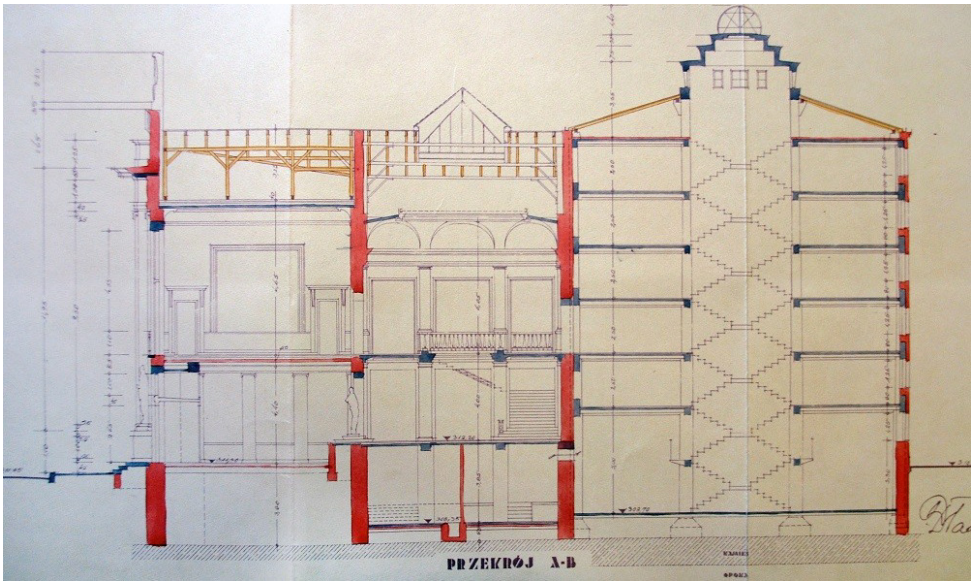

Фото 4 Бічний розріз. Проект бібліотеки Т.Обмінського, 1928 р.
Фото 2–4. Проект бібліотеки Т.Обмінського, 1928 р. (оригінаои знаходяться в Archiwum Akt Nowych w Warszawie). Фото взяті із сайту Polonika: https://polonika.pl/polonik-tygodnia/biblioteka-politechniki-lwowskiej

Фото 5. Фрагмент головного фасаду бібліотеки. Сучасний вигляд.
Взято із: https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/profesorska-1/

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус І. Бібліотека Львівської політехніки: історія становлення і розвитку. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. 2010. Вип. 2. С. 247–255.

2. Бєлоус І.О., Шишка О.В., Тарасов Д. О. Науково-технічна бібліотека Національного університету «Львівська політехніка» : монографія. / за ред. А. Г. Загороднього. Львів, 2009. 196 с.

3. Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. 27. Оп. 3. Спр. 49.

4. ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 571.

5. ДАЛО. Ф. 27. Оп.3. Спр. 572.

6. Жук І. Тадеуш/Тадей Обмінський – архітектор сецесійного Львова. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2015. Вип. 8. С. 35–56.

7. Курдина Ю. Будівництво Головного корпусу Цісарсько-Королівської Технічної академії у Львові (1873-1877). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 6. С. 64–69.

8. Курдина Ю. Створення машинної лабораторії у Львівській політехніці: хронологія реалізації проекту (1908 – 1927 рр.). *Гілея*. 2019. Вип. 147 (N 8). Ч. 1. Історичні науки. С. 69–74.

9. Pszczółkowski M. Biblioteka Politechniki Lwowskiej. URL: https://polonika.pl/polonik-tygodnia/biblioteka-politechniki-lwowskiej

10. Pszczółkowski M. Tadeusz Obmiński – architekt dwóch kultur. *Studia z architekturii nowoczesnej.* 2018. № 6. С. 71–93.

11.Politechnika Lwowska: jej stan obecny i potrzeby/ red. D. Szymkiewicz. Lwów: nakł. grona prof., 1932. 272 s.

12. Politechnika Lwowska. Rys historyczny. informacje. *Album inżynierów i techników w Polsce*. Lwów. 1932. T. 1 Cz. 1. 24 s.

REFERENCES

1. Bilous I. Biblioteka Lvivskoi politekhniky: istoriia stanovlennia i rozvytku [Library of the Lviv Polytechnic: history of formation and development]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka*. Seriia: Bibliotekoznavstvo. Knyhoznavstvo. 2010. Vyp. 2. S. 247-255 [in Ukrainian].

2. Bielous I.O., Shyshka O. V., Tarasov D. O. Naukovo-tekhnichna biblioteka Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» [Scientific-technical library of the Lviv Polytechnic National University]: monohrafiia. / za red. A. H. Zahorodnoho. Lviv, 2009. 196 s. [in Ukrainian].

3. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (DALO) [State Archives of Lviv Region (SALR)]. F. 27. Op. 3. Spr. 49. [in Ukrainian].

4. DALO [SALR]. F. 27. Op. 3. Spr. 571. [in Ukrainian].

5. DALO [SALR]. F. 27. Op. 3. Spr. 572. [in Ukrainian].

6. Zhuk I. Tadeush/Tadei Obminskyi – arkhitektor setsesiinoho Lvova [Tadeusz/Tadei Obminskyi is the architect of secessionist Lviv.]. Ukraina–Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist. 2015. Vyp. 8. C. 35 – 56 [in Ukrainian].

7. Kurdyna Yu. Budivnytstvo Holovnoho korpusu Tsisarsko-Korolivskoi Tekhnichnoi akademii u Lvovi (1873-1877) [The construction of the Main Building of the Imperial-Royal Technical Academy in Lviv (1873-1877)]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*. 2018. Vyp. 6. S. 64 – 69 [in Ukrainian].

8. Kurdyna Yu. Stvorennia mashynnoi laboratorii u Lvivskii politekhnitsi: khronolohiia realizatsii proektu (1908 – 1927 rr.) [Creation of a machine laboratory at the Lviv Polytechnic: chronology of project implementation (1908-1927)] *Hileia.* 2019. Vyp. 147 (N 8). Ch.1. Istorychni nauky. S. 69 – 74 [in Ukrainian].

9. Pcholkovski M. Biblioteka Politechniki Lvovskei [Library of the Lviv Polytechnic]. URL: https://polonika.pl/polonik-tygodnia/biblioteka-politechniki-lwowskiej [in Polish].

10. Pcholkovski M. Tadeush Obminski – arkhitekt dvukh kultur [Tadeusz Obminskyi – an architect of two cultures.]. *Studia z arkhitekturii novochesnei.* 2018. № 6. S. 71 – 93 [in Polish].

11. Politekhnika Lvovska: yei stan obechnyi i potsheby [Lviv Polytechnic: its current state and needs] / red. D. Shymkievich. Lwow: nakl. grona prof., 1932. 272 s. [in Polish].

12. Politechnika Lvovska. Rys historychny. Informacie [Lviv Polytechnic. Historical outline. Information]. Album inzhynieruv i technikuw w Polsce. Lvov. 1932. T. 1 Cz. 1. 24 s. [in Polish].

УДК 94
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-7

Рафаил Юсиф МАМЕДОВ,
orcid.org/0000-0002-4831-942X
доцент кафедры истории Азербайджана и народов Восточной Европы
Сумгаитского государственного университета
(Сумгаит, Азербайджан) mamedov-rafael@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ СЕФЕВИДСКОГО ГОСУДАРСТВА В РУССКОЙ (СОВЕТСКОЙ) ИСТОРИОГРАФИИ (XVI – XVII ВВ.)

Имя Сефеви происходит от шейха Сафиаддина, деда шаха Исмаила, правителя государства Сефевидов. На самом деле Сафияддин, принадлежащий к суннитской секте, приобрел большое влияние уже в Ардебиле, бывшем центром секты в период Эльханидов, и привлек к себе внимание глав государства Эльханидов. Фируз Шах, дед шейха Сафияддина Исхака, положившего начало этой секте, принадлежит к туркменскому роду, переселившемуся из Анатолии в Ардебиль в X веке. Когда Сафиеддин скончался в 1334 году, шейхом стал его сын Садреддин, а после него Хаджа Али. Их слава распространилась не только на Азербайджан, но и на Ирак, Сирию, Анатолию, Иран и даже на Балх и Бухару. В статье подчеркивается значительный вклад русских (советских) востоковедов в изучении серьезных проблем социально-экономической жизни государства Сефевидов, отмечается, что исследования социально-экономической жизни Сефевидского Ирана на рубеже XVI-XVII вв, в основном, занимала советских исследователей, которые много сделали по ее изучению. Их заслуги в этом отношении признавали и западные исследователи, которые отмечали передовую роль советских исследователей в изучении Сефевидского государства (особенно его социального и экономического развития). Однако, основной недостаток ученых Советского периода заключается в том, авторы социально-экономические процессы освещают с марксистско-ленинских, псевдо интернационалистических позиций в угоду духи времени. Следует также отметить, что состояние русской исторической науки не позволяет пока дать систематическое изложение и анализ всех основных вопросов социально-экономической жизни Сефевидов рассматриваемого периода. Несомненно, в основном тенденциозность русских авторов в подходе к освещению многих вопросов истории Сефевидов, когда в угоду шовинистических интересов Москвы, они предвзято трактуют, в сущности, агрессивную политику России в регионе, исходя из неизвестной объективной исторической необходимости отторжения части территории соседних стран к России.

Ключевые слова: *востоковеды, шахский домен, феодальное поместье, крепостное право, денежная рента, транзитная торговля.*

Рафайл Юсіф МАММАДОВ,
orcid.org/0000-0002-4831-942x
доцент кафедри історії Азербайджана та народів Східної Європи
Державного університету Сумгаїту
(Сумгаїт, Азербайджан) mamedov-rafael@mail.ru

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ СЕФЕВІДСЬКОГО ДЕРЖАВИ В РОСІЙСЬКІЙ (РАДЯНСЬКІЙ) ІСТОРІОГРАФІЇ (XVI – XVII СТОЛІТТЯ)

Назва Сефава походить від шейха Сафіадділна, діда Шаха Ісмаїла, правителя штату Сефевідс. Насправді Саяяддін, що належить до сунітської секти, набув великого впливу вже в Ардебілі, колишньому центрі секти під час Ельханідів, і привернув увагу голови штату Ельханідів. Фіруз Шах, дід Шейха Саяядділна Ішака, який заклав основу для цієї секти, належить до родини туркменів, яка була переселена з Анатолії на Ардебіл у X столітті. Коли Сафеддін помер у 1334 році, його син Сідреддін став шейхом, а за ним Хаджа Алі. Їх слава поширилася не тільки на Азербайджан, але і на Ірак, Сирію, Анатолію, Іран і навіть Балх і Бухара. У статті підкреслюється вагомий внесок російських (радянських) східників у вивченні серйозних проблем соціально-економічного життя держави Сефавідів, зазначає, що дослідження соціально-економічного життя Сефевіда Ірану на рубежі 16 -Xvii століття, в основному зайняті радянськими дослідниками, які багато зробили відповідно до нього, згідно з ним. Дослідження. Західні дослідники, які відзначили передову роль радянських дослідників у дослідженні держави Сефевід (особливо її соціального та економічного розвитку) у цьому плані. Однак головним недоліком вчених радянського періоду є те, що автори охоплюють соціально-економічні процеси з марксистським-Ленінським, псевдо інтернаціоналістичного посади заради духу часу. Слід також зазначити, що стан російської історичної науки ще не дозволяє нам проводити систематичну презентацію та аналіз усіх основних питань соціально-економічного життя сефавідів періоду, що розглядається. Безсумнівно, головним чином, в основному тенденція російських авторів у підході до висвітлення багатьох питань історії сефавідів, коли заради шовіністичних інтересів Москви вони, по суті, агресивна політика Росії в регіоні, заснована на тому, заснованому на основі на основі на основі на основі на основі на основі на основі

на основі на момент ґрунту Невідома об'єктивна історична потреба відхилити частину території сусідніх країн до Росії.

Ключові слова: *східні, домен Шаха, феодальна нерухомість, кріпотня, грошова орендна плата, транзитна торгівля.*

Rafail Yusif MAMMADOV,
orcid.org/0000-0002-4831-942X
Associate Professor at the Department of History of Azerbaijan and the Peoples of Eastern Europe
Sumgait State University
(Sumgait, Azerbaijan) Mamedov-rafael@mail.ru

THE SOCIO-ECONOMIC LIFE OF THE SEPHEVID STATE IN RUSSIAN (SOVIET) HISTORIOGRAPHY (XVI – XVII CENTURIES)

The name of Sephev comes from Sheikh Safiaddin, Grandfather Shah Ismail, the ruler of the state of Sephevids. In fact, Safiyaddin, belonging to the Sunni sect, acquired a great influence already in Ardebil, the former center of the sect during the Elkhanids, and attracted the attention of the heads of the state of the Elkhanids. Firuz Shah, the grandfather of Sheikh Safiyaddin Ishak, who laid the foundation for this sect, belongs to the Turkmen family, who was resettled from Anatolia to Ardebil in the X century. When Safeddin died in 1334, his son Sadreddin became Sheikh, and after him Haja Ali. Their fame spread not only to Azerbaijan, but also to Iraq, Syria, Anatoly, Iran and even Balkh and Bukhara. The article emphasizes the significant contribution of Russian (Soviet) orientalists in the study of the serious problems of the socio-economic life of the state of Sephevids, notes that the studies of the socio-economic life of Sephevid Iran at the turn of the 16th-XVII centuries, mainly occupied Soviet researchers who did a lot according to it according to it. study. Western researchers who noted the advanced role of Soviet researchers in the study of the Sephevid state (especially its social and economic development) in this regard. However, the main drawback of the scientists of the Soviet period is that the authors cover socio-economic processes with Marxist-Leninsky, the pseudo of internationalist positions for the sake of the spirit of time. It should also be noted that the state of Russian historical science does not yet allow us to give a systematic presentation and analysis of all the basic issues of the socio-economic life of the Sephevids of the period under consideration. Undoubtedly, mainly the tendentity of Russian authors in the approach to the coverage of many issues of the history of sephavids, when, for the sake of the chauvinistic interests of Moscow, they biased, in essence, Russia's aggressive policy in the region, based on an unknown objective historical need to reject part of the territory of neighboring countries to Russia.

Key words: *Orientalists, Shah Domain, feudal estate, serfdom, monetary rent, transit trade.*

Введение в проблему. Вопросы социально-экономическая жизнь Сефевидского государства в русской (советской) историографии (XVI – XVII вв.) представляют значительный интерес с точки зрения анализа социальных процессов в жизни одного из самых мощных государственных образований на территории Азербайджана. Именно социально-экономический аспект в развитии любого общества отражается на политических отношениях, характере развития социальной структуры, идеологических установок и духовно-нравственных ценностей (Иранистика в России, 2001).

Степень исследованности проблемы. Поскольку данная статья как раз и посвящена истории исследования в русской историографии, вернее, советской, то полностью данная проблема будет изложена в ходе рассмотрения творчества ведущих представителей исторической науки в указанный период.

Цель данного исследования – определить ведущие аспекты социально-экономического развития государства Сефевидов, на которые обратили внимание историки и представители ряда других гуманитарных дисциплин.

В качестве методов анализа избран системный подход и отбор ведущих идей относительно проблемы на основе произведений указанных в списке литературы авторов.

Основное содержание.

Общая оценка заслуг ведущих специалистов по истории Сефевидов.

Большая заслуга в изучении истории Сефевидов принадлежит Б.Н. Заходеру, «одному из крупнейших историков Ближнего Востока, – который по отзыву академика И.Ю. Крачковского, – получил двойную подготовку – востоковеда и историка, и перенес в область истории Востока, особенно Ирана, точные и тонкие методы славной московской школы медиаевистики». Для его работ характерен глубокий анализ социально-экономических явлений. Он делает ряд принципиальных выводов, оценок, явившихся значительным вкладом в востоковедную науку, особенно это относится к периоду расцвета поздне-феодального государства, каким был Иран при Сефевидах. Б.Н. Заходер считал, что усилению государственной власти способствовали ее экономическая активность, консолидация

отдельных частей страны, укрепление армии, особенно при Аббасе I (1587–1629). Первостепенной основой могущества Персии в это время было увеличение размеров и реальной экономической мощи шахского домена (Заходер, 1984).

Известный экономический подъем-рост торговли, ремесла был кратковременным, и Б.Н. Заходер усматривает причину этого в хищнической эксплуатации трудящихся со стороны ханов, беков и феодального государства, в эксплуатации, которая, усиливаясь с течением времени, тормозила развитие производительных сил и разрушала экономическую основу государства. Большое внимание в своих работах ученый уделяет как сепаратистским выступлениям феодальной знати, так и постоянному росту восстаний и волнений против сефевидских правителей. Оценка этих движений на окраинах государства как освободительных явилась важной вехой в иранистике, и последующие исследователи продолжили в своих трудах изучение этой темы.

Исследования И.П. Петрушевского составили тот прочный фундамент, на котором в дальнейшем был создан ряд крупных работ по истории Сефевидов исследуемого периода, они положили начало разработке некоторых теоретических проблем социально-экономической истории феодализма в Персии и явились значительным вкладом в развитие русского советского востоковедения. В своих научных трудах ученый постоянно уделял внимание исследованию таких основных проблем средневековой истории Сефевидов как развитие земледелия, аграрных отношений, собственности на землю и категории землевладения, эволюция форм феодальных институтов и форм эксплуатации крестьян, организация и внутренний строй феодального поместья, взаимоотношения кочевников и оседлого земледельческого населения (Петрушевский, Очерки, 1949).

Большой заслугой И.П. Петрушевского было также то, что он ввел в научный оборот неизвестные ранее материалы о выступлениях городского населения против феодальных властей в стране, анализ их социальной программы в связи с идеологическими течениями в исламе. Отмечая тесные связи Сефевидов с крупным купечеством, ученый делает вывод, что правительство само выступало в роли организатора внешней караванной торговли и купцы чаще всего выступали в роли его агентов. В то же время, касаясь тяжелого положения ремесленников и торговцев в Иране, И.П. Петрушевский показывает, что значительная часть ремесленников также сильно страдала от тяжести налога с ремесла и торговли и от притеснений правителей, назначаемых из среды военной знати кочевых племен. Однако, к сожалению, следует констатировать, что, наряду с большим вкладом в развитие русского востоковедения, И.П. Петрушевский, анализируя феодальные отношения в Азербайджане и Армении, исторически азербайджанские земли Чухур-Саади-Иревань и горную часть Карабаха называют «Восточной Арменией» (Петрушевский И.П. Азербайджан, 1949).

Вопрос о торговле России с Востоком, в том числе с Сефевидами, в XVI столетии рассматривается, в сущности, в единственной монографии М.В. Фехнер; правда, по этому вопросу были написаны отдельные статьи, касались этого вопроса и те книги, в которых изучались сношения России с восточными странами, но не было общей сводной работы, позволявшей судить о значении русской торговли с восточными странами в это время. Русские историки, как правило, обращали свое внимание главным образом на торговлю России с западной Европой. После выхода книги М.В. Фехнера стало ясным значение торговых отношений России с Персией, при этом выяснился и активный характер этой торговли со стороны России, причем эти сношения уже на рубеже XVI – XVII вв были оживленными и плодотворными (Фехнер, 1956).

Известный русский историк Н.Д. Миклухо-Маклай много сделал для решения сложных проблем социально-экономической жизни Сефевидского Ирана. В частности, к числу малоизученных вопросов внутренней политики Аббаса I относится налоговая политика, которой посвящена его статья «К вопросу о налоговой политике шаха Аббаса I», где указывается на важнейшие мероприятия Сефевидов в деле значительного облегчения налогового бремени для центральных областей Ирана. Очень важна деятельность этого ученого по публикации новых документов, связанных с историей Сефевидов, где также много сведений социально-экономического характера (Миклухо-Маклай, 1949).

Крупный советский востоковед В.В. Бартольд, оценивая политические события XVI–XVII вв., а также вкратце излагая основные вопросы экономических и иных отношений Ирана со странами ближнего и дальнего зарубежья, утверждает, что на Сефевидов западные страны обращали внимание для политических целей (для борьбы с Турцией), а уже затем с экономической стороны, чтобы пользоваться выгодами восточной торговли. Автор подчеркивает, что в торговых отношениях с Сефевидами были заинтересованы как западные, так и русские купцы. Рассматривая

вопрос о прикреплении крестьян к земле, ученый в одной из своих статей заметил, что в Персии, как и во всем «мусульманском мире нет крепостного права», что «крестьяне не прикреплены к земле, они могут свободно передвигаться» (Бартольд В.В. Сочинения. Т.VII, 1971).

Используя работы крупных советских востоковедов Заходера Б.Н., Петрушевского И.П., а также широко привлекая персо-язычные, а также европейские источники, Н. Фильрозе сделана попытка исследовать внутреннюю жизнь и аграрные отношения в Сефевидском государстве. Его исследование о различных формах земельной собственности в государстве Сефевидов содержит массу нового материала о формах землевладения в Иране, о категории земельных пожалований (союргал, тиюль, мюльк), о состоянии землепользования и землевладения, а также эволюцию феодальных институтов.

Проблемы социально-экономической жизни Ирана нашло должное освещение в работе сотрудника кафедры Среднего Востока МГУ К. Ашрафян, где отмечается, что под воздействием роста товарно-денежных отношений имело место нарушение замкнутости натурального хозяйства, образования крупных имений на основе концентрации значительной земельной собственности. По утверждению исследователя, именно внутренние условия Сефевидского государства являлись серьезным препятствием для развития буржуазных элементов общества, так как в Сефевидском государстве, в исследуемые годы, извлеченная прибавочная стоимость ничем не обеспечивалось от хищных рук шахских чиновников и разорение мелкого крестьянского хозяйства означало разрушение основы феодального государства (Очерки по новой истории стран средневекового Востока, 1951).

В монографии исследователя русско-иранских дипломатических отношений П.П. Бушева можно зачерпнуть мною полезной информации о торговле России с Сефевидами на рубеже XVI – XVII вв. Авторам на основе архивных материалов исследованы наряду с политическими и экономические (в зависимости от наличия архивных материалов) взаимоотношения между Русским и Сефевидским государствами с начала возникновения этих отношений до конца XVIII в. (Бушев, 1976).

Экономическими проблемами Сефевидского государства занимался и профессор Дьяконов И.М., который утверждал, что относительное увеличение денежной ренты и рост налогов в указанный период способствовали втягиванию мелкого крестьянского хозяйства в сферу товарно-денежных отношений, причем рост денежных отношений в сельском хозяйстве шел быстрее в тех областях страны, которые выделялись высоким уровнем экономического развития. Ученый указывает на концентрацию в руках отдельных владельцев значительных земельных массивов, что приводило к образованию относительно крупных имений, в которых хозяйство организовывалось с учетом потребностей рынка. По мнению исследователя, на рубеже XVI–XVII вв, в Персии наблюдается оживление городской жизни, развитие торговли (особенно внешней) и ремесленного производства, что в известной степени было связано с отменой налога тамги с торгово-ремесленного населения (История стран Азии и Африки, 1968).

В исследовании А.Н. Новосельцева уделяется должное внимание процессам социально-экономической жизни городов в их развитии, которое зависело от причин как внутреннего, так и внешнего порядка и в первую очередь от степени развития товарного производства и общественного труда; Ученый считает, что русско-иранские торговые отношения указанного периода являются «наиболее исследованной темой», а также отмечается, что транзитная торговля постепенно теряет свое былое значение, так как к этому времени были освоены новые морские пути, указывается на усиление конкурентной борьбы между западными и иными купцами в Сефевидской державе за монополию вывоза шелка за границу (Новосельцев, 1959).

О вкладе указанных ученых в иранистику. Своими исследованиями, особенно фундаментальными монографическими трудами по основным вопросам социально-экономической жизни средневековой истории Сефевидов, выдающиеся русские ученые-иранисты внесли ценный вклад в мировую иранистику. Иранистика в России, и особенно в Советском Союзе, достигла серьезных успехов, и в отдельных отраслях занимала ведущее положение в мировой науке. Наряду с этим, известные советские историки-востоковеды, И.П. Петрушевский, Б.Н. Заходер, М.С. Иванов и др. активно сотрудничали в создании ряда крупных коллективных трудов, в качестве авторов разделов по истории Ирана, в написании университетских учебных пособий. Так, «Очерки истории Ирана» имеет определенное значение для изучения социально-экономической истории Сефевидского государства (Иванов М.С., 1977).

Крупные советские ученые востоковеды, в том числе И.П. Петрушевский, А.Ю. Якубовский, Н.К. Белова и др. также принимали деятельное участие в качестве авторов соответствующих разделов по истории Сефевидов, имели большие

заслуги в создании многих работ обобщающего характера, являлись одними из основных авторов и редакторов учебных пособий для студентов и преподавателей исторических факультетов. Авторы коллективных изданий, оценивая плачевное социально-экономическое положение Сефевидов на рубеже XVI–XVII вв., вызванное войной с Османами, сокращением внутренней и внешней торговли, приведших к экономическому упадку, отмечая сепаратистские выступления кызылбашской знати и местных феодальных владетелей, постоянный рост восстаний и волнений против шахского режима, довольно подробно останавливаются на реформах шаха Аббаса I, имевших конечной целью укрепление верховной власти и превращение Персии в сильное централизованное государство. Значительное место в этих работах уделяется исследованию аграрных отношений, различных форм феодальной собственности на землю и категории землевладения, отмечается значительное увеличение при шахе Аббасе I размеров государственных и шахских доменов, а также вакфных земель, что постепенно хищническая эксплуатация со стороны знати и феодального государства усиливаясь, разрушала экономическую основу государства (История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в., 1958).

По мнению авторов обобщающих изданий в конце XVI – I пол. XVII вв., Сефевидский Иран переживал значительный подъем городской жизни: усилилась роль города, как центра торговли и ремесленного производства, расширился внутренний рынок, значительно выросло товарное производство, торговля, особенно внешняя.

Исследователи, наряду с серьезным развитием внешней торговли в Персии, указывают на сравнительно высокий уровень развития ремесла и внутренней торговли; упоминают о ремесленных цехах (эснафах), о цеховом устройстве, о тесных связях цехов с различными дервишскими орденами, пользовавшихся XVI–XVII вв. большим влиянием в городах Персии, о существовании кярханэ – ремесленных мастерских, принадлежавших казне, причем в шахских мастерских работали по найму свободные мастера, числившиеся в штате двора и получавшие определенное жалованье. Советские ученые придерживались того мнения, что общегородского самоуправления в рассматриваемые годы в Персии не было, но купеческие гильдии и цехи пользовались внутренним автономным самоуправлением; авторы подробно описывают права и обязанности главы города, который представлял интересы городской верхушки.

Выводы. Итак, своими исследованиями русские иранисты внесли значительный вклад в решение многих важных проблем социально-экономической жизни государства Сефевидов. Несомненно, последующая работа российских исследователей будет направлена на еще более убедительный анализ состояния крестьянского хозяйства, на рассмотрение положения различных слоев Сефевидского общества, всего городского населения, что должно помочь в раскрытии предпосылок дальнейшего капиталистическом развитии этой страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Иранистика в России и иранисты. М.: 2001. 237 с.
2. Заходер Б.Н. История восточного средневековья. М.: Изд. МГУ, 1944. 210 с.
3. Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI- нач. XIX в. Л.: Изд. ЛГУ, 1949. 379 с.
4. Петрушевский И.П. Азербайджан в XV-XVIII вв. Сборник статей по истории Азербайджана. Выпуск I. Изд. АН Азербайджанской ССР. Б.: 1949. 310 с.
5. Фехнер М.В. Торговля Русского государства со странами Востока в XVI вв. М.: 1956. 120 с.
6. Миклухо-Маклай Н.Д. К вопросу о налоговой политике в Иране при Аббасе I. Советское Востоковедение, т. VI, М.Л.: 1949, с.348-355
7. Бартольд В.В. Сочинения. T.VII. М.: Изд-во «Наука», 1971. 663 с.
8. Очерки по новой истории стран средневекового Востока. М.: 1951. 249 с.
9. Бушев П.П. История посольств и дипломатических отношений Русского и Иранского государства в 1856-1612 гг. М.: 1976. 478 с.
10. История стран Азии и Африки в средние века. М.: 1968. 498 с.
11. Новосельцев А.Н. Города Азербайджана и Восточной Армении в XVII-XVIII вв. История СССР, 1959, № 7.
12. Иванов М.С. История Ирана. М.; Изд. МГУ, 1977. 487 с.
13. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII в. М.: Изд. МГУ, 1958. 390 с.

REFERENCES

1. Iranistika v Rossii i iranisty [Iranian studies in Russia and Iranian studies]. M.: 2001. 237 s. [in Russian]
2. Zahoder B.N. Istoriya vostochnogo srednevekov'ya [History of the Eastern Middle Ages]. M.: Izd. MGU, 1944. 210 c. [in Russian]

3. Petrushevskij I.P. Ocherki po istorii feodal'nyh otnoshenij v Azerbajdzhane i Armenii v XVI- nach. XIX v. L.: Izd. LGU, 1949. 379 s. [in Russian]

4. Petrushevskij I.P. Azerbajdzhan v XV-XVIII vv. Sbornik statej po istorii Azerbajdzhana. Vypusk I [Essays on the history of feudal relations in Azerbaijan and Armenia in the XVI-beginning. 19th century]. Izd. AN Azerbajdzhanskoj SSR. B.: 1949. 310 s. [in Russian]

5. Fekhner M.V. Torgovlya Russkogo gosudarstva so stranami Vostoka v XVI vv. [Trade of the Russian state with the countries of the East in the 16th century]. M.: 1956. 120 s. [in Russian]

6. Mikluho-Maklaj N.D. K voprosu o nalogovoj politike v Irane pri Abbase I. [On the issue of tax policy in Iran under Abbas I. Soviet Oriental Studies, vol. VI]. *Sovetskoe Vostokovedenie*, t. VI, M.L.: 1949, s.348-355 [in Russian]

7. Bartol'd V.V. Sochineniya. T.VII [Works. v.VII]. M.: Izd-vo «Nauka», 1971. 663 s. [in Russian]

8. Ocherki po novoj istorii stran srednevekovogo Vostoka [Essays on the new history of the countries of the medieval East]. M.: 1951. 249 s. [in Russian]

9. Bushev P.P. Istoriya posol'stv i diplomaticheskih otnoshenij Russkogo i Iranskogo gosudarstva v 1856-1612 gg [History of embassies and diplomatic relations of the Russian and Iranian states in 1856-1612]. M.: 1976. 478 s. [in Russian]

10. Istoriya stran Azii i Afriki v srednie veka [History of Asia and Africa in the Middle Ages]. M.: 1968. 498 s. [in Russian]

11. Novosel'cev A.N. Goroda Azerbajdzhana i Vostochnoj Armenii v XVII-XVIII vv. [Cities of Azerbaijan and Eastern Armenia in the XVII-XVIII centuries] *Istoriya SSSR*, 1959, №7 [in Russian]

12. Ivanov M.S. Istoriya Irana [History of Iran]. M.; Izd. MGU, 1977. 487 s. [in Russian]

13. Istoriya Irana s drevnejshih vremen do konca XVIII v. [History of Iran from ancient times to the end of the XVIII century]. M.: Izd. MGU, 1958. 390 s. [in Russian].

УДК 930:378(477.43)"1918"(092)Крип'якевич
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-8

Інна МОРОЗ,
orcid.org/0000-0001-6392-3249
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії світового українства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) inusik-z@bigmir.net

КЛАСИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ І. КРИП'ЯКЕВИЧЕМ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ «МЕТОДИКА ІСТОРІЇ», ПРИЗНАЧЕНОГО ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У 1918 р.

У дослідженні розглянуто проблему становлення українського теоретичного джерелознавства, зокрема його ключової проблеми – класифікації історичних джерел – крізь призму аналізу неопублікованого рукописного курсу І. Крип'якевича з методики історичного дослідження, призначеного для викладання у Кам'янець–Подільському університеті у 1918 р., що зберігся у Родинному архіві Крип'якевичів. В матеріалах з методики детальний розгляд знайшли джерелознавчі аспекти. Заслугою вченого перед вітчизняною історичною наукою є, насамперед, значний внесок у розвиток теоретичного джерелознавства, зокрема систематизації історичних джерел. Його класифікаційні схеми були продовженням і вдосконаленням класифікації Е. Бернгейма та інших європейських і вітчизняних науковців.

Прогрес історичної науки зумовлюється синергією досвіду науковців різних поколінь, акумулюванням знань та наукових досягнень представників попередніх генерацій істориків. Проте в українській історичній науці наявні прогалини, пов'язані із замовчуванням деяких істориків та їх наукового доробку в періоди фальсифікацій та панування антинаукової методології історичних досліджень. Опальні історики, творчість яких протягом радянського періоду викривлялась або замовчувалася (навіть частково), заслуговують на перегляд їх наукових здобутків. Замовчування тривалий час унеможливлювало систематичні пошуки і опрацювання джерел, пов'язаних з їх життям і діяльністю. Залучення до наукового обігу (актуалізація) архівних матеріалів, зокрема рукописної наукової спадщини видатних науковців, пожвавить розв'язання теоретичних та прикладних проблем джерелознавчих дисциплін, допоможе визначити належне їм місце в історії джерелознавства як науки та розвитку історичної науки загалом.

Ключові слова: *І. Крип'якевич, класифікація історичних джерел, традиція, останки, теоретичне джерелознавство, методика історичного дослідження.*

Inna MOROZ,
orcid.org/0000-0001-6392-3249
PhD in History,
Associate Professor at the Department of World Ukrainian History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) inusik-z@bigmir.net

CLASSIFICATION OF HISTORICAL SOURCES BY I. KRYPYAKEVYCH ACCORDING TO THE MATERIALS OF HIS COURSE «METHODICS OF HISTORY», INTENDED FOR LECTURING IN KAMYANETS-PODILSKYI UNIVERSITY IN 1918

The study deals with the problem of the formation of Ukrainian theoretical source studies, in particular its key problem – the classification of historical sources – through the prism of the analysis of the unpublished manuscript course of I. Krypyakevich on the methodic of historical research, intended for teaching at Kamyanets-Podilskyi University in 1918, which was preserved in the Family archive of the Kripyakeviches. In the materials on the methodic, a detailed consideration was founded the source study aspects. The merit of the scientist to the national historical science is, primarily, a significant contribution to the development of theoretical source studies, in particular, the systematization of historical sources. His classification schemes were a continuation and improvement of the classification of E. Bernheim and other European and national scientists.

The progress of historical science is conditioned by synergy of the experience of scientists from different generations, the accumulation of knowledge and scientific achievements of representatives of previous generations of historians.

However, there are gaps in Ukrainian historical science related to the silence of some historians and their scientific heritage during periods of falsification and the dominance of the anti-scientific methodology of historical research. Disgraced historians, whose work was distorted or hushed up (even partially) during the Soviet period, deserve a revision of their scientific achievements. Hushed up for a long time made it impossible to systematic search and study of sources connected with their lives and activities. The involvement in scientific circulation (updating) of archival materials, in particular the manuscript scientific heritage of outstanding scientists, will enliven the solution of theoretical and applied problems of source studies disciplines, will help determine their place in the history of source studies as a science and the development of historical science in general.

Key words: *I. Krypyakevich, classification of historical sources, tradition, remains, theoretical source studies, historical research methodic.*

Постановка проблеми. В українській історичній науці незаслужено оминається такий напрям наукових розробок І. Крип'якевича як методика історичного дослідження. Як практик і фахівець у цій царині він був представлений лише надрукованою в «УІЖ» працею «Нарис методики історичних досліджень», що періодично видавалась частинами у 1967 р. (наприкінці життя та після смерті історика).

Широкому загалу науковців практично не відомі студії І. Крип'якевича у сфері методики історичного дослідження початку ХХ ст., зокрема розробка цієї проблематики в контексті його викладацької діяльності. Проте, без їх врахування неможливо сформувати уявлення про напрямки багатогранної наукової діяльності видатного вченого. Огляд даного рукопису стане додатковим пазлом, який дозволить відтворити цілісну картину наукових зацікавлень та творчої продуктивності львівського історика, дозволить встановити його науковий пріоритет.

Аналіз досліджень. Дослідження виконане на основі аналізу першоджерела – лекційного курсу з методики історичного дослідження І. Крип'якевича з додатковим залученням історіографічних джерел – праць Е. Бернгейма (Бернгейм, 1908), Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса (Ланглуа, Сеньобос, 1899) і ін.

Загалом, джерелознавча діяльність львівського науковця була об'єктом вивчення дослідників (В. Грабовецький (Грабовецький 1961), Я. Ісаєвич (Ісаєвич, 1966), Я. Калакура (Калакура, 2017), О. Богдашина (Богдашина, 2008), В. Тельвак, В. Педич (Тельвак, Педич, 2016) і ін.), проте часткове висвітлення її теоретичного аспекту знайшло відображення переважно у нашому дисертаційному дослідженні та монографії (Заболотна, 2009), а також інших роботах ((Заболотна Розробка, 2009), (Мороз, 2021).

Метою дослідження є аналіз візії І. Крип'якевича систематизації історичних джерел на основі його рукописного курсу, а також визначення впливу на його погляди позитивістської парадигми, що сприятиме більш повній реконструкції історії української історичної науки, насамперед джерелознавства, та дозволить з'ясувати значення і місце в ній наукових здобутків львівського науковця.

Виклад основного матеріалу. Розглядуваний рукописний лекційний матеріал належить видатному українському історику та джерелознавцю, одному з найталановитіших представників львівської історичної школи М. Грушевського – Івану Петровичу Крип'якевичу. Виклади призначалися для читання у новоствореному Кам'янець-Подільському університеті, куди львівського історика запросив ректор І. Огієнко, Проте, науковцю не судилось тоді стати університетським викладачем та апробувати на практиці матеріал через хворобу та інші обставини.

Рукописний університетський курс **«Методика історії** (Курс з вправами) 1920-21», датований 4 жовтня 1918 року. Текст передбачуваних лекцій зберігся у Родинному архіві Крип'якевичів у папці № 149 під назвою «Український університет 1920-23» (зараз матеріали передані до Відділу рукопису Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України). Той факт, що курс, датований 1918 роком і підготовлений для викладання у новоствореному гетьманом П. Скоропадським університеті, зберігається у папці, пов'язаній з Львівським таємним університетом, можна пояснити тим, що, вірогідно, ці матеріали, які так і не вдалось оприлюднити у 1918 р., були використані при підготовці аналогічного курсу в 1920-их рр.

Даний матеріал львівський історик використовував і надалі як основу у наступних методичних розробках 1920-их, 1940-их, 1960-их років аж до фінального узагальнення на схилі років у синтетичному «Нарисі…», залишаючись вірним основним положенням розглядуваного курсу.

Як провідний спеціаліст з методики історичного дослідження, основну увагу І. Крип'якевич приділяв її джерелознавчому етапу. Його можна вважати одним з перших українських вчених, що заклали підвалини розвитку вітчизняного джерелознавства, зокрема теоретичного. Львівський науковець бачив недостатній рівень розробленості теоретичних засад

джерелознавства та методики історичного, насамперед, джерелознавчого дослідження, тому розробив декілька університетських лекційних курсів з цієї проблематики для українських студентів.

З розглядуваного лекційного курсу І. Крип'якевич постає як спеціаліст з теоретичного джерелознавства, зокрема розробник джерельної систематизації. Класифікація історичних джерел обумовлює специфіку їх критики та оцінки джерельних даних у процесі джерелознавчого дослідження у відповідності до їх типологічної приналежності.

І хоча наріжним каменем його лекційного курсу були теоретичні положення класичних підручників з методики та методології історичного дослідження Е. Бернгейма, Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса, львівський учений наклав на їх основу своє бачення цієї проблематики на українському джерельному матеріалі.

Ідеї позитивізму справили суттєвий вплив на розвиток теорії та методики історичного джерелознавства наприкінці XIX – на початку XX ст., зокрема на розробку класифікації джерел.

І. Крип'якевич класифікації історичних джерел надавав важливого значення. Він дотримувався однієї з найстаріших класифікаційних схем поділу джерел на *останки і традиції,* започаткованої Й. Дройзеном, Е. Бернгеймом, Ш. Ланглуа і Ш. Сеньобосом, яка панувала аж до 1960-их рр. Слід відзначити, що у 1918 р. дослідник зробив спробу розширити і вдосконалити групування історичних джерел.

Останками вчений, як і його попередники-позитивісти, вважав все те, що залишилось прямо з подій минувшини; без наміру давніх людей дати образ тодішнього життя, минувшини. *Традиція,* на його думку, – це те, що «про події переказано пізніше» (Курс: 14). Як видно, вчений поділяє думку Е. Бернгейма, який називав традицію «переказами».

Крім того, І. Крип'якевич наголошує, що «останки перейшли до нас без всякого наміру давніх людей, щоби нам дати образ тодішнього життя» (Курс: 14), в той час як в джерелах групи традиції «є намір заховати память події, вона хоче прямо стати історичним матеріалом» (Курс: 29), що підтверджується також в іншому місці («все є намір передати память про давні події») (Курс: 14). Варто зауважити, що цей поділ не був чітким, і його умовність розумів львівський історик. Зокрема всередині групи останків він знову ж, за критерієм наявності наміру збереження, виокремлює *останки у вузькому значенні* («у тіснім значенні») як залишки («überbleibsel» – термінологія за Є. Бернгеймом) людського життя й діяльності та *«памятники»,* в котрих присутній намір «переховати пам'ять минулого» хоч і не спеціально «для історичної памяти» (будівлі, знаряддя, зброя, монети, печатки, написи) (Курс: 15). Вчений підкреслює, що «Давні люди не мали наміру залишати для нас якійсь слід – документи видавались для тодішньої практичної потреби, не для історика») (Курс: 15).

Науковець був переконаний, що останки є прямими слідами чи відображенням подій, тому їх можна сприймати як достовірні свідоцтва минулого. Водночас традиція «переводить вибір з матеріалу який має, відповідно до своїх інтересів і цілей, – нераз викидає се, що їй непотрібне чи невигідне, а доповняє прогалини своїми видумками, прикрашує оповідання, надає йому тенденційне забарвлення» (Курс: 29).

І. Крип'якевич також наголошує на суб'єктивності джерел традиції, що пояснюється обмеженою можливістю безпосереднього спостереження («прямої обсервації») історичних подій навіть їхніми сучасниками. Особливо, якщо враховувати, що про давні часи історик може дізнатись тільки з посередніх джерел, одержаних «з других рук» (оповідань, переказів, записок, документів), тобто з різних «слідів» минулого, що становить «не пряму обсервацію».

Він визначає причини недостовірності («непевності») джерел традиції. Насамперед вона має суб'єктивний характер, бо залежить від «обсервацийного дару обсерватора», його інтелекту, допоміжних засобів («інструментів»), якими він користувався, а також від віддалення спостерігача від місця подій, його ролі в описуваних подіях (різний опис події наводить солдат («жовнір»), офіцер, той, хто був в строю і хто «обсервував з боку через льорнету»), приналежності до певної партії, а, отже, і тенденційної вибірковості. Інші похибки з'являються уже при репродукції сприйнятого і пов'язані з психологією свідків – відбувається відбір з побаченого, «пам'ять не все рівно доносить, важнійші події часом стають у біднім світлі, менш важні уявляються правніші» (Курс: 31).

Зупиняючись на поділі історичних джерел, І. Крип'якевич деталізує поняття **«останки»,** до яких відносить 1) людські тілесні останки, на основі яких відтворюється преісторія; 2) «продукти людської техніки і будови», зокрема пам'ятники з написами, будівлі, знаряддя, зброю, одяг, монети, печатки, написи; 3) актовий матеріал, 4) мову, 5) звичаї й установи, що включають обряди, свята, ігри, право, які називає «пережитками» (Курс: 14, 21-23).

Окрему увагу І. Крип'якевич приділяє актам. Загалом, як історик-документаліст, науковець в науковому дослідженні надавав перевагу саме актовим джерелам, вважаючи їх найдостовірнішими. Хоча вони виникли з практичної потреби, але для історика, на думку вченого, вони становлять особливий інтерес. Вчений здійснює спробу їх класифікації, поділяючи на законодавчі, адміністративні, судові, станові, приватні. Також він називає такі різновиди актового матеріалу, як дипломатичне листування, договори, протоколи козацьких рад, урядових з'їздів та церковних соборів, судові протоколи, гетьманські універсали, статистичні описи, «списи» податків, касові книги, церковні пом'яники, військові реєстри, списки урядовців, правителів («урядників»), акти «вищих і нищих шкіл», дипломи (приватного характеру та публічно-правничого змісту – державні договори, конкордати).

Паралельно І. Крип'якевич простежує стадії виникнення («повстання») акту: 1) *концепт* (чернетка, «брульон»), 2) *оригінал,* 3) *копія*. Першою стадією створення акту він вважає *концепт*, який автор створював для себе. Це міг бути план в коротких словах, що містив перекреслення, поправки, стилізацію, зміни. Інколи акт на початковій стадії проходив через декілька рук, інколи створювався під різними впливами, тому може бути кілька концептів. *Оригінал*, за визначенням І. Крип'якевича, це – акт в тій стадії, в якій він висланий, або призначений для відправлення, з наявним підписом, печаткою, зазначеною адресою (Курс: 25). Вчений визначає класи оригіналів: а) автограф, цілком написаний власноруч, б) оригінал з підписом кореспондента, в) підписаний уповноваженою особою. *Копії* він також поділяє на три види: 1) копія зроблена «висилаючим» (кореспондентом) для власного вжитку, 2) копія, здійснена «відбираючим» (адресатом), 3) копія зроблена посередником.

З усієї різноманітності актів І. Крип'якевич виділяє *дипломи* – письмові акти, складені з дотриманням «управильнених» форм, що їх «удостовірюють» (Курс: 27). Диплом – це документ політичного змісту. До останків типу «акти» І. Крип'якевич відносить і дипломи приватного характеру. В середні ж віки, зазначає вчений, більшість документів були саме дипломами приватного змісту. У нові часи головне значення мали документи публічно-правового («публічно-правничого») змісту: державні договори, конкордати. Принагідно І. Крип'якевич зазначає, що дипломи не завжди дають об'єктивну інформацію.

Як і Е. Бернгейм (Бернгейм: 88), львівський науковець відносить до останків *мову*, що є, за його словами, вислідом історичного розвитку, в якому відбиваються погляди і враження, знання, вдача, взаємовідносини народів протягом століть (Курс: 21). Саме тому важливу роль в історичному дослідженні вчений відводить історико-мовознавчим дослідженням, насамперед, етимології – науці про значення слів, яка, за його переконанням, дає «важні історичні причинки». Наприклад, із географічних назв – предмету дослідження т. зв. «географічної етимольогії» (за І. Крип'якевичем) – можна робити висновок про їх творців, час виникнення і відношення до історичних подій (напр. Печеніжин, Половчани) (тепер географічними назвами займається топоніміка як підрозділ ономастики). На переконання І. Крип'якевича, технічна термінологія (напр. назви ремесел і т. д.) засвідчує культурні впливи; діалектологія дає матеріал до встановлення часу і меж заселення племен, народів; ономастика досліджує прізвища і т. д. (зараз – це предмет дослідження антропоніміки, а ономастика є наукою про власні назви).

І. Крип'якевич, подібно до Е. Бернгейма (Бернгейм: 89), зараховує до останків *пережитки* типу звичаїв, обрядів, свят, ігр, права, зазначаючи, що вони є предметом вивчення етнології, фольклористики, етнографії. При цьому вчений зауважує, що «останки того рода тяжки до студіювання, бо незакріплені в матеріялі, як інші останки, а невловимі» (Курс: 23). Відзначаючи романтичне переконання про велике значення останків цього виду, яке панувало раніше, він застерігає від їх переоцінювання як історичних джерел («тепер тільки для етнольогії» (Курс: 23)). На його думку, джерела цього типу дійшли до нас не в первісному, чистому вигляді, а з нашаруваннями, дещо модернізовані. Крім того, цей матеріал «не оглянений критично» (Курс: 23) і щодо нього на той час ще не були розроблені спеціальні методи дослідження.

Науковець також робить спробу привести в систему спеціальні історичні дисципліни та галузі історичної науки (за тодішньою термінологією – «помічні науки») залежно від останків, які вони вивчають. Тілесні останки, за І. Крип'якевичем, вивчає антропологія. Продукти людської діяльності (передісторичні) розглядає передісторична археологія. Історична археологія ввібрала допоміжні науки, які займаються дослідженням конкретних матеріальних історичних джерел: одягу, матерії – костюмологія; зброї – зброєзнавство; будови – архітектура; укріплень, замків – замкознавство; монет – нумізматика; монументів – «різьба», архітектура, епіграфіка. Письмо досліджує палеографія та паперознавство, акти – дипломатика, сфрагістика, звичаї – етимологія, ономастика (інша

назва – «іменознавство»), етнологія, фольклористика. Також І. Крип'якевич вищеназвані джерела вважає предметом дослідження історії матеріальної культури, історії цивілізації.

Заслуговує на увагу поділ вченим у курсі лекцій 1918 р. джерел другої групи – **традиції** – на *усну, писемну («письмену») та образову*

Як Ш. Сеньобос та Ш. Ланглуа, І. Крип'якевич до джерел *усної традиції* відносить джерела, що переходять від людини до людини із уст в уста, безперервно змінюючись. Він вказував, що навіть записані пізніше, вони залишаються джерелами усної традиції, лише набирають закріпленої форми. Джерела *усної традиції* історик поділяє на перекази, легенди, анекдоти, крилаті вислови («летючі слова»), «приповідки», пісні, насамперед історичні.

За визначенням І. Крип'якевича, *переказ* – це оповідання про події минулого. І хоча деякі з них засновані на реальних подіях, дійсність вони зберігають у викривленому вигляді. Більшість становлять видумані локальні або етнологічні перекази. Частина виникла з метою пояснити незрозумілі руїни, могили, написи, топоніми. Історик також виділяє «мандрові» перекази, що мігрують стосовно часу, території, особи (Курс: 31 б).

Рід переказів, що стосуються історично-релігійних подій, І. Крип'якевич визначає як *легенди* (напр. «Патерик» Києво-Печерської лаври). Перекази в мініатюрі, що зберегли найхарактерніші риси та сконцентрований популярний погляд на особу чи подію, львівський науковець розглядає як *анекдоти, «летючі слова».* Історик наголошує на тому, що *приповідки* рідко коли фіксують конкретні історичні події, в них частіше відображені давній устрій, правові уявлення.

Зупиняючись окремо на *історичних піснях* як джерелах усної традиції, які є фактично переказами в поетичній формі, автор курсу вбачав запоруку донесення ними докладного змісту давнього історичного переказу саме в їх поетичній фіксованій («в'язаній») формі, яка, на відміну від звичайного оповідання, не дозволяє його легко змінювати. Проте, в добу романтизму настільки перебільшувалось значення джерел усної традиції, що, як зазначав І. Крип'якевич, деколи здавалось, ніби пісні і перекази зможуть «заступити» літописи й акти. Як приклад він наводить працю М. Костомарова «Богдан Хмельницький», написану значною мірою на основі народних пісень. В той же час в джерелах цього типу, на думку І. Крип'якевича, залишились лише невеликі сліди давніх подій, їх опис переплутаний, характеристики історичних осіб неточні, загальне освітлення не історичне. В основу історичних досліджень, на глибоке переконання вченого, необхідно класти джерела «певніші». З джерел усної традиції він рекомендує використовувати лише ті факти, які можна підтвердити іншими джерелами. Появу історичних пісень і дум львівський науковець пов'язує з «геройськими часами», називаючи ключові періоди історії України, коли вони виникли (боротьба козаків з татарами, турками, Польщею, Московщиною).

Як складові джерел підгрупи *писемної традиції* І. Крип'якевич, як і Е. Бернгейм (Бернгейм: 80-85), розглядає історичні написи (інскрипції); генеалогії (в першу чергу князівських, боярських династій), побіжно зазначаючи наявність в них похибок, що применшує їх значення як історичних джерел; «записки незвичайних річей»; літописи (княжих часів, литовські, козацькі) (Самовидця, Й. Єрлича); біографії; історичні праці; мемуари; «летючі листки»; часописи.

Цікаво, що І. Крип'якевич розглядає літописи у широкому значенні, зараховуючи до них 1) щоденники, діярії; 2) літописи в прямому розумінні, хроніки, аннали, в яких регулярно фіксувались найважливіші події «з року на рік з дня на день» 3) історію «по випадках», зокрема особисту (мемуари) та «записки незвичайних річей» (записи щоденні та мемуарного характеру, які велись при монастирях, можновладцями) (в наступних курсах цю групу історик позначатиме як «silva rerum»).

Розглядаючи категорію «історія», І. Крип'якевич, можна припустити, визначає функції історичних праць:

«1) Реферу[ю]ча

Предмет цікавості

Естетичний інтерес – що прагнули запам'ятати, прославляти.

2) прагматична

дидактична (щоб навчити), прослідкувати мотиви і цілі діячів, фігурантів

3) генетичне

Як розвивається історичне явище».

Характеризуючи в комплексі біографії і мемуари, науковець зазначає, що найстарішими життєписами є «житія святих». Загалом, поява біографій свідчить про індивідуалізацію життя, проте на Україні цей жанр не був популярним, натомість поширення набули щоденники (М. Ханенка) та спогади (Я. Маркевича і ін.).

Розглядаючи третій вид традиції – *образову традицію*, вчений відносить до неї історичний живопис («історичні мальовила») (зображення

битв, портрети), топографічні карти, плани (Г.-Л. Боплана), історичну скульптуру («різьбу») (надгробки К. Острозького, А. Кисіля).

Історичні пам'ятники, до яких входять інскрипції неісторичного характеру – написи на надгробках, межових стовпах, монетах, а також монументальні пам'ятки – архітектурні споруди і скульптури, І. Крип'якевич називає перехідним родом джерел, адже їх можна розглядати як останки, що мають за мету зберегти («заховати») інформацію про події для вужчого чи ширшого кола осіб і мають характер незмінених слідів подій, а також одночасно як суб'єктивно забарвлену традицію (Курс: 25, 26). Цікаво, що сторінки, на яких йдеться про історичні пам'ятники як останки, вставлено перед сторінкою 41, яка стосується традиції. Це є прямою вказівкою на те, що історик вагався, куди т. зв. «памятники» віднести.

Проте, у плані-нотатці до курсу І. Крип'якевич пам'ятники (написи, монументи, дипломи) виділяє в окрему групу, поруч з останками та традицією (А. Останки, Б. Пам'ятники, В. Традиція (усна, писана, образова)) (План: 1). В цьому можна вбачати його особистий внесок у розробку класифікації джерел.

Висновки. І. Крип'якевич був одним з перших українських вчених, що займався питаннями теоретичного джерелознавства. Актуалізований нами лекційний курс, що характеризується у статті, дозволить частково заповнити лакуну у дослідженні його перших наукових праць з теоретичного джерелознавства та поглибить наші знання про педагогічну діяльність вченого.

При підготовці підбірки матеріалів лекційного курсу для майбутніх студентів Кам'янець-Подільського університету львівський науковець, як спеціаліст з методики історичного дослідження, розглядав класифікацію історичних джерел як її важливий елемент. Особливий інтерес становить наведена ним схема поділу історичних джерел, їх визначення та характеристика, ступінь уконституювання і співвідношення СІД.

Ідеї Івана Петровича справили суттєвий вплив на розвиток теорії та методики історичного джерелознавства в України. І хоча сучасні науковці відійшли від поділу історичних джерел на останки та традицію, внутрішня систематизація джерел всередині цих груп, а також подані дефініції є досить актуальними і на сучасному етапі розвитку історичного джерелознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернгейм Э. Введение в историческую науку: пер. с нем. Спб., 1908. 135 с.
2. Богдашина О. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник. 3-е вид., доп. та переробл. Харків: «Видавництво Сага», 2008. 214 с.
3. Грабовецький В. Наукові праці І. П. Крип'якевича з архівознавства і допоміжних історичних дисциплін *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР*. 1961. № 6. С. 79-83.
4. Заболотна І. М. Археографічна діяльність та джерелознавчі студії І. П. Крип'якевича: Монографія. Київ: Логос, 2009. 486 с.
5. Заболотна І. М. Розробка І. Крип'якевичем методики історичного дослідження: Матеріали й навчально-методичні рекомендації. К.: Логос, 2009. 52 с.
6. Ісаєвич Я. Архівознавство і джерелознавство в працях І. П. Крип'якевича *Архіви України*. 1966. № 3. С. 20-26.
7. Історичне джерелознавство: підруч. для студентів ВНЗ / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, В. П. Коцур. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.
8. Ланглуа Ш.-В. Введение в изучение истории: пер. с фр. / Ш.-В. Ланглуа, Ш. Сеньобос. СПб.: Тип. И. И. Скороходова, 1899. 276 с.
9. Мороз І. Внесок І. Крип'якевича в розвиток теоретичного джерелознавства та методики історичного дослідження // Modern historical science: changes and development synergy of research studies: Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. P. 72-100.
10. Родинний архів Крип'якевичів *(РА Крип'якевичів).* Папка (Далі – П.). 149. Крип'якевич І. Методика історії. Курс з вправами. 4. X. 1918. 53 арк.
11. *РА Крип'якевичів*. П. 149. Крип'якевич І. План. 1 арк.
12. Тельвак В., Педич В. Львівська історична школа Михайла Грушевського. Львів: Світ, 2016. 440 с.

REFERENCES

1. Berngeym E. Vvedenie v istoricheskuyu nauku: per. s nem [Introduction to historical science]. Spb., 1908. 135 s. [in Russian].
2. Bohdashyna O. Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy: pytannia teorii, metodyky, istorii [Source studies of the history of Ukraine: issues of theory, methodology, history]: Navchalno-metodychnyi posibnyk. 3-e vyd., dop. ta pererobl. Kharkiv: «Vydavnytstvo Saha», 2008. 214 s. [in Ukrainian].
3. Hrabovetskyi V. Naukovi pratsi I. P. Kryp'iakevycha z arkhivoznavstva i dopomizhnykh istorychnykh dystsyplin [Scientific works of I. P. Krypyakevich on archival studies and auxiliary historical disciplines] *Naukovo-informatsiinyi biuleten Arkhivnoho upravlinnia URSR*. 1961. № 6. S. 79-83. [in Ukrainian].

4. Zabolotna I. M. Arkheohrafichna diialnist ta dzhereloznavchi studii I. P. Kryp'iakevycha [Archeographic activities and source studies of I. P. Krypyakevich]: : Monohrafiia. Kyiv: Lohos, 2009. 486 s. [in Ukrainian].

5. Zabolotna I. M. Rozrobka I. Kryp'iakevychem metodyky istorychnoho doslidzhennia [Development of historical research methodology by I. Krypyakevich]: Materialy y navchalno-metodychni rekomendatsii. K.: Lohos, 2009. 52 s. [in Ukrainian].

6. Isaievych Ya. Arkhivoznavstvo i dzhereloznavstvo v pratsiakh I. P. Kryp'iakevycha [Archival studies and source studies in the writings of I. P. Krypyakevich] *Arkhivy Ukrainy.* 1966. № 3. S. 20-26. [in Ukrainian].

7. Istorychne dzhereloznavstvo: pidruchn. dlia studentiv VNZ [Historical source studies] / Ya. S. Kalakura, I. N. Voitsekhivska, S. F. Pavlenko, B. I. Korolov, V. P. Kotsur. Vyd. 2 he, dopov. i pererob. Kyiv : Lybid, 2017. 510 s. [in Ukrainian].

8. Langlua Sh.-V. Vvedenie v izuchenie istorii: per. s fr. [Introduction to the study of history]: / Sh.-V. Langlua, Sh. Senobos. SPb.: Tip. I. I. Skorohodova, 1899. 276 s. [in Russian].

9. Moroz I. Vnesok I. Kryp'iakevycha v rozvytok teoretychnoho dzhereloznavstva ta metodyky istorychnoho doslidzhennia [Contribution of I. Krypyakevich to the development of theoretical source studies and methods of historical research] *Modern historical science: changes and development synergy of research studies*: Collective monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2021. P. 72-100 [in Ukrainian].

10. Rodynnyi arkhiv Kryp'iakevychiv (RA Krypiakevychiv). Papka (Dali – P.). 149. Kryp'iakevych I. Metodyka istorii. Kurs z vpravamy. [Krypyakevich I. Methodology of history. A course with exercises]. 4. X. 1918. 53 ark. [in Ukrainian].

11. RA Kryp'iakevychiv. P. 149. Kryp'iakevych I. Plan. [Krypyakevich I. Plan.]. 1 ark. [in Ukrainian].

12. Telvak V., Pedych V. Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho. [Mykhailo Hrushevsky Lviv Historical School]. Lviv: Svit, 2016. 440 s. [in Ukrainian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 75.04:741.021(477) «19»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-9

Вікторія БОНДАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-5619-2361
аспірантка кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) v.bondarenko.asp@kubg.edu.ua

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ГЛУЩЕНКА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню творчого шляху і мистецької спадщини українського художника Миколи Глущенка. Зроблено акцент на виставковій та соціокультурній діяльності митця на території України. Проаналізовано мистецькі заходи, події і ключові моменти біографії майстра, що мали значний вплив на його творчість і зміну мистецької манери письма. Розглянуто основні особливості написання художніх робіт Миколи Петровича, які експонувалися на чисельних персональних і колективних виставках. Соціокультурну діяльність М. Глущенка розглянуто у двох напрямках. А саме перебування художника закордоном та його участь в українських виставках і проєктах. Окремо приділено увагу безпосередньому проживанню і творчості Миколи Глущенка на території України.

Методологія даного дослідження включає мистецтвознавчий аналіз творів художника. Крім того, історико-хронологічний метод застосовано для розгляду мистецької спадщини митця, спираючись на хронологію його життя та творчості.

Значну частину висвітлених матеріалів було досліджено у фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

За життя Микола Глущенко напрацював багато творчих проєктів. Його роботи експонувалися у різних країнах та музеях світу, а згодом стали дорогими лотами визначних аукціонів. Станом на сьогодні мистецька спадщина художника потребує аналізу його виставкової діяльності та мистецького доробку. А саме, важливо дослідити творчість Миколи Глущенка у контексті розгляду виставкових проєктів у яких брав участь художник на території України.

Крім того, аналізуючи творчість майстра необхідно акцентувати увагу на самобутності його робіт, пошуку ним власного стилю та авторської манери письма. До нашого часу твори Миколи Петровича фігурують як головні експонати багатьох сучасних виставок. Враховуючи наведені дані важливо підкреслити значення мистецького спадку художника для розвитку образотворчого мистецтва України. Виставкова та творча діяльність Миколи Глущенка потребує детального вивчення та є показником високого рівня майстерності українського художника.

Ключові слова: *Микола Глущенко, образотворче мистецтво, XX століття, виставкова діяльність.*

Viktoriia BONDARENKO,
orcid.org/0000-0001-5619-2361
Postgraduate Student at the Department of Fine Arts
Institute of Art of Borys Grinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) v.bondarenko.asp@kubg.edu.ua

EXHIBITION ACTIVITY MYKOLA HLUSHCHENKO IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the creative path and artistic heritage of the Ukrainian artist Mykola Hlushchenko. Attention is focused on the exhibition and socio-cultural activities of the artist on the territory of Ukraine. The artistic activity, events and key moments of the master's biography, which had a significant impact on his work and the change in the artistic manner of the artist's writing, are analyzed. The main features of the writing of Mykola Petrovych's works of art, which were exhibited at numerous personal and collective exhibitions, are considered. The socio-cultural activity of M. Hlushchenko is considered in two directions. Namely, the artist's stay abroad and his participation in Ukrainian exhibitions and projects. Special attention is paid to the life and work of Mykola Hlushchenko on the territory of Ukraine.

The methodology of this research includes an art analysis of the artist's works. In addition, the historical-chronological method based on the chronology of his life and work is used to study the artist's artistic heritage.

A significant part of the highlighted materials was researched in the funds of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine.

Mykola Hlushchenko worked on many creative projects during his lifetime. His works were exhibited in various countries and museums of the world, and later became expensive lots of famous auctions. Today, the artist's artistic heritage requires

an analysis of his exhibition activity and creativity. Namely, it is important to study the work of Mykola Hlushchenko in the context of consideration of exhibition projects in which the artist participated in the territory of Ukraine.

In addition, when studying the master's work, it is necessary to emphasize the originality of his works, the search for his own style and the author's manner of writing. To this day, the works of Mykola Petrovych are the main exhibits of many modern exhibitions. Taking into account the given data, it is important to emphasize the importance of the artistic heritage of the artist for the development of the fine arts of Ukraine. The exhibition and creative activity of Mykola Hlushchenko needs to be studied in detail and revealed as an indicator of the high level of skill of the Ukrainian artist.

Key words: *Mykola Hlushchenko, fine art, XX century, exhibition activity.*

Постановка проблеми. ХХ століття подарувало світу низку талановитих художників, що своєю творчістю впливали на історію розвитку мистецтва. Одним з яскравих представників когорти відомих митців України можна вважати Миколу Глущенка. Художник значну частину життя провів у подорожах і певний період проживав за кордоном у Німеччині, Франції. Незважаючи на те, що творчість Миколи Петровича відома майже у всьому світі, його картини наявні в аукціонних будинках України, Європи й Америки, все ж неординарна особистість художника залишає за собою шлейф загадковості, чим оповите не лише його особисте життя, а й творче. Нині важливим є значення спадщини Миколи Глущенка для образотворчого мистецтва України.

Аналіз досліджень. Серед відомих мистецтвознавців, що займалися дослідженням творчості Миколи Глущенка, слід виділити: І. Блюміну, Е. Димшиця.

Розглядаючи публікації, присвячені творчості Миколи Глущенка, варто зауважити, що частина з них була написана прижиттєво, а інша вже після смерті художника. Окремого аналізу вартують періодичні видання, що друкувалися за життя художника та сторінки яких містять інформацію про мистецькі події, в котрих брав участь майстер. До їх переліку варто віднести газети та журнали – «Діло», «Сучасність», «Всесвіт».

Серед перших праць, присвячених творчості Миколи Петровича, слід виділити тексти С. Гординського і П. Ковжуна (1934 р.). Зокрема, у каталозі «Миколай Глущенко» (1976 р.), автором передмови та упорядником якого є І. Верба, наведено, біографічні відомості щодо життєвого і творчого шляху художника. Крім того, представлено мистецькі роботи М. Глущенка різних періодів праці. Слід зазначити, що матеріали досліджень, написані за життя, художника освітлюють лише окремі, вибіркові твори з доробку майстра.

Так, 2009 року до 110-річчя Національного художнього музею України було організовано виставку робіт М. Глущенка. Тодіж видано каталог: «Дорогами мандрів». До нього ввійшли відреставровані і досліджені праці художника з фондів НХМУ. Упорядниками виступили І. Демидчук-Демчук, Н. Чамлай, Ю. Литвинець.

Крім того, розсекречення низки архівних документів Службою зовнішньої розвідки України 2021 року, наразі дозволяє мистецтвознавцям розглянути спадщину митця комплексно, враховуючи менеджерсько-організаційний аспект його діяльності.

Джерельна база дослідження ґрунтується на архівних джерелах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. А саме, фонд № 581 «Союз художників України. Особисті справи померлих членів Союзу художників УРСР».

Мета статті – визначити творчі напрацювання Миколи Глущенка, які прослідковуються за виставковою діяльністю художника на території України.

Виклад основного матеріалу. Досліджувати творчість митця пов'язану з Україною можна у декілька етапів. Перший з них стосується доби проживання Миколи Глущенка за кордоном, та участі в цей період у чисельних мистецьких проєктах та виставках на території України. Другий етап охоплює проживання автора власне на території України (1944–1977 рр.).

Мешкаючи у Парижі, художник брав участь у Першій Всеукраїнській виставці Асоціації революційного мистецтва України (АРМУ), що відбулася у Харкові 1927 р. У цьому ж році він експонував свої твори на Всеукраїнській ювілейній виставці «10 років Жовтня», присвяченій Х роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції у Харкові.

У 1930–1931-х роках Микола Глущенко створив серію ілюстрацій до «Мертвих душ» М. Гоголя. Поруч із звичним для нього використанням туші, пера та пензлів, виконуючи дані твори, художник використовував різноманітні відбитки фактурних тканин і матеріалів, що були попередньо натерті тушшю. Цей прийом допоміг митцю створювати нетривіальні ефекти, та передавати різноманітну фактуру зображуваних предметів: меблів, одягу, стін тощо. У творах означеної доби митця майстерно пов'язана гра ліній, плям і штрихів, але все ж головним засобом виразності у цьому поєднанні виступає саме лінія. Вона дещо експресивно та динамічно перетікала від одного персонажа до

іншого. Головні герої означеної серії робіт композиційно виділяються на тлі другорядних персонажів за допомогою плановості зображуваного та тональної переваги (Глущенко Микола Петрович, графіка паризького періоду, 2009). У Львові на виставці сучасної української графіки було представлено кілька ілюстрації з даної серії (1932 р). Однак, друком ілюстроване видання «Мертвих душ» так і не вийшло (Каталог виставки сучасної української графіки, 1932: 8).

У Львові 1935-го р. відбулася перша персональна виставка творів Миколи Глущенка, на яку роботи були переслані художником з Парижу. Її було організовано асоціацією Незалежних українських митців у приміщеннях Музею наукового товариства імені Т. Шевченка (Відкриття виставки Миколи Глущенка, 1935:1). Тоді експонувалося вісімдесят творів майстра. До даної події було видано каталог, що містив коротку біографію митця, відгуки критиків на його творчість. До нього увійшли праці художника, створені за допомогою графічних матеріалів та олійних фарб. Велика жанрова різноманітність: портрети, натюрморти, пейзажі, роботи у жанрі ню й ілюстрації до творів М. Гоголя (Каталог Микола Глущенко, 1935).

Переїзд до Москви 1936 р. привніс новий період творчості митця, оскільки ознаменував трансформації його мистецької манери. Панівним стилем у СРСР на той час був соцреалізм. Більшість тогочасних художників застосовували у своїй мистецькій діяльності цей творчий метод. Роботи Миколи Глущенка особливо виділяються на тлі тогочасного мистецтва. Адже певний час його навіть називали «французьким» художником, що звучало більше як докір, ніж похвала. Протягом 1940–1950-х років митець певною мірою пристосовується до творчого методу СРСР. Його роботи поступово ставали більш наближеними до реалістичної традиції, кольорова гама – спокійнішою, менш насиченою.

У цей час світ побачили нові тематичні полотна М. Глущенка: «Т. Шевченко серед кріпаків» «Портрет Т. Шевченка», «Смерть героя громадянської війни В. Боженка, – всі написані 1937 р. У Московський період життя Микола Глущенко брав активну участь у виставках на теренах України. Зокрема в Ювілейній виставці творів художників УРСР «Квітуча соціалістична Україна» 1937 р., у виставці українського радянського живопису, скульптури і графіки у Києві, а також експонував свої твори на персональній виставці у приміщенні Клубу радянських письменників України у Києві, – обидві 1938 р.

1944 року Микола Глущенко переїхав до Києва на постійне місце проживання. Цьогоріч художник вступив до спілки Радянських художників України. Протягом певного часу митець працював у своїй майстерні над створенням картин, техніка виконання яких значно відрізнялася від попередніх робіт. Поступово мазок на полотні ставав меншим за розміром – майстер приділяв більше уваги деталям. У результаті отримані картини мали стриману кольорову гаму, яка відповідала тенденціям того часу.

Однак варто зазначити, що робота на пленері була набагато ближча для художника, котрий звик писати на свіжому повітрі. Працюючи у своїй майстерні, митець не раз зазначав, що його душа лежить до роботи на природі, саме там він міг повністю відобразити своє бачення оточуючого світу.

Микола Глущенко епізодично виїжджав у окремі регіони України, де змальовував красу краю. Він захоплювався мінливістю природи, описуючи її різноманітні стани та зміну погоди. Його пейзажі не просто копіюють навколишнє середовище, вони передають ставлення художника до дійсності.

В означений період Микола Глущенко брав активну участь у різноманітних виставках по всій Україні, працював над тематичними картинами та портретами: двічі Героїв Радянського Союзу С. Ковпака і О. Федорова та Героя Радянського Союзу М. Наумова.

Відомі роботи митця 1945 р.: «Похмурий вечір», «Львів», «Львівський пейзаж», «Портрет сина», «Дерева взимку». Розглядаючи картину «Львівський пейзаж» (1945 р.) мимовільно звертаєш увагу на реалістичність пейзажу. Кольорова гама приглушена, мазки не виразні. Робота вкутана димкою.

Час від часу художник звертався до відображення природи Західної України. Зокрема, у межах мистецької поїздки до Закарпаття разом з В. Касіяном (1945 р.). До списку творчих подій, яких брав участь Микола Глущенко, можна віднести мистецький пленер на Закарпатті разом з С. Дорошенком, Л. Чичканом та С. Шишком (1955 р.). Під назвою «Виставка закарпатських пейзажів», було організовано групову експозицію робіт даних художників. До вернісажу живописних робіт Миколи Петровича увійшли двадцять вісім картин, виконаних олійною фарбою. Творча робота на Західній Україні 1957 р. відображається у серії робіт художника: «Весна на перевалі. Карпати», «Травневий день», «Гуцульське село».

Творчий внесок Миколи Глущенка у 1946 р. був відзначений указом Президії Верховної Ради

Української РСР від сьомого лютого. За видатну діяльність у галузі розвитку образотворчого мистецтва художнику було присвоєно почесне звання Заслуженого діяча мистецтв Української РСР.

30 квітня 1946 р. у Києві відбулася грандіозна республіканська виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» у якій взяли участь близько ста художників і скульпторів. Тоді експонувалося близько 15000 експонатів. У їхнє число ввійшли роботи Миколи Глущенка.

У післявоєнній Україні митець продовжував невтомно працювати, створюючи великі серії робіт. Серед них особливе місце було відведене пейзажам. Кілька робіт, того періоду відображають його манеру написання творів характерну для 1940-х – 1950-х рр.: «Елеватор на Дніпрі» (1946 р.), «Сірий день. Ірпінь» (1947 р.) «Буря наближається» (1947 р.), «Весною. Стара пристань» (1948 р.), «Осінній пейзаж» (1948 р.), «Дорога до Дніпропетровська», (1957 р.).

Близько 250 творів написаних упродовж 1940-х – 1950-х рр. на думку художника, не були варті уваги та повинні бути знищеними. Так Микола Глущенко хотів їх спалити, але після смерті митця його дружина передала роботи на зберігання до музеїв без права на експонування.

Аналізуючи живописну спадщину митця, до окремого піджанру можна віднести індустріальні пейзажі кінця 1940-х років («Азовсталь» 1947 р., «У цеху» 1949 р., «Дніпро біля Дніпродзержинська» 1949 р.), та початку 60-х р. («Криворізький пейзаж» 1960 р., «У порту» 1965 р. Так картини «Азовсталь» 1947 р. та «Криворізький пейзаж» 1960 р., роботи відрізняються не лише зображуваним, а ще і технікою виконання та кольоровою гамою. На першому плані твору «Азовсталь» зображено човен, рибальські сіті та постаті рибаків, що управляються на березі. На дальньому плані фіолетово-рожевим силуетом видніються будівлі Азовсталі, що знаходяться у димовій завісі, біля яких перетікають рожеві клубки диму. Кольорова гама вказаної картини є дещо приглушеною, побудованою на тонких кольорових нюансах і переходах. Ця робота створена у тенденціях панівного тоді реалістичного живопису.

Картина «Криворізький пейзаж» 1960 р. виділяється своїм характером мазка, що стає більш експресивним. Робота виконана за допомогою поєднання яскравих, контрастних кольорів. Насичений червоний, оранжевий, рожевий, зелений та інші відкриті кольори і різноманітні відтінки майстерно доповнюють один одного на першому плані картини (Дорогами мандрів: 2009).

Микола Глущенко брав участь у різноманітних колективних виставках УРСР. Зокрема творів українських художників в Ужгороді 1947 р.; виставці «Дніпровські береги» у Києві 1947 р.; «Майстри графіки Радянської України» у Києві й Єревані 1948 р.; творів художників України у Києві 1948 р.; X українській художній виставці у Києві 1949 р.; Ювілейній художній виставці «Відбудова і розвиток народного господарства Радянської України» в Ужгороді 1949 р.; XI виставці образотворчого мистецтва Української РСР у Києві (1952 р.); III виставці творів художників – мариністів у Києві (1955 р.).

Крім того, митець експонував свої картини на персональних виставках у Києві (1938 р., 1949 р., 1950 р., 1956 р., 1958 р.,1964 р., 1965 р., 1966 р., 1969 р., 1971 р.), Харкові (1956 р.), Одесі (1956 р., 1974 р.), Сімферополі (1957 р., 197 р.), Чернівцях (1957 р.), Львові (1957 р., 1971 р.), Полтаві (1959 р.), Запоріжжі (1960 р.), Дніпрі (1960 р., 1974 р.), Сумах (1961 р.), Ужгороді (1961 р.) Житомирі (1966 р.), Вінниці (1966 р.), Донецьку (1966 р.), Івано-Франківську (1961 р.), Миколаєві (1974 р.). Загалом на вказаних заходах експонувалося близько тисячі сто робіт.

На III з'їзді Спілки радянських художників України Миколу Глущенка було обрано до складу правління, а на пленумі – до складу президії (1956 р.).

Кінець 1950-х – 1960-х рр. – це період активних подорожей Миколи Петровича за кордоном та по Україні. Матеріали відряджень втілювалися у сотні етюдів. Крім того, митець творчо працював у складі групи художників, які їздили по місцях, пов'язаних з життям і творчістю Т. Шевченка (1960 р.). Починаючи з 1962 р. М. Глущенко збирав матеріали, присвячені сторіччю від дня народження В. Леніна «По ленінських слідах закордоном» (1962–1969). У зв'язку з цим він відвідував країни, де мешкав і працював В. Ульянов.

Наказом від 29 квітня 1960 р. президія та партбюро Спілки Художників УРСР винесла подяку Миколі Глущенку за сумлінну й активну участь у підготовці та проведенні «Дня художника» 10 квітня 1960-го р., а також відзначенні 1990-х роковин з дня народження В. Леніна.

Тогочас митець брав участь у республіканській художній виставці «Радянська Україна». Київ. Наказом від 13 жовтня 1960 р. був відзначений міністром культури УРСР Р. Бабійчуком як член експозиційної комісії Республіканської художньої виставки «Радянська Україна» (Витяг з наказу № 953-К., 1960)

Наказом від 3 листопада 1960 р. заступник голови правління Спілки художників Української РСР

В Бородай оголосив подяку київським митцям, що внесли свій вклад в організацію колгоспного музею у селі Ксаверівці, Київської області, подарувавши свої твори (Рудницький М., 1935: 4-5).

Участь у художній виставці «Радянська Україна», присвяченій Декаді української літератури і мистецтва у Москві, стала для митця етапною. Наказом від 23 листопада Президією Верховної Ради СРСР за видатні заслуги у розвитку радянської літератури і мистецтва в зв'язку з Декадою української літератури і мистецтва у Москві, Микола Глущенко був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапору.

Указом від 12 (14) квітня 1963 Президією Верховної Ради Української РСР за видатну діяльність у галузі образотворчого мистецтва було присвоєно почесне звання Народного художника Української РСР.

За творчі досягнення вже наступного 1964 р. Наказом від 9 березня Президією Верховної ради УРСР він був нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Української РСР (Указ президії і Верховної роди УРСР, 1964).

У продовж другої половини 1960-х р. Микола Глущенко дуже плідно працював. Він створював олійні полотна, начерки тушшю й аквареллю.

У цей час художник створює картини: «Весняна повінь» 1968 р., «Море і барки» 1969 р., «Літній день», «Блакитний березень» 1969 р., «Зимовий натюрморт» (початок 1970-х р.), «У майстерні на світанку» (1973 р.), «Натюрморт» (1975 р.), «Натюрморт із ірисами, волошками і ромашками» (1975 р.) «Зима» (1976 р.).

Микола Петрович брав участь в Ювілейній художній виставці, присвяченій 150-річчю від дня народження Т. Шевченка, за що йому була оголошена подяка. Роботи художників які експонувалися на виставці були подаровані Моринській середній школі імені Т. Шевченка у с. Моринці; середній школі у с. Степанки Погребищенського району Вінницької області; міській раді депутатів трудящих м. Новозибкове Бердянської області для місцевого краєзнавчого музею, а також надіслані до Канади і Сполучених Штатів Америки (Витяг з протоколу № 24, 1964).

Постановою ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 7 березня 1972 р. за серії живописних творів «По Ленінських місцях за кордоном» і «Пейзажі України» (1969–1971) М. Глущенку було присуджено Державну премію Української РСР імені Т. Шевченка.

Останнє десятиліття творчості художника відкриває глядачам нову мистецьку сторінку життя Миколи Глущенка. Особливо варто відзначити серію робіт флоральних мотивів «Весняне цвітіння» 1970-ті рр., «Квітучий сад» (1975 р.). Роботи останніх років життя художника наповнені кольором та передають насиченість життя, дивлячись на них відчувається подих свіжості, буяння квітів та кольорів. Варто відзначити яскравий, експресивний мазок темпераментного художника. Аналізуючи дані роботи, особливу увагу варто приділити техніці написання картин, коли застосовується чергування частин пустого полотна, із активно покладеними шматками фарби.

Висновки. Загальна спадщина М. Глущенка за різними даними налічує понад десять тисяч картин. Доробок автора позначений жанровою різноманітністю та виконаний у різних техніках олійного й акварельного живопису, рисунка, монотипії.

Яскравим показником непересічності митця може слугувати захоплення його творчістю наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витяг з наказу № 113 по Спілці художників Української РСР, щодо оголошення подяки київським художникам заступником голови правління Спілки художників УРСР В. Бородай. 3 листопада 1960 р. ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 581. Оп. 2 Т.2. Сп. 410. Ар. 30.

2. Витяг з наказу № 953-К Міністра Культури УРСР Р. Бабійчука про відзначення членів Експозиційної комісії Республіканської художньої виставки «Радянська Україна». 13 жовтня 1960 р. ЦДАМЛМ *України* (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 581. Оп. 2 Т.2. Сп. 410. Ар. 31.

3. Витяг з протоколу № 24 засідання Бюро по Київській області при правлінні Спілки художників Української РСР про оголошення Подяки художникам графікам за участь у створенні виставок естампів до 150 річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, голова засідання В. Шаталін. 15 травня 1964 р. ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф.581. Оп. 2 Т.2. Сп. 410. Ар. 39.

4. Відкриття виставки Миколи Глущенка. *Діло*. Львів, 1935. Ч 29 (13.927). С.1.

5. Глущенко Микола Петрович, графіка паризького періоду. Каталог виставки творів з колекції родини Брей: кат. вист. / упоряд. Н. Брей; виставковий зал «Антик-Центр». Київ: 2009. 47 с.

6. Глущенко Микола. Живопис. Графіка: кат. роб. / упоряд. Л. Бонщенко. Музейні вернісажі. Луганськ: Поліпринт, 2005. № 1. 38 с.

7. Диченко І. З архіву Миколи Глущенка. *Всесвіт*. Київ: Радянський письменник 1978. №12. С. 177–178.

8. Дорогами мандрів: каталог виставки відреставрованих і досліджених творів Миколи Глущенка з фондів НХМУ / упоряд. І. Демидчук-Демчук [та ін.]; Київ. НХМУ: 2009. 151 с.

9. Каталог виставки сучасної української графіки: кат. вист. / упоряд. П. Ковжун. Львів: АНУМ, 1932. С. 8.

10. Каталог Микола Глущенко: кат. / ред. П. Ковжун. Львів: АНУМ, 1935. 11с.

11. Комплект листівок М. П. Глущенко / ред. Івашиніна. Київ: Книжкова фабрика «Жовтень», 1961. 21 с.

12. Микола Глущенко: кат / упоряд. І. Верба. Київ: Поліграфкнига, 1976. 32 с.

13. Микола Петрович Глущенко. Виставка живопису і графіки: каталог до 40-річчя творчої діяльності / Київ, Державне видавництво образотворчого мистецтва та музичної літератури УРСР, 1962. 31 с.

14. Миколай Глущенко: виставка: живопис, графіка, скульптура, художня фотографія: каталог. / упоряд. І. Верба; Київ. Спілка художників УРСР. Київ: Поліграфкнига, 1976. 21 с.

15. Рудницький М. Безжурний, легкий птах. *Діло*. Львів, 1935. № 37 (13. 935). С. 4–5.

16. Указ президії і Верховної ради УРСР. 9 березня 1964 р. ЦДАМЛМ України (Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 581 Оп. 2 Т.2. Сп. 410. Ар. 37.

17. Хроніка Радянської України. Виставка творів маляра Глущенка. *Діло.* Львів, 1938. №. 277а (15. 078). С. 7.

REFERENCES

1. Vytiah z nakazu № 113 po Spiltsi khudozhnykiv Ukrainskoi RSR, shchodo oholoshennia podiaky kyivskym khudozhnykam zastupnykom holovy pravlinnia Spilky khudozhnykiv URSR V. Borodai. 3 lystopada 1960 r. [Excerpt from order No. 113 of the Union of Artists of the Ukrainian SSR, regarding the announcement of gratitude to Kyiv artists by the deputy chairman of the board of the Union of Artists of the Ukrainian SSR V. Borodai. November 3, 1960], CSAMLA of Ukraine (the Central state archive-museum of literature and art of Ukraine). St. 581. D. 2 V.2. C. 410. Sh. 30 [in Ukrainian].

2. Vytiah z nakazu № 953-K Ministra Kul'tury URSR R. Babiichuka pro vidznachennia chleniv Ekspozytsiinoi komisii Respublikans'koi khudozhn'oi vystavky «Radians'ka Ukraina». 13 zhovtnia 1960 r. [Excerpt from Order No. 953-K of the Minister of Culture of the Ukrainian SSR R. Babiychuk on awarding the members of the Exposition Commission of the Republican Art Exhibition "Soviet Ukraine". October 13, 1960], CSAMLA of Ukraine (the Central state archive-museum of literature and art of Ukraine). St. 581. D. 2 V.2. C. 410. Sh. 31 [in Ukrainian].

3. Vytiah z protokolu № 24 zasidannia Biuro po Kyivs'kii oblasti pry pravlinni Spilky khudozhnykiv Ukrains'koi RSR pro oholoshennia Podiaky khudozhnykam hrafikam za uchast' u stvorenni vystavok estampiv do 150 richchia z dnia narodzhennia T. H. Shevchenka, holova zasidannia V. Shatalin. 15 travnia 1964 r. [Excerpt from the protocol No. 24 of the meeting of the Bureau for the Kyiv region under the board of the Union of Artists of the Ukrainian SSR on the announcement of Thanks to graphic artists for their participation in the creation of exhibitions of prints for the 150th anniversary of the birth of T.G. Shevchenko, chairman of the meeting V. Shatalin. May 15, 1964], CSAMLA of Ukraine (the Central state archive-museum of literature and art of Ukraine). St. 581. D. 2 V.2. C. 410. Sh. 39 [in Ukrainian]

4. Vidkryttia vystavky Mykoly Hluschenka [Opening of Mykola Hlushchenko's exhibition]. *Dilo*. Lviv, 1935. Nr 29 (13.927), pp. 1 [in Ukrainian]

5. Hlushchenko Mykola Petrovych, hrafika paryzkoho periodu. Kataloh vystavky tvoriv z kolektsii rodyny Brei [Mykola Petrovych Hlushchenko, graphics of the Paris period. Catalog of exhibitions of works from the collection of the Bray family]: cat. exh. / ed. N. Brei; exhibition hall «Antyk-Tsentr». Kyiv: 2009. 47 pp. [in Ukrainian]

6. Hlushchenko Mykola. Zhyvopys. Hrafika [Mykola Hlushchenko. Painting. Graphics]: cat. works / cataloguer L. Bonshchenko. Muzeini vernisazhi. Luhansk: Poliprynt, 2005. Nr. 1. 38 pp. [in Ukrainian].

7. Dychenko I. Z arkhivu Mykoly Hlushchenka [From the archive of Mykola Hlushchenko]. *Vsesvit*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk 1978. Nr. 12. P. 177–178 [in Ukrainian].

8. Dorohamy mandriv [Traveling the roads]: the catalog of the exhibition of restored and researched works of Mykola Hlushchenko from the funds of the NAMU / comp. I. Demydchuk-Demchuk; Kyiv. NAMU: 2009. 151 pp. [in Ukrainian].

9. Kataloh vystavky suchasnoi ukrainskoi hrafiky [Catalog of the exhibition of modern Ukrainian graphics]: cat. exh. / ed. P. Kovzhun. Lviv: AIUA, 1932. P. 8. [in Ukrainian].

10. Kataloh Mykola Hlushchenko [Catalog Mykola Hlushchenko]: cat. / ed. P. Kovzhun. Lviv: ANUM, 1935. 11 pp. [in Ukrainian].

11. Komplekt lystivok M. P. Hlushchenko [A set of postcards by M. P. Hlushchenko] / ed. Ivashynina. Kyiv: Book factory «Zhovten», 1961. 21 pp. [in Ukrainian].

12. Mykola Hlushchenko [Mykola Hlushchenko]: cat / ed. I. Verba. Kyiv: Polihrafknyha, 1976. 32 pp. [in Ukrainian].

13. Mykola Petrovych Hlushchenko. Vystavka zhyvopysu i hrafiky [Mykola Petrovych Hlushchenko. Exhibition of paintings and graphics]: catalog for the 40th anniversary of creative activity / Kyiv, State publishing house of fine arts and musical literature of the Ukrainian SSR, 1962. 31 pp. [in Ukrainian].

14. Mykolai Hlushchenko: vystavka: zhyvopys, hrafika, skulptura, khudozhnia fotohrafiia [Mykolay Hlushchenko: exhibition: painting, graphics, sculpture, artistic photography]: cat. / ed. I. Verba; Kyiv. Union of Artists of the Ukrainian SSR. Kyiv: Polihrafknyha, 1976. 21 pp. [in Ukrainian].

15. Rudnytskyi M. Bezzhurnyi, lehkyi ptakh [Carefree, easy bird]. *Dilo*. Lviv, 1935. Nr. 37 (13. 935). P. 4–5 [in Ukrainian].

16. Ukaz prezydii i verkhovnoi rady URSR. 9 bereznia 1964 r [Decree of the Presidium and Supreme Council of the Ukrainian SSR. March 9, 1964]. CSAMLA Ukrainy (the Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine). St. 581. D. 2 V.2. C. 410. Sh. 37 [in Ukrainian].

17. Khronika Radianskoi Ukrainy. Vystavka tvoriv maliara Hlushchenka [Chronicle of Soviet Ukraine. Exhibition of works by the artist Hlushchenko]. *Dilo*. Lviv, 1938. Nr. 277a (15. 078). P. 7 [in Ukrainian].

УДК 76.03/.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-10

Світлана БОРИСОВА,
orcid.org/0000-0003-0610-644X
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дизайну
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) svitlana.borysova@gmail.com

Гліб БОРИСОВ,
orcid.org/0000-0002-4700-0492
студент ІІ курсу магістратури кафедри дизайну
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) glebborysow@gmail.com

ЗАСТОСУВАННЯ DOODLE ART В ДИЗАЙНІ АВТОРСЬКИХ ПРИНТІВ

У статті схарактеризовано явище зростання популярності Doodle art – створення простих рисунків з підкреслено ручним виконанням зображення, що мають виражений сенс, історію. Зазначено, що doodle-зображення привертають увагу фахівців різних галузей знання, від дослідників мозкової діяльності до розробників теорії математичних процесів. Значення терміну «doodle» змінювалося впродовж тривалого часу, принаймні від початку XVI століття, з «каракулі», «дурні картинки» до «підкреслено рукотворного рисунка» і власне процесу його створення в сучасному трактуванні. Розвиток Doodle art призвів до формування самостійних doodle based art стилів: Zentangle, Zendoodling, Stendoodling, Mandalas і власне Doodle art. В статті визначено особливості кожного стиля, приділено увагу характерним рисам кожного стиля, а також базовим принципам побудови doodle-рисунків визначених стилів.

З'ясовано, що Doodle art застосовується графічними дизайнерами при проєктуванні веб-сайтів, в розробці айдентики, при створенні принтів для одягу, аксесуарів, офісної продукції, для друкованої продукції з акцентованою індивідуальністю, автентичністю. Особливою сферою застосування doodle-рисунків є розробка принтів не тільки для одягу та аксесуарів, але й для різноманітних товарів, що обумовлено розвитком технологій нанесення принтів на різноманітні поверхні. Зазначено, що процес проєктування doodle-рисунка також має варіативний характер, на який впливає особистість дизайнера (його досвід, вподобання, навички роботи, техніка виконання рисунка в графічних матеріалах, вибір функціоналу графічних редакторів). В статті наведено опис прикладу етапів створення героя для авторського принта з урахуванням роботи з графічними матеріалами та в графічних редакторах на підгрунтті власного досвіду автора. Подано способи візуалізації принта на макетах товарів для надання замовнику або для власної колекції чи пропозиції для продажу в онлайн-магазині.

Ключові слова: *Doodle art, стилі doodle based art, принципи проєктування doodle, авторський принт, графічний редактор.*

Svitlana BORYSOVA,
orcid.org/0000-0003-0610-644X
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Design
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) svitlana.borysova@gmail.com

Hlib BORYSOV,
orcid.org/0000-0002-4700-0492
Second-year Master`s Student at the Department of Design
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) glebborysow@gmail.com

DOODLE ART DESIGNS IN AUTHOR'S PRINTS

The article characterizes the phenomenon of the growing popularity of Doodle art – the creation of simple drawings with an emphasis on the hand-made creation of the image, which have a pronounced meaning and history. It is noted that doodle images attract the attention of specialists in various fields of knowledge, from researchers of brain activity to developers of the theory of mathematical processes. The meaning of the term «doodle» changed over a long time, at

least from the beginning of the 16th century, from «scribbles», «stupid pictures» to «emphasized hand-made drawing» and the actual process of its creation in the modern interpretation. The development of Doodle art led to the formation of independent doodle-based art styles: Zentangle, Zendoodling, Stendoodling, Mandalas and Doodle art itself. The article highlights the features of each style, attention is paid to the characteristic features of each style, as well as the basic principles of drawing doodles of the selected styles.

It was found out that doodle art is used by graphic designers in the design of websites, in the development of identity, in the creation of prints for clothes, accessories, office products, and printed products with accented individuality and authenticity. A special field of application of doodle drawings is the development of prints not only for clothes and accessories, but also for various products, which is due to the development of technologies for applying prints to various surfaces. It is noted that the process of designing a doodle drawing also has a variable character, which is influenced by the personality of the designer (his experience, preferences, work skills, the technique of drawing in graphic materials, the choice of the functionality of graphic editors). The article provides an example of the stages of creating a character for an author's print, taking into account work with graphic materials and in graphic editors based on the author's own experience. Also presented are ways to visualize the print on the mock-ups of goods to provide to the customer or for your own collection or presentation for sale in an online store.

Key words: *Doodle art, doodle based art styles, doodle design principles, author's prints, graphics editor.*

Постановка проблеми. В сучасному світі відзначається поступове підвищення популярності Doodle art, що пояснюється його абстрактністю і унікальними характеристиками рисунків (Desamba, 2012) Ці, часом нескладні, рисунки, можуть мати конкретне репрезентативне значення або набувати простих абстрактних форм. Важливий вплив на кінцеве зображення має міра зануреності в почуття. Чим з більшим почуттям виконується рисунок, тим більш захоплюючий результат отримується наприкінці, завдяки цьому таке зображення стає не просто нарисом, виконаним від руки, а набуває глибини змісту.

Під Doodle art розуміються каракулі (несвідомі, утворені під час напруженого розмірковування, або свідомі, утворені відповідно до рекомендацій, фото- чи відео- інструкцій), несфокусовані рисунки, які людина виконує, не відриваючи руки з інструментом рисування від поверхні, на якій створюється зображення (Meade et al., 2019). Зазначимо, що характеристика Doodle art – неперервна лінія рисунка – є обов'язковою лише для одного зі стилів, напрямків в Doodle art, про що мова буде йти далі. Результатом таких дій є рисунки від довільних хвилястих ліній (звиклими прикладами початкових рисунків в стилі Doodle art є рисунки на полях шкільних зошитів, виконані учнями, які замріялися або втратили інтерес під час уроку або рисунки, що утворилися самописом у записнику розмовника під час тривалих телефонних перемовин) до творів мистецтва (досконалих, деталізованих рисунків, виконаних митцями).

Простота зображень в Doodle art не є підставою для поблажливого ставлення до них. З позиції теорії творчої діяльності графічного дизайнера в doodle-рисунках реалізовано загальний технологічний принцип композиційно-художньої обробки форми – принцип простоти, що виявляється у переконливості образу, висловленого мінімальними засобами, і протистоїть повному деталізованому копіюванню. Навіть за простої форми об'єкта його суттєві ознаки зберігаються завдяки застосуванню загальних структурних властивостей: розмірів, співвідношень, напрямів ліній тощо (Борисова, Гончаренко, 2021).

Аналіз досліджень. Розвиток Doodle art останнім часом привертає увагу науковців різних галузей знання. Так, в дослідженнях з вивчення психології та мозкової діяльності людини було висунуто і підтверджено тезу про те, що кожен, хто виконує doodle-зображення, не має на меті створити просто каракулі, виконавці наділяють власні рисунки індивідуальними характеристиками і в повній мірі не копіюють один одного, що дало підстави дійти висновку: ступінь унікальності й самобутності рисунків в Doodle art залежить від мислення автора та його сприйняття реальності (Kaimal et al., 2017). Застосування Doodle art спостерігається в освітньому процесі (як засіб навчання в деяких методиках навчання), при створенні математичних графіків (Bartholomew et al., 2019), побудові електронних баз графічних ключів тощо (Martinez-Diaz, Galbally, 2013).

В середовищі графічних дизайнерів Doodle art доволі широко застосовується як один з елементів проєктованого об'єкту дизайну. Зображення в стилі Doodle art можна зустріти на рекламних вивісках, банерах в соціальних мережах, телевізійних заставках тощо. Вибір графічними дизайнерами елементів в стилі Doodle art найчастіше пояснюється бажанням надати проєкту певного емоційного навантаження, найчастіше такі проєкти мають передати атмосферу невимушеності, гуманності, дружби, близькості до простої пересічної людини. Крім того, використання Doodle art в дизайні підвищує індивідуальність проєкту, що є надзвичайно актуальним для сучасного дизайну, орієнтованого на індивідуалізацію, кастомізацію речей.

Вважається, що Doodle art бере початок в наскельному живописі часів палеоліту (Balter, 2002). Рисунки на стінах печер, що використовувалися в якості інструменту передачі історії від попередників до нащадків, можуть розглядатися як один із найстаріших стилів Doodle art, що

сформувався задовго до винайдення писемності. Загалом важко встановити чіткі хронологічні межі формування і розвитку Doodle art. Приклади doodle-рисунків, виконані не тільки відомими особистостями, а й пересічними людьми, можна знайти в архівах, починаючи з XVI століття. Згідно даних, наведених G. D. Schott, Альбрехт Дюрер, Еразм Ротердамський та щонайменше 26 з 44 американських президентів малювали doodle-и, а загалом досліджені приклади doodle-рисунків вписуються в межі від початку XVI століття (рисунки безіменних клерків з Антверпена, у XVIII столітті – діловодів з Банко ді Наполі) до сучасності (Schott, 2011).

Власне слово «doodle» вперше в літературних джерелах почало застосовуватися з XVII століття для означення дурного. Висуваються припущення, що «doodle» є похідним від німецького «Dudeltopf» (волинка) чи «Dudeldop» (волинка) або голландського «Doodle Sack» (волинка) (Koç, 2022). Це припущення базується на використанні підсвідомих асоціацій в процесі виконання рисунка: як термін «волинка» через її органічну форму додатково застосовувався для означення інтимних частин жіночого тіла, так і підсвідоме, що виявляється при рисуванні каракулів, візуалізує щось інше, не те, про що розмірковує людина під час рисування. В цьому випадку увага зміщується на уявлення про «doodle», як про спосіб спрямувати підсвідоме в потрібне русло, і на нагадування, що всі значення можуть бути помилковими.

У першій половині XX століття значення «doodle» змінилося на «дурні малюнки». Однією з причин цієї зміни став вихід в прокат у США в 1936 році фільму «Mr. Deeds Goes to Town» («Містер Дідс їде до міста»). У фінальній сцені фільму, під час судового розгляду, головний герой промовляє «каракулі». В контексті сцени це слово пов'язується з людьми, які під час обдумування, малюють «найдурніші картинки» (Koç, 2022).

В сучасному мистецькому просторі застосовуються як термін «doodle» для характеристики стилю виконання рисунка або для зазначення самого рисунка, виконаного в стилі doodle, так і похідний від «doodle» термін «doodling», який підкреслює не просто явище, стиль, рисунок, а виконавський процес розробки зображення в стилі Doodle art, власне створення doodle-рисунків (Neumann, 2022). В україномовному мистецькому просторі «doodling» використовується також в українській транслітерації, як «дудлінг».

Мета статті – проаналізувати характерні риси doodle-рисунків, принципи їх побудови та виокремити етапи створення рисунків в стилі Doodle art для подальшого їх використання в якості авторських принтів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток мистецтва виконання рисунків в стилі doodle, виділення груп зображень, об'єднаних спільними стилістичними характеристиками, призвів до формування всередині Doodle art окремих стилів, які на сьогодні фактично виокремилися в самостійні стилі. Спільним для всіх стилів є використання повторюваних «repetitive art forms», власне «каракулів», як засобів графічної передачі інформації в простих рисунках (Palmer, 2016). Kate Palmer (відома як Sparkle tart) виділяє п'ять основних стилів doodle based art:

1. Zentangle
2. Zendoodling
3. Stendoodling
4. Mandalas
5. Власне Doodle Art

Кожен стиль має власні специфічні характеристики та форми.

Zentangle (або Zentangling) розглядається як простий у засвоєнні спосіб створення декоративних рисунків шляхом утворення структурованих, часто повторюваних, візерунків (рис. 1).

Рис. 1. Приклад Zentangle (джерело zentangle.com)

Рисунки в стилі Zentangle зазвичай створюють на квадратних паперових картках зі стороною близько 90 мм, на яких закладаються контури зон, а потім зони заповнюються одиничними або повторюваними візерунками (Thomas, 2017). Виконання рисунків в стилі Zentangle базується на наступних принципах: фокус (кожен штрих створюється цілеспрямовано, навіть якщо кінцевий результат невідомий); без гумки (помилка – це не помилка, її необхідно впрацювати в загальний рисунок з урахуванням елементів оточення) і абстрактність (рисунок не може мати конкретних, вгадуваних за змістом, елементів, композиція рисунка не передбачає усталення низу або верху зображення). Останній принцип абстрактності важливий для розуміння відмінності Zentangle і Zendoodle.

Zendoodle (або Zendoodling, або Zentangle Inspired Art, Z.I.A.) походить від Zentangle, в основі виконання рисунків в стилі Zendoodle (рис. 2) лежать схожі принципи: фокус; повторюваність візерунків (рисунок може бути кольоровими);

відсутність обмеження за розмірами і формою паперу для роботи; композиція рисунка може мати верх і низ (Lovering, 2015). Проте найважливішим є трактування принципу абстрактності: контури зон рисунка отримують вгадувані, неабстрактні форми, які, в свою чергу, заповнюються абстрактними візерунками.

Рис. 2. Приклад Zendoodling (автор Kate Palmer) (Palmer, 2016)

Особливістю виконання рисунків в стилі *Stendoodling* є обов'язкове застосування трафаретів для створення візерунків всередині дизайну і необов'язкове – для підготовки контурів рисунка, зон для заповнення (рис. 3). Етапами створення рисунка в стилі Stendoodling є: утворення за допомогою масок або трафаретів форми для подальшого заповнення; утворення за допомогою вторинних трафаретів зон поділу рисунка всередині загальної форми; заповнення внутрішнього простору зон візерунками за допомогою дрібних трафаретів або за принципами Zentangling (Trent, 2016). Stendoodling – найменш часто використовуваний стиль doodle based art.

Рис. 3. Приклад Stendoodling (автор Michael Trent) (Trent, 2016)

Стиль *Mandala* в своєму розвитку відштовхнувся від базового значення, яке вкладається в термін «мандала» (від санскритського मण्डल «коло», «диск») – це геометричний символ складної структури з типовою формою (зовнішнє коло з вписаним у нього квадратом, в який поміщено внутрішнє сегментоване коло або зображення лотосу), що виявляє модель Всесвіту в багатьох культурах і релігіях (буддизмі, індуїзмі, корінними американцями, християнами тощо). В сучасності проєктування або розфарбовування мандали використовується для концентрації уваги, знаття напруги. Проте Mandala як стиль doodle based art не пов'язується з їх первинним походженням (рис. 4). До принципів побудови мандали віднесено: довільність форми; інтегрована структура форми, що організована навколо об'єднуючого центру; повторюваність ритмічно розташованих відцентрованих геометричних візерунків (Gale et al., 2016).

Рис. 4. Приклад Mandala (автор Louise Gale) (Gale et al., 2016)

Всі інші варіанти doodle based art рисунків належать до *власне Doodle art* і отримали загальну назву Doodles (українська вживана транслітерація – дудли). Отже, Doodle art – це універсальний термін, що застосовується для опису рисунків, які не ідентифікуються як носії певного визначеного doodle based art стилью, проте створені на основі принципів дудлінгу (Рис. 5).

Рис. 5. Приклад Doodle Art (автор Helen Kaur) (Prints, 2022)

Необхідно підкреслити, що на сьогодні позначення Doodle art як бездумного мистецтва не від-

повідає сучасному стану його розвитку, оскільки це нівелює зусилля, які витрачаються сучасними розробниками дудлів при створенні doodle-рисунків. Проте зберігається розуміння Doodle art як мистецтва, що невимушено, без правил, працює з формою (Hoeve, 2016). Сфера застосування Doodle art доволі широка: doodle-рисунки використовується: в цифровому вигляді при проєктуванні сторінок веб-сайтів, в розробці логотипів та в більш широкому плані – в айдентиці, брендінгу, при проєктуванні принтів для одягу, аксесуарів, для офісної продукції, при створенні персонажів та елементів їх оточення, що надалі використовуються в розробці різноманітних об'єктів дизайну.

Відносна доступність авторських принтів, що поступово набуває все більшого обсягу, також обумовлюється розвитком технологій нанесення принтів на різноманітні поверхні. Це стало однією з причин виходу авторських принтів за межі сфери одягу. В залежності від замовлення на виконання doodle-рисунок для принта може створюватися як єдине окреме зображення (часто передбачається проєктування героя відповідно до історії, яку герой має переповісти виключно візуально або з додатковим застосуванням вербальних засобів) або як низка зображень, пов'язаних спільною ідеєю, серія принтів на певну тему, до якої так само можуть розроблятися герої – учасники однієї історії.

Процес проєктування doodle-рисунків для принту може суттєво різнитися не тільки в залежності від стилістики самого зображення, але й від досвіду, вподобань, навичок роботи конкретного дизайнера, що впливає як на вибір техніки виконання рисунка в графічних матеріалах, так і на вибір та застосування функціоналу графічних редакторів (Borysov et al., 2022) при створенні/обробці цифрового зображення з метою наступної передачі файлу зображення на друк (або візуальної презентації виконаного проєкту).

Запропонований далі алгоритм розробки авторського принта, персонажа в стилі для Doodle art, є окремим прикладом напрацьованої авторської практики Г. Борисова зі створення doodles (Hlib, 2022). Спочатку створюється основа для doodle-рисунка: персонаж відрисовується на папері (в скетч-буку) олівцями, а після цього лінерами уточнюються, доповнюються і посилюються контури. Утворений рисунок фотографується (як варіант копіюється із застосуванням сканера) і завантажується до робочої області графічного редактора Adobe Illustrator (важливі налаштування документа: формат A4, Color Mode SMYK Color, Raster Effects 300 ppi) через команду Place.

До поміщеного в робочу зону зображення застосовується функція трасування зображення Object – Image Trace – Make (рис. 6).

Рис. 6. Трасування зображення в Adobe Illustrator

Після виконання трасування задаються додаткові параметри налаштувань для отримання бажаних контурів майбутнього векторного зображення. Після досягнення бажаного результату (контури чіткі, видимі, єдиного кольору зі збереженням відчуття відрисованих від руки) трасоване зображення розбивається на окремі контури та фігури через Object – Image Trace – Make and Expand. Надалі отримані об'єкти розгруповуються, видаляється зайвий фон та відбувається заливка кольором компонентів зображення.

Для створення гармонійної палітри кольорів, що відповідає характеру героя та його історії, застосовується генерування кольорових палітр на сайті coolors.co. На завершальному етапі проєктування до кожного з компонентів зображення застосовується зміна кольору у відповідності до коду кольору із згенерованої палітри. Завершене зображення зберігається в форматах .ai (для можливості редагування зображення в подальшому) та .png (для подальшої візуалізації рисунка в якості принта засобами Adobe Photoshop) з використанням монтажної області. Інші формати збереження зображення залежать від подальшого застосування розробленого рисунку.

Якщо персонаж розроблявся відповідно до побажань конкретного замовника з визначеними якостями принта, оптимальним для візуалізації є застосування макетів (мокапів), на які в Adobe Photoshop накладається розроблений рисунок (рис. 7).

Альтернативним варіантом презентації розробленого персонажа (виконаного не на замовлення) є завантаження на одну з незалежних торгівельних площадок, наприклад, Redbubble, яка бере на себе відповідальність за виготовлення продукції з принтом та її розміщення в своєму інтернет-магазині. Дизайнер має вибір як носіїв принта, товарів, так і площі, масштабу, місця розташування принта на них.

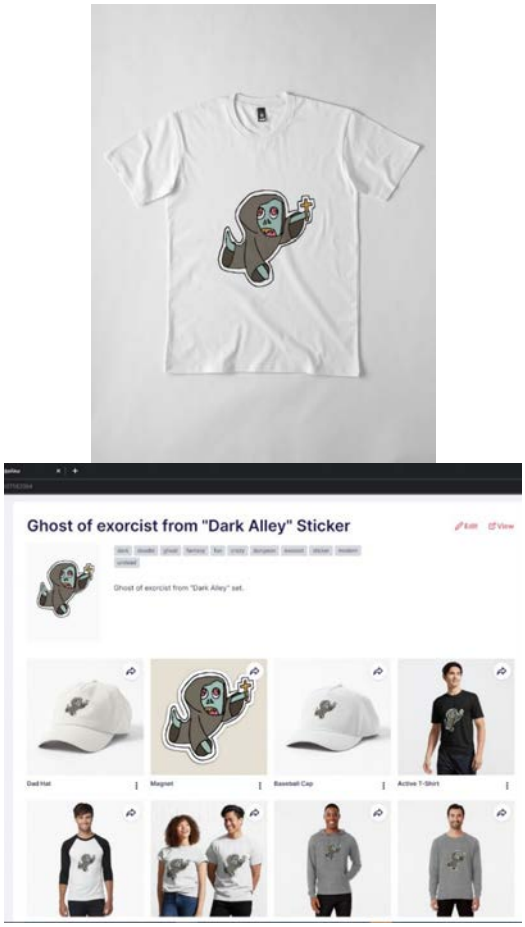

Рис. 7. Візуалізація розробленого принта на товарі (автор Гліб Борисов) (Hlib, 2022)

Висновки. Популярність використання графічними дизайнерами Doodle art при розробці різноманітних об'єктів дизайну пояснюється стабільним попитом на doodle-рисунки (рисунки з підкреслено ручним виконання зображення, що мають виражений сенс, історію), які спроможні в своїх простих зображеннях передавати необхідний контекст, продемонструвати, виявити бажаний зміст, зберігаючи автентичність, індивідуальність.

В процесі розвитку мистецтва виконання рисунків в стилі Doodle art виділилися групи зображень, об'єднаних за стилістичними характеристиками (використання «repetitive art forms», власне «каракулів» як засобів графічної передачі інформації в простих рисунках), і сформували окремі doodle based art стилі: Zentangle, Zendoodling, Stendoodling, Mandalas, власне Doodle art.

Однією зі сфер, в яких doodle-рисунки знайшли широке застосування, є розробка принтів, не тільки для одягу чи аксесуарів, але й для будь-яких поверхонь, на які технологічно можна нанести принт. На процес проєктування doodle-рисунків для принтів може впливати обраний стиль виконання дудлу, досвід, вподобання, навички роботи конкретного дизайнера, вибір техніки виконання рисунка в графічних матеріалах, застосування функціоналу графічних редакторів при обробці цифрового зображення, що також сприяє розробці унікальних за змістом і виглядом принтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Balter M. From a Modern Human's Brow or Doodling?. *Science*. 2002. Vol. 295, № 5553. P. 247–249. DOI: https://doi.org/10.1126/science.295.5553.247b (дата звернення: 06.12.2022).
2. Bartholomew A., Fenn R., Kamada N., Kamada S. Colorings and doubled colorings of virtual doodles. *Topology and its Applications*. 2019. № 264. P. 290-299. DOI: https://doi.org/10.1016/j.topol.2019.06.028 (дата звернення: 06.12.2022).
3. Borysov V., Borysova S., Prodan I., Borysov G. Graphic Designing as a Source of Student Earnings: A Workspace of Aesthetics Arts. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (1). P. 650–658. DOI: https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.85 (дата звернення: 06.12.2022).
4. Desamba Y. Doodle Art : Introduction. *Jayce-o-Yesta Graphic Design Inspiration*. URL: http://jayce-o.blogspot.com/2012/05/doodle-art-introduction.html (дата звернення: 06.12.2022).
5. Gale L., Edghill M., Stokes A., Thompson A. Mandala for the Inspired Artist: Working with paint, paper, and texture to create expressive mandala art Paperback. Walter Foster Publishing, 2016. 128 p.
6. Hlib Borysov. «Dark alley» set. *Redbubble*. URL: https://www.redbubble.com/people/hlib-borysov/shop (дата звернення: 06.12.2022).
7. Hoeve l. T. The Power and Purpose of Doodling. *The Art of Education University*. URL: https://theartofeducation.edu/2016/07/22/power-purpose-doodling/ (дата звернення: 06.12.2022).
8. Kaimal G., Ayaz H., Herres J., Dieterich-Hartwell R., Makwana B., Kaiser D. H., Nasser J. A. Functional near-infrared spectroscopy assessment of reward perception based on visual self-expression: Coloring, doodling, and free drawing. *The Arts in Psychotherapy*. 2017. № 55. P. 85–92. DOI: https://doi.org/10.1016/j.aip.2017.05.004 (дата звернення: 06.12.2022).
9. Koç Z. K. What is Doodle Art?. *Loveinartsz*. URL: https://www.loveinartsz.com/what-is-doodle-art/ (дата звернення: 06.12.2022).
10. Lovering T. Zen Doodle Unleashed: Freeform Tangle Art You Can Draw and Color. North Light Books, 2015. 128 p.
11. Martinez-Diaz M., Galbally J. Fierrez and J. The DooDB Graphical Password Database: Data Analysis and Benchmark Results. *IEEE Access*. 2013. № l. P. 596–605. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2013.2281773 (дата звернення: 06.12.2022).
12. Meade M. E., Wammes J. D. & Fernandes M. A. Comparing the influence of doodling, drawing, and writing at encoding on memory. *Canadian Journal of Experimental Psychology* / Revue canadienne de psychologie expérimentale. 2019. № 73 (1). P. 28–36. DOI: https://doi.org/10.1037/cep0000170 (дата звернення: 06.12.2022).

13. Neumann K., D. Doodle Your Way To Better Mental Health. *Forbes*. URL: https://www.forbes.com/health/healthy-aging/doodling/ (дата звернення: 06.12.2022).

14. Palmer K. What Are The 5 Styles of Doodling?. *Sparkle tart: learn, create, inspire*. URL: https://www.sparkletart.com/rsr/2016/08/what-are-the-5-different-styles-of-doodling.html (дата звернення: 06.12.2022).

15. Prints. *Helen Kaur*. URL: https://www.helenkaur.com/prints (дата звернення: 06.12.2022).

16. Schott G. D. Doodling and the default network of the brain. *The Art of Medicine*. 2011. Vol. 378, № 9797. P. 1133–1134. DOI: https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61496-7 (дата звернення: 06.12.2022).

17. Thomas R. and M. About the Zentangle Method. *Zentangle*. URL: https://zentangle.com/pages/get-started (дата звернення: 06.12.2022).

18. Trent M. A StenDoodled Birthday Card For My Brother!. *World Of Michael Trent*. URL: https://worldofmichaeltrent.blogspot.com/2016/11/a-stendoodled-birthday-card-for-my.html (дата звернення: 06.12.2022).

19. Борисова С. В., Гончаренко М. О. Психологічні й технологічні принципи проєктування книжкового образотворчого видання. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 44, т. 1. С. 35–41. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-1-5 (дата звернення: 06.12.2022).

REFERENCES

1. Balter M. From a Modern Human's Brow or Doodling?. *Science*. 2002. Vol. 295, № 5553. P. 247–249. DOI: https://doi.org/10.1126/science.295.5553.247b (accessed 6 December 2022)

2. Bartholomew A., Fenn R., Kamada N., Kamada S. Colorings and doubled colorings of virtual doodles. *Topology and its Applications*. 2019. № 264. P. 290-299. DOI: https://doi.org/10.1016/j.topol.2019.06.028 (accessed 6 December 2022)

3. Borysov V., Borysova S., Prodan I., Borysov G. Graphic Designing as a Source of Student Earnings: A Workspace of Aesthetics Arts. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (1). P. 650–658. DOI: https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.85 (accessed 6 December 2022)

4. Desamba Y. Doodle Art : Introduction. *Jayce-o-Yesta Graphic Design Inspiration*. URL: http://jayce-o.blogspot.com/2012/05/doodle-art-introduction.html (accessed 6 December 2022)

5. Gale L., Edghill M., Stokes A., Thompson A. Mandala for the Inspired Artist: Working with paint, paper, and texture to create expressive mandala art Paperback. Walter Foster Publishing, 2016. 128 p.

6. Hlib Borysov. «Dark alley» set. *Redbubble*. URL: https://www.redbubble.com/people/hlib-borysov/shop (accessed 6 December 2022)

7. Hoeve l. T. The Power and Purpose of Doodling. *The Art of Education University*. URL: https://theartofeducation.edu/2016/07/22/power-purpose-doodling/ (accessed 6 December 2022)

8. Kaimal G., Ayaz H., Herres J., Dieterich-Hartwell R., Makwana B., Kaiser D. H., Nasser J. A. Functional near-infrared spectroscopy assessment of reward perception based on visual self-expression: Coloring, doodling, and free drawing. *The Arts in Psychotherapy*. 2017. № 55. P. 85–92. DOI: https://doi.org/10.1016/j.aip.2017.05.004 (accessed 6 December 2022)

9. Koç Z. K. What is Doodle Art?. *Loveinartsz*. URL: https://www.loveinartsz.com/what-is-doodle-art/ (accessed 6 December 2022)

10. Lovering T. Zen Doodle Unleashed: Freeform Tangle Art You Can Draw and Color. North Light Books, 2015. 128 p.

11. Martinez-Diaz M., Galbally J. Fierrez and J. The DooDB Graphical Password Database: Data Analysis and Benchmark Results. *IEEE Access*. 2013. № l. P. 596–605. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2013.2281773 (accessed 6 December 2022)

12. Meade M. E., Wammes J. D. & Fernandes M. A. Comparing the influence of doodling, drawing, and writing at encoding on memory. *Canadian Journal of Experimental Psychology* / Revue canadienne de psychologie expérimentale. 2019. № 73 (1). P. 28–36. DOI: https://doi.org/10.1037/cep0000170 (accessed 6 December 2022)

13. Neumann K., D. Doodle Your Way To Better Mental Health. *Forbes*. URL: https://www.forbes.com/health/healthy-aging/doodling/ (accessed 6 December 2022)

14. Palmer K. What Are The 5 Styles of Doodling? *Sparkle tart: learn, create, inspire*. URL: https://www.sparkletart.com/rsr/2016/08/what-are-the-5-different-styles-of-doodling.html (accessed 6 December 2022)

15. Prints. *Helen Kaur*. URL: https://www.helenkaur.com/prints (accessed 6 December 2022)

16. Schott G. D. Doodling and the default network of the brain. *The Art of Medicine*. 2011. Vol. 378, № 9797. P. 1133–1134. DOI: https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61496-7 (accessed 6 December 2022)

17. Thomas R. and M. About the Zentangle Method. *Zentangle*. URL: https://zentangle.com/pages/get-started (accessed 6 December 2022)

18. Trent M. A StenDoodled Birthday Card For My Brother!. *World Of Michael Trent*. URL: https://worldofmichaeltrent.blogspot.com/2016/11/a-stendoodled-birthday-card-for-my.html (accessed 6 December 2022)

19. Borysova S. V., Honcharenko M. O. Psykholohichni y tekhnolohichni pryntsypy proiektuvannia knyzhkovoho obrazotvorchoho vydannia. [Psychological and Technological Principles of Graphic Book Design]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych : Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2021. V. 44, t. 1. P. 35–41. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-1-5 (accessed 6 December 2022) [in Ukrainian].

УДК 003.212:76.03/.09
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-11

Ван ВЕЙЖУН,
orcid.org/0000-0002-4207-0416
аспірант кафедри графічного дизайну
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) weirongwang3@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ ІЄРОГЛІФІКИ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена аналізу літературних джерел, в яких здійснюються дослідження проблематики формування і розвитку китайської ієрогліфіки.

В роботі зазначено, що матеріальна культура людства завжди супроводжувалась артефактами, оснащеними різноманітними писемними знаками. Дослідження наукових джерел свідчить, що поміж письмових систем, через які реалізується соціально-культурна комунікація, однією з найбільш стародавніх є ідеографічна система, що складається з ієрогліфів. Відзначено, що одним з найбільш виразних прикладів ідеографічної системи письма є китайська писемність, яка базується на особливостях світосприйняття народу, його самобутності та сильним національним традиціям.

У статті підкреслено, що джерельна база з історії розвитку та сучасного стану китайської ієрогліфіки складається, переважно, з праць китайських науковців. Для широкого загалу європейських дослідників такі джерела залишаються не висвітленими, що пов'язано зі специфікою об'єкта дослідження, доступністю матеріалу, насамперед історичного, та особливостями перекладу з мови оригіналу. Саме тому висвітлення наукових розвідок з питання китайської ієрогліфіки є необхідним для подальших наукових досліджень в даній галузі мистецтвознавства.

Метою роботи є аналіз наукових джерел, в яких висвітлено питання історії формування китайської системи ієрогліфічної писемності та сучасного стану розвитку дизайну китайського шрифту.

В результаті дослідження виявлено, що аналіз особливостей сучасних шрифтів китайських ієрогліфів охоплює широкий спектр питань, а саме: проблематику їх конотацій з національною культурної спадщиною; поєднання традиційного китайського мистецтва створення ієрогліфів із сучасним дизайном; дослідження типів дизайну китайського шрифту у сучасній інформаційній добі; питання гармонії форми в китайському шрифтовому мистецтві та проблематика інтеграції віртуальної реальності в китайську естетику; вплив західних стилів на дизайн китайського шрифту.

Ключові слова: *ієрогліфіка, китайська система ієрогліфічної писемності, дизайн китайських ієрогліфів, сучасний китайський шрифт.*

Wang WEIRONG,
orcid.org/0000-0002-4207-0416
Postgraduate student at the Graphic Design Department
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) weirongwang3@gmail.com

THE RESEARCH OF CHINESE HIEROGLYPHICS IN THE MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE

The article is devoted to the analysis of literary sources on the issue of the formation and development of Chinese hieroglyphics. The work states that artifacts equipped with various written signs have always accompanied the material culture of humankind. The results of the research support the idea that among the written systems, which are one of the ways of implementing socio-cultural communication, one of the most ancient is the ideographic system that consists of hieroglyphs. It is noted that one of the most expressive examples of the ideographic system of writing is the Chinese hieroglyphic script, which is based on the peculiarities of world perception, historical closure and, as a result, strong national traditions.

An important aspect is that Chinese scientists mainly carry out the source base on the history of development and the current state of Chinese hieroglyphics. For the European researchers such sources remain unexamined, which is connected with the specifics of the object of research, the peculiarities of translation and the availability of the material. That is why the analysis of scientific research on the issue of Chinese hieroglyphics is necessary for further scientific research in this field of art history.

The purpose of the study is the analysis of scientific sources, which highlight the history of the formation of the Chinese system of hieroglyphic writing and the current state of development of the design of Chinese fonts.

We can conclude that the analysis of the features of modern fonts of Chinese characters covers a wide range of issues, namely: the issue of their connotations with the national cultural heritage; the combination of the traditional Chinese art of creating hieroglyphs with modern design; a study of Chinese font design types in the modern information age; the issue of form harmony in Chinese font art and the problems of integrating virtual reality into Chinese aesthetics; the influence of Western styles on the design of Chinese fonts.

Key words: *hieroglyphics, Chinese writing system, Chinese character design, modern Chinese font.*

Постановка проблеми. Еволюція людського суспільства завжди супроводжувалась різноманітними писемними артефактами, які допомагали науковцям не лише атрибутувати об'єкти, а й віднайти певні історичні відомості, дізнаватись про культурні традиції, віросповідання та уклад життя.

Шрифт, як матеріальне втілення ідеї письмового знаку, починаючи з моменту винайдення, став невід'ємною частиною людського існування. Реалізуючись у візуальному-комунікативному аспекті, шрифт став необхідним елементом не лише обміну інформацією та її збереження, а й формою соціального та культурного спілкування.

Поміж варіативних систем письма, через які реалізується соціально-культурна комунікація людства, однією з найбільш стародавніх є ідеографічна система, в якій ієрогліфи є знаками, що позначають слова або їхні кореневі частини з уточнюючими детермінантами. Кількість ієрогліфів в одній ідеографічній системі може сягати кількох десятків тисяч. Одним з найбільш виразних прикладів такої системи письма є китайська писемність, яка налічує близько 50 тисяч ієрогліфів. Означена ідеографічна система письма базується на національних традиціях, пов'язаних з мистецтвом каліграфії, що одночасно являє собою письмо, мистецтво та філософію.

Дослідження дизайну сучасних китайських ієрогліфів спирається на аналіз широкої джерельної бази, яка, переважно, здійснюється китайськими науковцями. Для широкого загалу європейських вчених такі джерела залишаються не висвітленими, що пов'язано зі специфікою об'єкта дослідження, доступністю матеріалу, особливо історичного, та особливостями перекладу. Саме тому аналіз та висвітлення китайських наукових розвідок з означеного питання є актуальним і становить базу для подальших досліджень.

Аналіз досліджень. Поміж китайських науковців, які займались аналітичної розвідкою традицій китайської культури, зокрема ієрогліфікою, можна виділити роботи: Бай Вей (Bi Wei, 2014), Юань Юмінь (袁玉敏, 2015) та ін. У роботах сучасних китайських дослідників писемності основним напрямом є вивчення походження та еволюції ієрогліфу. Поміж монографій, виданих за цією темою, можна виділити роботу Су Пейчен (蘇培成, 2001), в якій здійснено комплексний аналіз структури китайських ієрогліфів. Серед науковців, які присвятили свої розвідки питанню особливостей сучасних китайських ієрогліфів, можна відмітити праці Дуан Білі (杜安·比利, 2006), Лі Цунцінь (李從欽, 2006), Ню Яо (牛瑤, 2015), Тенг Бейбей (滕贝贝, 2019), Чінь Шуайхуа (金帅华, 2019), Чжу Інфан (朱英芳, 2018), Чжао Лей (趙磊, 2020) та ін.

Мета статті полягає у аналізі наукових джерел, в яких висвітлено питання історії формування китайської системи ієрогліфічної писемності та сучасного стану розвитку дизайну китайського шрифту.

Виклад основного матеріалу. Дослідження китайської ієрогліфіки базується, насамперед, на аналізі праць, присвячених еволюцію китайської писемності. Поміж чисельних досліджень, присвячених означеній тематиці, необхідно виділити роботу Бай Вея (Bi Wei, 2014). Науковець відзначив, що ієрогліфи у своїх первісних формах являли собою доречно відображені образи у свідомості стародавніх китайців, які відповідали їхньому розумінню дійсності. Люди вибрали спосіб вираження змісту за допомогою фігур і малюнків, які стали основою формування ієрогліфічної писемності. Науковець здійснив систематизацію розвитку китайської писемності та виокремив два принципових періоди: стародавній та сучасний. За його визначенням, *стародавній період* розділяється на часи: *1) династії Шань* (1711 – 1066 рр. до н.е.) – період оздоблення писемними символами різноманітних оракулів. Розмір символів і текстовий формат не узгоджувались, форма знаку ускладнена піктографічними та директивними з'єднаннями; *2) династія Чжоу* (1066 – 256 рр. до н.е.) – писемність на бронзі. Розмір і формування символів більш фіксовані, штрихи більш повні та округлі; *3) династія Піздньої Чжоу та династія Цинь* (221 – 106 рр. до н.е.) – поява печаток з писемними символами. Форма ієрогліфа більш спрощена. Метод написання послідовний, а шаблон символів упорядкований, усі ієрогліфи мають приблизно квадратну форму (Bi Wei, 2014 : 47).

За визначення Бай Вея, *сучасний період* розвитку китайської ієрогліфічної системи письма поділяється на періоди: *1) кінець правління династії Цинь та династія Хань* (206 р. до н.е.е – 220 р. н.е.) – часи клерикальної писемності. Символи вже не

піктографічні, а більш абстрактні та ідеографічні. Штрихи менш вигнуті та їх кількість зменшується, компоненти символу спрощується; *2) від часів Пізньої Хань до 1955 року* – період утворення традиційної писемності. Штрихи символів стають більш прямими та плавними. Ієрогліфи чіткі, їх легко писати та читати; *3) період з 1955 року до сьогодення* – часи спрощення китайської ієрогліфічної писемності – скасовано 1027 варіантних символів, а кількість штрихів у 2235 знаках спрощена (Bi Wei, 2014 : 47).

Схожа систематизація еволюції розвитку китайської ієрогліфічної системи писемності представлена у дослідженні Юань Юмінь, де здійснено порівняльний аналіз систем розташування китайських ієрогліфів у стародавніх книгах. Автор підкреслює, що в процесі історичного розвитку китайська ієрогліфічна писемність зазнала змін і сформувала свою власну систему. За останні сто років під впливом західних традицій письма китайська писемність зазнала суттєвої трансформації – відбувся перехід від вертикальної репрезентації ієрогліфів у горизонтальну будову (袁玉敏, 2015: 55).

Юань Юмінь, проаналізувавши розвиток китайської ієрогліфіки від часів династій Ся, Шан і Західна Чжоу до династії Цинь і всього XX століття, зазначає, що китайська писемність пройшла шлях від непідпорядкованих схематичних зображень, що мали ситуативних характер розташування на різних матеріальних носіях, до чітко організованої системи, де кожен ієрогліф мав окреслену геометричну форму. Автор підкреслює, що розвиток китайської ієрогліфічної системи тісно пов'язаний із винайденням паперу, еволюцією друкарської справи та розповсюдженням такого релігійно-філософського вчення як буддизму, що сформував необхідність у тиражуванні священних текстів у формі гравюр (袁玉敏, 2015).

Аналізуючи розвиток китайських друкованих творів, каліграфії та живопису, науковець Мінцзи Чжан дослідив питання відтворення, застосування та естетичного значення ієрогліфів в традиційному мистецтві Китаю. Автор виявив рівні та способи залучення ієрогліфічних ремінісценцій у образний простір каліграфічних та мальовничих творів. В своїй роботі Мінцзи Чжан продемонстрував, що прагнення художнього синтезу є основою китайського мистецтва. Науковець виявив, що ієрогліф входить у структуру живопису та каліграфічного мистецтва як допоміжний елемент естетичної та семіотичної систем. Мінцзи Чжан зазначає, що елементи традиційної культури і мистецтва Китаю давно стали частиною світового глобалізаційного процесу – вони проникли у європейські художні практики та сучасне мистецтво, стаючи не просто естетизуючим фоном, а інструментом смислового конструювання (Мінцзи Чжан, 2021: 1028).

Науковець вказує, що ієрогліфи Китаю застосовуються як елементи абстрактного мистецтва, які органічно імплементуються у різні сфери художнього процесу. Мінцзи Чжан зазначає, що даний процес обумовлено специфікою зображення та походження ієрогліфа. Дослідник визначає три основні позиції, що свідчать на користь даного судження: 1) китайські ієрогліфи являють собою піктограмні квадратні зображення, які в процесі розвитку та трансформації не втратили піктографічних характеристик. Їх структурною основою є два знаки: крапка та лінія (вертикальна, горизонтальна, похила та перехресна); 2) китайські ієрогліфи, які мають систему семантичних конотацій, є основою каліграфічного мистецтва, всередині якого вони розширюють свої асоціативні та художні потенціали; 3) китайські ієрогліфи є одночасно і простими і складними текстовими символами, здатними передавати різну інформацію (Мінцзи Чжан, 2021: 1029).

Китайські ієрогліфи, за своєю суттю, є візуальною транскрипцією мовних символів, які можуть використовуватися як матеріал для створення художнього образу. Маючи стилістично індивідуальну, функціональну та формальну красу, вони є не лише засобом поширення інформації, а й джерелом абстрактних форм у мистецтві. Візуальна форма письмового китайського знаку вкладається в метафоричну формулу, що символізує красу та життєву силу природи, енергію «ци» (енергію людського тіла) (Мінцзи Чжан, 2021: 1028-1034).

Науковець Дуан Білі в своєму дослідженні імплементації китайських ієрогліфів в етнічні візерунки зазначає, що основою дизайну шрифтів традиційної китайської системи письма є унікальне мистецтво моделювання та конотації з культурною спадщиною, що відображає особливу художню цінність писемності (杜安·比利, 2006). Автор відзначає, що у процесі еволюції китайських ієрогліфів сформувались унікальні характеристики моделювання форми писемних знаків. Дуан Білі підкреслює, що китайське ієрогліфічне письмо має свою художню красу та залишає простір і можливості для вплетіння інших форм мистецтва.

З художньої точки зору текст є важливою частиною візуальної комунікації, а шрифт в цій системі репрезентує розвиток соціальної культури та має виразний художньо-естетичний характер. У сучасній мистецькій практиці шрифти є формою графічного дизайну, яка широко використовується в цифрових технологіях, рекламі,

упаковці та ін. Дуан Білі визначає дизайн шрифту як відтворення форми самого тексту, у якому проявляється фізична і культурна краса. Дослідник окреслив переваги, які свідчать на користь інтеграції традиційних етнічних візерунків у дизайн китайських шрифтів:

– можливість демонстрації чарівності та цінності національного мистецтва;

– сприяння диверсифікації стилів дизайну китайських шрифтів;

– відповідність вимогам технологічної еволюції (інновації в галузі медіа індустрії сприяли використанню нових методів і художніх експериментів у дизайні китайських шрифтів) (杜安·比利, 2006).

Досліджуючи проблематику комбінації візерунків та шрифтів у китайському мистецтві, Дуан Білі виявив три провідні принципи:

– *принцип узгодженості візерунка та шрифтів*, який має бути заснований на загальних характеристиках складових елементів, щоб створювати гармонійний візуальний ефект при сполученні патернів;

– *принцип домінування позиції розпізнавання китайських ієрогліфів.* Важливо враховувати, що основною метою китайського шрифтового дизайну є передача інформацію, яка міститься в ньому. Тому поєднання візерунків і писемних знаків не може приховати вираження інформації;

– *принцип формальної краси та гармонії*. Структура китайських ієрогліфів має характеристики симетричної краси, що відповідає прагненню китайської нації до комічної рівноваги. Візерунки перемежовуються, а шрифти демонструють красу суворості та урочистості (杜安·比利, 2006).

Концепцію поєднання традиційного китайського мистецтва створення ієрогліфів із сучасним дизайном було розглянуто в роботі Лі Цунцінь. Автор, досліджуючи китайську писемність та національний дизайн зазначила, що створення ієрогліфів – це не тільки прояв розуму нації, а й внутрішня мотивація унікального вигляду китайської культури та мистецтва.

Лі Цунцінь зазначає, що взаємозв'язок між китайськими ієрогліфами та дизайном можна умовно розділити на два рівні: 1) вплив китайських ієрогліфів на дизайн-мислення та методи дизайну з точки зору процесу впровадження асоціативних зв'язків та запозичення традиційних поетичних характеристик при створенні дизайн-об'єкту; 2) використання китайських ієрогліфів як одного з елементів дизайну (李從欽, 2006).

Досліджуючи становлення і розвиток дизайну в Китаї у XX сторіччі Лі Цунцінь вказує на те, що прослдковується переємність здобутків Баухаузу. Проте, оскільки модель дизайну німецької школи була запроваджена без відповідного накопичення практики, це призвело до низької якості китайського дизайну, який став лише копією західного. Означені процеси характерні для кінця XX сторіччя, коли світові глобалізаційні процеси призвели не лише до економічної інтеграції, а й посприяли розповсюдженню західних культур в країни Сходу. Наразі, паралельно із хвилею світової інтеграції, спостерігається процес до відродження самобутніх національних культур (李從欽, 2006).

Лі Цунцинь зазначає, що у розвитку традиційного дизайнерського мислення, культура етикету та культура китайських ієрогліфів є його двома основними коренями, а також двома важливими факторами для стримування та підтримки його просування. Науковець підкреслює, що дизайн – це не поодинока творча діяльність, він містить всеосяжні інформаційні конотації, такі як пізнання суб'єктом світу, когнітивні відносини, соціальні концепції та ідеали життя (李從欽, 2006).

У графічному дизайні участь китайських ієрогліфів передає не лише семіотичне, а й символічне та художньо-естетичне значення. Окрім цього, посилення форм-фактору китайських ієрогліфів прослідковується у тривимірному просторі, а саме в архітектурі, внутрішньому предметно-просторовому середовищі та садово-паркових ансамблях.

Традиції ієрогліфічного письма відобразились у дизайні через симетрію та двоїстість у поєднанні символів. Концепція двоїстості займає чільне місце у ідеології китайського народу, яка реалізується в усвідомленому діалектичному мисленні та проявляється у прагненні до цілісності, гармонії та рівноваги. В дизайні означені аспекти втілюються через симетрію, що використовується у формуванні навколишнього середовища, промисловому дизайні, дизайні візуальних комунікацій та організації предметно-просторового середовища. Лі Цунцинь підкреслює, що структура китайських ієрогліфів вплинула на формування предметно-просторових об'єктів – каркасна система національної архітектури, а також чергування між будівельними елементами та будинками – все це походить від правил побудови китайських ієрогліфів (李從欽, 2006).

Китайські ієрогліфи є однією з найважливіших конструктивних сил для формування та розвитку китайської культури. Графічний дизайн, як один з важливих культурних уявлень, нерозривно пов'язаний з традиціями китайського ієрогліфічного письма.

Тенг Бейбей у статті «Злиття китайського шрифтового дизайну та національної культури» наголошує, що китайські ієрогліфи містять глибоку культурну спадщину, мають естетичну привабливість та відображують важливий зміст традиційної китайської культури. В роботі виокремлено два основні типи дизайну шрифтів: статичний та динамічний (滕贝贝, 2019)

Статичний дизайн включає: *1) прості шрифти*, де естетична виразність проявляється через ретельне опрацювання форм штрихів; *2) шрифтову графіку,* яка створюється із застосуванням піктограм; *3) декоративні шрифти*. які є найбільш очевидними з точки зору національної культури; *4) «тривимірний» текст*, дизайн якого залежить від програмного забезпечення (滕贝贝, 2019).

Дизайн китайського шрифту у сучасну інформаційну епоху сприяє успадкуванню та оновленню традиційної культури китайської нації. Наразі, паралельно зі існуванням статичного шрифту, в китайській мистецькій практиці поширення набув динамічний дизайн шрифтів. Його провідним завданням є додавання нових концепцій до дизайну статичних шрифтів та збільшення аудиторії через індивідуальну взаємодію користувача з об'єктом. Динамічний дизайн шрифту, демонструючи різноманітні візуальні ефекти, корелюється з анімацією задля найбільш виразної демонстрації текстової інформації, яку необхідно вчасно виділити (滕贝贝, 2019).

Тенг Бейбей зазначає, що при розробці китайських шрифтів дизайнери повинні керуватися такими принципами як: *1) зручність у прочитанні; 2) індивідуальність; 3) художня краса.* Слідування означеним принципам дозволяє повністю імплементувати сучасний дизайн у національну культуру. При взаємній інтеграції китайських ієрогліфів та національної культури дизайн шрифту може підвищити ефективність вираження емоцій, що містяться в китайських ієрогліфах. За твердженням автора «найбільш помітне досягнення китайського шрифтового дизайну в процесі інтеграції національної культури – це приносити людям візуальне задоволення» (滕贝贝, 2019: 41).

Дослідженням художньої виразності шрифту китайських ієрогліфів займався Чінь Шуайхуа, який розглядав дане питання в контексті східної естетики. Автор зосередив увагу на естетичній цінності креативних шрифтів відповідно до традиційних китайських естетичних правил. Дослідник підкреслює, що сучасний дизайн шрифтів китайських ієрогліфів є не лише візуальним символом, а й проявом естетичної привабливості шрифтових зображень. Чінь Шуайхуа, аналізуючи ієрогліфічну писемність, зазначає, що дизайн шрифту одночасно відображає східну традиційну космологію, гуманістичний дух та духовний світ людини. Науковець пише, що в основі естетики та форми китайських ієрогліфів лежить поклоніння природі та вихваляння життя. Дослідник зазначає, що сучасний дизайн набірних китайських ієрогліфів – це не лише візуальний символ, а й прояв естетичної привабливості шрифтових зображень. Краса та виразність китайських ієрогліфів заснована на перцептивному досвіді, що завершує передачу кодування, базуючись на зображенні. Означений процес відбувається на основі раціонального мислення та за допомогою інтерактивних емоційних змін. Чінь Шуайхуа підкреслює, що повторна поява образів часто є яскравим проявом китайського світогляду, космології та естетики. Саме ця естетична цінність створює різноманітність дизайну шрифтів китайських ієрогліфів і формує прагнення до безлічі значень та форм у шрифтовій творчості (金帅华, 2019).

Чінь Шуайхуа виявив три принципи гармонії китайських шрифтів:

- *принцип помірності* (як прояв порядку), що покликаний уникати надмірно перебільшеного моделювання або спрощеного формалізму;
- *принцип узгодженості*, який проявляється у пошуку балансу і гармонії у відмінних аспектах. У дизайні шрифту означений принцип проявляється як взаємозв'язок понять *«інь»* і *«ян»* (підпорядкування одне одному жорсткої та м'якої форми, довгої та короткої ліній тощо);
- *принцип миру*, який означає уникнення конфлікту, який призводить до перебільшення контрасту та породження протиріч (金帅华, 2019).

Для китайської естетики визначним є закон зростання всього в природі, де краса природи – це краса досконалості. Чінь Шуайхуа зазначає, що традиційна китайська філософія приділяє велику увагу гармонійним відносинам між людиною та природою. В графічному дизайні, особливо при роботі зі шрифтами, гармонія стає одним з найцінніших методів оцінки краси і довершеності форми. Дослідник підкреслює, що творчим духом китайських ієрогліфів є перехід від індивідуальної до структурної і групової гармонії.

Окрім питання гармонії форми в китайському шрифтовому мистецтві, в дослідженні Чінь Шуайхуа цікавим є розгляд проблематики віртуальної реальності в китайській естетиці. Автор зазначає, що поєднання уявної та фізичної дійсності формує простір духовної енергії – реальний простір походить із віртуального. Якщо розглядати квадрат кожного китайського ієрогліфа як віртуальний та

духовний простір, то тисячі китайських ієрогліфів народжуються у такому невидимому просторі. Коли штрихи кожного символу потрапляють у цей білий простір, розділяються незліченні нові віртуальні простори. Віртуальний і реальний простір постійно змінюється зі трансформацією штрихів. Створення віртуального простору в дизайні китайських шрифтів, спирається на наступні два моменти: *1) значення порожнечі* (віртуальний простір – це не порожнеча, а значиме середовище, яке є невід'ємною частиною композиції гліфу); *2) переплетіння чорного (реального простору) та білого (віртуального простору) кольорів*. Перетин реального та віртуального зливаються воєдино, утворюючи візуальний ритм. При цьому віртуальний та реальний простір протилежні один одному, проте якщо одне втрачено – інше не має причин для існування (金帅华, 2019).

Дотримання свого естетичного контексту є необхідною складовою для подальшої еволюції китайського мистецтва шрифту.

На відміну від позиції Чінь Шуайхуа, дослідник Чжао Лей зазначає, що розвиток китайського шрифтового дизайну полягає у гармонійному поєднанні китайських національних традицій із західними тенденціями і новаціями. Дослідник підкреслює, що в дизайні сучасних китайських шрифтів спостерігається період експериментування, який спрямовано на досягнення нових візуальних ефектів та пошук оригінального художнього вираження. Проте означені експерименти базуються на класичній жорсткій структурі ієрогліфічної писемності. Штрихи китайських ієрогліфів обробляються, видозмінюються та прикрашаються. Окрім цього, шрифтам надано геометричні форми. Сучасні китайські графічні дизайнери внесли унікальні зміни у форму шрифту, зробили особливі зміни в китайських ієрогліфах, формуючи унікальний стиль, який є одночасно традиційним та західним. Чжао Лей зазначає, що «китайські майстри дизайну практикували інтеграцію національних шрифтів та західних стилів і уніфікували форму дизайну гліфів, виражену внутрішню якість, що більшою мірою відображало їх культурну конотацію, художні досягнення і настрої» (趙磊, 2020: 146-147).

Порівнюючи західні та китайські шрифти науковець Ню Яо визначив три категорії ієрогліфічної писемності: *1) каліграфічні шрифти* (характеристики письма пензлем); *2) традиційні шрифти* (комп'ютерні шрифти); *3) сучасні шрифти* (збереження великої кількості слідів почерку, гравіювання, друку та шрифти з геометричними характеристиками) (牛瑤, 2015: 71). Ню Яо зазначає, що розробка китайських шрифтів із сучасними геометричними елементами не означає відхід від традиційної культури. Автор підкреслює, що графічні дизайнери Китаю мають розробити шрифти із сучасними елементами, одночасно імплементуючи традиції мистецтва каліграфії (牛瑤, 2015).

Питання поєднання традиційного та інноваційного в дизайні китайських шрифтів було розглянуто в роботі Чжу Інфан і Ду Нао. У своєму дослідженні науковці відмічають, що за останні роки спостерігається розширення каналів представлення дизайну. Означена тенденція пов'язана із широким застосуванням інноваційних інформаційно-комунікативних технологій: від простої графіки до загального візуального дизайну, від плоского двовимірного дизайну китайських ієрогліфів до тривимірного динамічного дизайну шрифтів (朱英芳，杜淖, 2018).

У сучасній комунікації дизайн китайських ієрогліфів розповсюджується на дедалі більше галузей. Сьогодні, коли нові технології, нові засоби масової інформації та нові ідеї нерозривно пов'язані, дизайн китайських ієрогліфів змінився з «читання символів» на «бачення форм», що дорівнює їх до виразної графіки. На основі цього твердження Чжу Інфан і Ду Нао роблять висновок, що навіть ті, хто не володіє китайською мовою, можуть інтуїтивно зрозуміти сутність зображеного тексту. Окрім цього, значний вплив на дизайн має концепція регіоналізму та світового антиглобалізму, яка спрямована на актуалізацію національних традицій. Автори зазначають, що саме завдяки передачі візуальних символів можна підкреслити національну репрезентативність (朱英芳，杜淖, 2018).

В останні роки дедалі більше самобутніх робіт національного графічного дизайну Китаю постійно демонструються на всесвітніх виставках. В таких роботах багато уваги приділяється стилю вираження національних культурних традицій країни, що одночасно формує відчуває приналежність у китайців, а для європейців створює відчуття візуальної сучасності.

Висновки. Аналіз літературних джерел дав змогу виявити, що науковці, досліджуючи історію розвитку китайської писемності, сходяться на тому, що вона пройшла довгий шлях трансформаційних процесів (вертикальне розміщення змінилось на горизонтальне, а самі ієрогліфи набули суттєвого спрощення), проте ієрогліфіка не втратила свою піктографічну основу.

Дослідження підтверджують, що дизайн сучасних китайських ієрогліфів тяжіє до символічного трактування, відповідає культурним звичаям і адаптується до психології та мислення аудиторії.

Китайські науковці, розглядаючи історичну спадщину та сучасні тенденції у графічному дизайні приходять до висновків щодо доцільності та перспективності концепції антиглобалізму, яка сфокусована на національних і регіональних традиціях, художніх формах та культурних особливостях. Така концепція стає запорукою збереження національної спадщини та сприяє формуванню власної ідентичності на всіх рівнях людського існування, де система писемності і дизайн шрифту є невід'ємними складовими елементами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Минцзы Чжан. Иероглифы в традиционном китайском искусстве: воспроизведение, использование и эстетическое значение. Манускрипт. 2021. Т. 14. № 5. С. 1028-1034. URL: https://www.gramota.net/articles/mns210158.pdf (дата звернення: 08.07.2022)

2. Bi Wei. The origin and evolvement of Chinese characters. GDAŃSKIE STUDIA AZJI WSCHODNIEJ. 2014. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229246973.pdf (дата звернення: 03.09.2022)

3. 蘇培成 現代漢字基礎. 北京：編 北京大學, 2001

4. 袁玉敏, 汉字方向-古代书和西方版本中汉字位置的比较研究, 新艺术, 2015 年第 4 期, 第 50-55页

5. 金帅华 美学语境的汉字字体创意研究

6. 李從欽 漢字和中國設計。 中國藝術研究院研究生院 2006年

7. 滕贝贝 汉字字体设计与民族文化的融合南京大學金陵學院 2019. 第 11 期, 第 41 頁,

8. 朱英芳, 杜淖 論現代設計語境下漢字的新特點 藝術與設計 2018. 第 4 期, 第 47-49 頁

9. 牛瑤 對現代漢字字體設計的思考 廣東輕工業職業技術學院學報 2015 年第 2 期。第 14 部分。第 70-73 頁

10. 趙磊 民國美術字體的"現代"研究 工業設計 江蘇師範大學美術學院 2020 年第 3 期。第 146-147 頁

11. 杜安·比利 用漢字設計民族圖案的研究 藝術教育 2006 年第 URL: https://class1.dcollege.cyut.edu.tw/~daclab/students/92/2006-01.pdf (дата звернення: 17.08.2022).

REFERENCES

1. Mintszyi Chzhan. Ieroglifyi v traditsionnom kitayskom iskusstve: vosproizvedenie, ispolzovanie i esteticheskoe znachenie [Mingzi Zhang. Characters in Traditional Chinese Art: Reproduction, Use and Aesthetic Significance] Manuscript. 2021. T. 14. № 5. C. 1028-1034. URL: https://www.gramota.net/articles/mns210158.pdf (access date: 08.07.2022) [In Russian]

2. Bi Wei. The origin and evolvement of chinese characters. GDAŃSKIE STUDIA AZJI WSCHODNIEJ. 2014. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229246973.pdf (access date: 03.09.2022) [In English].

3. 蘇培成。 現代漢字基礎. 北京：編。 北京大學, 2001 [Su Peicheng. The Basics of Modern Chinese Characters. Beijing: Ed. Beijing University] [In Chinese]

4. 袁玉敏, 汉字方向-古代书和西方版本中汉字位置的比较研究, 新艺术, 2015 年第 4 期, 第 50-55页。[Yuan Yumin. The Direction of Chinese Characters - A Comparative Study of the Position of Chinese Characters in Ancient Books and Western Versions, New Arts, Issue 4, 2015, pp. 50-55.] [In Chinese]

5. 金帅华 美学语境的汉字字体创意研究 [Jin Shuaihua. Research on the Creativity of Chinese Character Fonts in the Aesthetic Context. 2019] [In Chinese]

6. 李從欽。 漢字和中國設計。 中國藝術研究院研究生院 [Li Congqin. Chinese characters and Chinese design. Graduate School of China National Academy of Arts. 2006] [In Chinese]

7. 滕贝贝 汉字字体设计与民族文化的融合南京大學金陵學院。2019. 第 11 期, 第 41 頁, [Teng Beibei. The fusion of Chinese character font design and national culture, Jinling College of Nanjing University. 2019. Issue 11, 41 p.] [In Chinese]

8. 朱英芳, 杜淖。 論現代設計語境下漢字的新特點。藝術與設計。 2018. 第 4 期, 第 47-49 頁 [Zhu Yingfang, Du Nao. The new characteristics of Chinese characters in the context of modern design. Art and Design. 2018. Issue 4, 47-49 pp.] [In Chinese]

9. 牛瑤。 對現代漢字字體設計的思考。 廣東輕工業職業技術學院學報。 2015 年第 2 期。第 14 部分。第 70-73 頁 [Niu Yao. Thoughts on modern Chinese character font design. Journal of Guangdong Light Industry Vocational and Technical College. 2015. Issue 2, Part 14, 70-73 pp.] [In Chinese]

10. 趙磊。 民國美術字體的"現代"研究。 工業設計。 江蘇師範大學美術學院。 2020 年第 3 期。第 146-147 頁 [Zhao Lei. «Modern» research on art fonts in the Republic of China. industrial design. Academy of Fine Arts, Jiangsu Normal University. 2020. Issue 3, 146-147 pp.] [In Chinese]

11. 杜安·比利。 用漢字設計民族圖案的研究。 藝術教育。 2006 年第 [Duane Billy. The research on designing ethnic patterns with Chinese Characters. Art education. 2006. 160 p.] URL: https://class1.dcollege.cyut.edu.tw/~daclab/students/92/2006-01.pdf (access date: 17.08.2022). [In Chinese]

УДК 75.046.3:27-312,9(477.52/.6) «20-21»
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-12

Василь КАРПІВ,
orcid.org/0000-0002-1297-8829
аспірант кафедри реставрації творів мистецтв
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) vasylkarpiv@gmail.com

Максим ТЕРЕХОВ,
orcid.org/0000-0001-7811-1294
старший викладач кафедри реставрації та експертизи творів мистецтв
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) maxim.olegovich1991@gmail.com

ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ РІЗНОЧАСОВОГО МОНУМЕНТАЛЬНОГО МАЛЯРСТВА

Результати дослідження які представлені у статті, спрямовані на виявлення та аналіз фахових літературних джерел, а також практичного досвіду з спроб розробки по збереженню і розшаруванню різночасового монументального малярства. У літературі є відомості про те що, в даний час європейські країни працюють над створенням технологій, що дають можливість розділити два різночасових твори і забезпечити їм обом, при цьому, повне збереження.

За часи радянської України були спроби розробки технологій по розшаруванню монументального різночасового малярства, але брак знань та сучасність технологій того часу не дозволяло якісно проводити збереження такого виду живопису. Питанню збереженню монументального різночасового малярства за часи незалежності України, приділялось досить мало уваги. В цілому розроблялись методики по дослідженню та видаленню пізніх різночасових нашарувань. Різночасовий живопис набагато простіше змити, ніж його зберегти шляхом розшарування та перенесення на нову основу. Такі дії приводять до втрати верхнього більш раннього живопису, а іноді і нижнього авторського, що наносять шкоду культурному середовищу країні.

В статті встановлено Європейський досвід реставрації та консервації монументального малярства, котрий починає розвиватись ще на початку XX століття. Активною у цьому напрямку є Польща. Дослідженням та розшаруваням займаться у Краківській Національній Академії Красних мистецтв ім. Я. Матейка, на кафедрі: «консервації та реставрації настінного малярства». Польські колеги відточують та удосконалюють методики по розшаруванням різночасового малярства та перенесенням його на нову основу, які дають можливість зберігати та безпечно транспортувати відшарований живопис, так званий «трансфер».

Обрано оптимальний метод, як прототип для подальшого його удосконалення, який втілено у реставрацію монументального мистецтва України.

Ключові слова: *реставрація, запис, методика реставрації, розшарування, різночасове малярство, трансфери, техніко технологічні дослідження (ТТД).*

Vasyl KARPIV,
orcid.org/0000-0002-1297-8829
Postgraduate student at the Department of Restoration of Works of Art
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) vasylkarpiv@gmail.com

Maksym TEREKHOV,
orcid.org/0000-0001-7811-1294
Lecturer at the Department of Restoration and Examination of Works of Art
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) maxim.olegovich1991@gmail.com

THE EXPERIENCE OF PRESERVING MONUMENTAL PAINTINGS FROM DIFFERENT PERIODS

The results of the research presented in the article are aimed at identifying and analyzing professional literary sources, as well as practical experience from attempts to develop preservation and layering of monumental paintings of different

periods. There is information in the literature that, at present, European countries are working on the creation of methods that make it possible to separate two works of different times and ensure both of them, at the same time, complete preservation.

During the times of Soviet Ukraine, there were attempts to develop technologies for the layering of monumental paintings of different periods, but the lack of knowledge and the modernity of the technologies of that time did not allow for the high-quality preservation of this type of painting. During the independence of Ukraine, relatively little attention was paid to the issue of preservation of monumental paintings from various periods. In general, methods were developed for the study and removal of late layers of various times. A different time painting is much easier to wash off than to preserve it by layering and transferring it to a new base. Such actions lead to the loss of the upper, earlier painting, and sometimes the lower author's, which harm the cultural environment of the country.

The article establishes the European experience of restoration and conservation of monumental painting, which began to develop at the beginning of the 20th century. Poland is active in this direction. He is engaged in research and layering at the Kraków National Academy of Fine Arts named after Y. Mateyka, at the department: "conservation and restoration of wall paintings".Polish colleagues are honing and improving techniques for layering paintings from different periods and transferring them to a new base, which make it possible to store and safely transport the peeled painting, the so-called "transfer".

The optimal method was chosen as a prototype for its further improvement, which was embodied in the restoration of monumental art of Ukraine.

Key words: *restoration, recording, restoration technique, layering, different time painting, transfers, technical and technological studies (TTS).*

Постановка проблеми. Велика кількість пам'яток України, особливо в її Західному регіоні, потребують професійної консервації та реставрації. Існує також велика чисельність пам'яток монументального малярства, що мають пізніші поновлення, які є не менш цінними за ранні зразки авторського живопису та потребують реставрації та консервації. Єдиним способом зберегти різночасове малярство є його відшарування від авторського та перенесення на нову основу.

Відшарування та перенесення на нову основу різночасового монументального малярства, ще недостатньо поширене та технологічно розвинуте в Україні. У таких передових країн Європи, як: Італія, Франція, Польща вже понад половину століття практично використовують методи по збереженню записів монументального малярства. Методи відшарування котрі використовують європейські колеги, дозволяють зберегти обидва шари живопису – первинний шар та різночасовий запис, який найчастіше є предметом художньої спадщини України.

Аналіз досліджень. У Європі, а саме у Польші реставраторка Марія Остажевська вже декілька десятиліть активно займається дослідженням та реставрацією монументального різночасового малярства. Реставраторка пропонує зберігати різночасовий живопис, шляхом його розшарування від авторського зображення сухим методом «strappo» та перенесення на нову основу. Перенесений різночасовий живопис на новій основі називається «трансфер». Це дуже складна та скурпульозна технологія, тому потребує максимально професійних навичок та вмінь.

Практичний приклад польської колеги по збереженню різночасового малярства наведений об'єкт дохідний будинок Plac Mariacki 3 у Кракові. В цьому об'єкті виявлено декілька шарів різночасового малярства з XVI по XIX століття. З часом змінювались смаки та бачення перебудови інтер'єра новим власником будівлі, це основна причина появи різночасових нашарувань. Результати реставрації та дослідження пані Марії Остажевської представлені у її наукових роботах (Ostaszewska ,1991: 73).

На території України у радянський період, ще на початку минулого століття, були спроби створення методів збереження записів монументального малярства. Дослідження та створення перших методів зі збереженням різночасових монументальних і станкових зображень почались у двадцятих роках XX століття (Дорофієнко та ін., 1996: С.561-563).

За часи незалежності України в цілому займались тільки збереженням станкового різночасового малярства. Реставратори – мистецтвознавці з Харкова та Львова, а саме: Терехов М. (Терехов та ін. 2021: С. 61-68), (Терехов, 2016: С. 151-153), (Терехов, 2017: С. 331-335). Долуда А. (Doluda та ін., 2021: С. 467-474). Почеква А. (Почеква, 2013: С. 309-312), (Іванів та ін., 2001: С. 50-52). Мокрій В., досліджували та розшаровували станковий різночасовий живопис.

Паралельно також, створювались способи по видаленню записів з використанням хімічних реактивів та механічних приладів, для розкриття авторського зображення. Пізні записи видаляють механічним шляхом під наглядом у мікроскоп з подальшим протиранням відповідним складом розчиника. Дослідженням та впровадження методик по видаленню станкових записів займались реставратори Дьоміна В., Циток К., Коротких В., ще на початку XI ст. (Дьоміна, 2018:112).

З усіх розчинників, що застосовують у реставрації, неможливо рекомендувати кращий, який

би у всіх випадках давав позетивні результати в роботі й гарантував повну безпеку для збереження живопису. Головна гарантія роботи це – великий досвід реставратора. Цей досвід складається зі знань, навичок, надзвичайної обережності, чуття, спостережливості й великої поваги до праці художника, твір якого він реставрує.

Досконалої методики з видалення записів створено не було, тому при видаленні верхнього шару фарби страждав й авторський живопис, при цьому зазнаючи великих втрат. У приватних зібраннях і колекціях на території України досить багато творів, які мають кілька шарів живопису, але багато хто вважає, що чим старіший і давніший живопис, тим він цінніший. У таких випадках значно простіше видалити верхній живопис, ніж його розшарувати й надати можливість зберегти всі шари живопису, при цьому губляться твори досить високого художнього рівня. У таких випадках рекомендовано розшарувати різночасовий живопис на об'єкті, ніж його змити.

В цілому активно питанням збереження монументального різночасового малярства в Україні ще не займались, тому це актуально в наш час, для збереження культурного надбання країни.

Мета – виявлення та аналіз літературних джерел, а також дослідження практичного досвіду з спроб розробки по збереженню різночасового монументального малярства та обрання оптимального методу для його впровадження у реставрацію монументального мистецтва України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність збереження різночасового малярства зазначав ще двадцяті роки XX в. І. Е. Грабар. Але відшарування фарбового шару – дуже трудомісткий і тривалий процес, пов'язаний з роботою зі шкідливими розчинниками. Тому розробки тривали досить довго. Перші досліди були зроблені в ЦГРМ в 1921 р. Д. Ф. Богословським стосовно ікон. Потім у 1934 р. пробні роботи виконували відомі реставратори Г. О. Чиріков, І. Н. Плеханов та В. О. Кириков, зразки цих робіт не збереглися. Щоправда, роботи проводилися з використанням оцтової кислоти. Метод перенесення живопису на нову основу став доступнішим після впровадження в реставрацію в 1959 р. (Г. Н. Томашевич та В. В. Філатовим) нейтральних органічних розчинників. У тому ж році В. В. Філатов розробив метод відшарування масляних та темперних записів на іконах із застосуванням паперового профілактичного заклеювання, осетрового клею та компресів, змочених органічними розчинниками.

Катастрофічним недоліком створеної методики було фрагментарне розшарування невеликих ділянок станкового живопису. Це означає, що треба було різати живопис на фрагменти, відшаровувати та переносити на нову основу. Такі руйнуючі дії неприпустимі у реставрації пам'яток мистецтва (Терехов та ін. 2021: С. 61-68).

У 1975–1976 роках. був розроблений метод відшарування без використання профілактичного заклеювання на плівку полівінілбутиралю (ПВБ). Пізніше ця методика стала застосовуватись і на монументальних пам'ятниках. Вона була впроваджена в реставраційну практику у 1978 р. С. В. Філатовим, що виконала відшарування в церкві «Іоанна Богослова» Макарівського цвинтаря під містом Саранськом. Також відомі досліди відшарування монументального та станкового запису, виконані в 1981 р. О. В. Лелекової та А. В. Іванової та А. І. Баєром у 1992 р.

Прикладом збереження монументального різночасового мистецтва з багатошаровим живописом є Преображенський храм Спасо-Евфросініевского монастиря XII ст., котрий знаходиться в місті Полоцьк, що біля кордону з Україною, в якому виявлено три шари олійного живопису. Розписи храму поновлялись кілька разів. Двічі були поновления в XIX столітті: 1833 і 1885 роках. Реставрація храму почалася в 2007 році, куратор реставрації Володимир Сарабьянов. У храмі виявлені суцільні олійні записи які повторюють авторський сюжет, але мають зовсім інші художні особливості. Цей випадок став першим об'єктом монументального живопису, на якому застосовано розшарування площею більше 100 м^2 з перенесенням на нову основу, що експонується в Полоцькій картинній галереї. (Терехов та ін. 2021:С.61-68).

За часи незалежності України, поступово відроджується свідомість збереження національної культурної спадщини. Проте, у процесі формування свідомості збереження пам'яток архітектури, а також творів монументального мистецтва стоїть питання про їх стан збереження, мистецьку вартість, як проведення консерваційно – естетичних робіт, щоб авторство первинних нашарувань було збереженим для подальших наукових досліджень. Ми повинні мати уяву о різних авторських малярських технік з врахуванням живописних принципів та канонів, максимально зберігати структуру та естетичну цінність автентичного авторського твору.

Практичним прикладом застосування польської технології у реставрацію різночасового малярства у колишній кам'яниці Еміновичівської місто Львів, Україна. У XVII ст. власником кам'яниці свого часу був рід Еміновичів. Саме, як кам'яниця Еміновичівська будівля числиця у списках з 1662-го та 1767 рр. У сер. XVIII ст.,

у власниками будівлі була родина Лубковських. У 1769 р. Петро Лубковський здійснив реконструкцію, котра не змінила об'ємно-просторову структуру будинку. З цією реконструкцією приміщень також у інтер'єрах з'являлись різночасові нашарування фарби, які потребують збереження.

Дослідженням та реставрацією об'єкта займались такі реставратори, як: Пахолків М., Безнос Н., Терехов М., під керівництвом художника реставратора монументального живопису в пам'ятках архітектури ІІІ категорії – Василя Карпіва. У процесі розширених пошукових досліджень, реставратори виявили різних періодів декілька шарів різночасового живопису у приміщеннях другого поверху в інтер'єрі кам'яниці. На основі досліджень сформовано технологічну та документаційну карту і прийнято рішення відкрити нижні шари малярства для подальшого дослідження, а пізніші нашарування живопису перенести та законсервувати на новій, технічно підготовленій основі, так званий «трансфери».

Перед розшаруванням поверхню малярства заклеїли декількома шарами японського паперу, а у якості клея використан 10% Klucel G. Після повного висихання паперу наклеєно ще два шари медичної марлі у якості додатково армування, клей також використано 10% Klucel G. Живопис розшарували від первинного зображення сухим методом «strappo» (рис. 1).

Рис. 1. Відшарований фрагмент живопису

Після зняття запису, проводились роботи з основою живопису тильної сторони. За для забезпечення стабільності та припинення подальшої руйнації живопису потоншена авторська основа. За реставраційною методикою авторська основа повинна бути не більше 2-3 міліметри (рис. 2, 3).

Наступний етап європейської технології є нарощування нової основи «реставраційного тиньку». Нарощування основи проводилось у чотири шари. Перший та другий шар наброшувався відповідним складом реставраційного «тиньку» а саме: 1 частина вапна, 1 частина крейди та 3 частини кварцового піску, також додавали 3 частину 12% клею ПВС «Китай». Цією суміщу проводилось нарощування перших двох шарів реставраційної основи. Третій та четвертий шар нарощувались таким же складом суміші тільки клей використано ПВС «японія». Для додаткової міцності клеїлась медична марля, між третім та четвертим шарами реставраційного «тиньку». Після повного висихання реставраційної основи, проводилась робота над лицевою стороною «трансферу» (рис. 4).

Рис. 2. Процес потоншення авторського тиньку

Рис. 3. Загальний вигляд тильної сторони живопису після потоншення авторського тиньку

Рис. 4. Етап нарощування нової основи «реставраційного тиньку»

Після зняття з лицьової сторони медичної марлі та японського паперу, встановлено, що відшарований живопис з верху має сім шарів побілки. Усі шари побілки мають різний колір та відносяться до радянського періоду (рис. 5, 6).

Рис. 5. Процес очистки живопису від різночасових шарів побілок

Рис. 6. Процес зняття з живопису захисного шару марлі

У ході розчисток відкрився авторський живопис, це дало змогу провести його атрибуцію. Відшарований живопис це частина карнизу, який знаходився між станами та стелею. Живопис виконано клеєвими фарбами та мають кутову форму. Авторський живопис виконано у декілька прийомів. Спочатку наносився як підклад темно-оливкового кольору, потім вугіллям наносився малюнок майбутнього живопису, а з верху нанесено фактурний шар основного живопису. Зображено орнаментальний фриз з рослинними мотивами та гірляндами.

Після завершення роботи над реставрацією живопису, для додаткового зміцнення та руйнації зроблені каркаси. Під кожний живопис спроектовано та зроблено «каркас», який складається з металу та дерева (рис. 7, 8).

На «каркас» фіксується лист пінопласту 2 мл., за допомоги технічного клею «момент». Наступним етапом є склеювання відшарованого живопису на готову конструкцію «каркас». Склеювання проводилось за допомоги наступної суміші: 1 частина вапна, 1 частина крейди та 3 частини кварцового піску, також додавали 3 частину 12% клею ПВС «японія» та потребує повного висихання суміші під певним навантаженням.

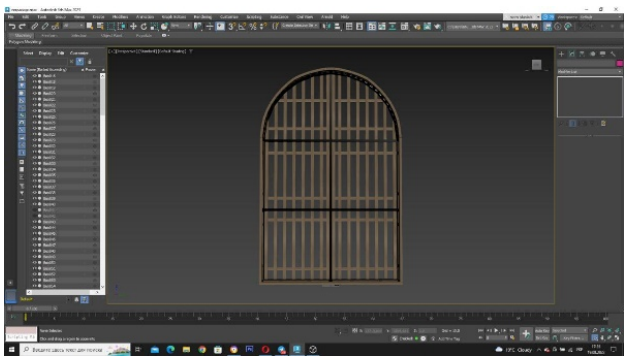

Рис. 7. Проєктування каркасів для відшарованого живопису

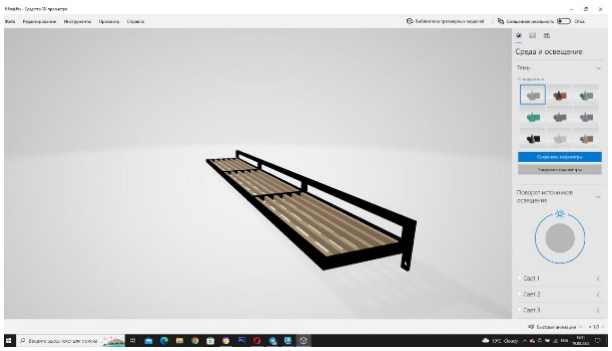

Рис. 8. Проєктування каркасів для відшарованого живопису

Рис. 9. Загальний вигляд відшарованого різночасового малярства на новій основі «трансфер»

Висновки

В перше за часи незалежності країни успішно впроваджена Європейська технологія з розшарування різночасового монументального малярства на об'єкті культурної спадщини України у м. Львів. За результатами проведених реставраційних робіт відшаровано та збережено більше десяти фрагментів живопису різних часових періодів, також відкрито нові історичні фрагменти розписів, які надалі консервуються та

науково досліджуються. Дана технологіє дозволяє зберегти різночасові шари живопису різних розмірів. Перевагою цієї технології є можливість безпечно транспортувати відшарований живопис для подальшого його експонування (рис. 9).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорофієнко І., Марампольский А. Розшарування та перенесення фрески на нову основу. Консервація і реставрація пам'яток архітектури : методичний посібник. Київ. Корпорація « Укрреставрація», Львів: Інститут «Укрзахідпроектреситаврація», 1996. С. 561-563.
2. Дьоміна В.С. Видалення записів XX ст. з творів темперного і олійного живопису XIX ст.: дипломна робота 05.00.12/ Харків. ак. диз. і мист. Харків, 2018. 112 с.
3. Іванів Б.І., Почеква А.І. Актуальність методики розшарування запису в темперному, олійному малярстві (ікони «Архістратиг Михаїл» з церкви села Семенівка). *Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток*. Матеріали та тези доповідей ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції 22-24 травня 2001 р. Київ, 2001. С. 50-52.
4. Почеква А.І. Актуальність проведення процесу розшарування та перенесення малярських шарів на нову основу. *Дослідження, консервація та реставрація музейних пам'яток: досягнення, тенденції розвитку*: наукові доповіді IX Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 – 31 травня 2013 р.). Київ: ННДРЦУ, 2013. С. 309-312.
5. Терехов М.О., Долуда А. О. Метод розшарування як можливість проведення атрибуції різночасвого живопису. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2021. Вип. № 37 (3). С. 61-68.
6. Терехов М.О. Методика хімічного розшарування різночасового темперного живопису з проміжним шаром ґрунта. *Актуальні питання мистецтвознавства:виклики XXI століття. Присвячена 95-річчу заснування вищої художньої школи Харкова* (Харків, 13 жовтня 2016р.) Харків, 2016р. С. 151-153.
7. Терехов М.О. Методика хімічного розшарування різночасового живопису з проміжним шаром ґрунта. *VII Міжнародний форум «Дизайн освіта 2017»* (Харків, 9-12 жовтня 2017р.) Харків, 2017р. С. 331-335.
8. Doluda A., Kovalova M., Tekhov M., Antonenkova N. Icon-painting with time trangressisve laers in Sloboda Ukraine in the centries. *International Journal of Conservation Science.* 2021. V. 12. № 3. pp. 467-476.
9. Ostaszewska M. Studia nad metodą utrzymania nierownej powierzchni tynku w transferze malowidła ściennego. „Ochrona Zabytkow" nr 2, 1991.

REFERENCES

1. Dorofiienko I., Marampolskyi A. Rozsharuvannia ta perenesennia fresky na novu osnovu. [Layering and transferring the mural to a new base]**.** Konservatsiia i restavratsiia pamiatok arkhitektury : metodychnyi posibnykKyiv. Korporatsiia «Ukrrestavratsiia», Lviv: Instytut «Ukrzakhidproektresytavratsiia», 1996. pp. 561-563 [In Ukrainian].
2. Domina V.S. Vydalennia zapysiv XX st. z tvoriv tempernoho i oliinoho zhyvopysu XIX st. [Deleting records of the twentieth century. from the works of tempera and oil paintings of the XIX century]: dyplomna robota 05.00.12/ Kharkiv. ak. dyz. i myst. Kharkiv, 2018. 112 s. [In Ukrainian].
3. Ivaniv B.I., Pochekva A.I. Aktualnist metodyky rozsharuvannia zapysu v tempernomu, oliinomu maliarstvi (ikony «Arkhistratyh Mykhail» z tserkvy sela Semenivka). [The relevance of the method of stratification of the record in tempera, oil painting (icons of "Archist Michael" from the church of the village of Semenivka)]. Problemy zberezhennia, konservatsii, restavratsii ta ekspertyzy muzeinykh pamiatok. Materialy ta tezy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 22-24 travnia 2001 r. Kyiv, 2001. pp. 50-52. [In Ukrainian].
4. Pochekva A.I. Aktualnist provedennia protsesu rozsharuvannia ta perenesennia maliarskykh shariv na novu osnovu. [The urgency of carrying out the process of layering and transferring paint layers to a new base]. Doslidzhennia, konservatsiia ta restavratsiia muzeinykh pamiatok: dosiahnennia, tendentsii rozvytku: naukovi dopovidi IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 27 – 31 travnia 2013). Kyiv: NNDRTsU, 2013. pp. 309-312. [In Ukrainian].
5. Terekhov M.O., Doluda A. O. Metod rozsharuvannia yak mozhlyvist provedennia atrybutsii riznochasvoho zhyvopysu. [The layering method as a possibility of attribution of different time paintings]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. 2021. Vyp. № 37 (3). pp. 61-68. [In Ukrainian].
6. Terekhov M.O. Metodyka khimichnoho rozsharuvannia riznochasovoho tempernoho zhyvopysu z promizhnym sharom grunta. [The method of chemical layering of different time tempera painting with an intermediate layer of soil]. Aktualni pytannia mystetstvoznavstva: vyklyky XXI stolittia. Prysviachena 95-richchu zasnuvannia vyshchoi khudozhnoi shkoly Kharkova. (Kharkiv, 13 zhovtnia 2016) Kharkiv, 2016. pp. 151-153. [In Ukrainian].
7. Terekhov M.O. Metodyka khimichnoho rozsharuvannia riznochasovoho zhyvopysu z promizhnym sharom hrunta. [The technique of chemical layering of different time paintings with an intermediate layer of soil]. VII Mizhnarodnyi forum «Dyzain osvita 2017» (Kharkiv, 9-12 zhovtnia 2017.) Kharkiv, 2017. S. 331-335. [In Ukrainian].
8. Doluda A., Kovalova M., Tekhov M., Antonenkova N. Icon-painting with time trangressisve laers in Sloboda Ukraine in the centries. International Journal of Conservation Science. 2021.V. 12. № 3. pp. 467-476. [In English].
9. Ostaszewska M. Studia nad metodą utrzymania nierownej powierzchni tynku w transferze malowidła ściennego. [Studies on the method of maintaining an uneven plaster surface in the transfer of a wall painting]. „Ochrona Zabytkow" nr 2, 1991. [In Polish].

УДК 784.3(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-13

Ірина КОНОВАЛОВА,
orcid.org/0000-0003-0133-1816
доктор мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри теорії і історії музики
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) konovalova.kulik@gmail.com

ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МЕЛОДИКО-ГАРМОНІЧНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ НА РІВНЯХ ЛАДУ І ФАКТУРИ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ НОВОГО ЧАСУ

Досліджується специфіка взаємозв'язків мелодичного та гармонічного чинників в умовах музики Нового часу та виявляється семантична роль означених перетинів в історичній еволюції музичного мистецтва та процесах інтонаційно-художнього світомоделювання. Сформульовано концептуальні засади мелодико-гармонічних співвідношень в ладотональній системі мажору і мінору на матеріалі композиторської творчості XVIII – XIX ст.

***Метою** розвідки є розкриття конструктивно-логічних принципів взаємодії чинників мелодії і гармонії, розглянутих у ладовому та фактурному аспектах в системі європейського мажоро-мінорного мислення на матеріалі західноєвропейської музики Нового часу.*

Визначено, що мелодико-гармонічні й фактурні процеси в тонально-гармонічній системі мажоро-мінорного мислення, що постійно спостерігаються у творчості презентантів віденського класицизму та романтизму, скеровувались у напрямі ладового розширення, з одного боку, та зміни основ його складу – з іншої. Підкреслено, що у фактурі, як специфічному чиннику в системі європейського мажоро-мінорного мислення, що забезпечує неповторне «обличчя» музичного твору або авторського стилю, зосереджена потенційна множинність варіантів комбінаторики мелодико-гармонічних утворень.

Лад, будучи абстракцією більш високого порядку по відношенню до інших чинників музично-мовної організації, являє собою стійку сторону системи. Його стабільність забезпечує нормативність гармонічних зв'язків та базових композиційних сфем, утворених на підставі взаємодії мелодичного тематизму і тональної логіки. Натомість, у певному художньому контексті, в процесі еволюції музичного мислення, оновлення жанрової палітри та її носія – фактури, лад постає динамічною інтонаційною системою. Зміни ладових властивостей здійснюються історично повільніше, ніж новації в царині мелодико-гармонічної взаємодії й розробки нових типів і видів фактури. За умов досягнення цими змінами кількісної межі, коли якісні характеристики ролей гармонії, мелодії та фактури стають іншими, – відбувається зміна й ладової системи.

***Ключові слова:** музичне мистецтво, мелодико-гармонічні зв'язки, європейська музика Нового часу, ладогармонічна система, музична фактура, лад, склад, музичне мислення.*

Iryna KONOVALOVA,
orcid.org/0000-0003-0133-1816
Doctor of Art Criticism (hab.dr), Associate Professor,
Head of the Department of Theory and History of Music
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) konovalova.kulik@gmail.com

REPRESENTATION FORMS OF THE MELODIC AND HARMONIC RELATIONSHIPS AT THE LEVELS OF HARMONY AND TEXTURE IN THE MUSICAL ART OF MODERN TIMES

The conceptual foundations of the melodic specifics and harmonic relations in the conditions of modern music are highlighted and their semantic role in the historical evolution of musical art and the processes of intonation world modeling is revealed.

***The purpose** of the research is to reveal the constructive and logical principles of interaction between the factors of melody and harmony, considered in the harmonic and textural aspects in the system of European major-minor thinking on the material of Western European music of the New Age.*

It is determined that melodic, harmonic and textural processes in the system of major-minor thinking were directed in harmonic expansion, on the one hand, and changes in the foundations of its composition, on the other hand.

It is emphasized that the texture, which concentrates a complex interaction of semantic coordinates (horizontal, vertical), and determines the unique "face" of a musical work or author's style, concentrates a potential multiplicity of combinatorics variants of melodic and harmonic formations.

The harmony, being a higher-order abstraction in relation to other constituent elements of the musical and linguistic organization, represents the stable side of the system. Its stability provides normativity of harmonic relations and basic compositional schemes formed on the basis of interaction of melodic themes and tonal logic. But, in a certain artistic context, in the process of evolution of musical thinking, renewal of the genre palette and its carrier – the texture, the harmony appears as a dynamic intonation system. Changes in harmonic properties are historically slower than innovations in the field of melodic and harmonic interaction and the development of new types of texture. When these changes reach the quantitative limit, when the qualitative characteristics of the roles of harmony, melody and texture become different, the harmonic system also changes.

Key words: *musical art, melodic and harmonic relations, European music of the New age, harmonic system, musical texture, harmony, composition, musical thinking, composer's creativity.*

Постановка проблеми. У дискурсі сучасного мистецтвознавства набуває значення осмислення засад музичного смислоутворення і стильової еволюції як безперервного становлення інтонаційних моделей світу. За цих умов проблематизується осягнення логічної взаємодії таких смислотворних чинників музичного мистецтва, як мелодія і гармонія, що відіграють істотну роль в історії розвитку музичної свідомості, процесах інтонаційного світомоделювання. Актуальним вбачається експлікація мелодико-гармонічних зв'язків в аспектах ладу і фактури, що увиразнюються в ладогармонічній системі мажору і мінору як утіленні динаміки європейської музичної свідомості і мислення Нового часу

Аналіз досліджень засвідчує, що заглиблення у проблематику мелодії, гармонії, ладу і фактури складають масштабну дослідницьку сферу в науці про музику. Специфіка зазначених універсалій музики відрефлектована у множинності ракурсів та осмислена у низці відповідних концепцій (Коновалова, 2021).

Сутнісну роль у порозумінні мелодико-гармонічних співвідносин відіграють праці з питань ладової організації, мелодії (М. Арановський, Л. Мазель, М. Папуш та ін.), гармонії (Т. Бершадська, Н. Гуляницька, Ю. Холопов), розглянуті у комплексі аспектів і ракурсів.

Особливо значущі для розкриття мелодико-гармонічних співвідносин набувають праці з дослідження проблем фактури – найменш дослідженої сфери в українській музикології (Гнатишин, 2015 : 134). Теорію фактури як системну цілісність, сформовану на підставі напрацювань М. Скребкової-Філатової, Ю. Тюліна, В. Холопової, суттєво збагачують наукові розвідки українських вчених. Для порозуміння концептуального поля пропонованої розвідки особливо значущими серед них є праці, в яких музична фактура осмислюється як виразник індивідуального стилю (Виноградов, 1977), розглядається в аспекті кореляції з тематизмом (Герасимова-Персидська, 1968), досліджується як динамічний чинник музичного формоутворення (Ігнатченко, 1980). Важливими є осягнення художньої (Москаленко, 2000), а також синтезуючої функцій (Приходько, 1991) функцій фактури.

Важливими є судження Т. Кравцова про сутність гармонії в системі інтонаційних зв'язків (Кравцjв, 1984).

До теоретичних розробок, змістовно пов'язаних із заявленим проблемним полем, слід віднести статтю Т. Бондаренко, скеровану на висвітлення «звукової єдності мелодії і гармонії» (Бондаренко, 1980), а також розвідку автора даної публікації, що містить концептуальні положення щодо мелодико-гармонічної кореляції в системі гомофонного мислення (Коновалова, 2021).

Проведений аналіз теоретичних джерел дає підстави стверджувати про значну розробленість і ґрунтовність висвітлення питань мелодії, гармонії, фактури і ладу у загальнотеоретичного плані. Проте специфіка взаємозв'язків означених чинників осягнута в дослідницькій літературі не повною мірою. Означена ситуація спонукає необхідність доповнення існуючих уявлень про форми мелодико-гармонічних взаємодій низкою положень, котрі висвітлюють загальну проблему у нових ракурсах, сприяючи заглибленню у механізми музичного стиле- та формоутворення, що складає актуальність даного дослідження.

Мета статті – розкриття конструктивно-логічних принципів взаємодії чинників мелодії і гармонії, розглянутих у ладовому та фактурному аспектах в системі європейського мажоро-мінорного мислення на матеріалі західноєвропейської музики Нового часу.

Виклад матеріалу. В якості однієї з найпоказових форм мелодико-гармонічної взаємодії розглянемо тонально-гармонічну систему мажору і мінору й репрезентативні для неї взірці музичних творів європейських композиторів Нового часу. Обрана проблематика зумовлює акцентуацію на принципах організації системи мажоро-мінорного ладового мислення, що сформувалася раніше історичного доби, іменованої «епохою панування гомофонно-гармонічного письма», та продовжує свій розвиток у зв'язку з посиленням неоромантич-

них тенденцій в музиці кінця XX – початку XXI ст. За цих умов, сформулюємо концептуальні засади і принципи мелодико-гармонічного співвідношення в аспектах фактури і ладу в мажоро-мінорної системи європейського музичного мислення

Гармонія, як змістовно-семантичне начало музики та специфічна звуковисотна структура, в системі гомофонного мислення постає динамічним чинником форми, адже на її підставі утворюється часові зв'язки частин, розділів, можливі у крупних масштабах завдяки наявності автентичного кадансу та централізовного ладу, «згорнутого» у тональному центрі. Процеси взаємодії означених центрів зумовлюють динаміку і статику музичної композиції при опорі на гармонічний склад. Гармонія набуває реалізації у фактурі – музичній тканині, що розкривається у взаємодії системи горизонтальної, вертикальних координата

Мелодичне начало в системі гомофонного мислення розкривається у нерозривній єдності з гармонічним, репрезентуючи функційну дієвість у множині ракурсів, зокрема: 1) реалізує гармонічний рух шляхом голосоведіння; 2) виконує роль провідного гомофонного голосу (теми-мелодії), відштовхуючись від гармонічної функційної основи; 3) поліфонізує акордику шляхом мелодичного фігурування й принципів голосоведіння, котрі утворюють агітаційність (що особливо важливо з точки зору фактури); 4) сприяє утворенню нетерцієвих й альтерованих нашарувань (шляхом «вторгнення» мелодичних тонів в акордику, сприяючи її істотній модифікації).

Фактура є специфічним чинником в системі європейського мажоро-мінорного мислення, що забезпечує неповторне «обличчя» музичного твору або авторського стилю. Саме у фактурі зосереджена потенційна нескінченність варіантів комбінаторики мелодичних та гармонічних утворень, починаючи від їх кількості, розподілу у часі до регістрового розташування тощо. Тісний взаємозв'язок фактури з жанровими явищами уможливлює здійснювати конкретний механізм семантичної взаємодії лінійно-горизонтальних та вертикальних координат у структурі багатоголосся.

Лад, будучи абстракцією більш високого порядку по відношенню до вищезазначених чинників музично-мовної організації, являє собою стійку сторону системи. Його стабільність забезпечує нормативність гармонічних зв'язків та базових композиційних схем, утворених на підставі взаємодії мелодичного тематизму і тональної логіки, тобто похідних від мелодії та гармонії як ключових, базових понять в ієрархії категорій музичного мистецтва. Натомість, у певному художньому контексті, в процесі еволюції музичного мислення (внаслідок авторських пошуків нових форм мелодико-гармонічних перетинів, оновлення жанрової палітри та її носія – фактури), лад, як інтонаційно-семантичне утворення, опиняється також і динамічною системою.

Зміна ладових властивостей уподібнюється руху часової стрілки: вони здійснюються історично повільніше, ніж новації в царині мелодико-гармонічної взаємодії й розробки нових типів та різновидів фактури. За умов досягнення цими змінами кількісної межі, коли вищезгадані якісні характеристики ролей гармонії, мелодії та фактури стають іншими, – відбувається зміна й ладової системи. Конктеризуючи висловлені теоретичні позиції, розглянемо декілька взірців мелодико-гармонічної взаємодії на матеріалі європейської музики Нового часу, створеної в умовах тонально-гармонічної системи мислення.

В процесі аналітики музичних творів віденсько-класичного стилю, на перший погляд, уявляється про незмінність в його межах засад ладу і складу. Натомість, мелодико-гармонічний комплекс в аспекті фактури (й, відповідно через останню – крізь призму жанрів) впливає на їх конструктивні основи.

Звернемось в якості прикладу до сонати F–dur (К.№ 332) В.А. Моцарта, свідомо обмежуючись межами викладу її головної партії. Обраний взірець викликає зацікавлення у зв'язку з незмінністю семиступенєвої діатонічної ладової основи. Утім, політематична будова цієї партії пов'язується з модулюванням в різні види фактури. Так, спочатку виникає типово гомофонна фактура (з властивою для неї функційною диференціацією на провідну лінію мелодії та гармонічний фон, так звані, «альбертієві» баси). Для провідної мелодії характерним у цій ситуації є рух по акордовим звукам, що утворюють гармонічну фігурацію і є свідченням гармонічного підґрунтя ладової інтонаційності у цій стильовій площині. Одночасно, у гармонічну фігурацію басів вторгається тонічний органний пункт (F), стверджуючи експозиційний тип побудови та водночас демонструючи розшарування музичної тканини через застосування неакордового мелодичного тону в гармонії: T – у нижньому сегменті, D – у верхньому (т. 3).

Виклад матеріалу у другому елементі теми головної партії (тт. 5–8) базується на поліфонічній імітації. Каденційний, узагальнено-сумуючий фрагмент даного епізоду (т. 9–12) базується на акордиці.

Наступний тематичний сегмент головної партії має фольклорне підґрунтя з ознаками дансант-

ності, завдяки чому фактура у ньому не зводиться до гармонічного опосередкування. Звертає на себе увагу секундовий рух у мелодії й гетерофонне дублювання (за типом втори) у партіях правої та лівої рук з включенням інтонеми «золотого валторного ходу». Фактурно-імітаційний комплекс в цьому художньому осередку веде до модуляції складу, риси котрої спостерігались також і у попередній побудові (від гомофонії до поліфонічної імітаційності). Зазначена складова модуляція, у свою чергу, впливає на фактурну форму ладу, котра демонструє перехід з мажору в іонійський лад, із властивою йому монодійною основою. Застосований принцип дублювання голосів лише маркує дану основу, сприяючи утворенню «потовщеної мелодії». Природньо, що гармоніко-фактурна основа головної партії сонати В.А. Моцарта, що аналізується, повертається у кадансовій зоні головної партії.

Слід підкреслити, що у фактурі клавірних та оркестрових творів віденських класиків зосереджені важливі моменти, котрі визначають «живе дихання» мелодико-гармонічної взаємодії як певного «ядра» й рухомої сили музичної процесуальності. Тенденція до уніфікації, нормативності та формульності розповсюджується у стилі віденського класицизму не тільки на саму ладогармонічну сферу, але й також на мелодичний малюнок і фактурну конфігурацію. Ця тенденція постійно «порушується», утворюючи внутрішній стрижень тієї антиномії (тези та антитези), котрий є внутрішньою пружиною, імпульсом музично-художньої драматургії.

У даному аспекті доцільно розглядати стійкі прийоми письма, які, в силу певної звички, іноді не помічаються, а також розглянути деякі музично-технологічні знахідки, котрі демонструють композитори доби Новітнього часу. За цих умов, звернемось до питань засобів фактурного викладу гармонічного багатоголосся акордово-хорального типу, до яких у теоретичній музикології відносять три різновиди фігурації (мелодичну, гармонічну й ритмічну), а також колористичне нашаруваня, що зводиться переважно до октавного дублювання басового голосу. На практиці прийомів фактурного викладу налічуються значно більше, враховуючи варіанти їх комбінаторики. Саме на цій синтезуючій підставі й набула розквіту у композиторській практиці романтичної доби ситуація диференціації пластів фактури, що ґрунтується на новому принципі взаємодії «рельєфу» та «фону».

Наведемо приклад мелодико-гармонічної взаємодії з «ефектом терцієво-секстової кореляці» (термін Є. Титової), що утворюється на значних ділянках музичної композиції та в окремих шарах музичної тканини «стрічкові» (термін Ю. Тюліна) терцієво-секстові утворення, що є наслідком поєднання різних фактурних компонентів однією мелодичною ідеєю. Під «стрічковим» рухом усвідомлюється гомогенний пласт усіх фактурних голосів, що паралельно рухаються. Зазначений фактурний прийом, що має фольклорне підґрунтя (втора у народнопісенному багатоголоссі), набув віддзеркалення у ранніх формах професійного багатоголосся (фобурдон), у поліфонії вільного та суворого письма (у вигляді контрапунктів, що припускають подвоєння голосів), та взірцях гомофонно-гармонічного стилю. У у різних модифікаціях він набув розповсюдження в музиці XX – поч. XXI ст. (зокрема у джазих блок-акордах).

Характерною особливістю наступного прикладу – головної партії 1-ої частини сонати для фортепіано № 19 Л. ван Бетховена – є суворо гармонічне ведення корелятовного терцієвого пласта, розташованого у партії лівої руки. На підставі аналітики триголосого гармонічного викладу, характерного для обраного взірця, можна дійти висновку, що акордова послідованість, котра утворюється укладається в гармонічну схему (тт. 1–3). Натомість, прослідковується й прагнення створити одночасно двокомпонентний контрапункт мелодико-поліфонічного змісту (партії правої руки –лівої руки). «Потовщений» пласт, розташований у партії лівої руки дозволяє сумістити у даному викладі сувору гармонічну логіку й значний поліфонічний потенціал, пов'язаний з придбаною дією мелодичного чинника.

Звертає на себе увагу й розташування фактурних голосів, що сприяє також неповторності ефекту воздії створеного музичного образу: на відміну від традиційного викладу вертикалі (побудованої за принципом піраміди, де широкий пласт розташований внизу, тісний – зверху), у цьому випадку презентована, «зворотня» піраміда. У зв'язку з чим, терцієвий контрапункт, поряд із своєю функцією другого рельєфу, набуває й функцію підголоску-фону, що офарбовує дану музичну думку в елегійні тони.

Щодо ладового змісту з боку впливу на нього мелодико-гармонічного комплексу в його фактурному вигляді, слід зазначити, що виражених зрушень у складі не спостерігається (на відміну від сонати F-dur В.А. Моцарта). У той же час, мелодичний потенціал бетховенського взірця віддзеркалюється на характері ладо-грмонічних перетинів. Це унаочнюється у використанні секундового зв'язку початкової гармонічної інтонації (I6/3–VII6/3–I5/3). Відзначимо, що використ-

тання у подібних зворотах секстакорду VII ступеня притаманно й для творчості І.С. Баха. Окрім того, зазначений секстакорд був майже історично першим репрезентантом домінантової функції в умовах формування автентичних кадансів у раннє класичному багатоголоссі неполіфонічного типу, наприклад, у раніше згаданому фобурдоні.

У фактурі фортепіанних творів Л. Бетховена міститься множина аналогічних моментів, зумовлених прагненням створити у межах суворо гармонічної, майже «графічної» фактури (з мінімальним зверненням до мелодичної фігурації), поліфонічну якість. Розповсюдження в гармонічній мові творів Л. Бетховена набувають ненормативні подвоєння в акордиці, квінтові паралелелізми, стрибки у середніх голосах фактури, що дозволяють отримати імітації зворотів провідного тематичного голосу. Отже, спостерігається тенденція надання фактурі значення інтонаційного «резервуару» музики, що зумовлює еволюцію фактури, збагачення її форм і різновидів (поліфонія пластів, принцип накладання).

В історичній перспективі ознаки цієї тенденції прослідковуються в музиці романтичної доби, зокрема у фактурі фортепіанних творів Ф. Шопена. Видатний польський композитора був тим митцем, котрий у сфері мелодико-гармонічних взаємодій виявився найближчим адаптом Л. Бетховена. При цьому, у Ф. Шопена ці тенденції стають системою, у той час, як у Л. Бетховена вони тільки намічалися. Не порушуючи відомі положення щодо інтонаційної специфіки шопенівського мелосу, загострімо питання нових типів мелодико-гармонічних та складо-фактурних співвідношень, стверджених в музиці. Ф. Шопена.

Вагомішим аспектом розкриття сутності даних співвідношень виявляється не лише паритетне співвідношення і взаємозамінність «рельєфу» та «фону», їх багатоскладовість та тривимірний принцип конфігурації фактурної основі (що тяжіє до глибинної координати), але й майже не досліджений засіб організації фактурної горизонталі. Фактурні «ячійки» в музиці Ф. Шопена знаходяться у рухомому співвідношенні з синтаксичними одиницями. Детермінантом синергії синтаксису і фактури є особливі форми співвідношення мелодико-гармонічних первнів та специфіка їх метроритмічної організації.

Звернемось в якості ілюстрації зазначених положень до першого періоду тріо з ноктюрну *g-moll* ор. 37 № 1 Ф. Шопена. Протягом восьмитактової побудови автором надано монометричний хорально-акордовий рух, в умовах якого такий чинник синтаксису як ритмічні зупинки практично нейтралізуються. На перший план виходить гармоніко-мелодичне співвідношення у вигляді повторності гармонічних та мелодичних формул. Гармонічний виклад у цьому музичному фрагменті базується на чотирьох тризвуках. Всередені побудови діє функційна тріада I–VI –V). При цьому комбінування послідовності цих ступенів та утворений малюнок верхньо-мелодичного пласта складають високу ступінь внутрішньої напруги, контрасту динаміки і статики у ладовому становленні. Формотворчу динаміку Ф. Шопен знаходить в царині змінних функційних співвідношень, заключених у традиційному гармонічному звороті централізованого мажорного ладу (T– S –D –T).

У першому та другій половині другого тактів виникає пара тризвуків, співідношення котрих спочатку є дзеркально симетричним (1-й такт), потім парно періодичним (друга половина 1-го такту порівняно з першою половиною 2-го такту). Завядяки «порушеному» співвідношенню тонів (того, що творить та його результату творення), при якому I ступінь є відхиленням D в S, а також місцеположенню цих двох акордів у ритмічному просторі (від 1-ї у першому такті на сильному часі та у ньому ж на останній, слабкій долі»; у другому такті I ступінь – на другій, слабкій долі) музичний рух утворює ефект маятника, що здійснює коливання. Зі вступом V ступеня на відносно сильній долі другого такту виникає динамізація, що прояснює ладову ситуацію. Досконалий каданс, натомість, у цьому фрагменті не утворюється завдяки переміщенню I ступеня на слабку четверту долю. У третьому такті, де виникає послідовність V–VI, реалізуючи не лише мелодичний потенціал цієї музики через секундові сполучення акордів, але й прямо віддзеркалюючи в гармонії рух ступенів у вихідній мелодичній поспівці. Повторного типу друге речення уможливлює інтерпретувати його одночасно як повтор, що не створює, контрастний розділ форми, і одночасно варіант першого речення, завдяки виконавським засобам виразності – агогіці, динаміці й артикуляції.

Художній приклад з ноктюрну Ф. Шопена, запозичений задля виявлення специфіки мелодико-гармонічної кореляції, написаний у чотириголосому форальному викладі, що дозволяє провести порівняльні аналогії з хоралами І.С. Баха. Проте, якщо в музиці останнього мелодичний первень виявляється через фігурації й голосоведіння, сприяючи поліфонізації акордово-гармонічного типу викладу, у Ф. Шопена зв'язок цих елементів здійснюється на глибинному рівні ладу й складу. На ладовому рівні – це внутрішня

модуляційність, що досягається за рахунок перемінних функцій (нове «прочитання» тріади TSD); на рівні складу – «включення» секундового мелодичного зв'язку у кадансових зонах, віддзеркаленого у вихідній музичній тезі. Крізь призму цього зв'язку здійснюється «відхилення» у монодичну форму ладу (тобо у склад).

У хоралі І.С. Баха звертає на себе увагу модуляційний процес як провідний засіб динаміки музичного становлення та «остаточна» діатоніка у вигляді секундових та терцієвих зв'язків, віддзеркалена у напрямі модуляції з G-dur в a-moll. Лише каданси сприяють ствердженню автентичності та централізованого ладу. Проте у усередині побудов розвиток підкорений мелодичному чиннику як у царині горизонталі гармонічних послідовностей, так і у сфері голосоведіння. Пізньоромантична композиторська традиція постала закономірним ітогом еволюції європейського музичного мислення як у сфері естетико-художніх пошуків, так і у царинах техніці письма ті музично-мовної організації. Тенденції до ладового розширення знайшли своє повне й багасторонне вираження, інтергуючись у творчості Р. Вагнера, а також у ладовому синтезі, властивому композиторському стилю Ф. Ліста.

Висновки. Здійснений аналіз взірців творчості європейських композиторів Нового часу дає підстави стверджувати, що логіка мелодико-гармонічної взаємодії визначально спрямована убік складових та ладових модифікацій. Реалізуючись на фактурному рівні, вони створюють особливу динаміку становлення останніх, що може бути презентована у певному музичному творі, музичній формі як даності та в історико-стильовому аспекті. Розкриття специфіки мелодико-гармонічної взаємодії на матеріалі творів І.С. Баха, В.А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Шопена засвідчило індивідуалізацію пошуків митців при збереженні загальних магістральних тенденцій.

В музиці І.С. Баха (завдяки остаточному зв'язку з ренесансною поліфонією), а також віденських класиків і представників музичного романтизму такі властивості ладу й складу, як перемінність, динамічність, вбудовані усередину мажоро-мінорної тональної системи. Семантчний зв'язок останньої із складо-фактурним принципом мислення віддзеркалений у взаємозамінюваності самих термінів «тонально-гармонічна система», «гомофонно-гармонічний стиль», що продемонстровано в ході аналітики.

Запропонована модель аналізу взаємодії чинників мелодії та гармонії, що спирається на глибинні принципи ладу і складу, а також фактури, може бути екстрапольована на осягнення взірців музичної творчості у широкому історико-стильовому діапазоні, зокрема Новітнього часу, що складає подальші перспективи розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Т. Звукова єдність мелодії і гармонії. *Українська музика.* 1980. № 4. С. 4–5.
2. Виноградов Г. Музична фактура як аспект дослідження стилю. *Українське музикознавство.* Київ : Музична Україна, 1977. Вип. 12. С. 91–107.
3. Герасимова-Персидська Н. Про деякі закономірності впливу тематизму на фактуру. *Українське музикознавство*. Київ : Музична Україна, 1968. Вип. 3. С. 168–178.
4. Гнатишин О. Фактура як предмет уваги української музикології: концептуальний аспект *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство.* Київ : Міленіум, 2015. Вип. II (5). С. 133–139.
5. Ігнатченко Г. Про взаємозв'язок фактурного розвитку і форми. *Українське музикознавство* (Республ. міжвідомчий наук.-метод. збірник). № 15. Київ : Музична Україна, 1980. С. 131–141.
6. Коновалова І. Теоретичні аспекти кореляції мелодичного та гармонічного чинників у системі гомофонного мислення. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових приць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 40. Том 2. С. 23–29.
7. Кравцов Т. Гармонія в системі інтонаційних зв'язків. Київ : Музична Україна, 1984. 160 с.
8. Москаленко В. Художня функція фактури (до визначення поняття). *Музикознавство: з XX у XXI століття. Науковий вісник національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*. Київ : НМАУ, 2000. Вип. 7. С. 56–65.
9. Приходько В. До вивчення синтезуючої функції фактури. *Українське музикознавство*. Київ : Київська державна консераторія імені П. І. Чайковського, 1991. Вип. 26. С. 216–229.

REFERENCES

1. Bondarenko, T. (1980). Zvukova yednist′ melodii i harmonii. [Sound unity of melody and harmony]. *Ukrainian music*. № 4. P. 4–5. [in Ukrainian].
2. Vynohradov, H. (1977). Muzychna faktura yak aspekt doslidzhennia styliu [Musical texture as an aspect of style research]. *Ukrainian musicology*. Kyiv: Muzychna Ukraina. Issue 12. P. 91–107. [in Ukrainian].
3. Herasymova-Persydska, N. (1968). Pro deiaki zakonomirnosti vplyvu tematyzmu na fakturu [About some regularities of the impact of thematism on texture]. *Ukrainian musicology*. Kyiv: Muzychna Ukraina. Issue 3. P. 168–178. [in Ukrainian].

4. Hnatyshyn, O. (2015). Faktura yak predmet uvahy ukrayins′koyi muzykolohiyi: kontseptual′nyy aspekt [Texture as a subject of attention of Ukrainian musicology: conceptual aspect]. *International Herald: culture, philology, musicology.* Kyiv: Milenium. Issue II (5). P. 133 – 139. [in Ukrainian].

5. Ihnatchenko, H. (1980). Pro vzaiemozviazok fakturnoho rozvytku i formy [On the relationship between textural development and form]. *Ukrainian musicology. (Republic of interdepartmental scientific-methodological collection)*. No. 15. Kyiv: Muzychna Ukraina. P. 131–141.

6. Konovalova, I. (2021). Teoretychni aspekty koreliatsii melodychnoho ta harmonichnoho chynnykiv u systemi homofonnoho myslennia [Theoretical aspects of the correlation of melodic and harmonic factors in the system of homophonic thinking]. *Current issues of humanitarian sciences: interuniversity collection of scientific essays of young scientists of Ivan Franko State Pedagogical University of Drogobytsk.* Drohobych: «Helvetika» publishing house. Issue 40. Volume 2. P. 23–29. [in Ukrainian].

7. Kravtsov, T. (1984). Harmoniia v systemi intonatsiinykh zviazkiv [Harmony in the system of intonation relationships]. Kyiv: Muzychna Ukraina. 160 p. [in Ukrainian].

8. Moskalenko, V. (2000). Khudozhnia funktsiia faktury (do vyznachennia poniattia). [The artistic function of texture (to define the concept)]. *Musicology: from the 20th to the 21st century. Scientific Bulletin of the National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky.* Kyiv: NMAU. Issue 7. P. 56–65. [in Ukrainian].

9. Prykhodko, V. (1991). Do vyvchennia syntezuiuchoi funktsii faktury [To study the synthesizing function of texture]. *Ukrainian musicology.* Kyiv: State Conservatory named after P. I. Tchaikovsky. Issue 26. P. 216–229. [in Ukrainian].

УДК 75.047.034.7(477)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-14

Ольга КОНОВАЛОВА,
orcid.org/0000-0002-1782-4757
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри образотворчого мистецтва
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) o.konovalova@kubg.edu.ua

Наталія ПРОХОРОВА,
orcid.org/0000-0001-5983-4809
старший викладач кафедри образотворчого мистецтва
Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) natalyprokhorova@i.ua

НЕБО ЯК ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ГРИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЖИВОПИСІ

У статті обґрунтовано формальний і семантичний зв'язок сучасного мистецького простору із добою бароко XVII–XVIII ст. на теренах України. Увагу зосереджено на живописних творах сучасних українських художників, композиційною особливістю яких є зображення «абсолютного» неба без позначення земної площини. Зазначена тенденція виявлена вперше й прослідковується, зокрема, у полотнах В. Ралко, В. Трубіної, С. Бєліка, І. Коновалова, М. Мамсікова. Виокремлені полотна розглянуто у контексті принципів барокової естетики з урахуванням викликів XXI ст., зокрема, інформаційної революції і суспільно-політичних катаклізмів. Виявлена група творів пейзажного жанру підкреслює ментально-культурну тягліcть барокового світовідчуття як національної парадигми.

Небесний простір завжди був неодмінною складовою української культури в її візуальних та вербальних проявах. Від Одкровення Йоанна Богослова (I ст. н.е.): «І небо сховалося, звившись, як сувій», барокових ікон Покрова Богородиці XVII–XVIII століть – і до віршів Михайла Петренка (1817–1862): «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю» (1841) і Людмили Максимлюк «А сотню вже зустріли небеса» (2014).

Для доби бароко безкінечний Космос виявився наповненим планетами й міріадами зірок, а для сучасної людини – хмарними сервісами. Небо у бароковому сакральному мистецтві – це матеріалізація Царства Небесного, що передбачає певний канон тематичного репертуару. У той час як безмежний простір з мегабайтами інформації тільки набуває активної візуалізації у сучасних художників.

Проведене дослідження дозволяє говорити не тільки про унікальну співзвучність двох епох – сьогодення й українського бароко XVII–XVIII століть. Ментальність українського народу вибудовувалась на контрастах барокової естетики: життя/смерть, спокій/екстаз, гармонія/дисонансність. Утім, через пітьму і смерть завжди лунає прагнення до утвердження буття, що, зрештою відображає оптимістичне світовідчуття, характерне для візуальної творчості сучасних митців і нації загалом.

Аналіз живописних творів останнього десятиліття у контексті естетики доби бароко дозволяє вкотре усвідомити тісний зв'язок із національною культурною спадщиною і надає поштовх для активного творчого осмислення традицій українського мистецтва.

Ключові слова: *пейзажний жанр, образ неба, сучасний українській живопис, естетика бароко.*

Olha KONOVALOVA,
orcid.org/0000-0002-1782-4757
Ph.D.,
Associate Professor at the Department of Fine Arts
Borys Hrinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) o.konovalova@kubg.edu.ua

Natalia PROKHOROVA,
orcid.org/0000-0001-5983-4809
Lecturer at the Department of Fine Arts
Borys Hrinchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) natalyprokhorova@i.ua

THE SKY AS SPACE FOR INTELLECTUAL PLAY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PAINTING

The article substantiates the formal and semantic connection of modern-day artistic space with the Baroque era of the 17th-18th centuries on the territory of Ukraine.

The attention is focused on the paintings of contemporary Ukrainian artists, the compositional feature of which is the image of the "absolute" sky without denoting the earth's plane. This trend was discovered for the first time and can be traced, in particular, in the canvases of Vlada Ralko, Valeriya Trubina, Serhiy Belik, Ihor Konovalov and Maksym Mamsikov. Selected canvases are considered in the context of the principles of Baroque aesthetics, taking into consideration the challenges of the 21st century, particularly the information revolution and socio-political cataclysms. The identified group of works belonging to the landscape genre underlines the mental and cultural durability of the Baroque worldview as a national paradigm.

The heavens have always been an integral part of Ukrainian culture in both their visual and verbal manifestations. From the Revelation of John the Theologian (1st century AD): "And the sky hid itself, curled up like a scroll", Baroque icons of the Protection of the Mother of God of the 17th-18th centuries - and to the poems of Mykhaylo Petrenko (1817-1862): "I look at the sky and a thought comes to mind" (1841) and Ludmila Maksymlyuk "And the heavens have already met one hundred "(2014).

For the Baroque era, the infinite Universe appeared to be filled with planets and myriads of stars, and for modern man with cloud services. The sky in sacred Baroque art is the materialization of the Kingdom of Heaven, which implies a certain canon of thematic repertoire. While the boundless space with megabytes of information is only actively visualized by contemporary artists.

The research that was carried out allows us to talk not only about the unique consonance of two eras - the present day and Ukrainian Baroque from the 17th-18th centuries. The mentality of the Ukrainian people was built on the contrasts of Baroque aesthetics: life/death, peace/ecstasy, harmony/dissonance. However, through darkness and death, there is always a desire to assert existence, which ultimately reflects the optimistic worldview that is characteristic of the visual creativity of modern artists and the nation in general.

Analysis of paintings from the last decade in the context of the aesthetics of the Baroque era enables us, once again, to realize the close connection with national cultural heritage and provides impetus for active creative comprehension of the traditions that exist in Ukrainian art.

Key words: *landscape genre, images of the sky, modern Ukrainian painting, Baroque aesthetics.*

Постановка проблеми. У сучасному українському живописі виявлено твори, які формують у пейзажному жанрі окремий «кластер» – масштабне зображення неба: без лінії горизонту, інколи із включенням у композицію об'єктів різної природи й функції. На полотнах кінця XX – XXI ст. з'являються як звичні для повітряного простору: кульки, парашути, літаки, так і «alien body» – інородні тіла: фрагменти архітектурних конструкцій, стилізовані фігурки іграшкових зайчиків. Зазначені об'єкти не тільки виводять глядача за межі гравітаційного поля, а й створюють додаткові семантичні нашарування, які виявилися можливими лише в добу інформаційної революції і соціальних катаклізмів. Актуальність становить визначення спорідненостей із добою бароко з метою простеження певних символічних, естетичних і ментальних засад, які, зрештою, маркують національну ідентичність.

Відтак, дослідження сформовано згідно хронологічного принципу й руху від загального до конкретного. Мистецтвознавчий аналіз полотен сучасних українських митців сприятиме виявленню спорідненості культурних площин минулого і сьогодення. Компаративний метод дозволить визначити спільні риси й розбіжності як відповідну аргументацію щодо застосування терміну «небо-бароко» для позначення окремої категорії живописних творів у системі національного пейзажного жанру кінця XX – XXI століть.

Аналіз досліджень. Тема неба у сучасному живописі України не виокремлювалась у самостійне дослідження, оскільки не було підстав – значної кількості творів, у композиції яких саме небо домінувало на площині. Адже зображення повітряного простору – загалом неодмінна складова живописних творів світового мистецтва. Утім, з кінця XX ст. художники стали виявляти увагу до зображення виключно небесного простору, без маркувань лінії горизонту і земної площини. Поява корпусу творів із відповідною тематикою стала підставою для даного дослідження, оскільки у сучасному мистецтвознавстві зазначене явище не констатовано.

Утім, варто відзначити роботи видатних діячів науки, важливі для виявлення спорідненості доби бароко із процесами у сучасному суспільстві. Науковець-енциклопедист Д. Чижевський у добі бароко вбачав прикмети національного характеру. У книзі «Філософія Г. С. Сковороди» він робить такий висновок: «…Бароко та романтика – саме ті періоди духової історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток…. Якими б шляхами не пішов духовий розвиток України, – той розвиток мусить нав'язувати раз у раз до тих самих центральних епох у духовній історії України – до барока та романтики» (Чижевський, 2004: 207–208).

У збірці наукових статей «Українське бароко та європейський контекст» висвітлюються проблеми становлення української національної культури другої половини XVI – першої половини XVIII століть. Розглядається ідейна спрямованість мистецтва бароко, його стильові та жанрові

особливості. Важливою для даного дослідження є стаття Л. Міляєвої, у якій філософсько-символічний характер поетики українського бароко виявився суголосним культурно-історичним викликам XXI століття (Міляєва, 1991).

Спорідненість між мистецтвом сучасності і класичною добою бароко на Україні була актуалізована завдяки проекту «Міф «Українське бароко» у Національному художньому музеї м. Києва 2012 року. Куратори виставки підкреслювали: «барокова модель культури, що склалася в Україні в дуже складний період її історії – у XVII – XVIII століттях, багато в чому визначила риси національної свідомості, постійно відгукуючись не тільки в мистецтві, а й у ментальності, в особливостях суспільного життя, в політиці» («Міф українське бароко»…2012). Презентуючи твори широкого хронологічного діапазону із залученням полотен художників XX – початку XXI століття, організатори відзначили, що «барокова» складова української культури проявляється в усіх сферах нашого життя.

Представлений музейний проект сприяв детальному аналізу сучасної художньої творчості й виявленню прискіпливої уваги митців до зображення «абсолютного» небесного простору. Зазначена тенденція прослідковується, зокрема, у живописних полотнах В. Ралко, В. Трубіної, С. Бєліка, І. Коновалова, М. Мамсікова. Відтак, для визначення характерних ознак у пейзажах представлених митців пропонується розглядати принципи класичної барокової естетики з урахуванням викликів XXI ст., зокрема, інформаційної революції і суспільних катаклізмів.

Мета статті – виявлення й аналіз тенденції, яка базується на демонстрації неба як композиційно-змістовної домінанти у полотнах сучасних українських художників.

Виклад основного матеріалу. Відслідковуючи творчість українських живописців, спілкуючись не тільки з майстрами пензля, а й з реалізаторами художніх матеріалів, ми звернули увагу на ситуацію, яка склалася у мистецькому просторі на початку XXI століття. На виставках увагу привертали полотна із зображенням неба – без лінії горизонту і будь-яких інших позначок сил гравітації. Відтак, виникла слушна думка дослідити зазначений феномен. Результатом ознайомлення з живописом сучасних художників стало виявлення значної групи творів, де «абсолютне» небо займає все полотно. Але навіть не композиційний аспект виокремив ряд полотен – стихія неба стала певним «резервуаром» для різноманітних об'єктів, як природних для стихії неба (літаки, повітряні кульки, парашути), так і зовсім несподіваних об'єктів (молекули, схожі на іграшкових зайчиків).

Небесний простір завжди був неодмінною складовою української культури в її візуальних та вербальних проявах. Від Одкровення Йоанна Богослова (I ст. н.е.): «І небо сховалося, звившись, як сувій» [8], барокових ікон Покрова Богородиці XVII–XVIII століть – і до віршів Михайла Петренка (1817–1862): «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю» (1841) і Людмили Максимлюк «А сотню вже зустріли небеса» (2014).

Але тільки впродовж останніх двадцяти років XXI ст. візуалізація неба перетворилась на абсолютно самостійну живописну субстанцію, населену природними і штучними об'єктами. Відтак, щоб виявити унікальність і новизну зазначеного явища, виникає потреба провести паралелі з іншими епохами, візуальний репертуар яких також фокусується на зображенні небесного склепіння. Адже кожна доба сформувала свої наративні ряди (символічні, реалістичні), де небо виступає як безмежна стихія супротив земної тверді. Це, зокрема, полотна В. ван Гога («Зоряна ніч», 1889), М. Реріха («Небесний бій», 1912, «Веління неба», 1915), А. Куїнджі («Місячна ніч на Дніпрі», 1880, «Хмара», 1908), С. Васильківського («Вітряки», 1915). Проте, у зазначених полотнах, як і багатьох інших класичних пейзажах, завжди присутня константа земля/небо.

Утім, найбільш відповідною сучасній демонстрації безмежжя небес виявилась саме доба бароко, її естетика і символіко-тематичний репертуар з контрастами світовідчуття й відповідними дуальностями – життя/смерть, спокій/екстаз, гармонія/дисонансність.

Варто відзначити, що межа XX – XXI ст. має надзвичайно важливу спільну рису із епохою Нової історії XVII століття – наукову революцію. Мікроскоп Антоні ван Левенгука 1674 р. вперше показав науці одноклітинні організми. Удосконалений Галілео Галілеєм у 1609 р. телескоп вперше дозволив здійснити кілька важливих астрономічних відкриттів, зокрема, гори і кратери на Місяці, розміри зірок та їхню колосальну віддаленість, Чумацький Шлях як скупчення окремих зірок. У Посланні до Франческо Інголі (1624) Галілео Галілей розбиває застарілий світогляд, висловлюючись про грандіозність Всесвіту: «Невже вам не відомо, що досі ще не вирішено (і я думаю, що людська наука ніколи не вирішить), чи обмежений конечний Всесвіт чи нескінченний?» (Галілео Галілей. Послання…). А Григорій Сковорода в цій безмежності вбачав дуалізм, що характеризує не тільки баракову естетику загалом, а згодом маркує і простір культури

межі XX – XXI століть: «В цьому цілому світі – два світи, з яких складається один світ: світ видимий і невидимий, живий і мертвий, цілий і розпадливий» (Сковорода, 1983: 258).

На зламі XIX – XX ст. було підтверджено слова видатного українського філософа-мандрівника, науково фіксуючи пульсацію світу «невидимого», виявляючи рентгенівське випромінювання (1895), радіохвилі (1895–1899). Але справжня революція, інформаційна, розпочалась з 70-х років XX століття винайденням персонального комп'ютера. Апогеєм цієї революції стала поява всесвітньої інтернет-мережі, яка розмила кордони між світами й дозволила їм активно взаємодіяти.

Відтак, для доби бароко цей безкінечний Космос виявився наповненим планетами й міріадами зірок, а для сучасної людини – хмарними сервісами. Небо у бароковому сакральному мистецтві – це матеріалізація Царства Небесного, що передбачає певний канон тематичного репертуару. У той час як безмежний простір з мегабайтами інформації ще не став предметом активної візуалізації для сучасних художників. Проте, першим цю спробу у 2010 р. здійснив київський митець І. Коновалов, про що буде більш докладно сказано нижче.

Дослідження не передбачає детальний аналіз образу неба у світовому та національному контекстах. Обрані твори дозволять сконцентрувати увагу й об'єктивно довести унікальність виявленої групи сучасних живописних творів.

Саме християнська доба візуалізувала образ неба й перетворила на сакральний символ. Один з виразних прикладів – композиція «Янгол, що звиває небо» (XII ст.) на пілоні південного стовпа нартексу Кирилівської церкви у Києві. Фреска логічно завершує композицію «Страшний суд» й ілюструє біблійний фрагмент: «Небо відійшло, мов книга-сувій звиваний, і кожна гора і острів із місця свого рушили» (Одкровення Йоана Богослова 6:14). В уявленні художника, який не відступав від канонічного тексту, небо перетворювалось на пластичну матерію, що рухається. Відтак, повітряна стихія набувала унікальних фізичних характеристик, символізуючи кінець світу та Останній Господній Суд.

Зображення неба стало неодмінною складовою барокової живописної естетики. Раціональну візуалізацію ірраціонального проявлено в іконах «Покров Пресвятої Богородиці», які набули поширення на теренах України у XVII – XVIII століттях. Під покровом-омофором Богородиці іконописці розміщували українських ієрархів, гетьманів та впливових козаків. Ікона «Покров Богородиці» XVIII ст. (с. Мала Бугаївка, нині – Васильківський район Київської обл.) являє глядачу дві фундаментальні реальності – землю і небо в їх зустрічі й взаємопереході. Козацька старшина з дружинами у вбранні часів Гетьманщини маркує твердь земну, а перехід до Царства Небесного окреслено важкими й могутніми хмарами, утворюючи багатовимірність небесного склепіння.

Сучасна людина знаходиться у ситуації, коли застарілий предметно-зображальнй код не здатний продемонструвати реальність, що змінилася. Око художника, налаштоване на сприйняття складної палітри кольорів, «пульсує» в резонансі із емоційним сприйняттям світу, що у синтезі формує нову міфологію і образну систему. Весь цей складний індивідуальний процес матеріалізується і змушує глядача вийти з буденності й увімкнути своєрідні «тепловізори», показати невидиме, те, що сховано від «замиленого» ока, налаштованого виключно на магічний простір світла екранів сучасних гаджетів.

Варто підкреслити, що звернення до теми «абсолютного» неба відбулося й актуалізувалось на Україні після значних політичних зсувів на початку 2000-х років. А Революція гідності (грудень 2013 – лютий 2014) призвела до появи нового поетичного вислову – «Небесна Сотня», символу усіх загиблих протестувальників на Євромайдані у Києві. Назва з'явилася у вірші Людмили Максимлюк 21 лютого 2014 року:

«Як крила ангела, злітаючи назад
Небесна сотня в вирій полетіла» (А сотню вже зустріли небеса...).

Політична ситуація стала тим «вузлом напруги», який дав новий поштовх розгортанню нового чуттєвого й інтелектуального досвіду пізнання часу, що невпинно змінюється. Цей «вузол» на теренах України поєднав дві епохи – добу бароко (XVII – XVIII ст.) і сучасність (з 2000 р. до сьогодні). Одним із з'єднувальних маркерів і став образ неба, передусім у живописній та літературній творчості.

Людмила Міляєва, аналізуючи символіку оздоблення Спасо-Преображенської церкви у Великих Сорочинцях (1723–1732), висловила думку, абсолютно співзвучну духовним настановам сьогоднішньої України. Те, що є характерним для естетики бароко – ідея вічного життя, антитеза «смертність/вічність», проявляється у сучасній поетичній і живописній творчості як типове для українського бароко оптимістичне світовідчуття (Міляєва, 1991: 129). І небесний простір, як певний перехід від миті життя до вічності, набув у живописі XXI ст. оновленого символіко-філософського значення. Суспільство, оплетене глобальними

масовими мережами, занурене у військові конфлікти, змусило художників змінити поетику небесної сфери навіть у такому традиційному медіа, як живопис.

У результаті дослідження було виявлено три групи творів, у яких картинна площина являє собою суцільне небо із розміщеними об'єктами різних фізичних властивостей і мистецької образності й символіки. Також виявлено форми – природні й штучні, якими сучасні українські художники маркують небо.

Перша група творів являє зображення «абсолютного» неба у його класичних проявах – ілюзорно-реалістичному і декоративно-площинному. Композиції Сергія Бєліка (нар. 1953) побудовані за принципами академічного пейзажу, утім, масштаб небесного простору абсолютно нівелює ледь видиму лінію горизонту на краю полотна: «Хмари над Куяльником» (2013, 100х130 см), «Хмари» (2013, 90х120 см). Полотно Валерії Трубіної (нар. 1966) «Цукрове небо» (2007, 150х200 см) складно назвати пейзажем, оскільки весь картинний простір займають біло-блакитні, із синіми провалами, хмари. Відсутність дії та будь-яких додаткових елементів знімає питання не тільки наративу, а й уявлення про закони гравітації загалом. Відтак, автор вимагає від глядача сфокусувати увагу на запропонованій назві та створювати суб'єктивні асоціації.

Влада Ралко (нар. 1969) пропонує подивитись на небо крізь калейдоскоп авторської палітри у площинно-декоративному вимірі. На полотні «Без назви» (2011, 160х100 см) сіро-рожеві, брунатні, коралеві й лазурові, наче притрушені пилом, пастозні пласти, ідентифікуються як небо, завдяки зображенню багряного півкола сонця в нижній частині полотна. Відсутня лінія горизонту створює прорив у безмежний простір, а контрасти кольорів додають емоційної напруги. Відтак, посилений колористичний динамізм XXI ст. набуває співзвучності напруженій естетиці доби бароко. Зазначена група творів презентує зображення неба як чисту, без сторонніх форм, стихію.

Друга група об'єднує живописні полотна, у яких небесний простір заповнений органічними для атмосфери штучними об'єктами – літаками, повітряними кульками, парашутами. Варто відзначити полотна відомого українського художника Максима Мамсікова (нар. 1968). З початку 2000-х років художник спрямовував свій творчий погляд на розробку яскравого колориту і створював композиції із повітряними кульками у вигляді акул (Рис.1) і персонажів популярних мультфільмів на тлі блакитного неба.

Рис. 1. Мамсіков М. «Shar-k», полотно, олія, 2011–2012, 130х190 см Джерело доступу: https://vladey.net/ru/artwork/1785

З синім кольором художник почав працювати у 2007 році. «Роботи так званого «синього циклу» стали своєрідною візитівкою художника, на них виник великий попит серед колекціонерів» (Все про художника...). Утім, полотна із серії «Літаки» 2006–2007 рр. не виглядають так безтурботно – темні силуети повітряних машин наче потрапляють у турбулентні вихори яскраво-хімічних кольорів.

Несподівано пророчим виявилось полотно Народної художниці України А. Буйгашевої «Попередження» (2018, 130х70 см), представлене на Всеукраїнському культурно-мистецькому проекті «Нескорена Україна» 23 червня – 17 липня 2022 року. У пітьмі небесного простору летить арка православного собору, зруйнована вибухом. Так сучасні реалії втручаються у творчість і налаштовують митців на спроможність відчувати майбутнє.

Київський художник Ігор Коновалов вперше візуалізував той простір, який людське око не вхоплює – гігабайти інформації, що стрімко рухаються, оточуючи кожного у шаленому повсякденному існуванні. У 2010 році художником створено авторську міфологію «Інфаделіка», співзвучну поширенню інформаційних потоків. Художник презентував людській спільноті нові форми сьогодення, перетворюючи невидиме на видиме (Коновалов Ігор). Цей мистецький досвід варто виділити в окрему, третю групу творів.

Глядача першочергово приваблюють іграшкові зайчики, складені з різнокольорових кульок, які «зависають» у просторі неба. Публіка на виставках першочергово сприймає полотна художника як веселі і яскраві композиції, що тішать око витонченою колористикою. Утім, це – поверхневий емоційно-естетичний месидж, змістовна складова якого значно глибша. Зайчики візуалізують невидиму оку інформацію, що повсякчасно й щоденно оточує людство (рис. 2).

Рис. 2. Коновалов Ігор, «QR kod», 2013, полотно, олія, 190х140 см Джерело доступу: https://sites.google.com/view/konovalov-igor/%D0%B6%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C/2013?authuser=0

Гаджети, у яких сьогодні зберігається життя майже кожної людини на планеті, заволоділи Всесвітом («У гонитві за білим кроликом», 2015, 135х110 см). Художник матеріалізував інформацію в іграшкові фігури, в тварин, які в природному середовищі також стрімко множаться й поширюються. Варто звернути увагу на думку Д. Чижевського від 1941 року, у якій характеристика барокової естетики резонує з пошуками нової образності сучасного інформаційного середовища: «найулюбленішими засобами поетики бароко є гіпербола (перебільшення) та оксюморон (сполучення несполучних елементів в одному образі)», існування «парадоксальних елементів у кожній галузі культури бароко» (Чижевський, 1956). Відтак, жанр пейзажу набуває парадоксальних рис, сформованих у результаті інформаційної революції й соціальних викликів XXI століття.

Кульки, воланчики, парашути й іграшки на полотнах художників першочергово формують розважальний ряд сприйняття, характерний для масової культури. Але робота з кольором М. Мамсікова й матеріалізація сучасного інформаційного простору в полотнах І. Коновалова засвідчують вихід в інтелектуальне середовище. Як підкреслювала Л. Міляєва, «в Україні бароко проймало культуру всіх верств суспільства, його асимілювало не тільки елітарне, але й демократичне середовище» (Міляєва, 1991: 133). Отже, співзвучність минулого й сьогодення підкреслюється своєрідною дифузією між «вченим» і «низовим» бароко.

«Бароковому мистецтву притаманна декоративність, яка часом відсуває на другий план глибокий сенс та внутрішній зміст, що призводить до абсолютизації мистецької гри» (Чижевський, 2003). Саме гра на полотнах сучасних художників є важливою змістовною одиницею, яка змушує глядача призупинитися й поміркувати над швидкоплинною сучасністю. І знову варто згадати думки Д. Чижевського про «синкретичну течію бароко, в якій дійсно усе пливе та пливе, змінюється та перетворюється, постає та зникає в цьому процесі» (Чижевський, 2003). Науковець і гадки не мав, що у XXI столітті все дійсно буде стрімко рухатися, формуючи кліпову свідомість сучасної людини.

Роздуми видатних українських філософів і мистецтвознавців – від Г. Сковороди й до сьогодення – дозволяють окреслити спорідненість двох епох. Тенденції в живописі, де небо виступає проривом у безмежжя інформаційного простору XXI століття – візуальний феномен, підживлений віртуальним простором соціальних медіа та Інтернетом. Зазначена композиційна особливість групи живописних творів дозволяє виявити змістовно-символічні характеристики полотен і актуалізувати певну ментально-культурну тяглість барокового світовідчуття як національної парадигми.

Висновки. В історії українського живопису є періоди, варті уваги не тільки з боку формотворення й певних стилістичних констант, а, першочергово, як маркери світовідчуття, емоційного інтелекту народу. Саме таким маркером є підкреслена, чітко артикульована символіка неба в живописних творах доби бароко. Демонструючи земне і небесне, доба бароко завжди зберігала певну межу між світами. В українських іконах, зокрема, «Страшний суд» і «Покрова Богородиці», небеса перетворюються на сакральний простір, у якому візуалізуються Рай і Ад чи піднімається Богородиця, яка огортає своїм Покровом народ.

Барокова живописна композиція дає просторові та часові орієнтири. Глядач має можливість сприймати головні «опорні точки»: верх і низ, близько й далеко, початок і кінець – всі константи барокової естетики. Натомість цифровий світ XXI ст. знімає будь-які дуальності й змушує художників зосередити увагу на відтворенні безмежності. Що для сучасного глядача є цілковитим розумінням матеріального втілення простору інформаційних технологій. Людина епохи бароко жила у динамічну добу, сповнену наукових відкриттів і гострих суперечностей. Саме у такій політично-соціальній напрузі й перебуває сучасна Україна.

Зображення повітряного середовища у живописі під впливом зміни естетичних парадигм поступово трансформувалось від зображення Царства Небесного і наукової ілюзорності повітряної та лінійної перспектив до метафізики Всесвіту і виходу в сучасний цифровий простір і хмарні

сервіси. Тяжіння до формальних і семантичних контрастів естетики бароко супроводжують українську культуру упродовж століть і формують унікальні явища у національному образотворчому мистецтві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А сотню вже зустріли небеса… URL: http://ukrainka.org.ua/a-sotnyu-vzhe-zustrily-nebesa (Дата звернення: 06.10.2022)

2. Все про художника Максима Мамсикова. URL: https://vogue.ua/article/culture/art/vse-o-hudozhnike-maksime-mamsikove.html (Дата звернення: 19.10.2022)

3. Галілео Галілей. Послання до Франческо Інголі. URL: http://www.astro-cabinet.ru/library/Galiley/Ingoli.htm (Дата звернення: 01.10.2022)

4. Коновалов Ігор. URL: https://mitec.ua/category/artists/konovalov-igor/ (Дата звернення: 19.10.2022)

5. Міляєва Л. Церква Спаса-Преображення і поетика українського бароко. Українське бароко та європейський контекст / Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1991. С. 128–135.

6. «Міф «Українське бароко». Проект Національного художнього музею. 2012. URL: https://artukraine.com.ua/ukr/a/mif-ukrainskoe-barokko--proekt-nacionalnogo-hudozhestvennogo-muzeya/#.YtrZeHZBywV (Дата звернення: 29.10.2022)

7. Одкровення Йоана Богослова. Переклад Івана Хоменка. URL: https://ukrbible.at.ua/REV/rev6.htm (Дата звернення: 01.11.2022)

8. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наук. думка, 1983. 543 с.

9. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк, 1956. С. 248–317. URL: http://litopys.org.ua/chyzh/chy10.htm (Дата звернення: 07.11.2022)

10. Чижевський Д. Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. К.: Обереги, 2003. 576 с. URL: http://litopys.org.ua/chyzh/chyb.htm (Дата звернення: 07.11.2022)

11. Чижевський Д. Філософія Г.С. Сковороди. Харків: Прапор, 2004. 272 с.

REFERENCES

1. A sotniu vzhe zustrily nebesa…[And hundred was already met by skies]. URL: http://ukrainka.org.ua/a-sotnyu-vzhe-zustrily-nebesa [in Ukrainian].

2. Vse o khudozhnyke Maksyme Mamsykove. [All about an artist Maxim Mamsykov]. URL: https://vogue.ua/article/culture/art/vse-o-hudozhnike-maksime-mamsikove.html [in Russian].

3. Halileo Halilei. Poslannia do Franchesko Inholi. [Galileo Galilei. Message to Franchesko Inholi]. URL: http://www.astro-cabinet.ru/library/Galiley/Ingoli.htm [in Ukrainian].

4. Konovalov Ihor. URL: https://mitec.ua/category/artists/konovalov-igor/ [in Ukrainian].

5. Miliaieva L. Tserkva Spasa-Preobrazhennia i poetyka ukrainskoho baroko [Church of the Transfiguration and poetics of the Ukrainian baroque]. Ukrainske barokko ta yevropeiskyi kontekst / In-t mystetstvoznav., folkloru ta etnohrafii im. M.T. Rylskoho AN URSR. – K. : Nauk. dumka, 1991. S. 128–135. [in Ukrainian].

6. «Mif «Ukrainske baroko». Proekt Natsionalnoho khudozhnoho muzeiu. [A myth is the «Ukrainian baroque». Project of the National artistic museum]. URL: https://artukraine.com.ua/ukr/a/mif-ukrainskoe-barokko--proekt-nacionalnogo-hudozhestvennogo-muzeya/#.YtrZeHZBywV [in Ukrainian].

7. Odkrovennia Yoana Bohoslova. [Revelation of John the Theologian]. Pereklad Ivana Khomenka. URL: https://ukrbible.at.ua/REV/rev6.htm [in Ukrainian].

8. Skovoroda H. Virshi. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty. [Verses. Songs. Fables. Dialogues. Treatises. Parables. Prosaic translations. Folias]. K.: Nauk. dumka, 1983. 543 s. [in Ukrainian].

9. Chyzhevskyi D. Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu). [History of Ukrainian literature (from beginning to twenty-four hours to realism]. Niu-York, 1956. S. 248–317. URL: http://litopys.org.ua/chyzh/chy10.htm [in Ukrainian].

10. Chyzhevskyi D. Ukrainske literaturne baroko: Vybrani pratsi z davnoi literatury. [Ukrainian literary baroque: Chosen labours with old literature]. K.: Oberehy, 2003. 576 s. URL: http://litopys.org.ua/chyzh/chyb.htm [in Ukrainian].

11. Chyzhevskyi D. Filosofiia H.S. Skovorody. [Philosophy of G. Skovoroda]. Kharkiv: Prapor, 2004. 272 s. [in Ukrainian].

УДК 7.08+7.091/793.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-15

Олена ЛІТОВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0001-6120-3627
аспірант, асистент кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) zerbrochen14@gmail.com

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ОРІЄНТИРИ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ В СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ

У статті висвітлено репрезентативні орієнтири хореографічних творів в сучасному мистецькому просторі, які окреслюються через зміну вектору художнього виразу у різних видах мистецтва та розкриваються протягом кінця XX початку XXI століття. Визначено мистецтво як інтернаціональну мову з притаманними їй функціями та властивостями. Описано сучасний мистецький простір як консолідовану модель творчого осередку та представлено шляхи впровадження актуальних наративів у простір переосмислення суб'єктів творчого процесу. Окреслено шляхи трансфігурації реперезантації мистецтва на основі дослідження Ю. Тагліної та О. Кутенко. Розглянуто поняття «репрезентація» в загальноприйнятому тлумаченні та його особливості в мистецькому, хореографічному дискурсі. На основі праці І. Александрова встановлено, що актом кінцевої репрезентації є конкретний театральний продукт, що в контексті нашого дослідження стає хореографічний твір. Розглянуто хореографічний твір як в загальних рисах, так і з точки зору семантичних функцій інтерпретації тексту. Встановлено різницю між поняттями інтерпретація та репрезентація. Визначено спрямування життєвої парадигми в сучасних реаліях та яким чином вона проявляється в хореографічних творах, ґрунтуючись на практиках інших мистецтв. Констатовано наявність суміжних націотворчих орієнтирів, які репрезентуються в одному напрямку мистецтва, та водночас можуть представлятись в ідейно-художньому вираженні в хореографічному мистецтві, та нести не менш впливове суспільне значення. Виявлено зміну культурних парадигм в хореографічному мистецтві, що проявляється в домінуванні реальності сюжеті. Диференційовано та охарактеризовано два напрямки репрезентації хореографічних творів: 1 – у світовому культурно-мистецькому просторі; 2 – у вітчизняному культурно-мистецькому просторі. Виявлено важливість використання синтезованих засобів вираження, щоб донести необхідні меседжі в маси. Представлено перелік виразних засобів на прикладах нових хореографічних постановок: вистава «Маріуполь», модерн-балет «Пізнай себе», балетна вистава «Доктор Фауст». Визначено, що репрезентація може здійснюватися як через традиційні форми, так і використовуючи новітні технології.

Ключові слова: *репрезентація, хореографічний твір, сучасні орієнтири, інтерпретація, міжмистецький дискурс.*

Olena LITOVCHENKO,
orcid.org/0000-0001-6120-3627
PhD student, Assistant at the Department of Directing and Choreography
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) zerbrochen14@gmail.com

REPRESENTATIVE ORIENTATIONS OF CHOREOGRAPHIC WORKS IN THE MODERN ART SPACE

The article highlights the representative orientations of choreographic works in the modern artistic space, which are outlined due to the change of the vector of artistic expression in various types of art what are revealed during the end of the 20th and beginning of the 21st century. Art is defined as an international language with its inherent functions and properties. The modern artistic space is described as a consolidated model of a creative center, and the ways of introducing actual narratives into the space of reinterpretation of the subjects of the creative process are presented. The ways of transfiguration of art representation are outlined based on the research of Yu. Taglina and O. Kutenko. The concept of "representation" in the generally accepted interpretation and its features in the artistic and choreographic discourse are considered. On the basis of the work of I. Aleksandrov, it was established that the act of final representation is a specific theatrical product, which in the context of our research becomes a choreographic work. The choreographic work is considered both in general terms and from the point of view of the semantic functions of text interpretation. The difference between the concepts of interpretation and representation is established. Based on the practices of other arts the direction of the life paradigm in modern realities and how it is manifested in choreographic works is determined. The existence of adjacent nation-building orientations, which are represented in one field of art, and at the same time can be represented in an ideological and artistic expression in choreographic art, and have no less influence on social significance, was established. The change of cultural paradigms in choreographic art is revealed, which is manifested in

the dominance of the reality of the topic. Two directions of representation of choreographic works are differentiated and characterized: 1 - in the world cultural and artistic space; 2 – in the national cultural and artistic space. The importance of using synthesized means of expression to convey the necessary messages to the masses is revealed. A list of expressive means is presented on the examples of new choreographic productions: the performance «Mariupol», the modern ballet «Know Yourself», the ballet performance «Doctor Faustus». It was determined that representation can be carried out both through traditional forms and using the latest technologies.

Key words: *representation, choreographic work, modern orientations, interpretation, inter-artistic discourse.*

Постановка проблеми. Реалії сьогодення в українському мистецькому просторі активно ставлять перед собою питання репрезентації творів мистецтв та сучасних їх орієнтирів, оскільки в період початку XXI століття, а особливо в останній рік, спостерігається зміна вектору художнього виразу, реагуючи на виклики сучасності, та окреслюючи роль кожного мистецтва, в тому числі хореографічного, відходячи від філософської квінтесенції та переходячи на новий ціннісно орієнтований простір національної ідентичності репрезентуючи життєвий настрій суспільства.

Такий перехід зумовлений свідомою громадською позицією українських митців хореографів, через повномасштабне вторгнення на територію України країни агресора, росії, та її терористичні дії, які спрямовані на всі віхи суспільства, в тому числі на культуру та мистецтво. Отже актуальним постає питання чим в умовах війни стає хореографічне мистецтво, які сенси закладаються в ідейно-художньому вираженні хореографічних творів та як воно може бути репрезентоване у сучасному просторі.

Аналіз досліджень. Репрезентація мистецтва є одним з найменш досліджених питань в мистецтвознавчому дискурсі, однак в останні роки це питання є на часі, а отже можна відзначити авторів, чиї праці та дослідження розглядають репрезентацію в комплексі з іншими мистецтвами у співвідношенні з соціокультурними чинниками та іншими представницькими категоріями, що становлять базу даного дослідження. Це І. Александров, Ю. Тагліна та О. Кутенко, О. Чепалов, Р. Кундис, О. Бойко, О. Плахотнюк та Д. Топорков, О. Личко та Н. Владимирова.

Мета статті – засобам ґрунтовного аналізу міждисциплінарних мистецьких дискурсів визначити сучасні орієнтири репрезентації хореографічних творів в сучасному мистецькому просторі.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво – інтернаціональна мова, яка шляхом інтеграції різних напрямків, здатна розширювати свої межі до міжкультурної комунікації та розкривати глобальні проблеми через стирання видимих кордонів міждисциплінарних інтертекстів, які осмислюються в контексті тих сенсів та значень, що закладені в концепцію того чи іншого твору мистецтва та можуть бути зрозуміло прочитані не залежно від художньої мови та домінуючою соціокультурної емоції, яка побутує в умовах сьогодення.

Сучасний мистецький простір – це консолідована модель творчого осередку, в якому відбувається представлення нових культурно-мистецьких концептів відповідно до того, які зміни відбуваються у житті суспільства тої чи іншої країни. У нових політичних реаліях, митці по-новому підходять до національних традицій, засвоюють досвід світової культури, використовують сучасні технології, продовжують пошуки нових засобів художнього вираження. (Соловйова, Мкртічян, 2017: 74) Відповідно до того, як трансформуються середовище, в якому репрезентуються результати мистецької діяльності, змінюються мистецькі форми і їх змістова означеність, впроваджуючи актуальні наративи у простір переосмислення суб'єктів творчого процесу: автор-твір-глядач.

Нові культурно-мистецькі концепти у своїй ідеологічній багатошаровості сприймаються як «своєрідний маркер глобалізованого простору сучасності» (Ластовецька, 2022: 82), який являє собою переосмислення реальності часу та подається сьогоднішній публіці з сучасними цінностями, через трансформацію взаємодії традицій та інновацій у мистецьких процесах, зважаючи на соціокультурні фактори. Кандидат мистецтвознавства Катерина Онищенко у своєму виступі «Мистецтво та виклики сучасності», який відбувся в рамках проведення Всеукраїнського міждисциплінарного лекторію/практикуму «Мистецтво. Війна. Ми.», аргументує, що сучасність є особливим ставленням до теперішності, тобто до теперішнього часу (Онищенко, 2022), а отже відбувається звільнення мистецтва від старих консервативних імперативів та утворюються нові концептуалізовані процеси, які сприяють продукуванню нових трансфігурацій у репрезентації мистецтва ґрунтуючись на актуальних проблемах соціуму.

Юлія Тагліна та Олександра Кутенко, розкладаючи трансфігурацію репрезентації мистецтва в період пандемії у 2020 р. на основі творів образотворчого мистецтва стверджують, що форми репрезентації сучасного і класичного мистецтва трансфігуруються, змінюються та перетворюються (Тагліна, Кутенко, 2020: 51). Цей невідворотний

процес є початком переосмислення мистецтва, що народжується в переломні часи історії, та слугує інструментом опосередкованого пізнання світу, через перетворення об'єктивної реальності в знаконосій, який утворюється в поєднанні форми та матеріалу - засобу вираженню притаманному кожному мистецтву, та являє собою певну репрезентацією знаку, яка може відтворюватись у всіх напрямках мистецтва та нести тотожні сенси. (Лісовий, 2010)

Для того, щоб визначити яким чином відбуваються зазначені вище трансформації, розглянемо поняття «репрезентація» в загальноприйнятому тлумаченні, та які особливості вона має в мистецькому, хореографічному дискурсі.

Репрезентація (лат. Repraesentativus «представницький», від re – «повторювати, зворотно, знову», і praesetare «представляти») – це акт, який спрямований на вираження чи показ існуючих реалій, та/або світоглядних позицій митця/автора твору, через виразні прийоми і засоби художньої (мистецької) мови, спрямованого на різнопланову аудиторію. Якщо проаналізувати усі допустимі роз'яснення цього поняття, та узагальнити їх в одне розуміння, то бачимо, що репрезентація це відтворення вже відомих, існуючих явищ чи речей, але через іншу, в нашому випадку художньо-виразну, форму представлення, що надає чуттєвого сприйняття відсутньому предмету або концепту, та продукується через твір мистецтва.

Особливість репрезентації полягає в тому, що вона має бути зрозумілою та впізнаваємою, як в образних, так і ідейних сенсах мистецького твору. Болгарський теоретик Івайло Александров запевняє, що актом кінцевої репрезентації є конкретний театральний продукт, починаючи від концепції і закінчуючи готовим продуктом ретельного аналізу характеру та структури основних компонентів цього процесу, а також на докладному вивченні важливості та семіотичної значущості цих компонентів (Александров, 2019: 32).

В контексті нашого дослідження, під театральним продуктом можна розуміти хореографічний твір, лексика якого є неоднозначною в сприйнятті через семіотичне походження своїх виражальних засобів. Хореографічний твір – це логічно завершена пластична думка, яка будується на основах драматургії, має ідею, сюжет, або його відсутність, та може існувати не лише як самостійна одиниця в мистецькому просторі, а також у споріднені з іншими видами і жанрами мистецтва, як потужній художній інструмент.

З точки зору культурології, як стверджує Олександр Чепалов, будь-який твір хореографічного мистецтва може розглядатися як артефакт, у якому головним аспектом вивчення є герменевтична спрямованість, а саме проблема розуміння та інтерпретації. При цьому має значення також культурно-антропологічний аспект, тобто походження конкретних виражальних засобів хореографічного твору і його комунікативна домінанта (виявлення структурних особливостей та семантичних функцій) (Чепалов, 2020: 34). В продовження та розширення цього тезису, можна навести твердження визначене кандидатом мистецтвознавства Русланом Кундисом, що хореографія це форма семантичної комунікації мовою рухів, жестів, візуальних та аудіальних мистецьких засобів, що покликана репрезентувати моделі сучасного життя невербальними текстами через виконавську інтерпретацію. (Кундис, 2020: 80)

Будь яке мистецтво має триєдність взаємозалежних суб'єктів творчого акту: постановник – виконавець – глядач, а отже репрезентовані виконавцем образи та інтерпретовані глядачем їх сукупність може різнитись від задуманого постановником. Олександр Чепалов стверджує, що закони інтерпретації хореографічного тексту, його когнітивна структура та чуттєво – емпіричний зміст, взагалі досі не вирішені (Чепалов, 2020: 33). Як приклад сприйняття у сучасній хореографії можемо навести властивість перцепції джаз-танцю, що «зародився з мільйона різноманітних танцювально-музичних діалогів між: багатими та жебраками, щасливими і нещасними, міськими та сільськими, чорними та білими, чоловіком та жінкою, рабовласником і рабом, старою Африкою і старою Європою у новому світі американського континенту і набув своєї форми, що стає популярною у всьому світі і відповідно як губка увібрав в себе всі їх емоції та переживання» (Плахотнюк, 2022: 162).

Такий репрезентативний орієнтир хореографічного мистецтва демонструє, що поняття репрезентація та інтерпретація йдуть разом однак, варто зважати на їх відмінності, оскільки в репрезентації образ має бути відомішим ніж пояснюване, натомість в інтерпретації образи можуть бути віддалені від реальності і містити у собі такі коди, які сприймаються, або не сприймаються, відповідно до індивідуального життєвого досвіду суб'єкта споглядання (глядачів). Речі які не можна побачити в реальному житті, але можна відчути, трансформуються у художній образ та набуває відчутних ознак схожих до дійсності.

Як було визначено в попередніх наших дослідженнях, художній образ це форма відображення дійсності, яка проявляється через естетично-впливові об'єкти творчості і є незамінним значущим елементом

художнього цілого. Завдяки злиттю в ході творчого процесу окремих художніх фрагментів в єдиний, цілісний, живий образ, постановник отримує можливість досягти художнього, емоційно-насиченого відтворення життя людини через виразність дій виконавців на сцені (Літовченко, 2021: 44–45).

В контексті нашого дослідження під сценою, можна розуміти будь-який мистецький простір, а під виконавцем – будь-якого учасника мистецького акту, який залучений в його репрезентації. Однак яка реальність зображується зараз, коли хореографічне мистецтво, будучи художнім актом, в умовах війни стає не лише мистецькою складовою, а потужним дипломатичним голосом країни, що доносить до широкої міжнародної спільноти реалії війни, які продукуються через усі комунікаційні канали, водночас перебуваючи на вагах гуманізації та ретравматизації. Івайло Александров стверджує, що радикально прив'язаний до природи когнітивного імперативу, художній акт демонструє повну готовність до масштабного зображення життєвих парадигм, які передбачають суворий вираз життя як сенсорно-свідомого та психологічно регульованого концепту. (Александров, 2019: 35)

Життєві парадигми у воєнних реаліях стали більш жорстокішими. На перший план вийшли такі стани та ситуації як лють, біль, страх, почуття наполоханої безпеки, смутком на серці, смерть, прагнення до глибинного психоаналізу, заглиблення в особистісні першопричини щодо конкретних вчинків та участі у подіях, які відгукуються у свідомості митця та відображаються у всіх мистецьких просторах, напрямках та формах мистецтва. Як зазначає доктор мистецтвознавства Наталія Владимирова, в сучасних соціокультурних умовах, український театр (який можна віднести до категорії мистецького простору – О.Л.) поступово починає не тільки надавати художньої трансформації цим реаліям, а й пропонувати власні соціальні орієнтири та ціннісні домінанти (Владимирова, 2022: 45).

Ці орієнтири формують певну філософію сприйняття сучасного хореографічного мистецтва, того ж джаз-танцю, що «має змістове філософське наповнення і намагається надати відповіді на вічні питання й тут же буденні проблеми: не втратити все, а коли втратив відновити сили, загубити життя і відновити себе заново, як знайти кохання, а коли знайшов не позбутися його, вирішити всі проблеми побутового характеру і поряд духовного життя кожної людини. Джаз-танець завжди був дзеркальним відображення буття людини її світогляду і прояву волі, прагнення до неповторності та розкриття власної індивідуальності (Плахотнюк, 2022 : 162).

Як вже було зазначено раніше, через можливість розширення межі до міжкультурних комунікацій, трансфігурація, зміна та перетворення, які відбуваються в одному мистецькому просторі та напрямку на зламі часів, безпосередньо відбуваються і в іншому. Тобто можна констатувати наявність суміжних націотворчих орієнтирів, які репрезентуються в одному напрямку мистецтва, та водночас може представлятись в ідейно-художньому вираженні в хореографічному мистецтві, та нести не менш впливове суспільне значення.

Ольга Бойко зазначає, що втрата реалістичним мистецтвом домінуючих позицій протягом минулого століття призвела до створення нової методології в мистецтвознавстві та виникненні альтернативних «шляхів» творення художнього образу (Бойко, 2020: 38), однак аналізуючи як за останній рік змінилась культурна парадигма в хореографічному мистецтві, можна спостерігати деяких шлях повернення до реальності творів та життєвих основ їх сюжетів, які репрезентуються в двох напрямках:

1. У світовому культурно-мистецькому просторі.
2. У вітчизняному культурно-мистецькому просторі.

У світовому культурно-мистецькому просторі основний меседж хореографічних (пластичних) творів (перформансів) зосереджений на виведення іноземної публіки з естетично-безпечної зони комфорту та демонстрацію тих реалій, що відбуваються в країні із закликом про підтримку та допомогу. Тілесно-пластична виразність, вдаючись до натуралістичних прийомів, стає провідником тих больових впливів та почуттів, які переживає кожен українець, транслюючи через індивідуальну інтерпретацію виконавця до іноземної аудиторії той жах та наслідки, які відбуваються в країні, викликаючи емоційний шок.

У вітчизняному культурно-мистецькому просторі основний меседж хореографічних (пластичних) творів (перформансів) в першу чергу спрямований на ретравматизицію українського глядача. Основний акцент робиться на гуманізації та відновленні націєтворчої ідентичності, проте не ігноруючи ті стани та емоції, які зараз відчуває кожен. Як зазначає кандидат мистецтвознавства Ольга Личко: «творча реалізація перформера (виконавця – О.Л.), втілення його позиції, наближення мистецького акту до його природної межі, яка відокремлює творчість від реального життя, це можливість не стільки особистого висловлювання, скільки бажання позбутися колективної травми: шокові переживання, які поділені з великою кількістю людей в масових антивоєнних перформансах, дозволяють досягти терапевтич-

них цілей завдяки звільненню прихованих емоцій та колективному створенню наративу травми (Лачко, 2022: 600).

Подібність можемо споглядати в соціальному танці, який трактується у сьогоденному мистецтвознавчому просторі, як: «нове сприйняття танцювальної культури сьогодення, основною якої є легке і невимушене танцювання будь-якого виду хореографії, що спрямоване на задоволення естетичних, соціальних й комунікативних задоволень потреб людини, а не заради професійного виконавства чи спортивних досягнень» (Плахотнюк, 2018 : 36).

Не зважаючи на те, в якому з цих векторів відбувається постановка хореографічного твору, важливим є особистісні ресурси як постановника, так і виконавців. Щоб донести необхідні меседжі в маси – одного зображального способу буде недостатньо, а отже переходимо до завершальної позиції нашого дослідження, а саме як можуть бути реперезентовані хореографічні твори в сучасному мистецькому просторі зважаючи на всі вище перелічені аспекти.

Аналізуючи кількість масштабних хореографічних постановок, які були створенні протягом воєнного часу, погоджуємось з твердженням Наталії Владимирової про те, що в кількісному відношенні їх стало менше, але за наповненням та емоційною подачею вони набули абсолютно іншого рівня і виходять іноді на найвищий щабель чуттєвого сприйняття (Владимирова, 2022: 45). Зараз не важливо «як», а важливо «що», та якими засобами досягається кінцевий результати репрезентативного акту. Власне тому слід наголосити на тому, що домінуючим стає інтеграція напрямків та стилів, які будуються на емоційному вербально-візуальному наповненні та найменше можуть бути умовними у трактуванні. В розумінні цього, постає необхідність у таких просторово-пластичних та синтезованих формах, які можуть втілювати сучасні сюжети в хореографічних творах (виставах, перформенсах) перебуваючи на межі мистецтва, терапії, духовності та буття.

Репрезентативні орієнтири хореографічних творів в сучасному мистецькому просторі мають враховувати їх інтермедіальні атрибути, де: «інтенсивність цих властивостей прямо пропорційна потенціалу розвитку танцю, який, в свою чергу, є зворотно пропорційним набуттю та фіксації свого історичного мистецького досвіду (Плахотнюк, Топорков, 2021 : 67).

Аналізуючи відгуки, рецензії, анонси сучасних масштабних хореографічних постановки бачимо, що всі вони побудовані на синтезі декількох напрямків, які підсилюють один одного, тим самим активізуючи різні канали сприйняття: слух, зір, кінестетику. До прикладу візьмемо три нові вистави, які поставлені українськими київськими постановниками, але які репрезентуються у різних мистецьких просторах, на різну аудиторію та сповнені відмінними сенсами. У виставі «Маріуполь» (США, постановник Владислав Детюченко (м. Київ) у партнерстві з композитором Джоном Хоупом (Іваном Гаркушом)) використовується записи розмов мирних жителів з різних куточків України, що стали частиною звукового ландшафту та допоміжним художнім засобом; в модерн-балеті «Пізнай себе» (Львів (Україна), режисер – Василь Вовкун; балетмейстер-постановник – Вадим Прокопенко (м. Київ)) поєднується сучасна хореографія, хоровий спів, акробатичне мистецтво, синтез електронної музики та оригінальна відеопроєкція; у балетній виставі «Доктор Фауст» (Київ (Україна) постановник Віктор Іщука) поєднується неокласичний, класичний, історико-побутовий танець, пантоміми, а також вокальні твори.

Тож ми бачимо, що формати, через які представлені нові постановки наближаються до квінтисенції художніх мов, що відкриває нові репрезентативні орієнтири хореографічних творів в сучасному мистецькому просторі які тяжіють до інноваційних підходів.

В такому випадку репрезентація може здійснюватися як через традиційні форми – показ хореографічного твору наживо на сценічних майданчиках театрів, галерей, відкритих площадках тощо; так і використовуючи новітні технології – онлайн трансляція, запис відеокліпу, інтерактивна анімація тощо. Не зважаючи на те, який формат представлення буде обрано для репрезентації, важливим вступити в сферу свободи та переосмислити попередньо усталені сюжетні наративи, активізуючи всі доступні ресурси, щоб сучасний стан сили нації закарбувався в історії мистецтва у всіх її системах та напрямках.

Висновки. Хореографічні твори в сучасних реаліях набувають реалістичних концепцій, спрямовуючи свої репрезентативні орієнтири в напрямку націєтворчості, документальності, гуманізації, ретравматизації, інтермедіальності, доступності глядацької рецепції та інших чинників, які спрямовані на розуміння у інтерпретації хореографічних текстів. На основі вище перелічених факторів у міжкультурному мистецькому дискурсі, вирішуються питання репрезентації нових образів українського народу, що дозволяє залучити до діалогу минуле та сучасність мовою хореографічного мистецтва зберігаючи ціннісні орієнтири та семіотичні коди, які зараз побутують в українському суспільстві та ідентифікуються в сучасному мистецькому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров И. Архитектоника театральности. Семиотика театрального перформанса. Харків: «Гуманитарный центр», Помеляйко Е. А., 2019. 212 с.
2. Бойко О. С. Художній образ в українському народно-сценічному танці : монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 204 с.
3. Владимирова Н. Окремі аспекти українського театру у контексті соціокультурної реальності. *Тези IV-ої Міжнародної наукової конференції «Проблеми методології сучасного мистецтвознавства та культурології» 16–17 листопада 2022 року.* Київ, 2022. с. 167. URL: https://academia.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Methodology_Tesy_16-17_11_2022-.pdf#page=45
4. Кундис Р. Хореографічне мистецтво в умовах глобалізації культури. *International scentific and practical conference «Cultural studies and art criticism: things in common and development prospects»: coference proceedings, November 27–28, 2020.* Venice, Italy: Izdevnieciba «Baltija Publishings», 2020. Pp. 79–81. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/81/2135/4585-1?inline=1
5. Лачко О. Українське перформативне мистецтво під час війни. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference.* Chicago, USA. BoScience Publisher. 2022. Pp. 598-601. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41360/1/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-18-20.05.22.pdf#page=598
6. Лісовий В. Знак і значення. *Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія* / ред.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. Т. 10. URL: https://esu.com.ua/article-16376
7. Літовченко О. Художній образ як синтез компонентів хореографічної вистави. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб.наук. пр..молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич, 2021. Вип. 38. С. 41–46. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/38_2021/part_2/9.pdf DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7
8. Онищенко К. Тема лекції: «Мистецтво і виклики сучасності» *Всеукраїнський міждисциплінарні відкриті лекцій/практикуми «Мистецтво. Війна. Ми.», координатор О. А. Плахотнюк. (17 травня 2022 р.)* URL: https://youtu.be/LakR4n4VK2A
9. Плахотнюк О. Квінтесенція соціальних танців. *зб. наук. праць. Танцювальні студії.* 2018. Вип. 1. С. 28–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ds_2018_1_5
10. Плахотнюк О. Світосприйняття джаз-танцю в мистецькому просторі сучасності. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences, 2022*. № 2. С. 157–162. https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-26 URL: http://baltijapublishing.lv/index.php/bjlss/article/view/1858/1874
11. Плахотнюк О., Топорков Д. Поліхудожні та міжмистецькі зв'язки танцювальної культури у прояві її інтермадіальності. *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський зб. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* Дрогобич. 2021. Вип. 43. Т. 2. С. 81–87. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/43-2-2021 DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-13
12. Соловйова Ю., Мкртічян О. Українське мистецтво і історичному вимірі. Навчально-методичний посібник. Харків: Точка, 2017. 89 с.
13. Тагліна Ю., Кутенко О. Трансфігурація репрезентації мистецтва: пошук нових форматів у світі ізоляції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2020. № 61. С. 45–52. URL: https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/16159/15051 DOI: 10.26565/2306-6687-2020-61-05
14. Чепалов О. Хореологія : статті та лекції. Київ: Ліра-К, 2020. 228 с.

REFERENCES

1. Aleksandrov I. (2019), Arkhitektonika teatral'nosti. Semiotika teatral'nogo performansa [Architectonics of theatricality. Semiotics of theatrical performance]. Kharkív: «Gumanitarnyy tsentr», Pomelyayko Ye.A. 212 p. [in Russian].
2. Boyko O. (2020), Khudozhniy obraz v ukrayins′komu narodno-stsenichnomu tantsi : monohrafiya. [Artistic image in Ukrainian folk-stage dance: monograph] Kyyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 204 p. [in Ukrainian].
3. Vladymyrova N. (2020), Okremi aspekty ukrayins′koho teatru u konteksti sotsiokul′turnoyi real′nosti [Certain aspects of Ukrainian theater in the context of socio-cultural reality]. *Tezy IV-oyi Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi «Problemy metodolohiyi suchasnoho mystetstvoznavstva ta kul'turolohiyi» 16–17 lystopada 2022 roku.* Kyiv. 167 p. URL: https://academia.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Methodology_Tesy_16-17_11_2022-.pdf#page=45 [in Ukrainian].
4. Kundys R. (2020), Khoreohrafichne mystetstvo v umovakh hlobalizatsiyi kul′tury [Choreographic art in the conditions of cultural globalization]. *International scentific and practical conference «Cultural studies and art criticism: things in common and development prospects»: coference proceedings, November 27–28, 2020.* Venice, Italy: Izdevnieciba «Baltija Publishings». pp. 79–81. URL: http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/81/2135/4585-1?inline=1 [in Ukrainian].
5. Lachko O. (2022), Ukrayins′ke performatyvne mystetstvo pid chas viyny [Ukrainian performative art during wartime]. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. Chicago, USA. BoScience Publisher*. Pp. 598–601. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41360/1/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-18-20.05.22.pdf#page=598 [in Ukrainian].
6. Lisovyy V. (2010), Znak i znachennya [Sign and meaning]. Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny : entsyklopediya / red.: I. Dzyuba, A. Zhukovs′kyy, M. Zheleznyak ta in.; NAN Ukrayiny, NTSH. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen′ NAN Ukrayiny. T. 10. URL: https://esu.com.ua/article-16376 [in Ukrainian].

7. Litovchenko O. (2021), Khudozhniy obraz yak syntez komponentiv khoreohrafichnoyi vystavy [Artistic image as a synthesis of components of a choreographic performance]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk: mizhvuzivs'kyy zb.nauk. pr..molodykh vchenykh Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Drohobych*. Vyp. 38. Pp. 41–46 URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/38_2021/part_2/9.pdf DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-2-7 [in Ukrainian].

8. Onyshchenko K. (2022), Mystetstvo i vyklyky suchasnosti [Art and challenges of modernity]. *Vseukrayins'kyy mizhdystsyplinarni vidkryti lektsiy/praktykumy «Mystetstvo. Viyna. My.», koordynator O. A. Plakhotnyuk*. (17 may 2022 year.) URL: https://youtu.be/LakR4n4VK2A [in Ukrainian].

9. Plakhotnyuk O. (2018), Kvintesentsiya sotsial′nykh tantsiv [The quintessence of social dances]. *zb. nauk. prats'. Tantsyuval'ni studiyi*. Vyp. 1. Pp. 28–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ds_2018_1_5 [in Ukrainian].

10. Plakhotnyuk O. (2022), Svitospryynyattya dzhaz-tantsyu v mystets′komu prostori suchasnosti [World perception of jazz dance in the artistic space of modernity]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. № 2. С. 157–162. https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-26 URL: http://baltijapublishing.lv/index.php/bjlss/article/view/1858/1874 [in Ukrainian].

11. Plakhotnyuk O. Toporkov D. (2021), Polikhudozhni ta mizhmystets′ki zv″yazky tantsyuval′noyi kul′tury u proyavi yiyi intermadial′nosti [Poly-artistic and inter-skill relations of dance culture in the manifestation of its intermadiality]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk : Mizhvuzivs'kyy zb. nauk. pr. molodykh vchenykh Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka.* Drohobych: Hel′vanyka. Vyp. 43. T. 2. P. 81–87. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/43-2-2021 DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-2-13 [in Ukrainian].

12. Solovyova YU., Mkrtichyan O. (2017), Ukrayins′ke mystetstvo i istorychnomu vymiri [Ukrainian art in historical dimension]. Navchal′no-metodychnyy posibnyk. Kharkiv: Tochka. 89 p. [in Ukrainian].

13. Tahlina YU., Kutenko O. (2020), Transfihuratsiya reprezentatsiyi mystetstva: poshuk novykh formativ u sviti izolyatsiyi [Transfiguration of the representation of art: the search for new formats in a world of isolation]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Teoriya kul'tury i filosofiya nauky».* № 61. Pp. 45–52. URL: https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/16159/15051 DOI: 10.26565/2306-6687-2020-61-05 [in Ukrainian].

14. Chepalov O. (2020), Khoreolohiya : statti ta lektsiyi [Choreology: articles and lectures]. Kyiv: Lira-K. 228 p. [in Ukrainian].

УДК 7:72:745/749
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-16

Лу БІНЬ,
orcid.org/0000-0002-4650-1746
аспірант кафедри дизайну середовища
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) 282799836@qq.com

Світлана КРИВУЦ,
orcid.org/0000-0003-3916-7142
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри дизайну середовища
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) svkdesignsvk@gmail.com

ПРИНЦИПИ РОЗТАШУВАННЯ АРТ-ІНСТАЛЯЦІЙ В СИСТЕМІ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ КНР

У статті надано аналіз принципів розташування арт-інсталяцій, які мають дзеркальні особливості поверхонь, у відповідності до їх сприйняття в системі архітектурно-ландшафтного простору міст КНР. Систематизація принципів їх розташування стає важливим критерієм для визначення характеру формування навколишнього простору міст Китаю засобами арт-інсталяцій та забезпечення позитивної психоемоційної атмосфери серед глядацької аудиторії. В ході дослідження визначено наступні принципи: домінування (визначення характеристик масштабу, об'ємно-пластичних властивостей, провокаційного змісту концепції автора); інтегрування (наповнення місцевості змістовності, органічної в сприйнятті всіх оточуючих об'єктів та елементів);принцип сімбіозу (наявність додаткової утилітарної функції в створенні дизайну арт-інсталяції); протиставлення навколишньому середовищу (новаторській підхід до дизайну арт-інсталяції, який є непередбачуваним та не відповідає загальноприйнятим нормам відображення об'ємно-пластичних мистецьких творів в КНР); принцип тиражування або номадизму (знаходження у різних місцях одночасно, із збереженням аналогового масштабу арт-інсталяції або вирішення твору мистецтв зі зміненими характеристиками). Результати дослідження вказують на поширення використання трьох принципів, на основі яких утворюються дизайнерські інсталяції, а саме: домінування, інтегрування, протиставлення навколишньому середовищу. Зазначені принципи розташування арт-інсталяцій викликають найактивнішу реакцію серед місцевого населення та активізують комунікативні процеси серед глядачів. В свою чергу, прийоми, які використовують дизайнери в створенні арт-інсталяцій, визначають основні авторські концепції, що включають: а) реалістичне відображення навколишнього оточення за рахунок створення гладкої дзеркальної поверхні мистецьких творів; б) повну зміну образу відображення архітектурного простору місцевості, завдяки створенню рельєфної дзеркальної поверхні інсталяції, роблячи образ відображення загадковим та ірреалістичним.

Ключові слова: *дизайн, арт-інсталяції, міське середовище КНР, принципи розташування, авторські концепції.*

Lu BIN,
orcid.org/0000-0002-4650-1746
Graduate student at the Department of Environmental Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) 282799836@qq.com

Svitlana KRYVUTS,
orcid.org/0000-0003-3916-7142
Candidate of Art History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Environmental Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts,
(Kharkiv, Ukraine) svkdesignsvk@gmail.com

THE PRINCIPLES OF LOCATION OF ART INSTALLATIONS IN THE SYSTEM OF URBAN SPACE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

The article provides an analysis of the principles of the location of art installations that have mirror-like surfaces, in accordance with their perception in the system of architectural and landscape space of the cities of the People's

Republic of China. The systematization of the principles of their location becomes an important criterion for determining the nature of the formation of the surrounding space of Chinese cities by means of art installations and ensuring a positive psycho-emotional atmosphere among the audience. In the course of the research, the following principles were determined: dominance (determination of scale characteristics, volume-plastic properties, provocative content of the author's concept); integration (filling the area with content, organic in the perception of all surrounding objects and elements); the principle of symbiosis (the presence of an additional utilitarian function in the creation of an art installation design); opposition to the surrounding environment (an innovative approach to the design of an art installation, which is unpredictable and does not meet the generally accepted norms of displaying three-dimensional plastic works of art in the PRC); the principle of replication or nomadism (being in different places at the same time, while maintaining the analog scale of an art installation or solving a work of art with changed characteristics). The results of the study indicate the widespread use of three principles on the basis of which design installations are formed, namely: dominance, integration, opposition to the environment. The specified principles of the location of art installations cause the most active reaction among the local population and activate communicative processes among the audience. In turn, the techniques used by designers in the creation of art installations determine the main author's concepts, which include: a) realistic reflection of the surrounding environment due to the creation of a smooth mirror surface of works of art; b) a complete change of the image of the reflection of the architectural space of the area, thanks to the creation of a relief mirror surface of the installation, making the image of the reflection mysterious and unrealistic.

Key words: *design, art installations, urban environment of the People's Republic of China, location principles, author's concepts.*

Постановка проблеми. Сучасні зміни в технології виробництва матеріалів призвели до відповідних змін у використанні їх в дизайні арт-інсталяцій. Китайська народна республіка не залишилась осторонь. Сучасні митці намагаються скористуватися ефектними властивостями дзеркальних поверхонь з нержавіючої сталі та створити інноваційні мистецькі твори, що є міцнішими за будь-які матеріали. Отже, на новому етапі розвитку дизайну арт-інсталяцій в формуванні естетично гармонійної місцевості різних міст Китаю актуальним стає питання визначення принципів розташування арт-інсталяцій та прийомів відображення авторських концепцій завдяки дзеркальним властивостям поверхонь мистецьких творів.

Аналіз досліджень. Однією з виразних форм сучасного мистецтва є інсталяція (англ. installation – установка, розміщення, монтаж). Основною її відмінністю від інших творів мистецтва є формоутворення у вигляді просторової композиції, що є художнім цілим та що в більшості випадків створене з різних готових матеріалів і форм (природних, промислових та побутових предметів тощо) (Вікіпедія. Інсталяція (мистецтво)). Основними властивостями інсталяції є: звільнення від практичної (утилітарної) функції; неординарна комбінаторика формоутворюючих елементів; посилення символічної функції; зміна контекстів, що призводить до створення смислових модифікацій; гра значень; різноманітність габаритних розмірів (від гранично малого, до масштабного об'єму, що займає кілька приміщень). Якщо звернути увагу на змістовність цих сучасних мистецьких творів, то слід зазначити, що зміст арт-інсталяцій охоплює практично всі концепції, запропоновані дизайнерами, серед яких є: *сюжетно-розповідний; об'єктно-предметний,* формоутворення якого нагадує імітації реальних або псевдореальних побутових приміщень; *зорово-візіонерський,* головною ідеєю якого є можливість споглядання на зображення або елементи споруди, що запропоновані дизайнером (Вікіпедія. Інсталяція (мистецтво)). Завдяки мистецтву арт-інсталяцій в дизайнерів є можливість запропонувати художні твори для активізації комунікативних процесів, для трансформації сприйняття їх глядачами, для зміни фокусу сприймання тих чи інших життєвих ситуацій та надання значної виразності в організації навколишнього простору. На відміну від скульптури, арт-інсталяція має тимчасовий характер її використання, але є й спільні риси: інсталяція також значно вдосконалює той навколишній простір, в якому вона запропонована; розкриває для глядача засобами мистецтва основні концепти дизайнера (Rohit Raina, 2020). Можна погодитись з автором статті "The Difference Between Sculpture And Installation", який зазначає, що «...скульптури призначені для перегляду ззовні як самодостатнє розташування форм, тоді як інсталяції часто огортають глядача або користувача в просторі роботи. Глядач потрапляє в контрольоване середовище, де іноді з'являються об'єкти, а також світло, звук і проєктовані зображення. Форми композицій мають бути другорядними. Найважливішим є вплив на просторові та культурні очікування та досвід глядача, а також надання глядачеві критичних думок» (Norhafilah Amin, 2011). Однак, для китайської культури, як свідчить матеріал дослідження, не менш важливою є й форма арт-інсталяції, яка найчастіше усього відображає традиційні підходи до формоутворення творів мистецтва або, враховуючи глибинний зміст історико-культурної спадщини, запропонованою формою арт-інсталяцій відображає основні

контексти сучасному суспільству. Зазначене вище підтверджується *сюжетно-розповідним змістом* виконання дизайну арт-інсталяцій із дзеркальними властивостями поверхонь у вигляді образу калюжі, що має форму, ідетничну з природною.

Таким чином, слід зазначити, що більшість теоретичного матеріалу розкриває загальні характеристики, притаманні дизайну арт-інсталяцій, однак, залишається поза увагою науковців проблема аналізу арт-інсталяцій, що мають дзеркальні властивості поверхонь.

Метою статті є визначення основних принципів розташування арт-інсталяцій в системі міського середовища Китаю. Значна кількість візуального матеріалу свідчить про декілька напрямків розвитку даного виду мистецтв та різноманітність концептуального вирішення.

Виклад основного матеріалу. Дизайн арт-інсталяцій, що мають дзеркальні властивості поверхонь, завдяки своєму формоутворенню та додатковій функції відображення змушують глядача більш активно проявляти свою зацікавленість мисцецьким твором та сприймати його, як родзинку навколишнього середовища різних міст Китаю. Однак, як свідчить матеріал дослідження, розташування інсталяцій має не менш важливе значення для дизайнера, для висловлення засобами мистецтва його авторської думки, його особистого ставлення до тих чи інших екологічних та соціально-культурних проблем. Проаналізуємо принципи розташування арт-інсталяцій більш детально.

Принцип домінування. Для досягнення візуального ефекту у формуванні загальної композиції тієї чи іншої місцевості Китаю центральним об'єктом споглядання стає арт-інсталяція. Візуальний акцент розгортається навколо масштабної форми арт-інсталяції, що має дзеркальні властивості поверхні. Наслідком панорамного охоплення з усіх боків великомасштабного твору мистецтв є позитивний естетичний вплив на глядача, що вирішується через заздалегідь сплановану концепцію: акцентування на динамічності форми об'єкту, видовищності ефекту тиражування віддзеркалених елементів архітектурно-ландшафтного простору, додаткового ефекту урочистості через запропоноване підсвічування або кольорове рішення дзеркальних поверхонь інсталяції, а також через сучасне формоутворення об'єктів, що є нетрадиційним підходом для культури Китаю. Одним з виразних прикладів є кольорова арт-інсталяція Kaleidome, що уявляє собою конструкцію з 262 багатогранних пустотілих осередків із нержавіючої сталі, поверхня якої є дзеркально відполірованою (рис. 1). Кожний багатогранник інсталяції відбиває та помножує елементи навколишнього простору на дрібні зображення. Надзвичайно тонкий шар нанесеного кольору на дзеркальну поверхню не заважає зберігати її відбивну властивість. Крім того, варто зазначити, що саме нетрадиційний підхід із додаванням яскравого фіолетово-блакитного відтінку на дзеркальній поверхні арт-інсталяції створює особливе враження від запропонованого образу даної місцевості.

Достатньо виразними виглядають й творчі знахідки китайського митця Венцинь Ченя (рис. 2). За концепцією автора арт-інсталяцій, розкриття діалогу між позитивним та негативним просторами створює енергію звільнення та народження нового життя. Сучасне формоутворення серії його стрічкових мистецьких об'єктів є досить лаконічним та контрастуючим в загальній композиції навколишнього середовища. Інша серія, що побудована за рахунок радіусних елементів формоутворення, відбиває у своєму дзеркальному відображенні чудові краєвиди місцевості із легким відтінком спотворення. Домінування запропонованих мистецьких об'єктів надає знаковості місцевості та вказує на переосмислення кращих напрямків сучасного зарубіжного мистецтва із можливістю їх втілення у міському середовищі Китаю.

Принцип інтегрування. Сутність даного принципу в формуванні дизайну арт-інсталяції розкривається через безпосереднє, ніби природнє розташування мистецьких об'єктів в архітектурному просторі міста. Осмислена форма інсталяції, в даному випадку, повністю імітує природню у вигляді калюжі, в якій відображається рух дерев та хмар (рис. 3). Варто зазначити, що в дизайні арт-інсталяцій художні прийоми вирішення образу калюжи з урахуванням принципу інтегрування можуть допомогти: а) *реалістично відображати* навколишнє оточення за рахунок створення гладкої дзеркальної поверхні; б) *повністю змінювати ефект відображення* архітектурного простору місцевості завдяки запропонованій дизайнером рельєфної поверхні інсталяції, роблячи образ арт-інсталяції загадковим та ірреалістичним. Розташування мистецьких об'єктів за даним принципом утворює неповторний індивідуальний образ місцевості Китаю.

Принцип тиражування. Як свідчить матеріал дослідження, деякі образи в дизайні арт-інсталяцій є об'єктами тиражування у зв'зку з акцентом на множинність їхнього виду у світі природи та відсутність їх наявності в архітектурному просторі міста. Такі інсталяції, художній образ яких розкривається через копіювання пластики тварин, їх форми, розмірів, запропонованих рухів – є досить затребуваними саме в архітектурному оточенні міст Китаю. Таким

Рис. 1–2. Приклади формування дизайну арт-інсталяцій на основі принципу домінування

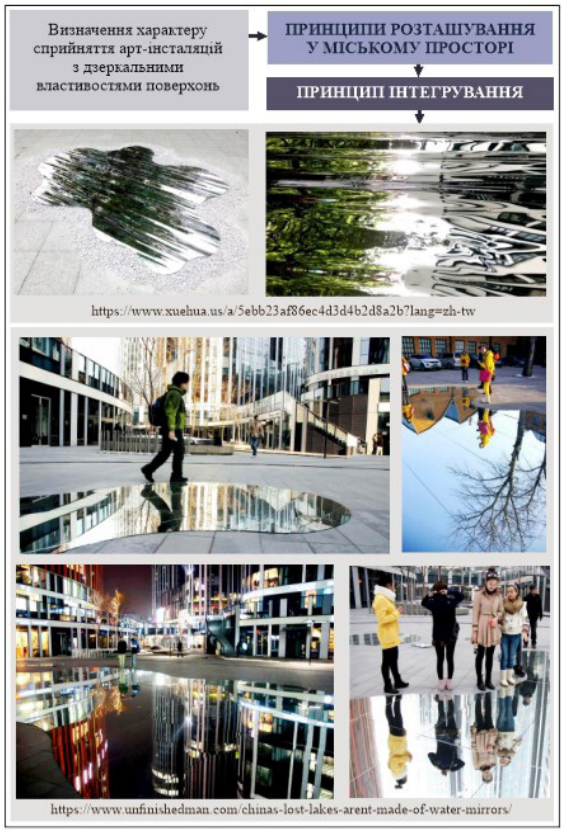

Рис. 3. Приклади формування дизайну арт-інсталяцій на основі принципу інтегрування

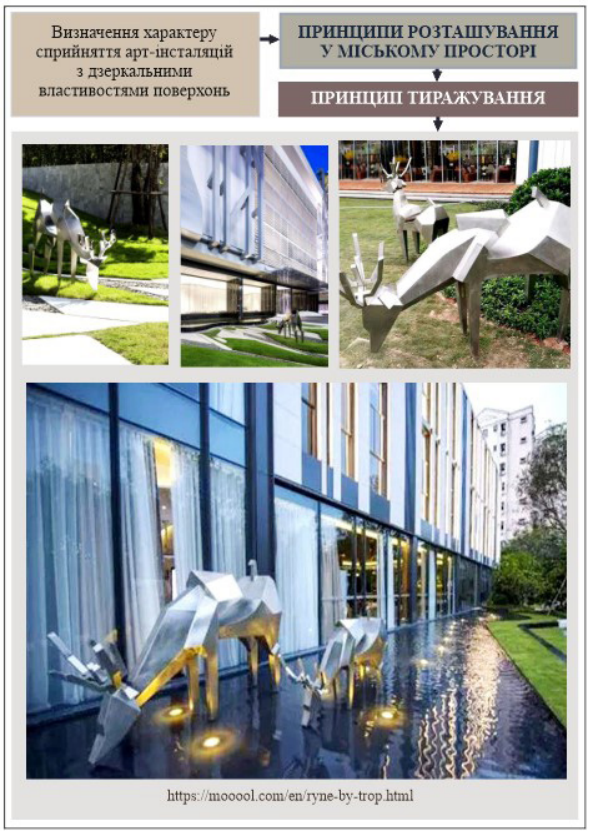

Рис. 4. Приклади формування дизайну арт-інсталяцій на основі принципу тиражування

чином, в дизайнерів є можливість нівелювання відсутності тварин у межах китайських міст та органічного доповнення арт-інсталяціями простору міського середовища з можливістю їх переміщення в інші міста та країни (рис. 4). Крім того, варто акцентувати увагу на тому, що розкриття образу тварин, яке відбувається на основі *прийому орігамі*, дозволяє продемонструвати сучасність формування зон комфортного тимчасового перебування жителів міста з оглядом на традиційні об'ємно-пластичні техники виконання дизайнерських творів.

Принцип протиставлення. Розкриття художнього образу арт-інсталяцій через протиставлення навколишньому архітектурно-ландшафтному простору є досить сміливим та новаторським рішенням сучасних китайських дизайнерів. Виразним прикладом поєднання традиційних культурних особливостей Китаю та новітніх технологій з використанням нержавіючої сталі з дзеркальною поверхнею є скульптурна інсталяція «Камінь Тайху», автора Чжан Ван (рис. 5а). Дизайнер використовує як аналог китайські традиційні пейзажні картини, які є унікальною естетичною свідомістю країни. Водночас, він намагається дотримуватись сучасних тенденцій, таким чином змінюючи звичне сприйняття елементів та форм візуального мистецтва. Шляхом сучасної обробки металу автор презентує нове прочитання змісту мистецького твору, створюючи інноваційну форму каменю з нових матеріалів, нетрадиційних для Китаю. Чжан Ван сміливо використовує *метод заміни матеріалу*, сподіваючись на отримання ефекту несподіваності при сприйнятті глядачами сміливої за задумом арт-інсталяції.

Наступний приклад, арт-інсталяція за назвою «Міський бик», є символічним визначенням цінності життя (рис. 5б). Чень Веньлінь, автор твору, намагається протиставити силу бика всім проблемам, що виникають в житті. В цьому допомагає розмір самого твору мистецтва, виконаного на основі *прийому збільшеного масштабу по відношенню до розміру людини* (висота бика становить 22 метри). В свою чергу, дзеркальна поверхня тіла тварини відображає у зменшеному масштабі весь простір, який є навколо. За концепцією автора, Чень Веньліня, все може бути великим і, водночас – малим, але цінним буде все скрізь.

Майже таку саму концепцію закладено у мистецькому творі за назвою «Мураха» (рис. 6). Розроблена арт-інсталяція показана автором твору як велика тварина, дзеркальна поверхня тіла якої демонструє на основі *прийому зменшеного масш-*

Рис. 5–6. Приклади формування дизайну арт-інсталяцій на основі принципу протиставлення

табу всі архітектурні об'єкти, що в ній відображаються. Об'ємно-пластична форма інсталяції передає рухи мурахи майже реалістично, таким чином провокуючи глядача на її споглядання. Однак, при наближенні до мистецького твору, людина стає непомітною у відображенні дзеркальної поверхні. Висновок даного провокуючого підходу є очевидним – все відносно: мале може бути великим й, навпоки, велике – дуже малим.

Принцип симбіозу. Прикладами використання такого принципу є арт-інсталяції, дизайн яких розрахований на прямий контакт з глядачем, при цьому мистецький твір може виконувати як утилітарну, так й декоративну функцію водночас. В даному випадку використання нержавіючої сталі з дзеркальними властивостями поверхонь дозволяє демонструвати мистецький твір з урахуванням принципу симбіозу та додатково виконувати роль невеликого дитячого ігрового майданчика.

Висновки.

Таким чином, можна стверджувати, що в формуванні дизайну арт-інсталяцій на території міст Китаю має значення не тільки форма твору мистецтва, а й принципи його розташування. На сьогоднішній день майже всі перелічені принципи враховуються дизайнерами для утворення знаковості навколишнього простору. Однак, варто зазначити, що *принцип сімбіозу* практично не пропонується дизайнерами у вирішенні своїх мистецьких творів у зв'язку з тим, що більшість арт-інсталяцій має тимчасовий характер її використання та матеріали, з яких вона може бути розроблена, не витримують навантаження з боку людини. Деякі приклади вказують на таку можливість, але це, як свідчить візуальний матеріал, поодинокі випадки. Створення мистецьких об'єктів на основі пирнципу сімбіозу пропонується тільки з тих матеріалів, що є міцними, а саме – з нержавіючої сталі з дзеркальними властивостями поверхонь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інсталяція (мистецтво). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інсталяція_(мистецтво) (дата звернення: 14.10.2022)

2. Пилипчук О.Д., Кривенко О.В. Використання сучасних напрямків образотворчого мистецтва у проектно-дизайнерській практиці як засобів організації естетичного предметно-просторового середовища. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА. 2020. Вип. No 75. С. 317-327.

3. Tarasov V.V., Kryvuts S.V. Art Therapy and Traumatic Post-War Experience: PTSD Studios American. SWorld Journal. 2021. Isssue № 7. Part 5. P. 91-99.

4. Jennifer Currier. Art and power in the new China: An exploration of Beijings 798 district and its implications for contemporary urbanism. Town Plan. Rev. 2008, 79, 237–265.

5. Kokhan N.M. Two integration principles of land-art creations in landscape (taking as an example works of Chris Drury). International Scientific Journal EURO-AMERICAN SCIENTIFIC COOPERATION : research articles. Hamilton, Canada : «Accent Graphics Communications». 2016. Vol. 14. P. 11-14.

6. Norhafilah Amin. The Difference Between Sculpture And Installation/ URL: http://hafilahamin.blogspot.com/2011/05/difference-between-sculpture-and.html]. (дата звернення: 16.10.2022)

7. Rohit Raina. What Is The Difference Between Sculpture and Installation Art. URL: https://www.leisuremartini.com/what-is-the-difference-between-sculpture-and-installation-art/ (дата звернення: 22.10.2022)

8. Yuan Ren. Globalization and Grassroots Practices: Community Development in Contemporary Urban China. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/978020369871629/globalization-grassroots-practices-community-development-contemporary-urban-china-yuan- ren?context=ubx (дата звернення: 22.10.2022)

REFERENCES

1. Instaliatsiia (mystetstvo). [Installation (art).] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інсталяція_(мистецтво) [in Ukrainian].

2. Pylypchuk O.D., Kryvenko O.V. Vykorystannia suchasnykh napriamkiv obrazotvorchoho mystetstva u proektno-dyzainerskii praktytsi yak zasobiv orhanizatsii estetychnoho predmetno-prostorovoho seredovyshcha. [The use of modern directions of fine art in project and design practice as a means of organizing an aesthetic object-spatial environment]. Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia. Kyiv: KNUBA. 2020. Vyp. No 75. S. 317-327. [in Ukrainian].

3. Tarasov V.V., Kryvuts S.V. Art Therapy and Traumatic Post-War Experience: PTSD Studios American. [SWorld Journal]. 2021. Isssue №7. Part 5. P. 91-99.

4. Jennifer Currier. Art and power in the new China: An exploration of Beijings 798 district and its implications for contemporary urbanism. [Town Plan]. Rev. 2008, 79, P. 237–265.

5. Kokhan N.M. Two integration principles of land-art creations in landscape (taking as an example works of Chris Drury). [International Scientific Journal EURO-AMERICAN SCIENTIFIC COOPERATION] : research articles. Hamilton, Canada : «Accent Graphics Communications». 2016. Vol. 14. P. 11-14.

6. The Difference Between Sculpture And Installation/ URL: http://hafilahamin.blogspot.com/2011/05/difference-between-sculpture-and.html].

7. Rohit Raina. What Is The Difference Between Sculpture and Installation Art. URL: https://www.leisuremartini.com/what-is-the-difference-between-sculpture-and-installation-art/

8. Yuan Ren. Globalization and Grassroots Practices: Community Development in Contemporary Urban China. URL: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/978020369871629/globalization-grassroots-practices-community-development-contemporary-urban-china-yuan- ren?context=ubx

УДК 504:74:391/687
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-17

Ганна МАКОГІН,
orcid.org/0000-0002-2930-4038
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) anna.makogin@pnu.edu.ua

ЕКОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ВЕКТОР ДИЗАЙНУ ОДЯГУ

У статті аналізується принципи екологічного виробництва і споживання в українській традиційній культурі. Особливу увагу приділено природним матеріалам, традиційним технологіям. Важливим фактором у формуванні екологічної культури є виховні процеси: бережливе відношення до ресурсів, шанобливе ставлення до людської праці, регламентація споживання. Актуальність дослідження зумовлена потребою оновлення стратегії проектування безпечного середовища. Дослідження базується на осмисленні феномену дизайну як технології проектування предметного і духовно середовища побутування) людини на основі принципів екологічності. Такий підхід до соціально-культурної оцінки проектів освоєння природи розглядається як проектна ініціатива для подолання сучасної екологічної кризи.

Робота порушує назрілі проблеми перерваності-реінкарнацій традицій у виробництві. Звичайно, архаїчні методи не можуть задовільнити сучасний попит, традиції потребують розвитку.

Звернення до культурного досвіду минулих поколінь формує органічні ідеї «стійкого» дизайну. Стійкість закладена в процеси, які відбуваються протягом тривалих періодів і не завжди візуально очевидні. Ці знання накопичуються повільно, сезон за сезоном, завдяки активній взаємодії з природою. Саме природні умови визначили принципи організації простору, сформували технології ужиткових речей та культуру споживання. Виробнича і художня діяльність людини не тільки прагматична і направлена на задоволення потреб, а є також способом накопичення і трансляції знань і досвіду та уявлень про взаємодію з оточенням.

Тема традиційного ужиткового мистецтва у дизайнерській практиці найчастіше проявляється у стилізації: відтворення образу, цитуванні орнаментики, кольорової організації тощо. Екологічний аспект традиційного вбрання може задати нові вектори проектної роботи.

Ключові слова: *традиційна культура, народне мистецтво, засади екологічного підходу, декоративно-прикладне мистецтво, доцільність, органічність, традиційні матеріали, дизайнерське мислення, екологія, відновлювальні технології, апсайклінг.*

Anna MAKOGIN,
orcid.org/0000-0002-2930-4038
Candidate of Art Studies,
Associate Professor at the Department of Design and Art Theory
Precarpathian National University Vasyl Stefanyk
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) anna.makogin@pnu.edu.ua

ECOLOGICAL PRINCIPLES OF UKRAINIAN TRADITIONAL CULTURE AS A VECTOR OF CLOTHING DESIGN

The article analyzes the principles of ecological production and consumption in Ukrainian traditional culture. Special attention is paid to natural materials and traditional technologies. Educational processes are important factor in the formation of ecological culture: careful attitude to resources, respectful attitude to human labor, regulation of consumption. The study is based on the understanding of the phenomenon of design as a technology of designing the material and spiritual environment of a person based on the principles of environmental sustainability. This approach to cultural assessment of nature development projects is considered as project initiative to overcome the modern ecological crisis.

The work raises the ripe problems of interruptions and reincarnations of traditions in production. Of course, archaic methods cannot satisfy modern demand.

Turning to the cultural experience of past generations forms organic ideas of sustainable design. Sustainability is embedded in processes that take place over long periods of time and are not always visually obvious. This knowledge is accumulated slowly, thanks to active interaction with nature. It was natural conditions that determined the principles of spatial organization, shaped the technologies of consumer goods and the culture of consumption. The production and artistic activity of a person is not only pragmatic and aimed at meeting needs, but are also a way of accumulating and transmitting knowledge and experience and ideas about interaction with the environment.

The theme of traditional applied art in design practice is most often manifested in stylization: reproduction of an image, citation of ornamentation, color organization, etc. The ecological aspect of traditional clothing can set new vectors for design.

Key words: *traditional culture, folk art, principles of ecological approach, decorative and applied art, expediency, organicity, traditional materials, design thinking, ecology, restorative technologies, upcycling.*

Постановка проблеми. Дизайн, який сформувався як вид діяльності в епоху інтенсивного становлення промислового виробництва на стику мистецтва, економіки і науки, донедавна розглядали як засіб підвищення якості продукції (естетичних та ергономічних показників) для збільшення економічного прибутку. Проте, функції дизайну мають значно більший вплив на формування суспільної культури, зокрема, екологічної. У пошуках якісної ідеї дизайнери часто звертаються до традиційних культур.

Аналіз досліджень. Дослідники, які вивчають потенціал народної культури у сфері дизайну частіше звертають увагу на художньо-образні, стильові рішення творів. Ряд наукових статей Ю. Одробінського, Л. Оршанського, А. Осадчої, К. Пашкевич, А. Руденко, Б. Тимківа, розкривають взаємозв'язки декоративно-прикладного мистецтва і дизайну. Окремі проблеми творчого засвоєння традицій в професійному моделюванні костюма знайшли відображення в роботах Т. Ніколаєвої, Г Щербія, О Цимбалюк, О. Тканко, Н. Чупріної. М. Костельної, В. Тищенко, Н. Король., І. Юрченко.

Метою статті є визначення екологічних засад народного вбрання та аналіз існуючих практик використання традиційних знань у дизайні костюма кін. XX – поч. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Український дизайн одягу, хоч сформований на промислових способах масового виробництва, часто асоціюється з ремісничим виготовленням. Це – виготовлення за індивідуальними мірками, застосування «ручного» способу декорування, «клієнтоцентричний підхід» виробництва. Він орієнтований як на масове виробництво, так і на моделювання унікальних форм, презентує новий спосіб існування, чому сприяє розвиток сучасної науки і техніки.

Вітчизняні дизайнери одягу розвивають естетичні традиції стильових рішень народного вбрання. Найчастіше це проявляється у композиціях декору і традиційних технологіях оздоблення: ручній вишивці, в'язанню, аплікації, витинанках тощо (Макогін, 2017).

Слід відмітити, що в українській традиційній культурі сформувалося негативне відношення до модності. Чисельні приказки і прислів'я висміюють швидкоплинні захоплення, дивакуваті смаки і надмірне слідування моді: «Прийти можна до наготи, як тільки держатись мод, «Вирядилась, як свиня в наритники», «Кожуха на вухах носять».

Дослідження фольклору на предмет уявлень про красу вбрання виявило, що «потреба в естетиці, уважне ставлення до зовнішності – складові традиційної побутової культури українців», втілення художніх смаків, світобачення, соціального статусу носія. Ставлення українців до одягу базувалося на шанобливому ставленні до результатів праці (Макогін, 2011).

Турбота про збереження природи властива майже всім етнічним культурам. Протягом століть усе, створене людиною, було екологічним за своєю суттю. Принципи взаємодії з середовищем були більшменш адекватні природі, а рівень розвитку суспільства, техніки і науки протягом тисячоліть дозволяв людині брати у природи її блага в необхідних обсягах без значної шкоди для неї. У XXI столітті культура українського традиційного вбрання отримала б означення «slow fashion» – повільна мода, направлена на збільшення життєвого циклу одягу за рахунок якісних матеріалів, високої художньої цінності і продуманого конструкторсько-технологічного рішення.

Однозначно, що, купуючи менше, але якісного одягу, людина ефективніше використовує природні ресурси. Якісний одяг може довше перебувати в експлуатації.

Одним з показників екологічності одягу є використання природних матеріалів. Найпоширенішим природним матеріалом є органічна бавовна. Тканини з бавовни добре поглинають вологу, пропускають повітря і регулюють температуру тіла. Проте, відомо, що вирощування бавовни потребує багато води (приблизно 11 тис літрів на кілограм).

Значно екологічнішими з цієї точки зору є льон, конопля, кропива, вовна – матеріали, які використовувались для виготовлення одягу на теренах України в доіндустріальному виробництві. Останніми роками дизайнери активно зацікавились традиційними для українського вбрання лляними і конопляними тканинами. Крім того, що льон і коноплі вирізняються зносостійкістю, одяг з них має якісні гігієнічні показники. Завдяки пористій структурі лляного та конопляного волокон тканини здатні добре вбирати вологу.

Це забезпечує підтримку оптимального для людини теплообміну: взимку в одязі з цих тканин – не холодно, а влітку – не жарко.

Гігроскопічність лляних і конопляних волокон пояснюється вмістом у них гідрофільних речовин: пектинових і азотистих речовин та солей (Валько, 2002).

Льон і коноплі здатні пригнічувати життєдіяльність хвороботворної мікрофлори. Тож ідеально підходить для виготовлення взуття та шкарпеток. Лігнін, що міститься в лляних і конопляних волокнах, блокує ультрафіолетове опромінення на 95% (Патлашенко, 2008).

Важливо, що сучасні господарства, які займаються вирощування конопель не застосовують хімічні добрива і хімічні засоби захисту від шкідників (Самосват, 2021). Тому продукція з конопель вирізняється винятковою екологічністю і безпекою: у структурі волокон немає залишків токсичних речовин, які є джерелом алергічних реакцій.

Завдяки високим показникам зносостійкості з конопляних матеріалів можна виготовляти широку лінійку продукції. Дизайнери на початку XXI ст. знову звернули увагу на цінну сировину.

Український бренд DevoHome «першим у світі» розробив інноваційний замінник хутра DevoHome із конопляних волокон, застосовуючи техніку термоспікання (Вітовська В., Екосвідомі бренди: історія першого у світі бренда, який розробляє конопляне хутро – DevoHome, https://bit.ua/2020/07/devohome/), Навий матеріал візуально дуже схожий на натуральну овчину. Таке хутро розкладається швидше, ніж синтетичне, проте легше ніж натуральне. Крім того, шубу з конопель можна прати, завдяки зносостійкому матеріалу вироби довго не втрачатимуть естетичного вигляду. Моделі одягу не втрачають форму в процесі носіння, з часом вони стають навіть м'якшими й зручнішими.

Конопляні волокна легші від бавовни чи вовни на третину, проте не поступаються їм теплоізоляційним властивостям чи м'якістю. Тож дизайнерка Ірина Джус, яка розробила моделі пуховиків з конопляним наповнювачем, зробила ставку на теплорегулюючі і термостійкі здатності утеплювача. Конопля м'якша і тепла, ніж бавовна, її волокна довгі і міцні. Матеріал стійкий до зовнішніх впливів, не деформується і не псується при пранні. Волокна не сідають при температурі води до 300 градусів.

Крім того, легкість і сталість забарвлення, стійкість до деформації, міцність і простота у догляді робить надає змогу виготовляти з конопель і льону сумки, головні убори, вишиванки (марка Еко-крам), сукні і пальта, рюкзаки і торби і взуття Hemp Line (марка Bosston), шапки, кеди, капці, сорочки і куртки з конопляним утеплювачем. (інернет-магазин Українські коноплі), якісне взуття і шкарпетки (бренд Jo Hemp). ТМ «Агро-Ханф» пропонує багато моделей шкарпеток і взуття з конопель.

Зрізи лляних і конопляних тканини сильно обсипаються, а самі матеріали дуже мнуться. Тож дизайнер має врахувати в проекті й такі властивості тканин. В українському традиційному вбранні цю проблему вирішували за рахунок крою по прямій лінії. Для конічного розширення рукавів сорочок чи холошень штанів використовували вставки і ластовиці. Часто з'єднувальні шви традиційних сорочок додатково укріплювали декоративними стібками. Народні майстри обирали техніки декорування з урахуванням властивостей матеріалу і конструкції вбрання. Одежу з тонких тканин прикрашали вишивками, призбируванням, рясуванням. Верхній одяг з овчини і сукна оздоблювали аплікаціями, китицями, капслями, хутром і шнурами.

На гуцульських і покутських сердаках, опільських опончах обметувальні шви не тільки прикрашали вбрання, а й запобігали швидкому зношуванню одежі. Кушнірі застосовували різноманітні прийоми для покращення зносостійкості виробу: вшивали у з'єднувальні шви смужки шкіри, посилювали міцність з'єднання деталей вишивкою або аплікацією. Оздоблювальні з'єднувальні та обметувальні шви в українському традиційному вбранні часто мають практичне підґрунтя.

Декоративність – характерна ознака традиційного українського вбрання, через яку демонструється висока культура виробництва матеріалів для одягу та технологій оздоблення.

Аналіз етнографічної літератури показує, що ставлення до одягу в українців було бережливим. Відомий дослідник Гуцульщини Володимир Шухевич описує факти, коли гуцулки їхали кінно до церкви в буденному вбранню, а де треба «виступити прилюдно» – переодягалися в гарне й дороге «лудинє» (Шухевич, 1899). «Пошануй одежину раз, вона тебе десять раз» – відоме прислів'я виражає ставлення українців до одягу як до мистецької цінності та повагу до праці.

Нині у світі відбувається переосмислення концепції одягу. Дизайнери одягу та споживачі відмежовуються від швидкої моди і зосереджують увагу на довговічному і функціональному одязі. Якісний же одяг може виглядати естетично не один сезон. Як запевнення у якості і довговічності британська компанія Howies першою почала давати 10-річну гарантію на свій одяг (GOTS Certification, 2022).

Зрозуміло, що переосмислення споживання одягу не є достатнім для вирішення екологічних проблем.

Проте дизайнер проектуючи нову річ може допомогти у зменшенні екологічної проблеми. Насамперед, це – проектування якісних речей. Добротність одягу формується не тільки за рахунок матеріалів чи акуратного виконання. Забезпечення якості – комплексне завдання для дизайнера, який на етапі проектування закладає комплекс естетичних та утилітарних властивостей, а також передбачає методи і можливості утилізації чи переробки.

Висновки

Недовговічність окремих об'єктів дизайну, функціонування в користуванні сучасного споживача предметів одноразового користування спричиняють проблему утилізації неорганічного сміття. Застосування синтетичних матеріалів, які розкладаються довго і майже не піддаються переробці ще більше загострюють екологічну проблему. Тож важливим елементом проектної задачі дизайнера є продовження терміну експлуатації і можливість утилізації чи апсайклінгу чи рециклінгу, що знизить об'єм споживання та використання ресурсів.

Усвідомлення глобальної ролі дизайну в суспільстві формує засади відповідальності професійної діяльності дизайнера. Звернення до досвіду виробництва наших предків розширює горизонти емпатії та самоідентифікації дизайнера, шліфує естетичні та етичні сприйняття і судження та поглиблює екологічну грамотність.

Проектування якісного одягу, з можливим тривалим терміном експлуатації вимагає від дизайнера комплексного підходу: підбору якісних натуральних тканин, продуманого ергономічного крою та технологій, які забезпечують споживчі вимоги. Естетичні вимоги визначаються досконалістю композиційного та кольорового вирішення, співрозмірністю частин, пластичною виразністю форми, новизною моделі і конструкції, товарним виглядом, відповідністю актуальним тенденціям .

У той же час відповідальність виробника за виробництво й утилізацію продукції повинна бути зафіксована на законодавчому рівні (як це було зроблено в Каліфорнії для кількох категорій, включаючи килими, матраци та фарбу). І хоч такі закони зобов'язують виробників оплачувати авансом витрати на утилізацію своїх товарів, це також не може стати панацеєю від екологічного забруднення у сфері виробництва одягу. Необхідно, підвищувати якість проектної роботи, виховувати у споживачів адекватне відношення до елементів матеріальної культури.

В останнє десятиліття в Україні активно відбувається процес формування нового явища в проектній культурі, основний вектор якого спрямований на традиційну культуру та екологічність. В основі цього явища не тільки патріотизм дизайнерів чи результати національного освітнього процесу. Особливість національного дизайну костюма ґрунтується перш за все в специфіці методів проектування форми, в розумінні потреб, які забезпечує дизайнерська діяльність.

Результати досліджень допоможуть краще зрозуміти феномен народного вбрання, стійкість його традицій і дозволять вибудувати своєрідні аксіологічні координати, у системі яких творитиме сучасний дизайнер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Макогін Г. В. Народне мистецтво у дизайні одягу поч. XXI ст.: особливості і прийоми стилізації. Народне мистецтво XXI століття: актуальні напрямки досліджень. Народознавчі зошити. Львів, 2017. № 2. С. 120–125.

2. Макогін Г. В. Уявлення українців про естетику вбрання (на матеріалах фольклору. Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. Івано-Франківськ, 2011. Вип. 21–22. С. 27–32.

3. Валько М. І. Наукові основи технологічних процесів одержання модифікованого лляного волокна: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. Наук.: спец. 05.18.03 «Первинна обробка та зберігання продуктів рослинництва» Херсон, 2002. 347с.

4. Патлашенко О. А. Матеріалознавство швейного виробництва: навч. посіб. для вузів. К.: Арістей, 2008. 287 с.

5. Самосват І. Сію-вію зеленесенькі: сім українських брендів, які роблять одяг, взуття та їжу з конопель. URL: https://shotam.info/siiu-viiu-siiu-viiu-zelenesenki-sim-ukrainskykh-brendiv-iaki-robliat-odiah-vzuttia-ta-izhu-z-konopel/ (дата звернення: 20.12.2022).

6. Шухевич В. О. Гуцульщина. Материяли до українсько-руської етнольогії. Львів, 1899. Т. II. 148 с.

7. GOTS Certification. URL https://howies.co.uk/ (дата звернення: 20.12.2022).

REFERENCES

1. Makohin H. V. Narodne mystetstvo u dyzaini odiahu poch. XXI st.: osoblyvosti i pryiomy stylizatsii. Narodne mystetstvo XXI stolittia: aktualni napriamky doslidzhen. [Folk art in the design of clothing began. XXI century: features and techniques of styling. Folk art of the XXI century: current areas of research]. Ethnological notebooks. Lviv, 2017. № 2. S. 120–125. [in Ukrainian].

2. Makohin H. V. Uiavlennia ukraintsiv pro estetyku vbrannia (na materialakh folkloru). [Ukrainians' ideas about the aesthetics of dress (on folklore materials)]. Bulletin of the Precarpathian University. Art history. Ivano-Frankivsk, 2011. Vyp. 21–22. S. 27–32. [in Ukrainian].

3. Valko M. I. Naukovi osnovy tekhnolohichnykh protsesiv oderzhannia modyfikovanoho llianoho volokna: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra tekhn. Nauk.: spets. 05.18.03 «Pervynna obrobka ta zberihannia produktiv roslynnytstva». [Scientific bases of technological processes of obtaining modified linen fiber: abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Technical Sciences: specialty 05.18.03 "Primary processing and storage of crop products"]. Kherson, 2002. 347s. [in Ukrainian].

4. Patlashenko O. A. Materialoznavstvo shveinoho vyrobnytstva: navch. posib. dlia vuziv.[Materials science of sewing production: a textbook for universities] K.: Aristei, 2008. 287 s. [in Ukrainian].

5. Samosvat I. Siiu-viiu zelenesenki: sim ukrainskykh brendiv, yaki robliat odiah, vzuttia ta yizhu z konopel. [I sow-through green: seven Ukrainian brands that make clothes, shoes and food from hemp]. URL: https://shotam.info/siiu-viiu-siiu-viiu-zelenesenki-sim-ukrainskykh-brendiv-iaki-robliat-odiah-vzuttia-ta-izhu-z-konopel/ (date of access: 20.12.2022). [in Ukrainian].

6. Shukhevych V. O. Hutsulshchyna. [Hutsulshchyna]. Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology. Lviv, 1899. T. II. 148 s. [in Ukrainian].

7. GOTS Certification. URL https://howies.co.uk/ (date of access: 20.12.2022).

УДК 504:74
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-18

Юлія МАЛЕЖИК,
orcid.org/0000-0003-2829-3493
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мистецької освіти
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) 28julimal@gmail.com

Ольга ПУНГІНА,
orcid.org/0000-0003-1120-2786
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри мистецької освіти
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) pyngina@i.ua

Любов ГУСЄВА,
orcid.org/0000-0003-0171-0744
викладач кафедри мистецької освіти
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченк
(Кропивницький, Україна) gusevalubov@ukr.net

ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

У статті зроблено спробу осмислити екологічний дизайн як соціокультурне явище.

Зазначено актуальність проблеми, що вивчається, зумовлену загостренням екологічних проблем сучасності, пов'язаних з безконтрольним використанням природних ресурсів, зі збереженням планетарних і біосферних екосистем тощо. Такий стан справ поставив перед суспільством завдання переосмислити тенденції й концепції свого розвитку у всіх напрямках, зокрема й у дизайнерській практиці.

Окреслено особливості виникнення нового напряму в дизайні, а саме екологічного дизайну. Встановлено, що досліджуваний феномен знаходиться ще в стані розроблення й вивчається та визначається фахівцями з різних галузей наук.

Проаналізовано наукові праці українських і зарубіжних учених, що уможливило розглянути характерні особливості екологічного дизайну. Виявлено низку завдань, які виконує екологічний дизайн, котрі вказують на зміну ціннісних установок сучасної людини.

Зазначено, що екологічний дизайн як соціокультурне явище проявляється як відгук на матеріальні й духовні запити суспільства, так як намічує шляхи розв'язання проблем існування людини в сучасному соціальному й культурному просторі. Встановлено, що екологічний дизайн завдяки новим формам, конструкціям, технологіям впливає на формування нових стандартів поведінки й споживання, соціальних процесів, комунікацію й стиль життя споживачів, а також на організацію життєвого простору людини, на усі сфери її життєдіяльності.

Виявлено, що екологічний дизайн, як соціокультурне явище, не спроможний розвиватися поза культурою свого часу. Суттєві соціально-культурні зміни викликані впровадженням нових технологій у різноманітних сферах культури й побуту, нових тенденцій у сфері споживання й стилі життя сучасної людини. Зазначено, що екологічний дизайн сприяє утвердженню нової системи цінностей, формуванню екологічної культури, народженню екологічного стилю життя й творчості, у основі якого лежать намагання гармонізувати відносини людини й природи.

Виокремлено тенденції розвитку екологічного дизайну як соціокультурного явища.

Ключові слова: *екологія, екологічний дизайн, соціокультурне явище, розвиток.*

Yuliia MALEZHYK,
orcid.org/0000-0003-2829-3493
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Art Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) 28julimal@gmail.com

Olha PUNHINA,
orcid.org/0000-0003-1120-2786
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Art Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) pyngina@i.ua

Liubov HUSIEVA,
orcid.org/0000-0003-0171-0744
Lecturer at the Department of Art Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) gusevalubov@ukr.net

ECOLOGICAL DESIGN AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON

The article attempts to comprehend ecological design as a socio-cultural phenomenon.

The urgency of the problem under study is noted due to the aggravation of environmental problems of our time associated with the uncontrolled use of natural resources, the preservation of planetary and biosphere ecosystems, etc. This state of affairs has set the task for society to rethink the trends and concepts of its development in all directions, including in design practice.

The features of the emergence of a new direction in design, namely ecological design, are outlined. It is established that the phenomenon under study is still under development and is studied and defined by specialists from various fields of science.

The scientific works of Ukrainian and foreign scientists are analyzed, which made it possible to consider the characteristic features of ecological design. A number of tasks performed by ecological design are revealed, which indicate a change in the values of modern man.

It is noted that ecological design as a socio-cultural phenomenon manifests itself as a response to the material and spiritual needs of society, as it outlines ways to solve the problems of human existence in the modern social and cultural space. It is established that ecological design due to new forms, constructions, technologies influences the formation of new standards of behavior and consumption, social processes, communication and lifestyle of consumers, as well as the organization of human living space, all spheres of life.

It is revealed that ecological design, as a socio-cultural phenomenon, is not able to develop outside the culture of its time. Significant socio-cultural changes are caused by the introduction of new technologies in various spheres of culture and life, new trends in consumption and lifestyle of modern man. It is noted that ecological design contributes to the establishment of a new system of values, the formation of ecological culture, the birth of an ecological lifestyle and creativity, which is based on the attempt to harmonize the relationship between man and nature.

The tendencies of ecological design development as a socio-cultural phenomenon are highlighted.

Key words: *ecology, ecological design, socio-cultural phenomenon, development.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства значущим стає не стільки подальший технічний прогрес, скільки забезпечення безпечних умов існування цивілізації, яке ґрунтується на гармонійній взаємодії людини й природи. Загострення екологічних проблем, пов'язаних з безконтрольним використанням природних ресурсів, зі збереженням планетарних і біосферних екосистем тощо, поставило перед суспільством завдання переосмислення тенденцій і розробки принципово нових концепцій свого розвитку. Усвідомлення людством наслідків руйнівного впливу на навколишнє середовище актуалізує проблему екологічного підходу до усіх сфер життєдіяльності людини, зокрема й до дизайнерської практики.

Аналіз досліджень. Аналіз досліджень і публікацій щодо феномену «екологічний дизайн» свідчить про значущість і запитуваність проблеми. Дане питання висвітлюється в роботах таких науковців, як М.М. Близнюк, А.О. Глазачова, В.М. Голобородько, С.Г. Захарова, Н. Іванова, Д.С. Комісарова, В.О. Свірко, М.В. Панкіна, О.Є. Перфілова, А.Л. Рубцов, О.В. Уваров та ін. Зокрема, М.М. Близнюк звертає головну увагу на особливості екологічного напряму в дизайнер-

ському процесі в контексті історичного розвитку та сучасної мистецької практики. Учений вважає, що екологічний дизайн є вираженням нового світогляду людства (Близнюк, 2017).

Дослідники В.М. Голобородько, А.Л. Рубцов, В.О. Свірко розглядають екологічний дизайн через призму взаємовідносин людини й природного середовища. Учені переконані, що даний феномен є одним із значущих напрямів світового екологічного руху, покликаного зберігати й відновлювати простір, що оточує людину (Голобородько та ін., 4).

А.О. Глазачова аналізує процес становлення й розвитку екологічного дизайну, висвітлює роль філософської думки у осмисленні сутності й змісту даної категорії (Глазачева, 2009). Д.С. Комісарова окреслює значення екологічного дизайну у сучасному світі, вказує на актуальність й характерні особливості досліджуваного питання (Комиссарова, 2017).

Аналізуючи праці науковців, можемо стверджувати, що автори вважають екологічний дизайн новим напрямком у дизайні, залишаючи недостатньо висвітленими питання, пов'язані з соціокультурною оцінкою даного явища.

Метою пропонованої статті є осмислення екологічного дизайну як соціокультурного явища.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях, які стосуються дизайнерської практики, досить актуальним і популярним постало питання задоволення людських потреб без порушень при цьому рівноваги навколишнього середовища. Йдеться не тільки про створення комфортного екологічно безпечного предметно-просторового середовища, а й організацію співіснування людини й природи, мінімізацію негативного впливу антропологічної діяльності на природний світ. Нині екологічним має бути дизайн будь-якого виду – промисловий, архітектурний, інтер'єрний, ландшафтний, графічний, дизайн одягу та ін. Даний факт призвів до виникнення нового напряму в дизайні, а саме екологічного дизайну.

Екологічний дизайн, як один із проявів усесвітнього екологічного руху, виник у 70-их рр. минулого століття. Це була реакція на становлення науково-технічної революції, що докорінним чином змінила роль і місце людини у виробничому процесі.

У науковій літературі категорія «екологічний дизайн» знаходиться ще в стані розроблення й вивчення. До дослідження даного феномену долучаються фахівці з різних галузей наук, а саме: філософії, мистецтвознавства, культурології, естетики, прикладної екології, ергономіки, промислового дизайну та ін. На нашу думку, осмислення екологічного дизайну як соціокультурного явища можливе тільки за умови системного дослідження даного феномену.

Визначення екологічного дизайну філософами передбачає будь-яке проєктування в дизайні, націлене не на відображення гармонії, а саме на гармонію взаємовідносин людини з навколишнім світом (Борев, 2002).

Фахівці дизайнерської галузі трактують екологічний дизайн як «участь засобами й методами дизайну у розв'язанні соціально актуальних завдань захисту навколишнього природного середовища (й самих людей) від наслідків його забруднення залишками техногенної цивілізації й порушення екологічної рівноваги в біотехносфері як з позиції цінностей природи, так і культури» (Медведев, 2009 : 27).

Представники культурології розглядають екологічний дизайн як філософський і теоретико-методологічний підхід до проєктування, який базується на розумінні цілісності штучного й природного середовища, необхідності розповсюдження у суспільстві екологічних ідей і цінностей (Панкина, 2016 : 30). Метою проєктування екологічного дизайн-продукту має стати забезпечення збереження природи й мінімізації шкідливих впливів на усіх етапах його життя: створення, експлуатації й утилізації.

Науковець у галузі мистецтвознавства О.В. Уваров стверджує, що екологічний дизайн є новим цілісним видом проєктної діяльності й існує як усвідомлена або інтуїтивна реакція на природні зміни. Учений указує, що метою даного явища є гармонізація взаємовідносин людини і навколишнього природного середовища. Практика застосування екологічного дизайну може стосуватися як природи, яка безпосередньо впливає на людину, так і самої людини з її соціальними, культурними й психологічними потребами в їх зв'язку з екологічною проблематикою. О.В. Уваров переконаний, що сьогодні не існує чітких меж, які визначають даний вид проєктної діяльності, рівно як і відсутні критерії, за якими певний виріб можна віднести до продукту екологічного дизайну (Уваров, 2010).

Отже, вивчення різних підходів до трактування досліджуваного поняття уможливлює стверджувати, що екологічний дизайн – це системне явище, в якому поєднуються засоби, методи, процеси і результат, й філософське бачення сучасного життя людини, яке надає вагомого значення гармонізації взаємовідносин між людиною й природою.

Вважається, що екологічному дизайну притаманні такі прикметні риси, як створення дизайн-продуктів з допомогою природних матеріалів і форм, технічних прийомів і моделей, вироблених природою. Сучасні представники як українських (М.М. Близнюк, В.М. Голобородько, А.Л. Рубцов, В.О. Свірко та ін.), так і зарубіжних праць (S. Barbero, I. Ben-Gal, Y. Bukchin, C. Brunella, R. Katz, T. Paolo, A. Fuad-Luke) головну увагу звертають на низку характерних особливостей екологічного дизайну, які пов'язані з кожним життєвим циклом дизайн-продукту, починаючи від його виробництва до утилізації, зі зверненням до інноваційних наукових розробок, проблемою збереження природних ресурсів. Зокрема, науковці розглянули так звані принципи 3-R, які забезпечують екологічну якість дизайн-продукту, а саме: re-use (повторне або багаторазове використання), re-manufacture (переробка або реконструкція), recycling (рециркуляція, що передбачає замкнутість циклу як у виробництві так і в споживанні) (Голобородько та ін., 2016 : 38). При чому даний аспект вимагає осмислення ще на етапі проектування дизайн-продукту й врахування дизайнером терміну життя виробу й можливості його подальшої утилізації, прогнозування й попередження можливих екологічних збитків, як у процесі виготовлення так і експлуатації й утилізації. Нині вищезазначені принципи є домінуючими у світовій проектній культурі й упроваджуються на фоні істотних змін соціальних засад взаємодії людини й природи.

Екологічний дизайн виконує низку завдань, серед яких слід назвати наступні: формування екологічної культури; удосконалення екологічної ситуації шляхом створення об'єктів, які відповідають вимогам природи, людини й культури; пошук балансу між удосконаленням форми й функції об'єктів дизайну і дотримання принципів екологічного підходу; перегляд матеріалів і технологій з точки зору екологічних норм; формування нової культури споживання, структури потреб, які ґрунтуються на скороченні надмірної кількості продуктів; цілеспрямована зміна ціннісних установок суспільства з допомогою художніх образів об'єктів дизайну (Панкина, 2016).

Як бачимо, завдання екологічного дизайну вбачаються не лише в удосконаленні форми й функції, вони вказують на зміну ціннісних установок сучасної людини, а саме людини зі сформованою екологічною культурою, спроможної внести свій уклад у розв'язання екологічної проблематики.

Екологічний дизайн як соціокультурний феномен проявляється як відгук на матеріальні й духовні запити суспільства, стає засобом розв'язання проблем існування людини в сучасному соціальному й культурному просторі (Панкина, 2016). Його інтенсивний розвиток у нинішній постмодерністській епосі пояснюється фундаментальною зміною сенсів, значень, цінностей, світогляду тощо. Екологічний дизайн занурюється у всі сфери життя людства, перетворюючи політику, економіку, культуру, змінюючи спосіб життя людини, її відношення до світу і до самої себе.

Соціокультурна сутність дизайну проявляється у впливові предметно-просторового середовища на соціальну поведінку людини. Дизайнер має у своїй проектній діяльності дотримуватись екологічних принципів і передбачити, як його реалізовані об'єкти будуть впливати на людину, формувати світоглядні й естетичні ідеали, ціннісне відношення до навколишнього світу.

Завдяки екологічним дизайн-продуктам, дизайнери прогнозують і людську діяльність в штучно створеному предметно-просторовому середовищі, відкривають для суспільства нові форми, конструкції і технології, організовують життєвий простір, транслюють нові стандарти поведінки й споживання, формують соціальні процеси, комунікації й стиль життя споживачів, їхні естетичні захоплення, виховують смак та ін. При чому об'єкти екологічного дизайну не тільки естетично й функціонально організовують життя сучасної людини, а й впливають на її фізіологічний, психологічний, емоційний стани. Що, в свою чергу, забезпечує якість життя, стан здоров'я людини, психоемоційний комфорт, тобто визначає її життєдіяльність.

Звертаючись до напрацювань дизайнерів-теоретиків (О.І. Генісаретський, В.Л. Глазичов, К.І. Рождественський, В.Ф. Сидоренко та ін.), можемо стверджувати, що дизайн, як соціокультурне явище, не спроможний розвиватися поза культурою свого часу.

Розвиток науки і техніки у кінці XX – початку XXI ст. спричинив звернення дизайнерів до розроблення концепцій «міст майбутнього», «екобудинків» (реалізований проект німецького архітектора Анни Герінгер Anandaloy – це споруда в одному із селищ Бангладешу двоповерхової землебитної споруди, в якому розмістились терапевтичний центр і виробничий цех. У процесі роботи використали традиційні методи будівництва з тростини і затрамбованої землі (Экодом)), мобільних будинків (наприклад, латвійська компанія Brette Haus розробила дерев'яний будинок, який розкладається, не потребує фундаменту, й встановлюється за три години (Экодом)), плаваючих будинків (наприклад, турецька архітектурна

студія HAADS (Hayri Atak Architectural Design Studio) представила проект плавучого готелю Eco-Floating Hotel, який буде розміщений біля побережжя Катару. Електроживлення Eco-Floating Hotel забезпечать сонячні батареї, вітрові турбіни, а також підводна система генераторів припливного потоку, яка вироблятиме енергію за рахунок руху водних масивів (Экодом)), в котрих значна увага приділяється ресурсозберігаючим технологіям, тобто екологічний фактор займає чільне місце. Як бачимо, дизайн активно спрямовується на розв'язання проблем екології.

До недавнього часу дизайнери створювали величезну масу об'єктів, виробів, які заполонили простір. Але, не використавши їхній ресурс, вони замінювалися на інші, більш новіші, модніші. Нині у галузі споживання товарів широкого застосування набуло явище редизайну та робота з відходами виробництва. Сучасні дизайнери частіше звертають головну увагу на можливе повторне використання виробів або матеріалів, що є важливим для розв'язання екологічних проблем людства. Наприклад, бабусина хустина зі скрині може стати декоративною наволочкою, стара дідусева валіза у руках дизайнера перетвориться на журнальний стіл, а пластикові пляшки, поліетиленові пакети – на оригінальні іграшки та ін.

Тому упровадження нових технологій у різноманітних сферах культури й побуту, нові тенденції у сфері споживання й стилі життя сучасної людини створюють передумови для суттєвих соціально-культурних змін.

Екологічний дизайн відображає світогляд, смак епохи, зберігаючи їх у матеріальних формах. Але цей процес нескінченний, як і життя суспільства, тож досліджуваний феномен розвивається й впливає на виробництво й технології, формує орієнтири естетичних уподобань, смак, культуру споживання, ціннісні й світоглядні установки у суспільстві, а в кінцевому рахунку – культурні парадигми, моделі поведінки. Саме тому екологічний дизайн сприяє утвердженню нової системи цінностей, формуванню екологічної культури, народженню екологічного стилю творчості й життя, у основі якого – намагання гармонізувати відносини людини й природи (Панкина, 2016).

Разом з тим, розвиток екологічного дизайну вимагає врахування цінностей, які культивувалися попередніми поколіннями у сфері взаємин людини й природи.

У наш час дизайнери створюють екологічні дизайн-продукти не тільки інноваційного характеру (наприклад, екобудинки, для будівництва й оздоблення яких використовують природні матеріали, де впроваджуються сучасні енергозберігаючі технології, смарт-вікна, зелені дахи та ін.), а й ті, які ґрунтуються на традиційних цінностях. Мається на увазі про звернення дизайнерів до етнічної самобутності предметного середовища (у образах, декорі, конструкціях тощо), чітко вираженого прояву національного колориту в екологічних дизайн-продуктах (наприклад, вироби з соломи або трави, глини з українським самобутнім дизайном та ін.).

Позитивним аспектом у розвитку екологічного дизайну, є залучення до процесу виготовлення нових арт-об'єктів та предметів утилітарного походження студентів, творчої молоді, дизайнерів – усіх, кому цікаво робити світ екологічним, чистим та експериментувати з новим матеріалом. Водночас проводиться просвітницька робота серед школярів, аби діти росли з усвідомленням: пластик – це не сміття, а вторинна сировина, яку можна пускати в переробку (Малежик, Перетрухіна, 2022).

Успішним рішенням завдань екологічного дизайну є дизайн, творчим джерелом якого стають унікальні зразки етнонаціонального спадку. Тут варто згадати американський, італійський, скандинавський, шведський, японський та ін. дизайни, характерною особливістю яких є інтерпретація традицій та звичаїв тієї чи іншої країни. Зокрема, скандинавському дизайну притаманні слідування ремісничим традиціям, простота й висока функціональність виробів, мінімум декоративних елементів, підвищена увага до фізико-механічних і гігієнічних властивостей матеріалів, до вибору кольору (перевага надається білому, бежевому або сірому кольорам), освітлення й гармонізації об'єктів з позиції візуальної екології (Дизайн, 2004).

Слід зауважити, що філософія шведського дизайну пройшла свій шлях, починаючи з ідей екологічного захисту навколишнього середовища до соціокультурного виміру й оцінки екологічних проблем сучасності (Тимофеева, 2006). Шведський дизайн відрізняється екологічною коректністю проектних рішень, сумісністю результатів проектної діяльності з природним середовищем, захищеністю споживачів, підтримкою сімейних цінностей. У центрі сучасного шведського дизайну стоїть людина з власними потребами. Кожен елемент виконує свою функцію, кожен предмет наділений змістом і покликаний покращити життя його володаря. Практичність, зручність, ергономічна конструкція, раціональне планування стають ознакою шведського дизайну.

Варто відмітити, що екологічний стиль є реальним стилем життя японців, який складався століт-

тями. Японський екологічний дизайн культивує японську традиційну бережливість й повагу до речей, мінімалізм, чуттєве сприйняття природи. Даний феномен спрямований на розв'язання проблем адаптації високих технологій до потреб і культурних цінностей людини (Ермилова, 2003).

Таким чином, тенденції розвитку екологічного дизайну полягають в переосмисленні традиційного дизайну й збагачення творчих пошуків на основі використання нових технологій. Модернізація соціокультурних норм сучасного суспільства і впровадження в різні сфери діяльності прогресивних науково-технічних розробок впливають на формування певного якості життя сучасної людини.

Стверджуємо, що екологічний дизайн, який є одночасно продуктом культури, інструментом культурного будівництва, фактором, який активно формує культуру, може стати посередником у процесі поєднання природного і штучного середовища проживання людини.

Висновки. Отже, нині екологічний дизайн є досить складним і багатогранним явищем, яке не має чітких меж. Екологічним є напрямок у дизайні, який стверджує принципи екологічної етики і орієнтується на гармонізацію відносин людини з природою.

Екологічний дизайн як соціокультурний феномен проявляється як відгук на матеріальні й духовні запити суспільства, стає засобом розв'язання проблем існування людини в сучасному соціальному й культурному просторі. Засобами екологічного дизайну можливо формувати культуру споживання, естетичні, ціннісні й світоглядні установки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Близнюк М. Екологічний дизайн: теоретичні основи, принципи, освітня складова. *ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип. 33. С. 141–153.
2. Борев Ю. Б. Эстетика: учебник. Москва : Высшая школа, 2002. 511 с.
3. Глазычева А. О. Экологический дизайн: в поисках смысла. *Социально-гуманитарные знания*. 2009. № 4. С. 327–333.
4. Голобородько В. М., Рубцов А. Л., Свірко В. О. Екологічний дизайн: передумови становлення і розвитку в Україні. *Теорія і практика дизайну.* 2016. Вип. 9. С. 29–46.
5. Дизайн: ил. словар-справочник / под. общ. ред. Г.Б. Минервина. Москва : Архитектура-С, 2004. 288 с.
6. Ермилова Д. Ю. История домов моды. Москва : Академия, 2003. 288 с.
7. Комиссарова Д. С. Экологический дизайн и его роль в современном мире. *Декада экологии: 2017 год* : материалы XI Международного конкурса. – Омск, 2017. С. 204–207.
8. Малежик Ю. М., Перетрухіна Т. С. Тенденції дизайнерського еко-арту у сучасному українському мистецтві. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 51. 772 с. С. 163–167.
9. Медведев В. Ю. Сущность дизайна: теоретические основы дизайна : учеб. пос. 3-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : СПГУТД, 2009. 110 с.
10. Панкина М. В. Феномен экологического дизайна: культурологический анализ : автореф. дисс. на соискание научной степени докт. культурологии : 24.00.01 / Рос. гос. проф.-пед. ун-т. Екатеринбург, 2016. 48 с.
11. Тимофеева М. А. Дизайн в Швеции. История концепций и эволюция форм. Москва : Рос. гум. ун-т, 2006. 286 с.
12. Уваров А. В. Экологический дизайн: опыт исследования процессов художественного проектирования : автореф. дисс. на соискание научной степени кандидата искусствоведения : 17.00.06 / Моск. Гос. Худ.-Пром. Акад. им. С. Г. Строганова. Москва. 2010. 18 с.
13. Экодом *Экотехника* : веб-сайт. URL: https://ecotechnica.com.ua/tag/ekodom.html (Дата звернення: 20.04.2021).
14. Barbero S., Brunella C., Paolo T. Ecodesign: Ecofriendly Objects for Everyday Use. Germany : h.f.ullmann, 2015. 352 p.
15. Ben-Gal I. Katz R., Bukchin Y. Robust Eco-Design: A New Application for Air Quality Engineering *IIE Transactions*, 2008.Vol. 40 (10), P. 907–918.
16. Fuad-Luke A. ECODesign: The Sourcebook: Third Fully Revised Edition. New York : Chronicle Books, 2010. 352 p.

REFERENCES

1. Blyzniuk M. (2017) Ekolohichnyi dyzain: teoretychni osnovy, pryntsypy, osvitnia skladova [Ecological design: theoretical bases, principles, educational component]. *VISNYK Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vyp. 33. S. 141–153 [in Ukrainian].
2. Borev Yu.B. (2002) Estetyka : uchebnyk [Aesthetics: textbook]. Moskva : Vysshaia shkola. 511 s. [in Russian].
3. Hlazycheva A. O. (2009) Ekolohycheskyi dyzain: v poyskakh smysla [Ecological design: in search of meaning]. Sotsyalno-humanytarnye znanyia. № 4. S. 327–333 [in Russian].
4. Holoborodko V. M., Rubtsov A. L., Svirko V. O. (2016) Ekolohichnyi dyzain peredumovy stanovlennia i rozvytku v Ukraini [Ecological design: preconditions for formation and development in Ukraine]. *Teoriia i praktyka dyzainu.* Vyp. 9. S. 29–46 [in Ukrainian].

5. Dyzain: yl. Slovar-spravochnyk [Design: ill. dictionary-reference] / pod. obshch. red. H. B. Mynervyna. Moskva, Arkhytektura-S, 2004. 288 s. [in Russian].

6. Ermylova D. Yu. (2003) Ystoryia domov mody [History of fashion houses]. Moskva : Akademyia, 288 s. [in Russian].

7. Komyssarova D. S. (2017) Ekolohycheskyi dyzain y eho rol v sovremennom myre [Ecological design and its role in the modern world]. *Dekada Ekolohyy* : materyaly XI mezhdunarodnoho konkursa. Omsk, S. 204–207 [in Russian].

8. Malezhyk Yu. M., Peretrukhina T. S. Tendentsii dyzainerskoho eko-artu u suchasnomu ukrainskomu mystetstvi. [Trends of designer eco-art in modern Ukrainian art] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych: Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2022. Vyp. 51. 772 s. S. 163–167. [in Ukrainian].

9. Medvedev V. Yu. (2009) Sushchnost dyzaina: teoretycheskye osnovy dyzaina ucheb. pos [Essence of design: theoretical foundations of design: textbook. pos.]. Sankt-Peterburh : SPHUTD, 110 s. [in Russian].

10. Pankyna M. V. (2016) Fenomen ekolohycheskoho dyzaina: kulturolohycheskyi analyz : avtoref. dyss. na soyskanye nauchnoi stepeny dokt. kulturolohyy [The phenomenon of ecological design: cultural analysis: author. diss. for the degree of doct. cultural studies]. 24.00.01 / Ros. hos. prof.-ped. un-t. Ekaterynburh, 2016. 48 s. [in Russian].

11. Tymofeeva M. A. (2006) Dyzain v Shvetsyy. ystoryia kontseptsyi y evoliutsyia form [Design in Sweden. History of concepts and evolution of forms]. Moskva : Ros. hum. un-t, 286 s. [in Russian].

12. Uvarov A. V. (2010) Ekolohycheskyi dyzain: opyt yssledovanyia protsessov khudozhestvennoho proektyrovanyia : avtoref. dyss. na soyskanye nauchnoi stepeny kandydata yskusstvovedenyia [Environmental design: experience in the study of artistic design processes: author. diss. for the degree of candidate of art history] 17.00.06 / Mosk. Hos. Khud.-Prom. Akad. ym. S. H. Strohanova. Moskva. 18 s. [in Russian].

13. Ekodom *Ekotekhnyka*: veb-sait [Ecohouse Ecotechnika: web-site] URL: https://ecotechnica.com.ua/tag/ekodom.html [in Ukrainian].

14. Barbero S., Brunella C., Paolo T. (2015) Ecodesign: Ecofriendly Objects for Everyday Use. Germany : h.f.ullmann, 352 p.

15. Ben-Gal I. Katz R., Bukchin Y. Robust (2008) Eco-Design: A New Application for Air Quality Engineering *IIE Transactions*, Vol. 40 (10), P. 907–918.

16. Fuad-Luke A. (2010) ECODesign: The Sourcebook: Third Fully Revised Edition. New York : Chronicle Books, 352 p.

УДК 75
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-19

Володимир МАЛІКОВ,
orcid.org/0000-0002-1905-5373
аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв
(Київ, Україна) vmalikov@dakkkim.edu.ua

ХАРАКТЕР ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ДНІПРОВСЬКОГО МИСТЦЯ СЕРГІЯ БУРБЕЛА

Актуальність статті зосереджена на дослідженні еволюції творчого шляху сучасного дніпровського мистця Сергія Бурбела з 2010-х років до сьогодні. Матеріали статті вводять до наукового обігу новітній малярський доробок автора та фіксують його творчий поступ у постмодерному мистецькому дискурсі дніпровського художнього процесу. Здійснено спробу окреслити динаміку розвитку магістральної теми у творчості майстра – краєвидів Криму. Серед методів наукового дослідження мистецтвознавчий аналіз застосовано на основі комплексної систематизації, порівняння та узагальнення. Розвідка визначає творчу методу Сергія Бурбела як антитезу усталеним традиціям у трактуванні означеної теми. Визначаються зміни, які втілює автор у межах пейзажного жанру. Матеріали статті торкаються проблематики експонування мистецтва подібного штибу, фіксуючи релевантні шляхи: застосування аудіовізуальних та інсталятивних компонентів, демонстрація творчості у співпраці з музикантами та театралами. Розвідка актуалізує нагальні питання, пов'язані із дистанцією між мистецтвом та реципієнтом, акцентує увагу на ролі художника у боротьбі із ворожою пропагандою та дискретністю історичних знань, виявляє риси активної громадської позиції мистця. Важливим етапом є виокремлення та дослідження низки змін, що торкнулися малярства Сергія Бурбела з початком нового етапу війни 2022 року. Означений хронологічний етап новітньої історії України не лише трансформував образно-стилістичний лад кримської серії робіт майстра, але й став добою мистецьких рефлексій на трагічні події сьогодення.

Спираючись на фундамент української історії та культури, перманентно живлячи знання у царинах прогресивного українського та світового мистецтва, художник формує підвалини власної творчої генези. Дана праця доповнить наявний масив розвідок та стане базою подальших досліджень.

Ключові слова: *пленер, живопис, серія, постмодернізм, Крим, війна.*

Volodymyr MALIKOV,
orcid.org/0000-0002-1905-5373
Postgraduate Student at the Department of Art Expertise
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) vmalikov@dakkkim.edu.ua

CHARACTER OF THE CREATIVE EVOLUTION OF DNIPRO ARTIST SERHII BURBELO

The article's relevance is focused on studying the evolution of the creative path of the modern Dnipro artist Serhii Burbelo from the 2010s until today. The article's materials introduce the author's latest painting workshop into scientific circulation and determine his creative development in the postmodern artistic discourse of the Dnipro artistic process. An attempt was made to determine the dynamics of the development of the main theme in the work of the master - the landscapes of Crimea. Among the methods of scientific research, art analysis is applied on the basis of complex systematization, comparison, and generalization. The article defines the author's creative method as an antithesis to established traditions in the interpretation of the given topic. The changes embodied by the author within the landscape genre are determined. The materials of the article touch on the issues of exhibiting such art, identifying the most appropriate ways: the use of audiovisual and installation components, and the demonstration of creativity in collaboration with musicians and theatergoers. The research makes urgent questions related to the detachment of art from the viewer relevant. The role of the artist in the fight against enemy propaganda and the discreteness of historical knowledge is defined. The features of the active public position of the artist are determined. An important stage is the identification and study of a number of changes that affected artists' painting with the beginning of a new stage of the war in 2022. The specified chronological stage of the modern history of Ukraine not only transformed the figurative and stylistic order of the Crimean series of the artist's works but also became a day of artistic reflections directly on the tragic events of today.

Relying on the foundation of Ukrainian history and culture, permanently deepening his knowledge in the progressive Ukrainian and world art fields artist forms the basis of his own creative development. This work will complement the existing array of intelligence and will become a basis for further research.

Key words: *plein air, painting, series, postmodernism, Crimea, war.*

Постановка проблеми. На тлі неоднорідності тенденцій, що панують нині в межах сучасного дніпровського процесу, актуальним лишається пошук еволюційних творчих шляхів. Творчість Сергія Бурбела лягає в межі означеної парадигми і продовжує досліджуватися мистецтвознавцями у певних хронологічних точках розвитку.

Аналіз досліджень. Творчість Сергія Бурбела перманентно перебувала у фокусі професійних зацікавлень арткритиків Дніпра. Мистецтвознавиця Людмила Тверська акцентувала увагу на характерних особливостях трансформації мистецької пластики художника та своєрідності трактування пейзажного жанру (Три виставки. Три автори, 2016). Праці дніпровської мистецтвознавиці Ольги Щербини транслюють альтернативний кут зору на творчі практики Сергія Бурбела. Аналізуючи спектр технічних прийомів, авторка дає розлоге поле бачення ідейно-філософських орієнтирів майстра (Виставка Qirim. Сергій Бурбело, 2017). В огляді арткритикині Марії Ложко постають актуальні питання ролі та місця сучасного художника в контексті специфічного культурного клімату міста Дніпра (Фаза колючого дроту. Виставка Qirim у Дніпрі, 2017). Спираючись на означений фактологічний масив, дана розвідка виявляє новітні ідейні та образно-пластичні риси творчості Сергія Бурбела як протягом попередніх практик, так і в теперішній точці розвою.

Мета статті: ввести в науковий обіг малярські роботи Сергія Бурбела, створені в період воєнного стану, а також критично та з дистанції оглянути творчий пласт мистця, визначивши ключові аспекти його еволюції.

Виклад основного матеріалу. Тема Криму у творчості українських художників не є новою. Слід лише згадати, що на рівні із Седневом, на теренах півострова в Гурзуфі довгий час діяла творча база для проведення пленерів, учасниками яких були художники різних поколінь та мистецьких магістралей. Однак авторське бачення тамтешніх ландшафтів розкривалося лексикою, що була чітко окреслена межами пейзажного жанру. Позаяк основним завданням майстра було прагнення оптично вловити характер місцини, виявивши у творчості результат спостережень за допомогою індивідуального набору образно-стилістичних рішень. Пленерна традиція далеко не вичерпувала той комплекс завдань, що постав перед пейзажним жанром на півострові. Приїжджі митці, як правило, полюбляли літні пленери. Не будучи місцевими, вони не могли глибоко пройнятися історією та прихованим образом кримської землі (зокрема, Кіммерії), знищеними поселеннями і народами, буденним Кримом, відчути його зимовий стан (Бондарчук, 2017: 10). В наведеному дискурсі Сергій Бурбело здійснює істинно новаторський крок.

Художник народився 1 жовтня 1985 року у місті Дніпрі (в минулому Дніпропетровськ). Закінчив з відзнаками Дніпропетровський обласний театрально-художній коледж (викладачі з фаху Г. Чернета, І. Коваленко, Л. Антонюк, О. Пахомова), архітектурний факультет Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. Експонент виставок з 2005 року. З 2014 року – член Національної спілки художників України. Протягом 2014 – 2022-го років – директор Музею українського живопису (м. Дніпро) (Шапаренко, Половна-Васильєва, Несмачний, Щербина, 2018: 69).

В мистецький плин дніпровського артпроцесу мистець увійшов ствердним художнім висловом. Це не означає, що Сергій Бурбело не пройшов етапи переформатування здобутих фахових знань та пошуків бажаного авторського стилю. Худлжник працював на пленерах, через спектр етюдів експериментував з оптикою, яка була релевантним кроком на шляху відтворення кожної конкретної локації. Але тема Криму у творчості мистця сягнула меж розлогих естетико-філософських рефлексій.

Сергій Бурбело розпочав працювати над кримськими краєвидами за рік до анексії півострова – у 2013-му році. Мистецькому старту передували десятирічні експедиції локаціями Криму. Формат ретельно продуманих піших маршрутів, ночування просто неба, перманентне вивчення історії півострова, і, головне – гостра увага та спостережливість уклали стійкий фундамент його творчого поступу. Чи не тому, не маючи можливості відвідати окупований півострів, художник пише його панорами з року в рік. І річ, звісно, не у світлинах, що лишилися після мандрів. Вдумливі споглядання та пласт історичних знань донині живлять автора у процесі фіксації свіжості та справдешності відчуттів. Художник прагне вийти далеко за межі пленерних екзерсисів, описовості та репортажності. Він не повторюється, не вдається до самоцитування або ж імплементації низки віднайдених раніше та безпрограшно дієвих мистецьких моделей. Власною мовою мистець не лише полемізує з усталеним ладом образотворчої традиції в межах обраної теми. Його артпрактика – процес з еволюційною домінантою у довгостроковій перспективі.

Поступово прийшла доба, коли полотна мистця, що системно з'являлися у перманентному творчому процесі, дозріли до експонування. Проєкт набував повноти, розширювався, та, зрештою,

став магістральним у його практиці. Слід відзначити, що жодна презентація чергового малярського етапу Сергія Бурбела не проходила у звичному для глядачів форматі мистецької виставки. Зокрема, кожна експозиція творів мистця на теренах артмайданчиків Дніпра – це чергова спроба нетривіального діалогу з реципієнтом, інтеграція в локальний культурно-мистецький ритм серією QIRIM (латинізована кримськотатарська версія топоніма Крим).

У системі координат сучасного дніпровського мистецького процесу, де можна працювати у річищі збереження традицій, продовжити творчі лінії певного художнього осередку або ж стати апологетом новітнього мистецького спротиву, творчість художника стала точкою поза полями означених вимірів.

Автор констатує, що завжди мав прагнення віднайти власну манеру та сформувати упізнавану стилістику. Сергій Бурбело оминув свого часу етапи копіювання, запозичення та переосмислення творчості інших авторів. Сучасний шлях мистецької конфронтації авторові бачиться не зовсім чітким: на його думку, немає оприявленої сили, з якою можна було б полемізувати. Позаяк, Сергій Бурбело уклав власну образно-стилістичну систему власної творчості та різко змінив усталений в українському образотворчому мистецтві характер художньої оповіді про Крим

З плином часу ідейний фундамент творчості мистця лише підживлювався: «Я намагаюся консолідувати суспільство навколо конкретної проблеми та навіть загрози. Так сталося історично, чи радше нам це так підносили: українці не мають спільної історії, і вороги та герої обмінюються позиціями в головах людей в залежності від їхньої регіональної приналежності. При цьому, молоде покоління оговтується від радянської омани і починає мислити критично, розширюючи агностичний героїчний дискурс» (Фаза колючого дроту. Виставка Qirim у Дніпрі, 2017).

За словами автора, проєкт QIRIM покликаний розкрити масштаб та глибину втрати. Тимчасово від нас відійшла не лише частина суверенної України, і не тільки мальовнича точка на мапі, хоча і доводиться з болем констатувати, що саме таким Крим і бачився протягом довгих років нашими співгромадянами. Від нас було насильницьки відмежовано потужні історичні та культурні пласти, що не були сповна досліджені та осягнені. До того ж, діями окупаційної влади протягом періоду анексії руйнуються архітектурні пам'ятки, здійснюється екоцид, грабуються музеї, стирається історія, яку кожному з нас слід було знати.

Серія QIRIM певною мірою стала взірцем новітнього андеґраундного мистецтва. В просторах колективних виставок роботи автора виокремлюються поглядом не лише за маркером колористичних та тональних рішень. Ідейна вісь кожного полотна криється у внутрішній колористичній та пластичній напрузі. Художник уникає інструментів масової культури – штучної ефектності та видовищності. Вони завжди лишалися поза фокусом його уваги. Натомість сталим показником відчувається прагнення Сергія Бурбела в конкретній хронологічній точці поєднати фахові знання з пошуком та експериментом, будувати образотворчу структуру кожного нового вислову якісно новими малярськими ходами.

На шляху вивчення еволюційної траєкторії серії дедалі ствердним стає бажання полемізувати з лексемою "магія живопису". Перша зустріч з малярством Сергія – це завдання прочитати нестандартну оптику композицій. Далі починає розкриватися образна багатозначність. Третій рівень цього шляху – занурення в історичні контексти.

Для глядача це іспит: слід мати суттєвий візуальний досвід та знання, бути зосередженим та балансувати на зламі умоглядності та безпосередності емоційного сприйняття. В полотнах автора статика межує з динамікою, медитативність з імпульсивністю, підсиленим драматизмом, активним пластичним висловом.

Сергій Бурбело завжди помірковано ставився до нерозуміння, несприйняття та критики. Попри небажання та, часом, неспроможність глядачів вловити діапазон авторського меседжу, художник не зупинявся. Не ринув у вир сумнівів щодо хиткості обраного шляху. Нині огляд його творчого поступу демонструє послідовність та чітку структурованість. Прийде доба, коли всі полотна його протяжної серії зрезонують у свідомості широкого кола глядачів високим якісним показником.

У життєписі художника закарбувався ще один тектонічний фаховий етап – керівництво новітнім виставковим простором. Перманентне творче спілкування, реакція колег і друзів, до якої автор завжди дослухався, обговорення та дискусії виявили чіткі межі, за якими простягається його власна творчість та світоглядні орієнтири. Праця в музейній установі виявила вміння створити динамічний та адаптивний культурний продукт, спираючись на перемінні вихідні данні та різні контексти, що подекуди балансували на межі екстриму. Взаємодія з мистцями та артменеджерами, аналіз градусу зацікавленості глядачів у тім чи іншім проєкті збагатили його досвід.

Реакція широкого кола реципієнтів виявилася цілком передбачуваною. Нерідко попри відсутність зрілої оптичної спостережливості, полотна автора здаються тьмяними та похмурими. Естетика нічного краєвиду не проживається вповні, сюжет не бачиться чітким. Дізнаючись про авторську посвяту кримським обріям, глядач мимоволі згадує про незручність теми, адже анексія півострова хронологічно вже встигла вилитися в роки. Відтак, рефлексувати було часом важко, іноді боляче, а загалом, на думку деяких громадян, вже й не на часі. Поміж верств суспільства поставало риторичне питання – що можу зробити я? Якою є моя сила у подоланні проблеми?

Мандруючи теренами півострова, панівну атмосферу у верствах соціуму Сергій Бурбело вловив безпомилково. Посилення проросійських векторів, блискавична та потужна робота пропаганди, яка вкрай добре зростала на підживленому десятиліттями ґрунті радянської ностальгії. Глибоко особистісні переживання та біль автора стали стартовою точкою. Однак з часом інтимний характер оповіді не змінив тональності, виливаючись в річище серії він радше набув епічного звучання.

На превеликий жаль, в медіапросторі згадки про Крим поставали в річницю анексії та до Дня пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу.

Однією з магістральних рис проєкту було прагнення автора торкнутися проблематики фрагментарного характеру знань власної історії нашими співгромадянами. Бо для тих, хто проаналізував та добре засвоїв уроки минувшини, терористичний потенціал росіян – не новина.

Виставкова концепція проєктів Сергія Бурбела завжди мала динамічний нерв. В Музеї українського живопису (2016) роботи простяглися у залах, що постійно заповнював штучний серпанок. Стандартне експозиційне освітлення кількома технічними кроками зробили приглушеним та локальним: променем світла "вирівалася" з малярського тла акцентована композиційна деталь того чи іншого полотна. Довершував концепт звук співу цвіркунів. Однак, попри максимально наближену атмосферу кримської ночі, посилений драматизм та неприкриту тривожність, глядачі, в кращому випадку, часто відзначали для себе лише нестандартність експонування та релаксовий вплив.

Виставка у Дніпропетровському художньому музеї (2017) розділилася на два експозиційних періоди. Перший, зважаючи на тяглість традицій установи, пройшов у класичному форматі. Однак протягом другого етапу до простору проєкту автор інтегрував інсталятивний компонент. В залах музею уздовж стін було розгорнуто колючий дріт – черговий наголос на ізоляції півострова та сталій дистанційованості творів від глядача. Хоча саме цей крок актуалізував в межах суспільства теми політичних в'язнів, питання свободи слова та безпеки на тимчасово окупованих територіях, екоциду, викрадення та знищення культурних цінностей тощо. Формат виставки художник повторив 2017 року в залах Музею-майстерні І.П. Кавалерідзе (м. Київ).

Ряд виставок майстра проходили у мистецькій співпраці з творчим колективом Майстерні українського театру «ҐЕРЦЬ». Авторська музика, вокал та експресивне акторське соло у форматі імерсійної вистави сформували стійку паралель з малярським проєктом «QIRIM» Сергія Бурбела (ҐЕРЦЬ х Бурбело – QIRIM, 2018).

В 2019 році в експозиційних залах Музею українського живопису на тлі робіт автора постали інсталяції, що імітують складний рельєф кримських ландшафтів. Навіть побіжне знайомство з композиціями Сергія розкриває естетику панорам та пам'яток, які зазвичай не відвідували українські туристи. Топоніми, що разом з українською подаються мовою першоджерела у назвах полотен, лише підкреслюють багатовимірність культури Криму в історичному плині («Стара фортеця. Ескі-Кермен (Eski Kermen)», 2013; «Мангуп-Кале (Mangup)», 2013; «Генуезька скеля (Cenevez Qaya)», 2015; «Пантікапей (Παντικάπαιον)», 2015; «Сюйренська башта (Scivarin)», 2016; «Іосафатова долина. Йехошафат (טפשוהי קמע) «Долина, у якій Бог буде судити», 2016; «Неаполь Скіфський (Νεάπολις)», 2015 та ін.). Епізодичний огляд серії також ствердно підкреслює – жодної єдності з російськими контекстами Крим ніколи не мав.

В оглядових матеріалах, присвячених творчості Сергія, арткритики прогнозували подальший розвиток проєкту і пов'язували імпульс змін з деокупацією півострова. Нині поворот в художнім розвої мистця є очевидним. Умовно означений перший творчий етап художника нині закріпився виставкою у залах Генерального консульства України у Гамбурзі. Шлях полотен до німецького глядача через пандемію Covid-19 тривав майже два роки. Відкрилася виставка також символічно – за кілька днів після початку повномасштабного вторгнення за участі художника.

Річище мистецьких змін розгорнулося на тлі перебігу фази війни 2022 року. Новітній рівень творчості Сергія Бурбела діалектично зв'язаний з попередніми практиками. Створений масив творів з березня 2022 року вже встиг стати мистецьким феноменом воєнного стану. Властива попереднім полотнам документальність часу набула формату

передчасної документальності. Автор змальовував сюжети, які історично ще не відбулися, однак були бажанням кожного українця та метою військових.

Живописний твір «Зміїний. Пророче…» художник створив за три тижні до потоплення крейсера «Москва». У липні Сергій Бурбело пише малярську візію знищення керченського мосту (Дніпровський художник малює картини, які стають пророчими, 2022). Три місяці потому це стало дійсністю. Зрештою, у жовтні автор зображає чорноморський флот у вогні, наприкінці того ж місяця його візія озивається в реальності. Місцеві ЗМІ вже встигли охрестити Сергія мистцем-пророком. Однак, історичну та художню цінність робіт ще слід справедливо визначити.

Про унікальність авторської мистецької мови сповіщають схеми глибоких тональних градацій, експерименти з технікою пастозного малярства, робота з левкасами у творенні складних фактур. Пастозну експансивність технічного прийому художник плавно трансформує в експресивну манеру. Професійні олійні фарби під дією розчинника набувають подекуди акварельної прозорості, однак композиції продовжують триматися меж звичного для автора образно-стилістичного ладу. Контрастні кольорові акценти, нехарактерні для попередніх практик, постають у композиційному тлі на вимогу сюжету.

У 2022 році у творчому масиві Сергія Бурбела поміж картин-передбачень з'явилося полотно «Сучасне печерне місто» – тонка й пронизлива малярська реакція на перебіг новітнього етапу війни. Нічну оптику печерних кримських міст художник, як відомо, змальовував раніше. До 2017 року промовисті назви робіт були прямим закликом до глядача: пригадати, або ж заново відкрити для себе історію культурних пам'яток. В продовження розробки теми народжуються полотна, позначені лише порядковим номером («Interior 1», 2017; «Interior 2» тощо). Нині подібний діалог художника озивається філософією бачення та емоційністю сприйняття. І якщо попереднім творчим висловом Сергій Бурбело фокусував увагу глядачів на перетині давньогрецьких, турецьких, вірменських, кримськотатарських та багатьох інших культурних традицій, то в концепті сучасного печерного міста – зображення понівечених панельних будинків. Полотно стало співпереживанням трагедії Маріуполя, про що символічно сповіщають окремі композиційні елементи роботи.

Висновки. У підсумку варто виокремити ключові висновки. Сергій Бурбело, як представник генерації сучасних мистців, виводить жанр краєвиду на якісно новий рівень. Представники попередніх художніх традицій віддавали перевагу пленерним кримським штудіям, а масив робіт, які були створені протягом означених практик, радше доповнювали риси інших регіональних мистецьких шкіл. Сергій Бурбело одразу звертається до інноваційних ходів: кардинально змінює характер трактування теми, експериментує з оптикою, діапазоном технічних прийомів, а головне – вводить в мистецький дискурс потужну ідейну домінанту серії, що звертається до історії та культури Криму. Експонуючи черговий етап власного творчого поступу, художник вдається до інновацій у виставковій праці, перманентно досліджує глядацький фідбек. На основі отриманих сигналів вже вдалося дійти висновку, що певна дистанція між роботами серії та реципієнтом існує. Однак системність та послідовність експозиційно-просвітницької праці Сергія Бурбела спрямована на зближення у перспективі. Творчий етап автора доби воєнного стану не втрачає діалектичної єдності з попередніми полотнами серії «QIRIM» і народжує нові ідейно-філософські сенси та образно-пластичні виміри мистецького вислову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 60 років Дніпропетровської організації Національної спілки художників України : альбом-каталог / тексти вступних статей Т. І. Шапаренко, О. А. Половна-Васильєва ; упоряд. С. М. Несмачний ; О. С. Щербина. Дніпро: Сігматрейд, 2018. 140 с.

2. Бондарчук Н. О. Пейзаж у живописі кримських художників XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. мист.: 17.00.05. Львів, 2017. 20 с.

3. Виставка Qirim. Сергій Бурбело. *Музей українського живопису* : веб-сайт. URL: http://museum.net.ua/afisha/_/ (дата звернення 29.11.2022).

4. ҐЕРЦЬ х Бурбело – QIRIM. *Youtube* : веб-сайт. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kfECELZiqZo (дата звернення 29.11.2022).

5. Дніпровський художник малює картини, які стають пророчими. *Dnipro TV*: веб-сайт. URL: https://dnipro.tv/news-dnipro/dniprovskyi-khudozhnyk-maliuie-kartyny-iaki-staiut-prorochymy/ (дата звернення 29.11.2022).

6. Три виставки. Три автори. *Музей українського живопису* : веб-сайт. URL: http://museum.net.ua/afisha/tri-vistavki-tri-avtori/ (дата звернення 29.11.2022).

7. Фаза колючого дроту. Виставка Qirim у Дніпрі. *ArtUkraine* : веб-сайт. URL: https://artukraine.com.ua/a/faza-kolyuchogo-drotu--vistavka-qirim-u-dnipri/#.Y4aoHHbP3Zb (дата звернення 29.11.2022).

REFERENCES

1. 60 rokiv Dnipropetrovskii orhanizatsii Natsionalnoi spilky khudozhnykiv Ukrainy [60 years of the Dnipropetrovsk organization of the National Union of Artists of Ukraine] albom-kataloh / teksty vstupnykh statei T. I. Shaparenko, O. A. Polovna-Vasylieva ; uporiad. S. M. Nesmachnyi ; O. S. Shcherbyna. Dnipro: Sihmatreid, 2018. 140 p. [in Ukrainian].

2. Bondarchuk N.O. Peizazh u zhyvopysi krymskykh khudozhnykiv XX st. [Landscape in the painting of the Crimean artists of the 20th century]: avtoref. dys. … kand. myst.: 17.00.05. Lviv, 2017. 20 p. [in Ukrainian].

3. Vystavka QIRIM. Serhii Burbelo [QIRIM exhibition. Serhii Burbelo]. 2017. URL: http://museum.net.ua/afisha/_/ (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].

4. GERTS x Burbelo – QIRIM [GERTZ x Burbelo – QIRIM]. 2018. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kfECELZiqZo (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].

5. Dniprovskyi khudozhnyk maliuie kartyny, yaki staiut prorochymy [The Dnipro artist creates paintings that become prophetic]. 2022. URL: https://dnipro.tv/news-dnipro/dniprovskyi-khudozhnyk-maliuie-kartyny-iaki-staiut-prorochymy/ (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].

6. Try vystavky. Try avtory [Three exhibitions. Three authors]. 2016. URL: http://museum.net.ua/afisha/tri-vistavki-tri-avtori/ (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].

7. Faza koliuchoho drotu: vystavka Qirim u Dnipri [The barbed wire phase. Qirim exhibition in Dnipro]. 2017. URL: https://artukraine.com.ua/a/faza-kolyuchogo-drotu--vistavka-qirim-u-dnipri/#.Y4aoHHbP3Zb (data zvernennia: 29.11.2022) [in Ukrainian].

УДК 781:00267:364
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-20

Олена МАРЦЕНКІВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-1732-5787
кандидат мистецтвознавства, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи по організації освітнього процесу
Київської муніципальної академії музики імені Р.М. Глієра
(Київ, Україна) martolenka@ukr.net

РОЗМАЇТТЯ ОЗНАК ТАНЦЮВАЛЬНОСТІ В МУЗИЦІ ЄВГЕНА СТАНКОВИЧА І МИРОСЛАВА СКОРИКА

Увага статті спрямована на висвітлення фортепіанної ансамблевої музики Є. Станковича та М. Скорика в контексті прояву характерних метроритмічних, ладогармонічних, музично-інтонаційних, структурно-тематичних виражальних засобів, властивих полістильовій основі, зокрема у систематизації їх структурних та семантичних елементів. Так, у визначеному контексті, зосереджена увага на виявленні жанрово-стилістичних особливостей метроритмічної системи, динаміко-тембральної градації фактурних елементів структурно-композиційного викладу, своєрідної виразності метроритму, інтерпретаційних рішень музичного виразу, що є невід'ємними складовими фортепіанної ансамблевої музики Є. Станковича («Прадавні гірські танці Верховини») та М. Скорика («Три екстравагантні танці»).

Вперше обґрунтовується полістильовий концепт фортепіанної ансамблевої музики сучасних українських композиторів у взаємодії спадкоємних жанрово-стилістичних ознак з постмодерними структурними компонентами музичного виразу. Розкривається ансамблева музика Є. Станковича та М. Скорика в контексті виявлення характерних метроритмічних, ладогармонічних, музично-інтонаційних, структурно-тематичних виражальних засобів, властивих полістильовій основі, у систематизації їх структурних та семантичних елементів.

Підсумовуючи, відмічаємо полістильовий концепт в ансамблевій музиці Євгена Станковича і Мирослава Скорика складним явищем у дидактичній взаємодії та співвідношенні різнопланових стильових «кліше», різноманітних стилістичних елементів з архаїчними фольклорними традиціями.

Ключовими засадами музикознавчого дослідження є: розкриття своєрідної стильові моделі та ритмо-танцювальної мовленнєвої концепції «Прадавніх гірських танців Верховини» Є. Станковича в контексті зародження індивідуалізованого неофольклоризму як явища постмодерного мистецтва; виявлення стилістичної багатоманітності сюїтного циклу «Три екстравагантні танці» Мирослава Скорика крізь призму висвітлення фольклорних інтонаційно-ритмічних компонентів та характерних принципів постмодерної композиторської техніки.

Ключові слова: *ознака танцювальності, полістильовий концепт, метроритмічна система, ладогармонічна організація.*

Olena MARTSENKIVSKA,
orcid.org/0000-0003-1732-5787
Candidate of Art History (PhD in Arts), Associate Professor,
Vice-rector for Scientific and Pedagogical Work on the Organization of the Educational Process
R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) martolenka@ukr.net

VARIETY OF SIGNS OF DANCENESS IN THE MUSIC OF YEVHEN STANKOVYCH AND MYROSLAV SKORYK

The attention of the article is aimed at highlighting the piano ensemble music of E. Stankovich and M. Skoryk in the context of the manifestation of characteristic metrorhythmic, harmonic, musical-intonational, structural-thematic means of expression characteristic of the polystylistic basis, in particular, in the systematization of their structural and semantic elements.

In the specified context, attention is focused on identifying the genre-stylistic features of the metrorhythmic system, the dynamic gradation of the textural elements of the structural-compositional exposition, the peculiar expressiveness of the metrorhythmic, the interpretive solutions of the musical expression, which are integral components of the piano ensemble music of E. Stankovich («Ancient Mountain Dances of Verkhovyna») and M. Skoryk («Three Extravagant Dances»).

For the first time, the polystylistic concept of piano ensemble music of modern Ukrainian composers is substantiated in the interaction of inherited genre-stylistic features with postmodern structural components of musical expression. The ensemble music of E. Stankovych and M. Skoryk is revealed in the context of identifying characteristic metrorhythmic, harmonic, musical-intonational, structural-thematic means of expression inherent in the polystylistic basis, in the systematization of their structural and semantic elements.

Summing up, we note the polystylistic concept in the ensemble music of Y. Stankovich and M. Skoryk as a complex phenomenon in the didactic interaction and correlation of various stylistic «clichés», various stylistic elements with archaic folklore traditions.

The key of the musical researcher's work: revealing a unique style model and a rhythmic-dance movement conception of the «Ancient Mountain Dances of Verkhovyna» by E. Stankovich in the context of the emergence of individualized neo-folklores as a manifestation of postmodern art; revealing the stylistic richness of the scene cycle «Three Extravagant Dances» by M. Skoryk through the prism of the reflection of folklore intonation-rhythmic components and the characteristic principles of postmodern composer's technique.

Key words: *sign of dance ability, polystylistic concept, metrorhythmic system, harmonic organization.*

Постановка проблеми. Феномен глибинного розкриття багатовекторної ознаки танцювальності в контексті виявлення полістильового мовленнєвого коду фортепіанної ансамблевої музики Євгена Станковича та Мирослава Скорика є предметом дослідження у музикознавчому, текстологічному, джерелознавчому аспектах. Так, у визначеному контексті, зосереджена увага на висвітленні жанрово-стилістичних особливостей метроритмічної системи, динаміко-тембральної градації фактурних елементів структурно-композиційного викладу, своєрідної виразності метроритму, інтерпретаційних рішень музичного виразу, що є невід'ємними складовими фортепіанної ансамблевої музики Є. Станковича («*Прадавні гірські танці Верховини*») та М. Скорика («*Три екстравагантні танці*»).

У запропонованому дослідженні вперше обґрунтовується полістильовий концепт фортепіанної ансамблевої творчості сучасних українських композиторів у взаємодії спадкових жанрово-стилістичних ознак з постмодерними структурними елементами музичного виразу.

Все більшої значимості набувають категорії часу та простору, що знайшли своє претворення у танцювальних звукозображальних формах, здатних на неймовірну амплітуду власного самопізнання крізь ґенезу історичної перспективи. Стаючи одним з потужних речників «нової фольклорної хвилі», що вознеслася у річищі «шестидясятництва», Є. Станкович поруч з М. Скориком та іншими композиторами сучасного мистецтва (Л. Дичко, Л. Грабовським, І. Шамо і В. Губаренко) формують справжнє ментальне обличчя «звукової візії» України в царині постмодерного музичного мистецтва.

Аналіз досліджень. В останні роки науковий аналіз музикознавців спрямований до пізнання жанрово-стильових пріоритетів фортепіанної та камерно-інструментальної творчості М. Скорика у вияві художньо-дидактичного аспекту, актуальних питань музичної інтерпретації, витоків сучасного постмодернізму крізь призму своєрідної темпо-ритмічної властивості – такі суттєві питання порушено у дослідженнях Є. Басалаєвої, К. Івахової, Л. Кияновської, З. Юзюк. Стильові моделі та «сюжетні концепції» сучасного мостмодернізму у камерному форматі музичної творчості Є. Станковича розкрито завдяки музикознавчим працям О. Зінкевич, П. Козловського, А. Луніної.

Метою статті є висвітлення фортепіанної ансамблевої творчості Є. Станковича та М. Скорика в контексті виявлення характерних метроритмічних, ладогармонічних, музично-інтонаційних, структурно-тематичних виражальних засобів, властивих полістильовій основі, у систематизації їх структурних та семантичних елементів.

Визначена мета підпорядковує такі **завдання дослідження:** 1) розкрити своєрідні стильові моделі та ритмо-танцювальну мовленнєву своєрідність «*Прадавніх гірських танців Верховини*» Є. Станковича з позиції формування індивідуалізованого неофольклоризму в системі постмодерного мистецтва; 2) виявити стилістичну багатоманітність сюїтного циклу «*Три екстравагантні танці*» М. Скорика крізь призму висвітлення фольклорного розмаїття інтонаційно-ритмічних структур і сучасних принципів модернової композиторської техніки.

Методологія дослідження полягає у зверненні до аналітичного та історичного методів аналізу, у використанні семантичних, структурних, системних підходів аналізу, а також методу жанрового осмислення.

Виклад основного матеріалу. Жанровий різновид камерної ансамблевої музики, зокрема для музики Євгена Станковича, є своєрідною лабораторією, сферою інноваційних відкриттів, напрацювань у відтворенні сучасних композиційних форм, музичних виражальних прийомів та стилістичних засобів. Втім, характерною рисою десяти камерних симфоній митця становить їх масштабна концертність.

Відмітимо репрезентування визначальних ознак авторського індивідуального стилю Є. Станковича: «симфонізований» принцип масштабного композиторського мислення, емоційну щирість музичного висловлювання, візуально-зображальну звукову конкретність, «кінематографічність» як найбільш розповсюджені технічні прийоми роботи з музичним

текстом. Однією з модернових ознак індивідуального композиторського стилю Є. Станковича є «експресивна симфонізація» усіх пластів музичної фактури, зумовлена поліфонічним нашаруванням інтонаційно-ритмічних виразових мікроелементів у кожному з голосів.

Своєрідна модернова вишуканість прокладе свій шлях до особливого різновиду індивідуалізованого імпресіонізму з елементами неофольклоризму. Структурний «фольклоризований імпресіонізм», за слушною думкою А. Луніної (Луніна, 2012: 143), фольклоризований експресіонізм думно-рапсодійного мелосу, які втілюються через графічну інтонаційно-тембральну мову ранньої творчості Бориса Лятошинського є виявленими у стихії гострих, маркірованих ритмах та танцювальних мелодіях «Прадавніх гірських танців Верховини» Євгена Станковича.

«Прадавні гірські танці Верховини» для двох фортепіано експонують неофольклорні стильові витоки музичного доробку майстра. П'єса має виразно концертний жанровий виразник: структурна квадратність цілісної композиції сполучається з невимушеністю вільного поемного трактування.

Ритмічна складова посідає домінуюче значення у цілісному формотворенні. Вона є потужною, драматургічною віруючою силою, відтвореною примхливим синкопованим ритмічним малюнком, із нерегулярними, акцентованими вкрапленнями етнічного квазіугорського, румунсько-закарпатського мелосу.

Музична складова вибудовується шляхом включення своєрідного композиційного принципу – поступового нагромадження та ущільнення основних пластів музичної фактури, використання посиленої динаміки руху-танцю. Композитор тавруює архаїчний з відтінком язичеського ритуального шаманства танець немов танець-магія, танець-міф, танець-обряд, символ кругової циклічності у русі всесвітнього земного біосу.

Насамперед, на початку музичного обряду композитор залучає квартові поспівки, тим самим посилюючи ритмічну пульсацію та привносячи до танцю неабияку темброву різнобарвність. Євген Станкович почасти використовує і сонористичну включеність квінто-квартових мелодійних поспівок-груп, при цьому увиразнюючи характерну опорність на фольклорні витоки танцювального жанру. Діалог між деякими темами створює ефект танцювального змагання.

Завдяки драматургічному симфонічному викладу доцільним є включення поліфонічного нагромадження простих та канонічних імітацій у середньому епізоді ритуального танцю. Авангардно-кластерна, дисонуюча терпкість гармонічної вертикалі, пістрявість поліритмічного малюнку також додають неабиякої різнобарвності у загальну атмосферу язичеського танцю-обряду. До швидкого прискорення танцювального вихору композитор долучає принцип динамічного ритмічного ущільнення з використанням подрібнених квінтольних, секстольних ритмічних фігурацій, а також своєрідні інтонаційні вкраплення шаманського набату, який стає вакханічним.

У потужній кульмінаційній фазі стрімкого стихійного вихору танець сприймається доволі оргіастичним: остинатна тема-теза вступу таврується у посиленому звучанні квінто-квартових акордових послідовностей, динамічно увиразнюється проведення стретної канонічної імітації.

Танець має потужну звукозображальну властивість у романтичному претворенні образної трансформації основного тематизму, озвученої красою первозданної природи, земного буття й прибуття, єдності мікро- та макрокосму. Відтак, розкривається неповторна композиторська грань тендітного психолога, своєрідного духовника-мислителя, креативного митця зі своїм власним філософським поглядом на буття.

В українській музичній культурі чільне місце посідає камерно-інструментальна музика одного з видатних постатей сучасності – Мирослава Скорика. Його твори вирізняються жанрово-стильовою багатоманітністю, неповторною своєрідністю, нашарованою полістильовою основою. Особливого звучання в них надається постмодерновим універсальним засадам, сформованим у сучасних європейських композиторських школах, а також трансформація національної визначеності крізь призму переосмислення та оновлення інтонаційно структурних засобів українського мовленнєвого коду.

Так, за слушною думкою Любов Кияновської: «Скориківський універсалізм мислення вражає насамперед своєю гнучкістю невичерпними можливостями вільних семантичних комбінацій, котрі відкривають за завісою відомого, пережитого і осмисленого – неочікуване, дивне, несподіване у своїй сутності» (Кияновська, 2008: 109).

Творча концепція автора полягає у залученні до невичерпних можливостей українського, зокрема карпатського, фольклору та народних форм музикування. Рисами композиторського стилю є сконцентрована лаконічність і, водночас, змістовність висловлювання, класична чіткість форм, яскрава національна визначеність.

Передусім у камерній музиці Мирослава Скорика відзначаємо прояв різностильових напрямків: неокласицизму, неоромантизму, імпресіонізму,

авангарду. Становлення індивідуального композиторського стилю, у тому числі його фортепіанних ансамблевих жанрів, було показовим у сполученні динамічно пульсуючих ритмічних фігурацій з чутливими інтонаціями тендітного мелосу.

Фортепіанна музика Мирослава Скорика пронизана джазовими елементами з низкою жанрово-стилістичних ознак, сформованих у руслі характерних естетико-стильових принципів постмодернізму, де органічно поєднуються модерністські та класичні жанрово-стилістичні традиції й компоненти музичної мови.

Ансамблева композиція «Три екстравагантні танці» Мирослава Скорика існує у трьох варіантах: для фортепіано в чотири руки, в редакції для двох фортепіано, для струнного камерного ансамблю. Оригінальний цикл створений у використанні категорії «стильова гра», властивої для творчості композитора. Як зазначає композитор: «<…> кожен сучасний композитор повинен знати новітні прийоми і вміти говорити мовою свого часу, але я переконаний, що вона добра і потрібна там, де вона обумовлена дійсною потребою» (Кияновська, 2008: 52).

«Три екстравагантні танці» – це сюїтний цикл, де перша частина «*Вихід і щось іспансько-мавританське*» виконує функцію вступної п'єси, налаштовує слухача до занурення у неповторну атмосферу джазової музики з експансивним вкрапленням сучасної ритмічної пульсації. Друга частина «*Сумний блюз*» – це драматичний центр і третя завершальна частина – веселий «*Канкан зі старої грамофонної плити*».

Перша п'єса «Вихід і щось іспансько-мавританське» створена автором у тричастинній репризній формі з елементами рондальності. Звертає на себе увагу вступна акордово-гармонічна послідовність у вияві модального, симетрично ладового звукорядного комплексу. Композитор вводить «зменшений лад», який, як відомо, має назву «гама Римського-Корсакова» – характеризується рівномірним поділом дванадцятитонікальної діатонічної системи на однакові інтервальні відрізки, модуси-«комірки».

Ладово-модальна структура, як і в творчості О. Скрябіна, О. Мессіана, Б. Лятошинського, М. Вериківського, надає музиці М. Скорика неповторного екстравагантно-екзотичного звучання. Звідси відчуваємо обмеження їх етносу галуззю «казковості» – від М. Римського-Корсакова, К. Дебюссі, «інфернальності», метафізичного «вічного сяєва».

Принцип ладового модально-структурного мислення увиразнює постмодерну тенденцію цілісного композиційного формотворення. Стилістику іспано-марвитанського танцю посилюють сучасні ритмічні нашарування, які немовби з різних сторін розцвічують слабкі, несильні долі такту метроритмічної організації основного тематизму.

У середньому епізоді відмічаємо мелодико-ритмічне посилання на головну тему Першого концерту Ф. Шопена, що проводиться шляхом завуальованого музичного викладу в партії першого фортепіано. Передусім, така винахідливість мобілізує різновекторний пошук стильових градацій, асоціативних рядів, що майстерно «вплетені» у музичну фактуру джазової композиції. Посилання на Шопена стають дуже доречними у переносі романтичних фактурних «кліше» із хроматичним секвенційним розвитком в суто романтичному дусі.

Спорідненість джазо-блюзової естетики із своєрідним романтичним драматизмом відбувається внаслідок звучання основної теми другої п'єси «Сумний блюз». Ця тема глибоко вичурна, лаконічно виразна і експресивна, вона немає широкого інтонаційного розвитку, але в цілому сповнена глибокого художнього змісту та почуття смутку.

Джазова присутність блюзу є невичерпним дидактично-виконавським матеріалом для освоєння джазової манери звуковидобування, вироблення ряду специфічних технічних, інструктивних піаністичних навичок. До них залучаємо: «розмовну» артикуляцію, динамічну експресивність музичного виразу, розкутість та свободу імпровізаційно невимушеного виконання завдяки піаністичній свінговій манері. Освоєння джазової манери виконання проступає крізь призму опанування свінгової техніки піанізму, провідної у джазовій музиці та джазовій художній системі.

Свінговість створюється не одним, а цілим комплексом технічних прийомів, їх взаємодією, як, скажімо, вільно виконуваних ритмічних фігур з артикуляцією слабких долей, ефектами ледве помітного «запізнення» чи «випередження» на фоні чіткого, стабільного, незмінного метроритму. Власне свінгову виконавську модель неможливо до кінця точно відобразити у нотному тексті. Вона обумовлена процесом творчого інтерпретування і ґрунтується на внутрішньому самовідчутті джазового інтонування, ніж на багаторазово зазубреній технічній вправності.

Зазначимо, використовуючи жанрово-стилістичні елементи джазу, Мирослав Скорик тим самим і сповіщає про сучасну урбанізацію епохи, її моторику, схильність до механістичного прогресу. А фортепіано через свінговий джазовий ритм неперевершено імітує «сучасне звучання

епохи». Модернова виконавська модель джазового піанізму націлює на виконання типових задач, спрямованих на художнє відтворення джазової композиції в імпровізаційному звучанні.

«Канкан зі старої грамофонної плити» – остання п'єса циклу, в якій дуже оригінальним і вичурним є присутність інтонаційного, комічно-гумористичного ефекту. Мирослав Скорик використовує імітацію «зжовування» плівки. Так, звертаючись до технічного прийому глісандо, композитор включає рухомий жест і можна собі виобразити, як голка грамофону нібито пересувається.

«Канкан зі старої грамофонної плити» – це легка, гумористична, розважальна п'єса, де наявні образні переключення різних планів – пульсуючі мажорні квартсептакорди одразу створюють картину запального танцю. Позаметрична акцентуація увиразнює інтонаційну основу мелодичної лінії та загострює темпоритмічну пульсуючу фігурацію. У цілісній музичній структурі виявляємо репризну тричастинну форму з елементами рондоподібності, в якій проступає можливість час від часу звертатися до теми танцювального канкану.

Характерними ознаками даного циклу є: своєрідна поліжанровість (сполучення жанрів у романтичному стилі), поліритмічність, синкопованість, динамізація розвитку музичного матеріалу. Джазова музика М. Скорика, в першу чергу, відрізняється своєрідною опорністю на систему новітніх пульсуючих ритмо-інтонацій та поліфактурних, поліжанрових нагромаджень. Її унікальність – у можливостях різнопланового, багатовекторного прочитання, через виразний національно карпатський колорит, а подекуди, увиразнений інтонаційною пісенністю, блискучо жартівливий гумор та іронію.

Виконання фортепіанних джазових творів М. Скорика, безумовно, базується на досвіді фортепіанної гри загалом, але має ряд цікавих специфічних джазових прийомів музичного інтерпретування. До них залучаємо: різноманітні глісандо, октавні подвоєння у суто народному фольклорному стилі, поліакордові фактурні пласти, тремоло, марковане, ритмічно загострене стакатне звуковидобування, мелізми-форшлаги, морденти, трелі, поліритмічні співвідношення.

Висновки. У «Трьох екстравагантних танцях» Мирослава Скорика сконденсувалася значна кількість стильових «кристалів змісту», що увійшли до поля постмодерної знакової семантики. До цього поля авторської семантики залучаємо стильовий плюралізм, відверту іронічність трактування історично сформованих інтонаційний лексем. Втім, помітним стає вичурна здатність постмодерної естетики поєднувати непоєднуване, що призводить до парадоксального співжиття таких «екстрем музичної матерії», які увібрали в себе квазідодекафонні побудови як знаки всесвіту та джазового мейнстріму.

Своєрідна магічність остинатних мелодико-ритмічних структурних компонентів виявлена у «Прадавніх гірських танців Верховини» Євгена Станковича. Саме вони модифікують алюзії до архаїчного обрядового дійства як подальшого кроку у привнесенні національної музично-історичної свідомості.

Розмаїття ритмо-інтонаційних структур, поліжанрових форм у творенні фортепіанної ансамблевої музики Євгена Станковича та Мирослава Скорика спонукає до активного процесу зародження полістильового концепту в річищі постмодерного мистецтва.

Порівнюючи творчі уподобання митців, узагальнимо: якщо для Мирослава Скорика такий процес органічно «вплетений» у традиційний формат переосмислення фольклорних ритмо-інтонаційних структур у взаємодії з сучасними естрадно-джазовими компонентами музичного виразу (у такому розумінні виявляємо дидактичний принцип «полістильової гри» – поєднання стилістичних елементів романтичного, постромантичного, неофольклорного, джазового явища); то для Євгена Станковича ознака ґрунтовного переосмислення та оновлення фольклорних ритмізованих побудов виявляється у взаємодії сучасного полістильового концепту з архаїчно-обрядовим, фольклорним традиційним форматом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Івахова К. П. Жанрово-стильові пріоритети фортепіанної музики Мирослава Скорика : художньо-дидактичний аспект. Актуальні питання мистецької педагогіки. Харків, 2015. Вип. 4. С. 29-34.
2. Івахова К. П. Темпоритм фортепіанних творів М. Скорика. Культура і сучасність. Київ, 2015. Вип. 1. С. 141-145.
3. Кияновська Л. О. Мирослав Скорик : людина і митець : Монографія. Львів : Вид-во журналу «Ї», 2008. 592 с.
4. Корній Л. П., Сюта Б. О. Українська музична культура. Погляд крізь віки. Київ : Музична Україна, 2014. 592 с.
5. Луніна А. Камерний формат творчості Євгена Станковича : на перехресті «картинно-пейзажної візуальності», «кінозображальності» й «нової простоти. Актуальні питання культурології. Київ, 2012. Вип. 12. С. 141-147.
6. Ляшенко Т. В. Фортепіанний ансамбль у системі музично-педагогічного навчання. Психолого-педагогічні науки. 2015. № 2. С. 141-143.

REFERENCES

1. Ivachova K. P. Zhanrovo-stylovi priorytety fortepiannoi muzyky Myroslava Skoryka: khudozhno-dydaktychnyi aspect. [Genre and style priorities of Myroslav Skoryk's piano music: artistic and didactic aspect]. Current issues of art pedagogy. Kharkiv, 2015, Vol. 4, pp. 29-34 [in Ukrainian].

2. Ivachova K. P. Temporytm fortepiannych tvoriv M. Skoryka. [The temporhythm of piano works by M. Skoryk]. Culture and modernity. Kyiv, 2015, Vol. 1, pp. 141-145 [in Ukrainian].

3. Kyianovska L. O. Myroslav Skoryk: liudyna i mytets: Monografia. [Myroslav Skoryk: man and artist]. Monograph, Lviv, Edition of the journal "Y", 2008, 592 p. [in Ukrainian].

4. Kornii L. P., Siuta B. O. Ukrainska muzychna kultura. Pohliad kriz viky. [Ukrainian musical culture. A look through the ages]. Kyiv, Musical Ukraine, 2014, 592 p. [in Ukrainian].

5. Lunina A. Kamernyi format tworchosti Yevchena Stankovycha na perekhresti kartynno-peizazhnoi vizualnosti kinozobrazhalnosti y novoi prostoty. [The camera format of Yevhen Stankovych's work: at the crossroads of «picture-landscape visuality», «cinematic imagery» and «new simplicity»]. Current issues of cultural studies, Kyiv, 2012, Vol. 12, pp. 141-147 [in Ukrainian].

6. Liashenko T. V. Fortepiannyi ansambl u systemi muzychno-pedahohichnoho navchannia. [Piano ensemble in the system of music-pedagogical education]. Psychological and pedagogical sciences, Kyiv, 2015, № 2, pp. 141-143 [in Ukrainian].

УДК 78.071.1(477):271.4(477)-722.53
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-21

Ірина МАТІЙЧИН,
orcid.org/0000-0003-2153-8689
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) irynam65@ukr.net

Ірина БЕРМЕС,
orcid.org/0000-0001-5752-9878
доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри вокально-хорового, хореографічного та образотворчого мистецтва
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) irunabermes@ukr.net

МАРІЙСЬКИЙ КУЛЬТ У ТВОРЧОСТІ ОТЦЯ ЙОСИФА КИШАКЕВИЧА

У статті розглядається марійська творчість священника, диригента, композитора, педагога, громадського діяча Йосифа Кишакевича, творча діяльність якого припадає на останні роки XIX ст. – першу половину XX ст. Попри доволі розлогу і різноманітну творчу спадщину мистця (переважно у царині хорової музики), тривалий час вона була призабута, і тільки з постанням незалежності України починає звучати в українських храмах та на концертній сцені, здебільшого на заході України. Мета статті – показати відображення марійського культу у творчій спадщині Й. Кишакевича та привернути увагу мистецької спільноти до його марійської творчості.

Й. Кишакевич скомпонував понад 80 духовних пісень, половина з яких присвячена Господу, півтора десятка – Божій Матері, решта мають інше призначення. Пісні до Богородиці відзначаються особливою теплотою, мелодизмом романсового типу, а також властивою духовним пісням цього часу патріотичністю. Прикметним є сприймання Діви Марії не тільки як Матері Божої, а й небесної покровительки української землі, людська природа якої близька і зрозуміла кожному. Звідси й відповідна інтимність виразу, прагнення у молитвах та піснях наблизитися до Богородиці. Наймасштабнішим твором Й. Кишакевича, присвяченим Діві Марії, є кантата «Радуйся Мати», написана 1903 року і редагована композитором напередодні свята «Українська молодь Христові», яке відбулося у Львові у травні 1933 року. Кантата свого часу була тепло сприйнята слухачами і отримала схвальні відгуки у пресі.

Марійська творчість Йосифа Кишакевича є важливою складовою духовної спадщини композитора. У ній відобразився притаманний українському народові культ Богородиці. Марійська творчість Й. Кишакевича не тільки виражала його релігійні почуття як священника і композитора, вона ще й мала дидактичне значення і відповідала очікуванням подвижників галицького хорового руху кінця XIX – перших десятиліть XX ст., які у той час відчували нестачу відповідного україномовного репертуару. Створивши присвячені Діві Марії духовні пісні та кантату «Радуйся Мати», Й. Кишакевич дав змогу поповнити паралітургійний репертуар хорових колективів молодіжного, релігійного, просвітницького спрямування, а також сприяв піднесенню національно-патріотичного, художнього та професійного рівня української хорової культури в Галичині.

Ключові слова: *культ Богородиці, Йосиф Кишакевич, марійська творчість, духовні пісні, кантата.*

Iryna MATIYCHYN,
orcid.org/ 0000-0003-2153-8689
Candidate of Art Criticism, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) irynam65@ukr.net

Iryna BERMES,
orcid.org/0000-0001-5752-9878
PhD hab. in Arts, Professor,
Head of the Department of Vocal and Choral, Choreographic and Visual Arts
Drohobych Ivan Franko State Pedagogic University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) irunabermes@ukr.net

CULT OF BLESSED VIRGIN MARY IN FATHER JOSYP KYSHAKEVYCH' S CRIATIVE WORKS

The aim of this research paper is to highlight Josyp Kyshakevych's music legacy devoted to the cult of the Blessed Virgin Mary. Josyp Kyshakevych was a priest, conductor, composer, teacher, and public figure. His creative work dates back to the late 19th and early 20th centuries. Although his music legacy was rather substantial and diverse (mainly in

the field of choral music), it was somewhat forgotten for a long time, and only after the independence of Ukraine began to sound in Ukrainian churches and on the concert stage, mostly in the west of Ukraine. This paper aims at highlighting the cult of the Blessed Virgin Mary in Josyp Kyshakevych's music legacy and to draw the music community's attention to his works devoted to it.

Josyp Kyshakevych composed more than 80 spiritual songs, half of which were dedicated to the Lord, a dozen and a half – to the Mother of God, and the rest – to other themes. His songs dedicated to the Mother of God are characterized by special warmth, romantic-type melodism, as well as patriotism typical of spiritual songs of that time. It is notable that the Virgin Mary is perceived not only as the Mother of God, but also as the heavenly patroness of the Ukrainian land, whose human nature is close and understandable to everyone. His works are permeated with the deepest intimacy and the desire to get closer to the Mother of God in prayers and songs.

J. Kyshakevych's cantata "Rejoice, Mother" figures prominently among his works dedicated to the Virgin Mary. J. Kyshakevych composed it in 1903, and edited on the eve of the event "Ukrainian Youth of Christ", which took place in Lviv in May 1933. The cantata was warmly received by the audience and was praised in the press.

Josyp Kyshakevych's music dedicated to the Virgin Mary is an important component of the composer's spiritual heritage. It reflected the cult of the Mother of God inherent to the Ukrainian people. Josyp Kyshakevych's works not only expressed his religious feelings as a priest and composer, but also had didactic significance and met the expectations of the choral music ascetics of Halychyna in the late 19th and the first decades of the 20th century, who lacked the Ukrainian-language repertoire. Josyp Kyshakevych's spiritual songs dedicated to the Virgin Mary and the cantata "Rejoice, Mother," expanded the paraliturgical repertoire of youth, religious and other choirs, as well as contributed to the elevation of the national-patriotic, artistic and professional level of Ukrainian choral culture in Halychyna.

Key words: *cult of the Mother of God, Josyp Kyshakevych, music legacy devoted to the cult of the Blessed Virgin Mary, spiritual songs, cantata.*

Постановка проблеми. Культ Богородиці в українській культурі сягає давніх часів християнізації Русі. Його формування, як небезпідставно зауважує Г. Лужницький, відбувалося на сприятливому ґрунті симбіозу дохристиянського культу Матері-землі та похідного від нього культу жінки-матері (Лужницький, 1954: 439-440), а засвоєння – на тлі емоційно-чуттєвого сприйняття страждальної долі Матері (Богоматері), яка віддала (а в узагальненому образі українських матерів віддавала і віддає у наш час!) свого сина на смерть заради захисту високих цінностей та ідеалів. На честь Матері Божої будувалися храми (зокрема перша руська церква, відома як Десятинна) малювалися ікони («Бо центр Маріинського культу був там, де була чудотворна ікона Богородиці» (Щурат, 1910: 4)), створювалися духовні пісні.

Українська іконописна традиція, опираючись здебільшого саме на вшанування Діви Марії, інспірувала появу значної кількості духовних пісень, присвячених чудотворним іконам (Богородиці почаївської, барської, бердичівської, самбірської, тернопільської і т. д.). Чудотворні ікони, попри свою мистецьку вартість, володіли, як писав В. Щурат, без порівняння важливішою атракційною силою, «що коренить ся у вікових національно-релїгійних традициях» (Щурат, Утеча), тому часто ставали здобиччю сусідніх Московії чи Польщі, «щоб разом із релігійним центром, перенести на чужу, ворожу землю, тяготіння до ворожого політичного центру» (Лужницький, 1954: 441).

Якщо написання ікон на теренах України сягає часів Середньовіччя (відомий факт вивезення Андрієм Боголюбським у 1155 році з Вишгорода до Володимира Богородичної ікони), то творення іконославильних пісень спостерігаємо з другої половини XVII ст. Як пише дослідник давньоукраїнської духовної пісні Ю. Медведик, «тільки богородичних кантів другої половини XVII – XVIII ст., як свідчать тогочасні рукописні співаники та стародруки, було створено близько сотні» (Медведик, 1999: 71). Ще понад сотню богородичних пісень знаходимо у церковних співаниках кінця XIX – першої половини XX ст. (друга хвиля українського духовного піснетворення), хоча іконославильними є тільки деякі з них, інші ж присвячені важливим подіям життя Діви Марії (на Різдво, на Покров, на Введення в храм, на Непорочне зачаття, на Благовіщення, на Співчуття, на Успення), або ж є просто молитовними піснями.

До згаданої хвилі духовного піснетворення (нововасиліянський період) належить отець Йосиф Кишакевич, знаний свого часу диригент, композитор, педагог, громадський діяч. Цьогоріч минає 150 років з дня його народження, тому важливо привернути увагу до тих аспектів діяльності мистця, які ще недостатньо висвітлені, зокрема, до його богородичної творчості.

Аналіз досліджень. Висвітленню творчої біографії Й. Кишакевича присвятили свої монографії Л. Кияновська (1997) та В. Гордієнко (1998), які заклали основу для вивчення творчості забутого у радянський період композитора. Від часу виходу згаданих праць минуло майже 25 років, за цей час вийшло у світ кілька публікацій, що висвітлювали різні аспекти діяльності Й. Кишакевича, зокрема статті Ж. Зваричук, С. Дацюка, Г. Стець, І. Матійчин,

О. Гентош та Л. Петренка. Проте залишилося чимало малодосліджених проблем, пов'язаних із творчістю визначного галицького мистця.

Мета статті – показати відображення марійського культу у творчій спадщині Й. Кишакевича та привернути увагу до його марійської творчості.

Виклад основного матеріалу. Й. Кишакевич скомпонував понад 80 духовних пісень, половина з яких присвячена Господу, півтора десятка – Божій Матері, решта мають інше призначення. Найбільш відомими залишаються такі пісні марійського спрямування: «З плачем, сльозами», «Коли утомлений», «Мати Маріє», «Царице неба, Діво Маріє», «Маріє Діво, мая царице», «Пречиста Діво, Мати Маріє», «О спомагай нас, Діво Маріє», «Радуйся, радуй, Діво Маріє» та ін. Перші дві з них написані на слова Й. Кишакевича, інші – на слова різних авторів, більшість з яких на сьогодні не ідентифіковані. Часто пісні мають кілька варіантів, адже писалися для різних хорових складів, з якими свого часу працював композитор.

Пісні до Богородиці відзначаються особливою теплотою, мелодизмом романсового типу, а також властивою духовним пісням цього часу патріотичністю. Так, О. Рудакевич (2000: 134) зазначає: «Національна ідея українського народу звучить велично і натхненно у рядках «Вкраїнського краю Крале і Мати» о. Й. Кишакевича» (у початковому варіанті «Руського краю крале і мати», слова М. Курцеби). Прикметним є сприймання Діви Марії не тільки як Матері Божої, а й небесної покровительки української землі, людська природа якої близька і зрозуміла кожному. Звідси й відповідна інтимність виразу, прагнення у молитвах та піснях наблизитися до Богородиці.

Вболівання за рідний край та долю народу втілені в багатьох піснях Й. Кишакевича, а у пісні «Ми тебе любим, о наша Мати» (сл. М. Курцеби, муз. Й. Кишакевича) у зверненні до Марії звучить впевненість, «що під могучим твоїм проводом станемо вольним слави народом, Всеможна княжно нашого краю» (Кишакевич, 2003: 87). Пісня відзначається лаконічністю і чіткістю побудови, пружним ритмом, пом'якшеним розспівуванням голосних звуків, ствердним характером, стремлінням мелодичних хвиль до інтонаційної вершини. Й. Кишакевич майстерно вклинює у плавний рух хорових партій висхідні стрибки (особливо виразні у верхньому голосі); легкого загострення звучанню додають прохідні хроматизми, секундові поєднання суміжних голосів в терцквартакордовій гармонії; знакові слова відзначаються акцентами.

До найбільш глибоких і художньо продуманих духовнопісенних творів Й. Кишакевича Л. Кияновська зараховує богородичну пісню «З плачем сльозами»: «Строго діатонічна мелодія, подана у верхньому голосі, поступово збагачується витонченими хроматизованими барвами у гармонічній вертикалі. Цей прийом драматизує емоційну палітру твору і водночас достоменно відповідає змісту слів» (Кияновська, 1997: 42). На відміну від попередньої, пісня написана у мінорній тональності, лірична мелодія сповнена сумних інтонацій із переважанням низхідного руху. Музична строфа має форму періоду з невеликою кодою (повторення останнього рядка стовпчика). Про популярність пісні Й. Кишакевича свідчить той факт, що на її мелодію написано ще принаймні дві духовні пісні («Земле святая» та «Многостраждальная Божая Мати» М. Дороцького).

Серед марійських пісень композитора особливе місце займає католицький гимн «О спомагай нас, Діво Маріє», приурочений до свята «Українська молодь Христові», яке відбулося у Львові (травень 1933 року). За спогадами вчительки Анни Власенко-Бойцун (1983), після цього свята («здвигу») гимн став дуже популярним у Галичині, його із задоволенням співали її учні навіть після приходу Радянської влади, хоч і напівпідпільно. З цією піснею греко-католицькі монашки вирушали на заслання, відмовившись перейти до московського православ'я після ліквідації УГКЦ (Історія дому), її мелодія звучала у воркутинських таборах (Хворостовська, 2014), нагадуючи українцям рідну домівку, співали її перед першим вільним мітингом у Львові, присвяченим Шевченківським дням (березень 1989 р.) (Чекальський, 1989), під час історичного походу за легалізацію УГКЦ (вересень 1989 р.) (Овсяник, 1989), з нею постало відродження руху «Українська молодь Христові» 1990 року (Хворостовська, Той з'їзд), співають її і в наші дні церковні хори, дитячі ансамблі, а в професійному опрацюванні – і академічні хорові колективи («Дударик» (Співай, Україно), камерний хор Тернопільської обласної філармонії (О спомагай нас) та інші). За назвою пісні у 1938 році редемптористами був виданий Марійський ювілейний календар-альманах «О спомагай нас Діво Маріє!..» на 1939 рік (Львів, Станиславів). У ньому зазначено, що цей гимн у французькому оригіналі 1914 р. був привезений до василіян у Лаврові бельгійським редемптористом о. Йосифом Схрейверсом і там перекладений на українську мову бр. Дзібою. Інші джерела свідчать про хорватське походження тексту пісні (Хворостовська, Той з'їзд). Позатим, саме аранжування Й. Кишакевича зробило її такою популярною на теренах України.

На святковій академії «Українська молодь Христові» прозвучав ще один твір Й. Кишакевича, написаний ще 1903 року – кантата «Радуйся Мати». Наймасштабніший із творів композитора марійської тематики прозвучав у виконанні мішаного хору та симфонічного оркестру (кер. І. Гриневецький). Як стверджує В. Гордієнко, спеціально до свята Й. Кишакевич наново опрацював і переінструментував композицію (Гордієнко, 1998: 46). Виконання кантати викликало шквал оплесків, а згодом отримало позитивні відгуки у тогочасній пресі. Так, Т. Шухевич у часописі «Діло» написав: «Композиція сама дуже мелодійна і приступна, знаменито написана на хор, зробила помітне враження на публіку, яка винагородила композитора і диригента рясними оплесками» (З концертної, 1933: 3). В. Барвінський назвав кантату «Радуйся Мати» Й. Кишакевича та ораторію «Христос» Ф. Мендельсона «головними стовпами програми академії» (Святочна академія, 1933: 2), а Б. Кудрик відзначив добірну гармонізацію кантати (Музичний фінал, 1933: 3).

Твір «Радуйся Мати» Й. Кишакевича (автор поетичного тексту не вказаний) написаний для мішаного хору у супроводі фортепіано, згодом був інструментований композитором для оркестру і саме так виконувався на згаданих імпрезах. Напрочуд мелодійна і легка для сприйняття композиція за своїми музичними характеристиками (теситурними, фактурними, ладо-гармонічними) доволі вибаглива, тому доступна тільки вишколеним хоровим колективам. Структурно кантата вкладається у тричастинну побудову з розгорненою серединою наскрізної форми (у якій можна виокремити три музичні фрагменти) та невеликою кодою. Основна тональність твору – Es-dur, проте середня частина модулює у тональності субдомінантової групи (As-dur – f-moll), плавно готуючи перехід до початкової тональності у III ч. через обігрування D_7. Розмір ¾ залишається незмінним упродовж цілого твору.

Перша і третя частини композиції є ідентичними як за поетичним текстом, так і за музичним його втіленням. Прославна життєствердна музика («Радуйся Мати нашого краю») звучить у гомофонно-гармонічному викладі, причому ланцюг коротких мелодичних хвильок-фраз накладається на безперервний рух майстерно виписаних хорових партій, що супроводжують мелодію (сопрано). На тлі плинного музичного потоку легким бризом проступають обриси прикрашених мелізмами мелодичних хвиль, вершини яких часто підкреслені м'якими акцентами. Колихальність музичної тканини закладена і в метро-ритмічних особливостях крайніх частин кантати (тридольний розмір, м'який пунктирний ритм, згладжений розспівуванням голосних та плавним звуковеденням, в ритмоформулах якого проглядається імітація розгойдування).

Середня частина кантати розпочинається зі зміни тональності (As-dur) та характеру – більш спокійного, розповідного, відповідного змісту поетичного тексту («Княжий наш прадід храм Тобі ставив»). Ускладнюється гармонічний план (відхилення у Des-dur, C-dur, B-dur; прохідні хроматизми). При модуляції у f-moll («Днесь в Іржавци, Ти в Гошеві плачеш») характер твору стає більш схвильованим, експресивним, динамічним (від скорботного до життєствердного з потужною прославною кульмінацією), загострюється гармонія (низка відхилень, секундові поєднання суміжних голосів), ущільнюється фактура (від триголосся жіночих голосів на початку фрагменту до divisi всіх, окрім альта, хорових партій у кульмінації), ускладнюються теситурні умови для верхніх голосів. Слова прославної кульмінації («Честь Тобі, слава, віри кринице, Мати Царице, радуйся») стають текстовою основою наступного урочистого за характером поліфонічного фрагменту (f-moll), тему в якому проводить спочатку басова партія (marcato), а далі – сопранова при гармонічній підтримці жіночих голосів. Інші партії доповнюють звучання теми короткими чи більш розлогими репліками «Радуйся», «Честь Тобі»; періодично репліки різних груп голосів чергуються в імітаційному проведенні з різними динамічними відтінками. Таким чином, у доволі стислому фрагменті використано різні типи поліфонічного викладу. Завершує середню частину ще одна кульмінація на словах «Радуйся, Мати, радуйся», якій, як і попередній, притаманні divisi хорових партій, граничне наростання гучності, застосування верхніх регістрів голосів. Дуже органічно в гармонічному плані та через текстові повторення середня частина підводить до завершення твору – III частини («Радуйся Мати нашого краю»).

Завершує композицію невелика поліфонічна кода, побудована на контрастному чергуванні реплік «Радуйся» чоловічих та жіночих хорових партій. Попри подібність із завершальним фрагментом середньої частини, кода не повторює його мотивів, протиставляючи статиці терпких акордів чоловічих партій мелодичні хвилі інструментального типу у сопрано з елементарною гармонічною підтримкою альтової партії.

Обрамлює хоровий виклад музичного матеріалу невеликий інструментальний вступ, побудований на матеріалі першої частини, та кількатактове

ювіляційне завершення. Супровід твору здебільшого дублює виклад хорової партитури, насичуючи її октавними ходами та ущільнюючи музичну тканину додатковими співзвуччями. У середній частині характер супроводу міняється, гнучко відображаючи зміни в художньо-образній сфері кантати. Поза тим, підтримуюча роль інструментального супроводу залишається, і це не дивно, зважаючи на освіту, рід діяльності та музичні вподобання священника, хорового диригента і композитора Й. Кишакевича.

Показово, що саме випуском кантати «Радуйся Мати» (1933, № 22) Й. Кишакевич завершує видання циклу своїх духовних творів. Та його композиції продовжують звучати на урочистих імпрезах, святкуваннях ювілейних дат, учнівських та церковних концертах. Зокрема, Академія отців Редемптористів на честь 900-ліття проголошення Богородиці Царицею України, проведена у грудні 1937 р., завершувалася твором «Радуйся Мати» Й. Кишакевича (Гордієнко, 1998: 47).

У своїй Марійській творчості Й. Кишакевич взорувався на кращі зразки паралітургійних пісень до Діви Марії, зібраних у василіянському збірнику «Богогласник» (Почаїв, 1791) та його чисельних перевиданнях, а також на західноєвропейську духовнопісенну традицію, зокрема польську. Не дивно, що в нечисельній колекції композитора, яка знаходиться у Відділі мистецтв ЛНБ ім. В. Стефаника, зберігся польський співаник «Marya, krolowa piesni» К. Любецького (Краків, 1907).

Висновки. Марійська творчість Йосифа Кишакевича є важливою складовою духовної спадщини композитора. У ній відобразився притаманний українському народові культ Богородиці. Марійська творчість Й. Кишакевича не тільки виражала його релігійні почуття як священника і композитора, вона ще й мала дидактичне значення і відповідала очікуванням подвижників галицького хорового руху кінця XIX – перших десятиліть XX ст., які у той час відчували нестачу відповідного україномовного репертуару. Створивши присвячені Діві Марії духовні пісні та кантату «Радуйся Мати», Й. Кишакевич дав змогу поповнити паралітургійний репертуар хорових колективів молодіжного, релігійного, просвітницького спрямування, а також сприяв піднесенню національно-патріотичного, художнього та професійного рівня української хорової культури в Галичині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власенко-Бойцун А. У Різдвяний час 1940 року. *Свобода*. 1983. № 2. С. 2. URL: https://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1983/Svoboda-1983-002.pdf (дата звернення: 11.11.22)
2. Гордієнко В. Композитор о. Йосиф Кишакевич. Львів: Поклик сумління, 1998. 111 с.
3. З концертної салі. *Діло.* 1933. № 117. С. 3.
4. Історія дому Сестер Служебниць у Трускавці. URL: https://ssmi-ua.org/domy_truskavets.html (дата звернення: 11.11.22)
5. Кишакевич Й. Духовні твори. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 162 с. С. 87.
6. Кияновська Л. Творчість отця Йосифа Кишакевича. Львів: Поклик сумління, 1997. 95 с.
7. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Філядельфія: Провидіння, 1954. С. 439-440. 724 с.
8. «Марійський калєндар-альманах» на 1939 рік. *Чтиво.* URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mariiskyi_kaliendar-almanakh/Na_1939_rik/ (дата звернення: 08.11.22)
9. Медведик Ю. Українські богородичні канти другої половини XVII – XVIII ст. *Народна творчість та етнографія*. Київ, 1999. № 4. С. 71-80. С. 71.
10. Музичний фінал свята. *Мета.* 1933. № 19. С. 3.
11. Овсяник Ю. Катакомбна Церква здивувала світ. *Збруч.* URL: https://zbruc.eu/node/26977 26.07.22 (дата звернення: 06.09.22)
12. О спомагай нас, Діво Маріє. URL: https://www.youtube.com/watch?v=2kokUNHfegs (дата звернення: 06.11.22)
13. Рудакевич О. Українська національна ідея в духовній музиці Галичини у XIX ст. *Київська церква.* 2000. № 3 (9). С. 133–135.
14. Святочна академія. *Новий час.* 1933. 11 травня. 1933. С. 2.
15. Співай Україно. Хорові твори (для молодшого складу). Львів, 2008. 100 с.
16. Хворостовська О. Музика і священство – два крила його душі. *Львівська пошта.* 2014. № 46. URL: https://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/24999 26.07.22 (дата звернення: 26.07.22)
17. Хворостовська О. «Той з'їзд став нашим першим Майданом»: до 30-ліття з'їзду «Українська молодь – Христові». *Релігійно-інформаційна служба України.* URL: https://risu.ua/toj-zyizd-stav-nashim-pershim-majdanom-do-30-littya-zyizdu-ukrayinska-molod--hristovi_n113080 (дата звернення: 11.11.22)
18. Чекальський Р. Весна відродженого Пласту в 1989 році. Спогади першого голови. *Історична правда.* URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/05/30/155746/ (дата звернення: 26.07.22)
19. Щурат В. Маріинський культ на українських землях давньої польської держави. Львів, 1910. 21 с. С. 4.
20. Щурат В. Утеча з Почаєва. *Збруч.* URL: https://zbruc.eu/node/2844 (дата звернення: 06.11.22)

REFERENCES

1. Vlasenko-Boytsun A. U Rizdvyanyy chas 1940 roku. [At Christmas time in 1940] *Svoboda.* 1983. № 2. p. 2. URL: https://www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1983/Svoboda-1983-002.pdf [in Ukrainian].

2. Hordiyenko V. Kompozytor o. Yosyf Kyshakevych. [Composer Fr. Josyp Kyshakevych]. Lviv: *Poklyk sumlinnya*, 1998. P. 111 [in Ukrainian].

3. Z kontsertnoyi sali. [From the concert hall]. *Dilo.* 1933. № 117. p. 3. [in Ukrainian].

4. Istoriya domu Sester Sluzhebnyts′ u Truskavtsi. [History of the house of the Sisters Servants of Mary Immaculate in Truskavets]. URL: https://ssmi-ua.org/domy_truskavets.html. [in Ukrainian].

5. Kyshakevych J. Dukhovni tvory. [Spiritual works]. Lviv: *VNTL-Klasyka*, 2003. p. 162. [in Ukrainian].

6. Kyyanovs′ka L. Tvorchist′ ottsya Yosyfa Kyshakevycha. [Creativity of father Josyp Kyshakevych]. Lviv: *Poklyk sumlinnya*, 1997. P.95. [in Ukrainian].

7. Luzhnyts′kyy H. Ukrayins′ka Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom. [The Ukrainian Church between East and West]. Philadelphia: *Providence*, 1954. p.724. [in Ukrainian].

8. «Mariys′kyy kalyendar-al′manakh» na 1939 rik. ["The Virgin Mary calendar-almanac" for 1939]. *Chtyvo*. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Mariiskyi_kaliendar-almanakh/Na_1939_rik/ [in Ukrainian].

9. Medvedyk Yu. Ukrayins′ki bohorodychni kanty druhoyi polovyny XVII – XVIII st. [Ukrainian chants of the Virgin Mary of the second half of the 17th - 18th centuries]. *Narodna tvorchist' ta etnohrafiya*. Kyiv, 1999. №. 4. P. 71-80. [in Ukrainian].

10. Muzychnyy final svyata. [Musical finale of the holiday]. *Meta.* 1933. № 19. p. 3. [in Ukrainian].

11. Ovsyanyk Yu. Katakombna Tserkva zdyvuvala svit. [The Catacomb Church surprised the world]. *Zbruch.* URL: https://zbruc.eu/node/26977 26.07.22 [in Ukrainian].

12. O spomahay nas, Divo Mariye. [O help us, Virgin Mary] URL: https://www.youtube.com/watch?v=2kokUNHfegs [in Ukrainian].

13. Rudakevych O. Ukrayins′ka natsional′na ideya v dukhovniy muzytsi Halychyny u XIX st. [The Ukrainian national idea in the sacred music of Halychyna in the 19th century]. *Kyyivs'ka tserkva.* 2000. № 3 (9). pp. 133–135. [in Ukrainian].

14. Svyatochna akademiya. [Festive Academy]. *Novyy chas.* 1933. May 11, 1933. p. 2. [in Ukrainian].

15. Spivay Ukrayino. Khorovi tvory (dlya molodshoho skladu). [Sing Ukraine. Choral works (for younger members)]. Lviv. 2008. P.100 c. [in Ukrainian].

16. Khvorostovs′ka O. Muzyka i svyashchenstvo – dva kryla yoho dushi. *[Music and priesthood are two wings of his soul]. L'vivs'ka poshta.* 2014. № 46. URL: https://www.lvivpost.net/suspilstvo/n/24999 26.07.22 [in Ukrainian].

17. Khvorostovs′ka O. «Toy z″yizd stav nashym pershym Maydanom»: do 30-littya z'yizdu «Ukrayins′ka molod′ – Khrystovi». ["That congress became our first Maidan": to the 30th anniversary of the congress "Ukrainian Youth to Christ"]. *Religious Information Service of Ukraine.* URL: https://risu.ua/toj-zyizd-stav-nashim-pershim-majdanom-do-30-littya-zyizdu-ukrayinska-molod--hristovi_n113080 [in Ukrainian].

18. Chekal′s′kyy R. Vesna vidrodzhenoho Plastu v 1989 rotsi. Spohady pershoho holovy. [Spring of the revived Plast in 1989. Memories of its first head]. *Istorychna pravda.* URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/05/30/155746/ [in Ukrainian].

19. Shchurat V. Mariyns′kyy kul′t na ukrayins′kykh zemlyakh davn′oyi pol′s′koyi derzhavy. [The cult of the Virgin Mary on the Ukrainian lands of the ancient Polish state]. Lviv, 1910. P. 21. [in Ukrainian].

20. Shchurat V. Utecha z Pochayeva. [Escape from Pochayiv]. *Zbruch*. URL: https://zbruc.eu/node/2844 [in Ukrainian].

УДК 784.94:784.95/784.96
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-22

Валентина МАТЮШЕНКО-МАТВІЙЧУК,
orcid.org/0000-0003-0834-0227
Заслужена артистка України,
викладач кафедри мистецтва співу
Академії мистецтв імені Павла Чубинського
(Київ, Україна) valentinaa@ukr.net

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ

У статті розглянуто теоретичні надбання сучасної наукової думки щодо педагогічного аспекту використання вокальних творів у навчальних закладах спеціалізованої музичної освіти. Вивчені праці українських науковців по темі методичних компонентів, історичної складової, сценічної та виконавської майстерності з досліджуваної тематики. Метою статті став розгляд педагогічного аспекту використання вокальних творів на основі наукових джерел та збірки педагогічного репертуару для закладів фахової мистецької освіти. Використано такі дослідницькі методи як аналіз, синтез та контент-аналіз. Авторкою даної статті застосовано збірку камерно-вокальних творів педагогічного репертуару В. Ніколаєва, яка укладена О. А. Терещуком. Розвиток і вдосконалення української вищої освіти сприяє підготовці фахівців з ґрунтовними теоретичними знаннями та практичними навичками. Вокальне мистецтво, мистецтво співу, що слугує для виразу та передачі почуттів та настроїв художніми засобами нерозривно пов'язане з авторським втіленням технічної бази у зміст вокально-музичних текстів, які, у свою чергу, формують не тільки певну педагогічну змістову частину, але й індивідуальну систему навчання. Педагогічний аспект використання вокальних творів у навчальному процесі вищої мистецької освіти є актуальною проблемою, яка потребує наукового висвітлення.

Доведено, що згадана у статті збірка є дійсно цікавою змістовою складовою педагогічного процесу. Завдяки вивченню творів з цієї збірки у студентів формуються професійно-виконавські якості, відбувається глибоке занурення до проблематики української музичної культури, до інтерпретації творів сучасних українських композиторів. Авторський текст отримує більш широке значення, оскільки має декілька інтерпретацій у педагогічній практиці виконавського аналізу. Палітра академічної музики у педагогічному аспекті, таким чином, ще більше збагачується та поширюється, формуючи досвідченого фахівця у майбутньому.

Ключові слова: *музичне мистецтво, вокальне, академічні вокальні цикли, вокальна лірика.*

Valentyna MATIUSHENKO-MATVIICHUK,
orcid.org/0000-0003-0834-0227
Honored Artist of Ukraine,
Lecturer at the Department of Singing
Pavel Chubynsky Academy of Arts
(Kyiv, Ukraine) valentinaa@ukr.net

PEDAGOGICAL ASPECT OF USING VOCAL WORKS

The article examines the theoretical acquisitions of modern scientific thought regarding the pedagogical aspect of vocal works using in educational institutions of specialized music education. The studied works of Ukrainian scientists are on the topic of methodical and historical components, stage and performing skill from the researched subject. The purpose of the article is to consider the pedagogical aspect of using vocal works based on scientific sources and a collection of pedagogical repertoire for institutions of professional art education. Such research methods as analysis, synthesis and content analysis are used. The author of this article has used the collection of chamber and vocal works of the pedagogical V. Nikolayev repertoire, that compiled by O. A. Tereshchuk. The development and improvement of Ukrainian higher education contributes to the training of specialists with thorough theoretical knowledge and practical skills. Vocal art, the art of singing, which serves to express and convey feelings and moods by artistic means, is inextricably linked with the author's embodiment of the technical base into the content of vocal-musical texts, which, in turn, form not only a certain pedagogical content part, but also an individual education system. The pedagogical aspect of the use of vocal works in the educational process of higher art education is an actual problem that needs scientific coverage. It is proved that mentioned in the article collection has really interesting content component for the pedagogical process. Thanks to the study of works from this collection, students develop professional and performing qualities. There is a deep immersion in the problems of Ukrainian musical culture, in the interpretation of the works of modern Ukrainian composers. The author's text acquires a wider meaning, as it has several interpretations in the pedagogical practice of executive analysis. The palette of academic music in the pedagogical aspect is thus further enriched and expanded, forming an experienced specialist in the future.

Key words: *musical art, vocal, academic vocal cycles, vocal lyrics.*

Постановка проблеми. Розвиток і вдосконалення української вищої освіти сприяє підготовці фахівців з ґрунтовними теоретичними знаннями та практичними навичками. Вокальне мистецтво, мистецтво співу, що слугує для виразу та передачі почуттів та настроїв художніми засобами нерозривно пов'язане з авторським втіленням технічної бази у зміст вокально-музичних текстів, які, у свою чергу, формують не тільки певну педагогічну змістову частину, але й індивідуальну систему навчання. У співі вагомим є не тільки вокал, але й саме слово вокального твору, оскільки воно створює правильну дикцію співака, що, у свою чергу, сприяє якісній передачі змісту твору реципієнтові, сприйняттю музичного твору слухачем. Зміст професійної підготовки майбутніх вокалістів та педагогів вокалу у вищих навчальних закладах мистецької освіти спрямовано на формування професійних якостей та художньо-естетичних особливостей творчості щодо мистецтва і педагогіки. Отже, педагогічний аспект використання вокальних творів у навчальному процесі вищої мистецької освіти є актуальною проблемою, яка потребує наукового висвітлення.

Аналіз досліджень. Взаємодію вокального і методичного компонентів у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя музики вивчено у роботі Л. М. Василенко (Василенко, 2003). Методичні засади удосконалення вокальної підготовки вивчала Л. О. Тоцька (Тоцька, 2010), а педагогічні умови формування готовності до саморозвитку у вокально-педагогічній діяльності ретельно описано в роботі С. Гончаренка (Гончаренко, 2021). Щодо теоретичних аспектів формування сценічно-образної культури, де вокальна підготовка і вокальні твори відіграють рішучу роль, вагомою є наукова праця Н. Косинської (Косинська, 2017). Методика формування художньо-образного мислення студентів у процесі вокального навчання, яке нерозривно пов'язане з педагогічним аспектом використання на заняттях вокальних творів детально описана А. О. Ткачук (Ткачук, 2010). Особливої ваги набувають наукові праці В. Кущ (Кущ, 2021) та С. В. Луковської (Луковська, 2005), які присвячені педагогічним аспектам використання вокальних творів камерно-вокальної творчості Івана Карабиця в українському музикознавчому дискурсі та практичного застосування вокальних мініатюр в контексті камерно-вокальної творчості К. Дебюссі на слова П. Верлена. Безперечно те, що педагогічна вага музичної виразності у вокальних творах і особливість вокальної манери у виконанні партесних творів крізь призму нових концепцій набуває особливого значення у навчальному процесі сучасної музичної освіти (Марченко, 2017). Треба також зазначити наукові праці: Н. Ковнір і Д. Віноградової (Ковнір, Віноградова, 2019), С. Бень і Н. Пом'яновська (Бень, Пом'яновська, 2018).

Мета статті – розглянути педагогічний аспект використання вокальних творів на основі наукових джерел та збірки педагогічного репертуару для закладів фахової мистецької освіти.

Виклад основного матеріалу. За твердженням Л. О. Красовської, гарна дикція являє собою ознаку високої вокальної культури. «Від того, як донесено до слухача слово, залежить виразність співу, його художня гідність. Процеси звукоутворення та словотворення проходять по різному й досягаються не залежними один від одного засобами: є звук без слова (вокалізація) і є слово без звуку (шепіт)» − пише дослідниця (Красовська, 2011: 193).

«За своїми невичерпними можливостями співочий голос людини перевищує найдосконаліші музичні інструменти. Але для того, щоб заблищати всіма барвами, він має бути якнайстаранніше опрацьований і сформований. Тому все багатство голосу може розкрити лише співак-музикант, співак-митець, який спроможний не тільки видобути з голосу потрібні йому виконавські засоби, а і здійснити весь вокальний процес свідомо, на підставі певних теоретичних знань з методики вокалу, історії вокального мистецтва» (Гринь, 2012: 45).

З наведених цитат українських науковців стає зрозумілою вага педагогіки у формуванні співочого професіоналізму. Голосовий апарат людини залежить від акустики, від фізичних законів і знань відповідних закономірностей та принципів його діяльності. Так, О. А. Дзюба наголошує, що людський артикуляційний апарат порівнюють з музичним інструментом. Продовж століть знання про це передавалося наступним поколінням, які формували особливу українську школу вокалу (Дзюба, 2018: 66).

Вокальна школа у вузькому розумінні, на думку дослідниці, є певною сукупністю «вокально-технічних засобів, що забезпечують високий рівень виконавства. Упродовж багатьох століть активно вивчається голосовий апарат людини та його можливості, вдосконалення методів і принципів виконання» − пише у своєму науковому доробку О. А. Дзюба (Дзюба, 2018: 66). Вивчення технологічного процесу будування звуку та обґрунтування творчого підходу до технологічних аспектів естрадного вокалу також увійшло до базових принципів вокальної педагогіки. «Відмінність

вокального звукоутворення від звичайного розмовного полягає у наявності певних гармонічних тонів (обертонів) і забарвленні співочого звуку голосовою тембрацією. Вона залежить від індивідуальної будови гортані, рота, носоглотки співака та практичного досвіду їхнього використання для створення бажаного звуку» (Дзюба, 2018: 67).

Науковцями і педагогами вивчаються голосові ефекти, описуються механізми кожного з них, зосереджується увага на їхнє опанування.

Н. Косинська пише, що «навчання вокаліста неможливе без засвоєння низки понять, у яких відображаються і закріплюються об'єктивні відношення взаємозалежних елементів вокальної та загальної педагогіки, основ вокальної методики і вокального виконавства, а також їх зумовленість усією системою навчання» (Косинська, 2017: 145). Вокальні твори посідають важливе місце у системі навчання вокалістів як правило – це академічні вокальні цикли, естрадні пісні, вокальна лірика та багато іншої композиторської творчості. Все це «надає надзвичайного значення вокальним методам у поєднанні з індивідуальною формою навчання. Спів, голосоутворення, голос і будова голосового апарату, сценічна та акторська майстерність – основа вокально-сценічної культури студентів факультетів мистецтв, оскільки це той засіб, яким майбутній учитель постійно користується в навчальному процесі» (Косинська, 2017: 147).

Змістовою частиною педагогічного процесу є камерно-вокальні твори І. Карабиця. Вони посідають достатньо важливе місце у змістовній частині навчального вокального репертуару студентів. Вокальна лірика композитора привертає до себе увагу музичних педагогічних працівників завдяки цілісності та повноті. Так, наприклад, пісня «Ти подумай, Париж» відрізняється елементами прадавнього плачу та являє собою творчий діалог І. Карабиця та Б. Олійника. Оригінальність методів фоніки щодо питання створення художніх образів за допомогою звуків також було відмічено у науковій праці В.Кущ (Кущ, 2021). Вокальні твори І. Карабиця використовуються із візуальним ефектом, як зазначає В. Кущ, вивчення «інтонаційної організації поезії та музики вокального твору, через порівняння варіантів вокалізації, а саме виявлення спільного і відмінного у їх звуковисотній лінії і метриці відповідно до змісту й форми вірша можлива більш точна характеристика взаємодії поетичного слова та музичної інтонації» (Кущ, 2021: 198). Але цей метод поки що не увійшов до широкої педагогічної практики. Дослідницею зазначено, що І. Карабиць у своїх творах з вокалу цілеспрямовано обрав позицію «коментатора поетичності образів Б. Олійника на здійсненні музичного перекладу звукового ряду його віршів» (Кущ, 2021: 198).

У процесі навчання вокалу такі твори є достатньо важливими тому, що поєднують інтонацію живого голосу поета (фоніку віршу) та музичні стильові компоненти (народна пісня, класична інтонація, навіть − масова музика). Вокальні твори І. Карабиця близькі до популярної музики, що робить їх цікавими для молоді. Українськими вченими вже давно зазначено, що у творчості вітчизняних композиторів йде поєднання академічних і популярних жанрів, синтез класичного романсу, опери, шансону, кіно музики, джазу та ін., що обумовлює появу новизни у вокальній творчості. Використання камерно-вокальної лірики у педагогічному процесі надає новий погляд: втілення фольклорно-поетичної символіки, зокрема вокальними циклами І. Карабиця «Три пісні на народні тексти» та «Мати» на вірші Б. Олійника являють собою змістовне наповнення практичних занять. Маючи на увазі наукові дослідження, пам'ятаємо про тематичний спектр: ліричні або лірико-драматичні твори, сатиричні, композиції орієнтальної тематики. Цикл «Мати», «Три пісні на народні тексти», що складаються з пісень «Ой, глянь, мати», «Понад терном стежечка» та «Ой, жур та кисіль» виконуються дуже обережно і водночас творчо, саме так, як і автор підходить до народних текстів, намагаючись створити мелодику в народному дусі з використанням сучасних засобів виразності (Кущ, 2021: 199).

Авторкою даної статті застосовано на практичних заняттях збірку камерно-вокальних творів педагогічного репертуару для концертмейстерського класу для закладів фахової перед вищої мистецької освіти галузі знань 02 Культура і мистецтво спеціалістів 025 Музичне мистецтво В. Ніколаєва, яка укладена О. А. Терещуком (Терещук, 2021). Вона є дійсно цікавою змістовою складовою педагогічного процесу. Завдяки вивченню творів з цієї збірки у студентів формуються професійно-виконавські якості, відбувається глибоке занурення до проблематики української музичної культури, до інтерпретації творів сучасних українських композиторів. Авторський текст отримує більш широке значення, оскільки має декілька інтерпретацій у педагогічній практиці виконавського аналізу. Палітра академічної музики у педагогічному аспекті, таким чином, ще більше збагачується та поширюється, формуючи досвідченого фахівця у майбутньому.

Збірку побудовано на вокальному циклі «Романси на вірші Олени Ляшенко» (Терещук, 2021). Вона

складається із семи номерів. Спочатку композитором В. Ніколаєвим у 2000–2001 роках були створені кремі солоспіви. «Вокальний цикл В. Ніколаєва на вірші О. Ляшенко має велику педагогічну цінність завдяки своїй змістовності, глибокому розкриттю філософського задуму, органічній взаємозалежності між інтонацією слова та інтонаційним наповненням музичної тканини» (Терещук, 2021: 4). Дійсно, наприклад, романс «Крізь вхідні двері дзеркала»:

Колись крізь вхідні двері дзеркала на схилі дня
У сад із утрачених можливостей
У сад із утрачених можливостей
У сад із утрачених можливостей
Прошла я.

Тут не росте трава та чотками сухих гілок
Перебирає вітер, молиться і швидше вже мигають тіні
Не скінченні, нема тепла
Я метушливо в житті рухалась
Я метушливо в житті рухалась
Я метушливо в житті рухалась, але не йшла… (Терещук, 2021: 6)

Бачимо, що твір наповнено глибоким філософським змістом, який чуттєво втілений у музику. Емоційна відкритість та щирість авторської думки, однак, виражено доволі просто, хоча й спостерігаємо глибокий роздум: трагізм того, що вже не можна повернути.

Якщо, звернемося до вокального твору «Відлуння» (Терещук, 2021: 13), то безперечним є наповнення глибоким ліризмом та варіантами творчої інтерпретації, яку можна втілити разом із студентами під різними творчими кутами зору:

Вільною, жвавою купою осінь
Фарби всі переплутала, а зима…
А зима тоді відгукнулася
Чорно-білим усе обернулося.

Та і світ не такий чудовий
Погляд мудрий мій та суворий
І у різних знайде суцвіттях
Чорно-білих барв розмаїття.

На весні вже стара моя ліра
Звучить в повний голос і те,
що нас з'єднало – відійшло
і його не стало…
Інша не тепер, а тоді
ще шукає луну в воді. (Терещук, 2021: 13)

Кожен рядок романсу пропущений крізь особисте, мудре та виважене переживання авторки. Проекції авторської позиції та відчуттів на слухачів вокального циклу спрямовує до осмислення його філософського змісту виконавцями-інтерпретаторами. При виконанні романсу увагу концентруємо на м'якості звуку та фразуванні. Треба також пам'ятати, що цей глибоко філософський матеріал є педагогічним інструментом навчання інтерпретації майбутніх співаків. Його можна виконувати по-різному, тим самим відпрацьовуючи сценічну майстерність.

Для збірки камерно-вокальних творів педагогічного репертуару для концертмейстерського класу для закладів мистецької освіти галузі знань 02 Культура і мистецтво спеціалістів 025 Музичне мистецтво В. Ніколаєва, укладену О. А. Терещуком (Терещук, 2021) характерним є динамічне багатство динамічного нюансів, темброві характеристик, нотне закладених музичних тонкощів, що реалізується у процесі педагогічної діяльності. Впродовж заняття відбувається детальний аналіз, який приводить до набуття практичних навичок у студента. Відбувається формування професійної майстерності завдяки втілення таких складових, як: інтерпретація твору, створення власної авторсько-виконавської концепції виконання, емоційна та інструментальна майстерність.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, авторкою даної статті дійдемо висновку про достатньо глибокий науковий розгляд досліджуваної проблеми українськими вченими. Використання вокальних творів педагогікою відбувається завдяки змістових частин педагогічного процесу закладів спеціалізованої музичної освіти. Як правило, такою змістовою частиною є камерно-вокальні твори. Авторкою застосовано на заняттях твори І. Карабиця та В. Ніколаєва. Спостережено, що у творчості композиторів є певне поєднання академічних і популярних музичних жанрів, синтез класичної та сучасної музики, що обумовлює педагогічну новизну практичних занять. Твори педагогічного репертуару філософського напрямку, які застосовано на заняттях авторкою даної статті сприяють формуванню професійної сценічної майстерності, вдосконаленню голосових навичок, а також розвитку мистецтва інтерпретації вокального твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бень С., Пом'яновська Н. Українська пісня і вокальна творчість як складові естетичної культури. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. №. 11 (384), 2018. С. 103–106.

2. Василенко Л.М. Взаємодія вокального і методичного компонентів у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя музики : автореф. дис... канд. пед. Наук : 13.00.02. Київ, 2003. 20 с.

3. Гринь Л. О. Історичний аспект розвитку української вокальної школи ХХ сторіччя. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2012. Т. 1. №. 17. С. 45–49.

4. Гончаренко С. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до саморозвитку у вокально-педагогічній діяльності. *Молодь і ринок*. 2021. №. 11 (197). С. 164–168.

5. Дзюба О. А. Педагогічні аспекти вокальної технології сучасного популярного виконавства. *Імідж сучасного педагога*. 2018. №. 2 (179). С. 66–69.

6. Ковмір Н., Віноградова Д. Камерно-вокальні твори українських композиторів другої половини ХХ–початку ХХІ століття. *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. 2019. № 1. С. 105–111.

7. Коменда О. І. Естрадно-джазові твори Мирослава Скорика. *Новината за напреднали наука – 2013: материали за IX международна научна практична конференция. 2013. София. Том 42. Физическа култура и спорт. Музика и живот*. С. 67−72.

8. Косінська Н. Теоретичні аспекти формування сценічно-образної культури майбутніх вчителів музичного мистецтва в процесі вокальної підготовки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2017. №. 16. С. 143–149.

9. Красовська Л. О. Музична виразність у вокальних творах. *Вісник Харк. держ. акад. дизайну і мистец. Серія: Мистецтвознавство: зб. наук. пр.* Х.: ХДАДМ. 2011. №. 1. С. 193–195.

10. Кущ В. В. Камерно-вокальна творчість Івана Карабиця в українському музикознавчому дискурсі. *Мистецтвознавчі записки.* 2021. №39. С. 196–201.

11. Луковська С. В. Вокальні мініатюри К. Дебюссі на слова П. Верлена в контексті камерно-вокальної творчості композитора : автореф. дис.... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Київ, 2005. 22 с.

12. Марченко М. Особливості вокальної манери у виконанні партесних творів: нові концепції та гіпотези. *Київське музикознавство.* 2017. №. 56. С. 224–231.

13. Стахевич О. Г. Основи вокальної педагогіки. Ч. 1: Природно-наукові теорії сольного співу. Курс лекцій. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. 92 с.

14. Терещук О. А. Камерно-вокальні твори Вадима Ніколаєва : збірка педагогічного репертуару. Київ, 2021. 28 с.

15. Ткачук А. О. Методика формування художньо-образного мислення студентів у процесі вокального навчання : автореф. … канд. пед. наук 13.00.02. Київ, 2010. 23 с.

16. Тоцька Л. О. Методичні засади удосконалення вокальної підготовки майбутніх учителів музики : автореф. … канд. пед. наук 13.00.02. Київ, 2010. 24 с.

REFERENCES

1. Ben S., Pomianovska N. Ukrainska pisnia i vokalna tvorchist yak skladovi estetychnoi kultury [Ukrainian song and vocal creativity as components of aesthetic culture]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. №. 11 (384), 2018. P. 103–106. [in Ukrainian].

2. Vasylenko L.M. Vzaiemodiia vokalnoho i metodychnoho komponentiv u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia muzyky [The interaction of vocal and methodical components in the process of professional training of the future music teacher] : avtoref. dys... kand. ped. Nauk : 13.00.02. Kyiv, 2003. 20 p. [in Ukrainian].

3. Hryn L. O. Istorychnyi aspekt rozvytku ukrainskoi vokalnoi shkoly KhKh storichchia [Historical aspect of the development of the Ukrainian vocal school of the 20th century]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhzhia, 2012. T. 1. №. 17. P. 45–49. [in Ukrainian].

4. Honcharenko S. Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva do samorozvytku u vokalno-pedahohichnii diialnosti [Pedagogical conditions for the formation of readiness of future music teachers for self-development in vocal and pedagogical activities]. Molod i rynok. 2021. №. 11 (197). P. 164–168. [in Ukrainian].

5. Dziuba O. A. Pedahohichni aspekty vokalnoi tekhnolohii suchasnoho populiarnoho vykonavstva [Pedagogical aspects of vocal technology of modern popular pergormance]. Imidzh suchasnoho pedahoha. 2018. №. 2 (179). P. 66–69. [in Ukrainian].

6. Kovmir N., Vinohradova D. Kamerno-vokalni tvory ukrainskykh kompozytoriv druhoi polovyny XX–pochatku XXI stolittia [Chamber and vocal works of Ukrainian composers of the second half of the 20th to the beginning of the 21st century]. Naukovi zapysky TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Mystetstvoznavstvo. 2019. № 1. P. 105–111. [in Ukrainian].

7. Komenda O. I. Estradno-dzhazovi tvory Myroslava Skoryka [Pop and jazz works of Myroslav Skoryk]. Novynata za naprednaly nauka – 2013: materyaly za IKh mezhdunarodna nauchna praktychna konferentsyia. 2013. Sofyia. Tom 42. Fyzycheska kultura y sport. Muzyka y zhyvot. P. 67−72. [in Ukrainian].

8. Kosinska N. Teoretychni aspekty formuvannia stsenichno-obraznoi kultury maibutnikh vchyteliv muzychnoho mystetstva v protsesi vokalnoi pidhotovky [Theoretical aspects of the formation of scenic culture of future music teachers in the process of vocal training]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. 2017. №. 16. P. 143–149. [in Ukrainian].

9. Krasovska L. O. Muzychna vyraznist u vokalnykh tvorakh [Musical expressiveness in vocal works]. Visnyk Khark. derzh. akad. dyzainu i mystets. Seriia: Mystetstvoznavstvo: zb. nauk. pr. Kh.: KhDADM. 2011. №. 1. P. 193–195. [in Ukrainian].

10. Kushch V. V. Kamerno-vokalna tvorchist Ivana Karabytsia v ukrainskomu muzykoznavchomu dyskursi [Chamber and vocal works of Ivan Karabyts in the Ukrainian musicological discourse]. Mystetstvoznavchi zapysky. 2021. № 39. P. 196–201. [in Ukrainian].

11. Lukovska S. V. Vokalni miniatiury K. Debiussi na slova P. Verlena v konteksti kamerno-vokalnoi tvorchosti kompozytora [Vocal miniatures by K. Debussy to the words of P. Verlaine in the context of the composer's chamber and vocal work] : avtoref. dys.... kand. mystetstvoznav.: 17.00.03. Kyiv, 2005. 22 p. [in Ukrainian].

12. Marchenko M. Osoblyvosti vokalnoi manery u vykonanni partesnykh tvoriv: novi kontseptsii ta hipotezy [Peculiarities of the vocal manner in the performance of partesny works: new concepts and hypotheses]. Kyivske muzykoznavstvo. 2017. №. 56. P. 224–231. [in Ukrainian].

13. Stakhevych O. H. Osnovy vokalnoi pedahohiky. Ch. 1: Pryrodno-naukovi teorii solnoho spivu. Kurs lektsii [Fundamentals of vocal pedagogy. Part 1: Natural and scientific theories of solo singing. Course of lectures]. Sumy : SumDPU im. A. S. Makarenka, 2002. 92 s. [in Ukrainian].

14. Tereshchuk O. A. Kamerno-vokalni tvory Vadyma Nikolaieva : zbirka pedahohichnoho repertuaru [Chamber and vocal works of Vadim Nikolaev: a collection of pedagogical repertoire]. Kyiv, 2021. 28 p. [in Ukrainian].

15. Tkachuk A. O. Metodyka formuvannia khudozhno-obraznoho myslennia studentiv u protsesi vokalnoho navchannia [The method of formation of students' artistic thinking in the process of vocal training] : avtoref. … kand. ped. nauk 13.00.02. Kyiv, 2010. 23 p. [in Ukrainian].

16. Totska L. O. Metodychni zasady udoskonalennia vokalnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky [Methodical principles of improving the vocal training of future music teachers] : avtoref. … kand. ped. nauk 13.00.02. Kyiv, 2010. 24 p. [in Ukrainian].

УДК 78.03
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-23

ПАН ФЕНЬ,
orcid.org/0000-0003-2925-1797
аспірант кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури
(Харьків, Україна) 336885985pf@gmail.com

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ

З кінця 16-го до початку 17-го століття, завдяки діяльності західних місіонерів по євангелізації у Китаї, велика кількість західних ідей почала впроваджуватися в культурний простір Китаю, що відкрило прелюдію до переплетення та проникнення китайської і західних культур. Західне мистецтво та традиційне мистецтво з 5000-річною історією Китаю, ці дві форми мистецтва демонструють дуже різні характеристики мислення музичного мистецтва під впливом різних філософії. Східне перцептивне музичне мислення "від РУКИ" та західне раціональне наукове музичне мислення демонструють відмінності в різних вимірах. Мислення є опосередкованим узагальненим відображенням людським мозком об'єктивних речей. Метод мислення – це спосіб, за допомогою якого люди досягають певних цілей через мисленну діяльність. Тобто – це знаряддя та засоби, які використовуються в процесі мислення. Спосіб мислення відноситься до категорії процесу мислення, він є стороною мислення і є конкретним і концентрованим втіленням мислення. Мисленнєва діяльність – це динамічна система, що складається з багатьох факторів, основними трьома елементами якої є об'єкт мислення, суб'єкт мислення і спосіб мислення. Об'єкт мислення – це сировина мисленнєвої діяльності; суб'єкт мислення – це людина, що володіє пізнавальними здібностями і відповідною структурою мислення; метод мислення – це спосіб, знаряддя і засоби, якими суб'єкт мислення переробляє об'єкт мислення. Музичне мислення – це поведінка, за якої люди використовують свою особисту свідомість і почуття для обробки об'єкта мислення "музика". Унікальність музичного мислення полягає в тому, що кожен мислячий суб'єкт має своє унікальне розуміння одного і того ж музичного об'єкта. Музичне мислення є своєрідним «переживанням, сублімацією та переформуванням». Так званий досвід – це духовне переживання сутності життя, а так звана сублімація – це духовна сублімація емоційного світу, а в кінцевому підсумку – це перебудова ідеального стану особистості.

Ключові слова: *Музичне мислення Музикотворення Філософія музичної культури Музична логіка.*

PAN FENG,
orcid.org/0000-0003-2925-1797
Postgraduate student at the Department of Theory and History of Music
Kharkiv State Academy of Culture
(Kharkiv, Ukraine) 336885985pf@gmail.com

THE DEVELOPMENT TREND OF MUSICAL THINKING

From the end of the 16th century to the beginning of the 17th century, with the preaching and evangelism of Western missionaries in China, a large number of Western cultures began to be introduced into China, which opened the prelude to the interweaving and penetration of Chinese and Western cultures. Western art and traditional art with a history of 5,000 years in China, these two Chinese and Western art forms show very different characteristics of music art thinking under the influence of different philosophies, and the Eastern perceptual freehand music thinking and Western rational scientific music Thinking forms differences in different dimensions. Thinking is the indirect and general reflection of the human brain on objective things. Thinking method is the way, means and method that people achieve certain thinking goals through thinking activities. That is, the tools and means used in the thinking process. Thinking method belongs to the category of thinking mode, it is a side of thinking mode, and it is a concrete and concentrated embodiment of thinking mode. Thinking activity is a dynamic system composed of many factors. Thinking object, thinking subject and thinking method are the basic three elements of thinking activity. The thinking object is the raw material of thinking activities; the thinking subject is a person with cognitive ability and corresponding thinking structure; the thinking method is the way, tool and means for the thinking subject to process the thinking object. Musical thinking is the behavior that people use their personal consciousness and feelings to process the thinking object "music". The uniqueness of musical thinking is that each thinking subject has its own unique understanding of the same musical object. Music thinking is a kind of "experience, sublimation and reshaping". The so-called experience is a spiritual experience of the essence of life, and the so-called sublimation is a spiritual sublimation of the emotional world, and ultimately it is a reshaping of the ideal state of personality.

Key words: *Music Thinking Music Creation Music Culture Philosophy Music Logic.*

Постановка проблеми. З психологічної точки зору музика виконує функцію розвитку образного мислення. Музика повязана з функцією правої півкулі мозку й відіграє важливу роль у = образному мисленні. Створення, виконання та сприйняття музики є своєрідним психологічним процесом і процесом мислення, який переважно базується на образному мисленні та доповнюється абстрактним мисленням. Італійський естетик Кроче дотримується відомої точки зору: мистецтво – це краса. Тобто сутністю мистецтва є естетика, а мистецька діяльність є естетичною діяльністю. Незалежно від того, чи це візуальне мистецтво, слухове мистецтво чи комплексне аудіовізуальне мистецтво, його основною метою є естетика, але воно використовує різні матеріали. Естетика мистецтва здійснюється через художнє мислення. Існують різні форми художнього мислення. Живопис мислить кольорами та лініями. Література – репрезентаціями та моделями, а музика мислить звуками. Як сказав французький письменник Віктор Гюго: «Музика – це голос мислителя». Тож які особливості розвитку музичного мислення? Як впливає тенденція розвитку музичного мислення на створення музичних творів і дослідження музики? Це фокус невідкладного узагальнення та індуктивного мислення.

Аналіз досліджень. Як сказав німецький філософ Лейбніц: «Музика, що стосується її основи, є математичною, що стосується її появи, то вона інтуїтивна». У практичній діяльності створення музики завжди працює інтуїція. У процесі музичної творчості композитори через музичне мислення обмінюють естетичне психологічне переживання об'єктивної дійсності на звукову видимість. Виконуючи музику, виконавець повинен перетворити ноти композитора в справжній звук за допомогою музичного мислення. У цьому процесі недостатньо мати лише навички. Музиці необхідно дати життя через діяльність музичного мислення, тобто покладатися на розрахунок і інтуіцію. Ідеальне відчуття музики поєднує естетичне відчуття з музичним, роблячи кожну ноту живим і життєвим звуком.

Особисто людина має кілька режимів мислення. Один з них простий свідомий. Режим підсвідомого мислення – це більш складний режим мислення, для досягнення якого потрібно подумати або зрозуміти. Коли ці два типи мислення поєднуються разом, може сформуватися певна звичка мислення композитора, яка є автоматичним вибором підсвідомого мислення. З точки зору традиційного мислення, взаємна організація та взаємозв'язок висоти, тембру, якості звуку, контрапункту, гармонії, ладу, структури тощо є нашими загальними особливостями мислення. І це ще не музичне мислення.

Режим мислення, сформований технологією композиції, є відносно стабільною внутрішньою когнітивною структурою в процесі раціонального пізнання, яка включає структуру знань, сформовану вже засвоєним досвідом і теорією і спосіб обробки вхідної інформації мислення за допомогою структури знань. Елементи мислення на рівні композиторської технології можна взяти з філософських поглядів і методології мислення відповідних дисциплін, припускаючи, що ними є народне мистецтво, література, опера, образотворче мистецтво, архітектура, теологія, релігія, наука, фізика, математика, логіка та ін. І в інших дисциплінах визначення приймає найширше поняття. Існує також тенденція розвитку подальшого поглиблення та розширення в різних дисциплінах. «Поглиблення» означає запозичення поверхневих і зовнішніх шарів дисциплінарних концепцій, дослідження та розуміння їхньої глибшої структури методології та філософії, а також розуміння нових розробок; «розширення» стосується розробки нових концептуальних ресурсів для нових дисципліни. Музична терапія в поєднанні з фізіологією, пренатальною освітою, музичною фізіологічною стимуляцією, біологічною реакцією тощо (吴粤北, 1988: 3) почали з'являтися. Ці дисциплінарні концепції надають композиторам інформацію про музичне мислення. Комбінування різних музичних мов для завантаження цих концепцій у концепцію музичної технології формує музичні твори з різними стилями, і ці різні способи поєднання та звички становлять різні способи мислення.

Мета статті – Ця стаття підсумовує шляхи розвитку та тенденції музичного мислення через порівняння китайського та західного способів мислення.

Виклад основного матеріалу. Насправді різниця між китайською та західною музикою, а також різниця між китайською та західною культурою, зрештою, полягає в її філософській основі.

Спосіб мислення є важливим аспектом, який відображає відмінності між китайською та західною філософіями. Пан Чжан Дайнянь якось зазначив, що філософія проявляється як спосіб мислення (张岱年, 1995: 2). Мислення китайського народу характеризується «синтезом». Так званий синтез означає розгляд проблеми з точки зору цілі, зосереджуючись на універсальному зв'язку всіх аспектів речей. Мислення західних людей характеризується «аналізом». Так званий аналіз

полягає в спостереженні з мікросвіту та класифікації речей за категоріями. Цю різницю можна розглядати як одну з важливих причин відмінностей між китайською та західною культурами і навіть китайським і західним музичним мисленням. Різниця в способі мислення природно призводить до різниці у формі китайських і західних форм мистецтва. Наприклад, західні драми включають драму (переважно розмову), оперу (переважно спів) і танцювальну драму (переважно танці); тоді як традиційна китайська драма – це єдність «співу, читання, дії та боротьби». Для іншого прикладу, якщо ви навчаєтеся співати або грати західну музику, її зазвичай поділяють на три частини з точки зору змісту та етапів: базові вправи, етюди та музика; вивчаючи китайську музику, ви можете безпосередньо практикувати конкретні музичні твори без попереднього створення композиції.

Дослідження китайської музики та створення музики

Китайська музика до 20 століття не сформувала самостійної дисципліни. Що стосується вивчення традиційної китайської музичної теорії, пан Хуан Сянпен назвав її «хорошою для створення численних і всебічних загальних і цілісних поглядів» (黄翔鹏, 1997: 5). З точки зору взаємозв'язку між творами музичної теорії та іншими теоріями на макрорівні, усі вони відображають характеристики «синтезу» як єдине ціле. Тобто всі музичні теоретики стародавнього Китаю розвивалися всебічно в термінах «цинь, шахи, каліграфія та живопис». Такі діячі, як Шень Куо, Чжу Зайюй, Сюй Вей, Тан Сяньцзу та ін. не тільки написали багато праць з теорії музики, але й досягли великих досягнень у літературі, історії, філософії та навіть природознавстві. Так само і в дослідницькому методі, який втілює в собі ознаки поєднання суб'єкта й об'єкта. В історії досліджень теорії музики в Стародавньому Китаї немає різниці між різними дисциплінами в області музикознавства такими як музична естетика, історія музики, етномузикологія і т.д. а є одна спеціалізована область – дослідження «як вивчати музику». З точки зору об'єкта дослідження, немає різниці між тим, що ми сьогодні називаємо теорією музики та теорією предмета музики. Навіть якщо є дослідження природи «теорії предмета музики», воно часто поєднується з дослідженням «музики». Теорія ще не сформувалася в самостійну галузь дослідження. Ця риса пов'язана з прагматичною традицією нашого народу. З точки зору способу мислення, це втілення комплексного погляду, цілісного погляду та інклюзивного погляду, оскільки це відповідає культурній традиції «єдності суб'єкта та об'єкта», яку підтримує традиційна китайська філософія. У вивченні теорії музики не тільки немає «індивідуальної глибини», класифікованої за категоріями, але також менше уваги приділяється тому, як суб'єкт розуміє об'єкт. З сьогоднішньої точки зору, хоча ця проста системна концепція має перевагу «загального погляду» та втілює цінну прагматичну традицію, їй бракує «аналізу» в мисленні, тому немає спеціалізованого розподілу праці в методах дослідження, це не сприяє до глибшого розуміння людьми музики. Водночас лише зосередження на конкретному дослідженні без рефлексії над власним дослідженням можна назвати відображенням відсутності свідомого дисциплінарного мислення. Це відображає недолік традиційного китайського способу мислення у вивченні музичної теорії (蔡际洲, 1996: 2). Історія, починаючи з 20-го століття, показує, що зі створенням сучасних китайських науковців музика як незалежний предмет була визнана академічними колами. Проте вплив різних факторів, спричинених історичним традиційним способом мислення, все ще обмежує розвиток китайської теорії музичної дисципліни.

З точки зору створення музики, через різні способи мислення, музичні твори також демонструють різні характеристики. Коротше кажучи, Китай – це «одна пісня з кількома цілями» – переосмислення знову і знову. «Одна мелодія з багатьма використаннями» базується на повазі до стилю оригінального твору та оригінальних звичок оцінки. У створенні ціннісної орієнтації лише незначна зміна певної «основної мелодії» може надати мелодії нових конотацій, нові емоційні вираження, нове логічне мислення Метод створення традиційних китайських музичних творів має характеристики колективності та інтеграції першого та другого творів. Так званий колектив означає, що сконцентрована у творі праця не є індивідуальною поведінкою певного композитора. Зайве говорити, що народна музика, яка передавалася усно, навіть окремі твори літераторів, має слабкий особистий відбиток у творах через характеристики «відтворення основних мелодій». Так звана єдність одного або двох ступенів творчості означає, що композитор у момент створення є співаком або виконавцем в одному. Процес композиції, тобто процес співу чи гри, не має сильного імпровізаційного характеру підзасобів першої та другої творчості. У китайській літературній музиці, хоча вона поширюється у формі музичних партитур, партитури лише записують її контури, і існує певна відстань між фактичним ефектом виконання (співу), який називається «спрощеною нотною запискою». Вона втілює рису

«двозначності» традиційного китайського філософського мислення і є відображенням комплексного мислення.

Дослідження західної музики та створення музики

Західні люди добре вміють аналітично мислити, і це ще одна характеристика музичних досліджень. На Заході існує глибока історична традиція вивчати музику за різними категоріями. Ще в давньогрецький період Арістід Квінтіліан висунув три класифікації музичних досліджень: теорія, техніка і виконавство. Серед відомих західних теоретиків музики, таких як Рамо, Маттерссон, Ганслік, Шуман тощо, хоча деякі не досягли вершин як композитори, їхні теоретичні дослідницькі внески здебільшого зосереджені в галузі музики. Починаючи з сучасності, з переважанням західного сцієнтизму, Г. Адлер, Г. Ріман, Г. Дж. Мозер, Дрегель та інші мають ще більше думок щодо поділу системи дисциплін музикознавства. Видання «Музикознавчого щорічника», складеного німецьким музикознавцем Ф. Крізандером у 1863 р., ознаменувало становлення музикознавства як самостійної дисципліни на Заході. Більш того, у них є не тільки теорія об'єкта, а й теорія суб'єкта. Вони добре вміють будувати предметні системи, особливо з 19-го століття, різні предметні теорії музикознавства створювалися одна за одною і розвивалися паралельно з різними конкретними теоретичними дослідженнями. Це втілює основний дух "дихотомії між суб'єктом і об'єктом" у традиційному західному філософському мисленні. Розгляд музики як самостійного предмета та створення предметної теорії для її класифікації має характеристики «індивідуальної глибини» і є перевагою аналітичного мислення. Різноманітні музичні академічні досягнення в сучасному розумінні Заходу також скористалися впливом цього способу мислення. Західні люди не тільки мають довгу історію та традиції у вивченні музичної онтології, але й дуже тонко поділяють категорії. Такі як гармонія, поліфонія, музична форма, оркестровка та інші спеціалізовані галузі досліджень можуть навіть бути специфічними для окремих звуків на мікрорівні. Музичний аналіз став самостійною дисципліною музичної теорії з 19 століття. Особливо у вивченні сучасної західної музики в 20-му столітті різні теорії музичного аналізу, такі як система аналізу Шенка, «теорія множин» Алана Форда і так далі, викликають запаморочливі відчуття. Унікальність його теоретичної перспективи свідчить про те, що його суворі та точні риси, можна сказати, доводять «аналітичне» мислення до крайності у вивченні теорії музики, яка також втілює принцип «певності» традиційного західного філософського мислення.

Метод створення західних музичних творів (головним чином відноситься до творчості західних професійних композиторів) має ознаки індивідуальності та поділу на перші та другі творіння. Створення західної музики «спеціально присвячене» робить акцент на оригінальності. «Особливі пісні» сприймають індивідуальність твору як мету досягнення, незалежно від форми твору чи техніки створення, принцип полягає в тому, щоб не повторювати інших або себе (宋祥瑞, 1996: 2).

Західні музичні твори належать до індивідуальної творчості композитора і відображають яскраві риси особистості. При цьому відокремлюються перший і другий ступені творення. Тобто творіння композитора полягає лише в тому, щоб завершити партитуру, а співак або виконавець має виконати друге творіння, щоб остаточно перетворити партитуру на звук і передати її до вух аудиторії. Хоча співаки чи виконавці неминуче додають своє власне розуміння твору в процесі виконання відповідно до партитури, вони повинні передусім поважати творчі наміри та основну мету композитора.Загалом, імпровізація без партитури не допускається. Він також втілює принцип «визначеності» традиційного західного філософського мислення.

Чи це «синтез» китайських особливостей мислення, чи «аналітична» концепція та мисленнєві звички західних характеристик мислення. Музичне мислення завжди знаходиться в циклі «відкриття-порівняння-рекомбінація, повторне відкриття-повторне порівняння-рекомбінація». Коротше кажучи, у процесі письма музичне мислення вибирає одну з багатьох можливостей – воно вільне і водночас пов’язане повсюдною систематичною суперечкою з достовірністю музики.Творче мислення вказує на нове творення, а розгляд його сутності – до інновацій. (勋伯格·阿诺德, 2015: 3) Музичне мислення показує суть створення музики, справжню сцену, на якій створюються твори. Тому що музика є найбільш інстинктивним і безпосереднім мистецьким виявом людського пошуку та створення краси з моменту її народження, і це також творчий процес для композиторів, щоб планувати та замислювати музичні форми на основі конкретних концепцій форми. У цьому процесі потрібні гостра інтуїція, багата уява, унікальні техніки та нова конструкція. Наприклад, після того, як Чайковський випадково почув народну пісню «Ваня сидить на дивані», наспівану муляром за вікном у садибі в Києві,

він був глибоко вражений темними, сумними, глибокими й страждальними почуттями мелодії. Таким чином було створене знамените «Cantabile Andante», яке стало другою частиною «Струнного квартету № 1» ре-мажор.

Композиторська обробка кожного музичного звуку, виношування творів, називання та аналіз музичних подій є роздумами про результати музичного мислення, але жодне з них не є самим музичним мисленням. Композитор завжди розходиться під впливом емоцій, але він також надає своїй формі високий ступінь логіки. Після того, як Шопен з подивом дізнався, що Варшавське повстання було придушене царською армією і Варшава впала, він відчув сильне обурення знущаннями народу з боку загарбників і кров'ю героїв і створив знаменитий революційний етюд в До мінор; коли країна переживала кризу і нація була в небезпеці, Сіань Сінхай створив незрівнянну китайську національну музику «Кантата Жовтої річки» в простих печерних оселях у Яньань. З точки зору техніки музичного вираження усі композитори, які зробили великий внесок у розвиток музики, завжди не задовольняються загальним технічним текстом, а намагаються перевершити існуючі техніки за допомогою унікальної уяви та намагаються зламати рутину, щоб продовжувати індивідуальність та оригінальність, а потім створити унікальну техніку та новий структурний жанр. Музичне мислення є джерелом музичної теорії, а музична теорія є абстрагуванням і систематизацією продукту музичного мислення, що забезпечує можливість вибору для композиційної практики музичного мислення. За допомогою теорії проводиться аналіз форми твору, щоб зрозуміти стиль музичного твору, щоб дізнатися, яку теорію обирає композитор як інструмент творчої діяльності, а потім зрозуміти його спосіб мислення (Eggebrecht Hans Heinrich, 1975: 3).

Висновки. Під час періоду вестернізації китайські вчені висунули академічну концепцію та принцип «китайське навчання як тіло та західне навчання як застосування», щоб мати справу з взаємовідносинами між китайською та західною культурами. На шляху китайців, які розвивають та інтегрують китайську музику в ліс світового мистецтва, сприяють всебічному розвитку музики, вивчають західне мислення, створюють свідоме теоретичне усвідомлення музичних дисциплін та поєднують традиційні концепції мислення національної музики досліджувати, сприяти розвитку музичного мислення є неминучою та важливою ланкою в сучасній трансформації китайської музичної науки. У давні часи на Заході композицію називали контрапунктом, і місією музикантів стало дослідження нових контрапунктичних композиційних прийомів у композиції; відмова від банальності та протистояння посередності стали мистецьким пошуком композиторів (тому композитори мають іншу назву ‘Tondichter’ у Німецький, дослівно перекладається як «музичний поет»). Оскільки музика найбільш наближена до творчої природи сутності людського життя, суттєвим законом розвитку музичного мистецтва є пошук нових ідей. І створення такого роду новизни може сформувати культуру, а справжніми митцями є ті, хто зробив видатний внесок на шляху дослідження мистецької новизни. Креативність – це успадкована риса, з якою кожна людина народжується. Творчі здібності – це особливий ген, закладений у природі кожної людини. Існує багато способів і методів активації цієї здатності, але музика є однією з найкоротших і найефективніших форм. Звичайно, існує багато шляхів до новаторства відповідно до особистого життєвого досвіду, соціального досвіду та способу мислення композитора, водночас вони також знаходяться в історичному потоці цього закону розвитку, успадковуючи та розвиваючись.

Музичне мислення – це застосування системи композиційних технологій, але свобода, унікальність і легітимність у системі композиційних технологій не можуть бути обмежені загальною логікою до розширення музичного мислення. Якщо композитор вважає за мету власної музичної творчості націоналізм через пробудження національної свідомості, то це не музичне мислення, а процес створення музики з використанням національних характерних музичних елементів. Це змушує нас усвідомити, що розвиток музичного мислення представлений у напрузі логіки розвитку музики, будь то на рівні композиції чи аналізу музики. Саме музичне мислення містить логіку, але воно не контролюється зовнішньою абстрактною логікою. Композитори суб’єктивно обирають музичну логіку, яка їм підходить відповідно до особистих творчих задумів, і інтерналізують зовнішню системну логіку у внутрішню, тому музичне мислення завжди має внутрішні логічні фактори розвитку. Музична логіка може бути навчена, і практика техніки композиції є більш-менш практикою музичної логіки, щоб підвищити здатність композиторів вибирати музичну логіку, яка підходить для їх власного твору. Дослідіть розвиток музичного мислення з логічної точки зору через напругу між музичними подіями та загальною логікою в конкретних творах, виявіть сліди справжнього розвитку музичного мислення у творі (洪申我, 2000: 2).

Оскільки музика тісно пов'язана з людським життям, музика тісно пов'язана з людськими емоціями, музика глибоко пов'язана з людською природою, а музика завжди інтегрована з людським мисленням. Емоції притаманні всім людям. Результати наукових досліджень сучасної фізіології та психології показують, що емоція – це переживання ставлення людей у процесі вимоги до об'єктивних речей, фізіологічна та психологічна реакція людського організму. Тому зміни в емоціях також непередбачувані, і різні люди мають різні способи інтерналізації та викриття емоцій. Будучи відправною точкою і опорою мислення, емоція пронизує весь музичний процес від початку до кінця. Якщо мислення відокремлено від емоцій, музика втратить свою життєву силу та цінність існування. Музика передає дуже емоційне, навіть оголене, емоційне повідомлення через власний акустичний рух. Зовнішній вигляд звуку чи акорду, його висота, сила та довжина вказують на інше значення виразу, тоді як фраза чи абзац більше просякнуті емоційними факторами, що постійно змінюються. Музика – це звук і емоція. Взаємопроникнення та взаємодія один одного мають велику привабливість. Незважаючи на це, емоції, виражені музикою, все ще не є специфічними, що робить формування та демонстрацію музичного мислення та його вплив на людське тіло сповненим великої уяви. Емоція активізує мислення музики, а емоція проникає у форму звукової хвилі музики; тоді як мислення розширює розвиток емоції, створюючи будь-який простір для людських емоцій. Тому тонкість і гнучкість людських емоцій зумовлюють довільність і розширення процесу музичного мислення.

Музичне мислення також є носієм музичної історії. В результаті історичність музичного мислення і його рухливість в теорії і практиці досягли цілісної єдності. Музична теорія абстрагує та систематизує минулу історію музики, тому музичне мислення вибирає можливість власного розвитку та будує нову логіку розвитку. Отже, музична творчість пише нову історію в генеративній практиці композиції та відкриває просування нового музичного мислення та культури. Щоб дослідити музичне мислення в довгій річці історії, необхідно розглядати і судити про конкретне музичне мислення в історичному контексті закону розвитку музики. Особисте життя, біографія та культурні концепції, зосереджені на композиторі, також забезпечують маршрут і керівництво для дослідження та розвитку музичного мислення.

Музичне мислення не тільки саме по собі є історією, але воно фактично втілюється в історії музики. Вибір та інновації з теорії та системної логіки, а потім створення нової теорії та логіки, саме по собі є діахронічною подією та ланкою в розвитку історії музики. Дослідження музичного мислення повинно мати тверезу історичну обізнаність, щоб зрозуміти основну частину музичного мислення – що увібрали, успадкували, вибрали і створили композитори в розвитку музичного мистецтва. А це часто неминуче позначається на розвитку музичного мислення. Важлива академічна цінність статті «Музичне мислення» Еггбрехта полягає саме в тому, що вона дає нам музикознавчу перспективу та можливість досліджувати розвиток музичного мислення в роботах, заснованих на музикознавстві (毛羽, 2018: 3), тривимірність творчого мислення, яке конкретно стосується музичних подій, у теорію, логіку та історичні події, таким чином невидиме музичне мислення отримало видиму пов'язану сферу розвитку. Музичне мислення – це, зрештою, категорія композиції. Однак між дослідженнями музикознавства та теоретичними дослідженнями композиції та технології композиції завжди існує багато відмінностей у способі мислення та методах дослідження. Досліднику без особистого професійного досвіду композиції та досвіду здається важко перейти на точку зору проблематики створення музичної роботи. Дослідження є ключем до вивчення та розвитку музичного мислення для творців. Зрештою, мені довелося переконатися у відомому вислові Бетховена: Музика є вищим просвітництвом, ніж усяка мудрість і всяка філософія... Тому кожен музикант повинен приділяти увагу розаитку музичного мислення та остаточній побудові теоретичної основи, системі музичного мислення та проблемам уваги.

В умовах стрімкого розвитку 21-го століття ми повинні сприймати розвиток і вдосконалення музичних і художніх здібностей людей як важливий критерій для вимірювання національних інновацій. Взаємодоповнюючі переваги китайської традиційної культури та західної культури роблять її барвистою, а взаємне посилання китайської та західної філософій робить її енергійною для духовної сублімації. Лише змушуючи життя музичного мислення розвиватися гармонійно в суперечностях і прагнучи доповнювати та інтегрувати різні рівні мислення музичного мистецтва, ми можемо створити здорову та розвинену майбутню цивілізацію світової музики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **作曲最初技**术构成的网络思维 [J]. **黄**钟.
2. **中西哲学比**较的几个问题 [M]. **北京**：**人民出版社**.
3. **中国人的思路、**风格和气派 [M]. 济南：山东文艺出版.
4. **音**乐理论与音乐学科理论 [J]. **黄**钟.
5. **作曲**：诸材料的意向性构造 [J]. **黄**钟.
6. **音**乐思想及其表现中的逻辑、技巧和艺术 [M]. **中央音**乐学院出版社.
7. “Musikalisches Denken” [M]. Archiv für Musikwissenschaft.
8. 创作灵感与潜意识思维 [J]. **黎明**职业大学学报.
9. 论音乐思维—**基于**对埃格布莱希特《音乐思维》一文的理解 [J]. **中国音**乐学

REFERENCES

1. **吴粤北**. **作曲最初技**术构成的网络思维.[The network thinking of the initial technical composition of composition]. Journal of Wuhan Conservatory of Music. 1998. Vol. 1. P. 50-55. [in Chinese]
2. 张岱年. **中西哲学比**较的几个问题.[Several Issues on the Comparison between Chinese and Western Philosophy]. People's Publishing House. 1995. Vol. 1. P. 3-18. [in Chinese]
3. **黄翔**鹏. **中国人的思路、**风格和气派.[Chinese thinking, style and grandeur]. Jinan: Shandong Literature and Art Publishing. 1997. Vol. 1. P. 1-12.[in Chinese]
4. **蔡**际洲. **音**乐理论与音乐学科理论.[Music Theory and Music Discipline Theory]. Huang Zhong. 2002. Vol. 3. P. 11–15. [in Chinese]
5. **宋祥瑞**. **作曲**：诸材料的意向性构造.[Composition: Intentional Construction of Materials].Huang Zhong. 1996. Vol. 2. P. 16–17.[in Chinese]
6. 勋伯格·**阿**诺德. **音**乐思想及其表现中的逻辑、技巧和艺术.[Logic, technique and art in musical thought and its expression].Central Conservatory of Music Press. 2015. Vol. 2. P. 92. [in Chinese]
7. Eggebrecht Hans Heinrich. “Musikalisches Denken”. Archiv für Musikwissenschaft. 1975. Vol. 3. P. 32. [in English]
8. **洪申我**．创作灵感与潜意识思维.[Creative inspiration and subconscious thinking]. Journal of Liming Vocational University. 2000. Vol. 2. P. 3–5. [in Chinese]
9. 论音乐思维—**基于**对埃格布莱希特《音乐思维》一文的理解．[On Music Thinking–Based on the Understanding of Eggbrecht's "Music Thinking"].Chinese Musicology. 2018. Vol. 3. P. 9–10. [in Chinese]

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 378:37.016-057.86:811.531(045)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-24

Богдана АВРАМЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8252-7062
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри західних і східних мов та методики їх навчання
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) bogdanabo@ukr.net

СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ

У статті доведено значення вивчення корейської мови на сучасному етапі розвитку суспільства. Проведено аналіз наукових праць з даного питання та визначено, що попре багатоаспекнтість вивчення фонетичної системи корейської мови, питання розробки вправ з навчання фонетики корейської мови залишається мало дослідженим. Визначено, що міжмовна інтерференція представляє собою основну проблему під час вивчення вимови будь-якої мови. Коли студенти починають вивчати корейську мову, вони вже мають стійкі навички вимови звуків як рідної, української, так, наприклад, англійської мови, володіють основними інтонемами. Інтерференція виникає за рахунок того, що слуховимовні особливості української та англійської мов переносяться на корейську мову, тобто, звуки корейської мови уподібнюються звукам української чи англійської мов. Тому викладач повинен прогнозувати появу таких помилок і попереджати їх.

Розроблено систему вправ з формування фонетичної компетентності майбутніх спеціалістів корейської мови. Вона складається з двох видів вправ: фонетичної зарядки та врав на імітацію. Фонетична зарядка представляє собою спеціальну тренувальну вправу, що попереджає забування фонетичного матеріалу, і є основним засобом формування навичок вимови, попереджає деавтоматизацію навичок. Лексико-граматичний матеріал, що включено у фонетичну зарядку, повинен акцентуватися, важлива лише фонетична його сторона. Матеріалом фонетичної зарядки можуть бути окремі звуки, звукосполучення, слова, скоромовки, римування, речення та невеликі тексти, а також вірші та пісні, що містять фонетичні явища.

Другий вид вправ доводить, що саме усвідомлення імітації гарантується вказівкою на те, на що необхідно звернути увагу.

Доведено, що у педагогічному або мовному університеті робота над вимовою починається з першого заняття й продовжується протягом усього процесу навчання, змінюючись залежно від завдань кожного з етапів.

Ключові слова: *компетентність, вимова, інтонема, інтерференція, уміння та навички, фонетична зарядка, імітація.*

Bohdana AVRAMENKO,
orcid.org/0000-0002-8252-7062
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Western and Eastern Languages and Methods of Their Teaching
Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) bogdanabo@ukr.net

A SYSTEM OF EXERCISES FOR THE FORMATION OF PHONETIC COMPETENCE OF FUTURE KOREAN LANGUAGE SPECIALISTS

The article proves the importance of learning Korean language at the present stage of society development. The analysis of scientific works on this issue is carried out and it is determined that despite the multidimensionality of the study of the phonetic system of the Korean language, the issue of developing exercises for teaching Korean phonetics remains poorly researched. It is determined that interlingual interference is a major problem when learning the pronunciation of any language. When students begin to learn Korean, they already have strong skills in pronouncing the sounds of their native language, Ukrainian, and, for example, English, and have basic intonation. Interference occurs due to the fact that the auditory and pronunciation features of Ukrainian and English are transferred to Korean, that is, the sounds of Korean are similar to the sounds of Ukrainian or English. Therefore, the teacher should predict the occurrence of such errors and prevent them.

A system of exercises for the formation of phonetic competence of future Korean language specialists has been developed. It consists of two types of exercises: phonetic exercises and imitation exercises. Phonetic charging is a special training exercise that prevents forgetting phonetic material, and is the main means of forming pronunciation skills, prevents deautomation of skills. Lexical and grammatical material included in phonetic exercises should be emphasized, only its phonetic side is important. The material of phonetic charging can be individual sounds, sound combinations, words, tongue twisters, rhymes, sentences and short texts, as well as poems and songs containing phonetic phenomena.

The second type of exercises proves that the very awareness of imitation is guaranteed by pointing out what needs to be paid attention to.

It has been proved that in a pedagogical or linguistic university, work on pronunciation begins from the first lesson and continues throughout the learning process, varying depending on the tasks of each stage.

Key words: *competence, pronunciation, intonation, interference, ability and skills, phonetic charging, imitation.*

Постановка проблеми. Стрімкий економічний розвиток Південної Кореї, а також популярність корейської культури робить мову цієї країни привабливою для дедалі більшої кількості студентів щороку.

Корейська мова – одна з мов світу, якою розмовляє майже шістдесят мільйонів людей і вона виступає особливим приводом для гідності свого народу. Більшість корейськомовного населення проживає на корейському півострові, інші три мільйони розкидані по усьому світу.

Вивчення корейської мови стане у нагоді і тим, хто хоче подорожувати у Корею із туристичними та діловими цілями, і тим, хто планує вступ у корейський університет.

Так, опанування будь-якою іноземною мовою починається з оволодіння фонетичною будовою мови, що вивчається.

Аналіз досліджень. Серед корейських лінгвістів, які зробили найбільший внесок у дослідження корейської фонетики та розробки правил стандартної літературної корейської вимови, були професори Сеульського державного університету Хо Унг і Лі Хо Йонг, які визначили ознаки корейських звуків і розробили їхню класифікацію. Вони визначили, що система голосних корейської мови складається з 19 одиниць. Але, треба зазначити, що учені у своїх наукових працях при описі й аналізі системи корейських голосних не приділяють уваги проблемі дзвінкості-глухості корейських голосних. Також, досліджуючи фонетичний аспект корейської мови відзначаємо, що серед науковців немає єдиної думки щодо консонантної системи корейської мови.

Так, сучасний корейській дослідник Бе Джу Чхе виокремлює п'ять ознак корейських прорив-них голосних, яких налічує 31 одиницю, що, скоріше, відображає алофонію корейських приголосних, а не фонологічну систему. Більш точно це питання розкрито у роботах Кім Гон Сука, який склав фонетичний опис напружених та придихових проривних приголосних.

Зазначаємо, що корейська мова вважається ізольованою мовою, однак, у неї є декілька споріднених мов, які разом утворюють корейську мовну родину. Так, хангиль – сучасна абетка корейської мови, була високо оцінена професором Гамбургського університету Вернером Сассе, за її науковість теоретичної системи і раціональність принципів, що було покладено в її основу. Голандський лінгвіст Говард Ф. Вос назвав хангиль найдосконалішою системою писемності у світі.

Але, попре багатоаспекнтість вивчення фонетичної системи корейської мови, питання розробки вправ з навчання фонетики корейської мови залишається мало дослідженим.

Мета статті полягає у спробі розробити систему вправ формування фонетичної компетентності майбутніх спеціалістів з корейської мови.

Виклад основного матеріалу. Фонетичний склад будь-якої мови має свої особливості. Вбачаємо їх у складі – кількості та якості фонем, у варіантах фонем, закономірностях їхнього сполучення. Відповідно, формування навичок «артикулювання звуків і звукосполучень, володіння інтонацією, а також уміння ставити наголос, відповідно до норм мови, що вивчається» (Галськова:2005, 100), виступає першим завданням початкового етапу навчання будь-якої мови.

Подолання міжмовної інтерференції представляє собою основну проблему під час вивчення вимови. Коли студенти починають вивчати корейську мову, вони вже мають стійкі навички вимови звуків як рідної, української, так, наприклад, англійської мови, володіють основними інтонемами. Інтерференція виникає за рахунок того, що слуховимовні особливості української та англійської мов переносяться на корейську мову, тобто, звуки корейської мови уподібнюються звукам української чи англійської мов. Тому викладач повинен прогнозувати появу таких помилок і попереджати їх. Найбільшу увагу необхідно приділяти тим явищам, які складають специфіку артикуляційної бази корейської мови.

Формування навичок вимови відбувається в основному на навчальному етапі вивчення мови, але послідовність викладу матеріалу для навчання

вимови доволі вільна і залежить від змісту підручників. Але, якою б не була почерговість введення фонетичного матеріалу, відбувається вона при чіткому дотриманні принципу послідовності і посилення: від легкого до більш складного, від відомого до незнайомого, від явищ, що схожі у рідній мові, до явищ, які не мають аналогів у рідній мові (Гальскова: 2005, 110).

Для кожної мови характерно застосування свого способу використання органів мовлення для вимови, тобто їхнє певне положення, ступінь напруги і розподіл її у мовленнєвому каналі, загальна спрямованість рухів при артикуляції.

Психологічною основою артикуляційної бази є створення цілого ряду динамічних стереотипів, що відповідають фонетичній системі кожної мови. Складність у навчанні іноземної мови, а саме складність постановки іншомовної вимови, полягає у необхідності подолання динамічних стереотипів рідної мови і створення замість них нових стереотипів, що відповідають артикуляційній базі мови, що вивчається.

Суттєва особливість артикуляційної бази сучасної корейської мови обумовлено високою вокальною насиченістю її фонетичної будови. Із 40 фонем корейської мови 31 – голосна: 8 простих голосних, 12 дифтонгоїдів і 1 дифтонг.

Найбільш характерні особливості артикуляційної бази приголосних корейської мови виникають із наявності чотирьох груп шумних щілинних, що виокремлено за місцем утворення, трьох рядів шумних щілинних за способом утворення та двох варіантів дзвінких й імплозивних щілинних приголосних.

Тому, на початковому етапі навчання фонетики корейської мови при формуванні навичок вимови, доцільно використовувати відпрацювання фонетичної сторони нового лексико-граматичного матеріалу; існує необхідність читання вголос, як один із засобів роботи над вимовою; але найбільшу роль відіграє фонетична зарядка.

Фонетична зарядка представляє собою спеціальну тренувальну вправу, що попереджає забування фонетичного матеріалу, і є основним засобом формування навичок вимови, попереджає деавтоматизацію навичок (Верхоляк: 2013, 248).

Лексико-граматичний матеріал, що включено у фонетичну зарядку, повинен акцентуватися, важлива лише фонетична його сторона. Матеріалом фонетичної зарядки можуть бути окремі звуки, звукосполучення, слова, скоромовки, римування, речення та невеликі тексти, а також вірші та пісні, що містять фонетичні явища.

Наведемо приклад фонетичної зарядки зі звуками та звукосполученнями.

* 에외어오어외에, 에외어오어외에, 에외어오어외에, 에외어오어외에

* 이에애에이, 이에애에이, 이에애에이, 이에애에이

* 오아, 오아, 오아, 오아, 오아, 와, 와, 와, 와, 와

* 가까카, 가까카, 까카가, 까카가, 카가까, 카가까 * 지찌치, 지찌치, 찌치지, 찌치지, 치지찌, 치지찌 – слова.

* 살 쌀 *커피 코피 *달 탈 딸 *물 불 풀 *가자 가짜 가차 *가지 가치 까치 *도끼 토끼 토기 *반 발 밤 방 – скоромовки.

* 눈에 눈이 들어오니 눈에서 눈물이 나왔다.

* 배를 타고 배를 먹고 배가 아파죽었다.

* 내가 그린 구름 그림은 새털구름 그린 그림이고, 네가 그린 구름 그림은 뭉게구름 그린 그림이다.

* 저기 저 말뚝이 말 멀만한 말뚝이냐, 말 못 말 만한 말뚝이냐

* 간장 공장 공장장은 강 공장장이고, 味┌工場 공장장은 장 공장장이다.

* 다람쥐 틀에 구운 과자가 뜨거운가, 다람쥐 틀에 안 구운 과자가 뜨거운가

* 칠월 칠일은 평창 친구 친정 칠순 잔칫날.

* 중앙청 창살 쇠창살, 검찰청 창살 쌍창살, 경찰청 창살 철창살.

* 저기 저 강남콩 콩깍지는 깐 강남콩 콩깍지이고, 여기 이 강남콩 콩깍지는 안 깐 강남콩 콩깍지이다. – римування.

* 밥그릇에 빠진 파리는 프랑스 파리인가, 브라질 파리인가

* 돼지는 뚱뚱하고 토끼는 통통합니다.

* 싸게 산 사과는 신 사과, 비싸게 산 사과는 안 신 사과.

* 멍멍이네 꿀蜂이는 멍멍해도 蜂蜂し、蜂蜂イネ 멍멍이는 꿀蜂해도 멍멍하다. – пісня.

* 산토끼 토끼야 어디를 가느냐, 깡충 깡충 뛰면서 어디를 가느냐 끼토산 야끼토 를디어 냐느가, 충깡 충깡 서면뛰 를디어 냐느가

Не слід пов'язувати з фонетичною зарядкою кілька цілей, як це часто буває на практиці, коли викладач включає фонетичну зарядку на повторення граматичних та лексичних явищ. Увага студентів розсіюється, і це позначається на ретельності відпрацювання фонетичної сторони. Зрозуміло, лексико-граматичний матеріал так чи інакше включається у фонетичну зарядку, але акцентуватися має при цьому лише фонетична його сторона. У фонетичної зарядки немає і не може бути фіксованого місця на занятті, проте її часто проводять перед мовленнєвою зарядкою на початку заняття для зосередження уваги на занятті. На деяких заняттях вона взагалі буває зайвою. Її місце на занятті залежить від послі-

довності виконання завдань, де студенти можуть зіштовхнутися з труднощами. Фонетична зарядка допомагає їх передбачити та уникнути. У деяких випадках можна рекомендувати починати заняття із нетривалої фонетичної зарядки регулярно. Йдеться про ті групи студентів, де потрібна корекція вимовних навичок.

Фонетична зарядка заздалегідь підготовлена і має таки види, як: тренування вимови звуків; тренування постановки наголосів у словах, вимова завчених слів із постановкою правильного наголосу; тренування ритму; тренування інтонації; тренування апарату артикуляції.

Наступним видом вправ є вправи на імітацію. Саме усвідомлення імітації гарантується вказівкою на те, на що необхідно звернути увагу. Наприклад, вимовити звуки за викладачем, звертаючи увагу на наголос; вимовити речення, звертаючи увагу на паузи.

Так, предметом тренувальних вправ, як ми бачимо, виступають звуки та звукосполучення, що додаються до усіх більш крупних одиниць: від складу – через слово – до словосполучення і тексту. Робота над вимовою при цьому відбувається шляхом сприймання тексту, що читає викладач, до тексту, що відтворюють власне студенти.

Висновки. У педагогічному або мовному університеті робота над вимовою починається з першого заняття й продовжується протягом усього процесу навчання, змінюючись залежно від завдань кожного з етапів.

Головне завдання початкового етапу навчання фонетичної компетентності майбутніх спеціалістів з корейської мови: організована робота над постановкою вимови, тобто, навчити студентів: правильній вимові фонем та їхніх варіантів у словах та словосполученнях і нескладних реченнях; основам методики мови; використовувати транскрипцію; самостійно працювати над удосконаленням вимови.

Сформована артикуляційна традиція рідної мови природним чином перешкоджає студенту в опануванні іншомовною артикуляційною побудовою: оскільки нове вихідне положення органів мови представляється йому незручним і неприродним. Головну позицію з організації навчання на цьому етапі займає викладач. За допомогою спеціальних вправ він домагається того, щоб артикуляційний апарат іноземної мови з часом стає для студентів звичним, і в подальшому студент автоматично перебудовує одну артикуляційну базу на іншу, у разі з української на корейську.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бе Джу Чхе. Корейское произношение. Сеул: Самгенг Мунхваса. 2003. 306 с.
2. Верхоляк В. В. Учебник корейского языка. Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1997. 211 с.
3. Гальскова Н. Д. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика: учебное пособие для студентов лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия. 2005. 333 с.
4. Ким Гонг Сук. Особенность звуковой системы корейских взрывных согласных. Сборник научных докладов корейской ассоциации славяноведения. 2003. №18 (2). С. 335-350.
5. Ли Хо Енг. Фонетика корейского языка. Сеул: Техакса. 2003. 265 с.

REFERENCES

1. Be Dzhu Chhe. Koreyskoe proiznoshenie. [Korean pronunciation]. Seul: Samgeng Munhvasa. 2003. 306 s. [in Russian].
2. Verholyak V. V. Uchebnik koreyskogo yazyika. [Korean Language Textbook]. Vladivostok: Izd-vo DVGU, 1997. 211 s. [in Russian].
3. Galskova N. D. Teoriya obucheniya inostrannyim yazyikam: lingvodidaktika i metodika: uchebnoe posobie dlya studentov lingv. un-tov i fak. in. yaz. vyissh. ped. ucheb. zavedeniy. [The Theory of Teaching Foreign Languages: Linguodidactics and Methodology: textbook for students of linguistic universities and faculties of foreign languages of higher educational institutions]. M.: Akademiya. 2005. 333 s. [in Russian].
4. Kim Gong Suk. Osobennost zvukovoy sistemyi koreyskih vzryivnyih soglasnyih. [Peculiarity of the sound system of Korean explosive consonants]. Sbornik nauchnyih dokladov koreyskoy assotsiatsii slavyanovedeniya. 2003. № 18 (2). S. 335-350. [in Russian].
5. Li Ho Eng. Fonetika koreyskogo yazyika. [Phonetics of the Korean language]. Seul: Tehaksa. 2003. 265 s. [in Russian].

УДК 81'367
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-25

Юлія БЕВЗ,
orcid.org/0000-0001-6820-5975
студентка ІІ курсу магістратури факультету філології, психології та іноземних мов
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна) bevzjulia0@gmail.com

СТРУКТУРНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ ‘ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА’ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті наведені результати зіставного аналізу структурної класифікації фразеологізмів української та англійської мов з компонентом ‘ірреальна істота’. Об’єкт дослідження – фразеологічні одиниці української та англійської мов з компонентом ‘ірреальна істота’, предмет – зіставний аналіз їх структурних особливостей. Для реалізації мети – здійснити зіставний аналіз структурних моделей фразеологічних одиниць з компонентом ‘ірреальна істота’ на матеріалі української та англійської мов та визначити найпродуктивніші їх моделі – використано метод компонентного аналізу фразеологічної одиниці (для ідентифікації й відбору фразеологічних одиниць української та англійської мов з компонентом ‘ірреальна істота’), метод параметричного аналізу структури фразеологізму (для розподілу фразеологічних одиниць за відповідною структурою, що репрезентують ту чи ту модель структури), порівняльний метод (зіставлено структуру фразеологічних одиниць української та англійської мов). Здійснено зіставний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом ‘ірреальна істота’ на матеріалі української та англійської мов з опертям на їх структурну класифікацію. Визначено найпродуктивніші структурні моделі фразеологічних одиниць з компонентом ‘ірреальна істота’ для української («іменник + дієслово» (18 ФО) та «прикметник + іменник» (13 ФО)) та англійської («прикметник + іменник» (5 ФО), «дієслово + артикль + іменник» (3 ФО), «артикль + іменник + іменник» (3 ФО), «артикль + іменник + прийменник + іменник» (3 ФО)) мов. Підкреслено різноструктурність двох зіставлюваних мов та більшу продуктивність англійської мови в аспекті утворення фразеологічних одиниць за різноманітними структурними моделями (в українській фразеології було зафіксовано 49 моделей при загальній кількості одиниць у 124, а в англійській – 56 при загальній кількості одиниць у 74).

Ключові слова: *‘ірреальна істота’, зіставний аналіз, міфологічний код культури, структурна класифікація, структурна модель, фразеологічна одиниця.*

Yulia BEVZ,
orcid.org/0000-0001-6820-5975
Student of the 2nd year of the Master's degree at the Faculty of Philology,
Psychology and Foreign Language
Vasyl Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine) bevzjulia0@gmail.com

STRUCTURAL CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE ‘UNREAL BEING’ COMPONENT IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article presents the results of a comparative analysis of the structural classification of phraseological units of the Ukrainian and English languages with the ‘Unreal Being’ component. The object of the research is phraseological units of the Ukrainian and English languages with the component 'unreal being', the subject is a comparative analysis of their structural features. To realize the goal - to carry out a comparative analysis of the structural models of phraseological units with the component 'unreal being' on the material of the Ukrainian and English languages and to determine their most productive models - the method of component analysis of the phraseological unit was used (for the identification and selection of phraseological units of the Ukrainian and English languages with the component 'unreal being'), the method of parametric analysis of the structure of the phraseology (for the distribution of phraseological units according to the corresponding structure, representing this or that model of the structure), a comparative method (the structure of phraseological units of the Ukrainian and English languages is compared). A comparative analysis of phraseological units with the component "unreal being" was carried out on the material of the Ukrainian and English languages, based on structural classification. The most productive structural models of phraseological units with the component 'unreal being' have been determined for Ukrainian ("noun + verb" (18 PU) and "adjective + noun" (13 PU)) and English ("adjective + noun" (5 PU), "verb + article + noun" (3 PU), "article + noun + noun" (3 PU), "article + noun + preposition + noun" (3 PU)) languages. The structural diversity of the two compared languages and the greater productivity of the English language in terms of the formation of phraseological units according to various structural models are emphasized (49 models were recorded in Ukrainian phraseology with a total number of units of 124, and in English – 56 with a total number of units of 74).

Key words: *‘unreal being’, comparative analysis, mythological cultural code, structural classification, structural model, phraseological unit.*

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці займають важливе місце у структурі мовної картини світу. Внутрішня форма фразеологізмів маніфестує низку архаїчних та сучасних стереотипів, які занурюють мовця в соціокультурне середовище, перетворюючи матеріальні явища на важливий елемент ментальної культури та ідеології етносу. Відомо, що фразеологізми – це «згорнуті» мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їх компоненти та образи пронизані культурними кодами. Фразеологічні одиниці зберігають сформовані роками стереотипні уявлення етносу, пояснюючи усе, що сприяло і сприяє формуванню культурних кодів, а саме характер, звичаї, традиції, вірування, міфи, обряди тощо. У цьому аспекті винятково значущим постає міфологічний код культури, зокрема його репрезентація засобами фразеологічного фонду різних мов. Наразі існує необхідність комплексного зіставного аналізу фразеологічних одиниць з компонентом ‘ірреальна істота’ (які репрезентують міфологічний код культури) на матеріалі української та англійської мов. Об’єкт дослідження – фразеологічні одиниці української та англійської мов з компонентом ‘ірреальна істота’, предмет – зіставний аналіз їх структурних особливостей.

Аналіз досліджень. Структурний поділ фразеологізмів є традиційним для мовознавства. Так, Л. Авксентьєв фразеологічні одиниці мови поділяє на дві великі групи: фразеологізми, які структурно організовані за моделями речення, і фразеологізми, співвідносні за своєю будовою зі словосполученнями (Гарбера, 2018: 128). Л. Скрипник виокремлює два граматико-структурні класи фразеологічних одиниць: організовані за моделлю словосполучення, семантико-структурною особливістю яких є співвідносність із окремим словом і функціонування в ролі члена речення; фрази, що мають організацію простих або складних речень (Там само). В. Ужченко та Д. Ужченко до основних структурно-граматичних типів фразеологічних одиниць відносять: фразеологізми, організовані за моделлю сурядних сполучень слів; підрядних словосполучень; речень (Там само). За визначенням же Ж. Краснобаєва-Чорної, структурна фраземокласифікація – це класифікація з погляду функціювання фраземних конструкцій у реченні (Краснобаєва-Чорна, 2016).

В українській фразеології В. Білоноженко виділяє фраземи замкненої та незамкненої структури. Перші одиниці характеризуються закінченими, самостійними та завершеними у структурному і смисловому планах. У своїй структурі вони не містять варіативний компонент, який залежить від мовленнєвої ситуації. Фраземи залежні від оточення, хоч і мають стабільне компонентне наповнення та синтаксичну будову. Саме в контексті одиниці наповнюються смислом. На семантичному рівні спостерігається залежність від контексту: *до біса* ‘багато, безліч’, ‘геть звідси, куди завгодно’: *Та й **до біса** ж у цього паші всякого надбання! Якби підпалити – днів зо три горіло б!* (М. Пригара); *Та забирайтесь ви всі **до біса** з вашим Мальованим* (І. Кочерга). Фраземи незамкненої структури містять у своїй структурі варіативну лексему, яка залежить від мовленнєвої ситуації. Доповнюються введеними членами в речення, адже не закриті своїми зовнішніми зв’язками з іншими членами речення і фігурують структурною основою фраземи. Граматична форма закріплена мовною традицією та диктується внутрішнім контекстом фраземи: *як Адам і Єва в раю* ‘морально чистий; нехитрий, наївний’: *Мене часто підвозили селяни, а часом і ночувати лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурами. Селяни в ті часи були ще невинні, **як Адам і Єва в раю**, і брали мої подарунки охоче* (В. Винниченко). Незамкнені фраземні конструкції тісніше пов’язані з контекстом і мають ширші шляхи функціонування в мовленні порівняно з замкненими. У актуалізації незамкнених фразем на першому плані перебуває лексико-граматична залежність, а в замкнених – семантична.

В англійській фразеології О. Кунін розподіляє фраземи на класи, підкласи та розряди. Основою утворення класів є функції фраземних конструкцій у спілкуванні, зумовлені структурно-семантичними властивостями: номінативні фраземи (одиниці предикативної (англ. *God damn!*) або частково предикативної (англ. *give the devil his due*) структури), номінативно-комунікативні фраземи (англ. *join the angels*; англ. *lay a ghost*), фраземи ні номінативного, ні комунікативного характеру (вигукові словосполучення і вигуки з предикативною структурою (англ. *by God!*)), комунікативні фраземи (прислів’я та приказки). Фразеолог поділяє ці класи на підкласи за замкненості / незамкненості структури, тобто за варіативністю / неваріативністю компонентів фрази. Замкненим структурам характерні константні компоненти та константні залежності, а незамкненим структурам – лексичні варіанти, які мають нормативне вклинювання змінних елементів та трансформуються в речення. Введення цього параметра в класифікацію значно ускладнює її, адже фраземні компоненти в сучасній англійській мові різноманітні за структурними типами і залежностями.

Тому автор виокремлює константну, константно-варіантну, константно-змінну, константно-варіантно-змінну і трансформаційну залежності компонентів і відповідні структурні типи фразем.

Мета статті – здійснити зіставний аналіз структурних моделей фразеологічних одиниць з компонентом ‘ірреальна істота’ на матеріалі української та англійської мов; визначити найпродуктивніші моделі.

Виклад основного матеріалу. На матеріалі української фразеології зафіксовано структурні моделі: **модель «іменник + дієслово» (18 ФО):** *бенеря вхопила; бенеря носить; біс вселився; біс злизав; бісики стрибають; Бог милував; гаспид знає; Господь милував; грець ухопив; диявол знає; дідько вхопив; дідько знає; дідько попутав; дідько приніс; лунь ухопив; чорт забирай; чорт знає; чорт несе;* **модель «прикметник + іменник» (13 ФО):** *адамові слізки; адамові діти; адамове реберце; ахіллесова п’ята; бісів син; скляний бог; конотопська відьма; геркулесові стовпи; дияволів син; каїнова душа; чортів пеньок; чортове зілля; чортове число;* **модель «прийменник + іменник» (8 ФО):** *від Адама; до біса; у біса; до гаспида; у гаспида; на греця; до чорта; у чорта;* **модель «дієслово + іменник» (5 ФО):** *посилати бісики; спіймати жарптицю; давати чортів; дивитися чортом; спекти чорта;* **модель «займенник + іменник» (5 ФО):** *який гаспид; якого гаспида; сам дідько; ніякий чорт; якого чорта;* **модель «іменник + прикметник» (5 ФО):** *Гнат безп’ятий; дідько лисий; стріла Купідона; Хома невірний; чорт лисий;* **модель «іменник + частка + дієслово» (4 ФО):** *чорт би побрав; чорт не візьме; чорт не пізнає; чорти не вхопили;* **модель «сполучник + іменник + прийменник + прикметник + іменник» (4 ФО):** *як дідько за грішну душу; як чорт за грішну душу; як чорт до сухої верби; як чорт у суху грушу;* **модель «дієслово + прийменник + іменник» (3 ФО):** *біситися з жиру; послати до біса; летіти до чорта;* **модель «прийменник + прикметник + іменник» (3 ФО):** *до бісової матері; за малим богом; у чортів голос;* **модель «частка + іменник» (3 ФО):** *ні біса; хай грець; ні чорта;* **модель «числівник + іменник» (3 ФО):** *один біс; один дідько; один чорт;* **модель «дієслово + іменник + іменник» (3 ФО):** *пускати бісики очима; віддати дідькові душу; віддати чортові душу;* **модель «сполучник + іменник» (3 ФО):** *як боги; як лунь; як сфінкс;* **модель «дієслово + іменник + прийменник + іменник» (3 ФО):** *відправити чортам на сніданок; лізти чортові в зуби; смикнув чорт за язика;* **модель «іменник + дієслово + займенник» (2 ФО):** *біси зна що; чорт знає що;* **модель «частка + займенник + іменник» (2 ФО):** *хай йому гаспид; хай йому чорт (сім чортів);* **модель «іменник + іменник» (2 ФО):** *стріла Амура; скриня Пандори;* **модель «займенник + іменник + іменник + дієслово» (2 ФО):** *сам біс ногу зломить; сам чорт ногу зломить;* **модель «іменник + іменник + дієслово» (2 ФО):** *дідько ногу звихне; чорт батька знає;* **модель «сполучник + іменник + іменник» (2 ФО):** *як дідько ладану; як чорт ладану (свяченої води);* **модель «прийменник + іменник + прийменник + іменник» (2 ФО):** *до чорта в зуби; у чорта на рогах;* **модель «сполучник + іменник + сполучник + іменник + прийменник + іменник» (1 ФО):** *як Адам і Єва в раю;* **модель «іменник + прийменник + займенник + займенник» (1 ФО):** *Бог на що таке;* **модель «прийменник + іменник + іменник» (1 ФО):** *з Богом, Парасю;* **модель «дієслово + іменник + іменник + сполучник + іменник + іменник» (1 ФО):** *дай Бог ноги, а чорт колеса;* **модель «частка + іменник + іменник + частка + іменник + іменник» (1 ФО):** *ні Богу свічка, ні чорту кочерга;* **модель «сполучник + іменник + дієслово» (1 ФО):** *як відьми вкрали;* **модель «частка + частка + іменник + дієслово + прийменник + іменник» (1 ФО):** *хай би грець спалив у діжі;* **модель «іменник + прийменник + займенник» (1 ФО):** *грець з ним;* **модель «займенник + іменник + частка + дієслово» (1 ФО):** *ніякий грець не бере;* **модель «частка + частка + іменник + дієслово» (1 ФО):** *хай би грець узяв;* **модель «іменник + частка + займенник + дієслово» (1 ФО):** *дідько б тебе взяв;* **модель «частка + іменник + дієслово» (1 ФО):** *і чорт лизне;* **модель «дієслово + прийменник + числівник + іменник» (1 ФО):** *іди під три чорти;* **модель «дієслово + сполучник + іменник + прийменник + прикметник + іменник» (1 ФО):** *носитися як чорт із грішною душею;* **модель «прийменник + іменник + числівник + іменник» (1 ФО):** *під три чорти;* **модель «займенник + іменник + прийменник + іменник + частка + дієслово» (1 ФО):** *сам чорт у ступі не влучить;* **модель «займенник + іменник + іменник + сполучник + іменник» (1 ФО):** *самому чорту брат і сват;* **модель «іменник + іменник + частка + дієслово» (1 ФО):** *чорт довбнею не доб’є;* **модель «іменник + прийменник + іменник + частка + дієслово» (1 ФО):** *чорт із свічкою не знайде;* **модель «іменник + прийменник + іменник + дієслово» (1 ФО):** *бісик в оці грає*; **модель «іменник + частка + іменник» (1 ФО):** *чорт не брат;* **модель «іменник + числівник + іменник + іменник + дієслово» (1 ФО):** *чорт сім кіп гороху змолотив;* **модель «іменник +**

прийменник + числівник» (1 ФО): *чорта з два;* **модель «прислівник + іменник + прислівник + частка + дієслово» (1 ФО):** *ще чорти навкулачки не б'ються;* **модель «сполучник + іменник + іменник + дієслово» (1 ФО):** *як чорт лико (лика) дере;* **модель «сполучник + іменник + прийменник + іменник» (1 ФО):** *як чорт від ладану;* **модель «сполучник + іменник + прийменник + іменник + дієслово» (1 ФО):** *як чортові в зуби кинути.*

На матеріалі англійської фразеології : **модель «прикметник + іменник» (5 ФО):** англ. *fallen angel*; англ. *guardian angel*; англ. *ministering angel*; англ. *blue devils*; англ. *Good Lord!*; **модель «дієслово + артикль + іменник» (3 ФО):** англ. *join the angels*; англ. *lay a ghost*; англ. *raise a ghost*; **модель «артикль + іменник + іменник» (3 ФО):** англ. *a tin god*; англ. *the Lord Harry*; англ. *a plaster saint*; **модель «артикль + іменник + прийменник + іменник» (3 ФО):** англ. *the angel of death*; англ. *an angel of light*; англ. *an angel of mercy*; **модель «артикль + прикметник + іменник» (2 ФО):** англ. *the old Adam*; англ. *a white witch*; **модель «прислівник + артикль + іменник» (2 ФО):** англ. *as an angel*; англ. *as the devil*; **модель «дієслово + іменник» (2 ФО):** англ. *avenging angel*; англ. *go God*; **модель «займенник + прийменник + дієслово + артикль + іменник + дієслово» (2 ФО):** англ. enoug*h to make the angels weep*; англ. *enough to make a saint swear*; **модель «прийменник + артикль + іменник» (2 ФО):** англ. *like an angel*; англ. *like the devil*; **модель «іменник + дієслово + іменник» (2 ФО):** англ. *satan rebuking sin*; англ. *Lord have mercy*; **модель «дієслово + займенник + прислівник + артикль + іменник + дієслово + прикметник + іменник» (2 ФО):** англ. *fear smb. (smth.) as the devil fears holy water*; англ. *love smb. (smth.) as the devil loves holy water*; **модель «дієслово + прислівник + артикль + іменник» (2 ФО):** англ. *give up the ghost*; англ. *look as a ghost*; **модель «іменник + дієслово» (2 ФО):** англ. *God willing*; англ. *God wot*; **модель «дієслово + артикль + іменник + прислівник» (1 ФО):** англ. *entertain an angel unawares*; **модель «іменник + іменник» (1 ФО):** англ. *Adam's ale (wine)*; **модель «прислівник + прийменник + дієслово + займенник + прийменник + іменник» (1 ФО):** англ. *not to know smb. from Adam*; **модель «займенник + прикметник + іменник» (1 ФО):** англ. *one`s outward Adam*; **модель «прислівник + іменник + дієслово + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *since Adam was a boy*; **модель «прислівник + іменник + дієслово + сполучник + іменник + дієслово + займенник + дієслово + прислівник + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *when Adam delved and Eve span who was then a gentleman?*; **модель «артикль + прикметник + прикметник + прийменник + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *a little lower than the angels*; **модель «дієслово + прийменник + прислівник + іменник + дієслово + прийменник + дієслово» (1 ФО):** англ. *rush in where angels fear to tread*; **модель «дієслово + прийменник + іменник + сполучник + займенник + дієслово + займенник + іменник» (1 ФО):** англ. *speak of angels and they flap their wings*; **модель «дієслово + прийменник + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *wrestle with an angle*; **модель «сполучник + прикметник + сполучник + іменник» (1 ФО):** англ. *(as) old as Adam*; **модель «дієслово + займенник + займенник» (1 ФО):** англ. *damn it (all)!*; **модель «дієслово + займенник + іменник» (1 ФО):** англ. *damn your eyes!*; **модель «дієслово + артикль + іменник + прийменник + іменник» (1 ФО):** англ. *be a demon for work*; **модель «прийменник + артикль + іменник + сполучник + артикль + прикметник + іменник (1 ФО):** англ. *between the devil and the deep sea*; **модель «артикль + іменник + прикметник + дієслово» (1 ФО):** англ. *the devil alone knows*; **модель «артикль + іменник + прийменник + займенник» (1 ФО):** англ. *the devil of it*; **модель «артикль + іменник + дієслово + іменник» (1 ФО):** англ. *the devil rebuking sin*; **модель «артикль + іменник + дієслово + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *the devil take the hindmost*; **модель «займенник + прийменник + займенник + сполучник + артикль + іменник + дієслово + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *each for himself and the devil take the hindmost*; **модель «дієслово + артикль + іменник + займенник + прикметник» (1 ФО):** англ. *give the devil his due*; **модель «дієслово + артикль + іменник + прикметник + прийменник + займенник + дієслово» (1 ФО):** англ. *paint the devil blacker than he is*; **модель «дієслово + артикль + іменник + прийменник + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *pull the devil by the tail*; **модель «дієслово + артикль + іменник + прийменник + іменник + іменник» (1 ФО):** англ. *serve the devil for God's sake*; **модель «дієслово + прийменник + артикль + іменник + сполучник + займенник + дієслово + дієслово» (1 ФО):** англ. *talk of the devil and he will appear*; **модель «дієслово + артикль + іменник + прислівник + артикль + іменник» (1 ФО):** англ. *whip the devil round the post*; **модель «артикль + іменник + дієслово» (1 ФО):** англ. *the ghost walks*; **модель «прийменник + прислівник + сполучник + займенник + дієслово + дієслово + артикль + іменник» (1 ФО):** англ.

look as if one had seen a ghost; **модель «дієслово + прийменник + іменник» (1 ФО):** англ. *be with God*; **модель «прийменник + іменник» (1 ФО):** англ. *by God!*; **модель «іменник + прикметник» (1 ФО):** англ. *God Almighty*; **модель «іменник + дієслово + займенник» (1 ФО):** англ. *God bless you!*; **модель «іменник + дієслово (займенник)» (1 ФО):** англ. *God damn (it)!*; **модель «артикль + іменник + прийменник + (прислівник + прийменник) + артикль + дієслово» (1 ФО):** англ. *a god from (out of) the machine*; **модель «іменник + дієслово» (1 ФО):** англ. *God grant*; **модель «іменник + дієслово + займенник + дієслово + прислівник» (1 ФО):** англ. *God knows, – I don't!*; **модель «займенник + іменник» (1 ФО):** англ. *my God!*; **модель «прикметник + прийменник + іменник» (1 ФО):** англ. *honest to God*; **модель «займенник + іменник + сполучник + прикметник + іменник» (1 ФО):** англ. *ye gods and little fishes*; **модель «прийменник + артикль + іменник + іменник» (1 ФО):** англ. *by the Lord Harry!*; **модель «дієслово + прислівник + іменник» (1 ФО):** англ. *proud as Lucifer*; **модель «артикль + іменник + сполучник + займенник + прикметник» (1 ФО):** англ. *the nightmare and her nine-fold*; **модель «артикль + іменник + дієслово + прийменник + займенник» (1 ФО):** англ. *the witch is in it*.

Висновки. Найпродуктивнішими структурними моделями фразеологічних одиниць з компонентом ‘ірреальна істота’ для української мови є «іменник + дієслово» (18 ФО) та «прикметник + іменник» (13 ФО); для англійської – «прикметник + іменник» (5 ФО), «дієслово + артикль + іменник» (3 ФО), «артикль + іменник + іменник» (3 ФО), «артикль + іменник + прийменник + іменник» (3 ФО), що підкреслює, по-перше, різноструктурність двох зіставлюваних мов, по-друге, більшу продуктивність англійської мови в аспекті утворення фразеологічних одиниць за різноманітними структурними моделями (пор. в українській фразеології було зафіксовано 49 моделей при загальній кількості одиниць у 124, а в англійській – 56 при загальній кількості одиниць у 74).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарбера І.В. Мовноареальне поле концепту ЛЮДИНА: фразеокогнітивний рівень і лінгвокомп’ютерне моделювання: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 172 с.

2. Кунин В.В. Англо-русский фразеологоческий словарь. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Рус. яз., 1984. 944 с.

3. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : [підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 202 с.

4. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : монографія. 2-е вид., випр. і доп. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 413 с.

5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К.: Наук. думка, 1973. 280 с.

6. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук]. К. : Наукова думка, 2003. 1104 с.

7. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2007. 400 с.

REFERENCES

1. Harbera I.V. Movnoarealne pole kontseptu LIUDYNA: frazeokohnityvnyi riven i linhvokompiuterne modeliuvannia: monohrafiia. [Concept HUMAN in the Phraseology of East Steppe Ukrainian Dialects: manuscript]. Vinnytsia. : TOV «Nilan-LTD», 2018. 172 p. [in Ukrainian].

2. Kunin V.V. Anglo-russkiy frazeologocheskiy slovar. [English-Russian Phraseological Dictionary]. 4-e izd., pererab. i dop. M. : Rus. yaz., 1984. 944 p. [in Russian].

3. Krasnobaieva-Chorna Zh.V. Frazemika ta frazemohrafiia v suchasnii linhvoparadyhmi : [pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchykh navchalnykh zakladiv]. [Phrasemics and phrasemography in the current linguistic paradigm: [a handbook for students of philological faculties of higher primary backgrounds]]. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2018. 202 p. [in Ukrainian].

4. Krasnobaieva-Chorna Zh.V. Linhvofrazemna aksiolohiia: paradyhmalno-katehoriinyi vymir : monohrafiia. [Linguophrasal axiology: paradigmatic-categorical dimension: manuscript]. 2-e vyd., vypr. i dop. – Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2016. 413 p. [in Ukrainian].

5. Skrypnyk L. H. Frazeolohiia ukrainskoi movy. [Phraseology of the Ukrainian language]. K.: Nauk. dumka, 1973. 280 p. [in Ukrainian].

6. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of phraseological units of the Ukrainian language] / [uklad. V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk, V. V. Diatchuk]. K. : Naukova dumka, 2003. 1104 p. [in Ukrainian].

7. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy. [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk : Alma-mater, 2007. 400 p. [in Ukrainian].

УДК 811.112.2:81'373.611:001.4
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-26

Лариса ВОЛОВИК,
orcid.org/0000-0002-0423-0917
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету
(Полтава, Україна) volovik.lara2010@gmail.com

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

У статті проаналізовано методи та прийоми дослідження німецьких економічних термінів, визначаємо словотвірний потенціал як категорію мови, що відображає здатність основи породжувати нові семантично та структурно залежні слова. В роботі застосовується метод словотвірного аналізу за безпосередньо-складовими компонентами: бінарного послідовного членування на максимальні структурно-семантичні відрізки, навіть до самих мінімальних – морфем. На матеріалі німецької мови в результаті словотвірного аналізу за безпосередньо-складовими компонентами і моделювання лексики було встановлено 13 основних словотвірних моделей, що функціонують у німецькій економічній термінології. Словотвірна модель також розглядається як структурно-семантична схема, формула побудови похідних, що включає в себе в структурному плані вихідну основу і словотворчий афікс з їхньою семантикою. У статті досліджуються основи німецьких префіксальних дієслів, що вживаються як економічні терміни, розглядаються шляхом визначення їх структурної, семантичної та функціональної організації. Розгляд основ префіксальних дієслів здійснюється від базових кореневих слів деривaційних ланцюжків до їхніх спільнокореневих похідних. Префіксальні дієслова утворюються відповідно до загальномовних норм на основі префіксальних деривaційних моделей сучасної німецької мови. Отримані результати свідчать про зменшення кількості запозичених словотвірних префіксів у німецькій економічній термінології. Префіксальні дієслівні основи утворюють іменникові основи шляхом суфіксації та конверсії, які є дуже продуктивними в німецькій мові. Значну увагу приділено безафіксним похідним іменникам, утвореним за допомогою процесів субстантивації та конверсії твірних основ інфінітивів, конверсійних основ префіксальних дієслів. Виявлено текстотвірний потенціал префіксальних дієслів на базі німецьких економічних термінів в економічних текстах. Проаналізовано деривaційні моделі префіксальних дієслів на базі німецьких економічних термінів в економічних текстах. Розглянуто питання впливу контексту на словотвірну структуру німецьких економічних дієслів-термінів з префіксами be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-. Дослідження виконано на матеріалі перекладу німецьких економічних текстів.

Ключові слова: *словотворення, основа, словотвірна основа, похідна основа, словотвірна модель, словотвірний потенціал, словотвірне значення, термін.*

Larysa VOLOVYK,
orcid.org/0000-0002-0423-0917
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University
(Poltava, Ukraine) volovik.lara2010@gmail.com

METHODS AND TECHNIGUES OF RESEARCHING GERMAN ECONOMIC TERMS

The article analyzes the methods and techniques of research of German economic terms, defines word-formation potential as a category of language that reflects the ability of the base to generate new semantically and structurally dependent words. The method of word-formation analysis by direct constituent components is used in the work: binary sequential division into maximum structural and semantic segments, even to the smallest - morphemes. On the material of the German language as a result of word-formation analysis by direct constituent components and vocabulary modeling, 13 basic word-formation models were established. The word-formation model is also considered as a structural-semantic scheme, a formula for constructing derivatives, which includes in structural terms the original base and the word-formation affix with their semantics. The paper studies the stems of German prefixal verbs used as economic terms,examined by means of the determining their structural, semantic and functional organization. The examination of prefixal verbs' stems proceeds from basic root words of derivational chains towards their cognate derivatives. Prefixal verbs are formed according to general language norms on the basis of prefixal derivational patterns of modern German. The results obtained show the decrease of borrowed verb-forming prefixes in German economic terminology. Prefixal verb stems form noun stems by means of suffixation and conversion which are very productive in German. Much attention is given to non-affixal derivative nouns formed by means of the processes of substantivization and conversion stems of

infinitives, conversion stems of preterital prefixal verbs. The paper reveals the text-formative potential of prefixed verbs on the basis of German economic terms in economic texts. The derivational patterns of prefixed verbs on the basis of German economic terms in the economic texts are analysed. The article deals with the problems of the influence of context on word-formation structure of German economic verb-terms with prefixes be-, ge-, er-, ver-, zer-, ent-, emp-, miss-. The research has been done on the basis of the translation of German economic texts.

Key words: *derived stem, derivational meaning, derivational pattern, derivational stem, stem, term, word-formation, word-formation potential.*

Постановка проблеми. Оскільки термінотворення це усвідомлений процес, то розв'язання проблем аналізу та синтезу є для нього більш актуальним, ніж для словотвору загальнолітературної мови. У статті основи німецьких префіксальних дієслівних економічних термінів є об'єктом дослідження в синхронному розрізі шляхом поєднання словотвірного аналізу та синтезу. Такий підхід дозволяє представити систему термінотворення як сукупність реалізованих і потенційних можливостей мови у сфері наукової комунікації.

Аналіз досліджень. Дослідженню різних аспектів термінотворення на матеріалі загальнолітературної мови та деяких окремих терміносистем присвячені праці багатьох учених В. В. Левицького (Левицький, 2014: 265), М. Д. Степанової (Stepanova, 2017: 221), W. Fleischer (Fleischer, 2000: 287), Th. Schippan (Schippan, 2017: 81).

Мета статті – розглянути методи та прийоми дослідження німецьких економічних термінів.

Виклад основного матеріалу. Словотвірний аналіз полягає у бінарному ступеневому членуванні похідних основ на максимальні словотвірні компоненти (Fleischer, 2019: 187) . Максимальний словотвірний компонент може бути вираженим основою або словотвірним префіксом. Словотвірний синтез – загальнонауковий метод як спосіб дослідницької діяльності з метою вивчення явищ і закономірностей певного об'єкта науки, що полягає у об'єднанні його компонентів і вивченні їх як єдиного цілого. У лінгвістиці синтез забезпечує побудову різноманітних класифікацій мовних явищ, встановлення їхніх незмінних ознак, категорій.

Словотвірний синтез розглядають як побудову терміна за певними семантичними параметрами, та структурними схемами. Словотвірний синтез має на меті встановити напрями реалізації словотвірних потенцій основ префіксальних дієслів і споріднених за структурою та семантикою похідних основ термінів. Аналіз і синтез об'єднані і дають адекватне пояснення об'єкта.

У статті ми визначаємо словотвірний потенціал як категорію мови, що відображає здатність основи породжувати нові семантично та структурно залежні слова. Це відображається в валентності та активності основ, що характеризують якісну та кількісну сторони реалізації. Під словотвірною валентністю розуміємо здатність твірних основ вибірково створювати сполучення зі словотвірними префіксами та основами (Stepanova, 2017: 61).

Словотвірну валентність основ визначено на основі аналізу похідних основ економічних термінів, що функціонують у фахових текстах наукових і періодичних видань, а також зафіксованих у галузевих лексикографічних джерелах, де словотвірний потенціал постає в реалізованому вигляді. Валентні відношення є невід'ємною частиною дистрибуції, яка є виявом сукупності всіх середовищ, у яких з'являється мовний елемент, на відміну від тих, у яких він не може з'явитися. Враховуючи розподіл словотвірних компонентів, можна виявити тенденції у використанні або невикористанні певних словотвірних засобів у сучасній німецькій економічній термінології.

Словотвірний аналіз і синтез тісно пов'язані між собою, оскільки для синтезу похідних основ використовуються дані про форму і значення максимальних безпосередньо-складових компонентів, отриманих в результаті їх аналізу. При виконанні словотвірного аналізу, його об'єктом є готове слово, яке є похідним, а отже, воно є результатом словотвірного синтезу. Натомість при словотвірному синтезі вихідними одиницями є твірна основа та словотвірні компоненти.

Словотвірне значення було об'єктом багатьох лінгвістичних досліджень. На думку багатьох учених, воно є компонентом структури похідного слова і має пов'язаний характер. Словотвірне значення в нашому дослідженні розглядається як взаємодія значень максимальних словотвірних компонентів, як узагальнений тип семантичних відношень, що регулярно повторюється в однотипних похідних основах (Stepanova, 2017: 87).

Словотвірні значення префіксів належать до категорії формально виражених значень. За формою локалізації вони виявляються в групах похідних основ, що містять префікси. Щодо змісту префікса, то слід зазначити, що він представлений значенням категоріальної ознаки, яка не існує сама по собі, а характеризує предмет, явище, дію і функціонує лише в семантичній структурі похідної основи (Fleischer, 2000: 234).

Для визначення словотвірного значення складних похідних основ використаємо метод трансфор-

маційного аналізу. Трансформаційний аналіз розглядаємо як перетворення аналізованих одиниць, а саме похідних основ, у синтаксичні конструкції, що являють собою розгорнуту форму глибинних семантичних відношень, на яких ґрунтується словотвірний акт і які відображають динаміку розвитку лексичних одиниць. Основною вимогою до трансформаційного аналізу складних похідних основ (ПО) є обов'язкове збереження відношень підпорядкування між максимальною кількістю словотвірних компонентів, що входять до ПО.

У дослідженні використано поєднання словотвірного аналізу та синтезу, що вимагає комплексного застосування таких методів і прийомів: метод словотвірного аналізу за безпосередніми складовими компонентами, метод моделювання для виявлення основних словотвірних моделей і мікромоделей німецьких префіксальних дієслів та споріднених похідних, аналітико-описовий метод для визначення особливостей творення основ префіксальних дієслів та споріднених похідних, що функціонують у німецькій економічній термінології,

Метод - це система правил і прийомів підходу до вивчення явищ, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні та практиці, спосіб організації теоретичного і практичного освоєння дійсності (Schippan, 2017: 211). Найдавнішим і лінгвістичним методом є аналітико-описовий метод. Аналітико-описовий метод - це систематична інвентаризація мовних одиниць і пояснення особливостей їхньої будови та функціонування на даному етапі розвитку мови, тобто в синхронії. В аналітико-описовому методі виділяють такі послідовні етапи: 1) відбір одиниць аналізу, твірних основ і похідних основ префіксальних дієслів; 2) членування виділених одиниць; 3) класифікація та інтерпретація виділених одиниць.

На першому етапі дослідження здійснено відбір твірних основ префіксальних дієслів та похідних основ слів з економічних текстів газетних статей та словників. Другий етап передбачає поділ твірної та похідної основи слова на безпосередні складові компоненти. На третьому етапі здійснюється класифікація та тлумачення виділених твірних і похідних основ префіксальних дієслів. Класифікація використовується для з'ясування зв'язків і закономірностей розвитку досліджуваних об'єктів. Основним фактором класифікації є групування, яке дозволяє розділити всю сукупність даних на однорідні групи. При групуванні важливо забезпечити однорідність і порівнянність ознак, за якими здійснюється розподіл. Підхід до опису та вивчення словотвору передбачає виділення вихідної одиниці словотвору та словотвірного аналізу. Вихідною одиницею словотвірного аналізу в традиційному підході є похідне слово. Похідне слово береться за основну одиницю словотвірного аналізу тому, що основною метою традиційного підходу до вивчення словотвору є вивчення структури похідного слова, виявлення способів, засобів, моделей словотвору. Вивчення словотвірної структури похідних слів у традиційному підході здійснюється шляхом морфемного аналізу, а при словотвірному аналізі - поділу слів на безпосередньо складові компоненти.

В роботі застосовується метод словотвірного аналізу за безпосередньо-складовими компонентами: бінарного послідовного членування на максимальні структурно-семантичні відрізки, навіть до самих мінімальних – морфем. На матеріалі німецької мови в результаті словотвірного аналізу за безпосередньо-складовими компонентами і моделювання лексики було встановлено 13 основних словотвірних моделей.

Основні моделі основ слів сучасної німецької мови:

M_1	коренева основа: leiden, gehen
M_2	безафіксно-похідна основа: der Vertrag
M_3	безафіксно-похідна основа зі зміненим коренем: der Vertrieb ← vertreiben
M_4	префіксальна основа: der Vorteil ← der Teil; besprechen ← sprechen
M_5	префіксальна основа зі зміненим коренем: das Gepдck ← packen
M_6	суфіксальна основа: die Vertretung ← vertreten
M_7	суфіксальна основа зі зміненим коренем: die Errungenschaft
M_8	суфіксально-префіксальна основа: das Gelaufe ← laufen; das Ge//bild//e ← bilden;
M_9	суфіксально-префіксальна основа зі зміненим коренем: das Ge//bдud//e ← bauen
M_{10}	основа складного слова: der Verkaufspreis
M_{11}	основа складного слова: taubstum
M_{12}	основа з залишковим елементом
M_{13}	основа з афіксом та залишковим елементом: ge//winn/en, be//ginn/en

Основною перевагою словотвірного аналізу за безпосередньо-складовими компонентами є можливість виявлення в похідних словах твірних основ слів усіх структурно-семантичних типів, а також виявлення словотворчих елементів у всіх максимальних відрізках похідних слів. Виявлення та вивчення твірних основ слів та співвідносних з твірних основ (ТО) похідних слів дозволяє підійти до вивчення словотворення в напрямку від ТО до співвідносних з ними за структурою і семантикою похідних слів.

Застосовуючи метод словотвірного аналізу за безпосередньо-складовими компонентами (БСК), здійснюється аналіз архітектоніки основ слів – структури, семантики, словотвірних функцій ТО та співвідносних з ними основ похідних слів в напрямку від ТО до ПО слів.

При даному підході до вивчення структури слів під архітектонікою розуміється не тільки структура і семантика ТО, а також структура та семантика співвідносних з ТО похідних слів. Ці похідні слова утворюють словотвірні ряди, вершиною яких є ТО.

Архітектоніка ТО та співвідносні з ними за структурою і семантикою похідні слова вивчаються в такій послідовності:1) Слово (кореневе, безафіксно-похідне, префіксальне, префіксально-суфіксальне, суфіксальне, складне); 2) ТО слова (коренева ТО, безафіксно-похідна ТО, префіксальна ТО, суфіксальна ТО, префіксально-суфіксальна ТО, складна ТО); 3) Основа похідних слів, співвідносних з ТО за структурою і семантикою, яка утворює словотворчі ряди.

Задачею словотвірного аналізу за БСК є виявлення в словотвірних рядах продуктивних і непродуктивних словотвірних моделей, за якими утворюються похідні слова від досліджуваних ТО. З цією ціллю здійснюється кількісний аналіз ТО, моделей, за якими утворюються основи похідних слів.

Вивчення архітектоніки ТО і співвідносних з ними похідних слів здійснюється методом словотвірного аналізу шляхом послідовного, поступового бінарного членування основ слів на максимальні структурно-семантичні компоненти до самих мінімальних компонентів – морфем.

Поступове бінарне членування слів на БСК – максимальні структурно-семантичні словотворчі компоненти здійснюється за допомогою спеціальної системи умовних знаків, яка допомагає не тільки розкрити структуру ТО та співвідносних з ТО похідних слів, але і наочно показати структуру слів. Словотвірний аналіз супроводжується кількісним аналізом ТО і співвідносних з ними основ похідних слів, що дозволяє виявити продуктивні і непродуктивні словотвірні моделі.

Аналіз архітектоніки ТО слів та співвідносних з ними основ похідних слів, з застосуванням системи умовних знаків для об'єктивізації структури ПО, створює передумови для відображення словотвірної структури слів і термінів в словниках як загальновживаної, так і термінологічної лексики. Це створює умови для утворення словотвірних словників термінологічної лексики.

Результати аналізу архітектоніки ТО дієслів, ПО іменників, прикметників не можуть бути не використані для репрезентації словотвірної структури термінів і термінологічної лексики. При складанні термінологічного словника використовується метод словотвірного аналізу за БСК, використовується система умовних знаків, гніздовий принцип організації лексики.

Складання словотвірного словника, який відображає словотвірну систему слів, архітектоніку ТО і співвідносних з ними похідних слів на матеріалі загальновживаної і спеціальної лексики можливо при підході до вивчення словотворення в напрямку від ТО до співвідносних з ними похідним, при умові застосування в процесі аналізу архітектоніки ТО і співвідносних з ними похідних, умовних знаків, які об'єктивно відображають словотвірні процеси.

Метод моделювання в дослідженні застосовується для виявлення основних словотвірних моделей і мікромоделей німецьких префіксальних дієслів та співвідносних з ними похідних основ слів.

У дослідженні синтетичного або процесуального аспекту словотвору використовуємо термін «словотвірна модель», яка виступає схемою структурної організації ПО. У сучасній лінгвістиці є різні точки зору на проблему визначення терміна «словотвірна модель» (СМ). Згідно з однією з них СМ визначається, як єдина для словотвірного ряду схема його організації, де враховується як характер компонентів похідного, так і порядок їхнього розташування. Тобто модель похідного – це «найбільш загальна формула однотипних утворень, це їхній структурно-семантичний аналог» (Stepanova, 2017: 53).

СМ розглядають як структурно-семантичну схему, формулу побудови похідних, що включає в себе в структурному плані ТО і словотвірний афікс із їхньою семантикою. При цьому модель виникає в мовленні і стає мовною і системною не раніше, ніж слова, які за нею утворені стануть фактами мови (Stepanova, 2017: 54).

Однак така модель не є універсальною, оскільки існують такі явища, як субстантивація, абревіація та ін.

У сучасному мовознавстві, словотвірну модель визначають структурно-семантичну схему побудови похідних слів, що має спільність частиномовної належності твірних слів, однак характеризується морфологічною специфікою.

Слід зазначити, що загальним у вищезазначених визначеннях поняття СМ є те, що її розглядають як схему утворення похідних слів, яка зумовлює структурно-семантичну особливість організації останніх, частиномовну та лексико-семантичну належність ТО, наявність або відсутність

поєднаних елементів, словотворчих формантів та з'ясування значення похідного. У нашому дослідженні стосовно визначення СМ, ми дотримуємося точки зору М. Д. Степанової, яка витлумачує цю одиницю так: словотвірна модель − це «стабільна структура, яка має узагальнене лексико-категоріальне значення і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом» (Stepanova, 2017: 55).

Вона виступає як абстрагована двобічна словотвірна одиниця, що у своїй структурній організації враховує кількість, характер та порядок розташування словотвірних компонентів з одного боку, та в плані змісту їх на словотвірне значення, яке охоплює ПО слів певного словотвірного ряду, з іншого боку (Stepanova, 2017: 56).

В залежності від структури й типу ТО, а також максимальних словотворчих компонентів, є можливість у межах однієї моделі виділяти її варіанти – субмоделі.

Як морфологічно та лексико-семантично обумовлену структурну схему, за якою можуть бути утворені серії словотвірних конструкцій з однаковою структурою, розглядає словотвірну модель В. Фляйшер (Fleischer, 2000: 167).

Існує також точка зору, згідно з якою словотвірна модель визначається як єдина для словотвірного ряду схема її організації, де враховуються як характер компонентів похідного, так і порядок їхнього розташування, тобто модель похідного – «це найбільш загальна формула однотипних утворень це їхній структурно-семантичний аналог» (Schippan, 2017: 54).

Словотвірна модель також розглядається як структурно-семантична схема, формула побудови похідних, що включає в себе в структурному плані вихідну основу і словотворчий афікс з їхньою семантикою. При цьому модель виникає в мовленні і стає мовною, системною не раніше, ніж слова, утворені за нею, стають фактом мови (Schippan, 2017: 56).

Можна припустити, що первісно модель, як схема утворення нових слів, виникає в мовленні, оскільки номінативний акт являє собою складову частину акту мовлення. Однак модель «твірна основа + афікс» не є універсальною, оскільки існують інші способи утворення похідних слів (абревіація, семантична деривація, конверсія та ін.).

Висновки. Отже, проведене дослідження дало змогу виявити методи та прийоми дослідження німецьких економічних термінів. Комплексне вивчення основ префіксальних дієслів у напрямку від твірних до співвідносних з ними за структурою й семантикою похідних основ термінів дає змогу визначити чинники розвитку й функціонування сучасної німецькомовної економічної терміносистеми. Перспективи використання результатів дослідження убачаємо у вивченні термінів у напрямі від твірних основ префіксальних дієслів до співвідносних із ними за структурою й семантикою похідних основ – економічних термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови: підручник. Вінниця: Нова Книга, 2014. 384 с.
2. Fleischer W. Grundzüge der Wortbildung des Verbs in der deutschen Sprache der Gegenwart: Lehrbuch. Leipzig. 2019. 305 S.
3. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Lehrbuch. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2000. 382 S.
4. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: Lehrbuch. [2. durchges. Aufl.]. Tübingen. 2019. 307 S.
5. Stepanova M. D., Černyševa I. I. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache: Lehrbuch. [2. verbesserte Aufl.]. Moskau: Vyssaja Škola, 2017. 247 S.

REFERENCES

1. Levyzkij V. V. Leksykologija nimezkoi movy. [Lexikology of the German language]: textbook. Vinnitsa: Nova Knyga, 2014. 384 p. [in Ukrainian].
2. Flaisher V. Grundzuge der Wortbildung des Verbs in der doitshen Sprache der Gegenwart. [Basics of the word formation of the verb in the German language]: textbook. Leipzig. 2019. 305 p. [in German].
3. Flaisher V. Wortbildung der doitschen Gegenwartssprache. [Word formation in contemporary German]: textbook. Tubingen: Max Niemeyer Verlag. 2000. 382 p. [in German].
4. Shippan Th. Lexikologi der doitschen Gegenwartssprache. [Lexikology of contemporary German]: textbook. Lehrbuch. Tubingen. 2019. 307 p. [in German].
6. Stepanova M. D., Tshernysheva I. I. Leksikologi der doitschen Gegenwartssprache [Lexikology of contemporary German]: textbook. Lehrbuch. Mooskau: Vyssaja Škola, 2017. 247 p. [in German].

UDC 81'373
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-27

Shukufa GOJAYEVA,
orcid.org/0000-0002-5874-434X
PhD,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Mingachevir State University
(Mingechevir, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

ENGLISH LANGUAGE LINGUISTICS: INTRODUCTION TO LEXICOLOGY

Every person knows at least one language that is spoken or signed. Linguistics is the science of language, including sounds, words and grammar rules. Words in languages are finite, but sentences are not. It is this creative aspect of human language that distinguishes it from animal language, which are essentially responses to stimuli. The rules of a language, also called grammar, are learned as you acquire a language. These rules include phonology, sound system, morphology, the structure of words, syntax, putting words into sentences, semantics, lexicon or mental dictionary of words. Linguistics is the scientific study of language. The structural analysis of human language can be expressed in terms of discrete units of various types and rules and principles that characterize how these discrete units can be combined, recombined, and ordered. In the different sections of lexicology we will discuss the significant discrete units that linguists have postulated in the study of these subareas of linguistics. Lexicology does not study each word in isolation, but in conjunction with other words. Lexicology is closely related to such branches of linguistics as lexicography, phraseology, semantics or semantics, etymology, stylistics, the study of word formation, etc. The word's status as a separate language unit is one of the major issues with lexicology. Lexicology also studies the relationships of words, such as synonymy, antonymy, free or interdependence of word meanings.

Lexicology is the scientific study of a language's lexicon, which may include its social structure, historical growth, quantitative makeup, or the way a particular subject area is stored. The creation of dictionaries is the focus of lexicography, the first branch of linguistics. There are many different types of dictionaries, primarily based on the lexical units that are included and the attributes that are defined for each of them, including meaning, etymology, sound, spelling, and grammatical features.

Key words: *lexicology, semantics, word-structure, word-formation, vocabulary, morpheme.*

Шукуфа ГОДЖАЄВА,
orcid.org/0000-0002-5874-434X
кандидат філософії,
старший викладач кафедри іноземних мов
Мінгечевірського державного університету
(Мінгечевір, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com

ЛІНГВІСТИКА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ВСТУП ДО ЛЕКСИКОЛОГІЇ

Кожна людина знає хоча б одну мову, якою розмовляють або жести. Лінгвістика - це наука про мову, включаючи звуки, слова та правила граматики. Слів у мовах обмежено, а речень – ні. Саме цей творчий аспект людської мови відрізняє її від мови тварин, яка, по суті, є реакцією на подразники. Правила мови, які також називають граматикою, вивчаються, коли ви вивчаєте мову. Ці правила включають фонологію, звукову систему, морфологію, структуру слів, синтаксис, поєднання слів у речення, семантику, лексикон чи розумовий словник слів. Лінгвістика – наукове вивчення мови. Структурний аналіз людської мови можна виразити в термінах дискретних одиниць різних типів і правил і принципів, які характеризують те, як ці дискретні одиниці можуть комбінуватися, рекомбінуватися та впорядковуватися. У різних розділах лексикології ми обговоримо важливі дискретні одиниці, які лінгвісти постулювали при вивченні цих підгалузей лінгвістики. Лексикологія вивчає кожне слово не окремо, а в поєднанні з іншими словами. Лексикологія тісно пов'язана з такими розділами мовознавства, як лексикографія, фразеологія, семантика або семантика, етимологія, стилістика, вчення про словотвір і т. д. Статус слова як окремої мовної одиниці є одним з головних питань лексикології. Лексикологія також вивчає такі зв'язки слів, як синонімія, антонімія, вільність або взаємозалежність значень слів.

Лексикологія – це наукове дослідження лексикону мови, яке може включати його соціальну структуру, історичний розвиток, кількісний склад або спосіб зберігання певної предметної області. Створення словників є центром лексикографії – першого розділу мовознавства. Існує багато різних типів словників, які в основному базуються на включених лексичних одиницях і атрибутах, визначених для кожної з них, включаючи значення, етимологію, звук, правопис і граматичні особливості.

Ключові слова: *лексикологія, семантика, будова слова, словотвір, лексика, морфема.*

Introduction. Lexicology is the part of linguistics dealing with the vocabulary of a language and the properties of words as the main units of language It studies words, their nature and meaning words' elements relations between words, word-groups and the whole lexicon. Lexicology is the scientific study of a language's lexicon, which may include its social structure, historical growth, quantitative makeup, or the way a particular subject area is stored. The creation of dictionaries is the focus of lexicography, the first branch of linguistics. There are many different types of dictionaries, primarily based on the lexical units that are included and the attributes that are defined for each of them, including meaning, etymology, sound, spelling, and grammatical features.

The term lexicology is composed of two Greek morphemes: *lexis* meaning "word, phrase" and *logos* which denotes "learning, a department of knowledge". Thus, the literal meaning of the term lexicilogy "the science of the word". An allied science to lexicology is lexicography, which also studies words in relation with dictionaries - it is actually concerned with the inclusion of words in dictionaries and from that perspective with the whole lexicon (Hajiyeva, 2011). However, since all of linguistic science's other branches also take into account words in some way or another, approaching them from different perspectives, the literal definition merely provides a general idea of the objectives and subject matter of this area. For instance, phonetics, which examines the phonetic structure of language - that is, its system of phonemes and intonation patterns–is interested in the study of the word's outer sound form. Grammar is the study of language's grammatical structure, which is intimately related to lexicology. It is focused on the different ways that words can represent their grammatical relationships as well as the patterns that word groupings and sentences are put together. The primary objective of lexicology, a subfield of linguistics, is to investigate and describe vocabulary in terms of its historical evolution and contemporary use. Lexicology has its own goals and techniques for doing scientific research. Lexicology is concerned with words, variable word-groups, phraseological units, and with morphemes which make up words (Hajiyeva, 2011).

Discussion.

Different lexicological disciplines employ two distinct methods for examining words. One of them focuses on how a language evolves through time and how words change in both form and meaning. The historical approach, also referred to as the diachronic method, views language as a dynamic process. The other is concerned with a language's vocabulary as it is or was at a certain point in its history. The descriptive approach, also referred to as the synchronic approach, views language as a static system. The distinction between synchronic and diachronic approaches to language is credited to the Swiss philologist Ferdinand de Saussure (1857–1913); however, recent research has revealed a closer relationship between historical and systematic studies of language than de Saussure thought possible.

General lexicology is the study of words and vocabulary in general that focuses on their most typical or universal features (so-called "language universals") while ignoring the specific features of any individual language. Special lexicology, on the other hand, is concerned with specific features of the vocabulary of any given language (English, Russian, German, etc.). The current course is a course in special lexicology since we will be dealing with the vocabulary of contemporary English, studying it both synchronically and diachronically (Herbst, 2010). Semantics (semasiology), the study of word formation, etymology, and stylistics are closely linked with lexicology. The separability of a word as an independent element of a language's lexicon is one of the key issues in lexicology. Similar to grammar, contemporary lexicology is governed by the idea of correlating (interconnected) categories. These categories include monosemy and polysemy, synonymy and antonymy, as well as free and bound meanings of words. The lexicologist examines the relationship between word meanings and concepts, which are typically national in nature whereas vocabulary is studied as a system.

Since lexicology is a large subject, it has many branches. The present course concentrates on the following aspects of English lexicology:

1) Semasiology or semantics, including the semantic classification of English words;

2) The study of word-structure and word-formation;

3) The study of word-equivalents, or idioms and phraseological units;

4) A brief etymological survey of the English word-stock;

5) Fundamentals of English lexicography.

Let us now take each of these subjects in more detail (Yule, 2010).

1) *Semasiology* is the branch of lexicology that studies meaning. Its name comes from the Greek "semantics" which means "significant". In English-speaking countries, this field of linguistic study is also known as semantics which is less precise, since the word "semantics" may also be used as a synonym for "meaning" – we can, for example, speak of the "semantics of a word". Semasiology can

study meaning using both synchronic and diachronic approaches. In the first case, it studies different types of meaning found in modern English, providing a classification of English words based on their meaning; in the second case, it deals with changes in word meanings as the language evolves (Yule, 2010).

2) *Word-structure* and *word-formation* in English are studied by word-building, a branch of lexicology that studies both the formation of new words and the structure of existing ones. Word building studies how new words are formed, how they are related to existing ones, and what material they are made of (including typical word-production patterns and components, as well as productivity). Linguists disagree on whether word-building should be classified as lexicology or grammar (as morphology), because in many cases, the syntactic properties of the words, not their structure, determine how they function in the language. Because Chinese is an analytical language, distinguishing a word from a morpheme is extremely difficult. In English, which has analytic tendencies as well, a word can begin functioning as a different part of speech without any visible changes in its morphological structure simply by changing its syntactical distribution. This is known as conversion, and it will be covered in greater detail later.

3) *Word-equivalents* in English, i.e. units of language that seem to consist of several words but function as an inseparable unity, are studied by a branch of lexicology called phraseology. Idioms, set expressions, phraseological unities, and other traditional vocabulary units fall into this category. The meaning of such a unit is not usually the sum of its parts; thus, a white elephant need not be either white or an elephant, but can be anything difficult to keep and even more difficult to get rid of. Phraseology is the study of phraseological units, their structure, origin, and application in language.

4) The origin and history of words in English is studied by a branch of lexicology called *etymology* (from the Greek "etymon", meaning "the truth"). Its initial goal was to determine the "true" or "original" meanings of words that had not been tainted by later use. It currently focuses on word motivations, tracing their use back to the earliest known forma and meanings. Thus, etymology can be compared to archaeology: both attempt to reconstruct the past from surviving fragments. Aside from that, etymology studies word borrowing (source language, method of borrowing, relationship to native words, and so on). Its approach is, by definition, diachronic (Yule, 2010).

5) *Lexicography* (from the Greek "lexicon", which means "dictionary" and "grapho" which means "to write") is the most important branch of applied lexicology, dealing with the theory and practice of compiling dictionaries. It investigates, among other things, dictionary classification, structure, and general principles of dictionary creation.

The connections between lexicology and grammar are especially strong in the area of word formation, which, as morphology, is frequently considered to be part of grammar. As an analytical language, English is known for its remarkable vocabulary flexibility and the ease with which new words or new meanings of existing words - both lexical and grammatical - are formed. Because of this flexibility, the distinction between words (as treated in lexicology) and morphemes (as treated in morphology) is almost invisible and easily penetrated.

As we mentioned above, lexicology is the "science of words". On the basis of its application, vocabulary is divided into two types: Active Vocabulary and Passive Vocabulary. Active vocabulary consists of those words over which one can use in his speech and writing. He is fully aware of what those words mean. The term "active vocabulary" describes the useful aspect of language. It consists of the terms one speaks with assurance because he is aware of their usage and definitions. Speaking vocabulary and writing vocabulary are considered active vocabulary. The students' active vocabulary must be continually expanded in order to provide proficiency in both spoken and written language. An active language's vocabulary requires:

a) The use of right word in right place.

b) The ability to recollect words on demand.

c) Grammatical accuracy i.e., use of correct tenses, inflections and word order.

d) Fluency and the capacity to mimic the right phonics, pronunciation, intonation, rhythm, etc.

The words that we cannot employ in our own speech or writing because we are not fully conversant with them make up the passive vocabulary. We can understand their meaning when they appear in the speech or writing of others (Lavrova, 2018). In passive vocabulary, the person does not know the precise meaning of a particular word and he does not make use of those words in communication. Sometimes he can understand the meaning of that word only to a certain extent depending on the contest. Passive vocabulary refers to the receptive side of language. Reading vocabulary and guess vocabulary are considered passive vocabulary. Passive vocabulary calls for:

a. The ability to recognize words in text or speech.

b. An acquaintance with major grammatical items or forms.

c. The capability of quickly awakening complex word groups.

An undergraduate student typically has between 3,000 and 5,000 active words, compared to between 5,000 and 10,000 passive words. An effective communicator seeks to make passive vocabulary dynamic. It is clear that after a while, passive vocabulary terms become active vocabulary words. There is no hard and fast rule of acquiring active vocabulary. The one and only requirement is the student's enthusiasm and effort with some proper directions.

At any level of school, vocabulary instruction has never been given a prominent role in the curriculum. It has been demoted to a supporting role in favor of university-level syntax. The undergraduate student must have enough foundation both in terms of vocabulary and syntax. Of the two, vocabulary is more fluid and hence it should be given as much importance as the choice of structures in the English curriculum. Vocabulary teaching is very essential especially where students are from regional medium schools and have limited exposure to English (English syntax, 2012).

Lexicology, which investigates the linguistic levels above and below the word, is closely related to other linguistics fields. This is natural, since the word, which is the main subject of lexicology, is also studied "from above" or "from below" by such linguistic sciences as phonetics, grammar and stylistics, not to mention others. If we keep in mind that words are made up of phonemes, which serve to differentiate one meaningful word from another despite having no semantic meaning, the connections between phonetics and lexicology become clear.

Stylistics, on the other hand, approaches the word "from above", studying the problem of meaning, connotation, etc. as they apply to a word in a context or a group of words or a whole text, rather than an isolated word (English syntax, 2012). We will investigate the connections between lexicology and grammar in more detail because they entail a number of issues that are now being discussed in linguistics. The reason for these links to be so close is that words seldom if ever occur in isolation. More typically, they are grouped according to certain more or less fixed patterns, which finally become part of the language structure as "grammatical meaning" of those words.

Conclusion. In conclusion, lexicology develops the laws of practical use and development of vocabulary, the principles of methodological classification of words. In addition, the professional standards, dialectics, archaisms, neologisms, and standardization of lexical terms are examined, and some conclusions are formed from them. It is that branch of linguistics which is associated with each and every aspect of English learning and language knowledge. The importance of English lexicology is based not on the size of its vocabulary, however big it is, but on the fact that at present. It is the world's most widely used language.

General lexicology is the study of words and vocabulary in general that focuses on their most typical or universal features (so-called "language universals") while ignoring the specific features of any individual language. Special lexicology, on the other hand, is concerned with specific features of the vocabulary of any given language (English, Russian, German, etc.). We will be studying contemporary English vocabulary synchronically and diachronically in the current course, which is a particular lexicology course. The study of word development, etymology, and stylistics is known as semantics (semasiology), and it is closely related to lexicology.

Lexicology does not study each word in isolation, but in conjunction with other words. Lexicology is closely related to such branches of linguistics as lexicography, phraseology, semantics or semantics, etymology, stylistics, the study of word formation, etc. The word's status as a separate language unit is one of the major issues with lexicology. Lexicology also studies the relationships of words, such as synonymy, antonymy, free or interdependence of word meanings.

There is an inextricable link between lexicology and morphology. In both, the words are learned. They differ in what aspect of the word they learn. Lexicology studies the meaning of a word, and morphology studies its grammatical meaning and the means by which it is expressed.

Any grammatical meaning is expressed in a certain grammatical form. Grammatical forms are means of expressing grammatical meanings.

BIBILIOGRAPHY

1. Hajiyeva A. (2011). English Lexicology. (Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan, Elm & Tahsil. 9 p.
2. Herbst. T. (2010). English Linguistics: A Coursebook for Students of English. 110 p.
3. Yule. G. (2010). The study of Language. 87 p.
4. Lavrova. N. A. (2018). A Coursebook on English Lexicology. Flinta Publishing House, 145 p.
5. English syntax. (2012). Cambridge University Press, 95 p.

6. LECTURES ON ENGLISH LEXICOLOGY, 2010. Retrieved from https://kpfu.ru/docs/F1797492221/Lectures.on.Le_icology1.pdf

REFERENCES

1. Hajiyeva A. (2011). English Lexicology. (Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan, Elm & Tahsil. 9 p.
2. Herbst. T. (2010). English Linguistics: A Coursebook for Students of English. 110 p.
3. Yule. G. (2010). The study of Language. 87 p.
4. Lavrova. N. A. (2018). A Coursebook on English Lexicology. Flinta Publishing House, 145 p.
5. English syntax. (2012). Cambridge University Press, 95 p.
6. LECTURES ON ENGLISH LEXICOLOGY, 2010. Retrieved from https://kpfu.ru/docs/F1797492221/Lectures.on.Le_icology1.pdf

УДК 811.161.2'01.373
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-28

Аліна ГОНЧАРЕНКО,
orcid.org/0000-0001-6528-0873
кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України
(Київ, Україна) goncharenko.al.v@gmail.com

ЛЕКСИКА КИЄВОРУСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У статті проаналізовано історію окремих лексем, засвідчених у пам'ятках давньоукраїнської писемності, зокрема у Повісті временних літ. Для аналізу було обрано лексичні одиниці, співзвучні з сучасними українськими та/або російськими назвами – лошадь, конь, сокира, топоръ. Дослідження мало на меті простежити спадкоємність літописних слів/значень у східнослов'янських мовах у процесі їхнього становлення. Потреба такого розгляду зумовлена поширеними хибними, заснованими на ознаці подібності, уявленнями про функціонування у старокиївському тексті найменувань, властивих російській мові і не характерних для української.

Проведений огляд засвідчив, що між одночасно вжитими в давньому джерелі схожими на перший погляд лексемами конь та лошадь, секира та топоръ простежуються семантичні відмінності – 'бойовий кінь' та 'зморений кінь' і 'господарське знаряддя для рубання чи тесання' та 'холодна зброя' відповідно. Прийнято вважати, що перша пара слів представлена виняткова у російському мовному вжитку. Однак встановлено, що у пам'ятках української мови давньоруський новотвір лошадь трапляється щонайменше до середини XVII ст. і зберігає зазначений відтінок значення. Літописні семантичні розбіжності в межах другої пари слів послідовно простежуються в українській мові до теперішнього часу. Натомість у джерелах російської мовної спадщини ці слова, хоч і вживалися з такими значеннями, але не закріпилися з ними в сучасному літературному стандарті (літописна форма топоръ відповідає українському топір, а не російському топор, форма секира аналогічна українському сокира і відрізняється від російського секира).

Відтак з'ясовано, що співзвучність давніх і сучасних назв не завжди є маркером семантичної ідентичності. Важливим аспектом стає зіставлення семантичної реалізації таких лексем у засвідчених контекстах. Виявлення у рукописних джерелах рідковживаних найменувань та встановлення їхньої історичної перспективи у системі мови дозволяє показати спадкоємність лексики старокиївської доби в українському мововжитку. Подібні дослідження сприяють вирішенню важливої в умовах сьогодення проблеми походження та еволюції української мови, мовної ідентифікації давніх пам'яток писемності.

Ключові слова: *давньокиївська мова, українська мова, російська мова, пам'ятка писемності, семантика, лексика.*

Alina HONCHARENKO,
orcid.org/0000-0001-6528-0873
Candidate of Philology,
Junior Researcher
O.O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) goncharenko.al.v@gmail.com

VOCABULARY OF THE KYIV RUS' WRITING IN THE HISTORICAL PERSPECTIVE

The article analyzes the history of separate lexemes, attested in monuments of ancient Ukrainian writing, in particular in the Tale of Bygone Years. Lexical units consonant with modern Ukrainian and/or Russian names - лошадь, конь, секира, топоръ - were chosen for analysis. The purpose of the study was to trace the continuity of the chronicle words/meanings in East Slavic languages in the process of their formation. The need for such consideration is due to widespread misconceptions, based on the sign of similarity, about the functioning of names in the Old Kyivan text that are characteristic of the Russian language and are not characteristic of Ukrainian.

The conducted review proved that there are semantic differences between the words horse and horse, ax and ax used at the same time in an ancient source, similar at first glance - 'war horse' and 'tired horse' and 'economic tool for chopping' and 'cold weapon' in accordance. It is generally accepted that the first pair of words is presented exclusively in Russian language usage. However, it has been established that in the monuments of the Ukrainian language, the Old Rus' innovation of the лошадь occurs at least until the middle of the 17th century and stores the specified shade of value. Chronicles semantic differences within the second pair of words are consistently traced in the Ukrainian language to the present time. On the other hand, in the sources of the Russian linguistic heritage, these words, although they were used with such meanings, were not fixed with them in the modern literary standard.

Thus, it was found that the consonance of ancient and modern names is not always a marker of semantic identity. An important aspect is the comparison of the semantic realization of such lexemes in attested contexts. The identification

of rarely used names in manuscript sources and the establishment of their historical perspective in the system of the language allows us to show the continuity of the vocabulary of the Old Kyiv era in the Ukrainian language. Similar studies contribute to solving the problem of the origin and evolution of the Ukrainian language, the lingual identification of ancient monuments of writing.

Key words: *Old Kyiv language, Ukrainian, Russian, written source, semantics, vocabulary.*

Постановка питання. Вивчення розвитку словникового складу мови, найбільш динамічного та чутливого до різних екстралінгвістичних змін рівня мовної системи, є важливим завданням історичної лексикології як наукового напряму. Семантична еволюція слів, історія їхнього функціонування становлять значний інтерес при дослідженні лексико-семантичної структури мови. Виявлення затемнених значень, аналіз маловживаних та таких, що давно вийшли з ужитку, найменувань, зіставлення семантичної реалізації назв у давніх та сучасних контекстах є цінним матеріалом при вирішенні питання спадкоємності мови, яке досить гостро постає у сучасних вимірах українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія словникового складу мови давно привертає до себе увагу дослідників. На сьогодні досить детально вивчено та опрацьовано історію окремих тематичних груп лексики (А.А. Бурячок, М.Я. Брицин, Л.М. Полюга, В.О. Винник, С.А. Яценко, Ю.В. Осінчук), словник окремих пам'яток (А.І. Генсьорський, Л.І. Батюк, М.Л. Худаш, В.Й. Горобець) чи певного хронологічного періоду (Ф.П. Філін, Л.А. Булаховський) тощо. Попри тривалу традицію досліджень у галузі історичної лексикології східнослов'янських мов залишаються нерозкритими ще багато аспектів мовної еволюції. Зокрема потребує уваги питання аналізу давніх лексичних одиниць, що вийшли на мовну периферію чи видозмінили семантику на сучасному етапі мовного вжитку.

Мета статті – розглянути долю деяких найменувань, засвідчених у рукописних пам'ятках Київської Русі, у лексиконі східнослов'янських мов.

Виклад основного матеріалу. Давньокиївська писемність є цінним джерелом для вивчення історії становлення словникового складу української мови. Часто в таких джерелах відбито лексичні одиниці, котрі з плином часу видозмінили значення чи зникли з ужитку і, з сучасного погляду, здаються нетиповими для мовного ареалу, у межах якого створювався прототекст. З іншого боку, співзвучність цих слів з лексемами інших, особливо близькоспоріднених, мовних систем може наштовхнути на хибну думку про спадкоємність мови київоруських пам'яток у таких системах. Розглянемо декілька показових прикладів.

Лошадь і *конь*. На відміну від слова *конь*, яке активно вживається уже в перших слов'янських перекладах, лексема *лошадь* уперше засвідчена у східнослов'янській писемності в тексті Повісті временних літ під 6611 р. (1103): «*Дивно ми, дружино, оже* ***лошадий*** *жалуете, ею же кто ореть; а сего чему не промыслите, оже то начнеть орати смердъ, и приѣхав половчинъ ударить и стрѣлою, а* ***лошадь*** *тго поиметь, а в село его ѣхавъ иметь жену его, и дѣти его, и все его имѣнье? То* ***лошади*** *жаль, а самого не жаль ли?»* (Повесть, 1978: 270). Показовим є те, що в цій пам'ятці слово *лошадь* трапляється лише в наведеному фрагменті, який відтворює мовлення князя Володимира Мономаха. У решті ж випадків у літописному тексті на позначення тварини роду Equus фіксується назва *конь,* наприклад: «*И богъ великый вложи ужасть велику в половцѣ, и страх нападе на ня и трепетъ от лица русскых вой, и дрѣмаху сами, и конем ихъ не бѣ спѣха в ногах*» (Повесть, 1978: 272). Аналіз контекстів уживання цих найменувань виявляє певні семантичні розбіжності між ними. Назва *конь* засвідчується винятково щодо витривалих тварин, котрих використовували здебільшого у військових походах. Натомість до лексеми *лошадь* давньокиївський книжник вдається тоді, коли йдеться про робочу худобу смердів.

Праслов'янське походження відомого в різних групах слов'янських мов слова *кінь* (<*konь) як загальної гіпологічної назви сьогодні не викликає сумнівів (Мельничук II, 1985: 448). Лексема *лошадь* виникла значно пізніше. Це східнослов'янізм, новотвір давньокиївської писемно-літературної мови. Зазвичай етимологи сходяться на думці, що *лошадь* є дериватом запозиченої з тюркських мов форми *лоша*, пор. чув. *laša*, тур. *alaša* 'кінь', кумик. *alaša* 'низький', балкар. *alaša* 'малого зросту, малий кінь' (Преображенский, I, 1910-1914: 473; Мельничук III, 1989: 296). Серебреников Б.А., не заперечуючи цієї версії, підкреслював, що вищезазначені форми є нетиповими для тюркських мов, їх слід виводити з іранських джерел, де ос. *лагаг (lašag)* 'робоча худоба', *ласын (lašyn)* 'возити, перевозити' (Серебренников, 1971: 210). Черних П.Я. припускав генетичну спорідненість кореня *лош-* з печенізькою мовою (Черных, 1956: 44). Утім, на

думку Одинцова Г.Ф., Німчука В.В., звукова подібність тут могла бути й випадковою. Учені висловлювали здогад про те, що термін *лошадь* можливо тлумачити і як дериват слов'янського кореня *лош-* (пор. рос. *лоший*, с.-х. *лош* 'поганий'), утворений за допомогою суфікса -"дь (Одинцов, 1974: 127; Німчук, 1992: 178-179).

Фіксація слова *лошадь* з-поміж давніх пам'яток, окрім Повісті временних літ, лише у новгородських текстах – Духовній новгородця Климента (між 1258 та 1262) та Новгородському Софійському збірнику XIV – XV ст., його вживання у мовленні Володимира Мономаха, життя котрого було пов'язане з Ростово-Суздальською землею, та словотвірна активність лексеми на півночі Давньої Русі, а також притаманність моделі словотворення з суфіксом -"дь здебільшого на території поширення російської, а не української мови (за винятком закарпатських говірок), за переконанням Одинцова Г.Ф., є свідченням того, що за своїм вживанням це слово є північнодавньоруським діалектизмом (Одинцов, 1974). У київське койне, за припущеннями вчених, ця назва потрапила з говірок сіверян або в'ятичів (Филин, 1949: 216).

З цього приводу варто пригадати і дискусію між О.І. Соболевським та А.Ю. Кримським, що розгорілася з приводу тверджень петербурзького академіка про наявність у мові Київського та Початкового літописів деяких рис (здебільшого фонетичних та лексичних), котрі зближують великоруські говори зі старокиївською мовою. У такому контексті О.І. Соболевський наводив і давнє *лошадь*, що, окрім російської, не збереглося в інших східнослов'янських мовах. Натомість А.Ю. Кримський переконував, що семантичні розбіжності між літописними *лошадь* та *конь* саме такі, які зберігаються у сучасному йому діалектному мовленні Київщини та Чернігівщини. На підтвердження своїх думок учений наводив засвідчену ним локальну форму *лошадюга* (Кримский, 1973: 51).

Імовірно, українською мовою слово *лошадь* також було успадковане. Про це свідчать його вживання у тексті Літопису Самовидця та перекладній частині Лексикону латинського Є. Славинецького – пам'ятках, які відбивають стан української мови середини XVII ст.: «*татари ... бывало пасуть свои верблюди,* ***лошади****, скотъ рогатий и овци*» (Летопись, 1878: 325); «*caballus,* ***лоша(т)****, конь*» (Славинецький, 1973: 106). У «Лексиконі» Памви Беринди ця назва фіксується у тлумачній частині до статті по(д)"рємни(к): «*Помѣстною бѣсѣдою московски, Мѣринъ, конь просты(и),* ***лоша(д)****, самка, простаа кляча*» (Беринда, 1961: 85-86), тобто російською *подъяремникъ* діалектно іменується *мерин*, кінь «простий» – *лошадь*, «проста» самка – *кляча*, тому цитований текст не може бути свідченням функціонування в українських говорах слова *лошадь* (Німчук, 1992: 181). Як запозичення з російської мови виступає це найменування також в офіційних звітах XVII ст., актах XVIII ст. з Лівобережжя (Филин, 1949: 561; Німчук, 1992: 181). Відтак можна припустити, що в українській мові аналізоване найменування досить рано почало витіснятися іншими позначеннями робочого коня, зокрема *кляча*, яке нині побутує лише в діалектах, та нормативним сьогодні *шкапа*. Відомі ж в українській мові форми *лошак, лошага, лошиця, лоша* є спорідненими з давнім *лошадь*, але не похідними одне від одного. Водночас позначення *кінь* (*конь)* в українській мові виявило більшу стабільність і сьогодні залишається нормативним, виражаючи загальну семантику великої свійської однокопитної тварини, котру використовують для перевезення людей і вантажів (Білодід IV, 1973: 167).

У російській мові таке значення реалізує слово *лошадь,* що має безперервну традицію побутування. Назва *конь* натомість, як можна помітити з її лексикографічних описів, розглядається як вторинна і трактується переважно шляхом відсилання до узагальненого *лошадь,* зберігаючи давній семантичний відтінок. Пор.: *конь* 'те саме, що *лошадь* (переважно про самця; у такому значенні зазвичай вживається серед військових, у кінноазаводській практиці, а також у мовленні з відтінком урочистості, поетичності тощо)' (Чернышов VI, 1957: 381). Попри наведені семантичні відмінності між аналізованими словами у повсякденному російському мовленні вони досить часто є взаємозамінними. Пор.: *загнанный конь – загнанная лошадь, ломовая лошадь – ломовой конь, упрямиться как норовистая лошадь – упрямиться как норовистый конь* тощо.

Топорь і *секыра*. У літописному тексті трапляється ще одна пара семантично схожих, на перший погляд, слів – *топорь* и *секыра.*

Праслов'янізм *сокира* (*sekyra/*sokyra) засвідчується уже в перших слов'янських перекладах[1], де вживається на позначення господарського знаряддя та в переносному і образному значенні різновиду холодної зброї (Срезневский III, 1912: 460; Богатова XXIV, 2000: 38; Богатова XXVI, 2002: 117). Обидва семантичні компоненти слово реалізує й у церковній книжності

[1] Форма сєкыра, імовірно, продиктована впливом старослов'янської мови.

Русі. В оригінальній світській писемності слово чи не вперше трапляється у ПВЛ під 6604 р. (1096): «… *аще кто дасть имъ ножь ли, ли* ***секиру****, и они дають скорою противу*» (Повесть, 1978: 246). У цьому та пізніших текстах нерелігійного змісту, що відбивають українську мовну традицію, назва у формах *сокира, сокыра, сhкыра, секыра* послідовно вживається на позначення знаряддя для рубання і тесання у вигляді насадженої на дерев'яний держак залізної лопаті з гострим лезом з одного боку та обухом з іншого (Срезневский III, 1912: 460; Богатова XXIV, 2000: 38; Богатова XXVI, 2002: 117; Гумецька II, 1978: 366; Синоніма, 1964: 307; Грінченко IV, 1959: 165). Із цим же значенням воно побутує в українській мові й нині (Білодід IX, 1975: 438).

У пам'ятках російської мови слово *секира*, хоч і трапляється на позначення знаряддя праці (Срезневский III, 1912: 460; Богатова XXIV, 2000: 38; Богатова XXVI, 2002: 117), утім закріпилося в літературному вжитку з книжною семантикою. Сьогодні в російській мові іменник *секира* позначає старовинну холодну зброю – велику сокиру з лезом у формі півмісяця. Значення господарського знаряддя вважається застарілим та таким, що побутує здебільшого у поетичних творах (Чернышев XIII, 1962: 580).

В історичній українській лексикографії назва *сокира/секира* послідовно наводиться як рівнозначна російському *топор*. Пор.: у «Синонімі славеноруській» з ідентичним тлумаченням «*сhчиво*» до статей *секира, топор* [Синоніма, 1964: 307, 326]; словнику малоруських слів, що містяться в тексті «Енеїди» І.П. Котляревського – «Сокыра = топоръ» (Котляревский, 1842: 26); українсько-російському «Словарі» Б. Грінченка – «*Сокира. 1) Топорь, сhкира*» (Грінченко IV, 1959: 165].

Праслов'янська лексема *топорь* (*тороґъ 'сокира') уперше фіксується в давньокиївській писемності також у Повісті временних літ під 6579 р. (1071): «*Они же сунушася на Яня, единъ грhшися Яня* ***топором****. Янь же, оборотя* ***топоръ****, удари и́ тыльемь, повелh отроком сhчи я̀*» (Повесть, 1978: 190). Тут же трапляється і зменшувальна форма *топорець*: «*Яневи же идущю с* ***топорцем****, выступиша от них 3 мужи»* (там же). Наведений контекст свідчить про вживання виділеного слова на позначення різновиду бойової зброї. Таку семантику воно послідовно зберігало в українській мові впродовж усього історичного періоду її розвитку (Срезневский III, 1912: 980, Синоніма, 1964: 326; Грінченко IV, 1959: 274). Сьогодні назва вийшла на периферію мовного вжитку. Як історизм у формі *топір* (*топірець, топорець, топірчик*) 'сокира з довгим держаком, що використовувалась як зброя' вона фіксується в українській лексикографії XX ст. (Білодід X, 1979: 196). Топір як знаряддя для тесання чи рубання відомий у діалектному українському мовленні (Аркушин II, 2000: 204-205; Закревська, 1997: 187; Онишкевич, 1984: 296).

У писемних джерелах російської мовної спадщини слово *топорь* із семантикою бойової зброї трапляється лише в текстах, що тісно пов'язані з давньокиївською писемністю (Наприклад, у фрагменті Суздальського літопису, що стосується Повісті временних літ, чи Задонщині, що має паралелі зі Словом о полку Ігоревім). У решті російських текстів, починаючи з XIV ст., топор фіксується як позначення господарського знаряддя (Срезневский III, 1912: 980-981; Богатова XXX, 45). Семантика, ідентична до українського *сокира* закріпилася за словом *топор* і в сучасній російській мові (Чернышев XV, 1963: 643). Позначення топора як старовинної зброї лише зрідка трапляється в художніх творах, що описують події чи реалії попередніх епох (там само).

Відтак між літописними *топоръ* і *секира* та співзвучними їм назвами у сучасних українській і російській мовах вивляються семантичні розбіжності. На цей факт свого часу вказував і Кримський А.Ю., зазначаючи, що про назву *топоръ* можуть розповісти «даже нынешние обезоруженные малорусы «козацкого сословия» с северной стороны Киева, но еще лучше будет справиться у горца-гуцула, который вам с полной точностью и наглядностью обьяснит, какое это оружие – летописный *топоръ* и нынешний малорусский *топір*» (Кримский, 1973: 230).

Проведений огляд історичного розвитку аналізованих лексем, засвідчених у старокиївському літописному тексті, показує що ці слова є співзвучними з українськими та російськими назвами. Встановлено, що співзвучність давніх і сучасних найменувань не завжди є маркером семантичної ідентичності. З'ясовано, що розглянуті слова та значення, реалізовані ними в літописному джерелі, є ідентичними до пізніших українських співзвучних назв. Водночас виявлено семантичні розбіжності між літописними одиницями та фонетично подібними до них російськими. Проведений аналіз підкреслює спадкоємність лексики старокиївського письменства в українській мові пізніших століть.

Такий напрям досліджень залишається перспективним з огляду на актуальність проблеми походження української мови та мовної ідентифікації пам'яток київоруського періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000.
2. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О.С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982-2012.
4. Котляревский И.П. Словарь малороссийских слов, содержащихся в Энеиде, с русским переводом. Харьков: В университетской типографии, 1842. 32 с.
5. Кримский А.Е. Древнекиевский говор. *А.Ю. Кримський. Твори в 5-ти томах*. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 3. С. 207-245.
6. Лексикон словенороський Памви Беринди / Підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 272 с.
7. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением малороссийских хроник. Киев, 1878. 589 с.
8. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 416 с.
9. Одинцов Г.Ф. Еще раз к этимологии слова лошадь. *Этимология. 1972*. Москва : Наука, 1974. С. 114-122.
10. Повесть временных лет. *Памятники литературы Древней Руси. Начало русской литературы XI – начало XII века* / под. ред. Д.С. Лихачева и Л.А. Дмитриева. Москва: Художественная литература, 1978. С. 22-276.
11. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка: в 3 т. Москва : Типография Г. Лисснера, Д. Совко, 1910 –1914.
12. Серебренников Б.А. Этимологические заметки. *Этимология 1968*. Москва : Наука, 1971. С. 207-215.
13. Синоніма славенородсская. *«Лексис Лаврентія Зизанія»; «Синоніма славенородсская»* / Підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1964. 201 с.
14. Славинецький Є. Лексіконъ латинський. «*Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словенолатинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / Підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1973. С. 59-420.
15. Словарь русского языка XI – XVII вв. : в 29 т. / гл. ред. Ф.П. Филин, С.Г. Бархударов, В.Б. Крысько, Г.А. Богатова. Москва : Наука, 1975-2008.
16. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. / ред. В.И. Чернышев. Москва – Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950–1965.
17. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. з додатком власного матеріалу Б.Д. Грінченко. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958–1959.
18. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / ред. Л.Л. Гумецька. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
19. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
20. Срезневский И.И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам: в 3 т. Т. 2 (Л – П). Санкт-Петербург : ИОРЯС Императорской АН, 1902. 1802 с.
21. Филин Ф.П. Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи (по материалам летописей). Ленинград : Ленинград. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена, 1949. Т. 80. 249 с.
22. Черных П.Я. Очерк русской исторической лексикологии: древнерусский период. Москва : Изд-во Московского университета, 1956. 242 с.

REFERENCES

1. Arkushyn H.L. Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok : u 2 t. [Dictionary of Western Polissia dialects: in 2 volumes]. Lutsk : Red.-vyd. vidd. «Vezha» Volynskoho derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2000. [in Ukrainian].
2. Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk [Hutsul dialect. Short dictionary] / vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv, 1997. 232 s. [in Ukrainian].
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymology dictionary of the Ukrainian Language: in 7vols] / hol. red. O.S. Melnychuk. Kyiv: Naukova dumka, 1982-2012. [in Ukrainian].
4. Kotljarevskij I.P. Slovar' malorossijskih slov, soderzhashhihsja v Jeneide, s russkim perevodom [Dictionary of Little Russian words contained in the Aeneid, with Russian translation]. Kharkov : V universitetskoj tipografii, 1842. 32 s. [in Russian].
5. Krimskij A.E. Drevnekievskij govor. [Old Kiev dialect]. A.Iu. Krymskyi. Tvory v 5-ty tomakh. Kyiv : Naukova dumka, 1973. T. 3. S. 207-245. [in Russian].
6. Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy [Pamva Berinda's Slovenian-Russian lexicon] / Pidhot. do vyd. V.V. Nimchuk. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 1961. 272 s. [in Ukrainian].
7. Letopis' Samovidca po novootkrytym spiskam s prilozheniem malorossijskih hronik [Chronicle of the Samovydets' according to the newly discovered lists with the appendix of the Little Russian chronicles]. Kiev, 1878. 589 s. [in Russian].
8. Nimchuk V.V. Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy [Old Rus' heritage in the vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka, 1992. 416 s. [in Ukrainian].
9. Odincov G.F. Eshhe raz k jetimologii slova loshad' [Once again to the etymology of the word лошадь]. Jetimologija. 1972. Moscow : Nauka, 1974. S. 114-122. [in Russian].
10. Povest' vremennyh let [Tale of Bygone Years]. Pamjatniki literatury Drevnej Rusi. Nachalo russkoj literatury XI – nachalo XII veka / pod. red. D.S. Lihacheva i L.A. Dmitrieva. Moscow : Hudozhestvennaja literatura, 1978. S. 22-276. [in Russian].
11. Preobrazhenskij A.G. Jetimologicheskij slovar' russkogo jazyka: v 3 t. [Etymology dictionary of the Russian language: in 3 volumes]. Moscow : Tipografija G. Lissnera, D. Sovko, 1910 –1914. [in Russian].

12. Serebrennikov B.A. Jetimologicheskie zametki [Etymology notes]. Jetimologija 1968. Moscow : Nauka, 1971. S. 207-215. [in Russian].

13. Synonima slavenorosskaia. [Synonyma Slavenorosskaya]. «Leksys Lavrentiia Zyzaniia»; «Synonima slavenorosskaia» / Pidhot. do vyd. V.V. Nimchuk. Kyiv : Naukova dumka, 1964. 201 s. [in Ukrainian].

14. Slavynetskyi Ye. Leksikonъ latynskyi [Lexicon Latin]. «Leksykon latynskyi» Ye. Slavynetskoho. «Leksykon sloveno-latynskyi» Ye. Slavynetskoho ta A. Koretskoho-Satanovskoho / Pidhot. do vyd. V.V. Nimchuk. Kyiv : Naukova dumka, 1973. S. 59-420. [in Ukrainian].

15. Slovar' russkogo jazyka XI – XVII vv. *: v 29 t.* [A dictionary of the Rus' language XI – XVII] / S.G. Barhudarov, V.B. Krys'ko, G.A. Bogatova. Moskow : Nauka, 1975–2008. [in Russian].

16. Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka : v 17 t. [Dictionary of the modern Russian literary language: in 17 volumes] / red. V.I. Chernyshev. Moscow – Leningrad : Izd-vo AN SSSR, 1950–1965. [in Russian].

17. Slovar ukrainskoi movy : v 4 t. [Dictionary of Ukrainian language: in 4 volumes] / uporiad. z dodatkom vlasnoho materialu B.D. Hrinchenko. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1958–1959. [in Ukrainian].

18. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. : u 2 t. [Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14th–15th centuries] / red. L.L. Humetska. Kyiv : Naukova dumka, 1977–1978. [in Ukrainian].

19. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes] / za red. I.K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. [in Ukrainian].

20. Sreznevskij I.I. Materialy dlja Slovarja drevnerusskogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam : v 3 t. [The materials for a Dictionary of the Old Rus' language on written monuments]. St. Petersburg : IORJaS Imp. AN, 1893–1912. [in Russian].

21. Filin F.P. Leksika russkogo literaturnogo jazyka drevnekievskoj jepohi (po materialam letopisej) [Vocabulary of the Russian Literary Language of the Old Kievan Era (Based on Chronicles)]. Leningrad : Leningrad. gos. ped. in-t im. A.I. Gercena, 1949. T. 80. 249 s. [in Russian].

22. Chernyh P.Ja. Ocherk russkoj istoricheskoj leksikologii: drevnerusskij period [Essay on Russian historical lexicology: Old Rus' period]. Moscow : Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1956. 242 s. [in Russian].

УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-29

Андрій ГУРДУЗ,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
докторант кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету
(Миколаїв, Україна) gurdai@ukr.net

РОМАН СЮЗАННИ КЛАРК «ПІРАНЕЗІ» В КОНТЕКСТІ МІНОТАВРІАНИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ XXI СТ.

Очікування й локальна реалізація соціального катастрофізму у відриві від природи, паралельне суперечливе усвідомлення людиною себе жертвою й агресором у XXI ст. загострили популярний нині комплекс Мінотавра, філософсько-психологічна варіація котрого в літературі з кінця XX ст. переходить у системну. Оригінальну версію сучасної мінотавріани містить майже не досліджений роман Сюзанни Кларк «Піранезі». У пропонованій статті вперше виявлено і визначено художню специфіку комплексу Мінотавра в цьому романі.

Розгляд «Піранезі» у контексті філософсько-психологічного кластера мінотавріани свідчить про звертання письменниці до принципів і засобів трансформації комплексу людинобика, співвідносних із тими, які використовують її колеги-інтерпретатори для змалювання внутрішньої конфліктності сучасної особистості. Аналіз роману у фентезійному контексті показує органічність твору сучасній метажанровій парадигмі. Віртуальний «Мінотавр» Піранезі – метафорично перероджений в ірраціональному просторі англієць Метью Роуз Соренсен, який у новому для себе світі проникається любов'ю до набутого «Вічного Дому». Належність і тяжіння його до таємничості лабіринту підкреслені наданим герою найменням «Піранезі». Герой повторює сюжетну матрицю борхесівського Астеріона. Концептуально Дім, де опинився англієць, і дім Мінотавра аргентинського класика синонімічні (будинки-світи). Реалізовано принцип розщепленої метафори Мінотавра: це господар та в'язень Дому-лабіринту (Піранезі), а також підступний убивця (Валентайн Кеттерлі-«Інший»). Герой С. Кларк – (циклічний) Мінотавр, покликаний зайняти своє рольове місце в лабіринті, змінивши статус жертви для Мінотавра на статус доглядача лабіринту. Сержант Сара Рафаель – своєрідна Аріадна, здатна проникати в Дім-лабіринт. Валентайн Кеттерлі-«Інший» у свій час виконує класичну роль монстра, але перед загибеллю – функцію умовного Тесея.

Комплекс Мінотавра формується в романі шляхом переосмислення внутрішнього конфлікту сучасної особистості; належність героя до природного і цивілізаційного, ідеального і реального оригінально аранжовані з витриманою відповідною образною атрибутикою. Перспективність і важливість подальшого вивчення еволюції творчості С. Кларк, місця її в англійській і світовій романістиці й ролі в розвитку фентезі є очевидними.

Ключові слова: *Мінотавр, трансформація, фентезі, парадигма, інтертекстуальність, типологія.*

Andriy GURDUZ,
orcid.org/0000-0001-8474-3773
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature
V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,
Doctoral Candidate at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Comparative Studies
Berdyansk State Pedagogical University
(Mykolaiv, Ukraine) gurdai@ukr.net

SUSANNA CLARKE'S NOVEL "PIRANESI" IN THE CONTEXT OF INTERPRETATIONS OF MINOTAUR OF THE FIRST DECADES OF THE XXI CENTURY

Expectation and local realization of social catastrophism in isolation from nature, parallel contradictory awareness of a person as a victim and aggressor in the 21st century sharpened the now popular Minotaur complex, Philosophical-psychological variation of this complex in literature from the end of the XX century goes into the system. The original version of the modern interpretations of Minotaur image is contained in the almost unresearched novel by Susanna Clarke, "Piranesi". In the proposed article, the artistic specific of the Minotaur complex in this novel is identified and defined for the first time.

Examining "Piranesi" in the context of the philosophical-psychological cluster of the interpretation gallery of Minotaur image shows that the writer is using the principles and means of transformation of the complex of the human-bull, which are similar in using by those her colleagues-interpreters to portray the inner conflict of the modern personality. The analysis of the novel in the fantasy context shows the organic nature of this artistic work in the modern metagenre paradigm. Virtual "Minotaur" Piranesi is the Englishman Matthew Rose Sorensen, metaphorically reborn in an irrational space, who in his new world is imbued with love for the acquired "Eternal House". His belonging and attraction to the mystery of the labyrinth are emphasized by the name given to the hero, "Piranesi". The hero repeats the plot matrix of Borges's Asterion. Conceptually, the House where the Englishman ended up and the house of the Minotaur of the Argentine classic are synonymous (houses-worlds). The principle of the split metaphor of the Minotaur is realized in the novel: it is the master and prisoner of the Labyrinth-House (Piranesi), as well as an insidious killer (Valentine Ketterley – "the Other"). The S. Clarke's hero is a (cyclical) Minotaur, called upon to take his role in the Labyrinth, changing his status as a victim to the Minotaur to that of a Labyrinth caretaker. Sergeant Sarah Raphael is a kind of Ariadne, capable of penetrating the House-Labyrinth. Valentine Ketterley – "the Other" in his time fulfills the classic role of a monster, but before his death – the function of a conditional Theseus too.

The Minotaur complex is formed in this novel by rethinking the internal conflict of the modern personality; the hero's belonging to the natural and civilized, the ideal and the real are arranged in an original way with well-maintained corresponding figurative attributes. The perspective and importance of further study of the evolution of the prose by S. Clarke's, her place in English and the world literature, and her role in the development of fantasy are obvious.

Key words: *Minotaur, transformation, fantasy, paradigm, intertextuality, typology.*

Постановка проблеми. Пріоритет у сучасній філології системних досліджень очевидний із ряду причин, серед яких – уможливлення простеження динаміки студійованих явищ і характеристик, закономірностей і тенденцій на різних рівнях. Стабільно гостро актуальні процеси міфотворчості, зокрема фентезійної, вивчення яких сприяє вирішенню проблемних питань класифікації метажанру й сучасного міфотворення взагалі. Еволюційні процеси відображають у цій площині поступове осягнення сучасником несвідомого як необхідного Іншого, віртуальності як модельованого в абінарних координатах світу тощо. Стосовно останнього прикметно, що раніше трактування відповідних категорій як фантастичних змінилось науковим поясненням, зокрема у квантовій фізиці. Художник слова тут випереджає науковий прогрес так само, як свого часу у випадку з психоаналізом, а отже, дослідження оновлюваного міфотворчого корпусу є принциповим.

Очікування й локальна реалізація соціального катастрофізму у відриві від природи, паралельне суперечливе усвідомлення людиною себе жертвою й агресором у XXI ст. загострили й без того популярний нині комплекс Мінотавра, філософсько-психологічна варіація котрого в літературі з кінця XX ст. переходить у системну. Серед атрибутивних рис цього комплексу в сучасних творах звертає увагу на себе певна замаскованість, відсутня раніше (у «Гені» («Gene») С. Павлоу, «Голодних іграх» («The Hunger Games») С. Коллінз тощо), що додає текстам так необхідний нині інтелектуалізм. Збільшувана ж частка подібних творів у фентезі сприяє поступовому виведенню метажанру за межі масової літератури. Оригінальну версію сучасної мінотавріани містить роман англійки Сюзанни Кларк «Піранезі» («Piranesi», 2020), прихильно сприйнятий критикою («Жіноча премія в художній літературі – 2021» // «The Women's Prize for Fiction – 2021»), але літературознавчо майже не досліджений.

Аналіз досліджень. Проблема комплексу Мінотавра означена в художній літературі початку XXI ст. (найперше – С. Шеррилом у його дилогії про Мінотавра), однак вивчена частково. Якщо трансформація образу античного людинобика в культурі (переважно літературі й живопису) XX ст. розглядалася на матеріалі окремих творів без установлення амплітуди інтерпретації (І. Нікітіною, Н. Кузнецовою й ін.), а до проблеми комплексу Мінотавра наблизився Т. Зіолковський (Ziolkowski, 2008), то у прозі XXI ст. власне комплекс Мінотавра в динаміці філософсько-психологічної варіації інтерпретаційного кластера розкритий на прикладах ряду творів («Мінотавр вийшов покурити» («The Minotaur Takes a Cigarette Break») С. Шеррила, «Ген» С. Павлоу, «Муза плакала» Д. Корній, «Бик із машини» Г. Л. Олді та ін.) автором пропонованої статті (наприклад, див.: Gurduz, 2021).

Художні параметри «Піранезі» С. Кларк також системно не висвітлені, хоча аспектно означені переважно на рівні рецензій і деяких оціночних статусів низки популярних британо-американських видань («The New York Times», «Time Magazine», «Guardian» та ін.). Наприклад, найбільш очевидні положення стосовно інтертекстуальності роману частіше констатовані (Л. Шапіро (Shapiro, 2020), А. Мукерджі (Mukherjee, 2021) чи Т. Паркером (Parker, 2022)) без належного аналізу чи тим більш продуктивного й необхідного розгляду цього твору як складника метапрози С. Кларк. У такому зв'язку загальні зауваження Т. Паркера про зміну тональності «Піранезі» стосовно «Джонатана Стренджа і містера Норрелла»

(«Jonathan Strange & Mr. Norrell», 2004) виділяють його рецензію з-поміж інших, однак потребують послідовного висвітлення, як і висновок про літературне резонування «Піранезі», читання якого «…змусить задуматись про багато інших творів і авторів, особливо К. С. Льюїса» (Parker, 2022).

Мета статті – вперше виявити і визначити художню специфіку комплексу Мінотавра в романі С. Кларк «Піранезі». Ключовими при цьому є висвітлення а) реалізації в творі атрибутивності комплексу в інтертекстуальній площині, зокрема ефекту розщепленості образу Мінотавра; б) логіки сполучення людського і тваринного начал і/чи їхніх оказіонально синонімічних альтернатив у романі і в) з'ясування характеру фентезійного аранжування комплексу Мінотавра в тексті англійки.

Виклад основного матеріалу. Зосередження на переосмисленні образу й комплексу Мінотавра у фентезійному аранжуванні для С. Кларк природно, коли врахувати, що ідейно в її блискучому «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» не тільки культивовано античний складник, але й двічі безпосередньо названо людинобика (Clarke, 2017: 277, 279). Внутрішню конфліктність діалогу античного і християнського, простежувану в «Піранезі», також дидактично проведено крізь текст дебютного роману, на генетичний зв'язок із яким указує й теза героя про намір Валентайна Кеттерлі-«Іншого» шляхом магічного ритуалу «…звільнити Велике й Таємне Знання…» (Clarke, 2020: 33). У глобальному для концепцій обох творів мотиві віднайдення пам'яті складник «повернення магії» як сакрального досвіду показовий, хоча лейтмотивно акцентоване й реалізоване Норреллом і Стренджем відродження англійської магії (Clarke, 2017: 125, 683, 687) не вирішує конфлікт пам'яті у творі й так само залишає парадокс невирішеним пригадування реальності Піранезі. Своєрідною передумовою видання роману «під знаком» творчості італійського архітектора й художника-гравера XVIII ст. Дж. Б. Піранезі бачиться обігрування його імені в тому ж дебютному романі (Clarke, 2017: 698) з також визначальним для його концепції італійським інтертекстуальним кластером, хоча в силу поверховості наявних відгуків на твір 2020 р. і браку в них текстоцентричного принципу факт послідовного звертання до спадщини італійця в «Джонатані Стренджі і містері Норреллі» до «Піранезі» досі залишався непоміченим.

Віртуальний «Мінотавр» Піранезі в романі – метафорично перероджений в ірраціональному просторі англієць Метью Роуз Соренсен, який у зв'язку з тимчасовою втратою пам'яті в новому для себе світі цілком проникається вірою й любов'ю до набутого «Вічного Дому» (Clarke, 2020: 158), стаючи «улюбленим дитям» (Clarke, 2020: 79, 113, 146) останнього. Належність і тяжіння його до таємничості лабіринту підкреслені наданим герою Валентайном Кеттерлі-«Іншим» найменням «Піранезі» – прізвища видатного історичного діяча культури Дж. Б. Піранезі, чия зацікавленість несвідомим і химерним органічна стилістиці роману. Ближчі чи дальші від сюжетно отриманого метафоричного гібриду Соренсена-Піранезі («Ти не вважаєш себе Метью Роузом Соренсеном? […] Але в тебе його обличчя, – сказала вона. […] І його руки. […] І його ноги, і його тіло. – Усе це правда. Проте у мене не має його свідомості…» (Clarke, 2020: 145–146)) фіксуємо комбінації у світовій літературі майже людської свідомості і тіла Мінотавра – у героя дилогії С. Шеррила «Мінотавр вийшов покурити» й «Мінотавр не поспішає», різних свідомостей із візією фізичної трансформації – у випадку з Нортом-Кикладом із «Гена» С. Павлоу та деяких інших творах мінотавріани XXI ст. Крім того, сюжетно синонімічні ситуації героїв, хоча й модельовані з відмінною ідейною спрямованістю, зокрема в «Шоломі жаху: Міфі про Тесея і Мінотавра» В. Пелевіна. Однак, коли пелевінські персонажі шукають вихід у справжній світ із віртуального лабіринту, де опинились, то Піранезі вважає Дім реальним і в результаті не бажає залишати його («Я вдома» (Clarke, 2020: 145)), допускаючи, що залишиться в ньому назавжди (Clarke, 2020: 164).

Набуваючи рис Робінзона (у дослідженні безкрайнього Дому герой «…пройшов сотні, можливо, тисячі кілометрів» (Clarke, 2020: 161)), Піранезі повторює сюжетну матрицю борхесівського Астеріона («Дім Астеріона», 1947). Концептуально Дім, де опинився англієць, і дім Мінотавра аргентинського класика синонімічні (будинки-світи), як подібні й самоусвідомлення героїв у цих лабіринтах; про очевидний вплив Х. Л. Борхеса на неї говорить і сама письменниця (Clarke, 2021). Її роман позиціонований як детектив, де пошук сержантом поліції Сарою Рафаель зниклого Соренсена – пошук Мінотавра в лабіринті подій і буквально – в лабіринті ірраціонального простору як утілення несвідомості героя. Решта зниклих містян, за скелетами котрих згодом доглядає Піранезі (у результаті в Домі перебувають чотирнадцять скелетів – за кількістю дверей у лабіринті Астеріона (Borges, 1964: 138)), осмислюються жертвами Мінотавра, але вже монстра-«Іншого», хто відправляє Соренсена-

Піранезі в таємничий Дім. У такий спосіб, реалізовано принцип розщепленої в романі метафори Мінотавра: це господар та в'язень Дому-лабіринту (Піранезі), а також підступний егоїстичний убивця (Валентайн Кеттерлі-«Інший»). Пов'язана з амнезією героя наївність називання ним єдиного тимчасового співмешканця Дому «Іншим» також відсилає до відповідного примітивного номінування свого уявного двійника Астеріоном Х. Л. Борхеса (Borges, 1964: 139). Саме на образ людинобика і його розщепленість указують неодноразово названі (Clarke, 2020: 46, 57) вісім статуй мінотаврів у ключовому залі – «Першому Вестибюлі» Дому.

Ідучи за логікою Х. Л. Борхеса, англійська романістка водночас обігрує опозицію дійсності – ірреальності інверсовано для героя. Метью Роуз Соренсен у С. Кларк – (циклічний) Мінотавр, покликаний зайняти своє рольове місце в лабіринті, змінивши статус жертви для Мінотавра на статус власне господаря лабіринту; формально він стає дев'ятим Мінотавром (вісім статуй монстрів розміщено в залі Дому), але не чудовиськом, а уважним доглядачем лабіринту. Число дев'ять нагадує кількість жертв Астеріону в аргентинському оповіданні, що дозволяє кваліфікувати первісний статус Піранезі як жертвенний. Сержант Сара Рафаель – своєрідна Аріадна, здатна проникати в Дім-лабіринт, будучи мешканкою зовнішнього світу (Англії). Валентайн Кеттерлі-«Інший» у свій час виконує класичну роль монстра, але перед загибеллю – функцію умовного Тесея, на що вказує навіть його поведінка в останні години життя у проєкції на борхесівського Тесея. Приклади циклічних схем у сучасних інтерпретаціях легендарно-міфологічних образів також увійшли до практики фентезійників, пригадаймо, зокрема, «Алхімію єдинорога» А. Р. Хіменеса, «Бурштинового єдинорога» Т. Гуськової. Тенденція множинного Мінотавра утверджується в літературі з останньої третини XX ст. і фактично започаткована в текстах «Дому Астеріона» Х. Л. Борхеса (де Астеріон уявляє свого двійника) чи «Мінотавра» Ф. Дюрренматта (де людинобик сприймає як інших мінотаврів свої відображення у скляних стінах лабіринту). Психологічнмй конфлікт Соренсена-Піранезі, особистість якого роздвоюється відповідно до належності реальному й ірреальному світам та сполученню його імен як маркерів цих світів, відповідає парадоксальному злиттю в тілі людинобика двох протилежних начал. Останнє дозволяє кваліфікувати цю постать у заданих умовах і як віртуального Мінотавра, оскільки простір сучасної Англії – світ цивілізації, а простір Дому з його наївністю й чистотою (де у ставленні Піранезі до людських скелетів угадується дещо дюрренматтівське) – світ природи.

Дилема героя – повертатись у віднайдену (пригадану) реальність, котра для нього вже чужа, чи залишитися в ефемерному, але більш ніж справжньому в уявленні Піранезі Домі, – вже також загальне місце в сучасному фентезі, й подібний вибір постає перед Джейкобом Портманом у «Домі дивних дітей» Р. Ріґґза, Офелією в «Лабіринті Фавна» Ґ. дель Торо і К. Функе, Анною Стожар у «Палімпсесті» Я. Каторож, вихованцями інтернату в «Домі, в якому…» М. Петросян, а значно раніше – перед героями «Хронік Нарнії» К. С. Льюїса, згаданих в епіграфі до роману С. Кларк («Небіж чародія» (Clarke, 2020: 5)). Більш того, саме в'язнями світу фейрі стають головні герої у фіналі «Джонатана Стренджа і містера Норрелла».

Символічне в обігруванні міфу про Лабіринт у «Піранезі» С. Кларк також звучання «Реквієму» Г. Берліоза, мелодія котрого – і прошання з реальним світом для Метью Роуза Соренсена. Музичне аранжування ірраціональних описів явищ і подій також варто вважати традиційним для фентезійної прози. У дебютному романі С. Кларк із музикою асоційована магія фейрі, спів лева Аслана (Lewis, 1994: 123) і «небесні голоси» зірок (Lewis, 1994: 117) лунають під час творення Нарнії в «Небожі чародія» К. С. Льюїса; сполучене з музичним мотивом спілкування з вампірами Белли Свон у «Сутінках» («Twilight») С. Маєр; народжує магію спів імбрин у «Спустошенні Диявольського Акра» («The Desolations of Devil's Acre») Р. Ріґґза тощо.

Розщеплення свідомості героя на етапі його пригадування свого справжнього минулого й бажання залишитися частиною Дому, відображене вже в усвідомленні одночасно двох його імен, Соренсена-Піранезі, – це варіант реалізації перебування персонажа фентезі перших десятиліть XXI ст. у межовій ситуації *між* протилежними полюсами, що саме така парадигма утверджується нині в метажанрі. Тут принципово, що на стику двох свідомостей, Метью Роуза Сонерсена і Піранезі, формується третя, відсторонена, прикладом чому, зокрема, фраза героя після пригадування ним своєї біографії в британській реальності: «…я відрізняюсь від них обох – від Метью Роуза Соренсена і Піранезі…» (Clarke, 2020: 163). Звертає також увагу уникання віртуальним простором Дому бінарності, наприклад: Кеттерлі-«Інший» урешті осмислюється героєм одночасно як його «єдиний друг. Єдиний ворог» (Clarke, 2020: 148).

Дім-світ С. Кларк, із-поміж іншого, по-новому підносить проблему самотності, константну для мінотавріани: Дім є певною моделлю планети після людей (або певне задзеркалля цивілізації з відповідним полемічним обігруванням платонівських ідей про сутність речей), котра, що важливо, непереборно приваблює героя і не може бути залишена. Подібно до роботи історичного Дж. Б. Піранезі, герой роману фактично стає дослідником минулого в дослідженні його пам'яток у Домі, паралельно вивчаючи структуру свого нового світу. Прикладів подібних опосередкованих звертань до діячів минулого у світовому фентезі небагато, і в контексті трансформації легендарно-міфологічних образів маємо назвати «Зимового єдинорога» (1989) О. Грушко, написаного за мотивами однойменної картини («Winter Unicorn», 1976) іспанця Гервасіо Галлардо. Розробляючи тему необмежено довгого життя як покарання, авторка оповідання, подібно до С. Кларк, обігрує в тексті ім'я художника: герой *Гервасій* чує й переймає у міфічного звіра рик «Гал-лар-р-до!», в якому вгадує чиєсь ім'я. Художні масштаби цих оповідання й роману не співмірні, однак принцип звертання до персоналії митця в них спільний.

Певно зближує згадуваний «Дім Астеріона» і «Піранезі» також те, що в тексті Х. Л. Борхеса виявляємо передчуття соціального катастрофізму, тимчасом як у С. Кларк – переживання посткатастрофізму. Крім того, жанрово і хронологічно постапокаліптика Дому в «Піранезі» співвідносна з різновидом есхатології «Дому, в якому…» М. Петросян. Коли несвідоме людини у С. Кларк закривається від хаосу сучасності в ефемерному просторі, який уважає справжнім, то в герметизмі інтернату М. Петросян із його дітьми-інвалідами та їхніми зверненими до західної культури поглядами впізнаємо малопривабливу дійсність колишнього СРСР, а процес руйнування Дому тут – розпад радянської системи, осмислений її мешканцями як катастрофа. Прикметне в цьому аспекті і співвідносне з характеристиками петросянівського інтернату зізнання Піранезі, що його «…Дім любить і благословляє все, що створив» (Clarke, 2020: 17), «…Дім забезпечує й захищає своїх Дітей» (Clarke, 2020: 89).

Висновки. Розгляд «Піранезі» С. Кларк у контексті філософсько-психологічного кластера мінотавріани свідчить про звертання письменниці до принципів і засобів трансформації комплексу людинобика, співвідносних із тими, які використовують її колеги-інтерпретатори для змалювання внутрішньої конфліктності сучасної особистості. Аналіз роману в ширшому, фентезійному, контексті показує органічність твору сучасній метажанровій парадигмі й репрезентативність для неї, порушуючи стереотип про художній пріоритет кафкіанської міфотворчості над джойсівською, що до останньої «Піранезі» безсумнівно належить. Центральний у міфопоетиці «Піранезі» комплекс Мінотавра формується шляхом різнорівневого переосмислення внутрішнього конфлікту сучасної особистості в передчутті глобального соціального катастрофізму; належність героя до природного і цивілізаційного, утопічно-ідеального і реального оригінально аранжовані авторкою у форматі мінотавріани з витриманою відповідною образною атрибутикою та згідно з тенденціями оновленої парадигми фентезі у XXI ст. Винесений на перший план інтертекстуальний акцент доповнює параболіку роману і генетично є своєрідним розгортанням намічених у дебютному творі С. Кларк імперативів, а отже, «Піранезі» виступає складником метапрози письменниці. Актуалізує роман, крім іншого, не досліджене поки питання динаміки функціонування в літературі кінця XX – перших десятиліть XXI ст. борхесівської художньої спадщини як джерела новітнього, зокрема фентезійного, мистецтва. Перспективність і важливість подальшого вивчення еволюції творчості С. Кларк, місця її в англійській і світовій романістиці й ролі в розвитку фентезі є очевидними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Borges J. L. The House of Asterion; transl. by J. E. Irby. *Borges J. L. Labyrinths: Selected Stories & Other Writings* / ed. by D. A. Yates, J. E. Irby. New York: New Directions Book, 1964. P. 138–140.
2. Clarke S. Jonathan Strange & Mr Norrell. London; Oxford; New York; New Delhi; Sydney: Bloomsbury, 2017. 1006 p.
3. Clarke S. Piranesi: A conversation with Madeline Miller. *Waterstones: online events.* 2021. Sept., 6. 56:30 min. [Video]. *YouTube.* URL: youtube.com/watch?v=cQHhFyQbLoE (дата звернення 20.12.2022).
4. Clarke S. Piranesi. New York: Bloomsbury, 2020. 170 p. *YesPDF.* URL: yes-pdf.com/book/3042/read (дата звернення 17.12.2022).
5. Gurduz A. Transformation of the myth of the Minotaur in "Gene" by Stel Pavlou. *Revista Amazonia Investiga* / ed. en jefe D. F. Arbeláez Campillo. Florence: Univ. de la Amazonia, 2021. Oct. Vol. 10. Num. 46. P. 290–302. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.29.
6. Lewis C. S. The Magician's Nephew. New York: Harper Trophy, 1994. 222 p.
7. Mukherjee A. A Labyrinth for Our Time. *Public Books.* 2021/ Feb., 25. URL: publicbooks.org/a-labyrinth-for-our-time/ (дата звернення 17.12.2022).

8. Parker T. Living in the Labyrinth: Susanna Clarke's *Piranesi*. *Black Gate: Adventures in Fantasy Literature.* 2022. January, 22. URL: blackgate.com/2022/01/08/living-in-the-labyrinth-susanna-clarkes-piranesi/ (дата звернення 17.12.2022).

9. Shapiro L. *Piranesi* Will Wreck You: The novel establishes Susanna Clarke as one of our greatest living writers. *New York Magazine*. 2020/ August, 31. URL: vulture.com/article/susanna-clarke-piranesi.html#_ga=2.2285360.1615287379.1670851703-144795037.1670851702 (дата звернення 12.12.2022).

10. Ziolkowski T. Minos and the Moderns: Cretan Myth in Twentieth-Century Literature and Art. Oxford: Oxford University Press, 2008. 173 p.

REFERENCES

1. Borges J. L. The House of Asterion; transl. by J. E. Irby. *Borges J. L. Labyrinths: Selected Stories & Other Writings* / ed. by D. A. Yates, J. E. Irby. New York: New Directions Book, 1964. P. 138–140.

2. Clarke S. Jonathan Strange & Mr Norrell. London; Oxford; New York; New Delhi; Sydney: Bloomsbury, 2017. 1006 p.

3. Clarke S. Piranesi: A conversation with Madeline Miller. *Waterstones: online events.* 2021. Sept., 6. 56:30 min. [Video]. *YouTube.* URL: youtube.com/watch?v=cQHhFyQbLoE (дата звернення 20.12.2022).

4. Clarke S. Piranesi. New York: Bloomsbury, 2020. 170 p. *YesPDF.* URL: yes-pdf.com/book/3042/read (дата звернення 17.12.2022).

5. Gurduz A. Transformation of the myth of the Minotaur in "Gene" by Stel Pavlou. *Revista Amazonia Investiga* / ed. en jefe D. F. Arbeláez Campillo. Florence: Univ. de la Amazonia, 2021. Oct. Vol. 10. Num. 46. P. 290–302. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.29.

6. Lewis C. S. The Magician's Nephew. New York: Harper Trophy, 1994. 222 p.

7. Mukherjee A. A Labyrinth for Our Time. *Public Books.* 2021. Feb., 25. URL: publicbooks.org/a-labyrinth-for-our-time/ (дата звернення 17.12.2022).

8. Parker T. Living in the Labyrinth: Susanna Clarke's *Piranesi*. *Black Gate: Adventures in Fantasy Literature.* 2022. January, 22. URL: blackgate.com/2022/01/08/living-in-the-labyrinth-susanna-clarkes-piranesi/ (дата звернення 17.12.2022).

9. Shapiro L. *Piranesi* Will Wreck You: The novel establishes Susanna Clarke as one of our greatest living writers. *New York Magazine*. 2020. August, 31. URL: vulture.com/article/susanna-clarke-piranesi.html#_ga=2.2285360.1615287379.1670851703-144795037.1670851702 (дата звернення 12.12.2022).

10. Ziolkowski T. Minos and the Moderns: Cretan Myth in Twentieth-Century Literature and Art. Oxford: Oxford University Press, 2008. 173 p.

UDC 82.(091)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-30

Yegana HUSEYNOVA,
orcid.org/0000-0001-7431-0325
PhD,
Lecturer at the Azerbaijan and World Literature Department
Ganja State University
(Ganja, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com

BAKHTIYAR VAHABZADE AND ISSUES CONCERNING HUMANITY

Man is considered the nobility of the earth, it is impossible to imagine this world without him/her. Because man adds a special color to this life, which is full of different creatures. It should not be considered a coincidence that human-personality, time-world and their interrelationships have become priority directions and fields as actual and universal problems that always make literary-social-humanitarian thought think. In addition to being an individual and a biological being, a person also occupies a unique place and position in the social-cultural, socio-economic sphere of society. There are a number of characteristic features of a person's relationship with the environment in which s/he lives in a narrow sense, and with the world in a large sense, that it is difficult to accept it as an unequivocally positive approach. This clearly shows the irreconcilable contradictions and contrasting aspects of life and the world as a whole.

The process of spiritual evolution that a person goes through to the level of personality also brings about the attitude towards him/her from the religious, ethical-moral, social-philosophical aspects as a necessity. Different fields of science and art try to shed light on this eternal and age-old problem from different points of view. There is no doubt that studying a person (personality) from all sides and directions and choosing a subject of analysis is one of the fateful issues facing both literature and artistic creativity. From this point of view, first of all, calling literature "science of humanities" seems objective and convincing. As we specially emphasized above, there are fields of science that study people from many aspects. However, it is impossible to imagine a separate field that emphasizes the study of a person as an individual, as a personality, and turns the changes in his/her mental and spiritual world, his/her irrevocable will qualities, unshakable characters, and at the same time hesitations and contradictions into the subject of analysis as full and comprehensive as literature. One of the important creative tasks facing the art of words, literary and artistic thinking is to visit the inner world of a person, to express the signs and characteristics of his/her heart, the situation and situation in various situations, the language and psychology in a unique way. The rich creative experience of world literature and individual national literatures, which have been formed historically, and tireless searches in this direction also give full reason to come to such a final conclusion.

Key words: *Poet, man, literature, society, personality, problem.*

Єгана ГУСЕЙНОВА,
orcid.org/0000-0001-7431-0325
кандидат наук,
викладач кафедри азербайджанської та світової літератури
Гянджінського державного університету
(Гянджа, Азерюбайджан) rus_rahimli@yahoo.com

БАХТІЯР ВАХАБЗАДЕ І ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА

Людина вважається знаттю землі, без неї неможливо уявити цей світ. Тому що людина додає особливого колориту цьому життю, яке насичене різними створіннями. Не можна вважати випадковим те, що людина-особистість, час-світ та їхні взаємозв'язки стали пріоритетними напрямами й галузями як актуальні й загальнолюдські проблеми, що спонукають до роздумів літературно-суспільно-гуманітарну думку. Крім того, що людина є індивідом і біологічною істотою, вона також займає своєрідне місце і положення в соціально-культурній, соціально-економічній сфері суспільства. Існує ряд характерних особливостей відносин людини з середовищем, в якому вона живе у вузькому сенсі, і зі світом у широкому сенсі, які важко прийняти як однозначно позитивний підхід. У цьому яскраво проявляються непримиренні суперечності і контрастні сторони життя і світу в цілому.

Процес духовної еволюції, який проходить людина до рівня особистості, породжує і ставлення до неї з релігійного, етично-морального, соціально-філософського аспектів як необхідність. Різні галузі науки і мистецтва намагаються з різних точок зору висвітлити цю одвічну і вікову проблему. Безперечно, вивчення людини (особистості) з усіх боків і напрямків, вибір предмета аналізу є одним із доленосних питань як літератури, так і художньої творчості. З цього погляду, по-перше, об'єктивним і переконливим виглядає назва літератури «наукою про гуманітарні науки». Як ми спеціально підкреслювали вище, існують галузі науки, які вивчають людину з багатьох аспектів. Проте неможливо уявити окрему галузь, яка акцентує увагу на вивченні людини як особистості, як

особистості, і обертає зміни в її душевному і духовному світі, її незмінні вольові якості, непохитність характерів і на водночас вагань і суперечностей у предмет аналізу настільки ж повний і всебічний, як література. Одне з важливих творчих завдань, які стоять перед мистецтвом слова, літературно-художнім мисленням, — відвідати внутрішній світ людини, виразити ознаки й особливості її серця, положення й положення в різних ситуаціях, мову й психологію. в унікальний спосіб. Багатий творчий досвід світової літератури та окремих національних літературних творів, що склалися історично, невтомні пошуки в цьому напрямі також дають повну підставу дійти такого остаточного висновку.

Ключові слова: *поет, людина, література, суспільство, особистість, проблема.*

Introduction. In recent decades, the growing interest in the study of man as a problem is developing on a more intensive and upward line. In the preface written by prominent literary critic Yashar Garayev "Primary and Eternal Theme of Art – Human Problem" to Ismayil Valiyev's monograph entitled "Human concept in literature; historical formation and stages of development" comes to the correct conclusion that "Human "problem" is historically the oldest and most serious problem, it is a permanent subject of science and art. This problem is considered the basis of society, nature, and at the same time scientific-philosophical thinking, searches for artistic works. The understanding of the world, the development and management of human society, and the issues of historical civilization are related to man, his/her physical and intellectual evolution. Therefore, it is necessary to take a person as a problem and study him/her" (Valiyev, 1957).

Discussion. In the research monographs of recent years, the unity and harmony created even in the human-art, art-human polarities are highlighted as a priority relationship: "The human problem in art is an eternal, never-ending, constantly studied and improved subject, which is also analyzed according to time, era, and different aesthetic views. Here, the more common the characteristics of historicity, secularity, and humanity, the more different and separate are nationality and individuality. Man is a constant, eternal subject of literature. If a person creates a work of art at a certain stage of his/her intellectual, spiritual and aesthetic development, art in turn forms an artistic person – his/her image and the aesthetic model of his/her thoughts" (Valiyev, 1957).

The identification of the spiritual evolution of a person as a personality as one of the leading themes of literature and art cannot be considered an ordinary and accidental event. This is clearly manifested in the literary and artistic experience of individual peoples of the world, in the creative traditions of national literatures that have historically gained existence. A significant aspect is that the study and research of the human and personality factor in scientific-theoretical thinking from conceptual directions is becoming one of the most urgent problems at the contemporary stage. In this sense, the approach of criticism and literary studies to extremely important issues such as people and personality from scientific-theoretical, social-social, philosophical-historical aspects, provided that it is a polyphonic concept, comes from objective necessity and legitimacy. In the collections of research articles that aim to investigate this as a separate problem, identity is examined as an exhausted concept, and its position in art and literature is sufficiently scientifically clarified.

Professor Arif Abdullazade wrote that: "When we look at the various and multifaceted development trends of human history, we encounter such a fundamental and undeniable truth: the formation and maturation of society begins with the formation of individual personalities. S/he directed the event and movement of the personality, which is considered decisive for the society at all times, relying on the bright particles and points of time that are still in the form of cells, s/he controlled this time and directed it to the future, which seems brighter in his/her eyes" (The concept of personality in literature, 2000). It should be noted that in addition to this, one should not forget the new values that the personality acquires by possessing ethical-moral, humanistic-humanist values. Nationality is an important concept as a necessary factor in determining the nationality of an individual and personality. At the same time, national egoism, separatist tendencies, and sometimes turning away from these values are considered equally dangerous tendencies. True nationalism, in fact, begins with giving a green light to humanity, those values stem from understanding and perception from the position of humanism.

In the works of Bakhtiyar Vahabzade, the pathos and position of citizenship occupied the main place. In the works of the poet, the problem of man, society and personality, gaining a leading position as a theme direction, first of all, life and time, society and socio-social conditions, scientific and technical achievements and their influence and traces on people's spirituality, psychology, outlook finds its full expression. Back in the 60s, the critic M. Alioglu praised the pathos of citizenship in the poet's work and wrote: "The pathos of citizenship is very strong in Bakhtiyar's poems. From the position of affirming the enlightened and pure ideals of the

modern society and the people, the denial of social mischief, moral disgrace and meanness emerged as the main ideological-aesthetic sign of that civic pathos. The poet is merciless against the factors fundamentally related to the life of the society, the fate and destiny of the people, and all kinds of fraud that are foreign to the spiritual world of modern man" (Alioglu, 1995).

In the works of Bakhtiyar Vahabzade, man and society, personality and his world of spiritual ideas acquire a new essence. The human destinies in the poet's poems are characterized by their wide scale and character, transcending the boundaries of time and space. Here, the contradictions, confrontations, collisions between man and time, and the causes and results that give rise to them, become more effective and memorable as a result of generalizations, due to unique philosophical judgments, and gain a selective feature with a wide meaning and content capacity.

In fact, man and personality, his/her determination to get out of the ruts of the era and time with endurance and tenacity occupy a unique place in all the works of B. Vahabzade. It does not seem very logical to connect this only with the poet's search in a specific field of creativity. However, one aspect should be specially emphasized, that comprehensively describing the person and personality in different eras and periods – with all their contradictions and contrasts – adds an exceptional value and importance to Bakhtiyar Vahabzade's epic work.

The characters chosen as heroes for the poet's works are from ordinary schoolboys to freedom fighters, poets-thinkers who are distinguished by their great artistic genius. “Etiraf” ("Confession"), “Yollar-oğullar” ("Roads-sons"), “Şəbi-hicran” ("Shabi-hijran"), “Ağlar-güləyən”, “Həyat-ölüm” ("Life-death"), “Təzadlar” ("Contrasts"), “Uçun, nəğmələrim” ("Fly, my songs"), “Hər baharın öz qaranquşu” ("Each spring has its own swallow"), as well as “Leninlə söhbət” ("Conversation with Lenin”) etc., realistic collisions are highlighted in the poems. In these poems, the poet describes complex situations by penetrating the events in the context of thesis-antithesis, even when he describes the most ordinary life events. Although the truths and realities of different eras and times are reflected in these poems, the leading and principle criterion is still a factor of personality, society and citizenship. Some of these poems talk about the lives of personalities who left a mark in history, the poet approached the subject from the prism of modernity and managed to show the events within the context of social and public conflict.

The problems raised by Bakhtiyar Vahabzade in his poem "Every spring has its own swallow", written in 1963, reflect the contrasts and contradictions between man, life and time. The oddities of the prosperous world; On the one hand, wedding, on the other hand, getting to the essence of the tension established on the substitution of "wow" is highlighted as the main aim and goal of the poem. Tarzan returns home from the funeral of his/her friend, the old singer Hasrat, a completely different tone and mood reigns in the house, which causes him/her to have very strange feelings. The loss of a friend, the breaking of the relationship that was born of long years of loyalty and trust, plunges Hasrat into thoughts in grief. The fact that his son Avaz and his wife prepare for the wedding ceremony as if nothing had happened in the house of Hasrat, who is in such a psychological shock, and show completely different morals and behavior from the traditions inherited from their ancestors, turns one of the old man's problems into a thousand problems. Living alone with his grandson Eldar, Hasrat's ideas about life and time, oldness and newness are not abstract and imaginary, they arise from the essence of real events. He defines and reveals this as a cause and effect for himself, even in relation to ordinary objects. The fact that the old radio was removed from the house and thrown into the attic as a redundant and harmless object also evokes unexpected impressions in Hasrat, who does not want to reconcile with this injustice. Even at such moments, he brings people and human destinies into view, panics from this dangerous approach, experiences unexpected moments that are difficult to express in words. The fact that the radio, which used to broadcast news from different parts of the world, used to play songs and mughams that nourished the hearts, brought up another thought and analogy in the old man; man can thus become obsolete and worn out, and become a useless object for society. Even the poet compares the old man's feelings and emotional changes with the changes and replacements that occur in nature, justifying his unanswered questions in a certain way:

The world is strangely constructed.
Spring brings life to dry deserts.
But I don't know why human life
It is given once, spring, once? (Vahabzade, 2002).

The old poet himself, by creating a detailed picture of his life path, penetrates deeply into the essence of the very strange and at the same time rightly worried feelings that occur in the spiritual world of people and humanity, against the background of the instillation of a thousand joys and freshness into the surrounding world every coming spring, such a physical person – exclusion from spiritual renewal is voiced as a protest against nature and creation:

It's a strange mystery...
In the spring, in the spring
How suddenly the world changes!
Young is the flower, the grass, the plane tree,
Take a look! I'm the only old man in this garden! (Vahabzade, 2002).

In Bakhtiyar Vahabzade's poem "Two Fears" dedicated to the memory of the late composer Gambar Huseynli, personality and time relations are selected as the main subject target with negative experiences within the limits of a specific period. In the poem dedicated to the memory of the famous composer Gambar Huseynli, the poet, in addition to talking about his friendship and creative communication with the composer, correctly presents to the reader the cases of being alarmed by the views of the state and government representatives on political issues in the years of the harsh dictatorship regime in their conversations and behavior under the name "Two Fears".

"Gambar writes on the tar" is an ironic attitude to the composer, who won the hearts of many with his compositions in the spirit of folk music, and talks about how the creative personality, who always had a sad and sad effect, went to prison for calling Stalin, the "Father of People" an enemy, in one of the meetings. The ability of the dictator to send thinking minds and well-known intellectuals to and fro is defined as the subject of common thoughts and opinions of both interviewees.

Finally, the fear and anxiety of the composer's conversations, and even the fact that the interlocutor in front of him suddenly considers the possibility of being a spy, are given as moments of serious excitement in the poem.

He couldn't stand it, he exploded, to his captive
He turned and became a prisoner now.
He stopped suddenly, he was suddenly silent,
Probably he was afraid, he was afraid of me,
He thought: "Maybe this poet is a spy" (Vahabzade, 2002).

It is evident in the poem that killing each other, defaming one's friend with slander, as a tool and method that started in 1937, continued as a working mechanism even in the 1950s, despite the acquittal of the repressed. It is such panic and fear that both the poet and the composer experience exciting moments. The fear of being thrown back into the prison corner because of the words in his language, his joint participation in this process as an interlocutor, an opinion and a business partner lead to mutual distrust. Living in a state of panic all night, facing the imminent threat of intimidation and arrest clearly conveys the anxiety and excitement of the two fears. The ability to revive the moments of the lived life, the mood and impression of the days left behind with the language of art speaks for itself here.

It is not unusual for the poet to sift through poems on political topics, such as attempts to mislead, and to burn many of them as a result of this fear. The obligation to preserve some poems that have faded over the years finds its real confirmation in the poem:

I didn't miss a few of my poems that day
The yellowed pages are still standing today.
Those poems are for the future
I hid it in my mother's prosthesis.
These are the heavy burdens of a lifetime,
Let it open, let it pour, I say today,
The hidden secrets of listening hearts.
O my young reader,
These poems
I hid it and delivered it to you today.
I want you to know, our hearts
Never kept silent... (Vahabzade, 2002).

Preserving the beauty and charm of the mother tongue under the influence of a foreign language, putting people in a tense state of fear and panic, is severely criticized in the poem as the main management method of a totalitarian regime and a dictatorial leader. By highlighting the instructive points of time and human relations in the poem, the poet succeeds in determining the degree of perfection of personality in this sense:

You look at the judgment of time, time,
Time alone guides every thought.
Man collides with time,
It is always time that makes a person.
There is time, it takes the dream to the top,
There is time, it destroys love and intention.
There is time, it lifts a person to the sky,
There is time, it kills humanity (Vahabzade, 2002).

Considering the two fears, the excitement and anxiety caused by the hiccups in the general course of time does not exclude the endurance and will of the personality, the responsibility for the future, as well as the moments of serious trials. In the poem, this idea is inflated with all its parameters.

Let's also pay attention to the poem "Throwaways" (“Atılmışlar”) written by Bakhtiyar Vahabzade in 1976-78. Bakhtiyar Vahabzade also raises a problem that concerns the society and the whole humanity in the poem "Throwaways". It highlights the fact that innocent babies are abandoned as a fact of parental feeling. Although the poet dedicates the poem to the memory of his mother, it is not accidental that he dwells in detail on the reasons that sometimes cause him to lose his sense of motherhood, to be indifferent and indifferent to the baby he gave birth to. As in his other poems, B.Vahabzade penetrates into the social

events and brings the events and qualities that eat the society like a worm into an artistic conflict. As the critic M. Alioglu wrote: "The main issue is to direct the talent to the service of a clear goal, concrete action and belief. Bakhtiyar's creativity is focused on the solution of sharp, serious and great ideas, important and necessary social problems, which make people, society and contemporaries think deeply and excite them" (Alioglu, 1995).

In the poem "Throwaways", the mother, who is the addressee of the dedication, is undoubtedly chosen as a true example and example. The fact that the poet dedicated the poem to his mother is a sign of how relevant and important the topic is. In the poem, Bakhtiyar Vahabzade analyzes the whole society in the context of a mother's life and fate, and reveals her inner face. The poet does not accuse the mother who deliberately abandons her baby, but reveals the society and its cataclysms that made her abandon her baby. A lot of questions run through the mind of the girl who thinks that her reputation has been trampled on and what her future will be like. He thinks that "I became a stain" on him "when I should have glorified the father's name". A mother who doesn't know how to face her father with a baby, and how to live after that, decides to throw her baby away in order not to bow in front of anyone. The social conflict of the poem begins here. In the first chapter of the poem, a serious and exciting psychological moment is described – attempts to make the mother abandon her baby. He stops, thinks, "wrapping the baby in a swaddling cloth" and takes it to throw it away. The poet describes that day as a snowy, stormy, windy day, which completely coincided with the mother's song. She was trying to save her name from the stain by abandoning her baby. She thought that the baby was an obstacle in her future life, he blocked his path to tomorrow. Therefore, in such weather, she leaves the place by placing her baby on the stone step.

Bakhtiyar Vahabzade makes poetic judgments about the causes of these extremely disturbing and alarming scenes, and interprets the fact that the young mother herself was once cheated and thrown away as a basic and principled end in the background of this tragedy. However, it does not take long that the poet tries to voice such an epic narrative with the image's own language. It turns out that a young girl who came to the city from one of the distant regions to study here fails the art exam of her choice, but the love exam. Disgrace in the presence of parents, the scornful looks of relatives and relatives increase the sufferings of the young "mother" who is rolling into the deep and bottomless whirlpools of life.

The poet brings to life with memorable scenes that the born baby brings joy to the mother, but it brings moments of sadness, confusion and anxiety. The self-recriminations and hesitations bring the real situation into view in all its detail, and the innocent baby is not to blame for such a failed marriage with well-founded evidence:

What is the measure of honor?
Where does it start and where does it end?
Illegal births in the world
Is there no right to live? (Vahabzade, 1981).

The poet succeeds in opening and defining serious psychological points for the reader by revealing the features of the inner-spiritual world of the mother who betrays her child on the basis of judgments that replace each other with the image itself. The mother's vacillating, contradictory decisions, her efforts to get rid of the stain on her conscience, based on the rejection of the child, are remembered as the most exciting episodes of the poem. Finally, on a cold, frosty winter's day, the scene of the child throwing himself into the yard at the entrance to the yard, walking down the steps and away from the scene of his crime, the child's screams of protest, as if to this action, make the mother hesitate again between returning him and walking away, are depicted in convincing colors, and the mother chooses the latter course. It seems natural that the poet interprets it as an escape from himself:

The baby suddenly screamed
as if it felt separated from its mother.
As if the fire erupted from the ground,
Covered your mother...
He stopped.
Lightning in his eyes.
He wanted to return...
But he ran
He moved away from the child's moans.
A word "soul" on his frozen lips,
The baby's voice remained in his ear (Vahabzade, 1981).

On the way back, the sound of the baby's screams, which she left behind, prompts the "mother" to turn to the place where she committed the crime the next morning. But it is impossible to correct the mistake made. The fact that the child was not found at the abandoned place causes a new forgetfulness, but although the mother tries to identify the signs and symptoms she is looking for in every baby and child she sees and meets, it shows the sensitivity of the mother's heart and the greatness of her child's love, but the poet does not accept these hectic moments as a fact of justification, in fact tries to convince the reader that the belief that the lost happiness will return is unfounded. The finale of the first chapter of the poem is completed with the information that the abandoned baby was given to the orphanage.

Of course, the idea that the castaways in the work consist only of babies is not limited to exaggeration. Undoubtedly, the problems mentioned in the titles of the chapters of the poem indicate serious, vital issues. In this sense, in the poem, which consists of chapters such as "Baby", "Old Man", "Old People's House", "Children's House", the signals sent as a message to the society are not random. In fact, the poet points out with heartache that under the concept of "throwaways" there are not only babies, but also the elderly, and he considers this as a serious deterioration in the spiritual world of humanity. For example, the scenes of a mother who has been widowed since the age of twenty, sending one of her two sons, whom she raised without a father, to the fiery, flaming battlefield in the bleak days of the Motherland, looking at her youngest son as the only place of hope, make people think for a long time as very effective episodes. It creates a deep belief that a mother's future dreams will blossom through her little son. However, this dream of a mother who has endured a thousand hardships remains in her heart: the war takes away her eldest son, and the bride whom she married takes away her younger son:

The mother called her son for help.
The son did not speak...
He stopped and entered.
Mother did not know that this was the end,
As soon as the bride arrived, the son died (Vahabzadeh, 1981).

The fact that the old manners and manners are not preserved in this newly established family makes the mother extremely upset, she can't agree with the fact that the bride sleeps until nine in the morning and lets her husband to work hungry, finally, the son's attempts to create peace form a unanimous picture of the scene of the conflict in the poem. Later, the mother's admission to the old people's home, her comfort by going to the children's home every Sunday, and the bond of love with a child provide a reason to talk about the mother-child relationship in the poem.

As we mentioned earlier, Bakhtiyar Vahabzade is a poet of contrasts, which is manifested in one way or another in the thesis-antithesis poems characteristic of his work. These contrasts can be clearly seen in the poem "Throwaways". The roles change as the poet moves from abandoned babies to abandoned parents in the poem. During the transition from the "Children's Home" to the "Old People's Home" in the poem, the poet manages to reflect the feelings of abandoned babies and abandoned old people, and the psychological tone of moments full of excitement and anxiety. Sitting in twos and threes in the yard and corridors of the "Old People's Home", the elderly have the opportunity to look back at the peak of their lives. Those who cannot follow the rules of the "Old People's Home" do not leave the window for a moment, waiting for their children to take them away from here. In the poem, despite being thrown into the old people's home, the mental and spiritual upheavals of people who always strive to communicate with their native homes and loved ones are clearly visible:

I bore the sorrow of loneliness alone,
My mood has not changed at all.
How many times did I get angry and say "I'm leaving"
No one cut me off once.

I'm gone, my dear, I'm gone,
How quickly my heart flew away.
The reason I moved from my warm nest,
It was from their heart... (Vahabzade, 1981).

These characteristic verses are able to reflect the fate of all the outcasts, the causes and consequences of the calamities brought upon them.

At the end of the poem, the poet suggests setting up a court despite the disagreements and conflicts that occur within the family-household. Undoubtedly, this court is remembered more for its character of moral accountability to conscience than for legal-administrative judgment:

Let the court be established!
In the Far Haven of the Forsaken.
Let consciences sit on that day,
one on the left, one on the right of the judge.
Let the court be set up and the judgment handed down,
Let everyone know his duty, not his right!
With mothers who abandon their babies
Let the cubs who abandoned their mother come (Vahabzade, 1981).

In the poem, Bakhtiyar Vahabzade shows the cataclysms in society by describing the mother who betrays her child on the one hand, and the child who abandons his parents on the other. Completing the poem with such an instructive ending serves to bring to the fore the need for balance in society, the preservation of the sense of moral duty and dignity in human relations. Here, the contradictions of the era and society are poetically expressed. In this poem, epicness and lyricism are combined. Sh.Salmanov, a literary critic who draws attention to the genre feature of the poem, writes: "...in the last five years, some epic examples of the poem have also appeared. Among the best of such poems, Bakhtiyar Vahabzade's work "Throwaways" can be mentioned first. In his new poem, the poet seems to write his own "The End of Suffering ", it returns to the type of poems such as "Simple people". Showing a

person in movement and change in the course of events, revealing the development of the character in complex interactions with other people and the environment, allows to place Bakhtiyar Vahabzade's work in the first place among the successful epic poems of recent years" (Salmanov, 1987).

As it can be seen, in the poem "Throwaways" an extremely important spiritual and moral problem of the time is analyzed; these poetic analyzes are carried out with all their contrasts. This period can also be called the period of contrasts in the poet's creativity. This period, which began in the mid-60s, ended in the late 70s. It is no coincidence that academician Nizami Jafarov, while analyzing the poet's poetic creativity, comes to the right conclusion about the poem "Throwaways" that: "The era of contrasts ends with the poem "Throwaways"" (Jafarov, 1999).

Thus, starting from the 60s, we witness Bakhtiyar Vahabzade devoting more space to the description of spiritual and moral problems and the analysis of social events in his poems. In the works written by the poet during this period, it can be clearly seen that the poem genre was enriched in terms of subject, content and genre structure.

BIBLIOGRAPHY

1. Cəfərov N. Genezisdən tipologiyaya. / Bakı: "Bakı Universiteti" nəş., 1999, 161 s.
2. Ədəbiyyatda şəxsiyyət konsepsiyası: monoqrafik məcmuə. Tərtibçi və redaktoru: f,e.d., prof. A.Abdullazadə. / AEA Nizami adına ədəbiyyat İnstitutu. Bakı: Elm, 2000.
3. Əlioğlu M. Şair ləyaqəti, şair sevgisi. Azərbaycanın Bəxtiyarı. / Bakı: Azərbaycan, 1995, 400 s.
4. Salmanov Ş. Poeziya və tənqid. / Bakı: Yazıçı, 1987, 206 s.
5. Vahabzadə B. / Əsərləri. 11 cilddə, III c., Bakı: Azərbaycan, 2002, 512 s.
6. Vahabzadə B. / Əsərləri (1980-1989). 11 cilddə, V c., Bakı: Çaşıoğlu, 2002, 504 s.
7. Vahabzadə B. Payız düşüncələri. / Bakı: Yazıçı, 1981, 365 s.
8. Vəliyev M. Bir ailənin tarixi. / "Ədəbiyyat və incəsənət" qəz., Bakı, 1957, 31 mart.

REFERENCES

1. Cəfərov N. Genezisdən tipologiyaya [From genesis to typology]. / Baku: "Baku University" publishing house, 1999, 161 p. [in Azeri]
2. Ədəbiyyatda şəxsiyyət konsepsiyası: monoqrafik məcmuə [Concept of identity in literature: monographic collection]. Compiler and editor: PhD, prof. A. Abdullazadeh. / ANAS Institute of Literature named after Nizami. Baku: Elm, 2000. [in Azeri]
3. Əlioğlu M. Şair ləyaqəti, şair sevgisi. Azərbaycanın Bəxtiyarı [Poet's dignity, poet's love. Bakhtiyar of Azerbaijan]. / Baku: Azerbaijan, 1995, 400 p. [in Azeri]
4. Salmanov Ş. Poeziya və tənqid[Poetry and criticism]. / Baku: Yazichi, 1987, 206 p. [in Azeri]
5. Vahabzadə B. Əsərləri. 11 cilddə, III c. [Works. In volume 11, c. III]. / Baku: Azerbaijan, 2002, 512 p. [in Azeri]
6. Vahabzadə B. Əsərləri (1980-1989). 11 cilddə, V c. [Works (1980-1989). In 11 volumes, Volume V]. / Baku: Çashioğlu, 2002, 504 p. [in Azeri]
7. Vahabzadə B. Payız düşüncələri [Autumn thoughts]. / Baku: Yazichi, 1981, 365 p. [in Azeri]
8. Vəliyev M. Bir ailənin tarixi [History of a family]. / "Literature and Art" Gaz., Baku, 1957, March 31. [in Azeri]

UDC 82: 82-1
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-31

Eyvaz EMINALIYEV,
orcid.org/0000-0002-2950-3424
Doctor of Philosophy at the Department of Language-Literature and Their Teaching Technology
Shamakhi branch of State Pedagogical University
(Shamakhi, Azerbaijan) edebiyyatd@bk.ru

NATIONAL MEMOIR LITERATURE AND ITS POETICS

The article discusses the emergence of memoirs in world and Azerbaijani literature, development history, stylistic features, and research issues. Samples of national memoirs are compared with memoirs in advanced world literature, the creativity of individual authors in this field is reviewed, parallels are made, and the state of research of this type of works in literary studies is studied. Based on the facts, it is concluded that the literature of national memoirs originates from the Orkhon-Yenisei inscriptions, which cover the 5th-8th centuries and are a common literary monument of the Turkic peoples, and were popular in European countries in the middle ages in the person of Oruj Bey Bayat. The national memoir literature, which had an interesting and rich development in the 19th and 20th centuries, refers more to the world literary experience. The state, which ordered well-known statesmen, prominent military men, scientists and writers to write their memoirs, has encouraged the enrichment of the national memoir literature. It was A. Shaik, M.S. Ordubadi, S. Huseyn, A. Shikhlinski and others who wrote their memoirs on the order of the Academy of Sciences. The article clarifies the issue of political, historical, autobiographical and memoirs, which differ in terms of their subject, as well as being an independent literary genre, created in emigration. This can be explained by the fact that the general theoretical issues of memoir literature in literary studies have not been developed at the level of the requirements of modern literary studies, and the position of memoirs in fiction and the issue of memoir literature in literary studies has not been clarified. However, memoirs in world literature should be studied from the standpoint of universal values. The theoretical-methodological basis of the research is based on historical-comparative and typological methods. The scientific innovation of the article is the first time the subject is involved in the research from the point of view of literary studies.

Key words: *memoir, national, poetics, fiction, genre.*

Ейваз ЕМІНАЛІЄВ,
orcid.org/0000-0002-2950-3424
доктор філософії кафедри мови-літератури та технології їх навчання
Шамахинського відділення Адержавного педагогічного університету
(Шемахі, Азербайджан) edebiyyatd@bk.ru

НАЦІОНАЛЬНА МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА ТА ЇЇ ПОЕТИКА

У статті розглядаються питання виникнення мемуарів у світовій та азербайджанській літературах, історія розвитку, стилістичні особливості та проблематика дослідження. Зразки національної пам'ятки порівнюються з мемуарами передової світової літератури, розглядається творчість окремих авторів у цій галузі, проводяться паралелі, досліджується стан дослідження цього виду творів у літературознавстві. На підставі фактів зроблено висновок, що література народної пам'ятки бере свій початок від орхоно-єнісейських написів, які охоплюють V-VIII століття і є загальною літературною пам'яткою тюркських народів, а в середні віки були популярні в країнах Європи. в особі Орудж-бея Баята. Вітчизняна мемуарна література, що мала цікавий і насичений розвиток у XIX-XX ст., більше звертається до світового літературного досвіду. Держава, яка замовляла мемуари відомим державним діячам, видатним військовим, ученим і письменникам, сприяла збагаченню національної мемуарної літератури. Свої спогади на замовлення Академії наук написали А. Шайк, М. С. Ордубаді, С. Гусейн, А. Шихлінський та інші. У статті з'ясовується проблематика різних за тематикою політичних, історичних, автобіографічних і мемуарних творів, а також як самостійний літературний жанр, створений в еміграції. Це можна пояснити тим, що загальнотеоретичні питання мемуарної літератури в літературознавстві розроблені не на рівні вимог сучасного літературознавства, а становище мемуаристики в художній літературі та проблематика мемуарної літератури в літературознавстві значно змінилася. не з'ясовано. Проте мемуаристику у світовій літературі слід досліджувати з позицій загальнолюдських цінностей. Теоретико-методологічну основу дослідження складають історико-порівняльний та типологічний методи. Наукове новаторство статті полягає в тому, що тема вперше залучена до дослідження з точки зору літературознавства.

Ключові слова: *мемуаристика, національність, поетика, художня проза, жанр.*

Introduction. National memoir literature is one of the problems of literary studies that needs systematic research and is waiting for its full scientific solution. Although this issue has not been a special research object for a long time in the history of literary studies, it has attracted the attention of researchers at certain times, and different and sometimes repeated conflicting opinions about it have appeared. Although these ideas and considerations are important from the point of view of the history of studying memoirs, they could not clarify the true nature of this type of literary examples and their position in literary studies on scientific grounds, and therefore, this important problem is still waiting for its scientific solution today. This can be explained by the fact that the general theoretical issues of memoir literature in literary studies have not been developed at the level of the requirements of modern literary studies, and the position of memoirs in fiction and the issue of memoir literature in literary studies has not been clarified. However, memoirs in world literature should be studied from the standpoint of universal values. The theoretical-methodological basis of the research is based on historical-comparative and typological methods. The scientific innovation of the article is the first time the subject is involved in the research from the point of view of literary studies.

Discussion. The history of our national memoir literature is the history of the national-cultural development of our nation, its struggle for a happy life, aesthetic feelings and emotions, mind and thought formation. Memoirs are of special importance as a source of studying the nation's national and cultural history. Due to its specific role and function, the history of national memoir literature is distinguished by its periods, exhausted stages, and theoretical-aesthetic problems. From this point of view, the socio-political life of different periods, the forms of the authors' relationship to existence, the uniqueness of their creative nature, and the degree of their artistic talents are of great significance. Also, if we take into account the people's way of life and historical reality, the historical development stages of our national memorial literature can be imagined more clearly. Searches provide a substantial opportunity to comment on the rich history and tradition of national memoir literature. Therefore, this judgments "in our Azerbaijani literature, the history and tradition of this genre has been weak" (Pashayev, Khalilov, 1972, p. 157) and "the number of memoir works in Azerbaijani literature is not so great" (Azerbaijani Soviet literature, 1988, p. 103) needs serious correction. In the later stages of its development, the national memoir literature, which tends to use the world literary experience, developed along with all this, with its own national characteristics, on the socio-historical and literary grounds.

These literary examples are of great importance as both a historical document and a source that reflects the period and environment, historical figures and, in general, life scenes as they are. It is no coincidence that after reading A. Shikhlinsky's "My Memories", Professor A.L. Sidorov of Moscow State University named after M.V. Lomonosov wrote about the importance of these memories in military history and their valuable source for historians: "Shykhlinsky's memoirs as a special source for studying the history of the Russian army it is valuable" (Radtsig, 1977, p. 131).

O.S. Malikov, who studies the history of the 20th century Iranian state, takes the memoir literature of that period as a historical source for studying the history of Iran (See: Iran and Turkey: History issues. Baku, "Elm", 1986. "Persidskaya memuarnaya literatura XIX veka kak istochnikpo istorii Irana " article). In general, the study of memoirs as a historical source is widespread in many countries of the world, including in Russian historiography (Kardin, Plutarch, etc.). Studies confirm that the fact that memoirs are a valuable historical source has always worried both their author and researchers. V.G. Korolenko wrote in the preface of his memoir "History of My Contemporary": "In my work, I have tended to sacrifice the beautiful, bright aspects of artistic truth to the perfection of historical truth as much as possible. There will be nothing in this work that I have not encountered, experienced, heard, or seen in my life" (Korolenko, 1954, p. 8).

Strabo, Yaqut al-Hamawi, Antony Jenkinson, Adam Oleari, Evliya Chalabi, who visited Azerbaijan at different times for different purposes, expressed very interesting and valuable opinions about the history of our nation in their diaries, travel notes and memories. For example, the Arab philologist, geographer and historian, who visited Azerbaijan twice in the 1220s and gave remarkable information about the cities of Tabriz, Maragha, Marand, Ardabil, Nakhchivan, Ganja, Shamakhi, etc. Yagut al-Hamawi's work "Mujam-al-Udaba" ("Alphabetical List of Writers") contains information about Azerbaijani scientists such as Yahya ibn Salam, Ibn al-Husayn al-Khatib al-Khaskafi, Makki ibn Ahmad al-Bardaii, Said ibn Amiri al-Azdi, Abd al-Hasan al-Bardai, Khatib Tabrizi and others, as well as biographical materials (Khamavi, 1983, p. 7).

As is known, memoirs were widespread in Europe in the 19th century. It is very interesting that a large part of these memories were related to the Eastern

environment, Eastern life, especially Azerbaijan. Therefore, these memories are important sources for studying the social, political and cultural life of Azerbaijan at that time. For example, the French traveler Count Suzanne "Travel Memories" In his work, besides sharply criticizing Russia's colonial policy in Transcaucasia, he presented the author of "Gulüstani-Iram" as a tireless scientist who conducts serious research in the field of history, and talked about his discoveries in this field. The German scientist Karl Koch, in his three-volume "Journey to the East" published in Weimar in 1845-1847, mentions A. Bakikhanov and notes that he was a knowledgeable scientist, thoughtful, original thinker, especially in the field of astronomy (Gasimzadeh, 1974, p. 135).

In 1858, Alexander Duma visited Russia, the Caucasus, including Tiflis and Baku, and wrote the books "From Paris to Astrakhan" and "Caucasus" on this occasion. A. Duma, who is supposed to have met with M.F. Akhundov during the trip, met and met Kh. Natavan personally, told interesting facts about the social environment of 19th century Azerbaijan in his memoirs and travel notes.

Friedrich Bodenstedt in his memoirs about his teacher Mirza Shafi Vazeh in his book "A thousand and one days in the East" gives very valuable facts about the personality and creativity of the philosopher-poet, and creates a complete picture of the literary environment of Tbilisi in the 19th century.

Memoir literature is very close to essays and autobiographical narratives due to certain characteristics. However, in an essay (whether fiction or documentary), documentary, authenticity and accuracy of detail are more. In his descriptions, the writer refers to facts and static figures more than fiction and fantasy. In autobiographical works, for example, "Confession" by J.J. Russo, "Friendship of Nikita" by L.N. Tolstoy, "Travel of Ibrahimbey" by Z. Maragali, and narratives and novels such as "Gelinlar hamayili" by S.M. Ganizade, the freedom in artistic composition and language features distinguishes them from the memoir literature. In addition to all this, "memoir literature pays great attention to typification, the writer chooses from life only typical events for the described period. In a concrete sense, the memoir literature includes those works in which, as a separate type of art, the authors reflect life figuratively" (Literary Terminology Dictionary, 1988, p. 102-103).

Whether memoirs are an independent literary genre or not requires special research. In scientific literature, it is referred to as memoir literature, memoir genre, and sometimes simply as memories or memoirs. Sometimes memoir literature is mixed with other literary genres. L. Ginzburg defines the aesthetic structure of the evolution of prose genres in the book "Psychological Prose" as follows: "Aesthetic structure it develops from letters and diaries to biography and memoirs, from memoirs to novels and narratives" (Ginzburg, 1977, p. 13). According to this system, autobiographical prose works serve as a "transitional genre" between memoirs, novels and narratives. That's why autobiographical narratives and novels have a stimulating style, composition, means of description, language features, etc. in terms of aspects, it is close to a memoir.

Plutarch, an ancient Greek philosopher, writer and historian, is the first creator of memoir literature. Plutarch's work "Parallel Biographies" covers the biographies of fifty Greek and Roman political and statesmen. This work also contains information about Caucasian Albania, Atropatena. In general, Plutarch's works are important sources in the field of studying the history of ancient Greece, Rome and the East, including Azerbaijan. In addition to Plutarch, works such as Julius Caesar's "Notes on the Gallic War" and Xenophon's "Anabasis" and "Memoirs about Socrates" are also known in antiquity. tells about the rich history of memoir literature.

The emergence and development of memoir literature manifests itself at different historical moments in the literary life of individual nations. For example, if during the period of renaissance culture, Europe turned more to this literary form, although some examples appeared in Russian literature in the XIX century, and in our national literature in the Middle Ages, in the form of A.I. Gertsen, M.Y. Lermantov, A.S. Pushkin, etc., it was more widespread in the XX century. is expressed as In the scientific literature, it is noted that the first perfect examples of memoir literature in the life of the peoples of the world appeared in the Renaissance period and that it underwent a phase of continuous development in the 18th-20th centuries. In the 17th-18th century French memoir literature, there were many memoirs related to political events, military, and diplomacy. Memoirs related to palace stories are also very common, memoir literature is gradually taking on a political, social and literary character and is being met with interest. This was not accidental, it was related to the understanding of the historical importance of the human personality and individual experience in connection with the Renaissance traditions, and a new humanistic attitude towards man and his intelligence. J.J. Russo's "Confession", Saint Simon's "Memoirs", A.I. Gertsen's "If They Were and If They Think", S. Aini's "Bukhara", M. Twain's "Autobiography",

T. Dreiser's "About Myself", R. Rolla's "Memories" ” works are considered valuable examples of memoir literature. From the 17th-18th centuries in Europe, the memoir was viewed as a historical monument and a work of art. Such literary examples have been met with endless interest, and sometimes even considered superior to fiction. It is no coincidence that D. Defoe, the founder of the English-realist novel, published the world-famous novel "Robinson Crusoe" and did not write his name as an author. He informed the readers that this book is Robinson's own memoirs. It is a very valuable fact that in the Orkhon-Yenisei inscriptions, which are a common literary monument of the Turkic-speaking peoples and cover the 5th-8th centuries of our era, the history of the Yollug tigin is immortalized in the form of memories: "O Turkish gentlemen, listen to this." I wrote here that I gathered the Turkish people and created a tribal union, and I also wrote here that some of you were wrong... The relative of the deceased who wrote this article is Yolluk tigin" (Shukurlu, 1993a, p. 220).

This historical stone inscription immortalized by Yolluk tigi in the form of memories consists of two large parts. The first part of the monument is thirteen lines. Researchers consider this part to be a prologue to a fictional work written in honor of Ash. It is clear from the memories of Yollug tigi, the main narrator of the monument, that this person, who was the commander of the Goyturk army from the age of 16, was known throughout the East during his lifetime. It is no coincidence that the envoys who came from China, Tibet, Sogd, Bukhara, Gidan state and many other countries took part in his funeral.

In the text we give as an example below, the traces of our old heroic history are reflected, and the style of the first examples of our commemorative literature is also shown:

"...When Gül Tig was twenty-seven years old, the Garlug people became enemies to us because they were not free and dependent. We fought with them on the holy Tamag. Gul tigi was thirty years old at the time of that fight. He mounted the white horse of Alp Shalchi and attacked, bayoneted two warriors one after the other: We killed and took the people of Garlug. The people of Az became our enemies. We fought near the Black Lake. At that time, Gül Tigi was thirty-one years old" (Shukurlu, 1993b, p. 237).

This monument, which was created based on memory, is also a very valuable historical source for learning the rich past of the Turkic peoples, the documents of the "first history written on stone" (M. Ergin) of all Turkic-speaking peoples, and the first pearls of Turkish-language literature that have reached our time. These inscriptions are the petrified history of ancient Turkish monuments, sacred pages of Turkish artistic thinking.

One of the grandsons of Emir Teymur, the founder of the Babur dynasty and the Great Mughal Empire, poet, prose writer, historian, geographer, ethnographer Zahiruddin Muhammad Babur is a person who has a unique position in the history and literary life of the Turkic peoples. Jawaharlal Nehru compared the two Uzbek rulers who marched to India - Amir Timur and his descendant Babur, and recognized Amir Timur as "a great general, but a complete savage". According to J. Nehru, Amir Timur "left no stone unturned in Delhi", but Babur "captured the Indian empire in 1526 after winning the battle on the Paninota plain near Delhi. A great empire, known as the Mongol Empire, was reborn in India, and Delhi became the capital of this empire and rose again" (Jawaharlal, 1986, p. 147).

In 1499-1500, Muhammad Babur, who is valued as "the genius who founded the Mongol Empire and the Homer of the Turks", wrote "Baburnama", the first perfect example of memoir in the Turkish-Islamic literary life, and in fact, this work is a copy of the Orkhon-Yenisei inscriptions, which are a common literary monument of the Turkic peoples. raised on traditions. The famous English scientist and researcher Annette Susanna Beverich, who translated "Baburnama" into English, wrote that this work is as important as Gibb's and Newton's discoveries. It is no coincidence that the work has been translated into more than thirty foreign languages, and Babur's literary heritage, including "Baburnama", is studied in the oriental studies centers of the USA, France, Germany, Italy, Turkey, Pakistan, India, Russia, Kazakhstan, Uzbekistan and many other countries. The work was first published by N. Ilminiski in 1857 in Kazan. That text was translated into French in 1922 by Pavet de Courtille. The most perfect translation of the work in Western literature belongs to A.S. Beverich in 1922. R.R. Arat translated "Baburnama" into Turkish Turkish in Ankara, and Ramiz Askar translated it into Azerbaijani and published it in Baku in 2011.

The events in "Baburnama" are a chronicle of the events that took place in Turkestan, Afghanistan and India in the years 1494-1529. The memoir consists of three parts: "Fergana", "Kabul", "India". The first part covers the events of the end of the 15th century in Mavarnahr from June 10, 1494 to June 14, 1504, the second part covers the events in Afghanistan from June 14, 1504 to December 12, 1520, the third part covers the events in North India, as well as the country's geography , which includes the period from October 30, 1526 to September 5, 1529, obtaining information about the peoples who settled here. In the history of

the Turkish people, there are Gazi Burhaneddin, Mirza Jahan Shah Haqiqi, Huseyn Baygara, Sheybani Khan, Shah Ismail Khatayi, Sultan Salim Yavuz, Sultan Suleyman Qanuni and other generals and statesmen who were also artists, and some even defined a new literary school. In this sense, Muhammad Babur entered the literary history of the Turkish peoples as a creator of memorial literature and an eruzhologist. Orientalist E. Denison, one of the translators of the work into English, highly appreciates its artistic value and writes that "Babur's memoirs are among the most valuable and romantic works of all literary periods. He wrote this work in various literary genres of his mother tongue - Turkish."

Oruj Bayat, known as Don Juan Persidski (Iranian Don Juan) in Europe, traveled to Moscow, Germany, the Czech Republic, Italy, and Portugal as part of the Safavid embassy in 1599-1602. Oruj Bey belonged to the Bayat tribe, which occupies an important place in the ancestry of the Turkic peoples. He was the general secretary of the delegation sent to Europe by Shah Abbas I (1587-1629) in order to create a military alliance against the Ottomans in 1599, and three secretaries of the embassy in Spain in 1601 - Aligulu Bey (King Philip III, who was their godfather, gave him his name: Together with Iranian Don Philip), Bunyad Bey (later Iranian Don Diego), Oruj Bey Bayat accepted the Catholic sect of Christianity and stayed in Europe. King Philip III of Spain gave him the name Don Juan, and Queen Margarita of Austria became his godmother. Oruj Bayat, who gained great fame in a short time, is known in high society as Bayat Don Juan. His fiery temperament belonging to the Orientals, his true masculine beauty, high culture, and courage give rise to various rumors and stories. The presence of Oruj Bey Bayat, who was respected in the environment of Kubar, gives the theme of Don Juan in European literature. The sonnets dedicated to him by his friends are widespread. In 1620, the Spanish playwright Tirso de Molina presented Don Juan as a literary hero for the first time. Tirso de Molina's "El burlador de Sevilla y convidado piedra" (The Trickster of Seville and the Stone Guest) was found in Spain in 1615 and printed in 1620 or 1625. After that, literary and musical works featuring the image of Don Juan were created in Europe, as well as around the world: J.B. Moliere's comedy "Don Juan" (1665), Mozart's opera "Don Juan" (1787), J. Byron's "Don Juan" (1819). -1823), A.S. Pushkin's poem "Stone guest" (1830), etc. Oruj bey Sultanali bey oglu Bayat, a literary-historical figure, became a hero of fiction and was forgotten in the shadow of a literary hero. For example, in J.B. Moliere's "Don Juan", Scaranel presents Don Juan as follows: "Sardanapole (according to legend, one of the Assyrian kings, famous for his corruption and immorality. He caused the destruction of the Assyrian state - E.E.) leads a life, a dogma of the Christian religion doesn't want to hear either. He considers all the beliefs we believe in meaningless" (See: Library of World Literature. Volume XIV. Baku, "Youth" 1989, p. 169). Adib's memoirs prove with irrefutable facts that Oruj Bey Bayat believed in God alone with all his being and was distinguished by his pure morals. In the sonnets dedicated to him by his friends and contemporaries, Oruj bey Bayat is presented as "just like Neptune", "a hero born in the heavens", "conquering the world with a soldier's sword", "a soldier and a learner", Apollo is ashamed of his actions. In fact, if this was not the case, he would not have been recognized as a person, and he would not have had great influence both in the Safavid state and in the Spanish kingdom.

The book "The Story of Don Juan" by Oruj Bey Bayat was first published in Spanish in 1604 in Spain, in Valoyadoli, which was the center of the kingdom at that time. In this work, he provides valuable information about the political history of the Safavid state, the Gilzbash tribes, his life path, the historical events he witnessed and other issues.

Through this work written in a very original style, European readers got acquainted with the Eastern world, the outlook, beliefs, and historical experiences of the people to whom the author belongs, and they searched for the book hand in hand. In 1926, Le-Streng, a famous expert on Eastern languages and culture, translated the work into English and published it in London. In 1946, in Madrid, the famous Spanish scholar Narciso Alonso Cortes managed to publish the second edition of the original work in Spanish. In 1959, the text of the work translated into English, together with Le Strange's "Introduction" and "Notes", was translated into Persian and published in Iran under the name "Iranian Don Juan".

Professor O. Efendiyev has important services in the recognition of Oruj bey Bayat in Azerbaijan. In order to determine the identity of Oruj Bey Bayat and to prove that he is an Azerbaijani, O. Efendiyev conducted effective research for many years and finally, together with A. Farzaliyev, he translated his memoirs, which are very popular in Europe, from English to Russian and published them in Azerbaijan with an excellent introduction, notes and explanations. . The publishers inform the readers in detail about the events that happened in each section of this work, which consists of 3 parts, 13 book I, 12 book II, 18 book III.

The result. Memoirs characterized by exoteric (a text of an artistic and aesthetic character open to everyone) are an unusual means of opening and

conveying an esoteric (hidden, inner text), and belong more to memoirs as a literary genre. Memoirs are a genre that combines the ordinary with the extraordinary to express human attitudes toward life events, personalities, and worldviews. Taken as a whole, memoirs are necessary and appear when the need to show the rise of personality, the richness of biography, the irreplaceability of creativity in understanding life is felt, in other words, memoir is a child of Renaissance thinking.

BIBLIOGRAPHY

1. Aleksandr Düma. Qafqaz səfəri. Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2021.
2. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı. Bakı, "Maarif", 1988.
3. Babur-namə. Zapiski Babura, per. M. Salye, Taşkent, 1958.
4. Babur I kniqa, Taşent, 1982, st. 5-13.
5. Babur Zəhirəddin Məhəmməd. Baburnamə. Bakı, "BXOR", 2011.
6. Banarlı Nihad Sami. Türk edebiyyatı tarihi, Milli Egitim Basım Evi, İstanbul, 1998.
7. Bismark O.E. Mısli i vospominaniya, per. S nem. t. 1-3, M., 1940-1941.
8. Bodenştedt F. Mirzə Şəfi haqqında xatirələr. Bakı, "Yazıçı", 1987.
9. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti (Tərtib ed. Ə.Mirəhmədov). Bakı, "Yazıçı", 1988.
10. Çernomorskiy. Rabota nad memuaramı pri izuçenii istorii KPSS, 2 izd. M., 1965.
11. Eminalıyev Eyvaz. Azərbaycan milli memuar ədəbiyyatı. Bakı, "Yurd", 1999.
12. Xamavi Y. Mudjam al-buldan. (svedeniya ob Azerbaydjane), (per. s arab. Z.M. Bunyatova i P.K. Juze). Bakı, "Nauka", 1983.
13. Kardin V. Seqodnya o vçeraşnim. Memuarı i sovremennost. M., 1961.
14. Klyaştornı S.Q. Drevnotyurkskiye runiçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney Azii. M., 1964.
15. Korolenko V.Q. İsroriya moeqo sovremennika, V t. M., 1954.
16. Kniqa Orudj-beka Bayata. Don Juan Persidskoqo.Perevod s anqliyskoqo, vvedeniye i kommentarii d.i.n. Oktaya Efendiyeva, k.i.n. Akifa Farzaliyeva. Baku, "Yazıçı", 1988.
17. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, "Maarif", 1974.
18. Qinzburq L. O psixoloqiçeskoy proze. Len., Xud. literatura, 1977.
19. Nehru Cəvahirlər. Ümumdünya tarixinə bir nəzər. Bakı, "Gənclik", 1986.
20. Paşayev M.C., Xəlilov P. Bakı, "Maarif", 1972.
21. Plutarx. İsgəndər Zülqərneyn. Bakı, "Yazıçı", 1995.
22. Radtsiq S.İ. İstoriya drevnoqreçskoy liyeraturı, 4 izd. M., 1977.
23. Şıxlinski Ə. Xatirələrim. Bakı, "Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı", 1984.
24. Şükürlü Əlisa. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı, "Maarif", 1993.

REFERENCES

1. Aleksandr Düma. Qafqaz səfəri [A trip to the Caucasus]. Baku, "Qanun" publishing house, 2021.
2. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı [Azerbaijani Soviet literature]. Baku, "Maarif", 1988.
3. Babur-namə. Zapiski Babura [Babur-name. Notes of Babur], trans. M. Salier, Tashkent, 1958.
4. Babur I kniqa [Book I Babur], Tashkent, 1982, p. 5-13.
5. Babur Zəhirəddin Məhəmməd. Baburnamə [Baburnama]. Baku, "BXOR", 2011.
6. Banarlı Nihad Sami. Türk edebiyyatı tarihi [Turkish literature history], National Education Printing House, Istanbul, 1998.
7. Bismark O.E. Mısli i vospominaniya, per. S nem. t. 1-3 [Thoughts and Memories, trans. With humidity. v. 1-3], M., 1940-1941.
8. Bodenştedt F. Mirzə Şəfi haqqında xatirələr[Memories of Mirza Shafi]. Baku, "Yazichi", 1987.
9. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti(Tərtib ed. Ə.Mirəhmədov). [Dictionary of literary terms (edited by A. Mirahmadov)]. Baku, "Yazichi", 1988.
10. Çernomorskiy. Rabota nad memuaramı pri izuçenii istorii KPSS, 2 izd. [work on memoirs while studying the history of the CPSU, 2nd ed.], M., 1965.
11. Eminalıyev Eyvaz. Azərbaycan milli memuar ədəbiyyatı [Azerbaijani national memoir literature], Baku, "Yurd", 1999.
12. Xamavi Y. Mudjam al-buldan. (svedeniya ob Azerbaydjane), (per. s arab. Z.M. Bunyatova i P.K. Juze) [Mudjam al-buldan. (Sweden ob Azerbaijan)], Baku, "Nauka", 1983.
13. Kardin V. Seqodnya o vçeraşnim. Memuarı i sovremennost [Today is my meeting. Memories and modernity]. M., 1961.
14. Klyaştornı S.Q. Drevnotyurkskiye runiçeskiye pamyatniki kak istoçnik po istorii Sredney Azii [Ancient Turkic runic monuments as a source for the history of Central Asia]. M., 1964.

15. Korolenko V.Q. İsroriya moeqo sovremennika[History of my contemporary], V t. M., 1954.

16. Kniqa Orudj-beka Bayata. Don Juan Persidskoqo. Perevod s anqliyskoqo, vvedeniye i kommentarii d.i.n. Oktaya Efendiyeva, k.i.n. Akifa Farzaliyeva [The book of Oruj-bek Bayat. Don Juan of the Persian. Translation from English, introduction and comments Oktay Efendiyeva, MD Akif Farzalieva]. Baku, "Yazıchı", 1988.

17. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi [History of Azerbaijani literature of the 19th century], Baku, "Maarif", 1974.

18. Qinzburq L. O psixoloqiçeskoy proze, Len., Xud. Literatura [About psychological prose, Len. God. literature]. 1977.

19. Nehru Cəvahirlər. Ümumdünya tarixinə bir nəzər [A Glimpse of World History]. Baku, "Ganjlik", 1986.

20. Paşayev M.C., Xəlilov P. Bakı, "Maarif", 1972.

21. Plutarx. İsgəndər Zülqərneyn [Iskandar Zulqarneyn]. Baku, "Yazıchı", 1995.

22. Radtsiq S.İ. İstoriya drevnoqreçskoy liyeraturı, 4 izd. [History of Ancient Greek Liatura, 4th ed.]. M., 1977.

23. Şıxlinski Ə. Xatirələrim [My memories]. Baku, "Azerbaijan State Publishing House", 1984.

24. Şükürlü Əlisa. Qədim türk yazılı abidələrinin dili [The language of ancient Turkish written monuments]. Baku, "Maarif", 1993.

УДК 801.83
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-32

Орхан Али оглу ИСАЕВ,
orcid.org/0000-0003-4854-8748
диссертант,
младший научный сотрудник отдела азербайджанской устной народной литературы и литературных памятников
Института литературы имени Низами Гянджеви Национальной академи наук Азербайджана (Баку, Азербайджан) orkhanlit@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АТА ТАРЗИБАШИ

Ата Тарзибаши считается величайшим ученым иракских туркмен. Ата-бек, родившийся в Киркуке, по профессии был юристом, но большую часть жизни посвятил научным исследованиям. Он много лет занимался исследованием языка, истории, этнографии, фольклора и литературы туркман, проживающих в Ираке, публиковал свои научные труды в Ираке и других странах. В научной деятельности Ата Тарзибаши особое место занимают исследования, связанные с литературой. Глубокое знание арабского и турецкого языков позволило ученому досконально изучить иракско-туркманскую литературу. Он – автор десятков статей и нескольких книг по истории литературы, литературной теории и критике. Ата Тарзибаши впервые изучил и исследовал соотношение письменной и устной литературы, особенности классической ирако-туркманской поэзии, значимость современной поэзии, ее виды и жанры. Ему удалось создать школу в области научных исследований иракско-туркманской литературы. Он написал 13 томов антологии «Поэты Киркука», 3 тома - «Поэты Эрбиля», книги «Туркман Кашкулу», «Шейх Реза Киркукский и его тюркские стихи», «Фаиз Киркукский», «Габиль Киркукский», и др., которые он посвятил отдельным поэтам. Его книги имеют большое значение с точки зрения изучения как истории, так и теоретических особенностей иракско-туркманской литературы. Статьи Ата Тарзибаши важны и с точки зрения изучения его литературно-теоретических взглядов. Среди них следует выделить такие произведения, как «Искусство издавать лаффу в литературе», «Термин деври-гемер в классической поэзии», «Товрийе как вид литературного искусства», «Рифма и наши молодые поэты», «Вольный стих» и др., которые печатались в разных журналах и книгах разных лет. Его исследования классической литературы, в основном произведений Мухаммада Физули, также сделали его известным, как ученого-физулиеведа.

Ключевые слова: *иракско-туркменская литература Ата Тарзибаши, классика и современность, научные исследования.*

Орхан Алі оглу ІСАЄВ,
orcid.org/0000-0003-4854-8748
дисертант,
молодший науковий співробітник відділу азербайджанської усної народної літератури та літературних пам'яток
Інституту літератури імені Низамі Гянджеві Національної академії наук Азербайджану (Баку, Азербайджан) orkhanlit@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНІ ПОГЛЯДИ АТА ТАРЗИБАШІ

Ата Тарзібаші вважається найбільшим вченим іракських туркменів. Ата-бек, який народився в Кіркуку, за фахом був юристом, але більшу частину життя присвятив науковим дослідженням. Він багато років займався дослідженням мови, історії, етнографії, фольклору та літератури туркменів, які мешкають в Іраку, публікував свої наукові праці в Іраку та інших країнах. У науковій діяльності Ата Тарзібаші особливе місце посідають дослідження, пов'язані з літературою. Глибоке знання арабської та турецької мов дозволило вченому досконально вивчити іраксько-туркменську літературу. Він – автор десятків статей та кількох книг з історії літератури, літературної теорії та критики. Ата Тарзібаші вперше вивчив та досліджував співвідношення писемної та усної літератури, особливості класичної ірако-туркменської поезії, значимість сучасної поезії, її види та жанри. Йому вдалося створити школу в галузі наукових досліджень іраксько-туркменської літератури. Він написав 13 томів антології «Поети Кіркука», 3 томи – «Поети Ербіля», книги «Туркман Кашкулу», «Шейх Реза Кіркуцький та його тюркські вірші», «Фаїз Кіркуцький», «Габіль Кіркуцький» та ін. присвятив окремим поетам. Його книги мають велике значення з погляду вивчення як історії, так і теоретичних особливостей іраксько-туркменської літератури. Статті Ата Тарзібаші важливі і з погляду вивчення його літературно-теоретичних поглядів. Серед них слід виділити такі твори, як «Мистецтво видавати лаффу в літературі», «Термін деврі-гемер у класичній поезії», «Товріє як вид літературного мистецтва», «Рифма та наші молоді поети», «Вільний вірш» та ін. які друкувалися у різних журналах та книгах різних років. Його дослідження класичної літератури, в основному творів Мухаммада Фізулі, також зробили його відомим як вченого-фізулієзнавця.

Ключові слова: *іракська-туркменська література Ата Тарзібаші, класика та сучасність, наукові дослідження.*

Orkhan Ali ISAEV,
orcid.org/0000-0003-4854-8748
Dissertation Student,
Junior Researcher at the Department of Azerbaijani Oral Folk Literature and Literary Monuments
Institute of Literature. Nizami Ganjavi of ANAS
(Baku, Azerbaijan) orkhanlit@gmail.com

THEORETICAL AND LITERARY VIEWS OF ATA TARZIBASHI

Ata Tarzibashi is considered the greatest scholar of the Iraqi Turkmens. Ata-bek, who was born in Kirkuk, was a lawyer by profession, but devoted most of his life to scientific research. For many years he studied the language, history, ethnography, folklore and literature of the Turkmens living in Iraq, published his scientific works in Iraq and other countries. In the scientific activity of Ata Tarzibashi, a special place is occupied by studies related to literature. A deep knowledge of Arabic and Turkish languages allowed the scientist to thoroughly study the Iraqi-Turkmen literature. He is the author of dozens of articles and several books on literary history, literary theory and criticism. Ata Tarzibashi was the first to study and research the relationship between written and oral literature, the features of classical Iraqi-Turkmen poetry, the significance of modern poetry, its types and genres. He managed to create a school in the field of scientific research of Iraqi-Turkmen literature. He wrote 13 volumes of the anthology "Poets of Kirkuk", 3 volumes - "Poets of Erbil", the books "Turkman Kashkulu", "Sheikh Reza of Kirkuk and his Turkic poems", "Faiz of Kirkuk", "Gabil of Kirkuk", etc., which he dedicated to individual poets. His books are of great importance in terms of studying both the history and the theoretical features of the Iraqi-Turkmen literature. Ata Tarzibashi's articles are also important from the point of view of studying his literary and theoretical views. Among them, we should highlight such works as "The Art of Publishing Laffa in Literature", "The Term Devri Gemer in Classical Poetry", "Tovriye as a Kind of Literary Art", "Rhyme and Our Young Poets", "Free Verse", etc., which were published in different magazines and books of different years. His studies of classical literature, mainly the works of Muhammad Fuzuli, also made him famous as a scholar of Fizuli.

Key words: *Iraqi-Turkmen literature of Ata Tarzibashi, classics and modernity, scientific research.*

Введение в проблему.

Вторую половину XX века исследователи называют периодом возрождения национальной ирако-туркменской литературы. В XX веке иракско-туркменская литература развивалась, избавляясь от влияния классических поэтических традиций и османской литературы, приняла своего рода национализированное направление. Относительно этого периода Эршад Хурмузлу пишет, что наши поэты и прозаики, подхваченные новыми течениями, успешно формировались день ото дня, расширялись их научные исследования (Hürmüzlü, 2018: 18). В этот период Ата Тарзибаши стоял у истоков научных исследований иракско-туркманской литературы. Ата-бек, помимо неустанных исследований в различных областях науки, таких, как фольклор, язык, история, этнография и др., также серьезно занимался письменной литературой, издавал книги, публиковал статьи в различных газетах и журналах. Можно смело утверждать, что научный аспект периода возрождения национальной ирако-туркменской литературы связан с именем Ата Тарзибаши.

Исследователь, обладавший глубоким знанием арабского и тюркского языков, благодаря умению работать со слогами тазкира, джунг, разнообразными литературными источниками, архивными документами, не только собрал и обобщил написанные в разные периоды произведения, относящиеся к иракско-туркманской литературе, но и изучил эти литературные образцы с научно-теоретической точки зрения. Благодаря этой деятельности Ата-бек был признан выдающимся ученым не только среди иракских туркмен, но и среди арабских и тюркских народов. Газанфар Пашаев в статье «Ата Тарзибаши и азербайджано-иракско-туркманские литературно-научные связи», опубликованной в газете «Адабийят» в 2015 году, пишет: «наша литература, приговоренная к смерти в первой половине XX века (после британской оккупации Ирака), вновь возродилась во второй половине XX века благодаря Ата Тарзибаши. Благодаря великолепным трудам и личному примеру великого ученого на иракско-туркменских землях выросло несколько поколений фольклористов и литературоведов. Можно без колебаний сказать, что Ата Тарзибаши создал школу в области фольклористики и литературоведения» (Paşayev, IX cild. 2018: 240-241). Основанная Ата-беком школа в области литературоведения до сих пор работает над изучением ирако-туркменской литературы. Представители этой школы придерживаются линии, проведенной Тарзибаши в науке, и ведут свои исследования в этом направлении.

Степень исследованности проблемы. Вопросы теории литературы, в целом социальных и гуманитарных наук в истории киркукских туркманов были объектом внимания многих историков и теоретиков литературы, исследователей проблем языкознания. Среди них стоит

выделить турецких ученых, это Неджат Кевсероглу (Kevseroğlu, 2016; Kevseroğlu, 2018), Мустафа Зия и Шемседдин Кузечи (Ziya Mustafa, Kuzeçi Şemsettin, 2018), Эльшад Хурмузлу (Hürmüzlü, 2018), которые подробно анализировали вклад Ата Тарзибаши в гуманитарные отрасли науки Ирака и всего тюркского мира. Азербайджанские исследователи на протяжении последнего столетия проявляли постоянный интерес к творчеству иракских туркманов. Это – Казанфар Пашаев (Paşayev, 2012; Paşayev, 2018; Paşayev, 2019; Paşayev, 2022), Ширинdил Алышанлы (Alışanlı, 2012), Алияр Сафарли (Səfərli, 2014), и другие, которые анализировали не только творческое наследие, но и литературоведческие традиции киркукского народа в целом.

Вместе с тем новые находки следов творчества Ата Тарзибаши в архивных материалах, современная концепция истории литературоведения дает возможность заново пересмотреть вклад этого великого мыслителя в мировую науку.

Цель данной статьи – определить вклад Ата Тарзибаши на основе системного рассмотрения имеющихся материалов о его творчестве в развитие литературоведческой науки тюркских народов, выявить творческие особенности заслуг этого мыслителя.

Методы исследования связаны с монографическим подходом в анализе имеющейся научной литературы, а также произведений самого автора.

Основное содержание.

Публикация произведений Ата Тарзибаши.

Иракско-туркменская литература считается отраслью азербайджанской литературы. Сам Ата-бек неоднократно высказывал свои взгляды об этом в различных произведениях и приводил здесь множество примеров сходства из устной народной литературы. Ата Тарзибаши удалось пролить свет не только на литературное наследие Физули, но и на ряд моментов, связанных с его жизнью. Не случайно мысль о том, что Физули впервые родился в Кяркуке, принадлежит Ата-беку. В данной статье мы попытались изучить литературно-теоретические взгляды Ата Тарзибаши. Именно Ата-бек тал систематически и на научной основе изучать иракско-туркменскую литературу.

До Ата Тарзибаши в ирако-туркменском литературоведении проводились определенные исследования, в основном связанные с фольклором, собирались и публиковались новые образцы устной народной литературы. Впервые с именем Моллы Сабира связывают сбор и издание произведений киркукских поэтов и народных песен, бытовавших на народном языке. «Киркук Большой Хафиз Молла Мехмет оглы Молла Сабир (Киркук, 1833-1961) – первый автор и исследователь, собравший образцы общественной жизни и культуры Киркука» (Molla Sabir, 2019: 38).

Хотя он не опубликовал собранные им произведения всех поэтов Киркука, он смог напечатать трехтомник под названием «Мунтахаб Хойратлари Киркука». Не умаляя значения этой книги, с большим трудом подготовленной Моллой Сабиром, следует отметить, что, хотя в коллекции киркукских хойратов проведенная научно-исследовательская работа не очень обширна, однако здесь исследователи выдвинули ряд интересных научно-теоретических идей с использованием работ Моллы Сабира. В «Предисловии», написанном директором Этнографического музея Турции Хамидом Зубейром Гоша Ай к книге «Киркук Мюнтахаб Хойратлари», приведена точка зрения В. Радлова о том, что «хойрат-хойрад» употребляется в значении «крестьянин». и «грубый», а на самом деле происходит от греческого слова «хойратус». Автор возражает против такого толкования и выдвигает мысль, что «слово *хойрад* имеет тюркское происхождение» (Paşayev, 2012: 107).

Произведение «Киркук мунтахаб хойратлари» было достаточно широко исследовано в XX веке. В целом на эту работу ссылалось подавляющее большинство ученых, проводивших исследования Киркук-Хойратов. Среди этих исследователей лидирует Ата Тарзибаши. Ученый Молла Сабир неоднократно ссылался на эту ценную работу и сумел привлечь к всестороннему изучению «Киркук мунтахаб ойратлари».

В трехтомнике «Хойрат ве манилари» Ата Тарзибаши не только привел примеры хойратов и мани (жанров устного народного творчества), но и исследовал их жанровые особенности, структуру и поэтические формы. Хотя Ата-бек, наряду с хойратом и мани, вел научно-исследовательскую работу по пословицам, анекдотам, народным песням, эпосам и другим жанрам устной народной литературы, основу его литературно-теоретических взглядов составляет иракско-туркменская письменная литература. «Опыт показывает, что теоретическое учение трудно установить, если оно не совпадает с логикой внутренней закономерности развития каждой национальной литературной мысли» (Alışanlı, 2013: 51). Этот фактор чувствуется и в теоретических воззрениях Ата Тарзибаши, глубоко знакомого с историей и закономерностями развития иракско-туркменской литературы. В 1964 году он писал в своей статье «О новой поэме», опубликованной в журнале «Кардашлык»: «Следует считать национальным

долгом, чтобы мы, турки, помимо аруза, продолжали привязываться к слогу, который является нашим национальным достоянием» (Ziya Mustafa, 2018: 216). Если обратиться к иракско-туркманской литературе, то можно увидеть, насколько был прав выдающийся ученый. Хотя в тюркоязычной литературе, созданной на территории Ирака, можно встретить все три вида поэзии, число поэтов, пишущих силлабическим стихом и следующих стилю народной поэзии, больше: «…в силлабических поэмах упоминаются история, села и города, выдающиеся личности, традиции, этнография, общественная жизнь, природа, животный и растительный мир туркманского народа, роковые беды и народные страдания» (Paşayev, 2022: 345-346).

Произведения Ата-бека, изданные как при жизни, так и после его смерти, имеют особое значение в плане изучения иракско-туркманской литературы и фольклора. В его издания входят 13 томов «Поэты Киркука», 3 тома «Поэты Эрбиля», сборники «История прессы Киркука», «Счастье приключений», «Туркман Кашкулу», «Шейх Реза Киркука и турецкие стихи» и др. Хотя его труды большей частью связаны с историей литературы, в каждом из них можно найти теоретико-литературные взгляды и обобщения. Сюда же можно добавить его исследовательские работы по устному народному творчеству. Ата-бек не только собирал и публиковал фольклорные образцы, но и изучал их теоретически и исторически. Его «Восток и тюрки», «Погода Киркука», «Старые слова Киркука», «Хойраты Киркука и Мани» и др. произведения относятся к разряду подобных произведений. Вообще Ата Тарзибаши предпочитал изучать историю литературы, параллельно проводя теоретические обобщения. Это видно в каждой его работе. Помимо написанных им книг, большую роль в литературно-теоретическом воззрении на иракско-туркманскую литературу, сыграли и сотни его статей, составившие целую концепцию. Помимо Ирака, статьи Ата-бека публиковались во многих научных журналах, издаваемых в различных арабских странах, а также в Турции и Азербайджане. Первая масштабная монография об Ата Тарзибаши вышла в свет в Баку в 2016 году под авторством профессора Газанфара Пашаева и называется «Фольклорная деятельность Ата Тарзибаши» (Paşayev, 2022).

Подход к литературоведческой проблематике.

В литературно-теоретических собраниях Ата-бека главной линией является национальная идентичность. Ширидил Алышанлы пишет, что «помимо таких общих качеств, как научность, литературоведение является еще и проявлением национального духа. Как в художественном, так и в теоретическом мышлении нет идей, не имеющих национального содержания» (Alışanlı, 2013: 51). Ата-бек в своих литературоведческих трудах на первый план выдвигает национальные ценности. Ата Тарзибаши приветствует предпочтение туркменскими поэтами слога *везни*. Своими исследованиями он доказывает, что и арузский стиль стихосложения, и вольная поэзия чужды тюркскому народу: «Диванные поэты, которые в прошлом принижали художественную ценность этого стиха, с большим вниманием работали над стилем аруз, считающимся нам чуждым. И народные поэты никогда не могли удержаться от употребления слога *хеджа*» (Ziya Mustafa, 2018: 107). Это одна из причин, по которой ученый сначала не воспринял вольную поэзию и называл ее «произвольным слогом». В качестве другой причины он называет несовместимость вольного стиха с хеджа и музыкальной гармонией. «Вольная поэзия – незначительная задача, в отличие от истинной поэзии, и только интеллигенция, не имеющая врожденного таланта, легко может справиться с ней. В этом роде поэзии, хотя здесь рифма изредка и показывается, красивые слова не оформляются в прозаическую форму, не придается значения ритму и музыкальной гармонии» (Ziya Mustafa, 2018: 174). В другой статье он пишет: «Если сравнить вольную поэму с куском войлока, подложенным под седло, то это ни седло, достойное коня, ни узда, подходящая для осла» (Ziya Mustafa, 2018: 217).

В последующие периоды научного творчества Ата Тарзибаши мы можем проследить определенное изменение его представлений о свободной поэзии. Профессор Газанфар Пашаев в первом томе «Антологии иракско-туркменской поэзии» пишет, что после знакомства Ата Тарзибаши со стихами Абдулхалига Баятлы он так восхитился творчеством последнего, что в корне поменял свои представления о вольной поэзии (Paşayev, 2019: 29). Высокая оценка Ата Тарзибаши творчества Абдулхалига Баятлы нашла отражение в 13-томной книге ученого «Поэты Киркука». Ата-бек пишет: «Его живые и привлекательные стихи-манзума, написанные простым и своеобразным языком, с первого раза приятно воспринимаются читающим. Мы были свидетелями того, как он, читая свои стихи, своей жестикуляцией и интонацией голоса волновал и трогал чувства молодежи. Баятлы – художник, умеющий выбирать свои произведения по времени и месту» (Ata Terzibaşı, 2013б: 217).

Таким образом, Ата-бей был в постоянном творческом поиске, внимательно следил за развитием современной ему поэзии. Следует считать само собой разумеющимся, что мысли и идеи по любому вопросу меняются. Каждое открытие ученого, посвятившего более 60 лет своей жизни научным исследованиям, приводит его к определенным выводам. Учитывая, что литература постоянно меняется и обновляется, любое изменение мнения в этой области завершается новыми творческими поисками. К каждому литературному образцу или литературному событию Ата Тарзибаши подходит не как рядовой читатель, а как исследователь, обладающий глубокими знаниями в этой области и внесший системный научный взгляд в иракско-туркменскую литературу.

Любой, кто знаком с 13-томной антологией «Поэты Киркука» и 3-томным изданием «Поэты Эрбиля», подтвердит, что вышеуказанная точка зрения обоснована. Обычно такого рода антологии относятся к истории литературы. Авторы антологии отбирают и систематизируют произведения художников слова по определенным периодам и довольствуются тем, что представляют образцы их творчества. Эти два произведения Ата-бека относятся к истории литературы. Сам автор в «Предисловии» к «Поэтам Киркука» пишет, что, написав эту работу, мы сделали первый шаг к подготовке истории иракско-туркменской литературы в будущем (Ata Terzibaşı, 2013a: 11). Однако было бы неправильно связывать киркукских поэтов или эрбильских поэтов только с историей литературы или представлять ее таким образом. Ведь знакомясь с обоими сборниками, мы становимся свидетелями литературно-теоретических идей также и Ата Тарзибаши. В некоторых случаях автор подходит к творчеству любого художника как критик, даже не колеблясь. Ата Тарзибаши представляет образцы произведений художников, включенных им в книгу «Киркукские поэты», а также их жизнь и творчество. Ученый не случайно включил эти образцы в свою работу. Он определял жанр и структуру каждого стихотворения, отмечал, в каком времени написаны стихи, написанные эрузом, а в некоторых случаях обнаруживал различные огрехи и доносил их до читателя. Например, в первом томе «Киркукских поэтов» Мустафа Бадри представляет газель, которая начинается со стиха «Ey şəm-i ruhun əncümənarayi qiyamət», и показывает, что в пятом бейте слог нарушается (Ata Terzibaşı, 2013a: 54). Или, к примеру, он выдвинул предположение, что на газель Сейида Махмуда Орфи было написано подражание поэтом по имени Рандзури, и здесь также нарушена рифма:

"Sevibdir şəhr-i Kərkük içrə könlüm bir xuramanı,
Ki bir naz ilə viran eylər Bağdad-u Basranı".

Это можно исправить несколькими способами: 1. Кто разрушит Багдад-у-Басру поцелуем (Ki bir naz ilə viranə edər Bağdad-u Basranı), 2. Кто разрушит Багдад-у-Басру поцелуем (Ki bir nazla viran eylər həman/qamu Bağdad-u Basranı..) 3. Если читать как «эйлер» (Eylər), «эйилер» (eyilər), ударение будет правильным» (Ata Terzibaşı, 2013a: 104). В «Поэтах Киркука» Ата-бека такие заметки встречаются неоднократно. Это еще раз доказывает, насколько тщательно ученый работал над исследуемым материалом. Подход Ата Тарзибаши как литературоведа больше проявляется в стихотворениях, написанных стихом *аруз*. Это свидетельствует о глубоком знакомстве ученого с классической литературой и тонкостями арузской поэзии. Ершад Хурмузли в своей статье «Мастер Ата Тарзибаши... если дважды позвонить в колокол!» вспоминает случай и пишет: «при переводе произведения Йылмаз Озтуна «Гутадгу билик», написанный во времена Караханидов», я сделал ошибку и написал, что предложение написано эрузом «fa'ülün fa'ülün fa'ülün fail». Это не ускользнуло от внимания Ата Тарзибаши, который отметил, что фактически использован эруз «fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül» (Hürmüzlü, 2018: 18). Тот факт, что он знаком с тонкостями поэзии эруз и изучает классическую поэзию как эрузист, является подтверждением того, насколько глубоко ученый знаком с этой областью поэзии.

Литературно-теоретические идеи Ата Тарзибаши можно обобщить и разделить на три группы:

1. Литературно-теоретические идеи о наследии Физули.

2. Литературно-теоретические взгляды на классическую литературу.

3. Литературно-теоретические взгляды на современную иракско-туркманскую литературу.

Подход ученого к творчеству Мухаммада Физули, несомненно, находится в рамках традиций классической поэзии. Вместе с тем особое место в литературной деятельности Ата Тарзибаши занимают его внимание к наследию Физули и проводимые им на протяжении многих лет научно-исследовательские работы в отношении наследия гениального азербайджанского поэта, родившегося в Ираке. Он изучил множество вопросов, начиная от проблемы места рождения Физули до значений слов, используемых в его стихах, и успел написать в этом направлении десятки статей и книгу. Правда, мы не можем представить труд под названием «Перевод книги Физули «Иджмали Эшк» как книгу, содержащую

литературно-теоретические взгляды Тарзибаши. Это, скорее всего, антология произведений и идей Физули, систематизированная особым образом. Этот персидский трактат, который в основном известен как «Хусну Эшк» и «Саххату Мераз», был переведен Сулейманом муфтием-беем из Киркука в 1316 г. по мусульманскому календарю (в 1898 г.) под названием «Иджмали Эшк». Ата Тарзибаши «написал общую оценку произведению и подробно представил читателям жизнь переводчика и суть перевода, тематику книги» (Kevseroğlu, 2018: 50). Статьи, написанные Тарзибаши о Физули, относятся как к литературной историографии, так и к теории литературы.

Ата-бек не только объясняет слова и фразы, используемые в газелях Физули, но и вовлекает эти газели в теоретические исследования. Так, он, не колеблясь, указывает на ошибки, допущенные другими учеными, писавшими о Физули. В своей статье «Ошибки в интерпретации Тарланом двух газелей Физули» автор отмечает, что профессор Али Нихат Тарлан допустил здесь определенные ошибки. По мнению Ата-бека, использование Тарланом слова «образ» у Физули вместо слова «губы» во втором стихе газели, начинающейся со стиха «Я снова влюбился в свежую, сияющую красоту», противоречит правилам стихотворения, а также наносит ущерб смыслу газели (Kevseroğlu, 2016: 158). В целом Ата Тарзибаши считает эту газель Физули стилем *мувашшах* и пишет, что произведение посвящено некоему сапожнику. Ученый также упоминает эту газель в своей статье «Литературная переписка и газель Физули» и пишет в письме азербайджанскому ученому профессору Мирзаге Гулузаде о своих претензиях. Хотя Мирзага Гулузаде отвечал ему, что это поэма о мирской любви, Тарзибаши с этим не согласен и настаивает на том, что Физули посвятил эту газель своему другу-башмачнику. Кроме того, спорны употребленные в стихотворении слова «аль» - «рука» и «взирать» - «видеть» (“al”-“əl” və “bax”-“gör”). Из текста писем видно, что Ата Тарзибаши утверждает, что в стихотворении используются слова «рука» и «взгляд», и таким образом газель понимается более правильно.

Статьи Ата Тарзибаши «Неопубликованное слово Физули», «Об одной рукописи Физули», «Заметки о языке Физули», «Событие лунного затмения и бейт Физули» и др. показывают, насколько глубоко ученый сумел с литературно-теоретической точки зрения исследовать наследие Физули. Ата-бек в своих статьях по классической литературе часто приводит примеры из произведений Физули, привлекая к своим исследованиям газели гениального поэта.

Ата Тарзибаши также проделал важную работу по поиску, публикации и литературно-теоретическому исследованию тех стихов Физули, которые до сих пор были неизвестны публике. Он не только опубликовал найденные стихи, но и внес свой вклад в их изучение, потратив много сил на их анализ.

Ата Тарзибаши – авторитетный исследователь классической литературы. Он является автором как биографических, так и научно-теоретических работ о представителях диванной литературы. Его совершенное знание арабского языка позволило провести достаточно глубокие научные исследования классического периода литературы. «*Товрийе* в литературном искусстве», «Искусство издания *ляффу* в литературе», «Поэзия *мувашшах* в нашей литературе», «Термин *доври-гамер* в классической поэзии», «Поэтическая концепция Фаиза», «*Касида* Новрузиййе Фаиза от Киркук и ее толкование» и др. статьи подтверждают становление Ата-бея в качестве ученого-теоретика. Тарзибаши не только изучает отдельные литературные произведения с теоретической точки зрения, но и затрагивает термины классической поэзии, раскрывает их содержание и особенности. Большой интерес в этом отношении представляет его статья «Поэзия мувашшах в нашей литературе». Здесь автор ссылается на статью «Литература Месопотамии» иракского ученого профессора Тахи Бакира и пишет, что эта форма поэзии существовала у древних шумеров и позже распространилась на другие области (Ziya Mustafa, 2018: 53). Ата-бек также особо подчеркивает, что проф. Бакир смешивает аллитерацию с поэзией мувашшах. В статье читаем: «Но есть еще и тот факт, что мастер слова Таха Бакир перепутал два художественных термина, приняв это искусство за известный на Западе акростих или аллитерацию. Искусство аллитерации есть вид искусства, отдельный от акростиха, т. е. мувашшах, и относится к украшению стихов избранными словами, ласкающих слух, подобно музыке» (Ziya Mustafa, 2018: 54). По мнению Ата-бека, первый образец мувашшах в восточной литературе создал Мухаммад Физули (Ziya Mustafa, 2018: 51). Помимо Физули, Ата Тарзибаши приводит примеры из произведений Хамида, Ахмеда Фаиза, Абдуллы Сафи, Мустафы Салима, формируя целостное представление о поэме.

Ата Тарзибаши четко определил место поэтической формы в арабской литературе. Туркманский ученый пишет, что поэзия *мувашшах* – это арабское слово, которое позже использовалось как литературный термин. Этот термин не имеет

ничего общего со специфическим андалузским языком в арабской литературе. Арабские поэты писали сложные стихи под влиянием Физули (Ziya Mustafa, 2018: 54).

Ата-бек, анализируя арабскую литературу в своей статье «*Товрийе* в литературном искусстве» и пишет: «Товрийе – это искусство, доставшееся нам от арабов с точки зрения истории литературы. Первый образец создал известный арабский поэт Мутанаббих. Существует четыре вида этого искусства: *мубайян, муджарад, мурешшах* и *мухайя*» (Ziya Mustafa, 2018: 47). Для сравнения отметим, что в азербайджанском литературоведении выделяют четыре типа товрийе. Проф. Алияр Сафарли в «Словаре диванной литературы» (Səfərli, 2014: 209) упоминает мубайянский (раскрытый), абстрактный (одиночный, отдельный, единственный), мурешшахский (образованный) и мухайи (подготовленный) типы товрийе, подобные указанным Ата-беком. В статье Ата-бека товрийе объясняется на примерах из произведений туркманских поэтов. На примере приведенных газелей Алима Физули, Моллы Садыка, Шейха Баки, Шейха Рзы он определяет место и роль товрийе в классической литературе.

Своими ценными мыслями о взаимодействии науки и поэзии Ата Тарзибаши делится с читателями в статье «Товрийе от литературного искусства». Ученый пишет: «Молодые люди, не знающие науки поэзии, не должны писать красивых стихов, а должны сначала изучить эту науку по источникам, и лишь затем реализовать свои литературные идеи» (Ziya Mustafa, 2018: 47).

Ата-бек, всесторонне исследуя классическую иракско-туркменскую литературу, привнес в мир науки идеи и новшества, которые до него практически не исследовались. До Тарзибаши туркманские ученые считали представителями литературы только лиц, родившихся в Ираке и принадлежащих к огузским тюркам. Однако Ата-бек стал изучать поэтов, как представителей иракско-туркманской литературы и которые были туркманами, но не родились в Ираке. К представителям иракско-туркманской литературы он отнес Абдулгадира Марагайи, Гази Бурханеддина и Джаханшаха Хакики. Действительно, логично изучать этих азербайджанских поэтов как представителей туркманской литературы, в первую очередь хотя бы потому, что иракско-туркманская литература является частью азербайджанской литературы. Если литературу не изучать целостно и системно, то невозможно будет получить правильный результат и сделать соответствующие выводы. Также следует изучать и преподавать всю литературу, зародившуюся на Кавказе, в Восточной Анатолии, южнее реки Араз, где проживают туркманы. Именно с этой точки зрения Ата Тарзибаши подошел к анализу классической иракско-туркманской литературы в целом, систематически исследовал литературные процессы и поэтов, участвовавших в этом процессе.

Выводы.

Обобщая вышеизложенное, можно прийти к выводу, что Ата Тарзибаши глубоко проанализировал иракско-туркманскую литературу большого периода и ареала, подойдя к этому с научной точки зрения, определил особенности развития, своеобразие этой отрасли, ка неотъемлемой части азербайджанской литературы. Было определено то влияние, которое оказала литература и язык восточных народов на нее, в итоге были окончательно определены роль и место ее в общем литературном процессе деятельности видных ее представителей. Литературно-теоретические дискуссии и выводы Ата-бека пролили научный свет на характер и содержание тюркоязычной литературы, возникшей и развивавшейся в Месопотамии, и открыли новую страницу в иракско-туркменском литературоведении.

Можно сказать, что труды ученого, посвятившего почти всю свою жизнь научной деятельности, сыграли большую роль в признании роли иракско-туркманской литературы в общелитературном мировом процессе. Не случайно сегодня статьи ученого публикуются в научных журналах разных стран, а его деятельность исследуется отдельными учеными. Поскольку Ата Тарзибаши занимался исследованиями в нескольких областях гуманитарных знаний, его достижения считаются более доказательными и логичными. Знакомство с языком, фольклором и традициями иракских туркмен дало возможность ученому изучить письменную литературу, созданную под влиянием устной народной литературы. Ата Тарзибаши не обошел вниманием и географическую среду, природные условия, в которых находится его народ. В подавляющем большинстве своих произведений он всегда учитывал тот факт, что иракские туркманы и азербайджанцы – это один и тот же народ, но переселившиеся на территорию Ирака тюрки в определенные периоды истории жили в окружении арабов и курдов, а влияние этих народов на туркманский язык и литературу несомненно. Благодаря глубокому знанию арабского языка сравнительное изучение классической литературы открывало перед Ата-беком широкие возможности в этом направлении.

Литературно-теоретические взгляды Ата Тарзибаши на иракско-туркманскую письменную

литературу создали условия для изучения этой литературы не только с точки зрения истории, но и на основе теоретических научных положений, определенной концептуальной базы. Сегодня на основе идей и выводов Ата Тарзибаши изучаются жанровые и предметные характеристики иракско-туркманской литературы разных периодов. Новшеств, которые привнес в науку Ата-бек, достаточно. Именно поэтому изучение сферы его деятельности является важным и значимым не только для истории и теории иракско-туркманской литературы, но и всей азербайджанской литературы в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ata Terzibaşı. Kerkük şairleri. 13 cilddə, I cild, İstanbul: Ötüken, 2013, 454 s.
2. Ata Terzibaşı. Kerkük şairleri. 13 cilddə, XII cild, İstanbul: Ötüken, 2013. 424 s.
3. Kevseroğlu Necat. Fuzuli hakkında yazılar. İstanbul, Şenyıldız, 2016, 224 s.
4. Necat Kevseroğlu. Ata Terzibaşı. Hayatı ve eserleri. Ankara, Vadi Grafik, 2018. 72 s.
5. Paşayev Qəzənfər. Seçilmiş əsərlər. 12 cilddə. III cild. Bakı: Təhsil, 2012. 512 s.
6. Paşayev Qəzənfər. Seçilmiş əsərlər. 12 cilddə. IX cild. Bakı, Təhsil, 2018, 480 s.
7. Paşayev Qəzənfər. İraq-türkman poeziya antologiyası. 2 cilddə, I cild, Bakı: Elm və Təhsil, 2019. 464 s.
8. Paşayev Qəzənfər. Seçilmiş əsərlər. 12 cilddə. XI cild. Bakı: Təhsil, 2022. 600 s.
9. Hürmüzlü Erşad. "Ustad Əta Tərzibaşı... Zəngi iki dəfə çalsanız". "Qardaşlıq" dərgisi, 2018: say 23, s. 18
10. Sabir Molla Mehmed oğlu. "Kərkük müntəxab xoyratları". "Qardaşlıq" dərgisi, 2018: say 93, s. 38
11. Ziya Mustafa, Kuzeçi Şemsettin. Ata Terzibaşının edebi makaleleri. Ankara: Vadi Grafik, 2018. 220 s.
12. Alışanlı Şirindil. Ədəbi-nəzəri fikrin tarixiliyi və müasirliyi. Bakı: "Elm", 2013. 400 s.
13. Səfərli Əliyar. Divan ədəbiyyatı sözlüyü. Bakı: Elm və Təhsil. 2014, 488 s.

REFERENCES

1. Ata Terzibaşı. Kerkük şairleri [Kirkuk poets]. 13 cilddə, I cild, İstanbul: Ötüken, 2013, 454 s. [in Turkish]
2. Ata Terzibaşı. Kerkük şairleri [Kirkuk poets]. 13 cilddə, XII cild, İstanbul: Ötüken, 2013. 424 s. [in Turkish]
3. Kevseroğlu Necat. Fuzuli hakkında yazılar [Articles about Fuzuli]. İstanbul, Şenyıldız, 2016, 224 s. [in Turkish]
4. Necat Kevseroğlu. Ata Terzibaşı. Hayatı ve eserleri [Ata Terzibashi. His life and works]. Ankara, Vadi Grafik, 2018. 72 s. [in Turkish]
5. Paşayev Qəzənfər. Seçilmiş əsərlər [Selected works]. 12 cilddə. III cild. Bakı: Təhsil, 2012. 512 s. (in Azerbaijani)
6. Paşayev Qəzənfər. İraq-türkman poeziya antologiyası [Iraqi-Turkmen poetry anthology]. 2 cilddə, I cild, Bakı: Elm və Təhsil, 2019. 464 s. [in Azerbaijani]
7. Paşayev Qəzənfər. Seçilmiş əsərlər [Selected works]. 12 cilddə. IX cild. Bakı, Təhsil, 2018, 480 s. [in Azerbaijani]
8. Paşayev Qəzənfər. Seçilmiş əsərlər [Selected works]. 12 cilddə. XI cild. Bakı: Təhsil, 2022. 600 s. [in Azerbaijani]
9. Hürmüzlü Erşad. "Ustad Əta Tərzibaşı... Zəngi iki dəfə çalsanız" ["Master Ata Tarzibashi... If you ring the bell twice".]. "Qardaşlıq" dərgisi, 2018, say 23, s.18 [in Turkish]
10. Sabir Molla Mehmed oğlu. "Kərkük müntəxab xoyratları" ["Kirkuk Choirs of Choyrats".]. "Qardaşlıq" dərgisi, 2019, say 93, s. 38 [in Turkish]
11. Ziya Mustafa, Kuzeçi Şemsettin. Ata Terzibaşının edebi makaleleri [Ata Terzibashi's literary articles]. Ankara: Vadi Grafik, 2018. 220 s. [in Turkish]
12. Alışanlı Şirindil. Ədəbi-nəzəri fikrin tarixiliyi və müasirliyi [Historicity and modernity of literary-theoretical thought]. Bakı: "Elm", 2013. 400 s. [in Azerbaijani]
14. Səfərli Əliyar. Divan ədəbiyyatı sözlüyü [Historicity and modernity of literary-theoretical thought]. Bakı: Elm və Təhsil. 2014, 488 s. [in Azerbaijani]

УДК 811.161.2:378.14:659
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-33

Інна ЛИНЧАК,
orcid.org/0000-0002-2756-6739
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки
Навчально-наукового центру «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) Lunchakinna@ukr.net

ДРУКОВАНИЙ РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ НА ЗАНЯТТІ УМІ

У статті представлено алгоритм роботи з друкованим рекламним текстом на занятті української мови як іноземної (початковий етап).

Автор окреслює змістове наповнення понять «рекламний текст», «друкований рекламний текст», «креолізовний рекламний текст», «каталог рекламної продукції» і пропонує прийоми роботи з каталогом товарів супермаркету для удосконалення різноманітних навичок іноземних студентів у контексті методики навчання мови.

Каталог рекламної продукції – це жанр друкованої реклами й типовий креолізований текст, в якому вербальні й ілюстративно-візуальні компоненти становлять єдине ціле. За особливостями структури каталог представляє собою рекламну поліграфію у формі книги або альбому, в якому у визначеному порядку міститься перелік доступних позицій певної компанії (продукти, товари, послуги) з їх зображенням, детальним описом і ціною.

Основними лінгвометодичними характеристиками, що дозволяють розглядати цей жанр в якості додаткового навчального ресурсу на занятті УМІ, є: 1) простота, поширеність і доступність матеріалу; 2) лаконічність викладеної інформації, що супроводжується зображенням; 3) опора на загальновідомі й часто вживані реалії повсякденного життя (у каталозі широко представлені назви продуктів харчування, промислових товарів, одиниць вимірювання, грошових одиниць тощо); 4) актуальність рекламованих позицій, яка підвищує інтерес, студентську мотивацію при вивченні мови.

Прийоми роботи з каталогом товарів супермаркету на занятті української мови з іноземцями можуть бути різноманітними. У нижченаведеній статті автор розробляє низку навчальних завдань для побудови підсумкового уроку-узагальнення, що має на меті повторити, закріпити уже сформовані упродовж першого року навчання лексичні, граматичні навички, удосконалити усне розмовне мовлення.

У результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що робота з рекламним каталогом задля вирішення комунікативних і власне мовних методичних задач в іншомовній аудиторії потребує продуманого підходу зі сторони викладача. Йдеться про аналіз, відбір, систематизацію наявного в каталозі мовного матеріалу, побудову різноманітних навчальних завдань задля досягнення конкретних лінгводидактичних цілей на занятті зі студентами-інофонами певного рівня знань.

Ключові слова: *рекламний текст, каталог рекламної продукції, українська мова як іноземна, початковий етап, лінгводидактика.*

Inna LYNCHAK,
orcid.org/0000-0002-2756-6739
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training
Educational and Scientific Center "Institute of Biology and Medicine"
of Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) Lunchakinna@ukr.net

PRINTED ADVERTISING TEXT AT THE LESSON OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The article presents an algorithm for working with printed advertising text at the lesson of Ukrainian as a foreign language (beginner level).

The author outlines the content of the concepts of «advertising text», «printed advertising text», «creolized advertising text», «catalogue of advertising products» and offers methods of working with a supermarket catalogue of products to improve various skills of foreign students in the context of language teaching methods.

The catalogue of advertising products is a kind of printed advertising and a typical creolized text, in which verbal and illustrative-visual components form a whole unity. According to the peculiarities of the structure, the catalogue is an advertising printed press in the form of a book or album, which in a certain order contains a list of available positions of a certain company (products, goods, services) with their image, detailed description and price.

The main linguistic and methodological characteristics that allow us to consider this genre as an additional educational resource in the classroom of UMI are: 1) simplicity, prevalence and accessibility of materials; 2) conciseness of the information presented, accompanied by an image; 3) reliance on well-known and frequently used realities of everyday life (the catalogue widely presents the names of food products, industrial goods, units of measurement, monetary units etc.); 4) relevance of the advertised positions, which increases both interest and students' motivation in language learning.

The methods of working with a supermarket catalogue at the Ukrainian language class with foreigners can be diverse. In the article below, the author develops a number of educational tasks for the construction of the final lesson-summary, which aims to revise and consolidate the lexical and grammatical skills already formed during the first year of study, to improve oral speaking.

As a result of the study, we come to the conclusion that working with an advertising catalogue to complete communicative and linguistic methodological tasks in a foreign language classroom requires a thoughtful approach from the teacher. It is about analysis, selection, systematization of language material available in a catalogue, construction of various educational tasks to achieve specific linguodidactic goals in the classroom with students of a certain level of knowledge.

Key words: *advertising text, catalogue of advertising products, Ukrainian as a foreign language, beginner level, linguodidactics.*

Постановка проблеми. Викладачі іноземних мов (і української мови як іноземної зокрема) перебувають у постійному пошуку нових і цікавих лінгводидактичних матеріалів. На цьому шляху значні можливості для використання в навчальному процесі дають тексти реклами, що стала невід'ємною складовою повсякденного життя, оточуючи нас скрізь: вдома (при перегляді телебачення й використанні гаджетів, читанні друкованої преси та ін.), на вулиці (зовнішня реклама різного типу – банери, щити, вивіски, плакати, реклама на транспортних засобах та ін.), у магазинах та в інших організаціях й установах (каталоги, проспекти, прес-релізи, буклети, сувенірні рекламні вироби та ін.), у громадському транспорті (відео- й аудіореклама, листівки, наклейки та ін.) тощо.

Аналіз досліджень. Жанри рекламної продукції є різноманітними, їх вивченням займаються насамперед фахівці з теорії комунікації, видавничо-поліграфічної діяльності, рекламознавці, маркетологи, дизайнери, психологи, лінгвісти та ін. Як правило, розглядаються особливості конструювання, функціонування реклами, способи впливу на реципієнта. Проте доцільність використання рекламних матеріалів на заняттях у середовищі іномовців з метою інтенсифікації процесу вивчення іноземної мови дозволяє стверджувати, що рекламні тексти заслуговують на увагу і лінгводидактів.

Так, у методиці викладання української мови як іноземної наявна низка робіт із згаданої проблематики. Аліна Гадомська (Ісаєнко) аналізує креолізовані рекламні тексти як засіб мовленнєвої адаптації інокомунікантів при оволодінні нерідною мовою (Ісаєнко, 2013: 232-240); окреслює механізм складання портфоліо рекламного тексту в контексті особливостей навчання української мови як іноземної (Гадомська, 2014: 36-44); розглядає проблему лінгвометодичної класифікації креолізованих текстів реклами як автентичних, які використовуються на занятті в іншомовній аудиторії (Гадомська, 2015: 158-169). Вікторія Овдіюк досліджує соціокультурний потенціал українськомовного рекламного тексту як навчального матеріалу для іноземців (просунутий етап навчання) (Овдіюк, 2014: 234-242). Жанна Горіна зосереджує свою увагу на вирішенні питання лінгвометодичної систематизації і презентації креолізованих текстів української реклами, що використовуються на уроках з інофонами (Горіна, 2017: 142–152). Ангеліна Паращина вивчає соціальне рекламне повідомлення як важливий лінгводидактичний інструмент міжкультурної взаємодії, що налагоджує опанування новими компетентностями та набуття досвіду перебування у новому соціокультурному просторі (Паращина, 2022: 94-97).

Однак, незважаючи на викладене вище, на сьогодні в українській методиці навчання мови констатуємо брак розвідок, в яких би окреслювався механізм використання окремих жанрів рекламних текстів у процесі вивчення УМІ іноземними слухачами. Тому актуальність обраної нами теми не викликає сумніву.

Мета нашої статті – представити алгоритм роботи з друкованим рекламним текстом (на матеріалі каталогу товарів мережі супермаркетів) у студентській іншомовній аудиторії початкового рівня.

Завдання: 1) окреслити змістове наповнення понять «рекламний текст», «друкований рекламний текст», «креолізовний рекламний текст», «каталог рекламної продукції» (далі – *КРП*); 2) описати основні характеристики рекламного каталогу, проаналізувати його візуально-комунікативні ресурси, що сприяють інтенсифікації процесу навчання інофонів української мови; 3) запропонувати прийоми роботи з каталогом товарів супермаркету, розробити систему вправ і завдань для удосконалення різноманітних видів мовленнєвої діяльності іноземних студентів.

Виклад основного матеріалу.

Реклама реалізується завдяки різним засобам (шум, голос, музика, світло, колір, малюнок, піктограма, рух тощо). Однак починається вона завжди зі слова, з тексту...

Насамперед варто зазначити, що попри значну кількість ґрунтовних досліджень про текст реклами (в українському мовознавстві це роботи О. Зелінської, В. Зірки, Ю. Булик, О. Арешенкової, О. Бугайової та ін.), сучасна лінгвістика не оперує загальноприйнятим визначенням поняття «рекламний текст», оскільки домінантними при цьому вбачаються різні критерії. У нашій роботі дотримуємося позиції С. Бибик і характеризуємо текст реклами як закінчене висловлювання з визначеною формальною і змістовою структурою, що виконує роль комунікативного повідомлення з інформацією про предмет реклами, з позитивною прагматичною настановою спонукати адресата до активної дії – придбати цей товар (Бибик, 2013: 326).

Рекламні тексти залежно від способу подачі і сприйняття інформації поділяються на друковані і недруковані (аудіо-, відеореклама, сувенірна продукція тощо). Друкована реклама розрахована виключно на зорову перцепцію (читання із паперового носія) і, своєю чергою, може складатися лише із словесного компоненту або ж паралельно містити графічний контент (фотографії, рисунки та інші ілюстрації).

Ця друга категорія рекламних текстів у лінгвістиці отримала назву креолізованих, тобто таких, в яких вербальний ряд і зображення функціонують в єдиному семантичному просторі. За визначенням О.Є. Анісимової, креолізований текст – це «особливий лінгвовізуальний феномен, текст, в якому вербальний і невербальний компоненти утворюють одне візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле, що забезпечує його комплексний прагматичний вплив на адресата» (Анісимова, 2003: 71–78).

Загалом дослідники називають значимими для навчальних цілей такі особливості друкованих рекламних текстів: 1) екстралінгвістичні: а) простота, поширеність і доступність; б) лаконічність (адже часто реклама – це згорнутий до однієї фрази, девізу текст, а іноді й взагалі вербальний компонент без зв'язності й закінченості (т. зв. «телеграфний стиль»); в) опора на загальновідомі реалії (рекламовані об'єкти); 2) лінгвістичні: демонстрація живої розмовної мови; 3) лінгвометодичні: а) опора на широке коло національно-культурних мовних явищ (фразеологізми, прислів'я, стійкі словосполучення та ін.); б) представленість усього спектру фактів та одиниць мови, що дозволяє вивчати практично усі граматичні явища (Квон Сун Май, 2006: 4-5); 4) соціокультурологічні: відображені в рекламі фрагменти дійсності представляють сукупність фонових знань про національну культуру країни, мову якої вивчають, уявлень про реалії і традиції носіїв мови (Овдіюк, 2014: 235).

Усі ці ознаки роблять друковану рекламу зручним джерелом автентичного текстового матеріалу, доречного для включення в навчальний процес з метою вирішення власне лінгводидактичних (мовних, комунікативних) задач.

Каталог рекламної продукції є різновидом друкованої реклами й типовим креолізованим текстом, в якому вербальні й ілюстративно-візуальні компоненти спеціально підбираються для взаємодії один з одним. Роль фотозображення у КРП є настільки важливою для аудиторії, що лише декодування інформації з двох сторін – текстової і художньої – дає можливість отримати в якості результату єдиний концепт або смисл цього креолізованого тексту.

За особливостями структури каталог представляє собою рекламну поліграфію у формі книги або альбому, в якому у визначеному порядку (за рубриками) міститься перелік доступних позицій певної компанії: конкретних видів товарів чи послуг. З-поміж інших виробів рекламної поліграфії каталог вирізняється повним описом асортименту продукції (текст і фото дають уявлення про товар, його зовнішній вигляд, якість, ціну).

Залучення каталогу рекламної продукції (у нашому випадку – однієї із популярних українських мереж супермаркетів (наприклад, АТБ, Фора, Varus, Сільпо та ін.) в якості допоміжного засобу навчання УМІ на занятті зі студентами початкового рівня виправдане кількома причинами. Насамперед у цьому рекламному жанрі, що адресований масовому споживачу, широко представлені загальновживані реалії повсякденного життя (назви продуктів харчування, промислових товарів, одиниць міри, грошових одиниць тощо), опора на які дозволяє долати міжкультурні бар'єри при вивченні мови. По-друге, робота з подібним нестандартним автентичним матеріалом в іншомовній аудиторії стимулює формування не лише навчальних, але й позанавчальних мотивів та інтересів (бажання бути в курсі актуальних новинок через рекламу).

Прийоми роботи з каталогом товарів супермаркету на занятті з іноземцями можуть бути різноманітними. Зважаючи на те, які цілі ставить перед собою викладач на певному етапі викладання мови, КРП може використовуватися як епізодично

(для закріплення певного класу лексики, відпрацювання правильності вживання окремого граматичного явища української мови тощо), так і для побудови уроку-узагальнення.

Саме останній із двох наведених варіантів пропонуємо у нашому дослідженні. Такий урок доречно провести, скажімо, як підсумкове заняття першого/другого семестру першого року вивчення мови, адже до цього часу іноземні студенти вже мають базовий запас знань з УМІ.

Насамперед при демонстрації і врученні роздаткового матеріалу студентам можна задати низку запитань: *Що це? Де ми можемо його взяти? Яка інформація є у цьому тексті? Скільки тут сторінок?* тощо. Таким чином на підготовчому етапі налаштовуємо аудиторію на поглиблену роботу з новим нестандартним автентичним текстом.

Оскільки відпрацювання навичок читання і розуміння прочитаного в каталозі товарів супермаркету не є пріоритетними (а лише супутніми) цілями, головні завдання підсумкового заняття з КРП вбачаємо у роботі з лексикою, граматикою та усним мовленням.

Спочатку пропонуємо уважно переглянути сторінки рекламного матеріалу, щоб разом озвучити і таким чином повторити уже знайомі студентам наявні у тексті назви як окремих позицій, так і загальних категорій. Опираючись на фото і текст, акцентуємо, що це передусім продукти харчування (овочі і фрукти, хліб, крупи, спеції, риба, м'ясо, молоко, напої тощо) і промислові товари (одяг, взуття, побутова хімія, іграшки, книжки тощо). Зауважимо, що працюючи з лексикою, аналізу деталізованого опису рекламної пропозиції в каталозі не варто приділяти надмірної уваги, адже головна мета заняття полягає в закріпленні, узагальненні, систематизації набутих студентами-початківцями знань з УМІ.

Отже, переходимо до виконання вправ.

Завдання 1: *«Згадай і назви».*

Студентам упродовж 2 хв. пропонується роздивитися певну сторінку каталогу, а потім згорнути його і перелічити ті продукти, товари, які вони запам'ятали.

Цю вправу можна виконувати як усно, так і в писемній формі (за: Власова).

Завдання 2: *«Знайди мене».*

Його суть полягає в тому, що студенти мають знайти у каталозі ті рекламні пропозиції, які описані (доступно і точно) викладачем. Наприклад: 1) *«Це овоч. Він помаранчевого кольору. Він не круглий, а тонкий, довгий і твердий. У ньому багато вітаміну А. Ми завжди його купуємо, коли хочемо варити суп або борщ. Іноді готуємо з ним салат» (морква);* 2) *«Цей товар ми купуємо для ванної кімнати. Він невеликого розміру, твердий, приємно пахне. Ми миємо ним руки, іноді обличчя» (мило)* та ін.

За цією вправою можливе проведення конкурсу на звання найшвидшого студента або найспритнішої команди (якщо студентська аудиторія поділена).

Завдання 3: *«Складаємо список».*

Вказане завдання виконується в групах і націлене на складання списку товарів, які треба придбати у магазині за каталогом на певну суму (наприклад, на 500 грн) і для конкретної події (приготування обіду або вечері; похід на природу; привітання друга/подруги зі святом тощо).

Переходячи до відпрацювання граматичних норм української мови, пропонуємо почати із вправи, що дає можливість повторити категорію числа та відмінка іменника.

Завдання 4: *«Трансформація».*

Суть цього письмового завдання полягає в тому, щоб скласти 6 речень типу *«Мені подобається / подобаються ...», «Я люблю / не люблю...», «Мені треба / я хочу купити...»* з іменниками, що позначають рекламовані пропозиції в каталозі. Однак при цьому бажано використати іменники у формі числа, зворотного до того, що вказаний у рекламному друкованому тексті.

З огляду на те, що в КРП наявна цифрова інформація про вартість продукту / товару (у грн, коп.) – як першочергову, так і зі знижкою (часто у відсотках); одиниці вимірювання ваги (у г, кг, л, мл), кількість товару (у шт.) та ін., це дозволяє зупинитися на опрацюванні граматичної теми «Кількісні числівники української мови».

Завдання 5: *«Правда – неправда».*

Ця вправа-гра побудована у вигляді запитання-відповіді. Викладач пропонує студентам речення, складені за цифровою інформацію в рекламному каталозі. Іноземні слухачі мають визначити, «правдива» чи «хибна» інформація була подана викладачем, і у разі необхідності – підкорегувати її. Наприклад: 1) *«Це правда, що чоловічий шампунь «Nivea» (100 мл) коштує 168 гривень?» – «Ні, неправда. Чоловічий шампунь «Nivea» (100 мл) коштує 174 гривні 50 копійок»;* 2) *«Це правда, що 1 кг бананів коштує 41 гривню?» – «Так, правильно. 1 кг бананів коштує 41 гривню»;* 3) *«Це правда, що кава мелена «Jacobs Monarch Classico» (225 г) коштує 119 гривень?» – «Ні, неправда. Кава мелена «Jacobs Monarch Classico» (225 г) коштує 122 гривні 70 копійок»* тощо.

Після невеликої розминки ініціативу складання подібних запитань мають перейняти самі

інофони, гра переходить у формат «студент-студент».

Для ілюстрації лінгводидактичного потенціалу матеріалу рекламного каталогу в роботі з кількісними числівниками української мови пропонуємо окремі позиції з КРП супермаркету Varus (08.12.2022 – 21.12.2022).

Зауважимо, що вищенаведене завдання націлене не лише на перевірку вміння називати, вимовляти кількісні числівники української мови (що зазвичай викликає труднощі в іномовців-початківців), але й на відпрацювання правильності їх поєднання з іменниками у складі широковживаних конструкцій «кількісний числівник + *гривня, гривні, гривень (копійка, копійки, копійок*)»; «кількісний числівник + *кілограм, кілограми, кілограмів (грам, грами, грамів)*»; «кількісний числівник + *літр, літри, літрів (мілілітр, мілілітри, мілілітрів)*» тощо.

Зважаючи на те, що КРП містить акційні пропозиції, реалізація яких обмежена певними часовими межами, а отже вказівкою на конкретні дати, години, це дозволяє у рамках нашого підсумкового уроку актуалізувати також знання щодо вживання порядкових числівників української мови, назв днів тижня, місяців року.

Насамперед запитання викладача на кшталт *«Коли (в які дні) ми можемо купити в магазині АТБ рекламовані товари?»* і відповідь на нього (що вибудовується на підставі «прочитання» інформації титульної сторінки каталогу) налаштовують студентську аудиторію на ґрунтовну роботу із цим граматичним матеріалом.

З метою відпрацювання навичок усного розмовного мовлення доречно запропонувати студентам ініціювати мінідіалоги. Як приклад, можна використати певну групу рекламованих продуктів/товарів для висловлення свого комунікативного наміру придбати їх. Так, студенти за пропонованою викладачем моделлю мають спроектувати власний подібний (або відмінний) діалог (наприклад, між покупцем і консультантом, покупцем і касиром, двома друзями, що скупляються в магазині, тощо).

ПОКУПЕЦЬ: Добрий день!

КОНСУЛЬТАНТ: Добрий день!

ПОКУПЕЦЬ: Я хочу запитати вас. Я не розумію... 59 грн 99 коп... Це ціна за одне авокадо?

КОНСУЛЬТАНТ: Ні, це ціна за два авокадо. Ось тут написали «2 шт.».

ПОКУПЕЦЬ: Дякую.

ПОКУПЕЦЬ: Нема за що. На все добре.

Висновки. Отже, ми свідомі того, що наведені нами вище завдання і міркування не вичерпують, а навпаки лише окреслюють лінгводидактичний потенціал мовного матеріалу, який міститься в такому нетиповому для навчання іноземної мови жанрі друкованої реклами, як КРП. Поширеність, доступність цього тексту, простота і лаконічність викладеної в ньому словесної інформації, що супроводжується і підсилюється зображенням, актуальність рекламованих позицій, яка підвищує інтерес, студентську мотивацію, дозволяють використовувати каталог в якості додаткового навчального ресурсу на занятті УМІ. Однак робота з цим рекламним текстом задля вирішення комунікативних і власне мовних методичних задач в іншомовній аудиторії потребує продуманого підходу зі сторони викладача (аналізу, відбору, систематизації інформації, складання завдань), який керується як «якістю» наявного мовного матеріалу, так і лінгводидактичними цілями, яких прагне досягнути при його застосуванні на занятті зі студентами-інофонами певного рівня знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов): учебное пособие. М.: Академия, 2003. 128 с.

2. Бибик С.П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. 589 с.

3. Власова Н.О. 7 приемов применения привычных вещей («реалии») в качестве методических средств на занятиях по русскому языку как иностранному. URL: https://www.eduneo.ru/7-priemov-primeneniya-privychnyx-veshhej-realii-v-kachestve-metodicheskix-sredst-na-zanyatiyax-po-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu/ -

4. Гадомська А. Лінгвометодична класифікація навчальних креолізованих текстів україномовної реклами. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* 2015. Випуск 11. С. 158–168.

5. Гадомська (Ісаєнко) А. Освітня технологія «Портфоліо рекламного тексту». *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* 2014. Випуск 10. С. 36–43.

6. Горина Ж.Д. Систематизация и презентация креолизованных текстов украинской рекламы в учебных целях. *Коммуникативные исследования*. 2017. № 3 (13). С. 142–152.

7. Ісаєнко А. Аналіз україномовних креолізованих текстів реклами в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* 2013. Випуск 8. С. 232–240.

8. Квон Сун Май. Лингвометодический потенциал рекламных текстов и его использование при обучении русскому языку иностранных учащихся. Автореф. дис. ... канд. педаг. наук : 13.00.02. Москва, 2006. 26 с.

9. Овдіюк В. Рекламний текст у курсі української мови як іноземної: соціокультурний підхід. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної.* 2014. Випуск 9. С. 234–242.

10. Паращина А. Соціальна реклама як лінгвокультурологічний інструмент вивчення української мови як іноземної. *Українська мова у світі:* Збірник матеріалів VII Міжнародної науково- практичної конференції, 4 листопада 2022 р. Львів, 2022. С. 94–97. URL: https://miok.lviv.ua/?p=22201.

REFERENCES

1. Anisimova E.E. Lingvistika teksta i mezhkul'turnaya kommunikaciya (na materiale kreolizovannyh tekstov): uchebnoe posobie [Linguistics of the text and intercultural communication (on the material of creolized texts): Textbook]. M.: Akademiya, 2003. 128 s. [in Russian].

2. Bybyk S.P. Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia [Oral literary language in Ukrainian culture of everyday life]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2013. 589 s. [in Ukrainian].

3. Vlasova N.O. 7 priemov primeneniya privychnyh veshchej («realii») v kachestve metodicheskih sredstv na zanyatiyah po russkomu yazyku kak inostrannomu [7 techniques of using the usual things («realities») as methodological tools in Russian as a foreign language classes]. URL: https://www.eduneo.ru/7-priemov-primeneniya-privychnyx-veshhej-realii-v-kachestve-metodicheskix-sredst-na-zanyatiyax-po-russkomu-yazyku-kak-inostrannomu/ [in Russian].

4. Hadomska A. Linhvometodychna klasyfikatsiia navchalnykh kreolizovanykh tekstiv ukrainomovnoi reklamy [Linguomethodical classification of educational creolized texts of Ukrainian advertising]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*. 2015. Vypusk 11. S. 158–168 [in Ukrainian].

5. Hadomska (Isaienko) A. Osvitnia tekhnolohiia «Portfolio reklamnoho tekstu» [Educational technology «Portfolio of advertising text»]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*. 2014. Vypusk 10. S. 36–43 [in Ukrainian].

6. Gorina ZH.D. Sistematizaciya i prezentaciya kreolizovannyh tekstov ukrainskoj reklamy v uchebnyh celyah [Systematization and presentation of creolized texts of Ukrainian advertising for educational purposes]. *Kommunikativnye issledovaniya.* 2017. № 3 (13). S. 142–152 [in Russian].

7. Isaienko A. Analiz ukrainomovnykh kreolizovanykh tekstiv reklamy v inshomovnii audytorii [Analysis of Ukrainian-language creolized advertising texts in a foreign language audience]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi*. 2013. Vypusk 8. S. 232–240 [in Ukrainian].

8. Kvon Sun Maj. Lingvometodicheskij potencial reklamnyh tekstov i ego ispol'zovanie pri obuchenii russkomu yazyku inostrannyh uchashchihsya [The linguistic and methodological potential of advertising texts and their use in teaching Russian to foreign students]. Avtoref. dis. ... kand. pedag. nauk : 13.00.02. Moskva, 2006. 26 s. [in Russian].

9. Ovdiiuk V. Reklamnyi tekst u kursi ukrainskoi movy yak inozemnoi: sotsiokulturnyi pidkhid [Advertising text in the course of Ukrainian as a foreign language: socio-cultural approach]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi.* 2014. Vypusk 9. S. 234–242 [in Ukrainian].

10. Parashchyna A. Sotsialna reklama yak linhvokulturolohichnyi instrument vyvchennia ukrainskoi movy yak inozemnoi [Social advertising as a linguistic and cultural tool for learning Ukrainian as a foreign language]. *Ukrainska mova u sviti*: Zbirnyk materialiv VII Mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii, 4 lystopada 2022 r. Lviv, 2022. S. 94–97. URL: https://miok.lviv.ua/?p=22201 [in Ukrainian].

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-34

Лариса АНТОНЮК,
orcid.org/0000-0002-9000-1941
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри математики та інформатики
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(Вінниця, Україна) lantoniuk1428@gmail.com

Галина МИХАЙЛЮК,
orcid.org/0000-0002-0927-8645
старший викладач кафедри іноземних мов з курсом латинської мови та медичної термінології
Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова
(Вінниця, Україна) mihailuk_g@ukr.net

Олеся БОДНАР,
orcid.org/0000-0002-4737-4478
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olesia.bodnar@uzhnu.edu.ua

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ЗВО

Дослідження присвячено висвітленню ключових особливостей та перспектив впровадження змішаного навчання у ЗВО. Виявлено, що для українських ЗВО сьогодні найбільше підходить змішана модель навчання, яка поєднує технології системи дистанційного навчання з традиційними системами. Визначено, що основною особливістю освітньої технології змішаного навчання є гармонійне поєднання аудиторного та дистанційного навчання під час занять чи в процесі вивчення дисциплін, що забезпечує організований та ефективний процес підвищення рівня знань здобувачів вищої освіти. Виявлено, що технологія змішаного навчання дозволяє систематично використовувати електронні навчальні матеріали та забезпечує комунікацію між учасниками освітнього процесу. Охарактеризовано такі моделі змішаного навчання, які можуть бути реалізовані в інформаційно-освітньому середовищі ЗВО, як Face-to-Face Model, Rotation Model, Flex Model, Online Lab, Self-Blend Model, Online Driver Model. Визначено ключові компетенції, якими повинні володіти викладачі у ході реалізації змішаного навчання у ЗВО. Встановлено, що у змішаному освітньому процесі розширюються освітні, пізнавальні та дослідницькі можливості здобувачів вищої освіти, відбувається інтерактивна взаємодія викладачів і здобувачів вищої освіти. Визначено,що змішані форми навчання висувають високі вимоги до професіоналізму викладачів і зміщують акцент із традиційної організації освітнього процесу та адміністративної роботи на роботу з базами даних та індивідуальний супровід здобувачів вищої освіти і системне та комплексне вдосконалення освітніх програм. Визначено, що одним із ключових напрямів модернізації всієї освітньої галузі може стати розвиток змішаної освіти, яка поєднує в собі переваги традиційної та інтерактивної освіти. Виявлено, що важливим аспектом змішаного навчання є розрізнення навчального матеріалу, що вивчається в аудиторії, та навчального матеріалу, що вивчається в електронному інформаційно-освітньому середовищі.

Ключові слова: *змішане навчання, освітній процес, викладач, здобувач вищої освіти, ЗВО.*

Larysa ANTONIUK,
orcid.org/0000-0002-9000-1941
Candidate of Science in Pedagogy,
Senior Lecturer at the Mathematics and Computer Science Department
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
(Vinnytsia, Ukraine) lantoniuk1428@gmail.com

Halyna MYKHAILIUK,
orcid.org/0000-0002-0927-8645
Senior Teacher at the Department of Foreign Languages with a Course in Latin and Medical Terminology
Vinnytsia National Pirogov Medical University
(Vinnytsia, Ukraine) mihailuk_g@ukr.net

Olesia BODNAR,
orcid.org/0000-0002-4737-4478
Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of German Philology
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olesia.bodnar@uzhnu.edu.ua

PROSPECTS OF IMPLEMENTATION OF BLENDED EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The study is devoted to highlighting the key features and perspectives of the introduction of blended learning in higher education institutions. It was found that the mixed model of education, which combines the technologies of the distance learning system with traditional systems, is most suitable for Ukrainian higher education institutions today. It was determined that the main feature of the educational technology of mixed learning is a harmonious combination of classroom and distance learning during classes or in the process of studying disciplines, which ensures an organized and effective process of improving the level of knowledge of students of higher education. It was found that the technology of mixed learning allows systematic use of electronic educational materials and ensures communication between participants of the educational process. Such blended learning models that can be implemented in the information and educational environment of higher education institutions are characterized, such as Face-to-Face Model, Rotation Model, Flex Model, Online Lab, Self-Blend Model, Online Driver Model. The key competencies that teachers should possess during the implementation of mixed education in higher education institutions have been determined. It has been established that in the mixed educational process, the educational, cognitive and research opportunities of students of higher education expand, there is an interactive interaction between teachers and students of higher education. It was determined that mixed forms of education place high demands on the professionalism of teachers and shift the emphasis from the traditional organization of the educational process and administrative work to work with databases and individual support of higher education seekers and systematic and comprehensive improvement of educational programs. It was determined that one of the key directions of modernization of the entire educational sector could be the development of mixed education, which combines the advantages of traditional and interactive education. It was found that an important aspect of blended learning is the distinction between educational material studied in the classroom and educational material studied in an electronic information and educational environment.

Key words: *blended learning, educational process, teacher, student of higher education, higher education.*

Постановка проблеми. У сучасній системі вищої освіти важливою та актуальною залишається проблема вибору найбільш ефективних інноваційних методів і технологій реалізації освітнього процесу. Головна мета впровадження інноваційних методик в освіту – розвиток навичок, які мотивують здобувачів освіти, вчать орієнтуватися в інформаційному просторі та формують креативне, нестандартне мислення. Останніми роками, окрім стандартних методик навчання, у ЗВО активно використовуються інноваційні методи навчання, у тому числі набирає популярність змішане навчання.

Аналіз останніх досліджень. Проблематичні аспекти впровадження змішаного навчання у ЗВО лежать в основі досліджень багатьох науковців. Зокрема ґрунтовні дослідження у цьому напрямку здійснюють О. Будник, Б. Вишківська, І. Кулик, Н. Наливайко, О. Наливайко, А. Прус, Г. Розлуцька, Я. Сікора, О. Цюняк, О. Чемерис та інші.

Мета статті полягає висвітленні ключових особливостей та перспектив впровадження змішаного навчання у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Технологія змішаного навчання являє собою освітню технологію, яка поєднує дистанційне навчання, очне

навчання (навчання в аудиторії) та навчання за допомогою мережі Інтернет через використання комп'ютерів, мобільних пристроїв, спеціально розроблених навчальних програм, ресурсів, платформ в будь-який час і будь-де. Цей підхід дає змогу контролювати, коли, де, як швидко та як відбувається вивчення навчального матеріалу здобувачами вищої освіти. Змішане навчання дозволяє використовувати як традиційні методи, так і сучасні інформаційно-комунікаційні технології (Пінчук, 2021).

Для українських ЗВО сьогодні найбільше підходить змішана модель навчання, яка поєднує технології системи дистанційного навчання з традиційними системами. Практика показує, що впровадження змішаного навчання у вищій освіті поставило перед освітянською спільнотою проблему організації якісної освіти професіоналів в умовах поєднання різних форм навчання. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є визначення структури, змісту і методів дистанційної роботи здобувачів вищої освіти, щоб вони могли ефективно навчатися відповідно до запланованих результатів освітньої програми.

Основною особливістю освітньої технології змішаного навчання є гармонійне поєднання аудиторного та дистанційного навчання під час занять чи в процесі вивчення дисциплін, що забезпечує організований та ефективний процес підвищення рівня знань здобувачів вищої освіти. Важливо зазначити, що змішане навчання – це не використання інформаційно-комунікаційних технологій для самостійної роботи здобувачів вищої освіти, а скоріше освітній процес, у якому інтегрована навчальна робота викладачів та здобувачів вищої освіти в очній та дистанційній формі навчання, яка гармонійно поєднується з переважанням самостійних форм роботи здобувачів вищої освіти (індивідуально або в малих групах). Крім того, впровадження змішаного навчання потребує розвитку відповідних компетенцій учасників освітнього процесу, зокрема цифрової та комунікаційної. Зауважимо, що технологія змішаного навчання дозволяє систематично використовувати електронні навчальні матеріали та забезпечує комунікацію між учасниками освітнього процесу.

Побудова освітнього процесу на основі змішаного навчання є оптимальною для ефективної передачі знань, сприяє підвищенню якості навчання здобувачів вищої освіти, сприяє розвитку самостійної творчої діяльності, стимулює набуття та закріплення додаткових знань, тим самим покращуючи освіту. Сучасна модель змішаного навчання складається із системи, яка включає стратегію ЗВО щодо розвитку електронного навчання, організації освітніх процесів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій за підтримки служб спеціальної освіти та взаємодії викладачів і здобувачів вищої освіти з методами та змістом електронного навчання (Сікора, 2016).

Щодо організації освітнього процесу в умовах цифрової трансформації освіти, то доцільно виокремити такі моделі змішаного навчання, які можуть бути реалізовані в інформаційно-освітньому середовищі ЗВО, як Face-to-Face Model, Rotation Model, Flex Model, Online Lab, Self-Blend Model, Online Driver Model (рис. 1).

Змішане навчання може бути основоположним компонентом освітнього процесу, що проводиться в аудиторії, доповнюючи роботу викладача, а також надаючи можливість здобувачам вищої освіти самостійно здобувати знання. В освітньому процесі, який проводять викладачі ЗВО, можна виділити багато варіантів впровадження змішаного навчання.

Вимоги до розробки навчальних програм із технологіями змішаного навчання вимагають від викладачів уміння добре використовувати онлайн-технології та набувати нових навичок, а саме цифрової грамотності. Доцільно також визначити чотири найважливіші ключові компетенції, якими повинні володіти викладачі у ході реалізації змішаного навчання у ЗВО (Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти): 1) технологічна інтеграція – здатність ефективно поєднувати онлайн і офлайн навчання; 2) використання даних – можливість контролювати прогрес здобувачів вищої освіти за допомогою цифрових інструментів для моніторингу навчальної діяльності та результатів навчання здобувачів вищої освіти; 3) персоналізація – створення освітнього середовища, яке дозволяє здобувачам вищої освіти реалізувати свої цілі, темп або здатність до створення методів навчання; 4) онлайн-взаємодія – здатність будувати ефективну онлайн-взаємодію із здобувачами вищої освіти та здобувачів вищої освіти між собою.

Сьогодні змішана система навчання, яка ефективно інтегрує дистанційну освіту та традиційну освіту з використанням освітніх цифрових інструментів, слугує теоретичною основою для реформування вищої освіти, підвищення якості з урахуванням світового досвіду. У змішаному освітньому процесі розширюються освітні, пізнавальні та дослідницькі можливості здобувачів вищої освіти, відбувається інтерактивна взаємодія викладачів і здобувачів вищої освіти. Певною мірою це сти-

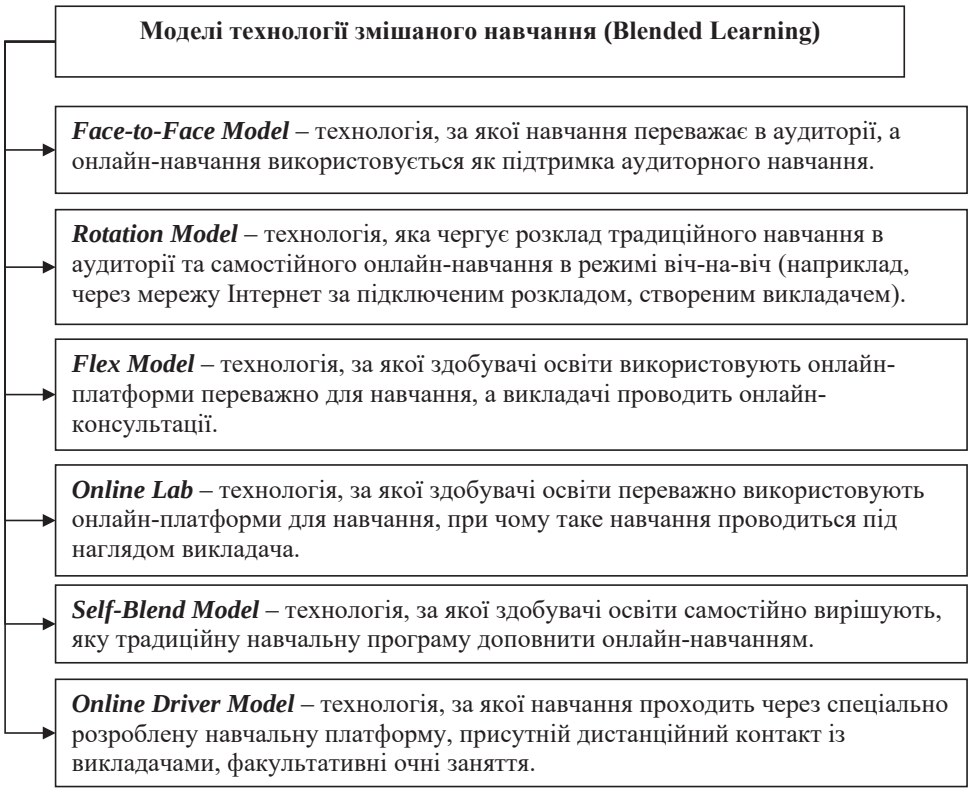

Рис. 1. Сучасні моделі змішаного навчання, які впроваджуються у ЗВО

Джерело: сформовано авторами на основі (Сікора, 2016)

мулює формуванню та розвитку ключових компетентностей, технічних систем, необхідних для вирішення різноманітних професійних завдань. Змішане навчання дозволяє здобувачам вищої освіти навчатися самостійно в будь-який час, у зручному темпі та в зручному місці (Будник, 2018).

Впровадження змішаного навчання як технології, яка організовує навчальну програму, має багато позитивних переваг для медичної освіти. Основою ефективної медичної освіти має стати побудова освітнього середовища з використанням сучасних цифрових технологій. Сьогодні багато ЗВО медичного спрямування впроваджують деякі елементи змішаного навчання (навчання в малих групах з використанням можливостей цифрових додатків та віртуальних середовищ, перенесення в цифровий простір теоретичних відеоматеріалів, практичних навичок з використанням педагогічних технологій в освітньому процесі) (Наливайко, 2021).

Впроваджуючи модель змішаного навчання в навчальні програми ЗВО та розвиваючи інформаційно-комунікаційні компетентності як викладачів, так і здобувачів вищої освіти, останні можуть розвивати такі компетенції (Цюняк, 2021): 1) застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті та повсякденному житті; 2) оперативна орієнтація в інформаційному просторі; 3) одержання та використання інформації відповідно до власних потреб; 4) розумне використання комп'ютера та комп'ютерних засобів при вирішенні різноманітних завдань; 5) створення інформаційних моделей та перегляд їх за допомогою цифрових технологій.

Таким чином, зауважимо, що впровадження технологій змішаного навчання в навчальний план дозволяє: адаптувати навчальний план до кожного здобувача вищої освіти з урахуванням індивідуальних можливостей навчання, темпу засвоєння матеріалу; реалізувати мобільність та гнучкість освітнього процесу за рахунок вибору різноманітних освітніх середовищ; підвищує навчальну мотивацію при вивченні нового матеріалу, посилює соціальну активність; замінює парадигму знань через взаємодію викладачів та здобувачів вищої освіти.

Змішані форми навчання висувають високі вимоги до професіоналізму викладачів і зміщують акцент із традиційної організації освітнього процесу та адміністративної роботи на роботу з базами даних та індивідуальний супровід здобувачів вищої освіти і системне та комплексне вдосконалення освітніх програм. Додавання

онлайн-компонентів, таких як блоги, обговорення проблем, онлайн-обговорення та опитування, виконання завдань в електронному форматі тощо, вирішує мотиваційні проблеми та стимулює і підтримує процес навчання. Таким чином, адаптивні освітні програми дозволяють кожному здобувачу вищої освіти отримати диференційовану освіту та навчатися у власному темпі та у зручний спосіб (Вишківська, 2022).

Змішане навчання принципово не відкидає традиційне навчання, а органічно доповнює його та оновлює навчальну програму. Змішаний підхід до навчання може мати значний вплив на залучення та збереження знань здобувачів вищої освіти. Дослідження показують, що змішане навчання знижує рівень відсіву, покращує навчання та підвищує залученість. Змішане навчання поєднує в собі переваги навчання в аудиторії та онлайн-навчання, дозволяючи здобувачам вищої освіти навчатися у своєму власному темпі. При навчанні в неоднорідній групі практично неможливо застосувати індивідуалізований підхід до навчання здобувачів вищої освіти. Моделі змішаного навчання можуть допомогти включити принципи індивідуалізації, враховуючи час, методи навчання та особисті уподобання, але впровадження моделі змішаного навчання вимагає серйозних змін.

Механізм впровадження концепції змішаного навчання в освітній процес полягає у створенні комфортного освітнього інформаційного середовища та організації комунікаційної системи, яка надаватиме всю необхідну освітню інформацію. У розглянутому контексті інформаційне середовище сучасного ЗВО – це поєднання традиційних та інноваційних форм навчання, постійного вдосконалення методів навчання та професійних навичок, а також постійного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та електронних ресурсів і платформ. Одним із ключових напрямів модернізації всієї освітньої галузі може стати розвиток змішаної освіти, яка поєднує в собі переваги традиційної та інтерактивної освіти. Викладачі матимуть можливість пристосувати це до особливостей індивідуального освітнього шляху,, сприяючи розвитку ключових навичок і компетенцій у здобувачів вищої освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогоднішній день змішане навчання є оптимальним варіантом для організації освітнього процесу у ЗВО України, особливо враховуючи нинішню ситуацію. Впровадження змішаного навчання в освітній процес можливе лише за умови високого рівня інформаційно-комунікаційної грамотності викладачів та здобувачів вищої освіти, що надаватиме можливість застосовувати інформаційно-комунікаційні технології в умовах інформатизації освітнього простору. Важливим аспектом змішаного навчання є розрізнення навчального матеріалу, що вивчається в аудиторії, та навчального матеріалу, що вивчається в електронному інформаційно-освітньому середовищі. Підсумовуючи, слід підкреслити такі характеристики змішаного навчання у ЗВО: при акценті на індивідуалізацію навчання здобувач вищої освіти знаходиться в центрі освітнього процесу і є повноправним учасником та організатором навчальної діяльності; передбачає використання цифрових ресурсів; формує мотивацію до самостійного навчання; передбачає групову роботу здобувачів вищої освіти у проектах, дискусіях, форумах, семінарах тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будник О. Використання методик змішаного навчання у закладі вищої освіти. *Освітні обрії*. 2018. Випуск 46 (1). С. 4-11.

2. Вишківська В. Б., Чемерис О. А., Прус А. В., Кулик І. В. Змішане навчання як інноваційний чинник модернізації освітнього процесу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. Випуск 83. С. 131-135.

3. Наливайко Н., Наливайко О. Змішане навчання в медичних закладах вищої освіти. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 1 (32). С. 101-111.

4. Пінчук Л. М. Освітня технологія «Blended Learning» у контексті особистісно діяльнісного підходу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Випуск 83. С. 138-142.

5. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletspreads-2.pdf

6. Сікора Я. Б. Реалізація змішаного навчання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Випуск 2 (39). С. 236-239.

7. Цюняк О. П., Розлуцька Г. М. Змішане навчання як інноваційна форма організації освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Випуск 2 (49). С. 232-235.

REFERENCES

1. Budnyk O. Vykorystannja metodyk zmishanogho navchannja u zakladi vyshhoji osvity [Use of blended learning methods in a higher education institution]. Educational horizons. 2018. Vol. 46 (1). Pp. 4-11 [in Ukrainian].

2. Vyshkivsjka V. B., Chemerys O. A., Prus A. V., Kulyk I. V. Zmishane navchannja jak innovacijnyj chynnyk modernizaciji osvitnjogho procesu [Blended learning as an innovative factor in the modernization of the educational process]. Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools. 2022. Vol. 83. Pp. 131-135 [in Ukrainian].

3. Nalyvajko N., Nalyvajko O. Zmishane navchannja v medychnykh zakladakh vyshhoji osvity [Mixed learning in medical institutions of higher education]. Educational discourse. 2021. Vol. 1 (32). Pp. 101-111 [in Ukrainian].

4. Pinchuk L. M. Osvitnja tekhnologhija «Blended Learning» u konteksti osobystisno dijaljnisnogho pidkhodu [Educational technology "Blended Learning" in the context of a personal activity approach]. Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects. 2021. Vol. 83. Pp. 138-142 [in Ukrainian].

5. Rekomendaciji shhodo vprovadzhennja zmishanogho navchannja u zakladakh fakhovoji peredvyshhoji ta vyshhoji osvity [Recommendations regarding the implementation of mixed education in institutions of vocational pre-higher and higher education]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenavchannia-bookletspreads-2.pdf [in Ukrainian].

6. Sikora Ja. B. Realizacija zmishanogho navchannja u vyshhomu navchaljnomu zakladi [Implementation of blended learning in a higher educational institution]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series "Pedagogy. Social work". 2016. Vol. 2 (39). Pp. 236-239 [in Ukrainian].

7. Cjunjak O. P., Rozlucjka Gh. M. Zmishane navchannja jak innovacijna forma orghanizaciji osvitnjogho procesu u zakladakh vyshhoji osvity [Mixed learning as an innovative form of organization of the educational process in institutions of higher education]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series "Pedagogy. Social work". 2021. Vol. 2 (49). Pp. 232-235 [in Ukrainian].

УДК 378:373.2.011.3-051:005.336.5]061.1ЄС-044.247
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-35

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-3032-7261
доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії та методики дошкільної освіти
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) lydunya@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі формування професійних компетенцій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах євроінтеграції. Подано визначення понять «євроінтеграція, «компетенція», «професійна компетенція», наведено авторське визначення феномену «професійна компетенція вихователя закладу дошкільної освіти». Окреслено низку вагомих кроків Міністерства освіти і науки України щодо пріоритетності розвитку дошкільної ланки освіти та підготовки компетентних фахівців. Розкрито напрями міжнародної діяльності Університету Ушинського та кафедри теорії та методики дошкільної освіти. На основі аналізу освітньо-професійних програм визначено мету, завдання та зміст фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Окреслено загальні та фахові компетентності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта», які окреслюють увесь спектр професійних знань та практичних умінь необхідних для успішного здійснення професійної діяльності. Схарактеризовано пріоритетні напрями розвитку системи вищої освіти в Україні в умовах євроінтеграції, а саме: впровадження компетентнісного підходу в систему вищої освіти, вироблення єдиних критеріїв щодо міжнародного визнання результатів професійної освіти, добра обізнаність з фаху, практичні вміння та навички, багатопрофільна підготовка здобувачів освіти, організація сучасного освітнього середовища, зорієнтованість на індивідуальність студентів, самоосвіта та саморозвиток здобувачів освіти, професійна активність, мобільність, володіння сучасними інноваційними технологіями та засобами навчання; опанування гнучкими (soft skills) навичками, міжкультурна комунікація, участь в грантових проєктах, обмін досвідом, стажування, співпраця зі стейкхолдерами, готовність до роботи у постійно змінюваних умовах сьогодення.

Ключові слова: *євроінтеграція, компетенції, професійні компетенції, майбутні вихователі, професійна підготовка.*

Liudmyla BEREZOVSKA,
orcid.org/0000-0002-3032-7261
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of the Theory and Methods of Preschool Education
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) lydunya@gmail.com

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE EDUCATORS OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

The article is devoted to the problem of the formation of professional competences of future educators of preschool education institutions in the conditions of European integration. Definitions of the terms "European integration, "competence", "professional competence" are given, the author's definition of the phenomenon "professional competence of a preschool teacher" is given. A number of important steps of the Ministry of Education and Science of Ukraine regarding the priority of the development of preschool education and the training of competent specialists are outlined. The directions of international activity of the Ushinsky University and the Department of Theory and Methodology of Preschool Education are revealed. Based on the analysis of educational and professional programs, the purpose, tasks and content of the professional training of future teachers of preschool education institutions have been determined. The general and professional competences of applicants of the second (master's) level of higher education in the specialty 012 "Preschool education" are outlined, which outline the entire range of professional knowledge and practical skills necessary for the successful implementation of professional activities. The priority directions of the development of the higher education system in Ukraine in the conditions of European integration are characterized, namely: the introduction of a competency-based approach to the higher education system, the development of uniform criteria for the international

recognition of the results of professional education, good knowledge of the profession, practical skills and abilities, multidisciplinary training of education seekers, organization modern educational environment, focus on the individuality of students, self-education and self-development of education seekers, professional activity, mobility, possession of modern innovative technologies and learning tools; acquisition of soft skills, intercultural communication, participation in grant projects, exchange of experience, internships, cooperation with stakeholders, readiness to work in the constantly changing conditions of today.

Key words: *European integration, competences, professional competences, future educators, professional training.*

Постановка проблеми. У складних умовах сьогодення все більшої актуальності набуває питання якісної освіти, починаючи з її первинної ланки – дошкільної освіти. Відтак, пріоритетним завданням Міністерства освіти і науки України на найближчі роки визначено розвиток дошкільної освіти як фундаменту цілісної системи неперервної освіти, е контексті ідей Нової української школи. У доповіді міністра освіти і науки України Сергія Шкарлета присвяченій 30 річчю незалежності України наголошено, що для якісного розвитку освітньої галузі необхідно підвищити якість освіти, забезпечити науково-методичний і психолого-педагогічний супровід освітнього процесу, впроваджувати інновації в освіту, готувати конкурентноздатного творчо мислячого фахівця, готового самостійно вирішувати нетипові професійні завдання (Освіта в незалежній Україні, 2021). У зв'язку з цим, перед закладами вищої освіти постало питання підготовки компетентних фахівців, спроможних вирішувати складні завдання у постійно змінених умовах та інноваційних процесах, які відбуваються в освіті.

На важливості створення ефективної системи вищої освіти, яка є конкурентоспроможною на українському та світовому ринку освітніх послуг, формує компетентного фахівця через упровадження якісних освітніх програм, реалізацію наукових досліджень та інновацій наголошено у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки (Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 р.). Зауважимо, що в умовах російсько-української війни, яку сьогодні переживає держава Україна, чимало педагогів та студентів у силу тих чи тих обставин (активні бойові дії, зруйновані домівки та заклади освіти, окупація міст та сіл), змушені були покинути своє місце праці, навчання, та виїхати за межі України. Проте недостатній рівень інтеграції вищої освіти України у світову та європейську освітню системи, комунікативні бар'єри (недостатнє володіння іноземною мовою), проходження стажування викладачів та студентів за програмами академічної мобільності, завадили успішній адаптації вимушено переміщених громадян України, навчанню та працевлаштуванню у країнах ЄС. Таким чином, не зважаючи на чималу кількість нормативно-правових документів, які декларують входження України до європейського освітнього простору (Болонський процес 2020 (2009 р.), Національна рамка кваліфікацій (2011 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), програми «Еразмус+», «Горизонт 2020» та ін.), необхідно розширювати та поглиблювати міжнародні контакти, здійснювати підготовку фахівців у закладах вищої освіти Європи, навчання студентів за програмами подвійних дипломів, що надасть їм можливість отримати диплом як українського, так і європейського університетів, брати участь у програмах стажування та обміну. Зауважимо, що європейська освіта не повинна конкурувати з українською системою освіти, а доповнювати її кращими світовими практиками. Поєднання кращих традицій українського та зарубіжного досвіду в системі підготовки здобувачів освіти дозволить створити динамічну, мобільну та конкурентноздатну модель освітньої системи. Таким чином, євроінтеграційні процеси вимагають від здобувачів освіти, майбутніх педагогів, більше нових знань, сформованих практичних умінь та навичок, міжкультурної комунікації, безперервного професійного розвитку, володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями навчання. Усе це потребує удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, місією яких, відповідно до вимог Базового компонента дошкільної освіти в Україні є всебічний, гармонійний розвиток дітей, урахування їхніх здібностей, індивідуальних, психологічних та фізичних особливостей (Базовий компонент дошкільної освіти, 2021).

Для розкриття теми дослідження, з'ясуємо, насамперед, сутність поняття «євроінтеграція».

Євроінтеграція у сфері вищої освіти – це процес упровадження європейських норм у законодавство освіти України, забезпечення її розвитку з урахуванням фундаментальних цінностей вищої освіти (Козієвська, 2022).

Аналіз досліджень. Питанню вдосконалення системи вищої освіти, формування професійної компетентності майбутніх педагогів в умовах євроінтеграції присвячено наукові праці

В. Андрущенка, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лугового, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Ягупова та ін. Проблема підготовки фахівців у галузі дошкільної освіти висвітлена у наукових працях І. Беха, Г. Бєлєнької, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грами, Л. Зданевич, К. Крутій, Н. Лисенко, Р. Пріми, Т. Танько та ін. Проаналізувавши стан проблеми підготовки майбутніх вихователів у закладах вищої освіти в умовах євроінтеграційних процесів, констатуємо на існуючій в освітній практиці суперечності між об'єктивними процесами в суспільстві, що зумовлюють соціальний запит на сформованість у вихователів закладів дошкільної освіти професійних компетенцій та низьким рівнем професійної компетенції здобувачів освіти.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності формування професійних компетенцій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співробітництво є одним із пріоритетних напрямів діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Міжнародна діяльність в Університеті Ушинського здійснюється за такими напрямами, як: участь викладачів та здобувачів освіти у міжнародних грантових проєктах, конференціях, семінарах, проведення спільних наукових досліджень; участь у міжнародних освітніх та наукових програмах; співпраця із зарубіжними партнерами та міжнародними організаціями, щодо реалізації міжнародних зв'язків університету та ін.

На факультеті дошкільної педагогіки та психології у 2021-2022 н.р. навчалися студенти з КНР. Викладачі кафедри теорії та методики дошкільної освіти активно долучаються до участі у міжнародних наукових конференціях, підвищують кваліфікацію та проходять стажування у провідних європейських закладах освіти, як-от: Wyższa Szkoła Techniczna w Katowicach (Вища школа технічна в Катовіцах), Школа Лінгвістична (м. Ченстохова, Польща), LosAngeles education (університет в англійській академії асоціації on-lain університетів світу) та ін.

У червні 2022 р. кафедрою теорії та методики дошкільної освіти було проведено міжнародну науково-практичну конференцію «Психолого-педагогічний супровід підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти», присвячену 205-тій річниці Університету Ушинського. Співорганізаторами конференції виступили Харбінський інженерний університет (Китай), Кйонгінський національний педагогічний університет (м. Інчхон, Республіка Корея), Русенський університет імені Ангела Канчева, (Болгарія), Шуменський університет імені Єпископа Костянтина Преславського, (Болгарія), Кагульський державний університет імені Богдана Петричейку Хашдеу (Молдова), Тараклійський державний університет імені Григорія Цамблака (Молдова) та ін.

До участі у міжнародній діяльності професорсько-викладацький колектив кафедри активно долучає здобувачів освіти. Так у 2022 навчальному році студенти брали участь у 8-ми міжнародних конференціях, зокрема, Токіо (Японія), Варшава (Польща), Осло (Норвегія), Бостон (США) та ін.

На факультеті дошкільної педагогіки та психології Університету Ушинського забезпечено сприятливі умови щодо вибудови гнучкої, індивідуально-освітньої траєкторії для здобувачів освіти, урізноманітнення підходів, форм і методів навчання, неформального навчання, яке відповідно до Положення про визнання в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» результатів навчання, отриманих у неформальній освіті, дозволяє здобувачам освіти перезарахувати отримані результати навчання на основі відповідних документів (сертифікати, свідоцтва тощо), що підтверджують отримані результати навчання (Положення про визнання результатів навчання у неформальній освіті, 2019); вільного вибору навчальних курсів варіативного складника освітньо-професійної програми, опитування здобувачів, яке проводить центр якості освіти Університету Ушинського, щодо якості надання освітніх послуг; залучення до роботи стейкхолдерів.

Професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільної освіти за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти здійснюється за двома освітньо-професійними програми, а саме: «Дошкільна освіта. Практична психологія в закладах дошкільної освіти» та «Дошкільна освіта. Логопедія в закладах дошкільної освіти».

У процесі євроінтеграції освітнього простору, підготовка компетентного фахівця вимагає особливої уваги.

Для розкриття теми дослідження, з'ясуємо, насамперед, сутність понять «компетенція», «професійна компетенція».

У довідкових виданнях поняття «компетенція» тлумачиться як: добра обізнаність; коло повноважень організації, установи, особи (Бусел, 2005: 529); соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки, необхідна для якісної продуктивної

діяльності в певній сфері (Енциклопедія освіти, 2008: 409); суспільно визнаний рівень знань, умінь і навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини (Пентилюк, 2016: 76).

Відповідно до європейського проєкту тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі феномен «компетенція» визначається як динамічне поєднання знань, розуміння навичок, умінь та здатностей. Розвиток компетентностей є метою навчальних програм. Компетентності розвиваються в усіх навчальних дисциплінах і оцінюються на різних етапах програми (Tuning Ukraine).

Зарубіжні науковці (J. Allen, M. Mulder, M. Ott) щодо визначення сутності поняття «competences» використовують інтегрований підхід, який дозволяє розглядати означену дефініцію крізь динамічну сукупність якостей, здатних забезпечити компетентну діяльність (дію). Словами синонімами до феномену «competences» є такі, як: здібність, здатність, майстерність, компетентність, які схожі у визначенні та відносяться до людини та до її здатності досягти чогось (Universities' contribution to the Bologna process, 2008).

Академік А. Богуш, поняття «компетенція» визначає, як закріплений результат освіти (стандартами, програмами) наперед задана норма (вимога) до освітньої підготовки дитини, необхідної для якісного виконання продуктивної діяльності у певній освітній, змістовій чи предметній галузі (Богуш, 2013: 19).

Т. Теличко, феномен «компетенції» розглядає як наявні інтегративні психологічні новоутворення (діапазон знань, способи програмних моделей і дій, ціннісні орієнтації, сенсообрази, ставлення до світу тощо), які актуалізуються в діяльності у межах спеціально створених умов і ситуацій (Теличко, 2021: 35).

С. Сисоєва зауважує, що компетенції фахівця – це складні професійно-індивідуальні новоутворення, які на міждисциплінарній інтеграції здобутих знань, соціального, професійного та особистого досвіду, сформованих умінь і навичок, особистісних якостей зумовлюють готовність та здатність людини до успішного виконання різних видів професійної діяльності. Розвиток професійної компетентності фахівця відбувається у процесі професійної діяльності та має неперервний характер (Сисоєва, 2015). Феномен «професійна компетенція», С. Сисоєва визначає як рівень професійної підготовленості, що проявляється у сучасних творчих формах виконання видів професійної діяльності, грунтовних науково-теоретичних знань про предмет діяльності, вияву фізичних, психічних, інтелектуальних, духовних якостей і властивостей особистості.

Таким чином, підсумовуючи погляди науковців зауважимо, що показниками професійної компетенції вихователя ЗДО є сукупність знань, формування необхідних умінь та навичок для успішного виконання професійної діяльності, індивідуально-психологічні характеристики особистості педагога. Структура професійної компетенції майбутнього вихователя ЗДО подана на рис. 1.

У дослідженні феномен «професійна компетенція вихователя ЗДО» розуміємо як єдність теоретичної і практичної готовності, що включає сукупність необхідних теоретико-методичних знань та практичних умінь необхідних для здійснення ефективної професійної діяльності компетенцій: професійних (спеціальних, фахових) – загальна ерудованість, обізнаність; предметно-спеціалізованих (психолого-педагогічних і методичних знань) – використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, форм

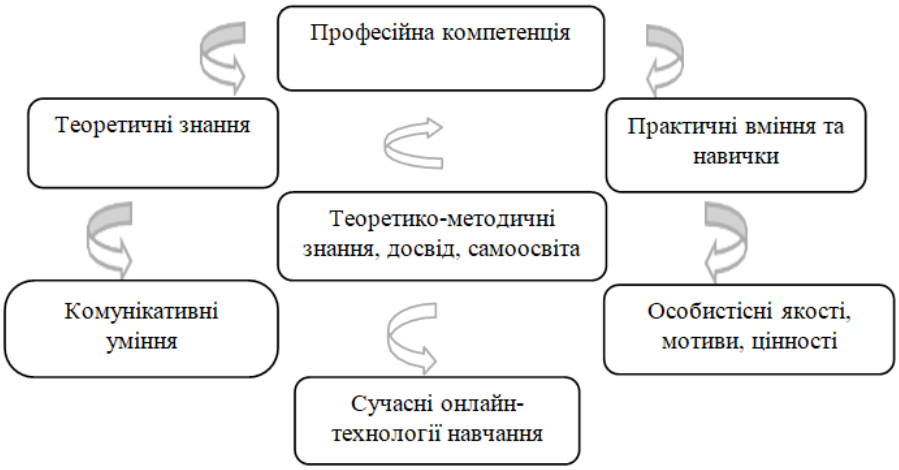

Рис. 1. Структура професійної компетентності педагога

та методів навчання, методичного забезпечення реалізації освітніх програм у галузі дошкільної освіти; загальнокультурних (особистісно-індивідуальних) – вихованість майбутніх вихователів ЗДО, духовно-моральні та ціннісні орієнтації, емпатійність, толерантність, розвинуті комунікативні уміння.

У процесі проєктування змісту професійної підготовки здобувачів спеціальності 012 «Дошкільна освіта», відповідно до європейських стандартів освіти, врахування інноваційних тенденцій розвитку суспільства, за логікою компетентнісного підходу провідними є професійні знання, які становлять основу професійної підготовки майбутнього фахівця.

Зауважимо, що потреба впровадження компетентнісного підходу в систему вищої освіти зумовлена вимогами сучасного глобалізованого суспільства та тенденціями розвитку європейської системи освіти; вироблення спільних критеріїв щодо міжнародного визнання результатів професійної освіти у зв'язку з участю України в Болонському процесі; необхідністю конструювання змісту професійної підготовки та самоосвіти педагогів; оволодіння здобувачами освіти таким рівнем професійної діяльності, який забезпечує адаптацію до роботи в постійно змінених умовах сьогодення (Оліяр, 2015: 152).

Зауважимо, що в освітньому процесі ЗВО компетентнісний підхід спрямований на формування загальних та спеціальних (фахових) компетенцій на кожному рівні вищої освіти (бакалавр, магістр) з урахуванням специфіки професійної діяльності вихователя закладу дошкільної освіти, які окреслюють увесь спектр професійних знань та практичних умінь необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності.

Відповідно до освітньо-професійної програми спеціальності 012 «Дошкільна освіта. Практична психологія в закладах дошкільної освіти» за другим (магістерським) рівнем вищої освіти у здобувачів освіти в процесі навчання необхідно сформувати загальні (діяти соціально відповідально та свідомо, генерувати нові ідеї, здійснювати дослідження, аналізувати отримані дані, працювати в команді) та спеціальні (організовувати освітній процес у ЗДО із використанням сучасних засобів, методів, прийомів, технологій; здійснювати методичний супровід освітньої діяльності в ЗДО; здійснювати психолого-педагогічне керівництво особистісним розвитком дітей раннього і дошкільного віку, зокрема, дітей з особливими освітніми потребами, впроваджувати в практику наукові розробки; співпрацювати з соціальними інституціями, дотримуватися професійної етики та ін.) компетенції.

Суголосні з позицією В. Ляпунової у тому, що в процесі професійної підготовки вихователів ЗДО необхідно формувати багатофункціональні, надпредметні та багатовимірні компетенції, що дозволить їм вирішувати найрізноманітніші проблеми та завдання як у повсякденній дійсності, так і у майбутній професійній діяльності (Ляпунова, 2016: 102).

Вивчення стану сформованості професійних компетенцій здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 «Дошкільна освіта» сприяло проведене опитування щодо якості надання освітніх послуг, доцільності основних та вибіркових освітніх компонентів, практичної підготовки закладеної в освітньо-професійній програмі. Зауважимо, що 78,6 % здобувачів освіти задоволені наданням освітніх послуг та оцінили свій рівень сформованості професійної компетенції як «достатній». 21,4 % здобувачів освіти, які вступили на навчання до магістратури на основі ступеня вищої освіти, здобутого за іншою спеціальністю (напрямом підготовки), зауважили, що для успішного здійснення професійної діяльності їм не вистачає теоретико-методичних знань. Так, у процесі проходження педагогічної практики в ЗДО вони мали певні труднощі щодо організації різних видів роботи з дітьми (освітньо-виховної, ігрової, самостійної, індивідуальної та ін.); відчували труднощі у підготовці та проведенні занять із дітьми, використанні інтерактивних та інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку, умінні доцільно до завдань добирати дидактичні ігри та наочний матеріал, планувати роботу з дітьми, заповнювати щоденник календарного планування та ін.

Удосконалення професійної компетенції майбутніх вихователів ЗДО в умовах євроінтеграції вбачаємо у:

– забезпеченні багатопрофільної підготовки здобувачів освіти, що розширить можливості працевлаштування, щоб фахівець міг з легкістю адаптуватися до непередбачуваних та змінюваних умов сьогодення;

– організації сучасного освітнього середовища, зорієнтованість на індивідуальність здобувачів освіти;

– зміні ставлення до процесу навчання, самоосвіта та саморозвиток студента, професійна активність, мобільність, володіння новітніми засобами та технологіями навчання;

– наданні майбутнім вихователям можливості вибудовувати власну траєкторію професійного

розвитку, яка базується на набутті студентами гнучких, «soft skills» навичок, креативності, співробітництві та партнерстві;

– міжкультурній комунікації, знанні іноземних мов для спілкування і взаємодії з колегами з інших країн, участь в грантових проєктах, проведення семінарів, обмін досвідом, стажування та ін.;

– співпраці ЗВО зі стейкхолдерами у процесі якої здобувачі освіти мають можливість проходити практичну підготовку та відпрацьовувати набуті в процесі теоретичного навчання уміння й навички (дуальна освіта);

– забезпеченні можливості учасників освітнього процесу у навчанні, стажуванні, проведенні наукових досліджень за програмами академічної мобільності в європейських закладах вищої освіти.

Висновки. Формування професійних компетенцій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах євроінтеграції – складний інтегрований процес, що передбачає розвиток особистісно-професійних якостей, здатності ставити професійні цілі та досягати їх, здійснювати педагогічну діяльність на основі здобутих професійних знань, умінь та навичок, емоційно-ціннісного ставлення до реалізації професійних функцій вихователя закладу дошкільної освіти, використання сучасних інноваційних педагогічних технологій. Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо у визначенні інтегрованих навчальних курсів у галузі дошкільної освіти, що співвідносяться з різними видами професійних компетенцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. 4-те вид., доопр. і доп. Харків : Вид-во «Ранок», 2013. 192 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

4. Козієвська О. Гармонізація національного законодавства у сфері вищої освіти в контексті євроінтеграції України: досягнення та виклики. *XI Міжн.-наук.-практ. конференція «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Відновлення: виклики, підходи та інструменти,* (8 листопада 2022 р.) URL: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/kozievska_08_11_2022.pdf

5. Ляпунова В. А. Структурування змісту професійної підготовки вихователів до формування толерантності у дітей дошкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.* Сер.: Педагогічні науки. 2016. Вип. 135. С. 100-104.

6. Оліяр М. П. Теорія і практика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів : монографія. Івано-Франківськ : Симік, 2015. 476 с.

7. Освіта в незалежній Україні: розвиток та конкурентоспроможність інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2021/19.08/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini.17.08-1.pdf

8. Положення про визнання в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» результатів навчання, отриманих у неформальній освіті, URL: https://pdpu.edu.ua/doc/universitet/yakist/nef-osvita.pdf

9. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти в Україні. Наказ МОН від 12.01.2021 року № 33. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini

10. Про схвалення стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Розпорядження кабінету міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text

11. Сисоєва С. Компетентнісно зорієнтована вища освіта: формування наукового тезаурусу. *Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри* : монографія. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 18-44.

12. Теличко Т. В. Формування фахової компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти на засадах міждисциплінарного підходу: дис. … докт. філософії 015. Мукачево, 2021. 294 с.

13. Universities' contribution to the Bologna process. Tuning Project, 2-nd ed. 2008.160 p. URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Publications/ENGLISH_BROCHURE_FOR_WEBSITE.pdf, 27

REFERENCES

1. Bohush A. M. Movlennievyi komponent doshkilnoi osvity [Speech component of preschool education] 4-te vyd., doopr. i dop. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 2013. 192 p. [in Ukrainian].

2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 p. [in Ukrainian].

3. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education] / hol. red. V. H. Kremen. Akad. ped. nauk Ukrainy. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. 1040 p. [in Ukrainian].

4. Koziievska O. Harmonizatsiia natsionalnoho zakonodavstva u sferi vyshchoi osvity v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: dosiahnennia ta vyklyky [Harmonization of national legislation in the field of higher education in the context of European integration of Ukraine: achievements and challenges]. *XI Mizhnarodno-naukovo-praktychna konferentsiia «Ievropeiska intehratsiia vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti Bolonskoho protsesu. Vidnovlennia: vyklyky, pidkhody ta instrumenty*»

(8 lystopada 2022). Retrieved from: https://erasmusplus.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/kozievska_08_11_2022.pdf [in Ukrainian].

5. Liapunova V. A. Strukturuvannia zmistu profesiinoi pidhotovky vykhovateliv do formuvannia tolerantnosti u ditei doshkilnoho viku [Structuring the content of professional training of educators for the formation of tolerance in preschool children]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka.* Ser.: Pedahohichni nauky. 2016. Vyp. 135. pp. 100-104. [in Ukrainian].

6. Oliiar M. P. Teoriia i praktyka formuvannia komunikatyvno-stratehichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Theory and practice of formation of communicative and strategic competence of future primary school teachers] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Symik, 2015. 476 p. [in Ukrainian].

7. Osvita v nezalezhnii Ukraini: rozvytok ta konkurentospromozhnist informatsiino-analitychnyi zbirnyk [Education in independent Ukraine: development and competitiveness information and analytical collection]. Kyiv, 2021. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2021/19.08/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini/Inform.zbirnyk-Osv.v.nezalezhniy.Ukrayini.17.08-1.pdf [in Ukrainian].

8. Polozhennia pro vyznannia v Derzhavnomu zakladi «Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho» rezultativ navchannia, otrymanykh u neformalnii osviti [Regulations on the recognition of learning results obtained in non-formal education at the State Institution "Southern Ukrainian National Pedagogical University named]. Retrieved from: https://pdpu.edu.ua/doc/universitet/yakist/nef-osvita.pdf [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennya Bazovogo komponenta doshkilnoyi osviti v Ukrayini (2021). [About the statement of the Basic component of preschool education in Ukraine] Retrieved from: https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032] Rozporiadzhennia kabinetu ministriv Ukrainy vid 23. 02.2022 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Sysoieva S. Kompetentnisno zoriientovana vyshcha osvita: formuvannia naukovoho tezaurusu [Competence-oriented higher education: formation of a scientific thesaurus]. Kompetentnisno zoriientovana osvita: yakisni vymiry : monohrafiia. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka, 2015. pp. 18-44. [in Ukrainian].

12. Telychko T. V. Formuvannia fakhovoi kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity na zasadakh mizhdystsyplinarnoho pidkhodu [Formation of professional competence of future teachers of preschool educational establishments on the basis of interdisciplinary approach] : Doctor's thesis. Mukachevo, 2021. 294 p. [in Ukrainian].

13. Universities' contribution to the Bologna process. Tuning Project, 2-nd ed. 2008.160 p. URL: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Publications/ENGLISH_BROCHURE_FOR_WEBSITE.pdf, 27

УДК 378.091.3:373.3.011.3-051]:004
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-36

Максим БОРИСЬОНОК,
orcid.org/0000-0001-8058-6678
аспірант кафедри педагогіки і методики початкового навчання
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(Київ, Україна) b.maksim.ol.nik@gmail.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті констатовано необхідність цільових, організаційних, змістових, технологічних змін у системі підготовки майбутніх учителів початкової школи в контексті використання інформаційно-комунікаційних технологій. На основі аналізу психологічних, педагогічних, методичних праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, синтезу навчально-методичних ідей, запропоновано класифікацію та види ІКТ, які доцільно використовувати у процесі підготовки фахівців педагогічного профілю.

Наголошено на різновекторному тлумаченні поняття «інформаційно-комунікаційні технології», його зв'язку з цифровими освітніми технологіями та цифровими освітніми ресурсами.

Встановлено, що у сучасній практиці виокремлюють різні групи інформаційно-комунікаційних технологій залежно від певного критерію: за способом реалізації ІКТ, за ступенем охоплення інформаційно-комп'ютерними технологіями, за класом реалізованих технологічних операцій, за типом призначеного для користувача інтерфейсу. З урахуванням суті поняття «цифрові освітні технології» та критерію класифікації інформаційно-комунікаційних технологій за класом реалізованих технологічних операцій, у статті запропоновано види цифрових освітніх технологій, доцільних для використання у процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи: обробки інформації, технологія баз даних, мультимедіа-технології, мережеві (телекомунікаційні), геоінформаційні, комп'ютерного моделювання та експерименту.

Зауважено на важливості впровадження цифрових освітніх технологій в освітнє середовище ЗВО з метою урізноманітнення змісту, форм, методів та засобів навчання, які сприятимуть формуванню у здобувачів вищої освіти інтегральної, загальної та фахових компетентностей у галузі початкової освіти.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, цифрові освітні технології, підготовка майбутніх учителів початкової школи.*

Maksym BORYSONOK,
orcid.org/0000-0001-8058-6678
Graduate student at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) b.maksim.ol.nik@gmail.com

INTERCONNECTION OF INFORMATION-COMMUNICATION AND DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

The article states the need for targeted, organizational, substantive, technological changes in the system of training future primary school teachers in the context of the use of information and communication technologies. Based on the analysis of psychological, pedagogical, methodological works of domestic and foreign researchers, synthesis of educational and methodical ideas, a classification and types of ICT, which are expedient to use in the process of training specialists in the pedagogical profile, are proposed.

Emphasis is placed on the multi-vector interpretation of the concept of "information and communication technologies", its connection with digital educational technologies and digital educational resources.

It was established that in modern practice different groups of information and communication technologies are distinguished depending on a certain criterion: according to the method of ICT implementation, according to the degree of coverage by information and computer technologies, according to the class of implemented technological operations, according to the type of user interface. Taking into account the essence of the concept of "digital educational technologies" and the criteria for the classification of information and communication technologies according to the class of implemented technological operations, the article proposes types of digital educational technologies appropriate for use in the process of professional training of future primary school teachers: information processing, database technology, multimedia - technologies, network (telecommunication), geo-information, computer modeling and experiment.

The importance of the introduction of digital educational technologies into the educational environment of higher education institutions in order to diversify the content, forms, methods and means of learning, which will contribute to the formation of students of higher education, integral, general and professional competences in the field of primary education, is noted.

Key words: *information and communication technologies, digital educational technologies, training of future primary school teachers.*

Постановка проблеми. Реформування традиційної системи освіти України пов'язане з цифровізацією всіх сфер людської діяльності, для яких притаманне активне використання інформаційно-комунікаційних технологій. Зміни, які відбуваються в освіті, зумовлюють появу нових вимог до підготовки майбутніх фахівців. Сучасний етап розвитку освіти усіх рівнів характеризується концептуальними цифровими трансформаціями, що вимагають змін до форм та методів роботи у професійній діяльності.

Впровадження інформаційно-комунікативних технологій у освітній процес регламентоване низкою законодавчо-нормативних документів, що декларують максимальну комп'ютеризацію закладів освіти, застосування різноманітних інформаційно-технологічних засобів (систем дистанційного навчання, освітніх платформ, цифрових ресурсів, програмних засобів тощо). За останні роки зроблено багато позитивних нововведень щодо ефективного використання інноваційних технологій у вищій освіті. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286-р «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» в установах вищої освіти важливого значення набуває ІКТ-компетентність викладачів та студентів. Для забезпечення якісної освітньої діяльності та конкурентоспроможності випускника ЗВО, пріоритетними є реалізація таких завдань, а саме: модернізація структури та змісту системи освіти; підвищення якості освіти засобами інноваційних технологій; забезпечення бібліотечного фонду інформаційно-комп'ютерними ресурсами; використання інноваційних технологій і новітніх засобів навчання в освітньому процесі ЗВО. Отже, пріоритетним напрямом розвитку освіти є впровадження сучасного інформаційно-технологічного забезпечення, що забезпечують удосконалення освітнього процесу, доступність освіти, підготовку підростаючого покоління до життєдіяльності у інформаційному суспільстві.

Інформатизація стала ключовою умовою розвитку сучасної освіти в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». У вказаному документі наголошується, що однією з найважливіших проблем сучасної освіти України є процес впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій в освітню діяльність закладів освіти. Таким чином, на рівні державної програми акцентується увага на застосуванні нових інформаційних технологій в системі загальної освіти. Їх використання зумовлюється, перш за все, потребами підвищення ефективності навчання. У зв'язку з реалізацією компетентнісного підходу особливо актуальним стає питання формування інформаційної (цифрової) компетентності здобувачів освіти. Даний вид компетентностей О. Співаковський відносить до однієї з ключових (Співаковський, 2014: 118). У цьому зв'язку виникає потреба у перегляді змістового і процесуального компонентів підготовки фахівців педагогічного профілю.

Професійна підготовка нової генерації педагогічних кадрів регламентується положеннями, розпорядженнями, зазначеними у державних документах, таких як: Закон України «Про вищу освіту» (2017 р., зі змінами), Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022 – 2032 роки від 23 лютого 2022 р., Розпорядження Кабінету Міністрів України № 988-р від 14.12.2016 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року», Положення про електронні освітні ресурси (2019 р., зі змінами), якими передбачено ефективне використання ІКТ на всіх освітніх рівнях усіх форм навчання.

Аналіз досліджень. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі вищої освіти є актуальною проблемою, що вимагає детального психолого-педагогічного обґрунтування та наукового вивчення. Особливості впровадження ІКТ в освітній процес вищої школи висвітлено в працях В. Бикова, Р. Гуревича, Н. Гурець, М. Жалдака, А. Коломієць, К. Осадчої, С. Сисоєвої та ін. Психолого-педагогічні аспекти формування особистості з використанням інформаційно-комунікаційних технологій розглядаються в дослідженнях І. Беха, Т. Браже, В. Моляко, В. Рибалки та ін. Теоретичні основи впровадження цифрових засобів навчання в освітній процес досліджуються у роботах Ю. Жука, К. Колос, В. Лапінського, О. Пінчук, Ю. Триуса та інших науковців.

Науково значимими є дослідження, де студіюються теоретичні та методичні аспекти: транс-

формації освітніх технологій на основі принципів цифрової дидактики (О. Саган); застосування цифрових освітніх ресурсів у процесі підготовки здобувачів вищої та загальної освіти (Т. Васютіна, О. Матвієнко, Т. Олефіренко (Олефіренко, 2022)); проектування цифрових освітніх ресурсів засобами цифрових технологій (В. Гринько (Гринько, 2019)); особливості формування цифрової грамотності (С. Горобець, А. Денесюк, І. Онищенко, О. Павлик та ін.) та цифрової компетентності здобувачів вищої освіти (Р. Генсерук, О. Жерновникова, С. Мартинюк, А. Ковтун, М. Кордубан, О. Співаковський та ін.); дидактичні проблеми комп'ютеризації (А. Єршова, А. Кузнецова, О. Пєхота та ін.).

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз підходів до класифікації інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових освітніх технологій, доцільних для використання у фаховій підготовці майбутніх учителів сучасної початкової школи.

Виклад основного матеріалу. У сучасних науково-педагогічних дослідженнях сутність поняття «інформаційно-комунікаційні технології» має певне різноголосся, залежно від контексту проблеми, через яку його висвітлюють. Це поняття у фахових джерелах переплітається з дефініціями, що розширюють і поглиблюють його тлумачення в контексті проблеми, яку досліджує конкретний автор: «інформаційно-комп'ютерні технології», «комп'ютерні технології навчання», «інформаційні технології навчання», «інноваційні технології навчання», «новітні технології навчання», «цифрові освітні технології», «цифрові освітні ресурси / засоби навчання», «віртуальне освітнє середовище» та ін.

На думку М. Жалдака, інформаційно-комунікаційні технології – це система методів, засобів збирання, опрацювання, та передавання інформації, що розширює знання людей та розвиває їхні можливості щодо управління технічними та соціальними процесами (Жалдак, 2010: 8). Співзвучною є позиція Р. Гуревича, М. Кадемії, Л. Шевченко, які під інформаційно-комунікаційними технологіями розуміють сукупність різних методів, способів та алгоритмів збирання, зберігання, оброблення, представлення, передавання, керівництва інформацією та процес комунікації загалом (Гуревич, 2012: 132).

За переконаннями О. Співаковського поняття «ІКТ» означає систематичне використання комп'ютерних технологій для обробки, передачі і зберігання даних. Основною перевагою впровадження інноваційних технологій у освітній процес, вчений виокремлює, якісно новий рівень набуття і засвоєння знань у процесі майбутнього професійного становлення здобувачів освіти (Співаковський, 2014: 114).

Ю. Жук звужує поняття інформаційно-комп'ютерних технологій і визначає його як цифрове середовище, у якому забезпечуються умови позитивної взаємодії в процесі вивчення навчального предмета між вчителем та учнем і цифровими засобами навчання, що функціонують на базі ІКТ (Жук, 2012: 2).

О. Воронкін вважає, що цифрові засоби навчання – це новий спосіб передачі навчальної інформації для підростаючого покоління. На думку вченого, саме комп'ютерні технології формують у викладачів інтерес до професійного самовдосконалення, а у здобувачів освіти значно підвищує рівень засвоєння навчальної інформації (Воронкін, 2015: 96).

На думку, Ю. Рамського запровадження цифрового освітнього середовища надає навчальним заняттям особистісно-зорієнтованої спрямованості, спрямовує здобувачів освіти до самостійної дослідно-експериментальної діяльності (Рамський, 2015: 24). Цифрові засоби навчання мають позитивний вплив на всі компоненти системи навчання: мету, зміст, методи та організаційні форми навчання, засоби навчання, що дозволяє вирішувати складні і актуальні завдання для забезпечення розвитку інтелектуального, творчого потенціалу здобувачів освіти.

Особливе зацікавлення становлять дослідження В. Гринько, яка детально характеризує досліджувані дефініції. Так, авторка розділяє поняття «цифрова технологія», «цифрові ресурси» і на їх основі впроваджує категорії «цифрова освітня технологія» та «цифрові освітні ресурси». Так, під «цифровими технологіями» авторка розуміє технологію створення, передачі та збереження інформаційних повідомлень, що передбачає кодування їхнього змісту за допомогою цифр. Посутнє значення має зауваження дослідниці про те, що «будь-яка технологія, що реалізується на комп'ютерах і комп'ютерних пристроях є цифровою: комп'ютерні програми і додатки, вебсторінки і вебсайти, комп'ютерні ігри, електронні соціальні мережі тощо» (Гринько, 2019: 111). Щодо цифрових ресурсів, то цінним, на нашу думку, є її тлумачення «сукупність електронних інформаційних об'єктів (документів, документованих відомостей та інструкцій, інформаційних матеріалів, процесуальних моделей тощо), які розташовуються і подаються в системах на запам'ятовуючих пристроях електронних даних» (Гринько, 2019: 111). Виходячи з цього, науковиця вважає, що «якщо застосування цифрової технології та цифрового ресурсу здійснюється для реалізації

завдань освітнього характеру, то слід вживати категорії «цифрова освітня технологія» та «цифровий освітній ресурс»» (Гринько, 2019: 111).

Таким чином, враховуючи позицію дослідників, можемо характеризувати інформаційно-комунікаційні технології в системі вищої педагогічної освіти як цифрові освітні технології, що передбачають отримання, використання, збереження та передачу інформації, створення навчальних матеріалів за допомогою цифрових освітніх засобів, що використовується для реалізації мети і завдань фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Використання інструментарію ІКТ у системі вищої освіти – це умова забезпечення мотивації до навчання здобувачів освіти, реалізація сучасної моделі комунікації, активізація пізнавально-емоційних процесів, формування особистісно-професійного розвитку. Інтеграція інноваційних технологій у традиційну систему навчання урізноманітнює та осучаснює освітнє середовище.

Аналіз наукової літератури показав, що існують різні підходи до класифікації ІКТ (рис. 1).

Розглянемо групи ІКТ залежно від певного критерію.

За способом реалізації ІКТ поділяються на традиційні та сучасні. Традиційні технології створені для обробки та форматування великого обсягу інформації. Головною перевагою даного виду інноваційних технологій є зниження трудомісткості користувача та організація раціонального розподілу трудового часу. Сучасні інформаційні технології пов'язані з цифровим забезпеченням освітнього процесу (візуальний супровід у вигляд презентації, аудіо та відео супровід навчального заняття).

За ступенем охоплення інформаційно-комп'ютерними технологіями виділяють: електронну обробку інформації, автоматизацію функцій управління базою даних.

За класом реалізованих технологічних операцій інноваційні технології поділяються на: а) навчальні програми, б) програми-тренажери, в) контролюючі програми, г) демонстраційні матеріали, д) довідково-інформаційні програми, е) імітаційні програми, є) мультимедіа-підручники.

Зупинимось детальніше на сутності видів інформаційно-комунікаційних технологій за *класом реалізованих технологічних операцій*:

а) навчальні (розвивальні) програми – основне призначення даного виду програм є засвоєння набутих знань здобувачами освіти. Більшість з них наближені до програмованого навчання. Цю групу програм можна використовувати для організації проблемного навчання;

б) програми-тренажери – призначені для формування та закріплення практичних навичок здобутих в процесі навчання, а також для здійснення самоаналізу. Перед використанням цього виду програм слід зазначити, що спочатку необхідно ознайомити здобувачів освіти з теоретичним матеріалом;

в) контролюючі програми – призначені для контролю рівня засвоєння знань та умінь здобувачів освіти. Цей вид програм включає різнорівневі завдання, в тому числі й використання тестових (закритого та відкритого типу);

г) демонстраційні програми – призначені для унаочнення демонстраційного навчального матеріалу з описовим характером, демонстрація різноманітних наочних посібників (фотографії, відеофрагменти, аудіофрагменти);

д) довідково-інформаційні та імітаційні програми призначені для пошуку навчальної інфор-

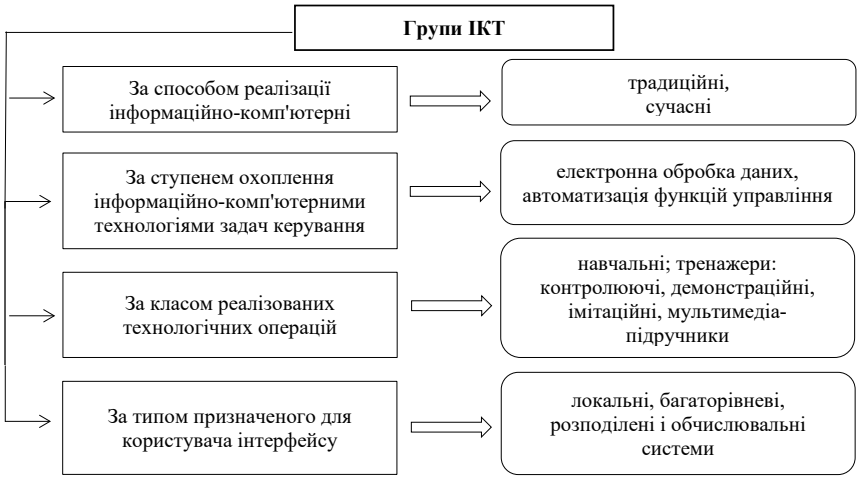

Рис. 1. Групи інформаційно-комунікаційних технологій

мації яка використовується для написання дослідницьких робіт. До них належать малі і великі енциклопедії в електронному виді та різноманітні словники, база наукових робіт (репозитарії);

е) мультимедіа – це підручники електронного типу, мультимедійні візуальні презентації. Дані мультимедійні продукти, що використовуються в освіті, дають поштовх для підвищення ефективності та оптимізації освітнього процесу навчання (Співаковський, 2014: 101).

Аналіз сучасного досвіду свідчить, що по-перше, одночасне використання різних видів сприйняття в процесі навчання дозволяє створити яскраве мультисенсорне освітнє середовище, що в кінцевому результаті призведе до інтеграції інформації та ефективнішого засвоєння навчального матеріалу. По-друге, стає можливою імітація короткотривалих чи довготривалих експериментів та складних реальних ситуацій за короткий проміжок часу. Можливе демонстрування експериментів, що практично не можна дослідити в умовах закладу освіти.

За типом призначеного для користувача інтерфейсу. Мережевий інтерфейс надає користувачеві засоби доступу до розподілених інформаційних та обчислювальних можливостей завдяки розвиненим засобам зв'язку. Мережеві цифрові технології поділяються на локальні, багаторівневі, розподілені та обчислювальні системи.

Здійснивши аналіз наукової літератури з використання інформаційно-комунікаційних технологій у освітньому процесі (Редька, 2017; Сидоренко, 2018; Сороко, 2015; Співаковський, 2014), з опорою на тлумачення В. Гринько категорії «цифрові освітні технології» (Гринько, 2019: 109) та з урахуванням критерію класифікації інформаційно-комунікаційних технологій за *класом реалізованих технологічних операцій*, нами пропонується добірка цифрових освітніх технологій, доцільних для використання у педагогічному ЗВО.

Інтерпретуючи рисунок 2, зазначимо, що:

1) технології обробки інформації передбачає обробку текстової інформації, редагування числових значень, опрацювання відео та звукової системи;

2) технологія баз даних спрямована для збору, систематизації та обробки (навчальної) інформації;

3) мультимедіа-технології забезпечують використання в осітньому процесі електронних енциклопедій, словників, електронних підручників, онлайн-перекладачів; електронних навчальних та розвивальних комп'ютерних програм;

4) мережеві (телекомунікаційні) технології мають на меті забезпечити здобувачами освіти пошук та опрацювання інформації, а також розміщення її в інтернеті на освітніх сайтах чи платформах, використання засобів мережевих технологій під час організації дистанційного навчання;

5) геоінформаційні технології передбачають використання в освітньому середовищі інтерактивних географічних карт та карт за змістом громадянської освіти;

6) технологія комп'ютерного моделювання має на меті використання готових комп'ютерних моделей для проведення навчальних експериментів, дослідження певних процесів і явищ; власне створення та проектування комп'ютерних моделей;

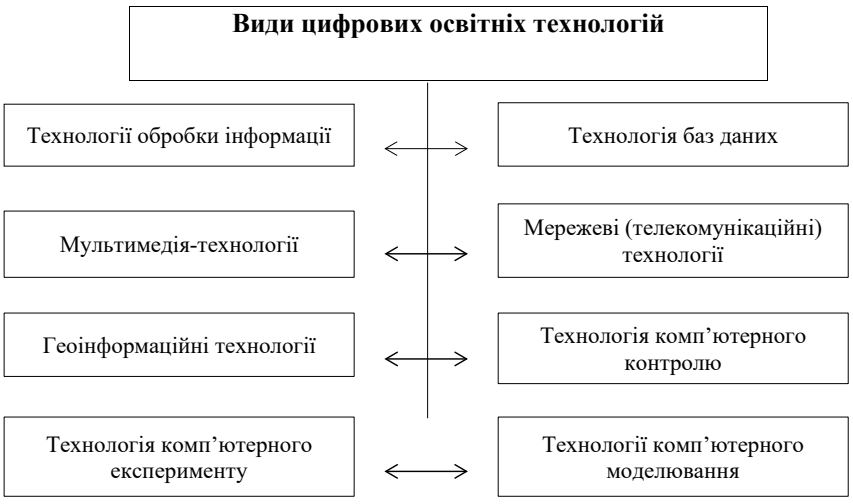

Рис. 2. Види цифрових освітніх технологій, доцільних для використання у педагогічному ЗВО

7) технології комп'ютерного експерименту доцільні для використання можливостей комп'ютера для фіксування даних, які отримано в ході есперимантального дослідження, дистанційне управління електронними засобами навчання;

8) технологія комп'ютерного контролю забезпечує перевірку і конроль знань здобувачів освіти засобами комп'ютерних технологій (система дистанційного навчання MOODLE, Google Forms, Kahoot! та ін.).

Навчальні заняття з використанням цифрових освітніх ресурсів з груп вказаних вище технологій, дозволяють розрядити високу емоційну напруженість, оживити та оптимізувати освітній процес. Можна з упевненістю сказати, що грамотне використання можливостей сучасних технологій у вищій школі дозволяє: забезпечити позитивну мотивацію до навчання, підвищити позитивну динаміку діяльності здобувачів освіти, розвивати навички дослідницької діяльності, забезпечити ефективність на високому естетичному та емоційному рівні, формувати інформаційну культуру та розвивати критичне мислення, формувати навички самоосвіти і самоконтролю, сприяти формуванню складників інтегральної, загальних та фахової компетентностей.

Висновки. Вважаємо, що використання різних груп інформаційно-комунікаційних технологій посилює рівень фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності. Доцільним є урізноманітнення освітнього процесу через застосування різних видів цифрових освітніх технологій, зокрема: технології обробки інформації та баз даних, мультимедіатехнологій, мережевих (телекомунікаційних), геоінформаційних, технологій комп'ютерного моделювання, експерименту та комп'ютерного контролю результатів навчання здобувачів вищої освіти. Такий підхід, на нашу думку, сприятиме підвищенню ефективності освітнього процесу загалом і формуванню складників фахових компетентностей у студентів, зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронкін О. Класифікація інформаційно-комунікаційних технологій навчання. *Вища освіта України*. 2015. № 2. С. 95–102.

2. Гринько В. Концептуальні засади проєктування цифрових освітніх технологій у навчанні майбутніх учителів початкової школи. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти.* Вип. 11. Слов'янськ, 2019. С. 107–119. URL: http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/197213/197363

3. Гуревич Р. С. *Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : навчальний посібник* / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко ; за ред. Гуревича Р. С. Вінниця : ТОВ фірма «Планер». 2012. Відновлено з http://kist.ntu.edu.ua/textPhD/itn.pdf

4. Данильчук Л. Сутність і зміст поняття «інформаційно-комунікаційні технології». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 4. С. 123–130.

5. Жалдак М. І. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання – становлення і розвиток. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 2: комп'ютерно-орієнтовані системи навчання:* збірник наукових праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. С. 3–9

6. Жук Ю.О. Особистісний простір учня в комп'ютерно-орієнтованому навчальному середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2012. URL : https://doi.org/10.33407/itlt.v29i3.693

7. Олефіренко Т., Матвієнко О., Васютіна Т., Золотаренко Т. Основи організації дистанційного та змішаного навчання у закладах вищої та початкової освіти. Навчально-методичний посібник для студентів спеціальності 013 Початкова освіта. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова. 2022. 145 с. URL: https://bit.ly/3QX7vFI

8. Рамський Ю. С. Професійна діяльність вчителя в епоху інформатизації освіти. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2 : Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання.* Київ : 2015. № 15. С. 23–26.

9. Редька І. Інформаційні технології. Основні якості сучасних інформаційних технологій. *Соціальні комунікації і нові комунікативні технології*. Запоріжжя, 2017. С. 20–25.

10. Сидоренко В. Концептуальні засади Нової української школи: ціннісно-світоглядний аспект. *Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології :* збірник матеріалів ІІІ-ї Всеукр. Інтернет-конференції 18 квітня 2018 р. м. Київ. У 2-х част. : Ч.1. Київ: Агроосвіта, 2018. С. 121–128.

11. Сороко Н. В. Використання ІКТ для оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів. Наукові записки. Київ: 2015. С. 55–61.

12. Співаковський О. В. Побудова ІКТ інфраструктури ВНЗ: проблеми та шляхи вирішення. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2014. № 1. С. 99–116.

REFERENCES

1. Voronkin O. Classification of information and communication technologies of education. [Klasyfikatsiia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii navchannia]. Higher education of Ukraine. 2015. Nr. 2. pp. 95–102. [in Ukrainian].

2. Grynko V. Conceptual principles of designing digital educational technologies in the training of future primary school teachers. [Kontseptualni zasady proiektuvannia tsyfrovykh osvitnikh tekhnolohii u navchanni maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly]. Teacher professionalism: theoretical and methodical aspects. Issue 11. Slovyansk, 2019. pp. 107–119. URL: http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/197213/197363. [in Ukrainian].

3. Gurevich R. S.. Information technologies of education: an innovative approach [Informatsiini tekhnolohii navchannia: innovatsiinyi pidkhid]: a study guide / R. S. Gurevich, M. Yu. Kademiya, L. S. Shevchenko; under the editorship Gurevicha R. S. Vinnytsia: "Planer" LLC. 2012. URL: http://kist.ntu.edu.ua/textPhD/itn.pdf. [in Ukrainian].

4. Danylchuk L. The essence and content of the concept of «information and communication technologies» [Sutnist i zmist poniattia «informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii»]. Pedagogy and psychology of professional education. 2012. Nr. 4. P. 123–130. [in Ukrainian].

5. Zhaldak M. I. Computer-oriented learning systems – formation and development [Kompiuterno-oriientovani systemy navchannia – stanovlennia i rozvytok]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 2: computer-oriented learning systems: collection of scientific papers. Kyiv: NPU named after M. P. Drahomanov, 2010. pp. 3–9. [in Ukrainian].

6. Zhuk Yu.O. A student's personal space in a computer-oriented learning environment [Osobystisnyi prostir uchnia v kompiuterno-oriientovanomu navchalnomu seredovyshchi]. Information technologies and teaching aids, 2012. URL: https://doi.org/10.33407/itlt.v29i3.693. [in Ukrainian].

7. Olefirenko T., Matvienko O., Vasyutina T., Zolotarenko T. Fundamentals of the organization of distance and mixed learning in institutions of higher and primary education [Osnovy orhanizatsii dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia u zakladakh vyshchoi ta pochatkovoi osvity]. Educational and methodological guide for students of specialty 013 Primary education. Kyiv: NPU named after M.P. Drahomanova. 2022. 145 p. URL: https://bit.ly/3QX7vFI. [in Ukrainian].

8. Ramsky Yu. S. Professional activity of a teacher in the era of informatization of education [Profesiina diialnist vchytelia v epokhu informatyzatsii osvity]. Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 2: Computer-oriented learning systems. Kyiv: 2015. Nr. 15. pp. 23–26. [in Ukrainian].

9. Redka I. Information technologies. Basic qualities of modern information technologies [Informatsiini tekhnolohii. Osnovni yakosti suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii]. Social communications and new communication technologies. Zaporizhzhia, 2017. pp. 20–25. [in Ukrainian].

10. Sydorenko V. Conceptual foundations of the New Ukrainian school: value-view aspect [Kontseptualni zasady Novoi ukrainskoi shkoly: tsinnisno-svitohliadnyi aspekt]. Professional development of specialists in the system of adult education: history, theory, technologies: a collection of materials of the 3rd All-Ukraine. Internet conferences on April 18, 2018, Kyiv. In the 2nd part. : Part 1. Kyiv: Agroosvita, 2018. pp. 121–128. [in Ukrainian].

11. Soroko N. V. The use of ICT for the assessment of information and communication competence of teachers [Vykorystannia IKT dlia otsiniuvannia informatsiino-komunikatsiinoi kompetentnosti vchyteliv]. Proceedings. Kyiv: 2015. pp. 55–61. [in Ukrainian].

12. Spivakovsky O. V. Construction of ICT infrastructure of universities: problems and solutions [Pobudova IKT infrastruktury VNZ: problemy ta shliakhy vyrishennia]. Information technologies and teaching aids. 2014. Nr. 1. pp. 99–116. [in Ukrainian].

УДК 004:377.3
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-37

Наталя БОСКО,
orcid.org/0000-0002-2828-1954
аспірантка кафедри інформатики та прикладної математики
Криворізького державного педагогічно університету,
викладач
Криворізького фахового коледжу торгівлі та готельно-ресторанного бізнесу
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) averyanovanm@gmail.com

Лілія БЄЛА,
orcid.org/0000-0003-3107-9455
викладач
Криворізького фахового коледжу торгівлі та готельно-ресторанного бізнесу
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) belaya.lilia2@gmail.com

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ (ІКТ) ГРАМОТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито питання побудови системи формування та розвитку цифрової (ІКТ) грамотності учасників процесу вищої та фахової передвищої освіти як одна із умов, що забезпечує успішну діяльність сучасного освітнього закладу, який здатний ефективно функціонувати як в онлайн, так і в офлайн форматі. Цей процес потребує охоплення широкого кола теоретичних та практичних питань, застосування системного наукового-методичного підходу, тому у дослідженні розглянуто теоретичні засади ІКТ грамотності, її структуру, рівні та критерії розвитку, а також цифрову компетентність, без якої неможливий даний процес. Результатом теоретичних пошуків стало запровадження моделі трьохрівневої системи розвитку цифрової грамотності, що сприяє активізації членів студентсько-викладацького колективу та стимулює їх перехід з рівня цифрової компетентності до рівня цифрової трансформації. З метою підтримки даного процесу за ініціативи активних викладачів було створено клубних об'єднання, зокрема Школа дистанційного навчання, Школа комп'ютерної майстерності, Школа цифрової компетентності, що стала результатом їх об'єднання. Активності, що були проведенні для учасників освітнього процесу в рамках роботи Шкіл презентовано у статті за допомогою Мапи розвитку цифрової (ІКТ) грамотності викладацького колективу та інтерактивної структури цифрової компетентності із зазначенням видів діяльності. Необхідно зазначити, що для моніторингу результативності даного процесу була використана комбінована методика, що передбачала наступні процедури: анкетування та інтерв'ювання викладачів та здобувачів, спостереження за очним та дистанційним освітнім процесом, статистичний аналіз даних та інші. Як показують результати моніторингового дослідження репрезентована система сприяла зростанню рівня цифрової компетентності та ІКТ грамотності, що виявилось у зміні підходів до процесу очного та дистанційного навчання, розширенні інструментарію, що використовується у навчально-виховному процесі, а як наслідок сприяла трансформації освітнього процесу в цілому у коледжі.

Ключові слова: *ІКТ, ІКТ-грамотність, цифрова грамотність, цифрова компетентність, фахова передвища освіта.*

Natalia BOSKO,
orcid.org/0000-0002-2828-1954
Graduate student at the Department of Informatics and Applied Mathematics
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Lecturer
Kryvyi Rih Professional College of Trade and Hotel and Restaurant Business
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) averyanovanm@gmail.com

Liliia BELA,
orcid.org/0000-0003-3107-9455
Lecturer
Kryvyi Rih Professional College of Trade and Hotel and Restaurant Business
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) belaya.lilia2@gmail.com

MAIN APPROACHES TO THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIGITAL (ICT) LITERACY OF TEACHERS IN PROFESSIONAL PRE-HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article discusses the issue of building a system of formation and development of participants' digital (ICT) literacy in the process of higher and professional pre-higher education as one of the conditions that ensure the successful operation of a modern educational institution. It can function effectively both online and offline. This process requires coverage of a

wide range of theoretical and practical issues and a systematic scientific and methodical approach. Therefore the research examines the theoretical foundations of ICT literacy, its structure, levels, and criteria of development, as well as digital competence, without which this process is impossible. The result of theoretical research was the introduction of a model of a three-level system for the development of digital literacy, which contributes to the activation of the student and teaching staff and stimulates their transition from the level of digital competence to the level of digital transformation. To support this process, club associations were created on the initiative of active teachers, such as the School of distance learning, the School of computer skills, and the School of digital competence, which was the result of their association. The activities that were carried out for the participants of the educational process as part of the work of the Schools are presented in the article with the help of the Map of the development of digital (ICT) literacy of the teaching staff and the interactive structure of digital competence with an indication of the types of activities. It is necessary to note that a combined methodology was used to monitor the effectiveness of this process. It included the following procedures: questionnaires and interviews of teachers and students, observation of face-to-face and remote educational processes, statistical data analysis, and others. The represented system contributed to the growth of digital competence and ICT literacy, as the monitoring study showed. It appeared in changing approaches to face-to-face and distance learning, the expansion of the tools used in the educational process, and the transformation of the educational process as a whole in the college.

Key words: *ICT, ICT-literacy, digital literacy, digital competence, vocational higher education.*

Постановка проблеми. В сьогоднішніх карантинних та воєнних умовах цифрова (ІКТ) грамотність викладача переходить із soft skiils в hard skills, а цифрова компетентність стає однією з умов за якої викладач може ефективно організувати свою діяльність. Першочерговою вимогою до підготовки сучасних освітян має бути високий рівень сформованості їх цифрової компетентності.

Цифровий інтелект, інформаційна та цифрова грамотність охоплюють не тільки знання інструментів та способів їх використання, а й усвідомлення поняття доцільності, мети, результатів їх використання в освітньому процесі. Успішність функціонування навчального закладу залежить від рівня цифрової грамотності усього педагогічного колективу та якісного використання викладачами цифрових компетенцій в навчально-виховному процесі як в онлайн так і офлайн режимі.

Виникає потреба створення чіткої єдиної системи формування та розвитку цифрової (ІКТ) грамотності викладачів закладу, що має стати інструментом забезпечення якості та успіху всіх напрямків освітнього процесу.

Аналіз досліджень. Проблема розвитку цифрової (ІКТ) грамотності учасників освітнього процесу – це одна з актуальніших тем для дослідження, що пов'язано з активним запровадженням системи змішаного та дистанційного навчання.

Більшість сучасних закордонних дослідників, орієнтуючись на роботу M. Barnett, D. Bawden, A. Becker D. Belshaw, J. R. Dakers, J. Grudziecki, B. L. Jane, E. W. Jenkins, I. R. Katz, M. Knobel, C. Lankshear, L. Markauskaite, A. Martin та інших, звертають увагу на необхідність розвитку цифрової грамотності та системного підходу до цього процесу, що знайшло вираження у роботах A. Barak, I. Blau, S. Carretero, A. Chen, D. Belshaw, P. Gochyyev, N. Law, E. Porat, Y. Punie, C. Redecker, F. Reichert, F. Siddiqa, J. de la Torre, R. Vuorikari, M. Wilson, G. Wong, D. Woo та багато інших. Українські науковці також працюють над даним питанням, серед них виділяють роботи В. Вембер, М. Гладун, Н. Дегтярьової, С. Доценко, В. Кухаренко, О. Лаврентьєвої, Н. Морзе, О. Овчарук, С. Петренко, І. Прокопенко, В. Ребриної та інших.

Мета статті – узагальнити практичний досвід створення системи формування та розвитку цифрової грамотності викладачів та здобувачів коледжу.

Виклад основного матеріалу. Діджиталізація суспільства та економіки стимулювала трансформацію процесу освіти та відповідно, зростання рівня цифрової (ІКТ) грамотності викладачів, які також впливають на соціум та процеси в ньому. Тому питання розвитку цифрової (ІКТ) компетентності педагогів, які готують майбутнє покоління до застосування нових технологій є актуальним та потрапляє в поле зору багатьох дослідників. Для визначення рівня готовності до використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій в літературі використовуються такі терміни, як «ІКТ грамотність»(Rockman, 2006; Katz, Macklin, 2007; Ainley et al., 2016; Hafifah, Sulistyo, 2020; Gnambs, 2021), «цифрова грамотність» (Martin Grudziecki, 2006; Hague, Payton, 2010; Belshaw, 2011; Law et al., 2018; Морзе та інші, 2019; Jin et al., 2022), «інформаційна грамотність» (Lau, 2006; Lupton, 2008; Probert, 2009; Julien, Barker, 2009; Hammons, 2020), «технологічна грамотність» (Lewis, Gagel, 1992; Frank, 2005; Durak, 2021), в даній роботі ми дотримуємося думки закордонних та українських колег, які вважають ці поняття синонімічними (Bawden, 2001; Simpson, Obdalova, 2014; Zylka et al., 2015; Гаврілова, Топольник, 2017; Park et al., 2020).

Означуючи цифрову грамотність, користуємося дефініцією запропонованої розробниками проєкту Цифрової ініціативи електронного навчання ЕС (DigEuLit): «цифрова грамотність – це усвідомлення, ставлення і здатність людини відповідним чином використовувати цифрові

інструменти і засоби для ідентифікації, доступу, управління, інтеграції, оцінки, аналізу і синтезу цифрових ресурсів, конструювати нові знання, створювати медіаконтент і спілкуватися з іншими в контексті конкретних життєвих ситуацій, для забезпечення конструктивної соціальної взаємодії та розмірковувати над цим процесом» (Martin, Grudziecki,2006:252). Автори проекту (A. Martin, J. Grudziecki) запропонували трирівневу систему цифрової грамотності: I рівень – набуття цифрової компетентності; II рівень – цифрового використання; III рівень – цифрової трансформації (Martin, Grudziecki,2006:255).

З вище сказаного, цифрова грамотність – це не лише функціональні навички та вміння користуватися комп'ютерною технікою, вона представляє систему взаємозв'язаних елементів до яких D. Belshaw's відносить когнітивний, конструктивний, комунікативний, культурний, координаційний, конфіденційний, критичний, креативний елементи (Belshaw, 2011). Визначенні елементи ІКТ грамотності є орієнтирами для її розвитку, вони вказують на прогалини в цьому процесі, корегують його та передбачають:

- ознайомлення з областями та особливостями застосування інструментів ІКТ як у повсякденному житті, так і в процесі професійної діяльності викладачів та майбутніх фахівців (когнітивний елемент);
- формування розуміння процесу створення, повторного використання цифрового контенту, який буде забезпечувати спеціальні потреби (конструктивний);
- організацію комунікації в професійних мережах (комунікативний);
- розуміння мережевого етикету та відповідну до ситуації професійну поведінку, здатність відрізняти формальне та неформальне спілкування, вживати правильні терміни та сленг (культурний);
- аналіз переваг, недоліків та наслідків онлайнового спілкування (конфіденційний);
- розвиток уміння пошуку перевіреної інформації та процесів її розробки, відрізняти правду від фейку, наразі питання медіаграмотності є особливо актуальним (критичний);
- стимулювання творчого підходу до розробки нового, пошуку нетрадиційних рішень та напрямів, які можна застосувати в професійній діяльності (креативний);
- реалізацію соціальних можливостей в мережі, зокрема і професійних (координаційний елемент).

Як бачимо, процес формування її передбачає охоплення широкого кола питань та потребує системного різностороннього підходу, тому кожен заклад освіти для свого повноцінного функціонування в сучасних умовах повинен звернути увагу на розвиток цифрової грамотності всіх учасників процесу освіти, як викладачів, так і здобувачів, виробивши цілісну модель її розвитку. Оскільки, «основною метою інформаційного середовища навчального закладу є виведення його на новий рівень, підвищення рівня інформаційної культури та інформаційної обізнаності, формування інтелектуально та творчо розвиненої особистості студентів, педагогів, керівників освіти» (O Lavrentieva et al., 2021:5).

Варто зазначити, що ідея необхідності системного підходу до формування та розвитку ІКТ грамотності у Криворізькому фаховому коледжі торгівлі та готельно-ресторанного бізнесу (КФК ТГРБ) стала результатом тривалих пошуків освітян та здобувачів для яких цифрові технології стали більш доступними, фактично кожен учасник освітнього процесу отримав вільний доступ до них. Аналізуючи даний процес, використаємо підхід представлений розробниками проєкту DigEuLit, про який згадувалось вище. За підтримки Адміністрації коледжу, члени викладацько-студентського колективу пройшли довгий шлях від рівня формування цифрової компетентності, до рівня цифрової трансформації, що показано на мапі розвитку цифрової (ІКТ) грамотності (див. рис. 1). З інтерактивною мапою розвитку цифрової грамотності та прикладами активності можна ознайомитись перейшовши за Qr-кодом або за покликанням (див. рис. 1).

На початковому етапі, стираючись на трирівневу систему цифрової грамотності, запропоновану Рамкою цифрової грамотності Європейського союзу (Martin, Grudziecki, 2006: 225), головну увагу було зосереджено на I рівень – формування цифрової компетентності.

Для моніторингу результативності даного процесу була використана комбінована методика (Авер'янова, 2021), яка передбачала відстеження кількісних та якісних показників, зокрема було проведене анкетування (2019 р., 2021 р.), статистичний аналіз отриманих даних, інтерв'ювання викладачів та здобувачів, спостереження за очним та дистанційним освітнім процесом. Вихідним етапом дослідження стало анкетування учасників освітнього процесу у жовтні 2019 р., результати якого виявили необхідність розвитку ІКТ-грамотності для ефективної організації онлайн навчання, виокремити напрями для роботи клубних об'єднань, які отримали подальший розвиток.

https://h5p.org/node/1281460

Qr-код для доступу до інтерактивної мапи розвитку цифрової грамотності та прикладами проведених заходів

Рис. 1. Мапа розвитку цифрової (ІКТ) грамотності викладацького колективу коледжу

Необхідно уточнити, що першим цілеспрямованим кроком, що для розв'язання даної проблеми стало створення у 2018 р. Школи дистанційного навчання (керівник: Н. Боско), діяльність якої була спрямована на підготовку викладачів та студентів до використання хмарних технологій, удосконалення навичок використання сучасних комп'ютерних технологій, проте до проведення моніторингових процедур, її робота мала стихійний характер. Необхідність створення відео та графічних матеріалів стимулювала заснування Школи комп'ютерної майстерності (керівник: Л. Бєла). Наступним кроком генезису проблеми цифрової грамотності стало перетворення двох Шкіл в Школу інформаційної компетентності (керівники: Л. Бєла, Н. Боско), яка функціонує до цього часу.

Під час І етапу розвитку ІКТ-компетентності члени студентсько-викладацького колективу Криворізького фахового коледжу торгівлі та готельно-ресторанної справи освоїли базові підходи використання інформаційно-комунікативних технологій, з цією метою були проведенні тренінгові сесії «Початок роботи в Google Classroom», «Google Meet як інструмент колективної співпраці», практикум «Ознайомлення із графічним редактором Adoble Photoshop», майстер-клас «Ознайомлення з технологією створення сайтів за допомогою конструктора Google Site», практикум «Основи відеомонтажу».

На ІІ етапі – викладачі створили та наповнили різноманітним цифровим контентом Google Класи, почали використовувати їх під час навчальної та позанавчальної роботи, ІІІ етап схарактеризувався творчою метаморфозою, яка проявилась під час проведення різноманітних офлайнових та онлайнових заходів (квестів, конкурсів, тренінгових заняттях, воркшопах та інше), найяскравіші із них історичний квест «Перша світова війна», інтерактивний квест «Info-Driver», онлайн лінгвоквест «В ім'я кохання» та інші.

У жовтні 2021 р. було проведене повторне анкетування, результати якого, дозволило констатувати зростання рівня ІКТ грамотності. На користь даного твердження, свідчить зміна підходів до навчальної та позанавчальної діяльності викладачів, що супроводжувалась оновлення форм та підходів до нього. З вересня 2022 р. викладачі коледжу почали роботу із хмарним сервісом Lcloud, що свідчить про початок нової трансформації, яка знову потребує оновлення підходів до процесу освіти.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що процес розвитку ІКТ грамотності це результат цілеспрямованої роботи, яка стимулювала активність учасників освітнього процесу, їх прагнення до вдосконалення та оптимізації процесу освіти, вироблення власного стилю діяльності онлайн, необхідність яких викликали карантинні та воєнні обмеження 2019–2022 рр.

Як зазначалося раніше, фундаментом ІКТ-грамотності є цифрова компетентність викладачів. А. Ferrari визначає її як «набір знань, навичок, ставлень (включаючи здібності, стратегії,

цінності та обізнаність), які необхідні під час використання ІКТ та цифрових медіа для виконання завдань, розв'язання проблем, спілкування, управління інформацією, співпраці, створення та поширення матеріалів, ефективного створення знань, для результативної, належним чином, критичної, творчої, автономної, гнучкої, етичної, рефлексивної роботи, дозвілля, участі, навчання, спілкування, споживання та розширення можливостей»(Ferrari, 2012:3). L. Ilomäki до її складових відносить технічну компетентність, здатність використовувати цифрові технології в процесі професійної діяльності, навчання та повсякденного життя, вміння критично оцінювати цифрові технології та мотивацію брати участь у цифровій культурі (L. Ilomäki et al., 2014). Усе це свідчить про те, що цифрова компетентність становить собою комплексну багатокомпонентну систему, для повноцінного її розвитку необхідно враховувати потреби всіх учасників освітнього процесу.

Безсумнівно, одним із перших орієнтирів викладачів закладу освіти для формування цифрової компетентності викладачів є Європейська рамка цифрової компетентності освітян, яка звертає увагу на набір цифрових компетенцій для процесу освіти, що надають можливість використовувати потенціал інформаційно-комунікативних технологій для покращення якості освіти та інноваційної діяльності. Згідно з нею, основу цифрової компетентності складають професійні та педагогічні компетенції освітян та компетенції здобувачів (Redecker, 2017), тому орієнтирами для роботи Школи дистанційного навчання, Школи комп'ютерної майстерності, а згодом Школи цифрової компетентності стали області професійної взаємодії, цифрових ресурсів, навчання та учіння, оцінки, розширення та сприяння розвитку цифрової компетенції здобувачів.

Розглянемо процес розвитку цифрової компетентності у КФК ТГРБ. З інтерактивною структурою цифрової компетентності та прикладами заходів, що спрямовані на її реалізацію, можна ознайомитися за покликанням або Qr -кодом (див. рис. 2).

Першою школою спрямовану на область професійної взаємодії, яка за Рамкою цифрової компетентності передбачає такі елементи як організаційну комунікацію, професійне співробітництво, рефлексивну практику, цифровий неперервний розвиток та навчання та учіння засобами ІКТ була Школа дистанційного навчання. Її робота розпочалась із циклу тренінгових сесій для викладачів всіх циклових комісій коледжу січні 2018 р. Під час яких вони ознайомилися з особливостями, перевагами та недоліками створення дистанційних курсів в Google Класі, настроювання інтерфейсу дистанційного курсу в ньому, додання теоретичних матеріалів та практичних завдань, запрошення студентів у власний дистанційний курс, користуванням Календарем завдань та інше, тобто процесом організації комунікації та співробітництва між викладачами та здобувачами. До найцікавіших заходів, що були орієнтовані на область професійної взаємодії можна віднести відриту кафедру «Тренди сучасної освіти як вектор професійного саморозвитку», методичний аукціон «Методи активізації науково-дослідницької роботи з обдарованими студентами», круглий стіл «Тенденції розвитку глобальних освітніх мереж. Дистанційне навчання» та інші.

На процес використання цифрових ресурсів, що включає вибір цифрових ресурсів, створення і модифікація цифрових ресурсів, менеджмент, захист та обмін цифровими ресурсами (Redecker, 2017) була зорієнтована спільна робота Школи дистанційного навчання, так і робота Школи комп'ютерної грамотності. З цією метою було підготовлено інструкції для викладачів та студентів щодо використання освітніх платформ, розроблено методичні рекомендації для освоєння інструментів для інтерактиву та проведено ряд заходів: тренінгову сесію «Google Meet як інструмент колективної співпраці», практикуми «Ознайомлення із графічним редактором Adoble Photoshop», «Основи відеомонтажу», круглий стіл «Використання елементів гейміфікації під час очного та дистанційного навчання», інфотайм «Елементи інтерактивності в освітньому процесі», віртуальний круглий стіл «Онлайн-ресурси під час дистанційного навчання», тренінг «Створюємо віртуальні квест-кімнати».

Для організації процесу оцінки засобами ІКТ, зокрема створення стратегії оцінювання, аналізу результатів роботи онлайн, організації зворотного зв'язку та планування кожним викладачем коледжу було докладено чимало зусиль, до найпродуктивніших з них можна віднести круглі столи «Практичні аспекти використання гейміфікації в освітньому процесі», «Інноваційні методи навчання» та інше.

Задля залучення здобувачів до процесу змішаного та дистанційного навчання, педагогу необхідно звернути увагу на розширення прав здобувачів, що передбачає доступність та ексклюзивність, диференціацію та персоналізацію, необхідність їх активного залучення. З цією метою в рамках роботи Школи дистанційного навчання на початку 2018 р. (ще до перших карантинних

https://h5p.org/node/1283762

Qr-код для доступу до інтерактивної структури цифрової компетентності з прикладами проведених заходів, що спрямовані на її формування

Рис. 2. Структура цифрової компетентності (Redecker, 2017)

обмежень) була проведена робота зі студентами, що полягає у їх адаптації до спільної діяльності у форматі «викладач-студент» онлайн, встановлення додатків (за необхідності на мобільні телефони та планшети). З цією метою, були створенні відео мікроуроки, посилання на які розміщенні у соціальних мережах, графічні інструкції для роботи із дистанційними додатковими сервісами у вигляді коміксів. Перший вхід в Клас та додавання до курсу відбувалося в аудиторії разом із викладачем за допомогою кодів курсу та QR-кодів.

Студентів також було залучено до процесу використання цифрових ресурсів, зокрема разом з ними було апробовано різні соціальні мережі для організації онлайн комунікації, сервіси для онлайн спілкування Google Meet, Microsoft Teams, Zoom, Discord. Саме активна співпраця зі ними допомогла налагодити та удосконалити процес онлайнового спілкування та стимулювала до модифікації процесу дистанційної роботи, використання більш ефективних цифрових ресурсів.

Як відомо, до обов'язкових складових цифрової компетентності здобувачів відносяться компетенції здобувачів інформаційна та медіаграмотність, цифрова комунікація і співробітництво, створення цифрового контенту, відповідальне використання. Орієнтуючись на них відбувається планування навчальної та позанавчальної діяльності здобувачів.

В навчальній роботі увага на розвиток цифрових компетенцій здобувачів звертається не лише під час роботи онлайн та процесу навчання дисциплін комп'ютерного інтегрованого циклу. Різноманітні мобільні додатки та онлайн сервіси, платформи для гейміфікації та проведення контролю стали невіддільною частиною очних занять про що ми вже згадували вище. Варто зазначити, що кожне використання ІКТ під час навчального заняття супроводжується рекомендаціями, щодо безпечного та відповідального використання можливостей глобальної мережі.

Не оминає дане питання позанавчальна діяльність, зокрема з метою розвитку цифрових компетенцій здобувачів у КФК ТГРБ функціонує клуб «Еврика», під егідою якого активні викладачі коледжу також впроваджують ІКТ під час проведення різноманітних заходів.

З метою розвитку медіаграмотності та критичного мислення, в рамках роботи клубу студенти традиційно беруть участь у Національних уроку з медіаграмотності «Фейки та міфи в часи пандемії», що щорічно проводиться під егідою ЮНІСЕФ і Міністерства культури та інформаційної політики України до Всесвітнього тижня медіа та інформаційної грамотності та інших заходах.

Особливу увагу в роботі клубу «Еврика» приділяється питанням безпечного та відповідального використання глобальної мережі до найцікавіших з яких відносять традиційний День безпечного Інтернету, тренінг «Як не заблукати в павутині Інтернету», інтелектуальний батл «Смачний Інтернет», квест «Країна безпечного Інтернету» та інші.

Невіддільним етапом становлення цифрової компетентності викладачів є узагальнення досвіду і представлення висновків та результатів

своєї діяльності. Оскільки, на завершальному етапі дуже важливо аналізувати, ділитися досвідом, отримувати оцінку, що своєю чергою задає правильний вектор подальшого розвитку особистості та колективу. Це передбачає виступи на засіданнях циклових комісій, методичних та педагогічних радах, регіональних та обласних методичних об'єднаннях, участь у конкурсах, публікація тез та статей, що з одного боку, є показником її розвитку, а з іншого боку – стимулом для більш ефективного розвитку.

Отже, формування цифрової компетентності викладачів – це багатогранний процес, що передбачає синтез активностей спрямованих як на викладачів, так і здобувачів, він потребує охоплення області професійної взаємодії, цифрових ресурсів, навчання та учіння, оцінки, розширення прав та розвитку цифрової компетенції здобувачів.

Висновки.

Мультикомпонентний процес формування цифрової грамотності викладачів повинен бути спрямований на усіх учасників освітнього процесу, як педагогів, так і здобувачів, він передбачає цілеспрямовану різносторонню діяльність щодо забезпечення їх переходу від рівня ІКТ-компетентності до рівня цифрової трансформації. Реалізована система взаємозв'язку між викладачами та здобувачами забезпечує стимуляцію постійного процесу розвитку їх цифрової грамотності протягом усього життя, що є вимогою сьогоденності.

Можемо прогнозувати, що цей процес є не статичним і закінченим, а спіральним, він супроводжуватиметься подальшими трансформаціями підходів до процесу освіти, які будуть спричиненні стрімким розвитком ІКТ, що надає широке поле для подальших теоретичних та практичних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator 4.4.2 : Information Paper / N. Law et al. 51st ed. Montreal : UNESCO Institute for Statistics, 2018. 146 p. URL: https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip51-global-framework-reference-digital-literacy-skills-2018-en.pdf.
2. Ainley J., Schulz W., Fraillon J. A global measure of digital and ICT literacy skills. Paris : UNESCO, 2016. 21 p. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip56-recommendations-assessment-tools-digital-literacy-2019-en.pdf.
3. Bawden D. Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation*. 2001. Vol. 57, no. 2. P. 218–259. URL: https://doi.org/10.1108/eum0000000007083 (date of access: 03.12.2022).
4. Belshaw D. What is 'digital literacy'? A pragmatic investigation : extended abstract of doctoral thesis. Durham, 2011. 35 p. URL: http://neverendingthesis.com/doug-belshaw-edd-thesis-final.doc.
5. Digital competence – an emergent boundary concept for policy and educational research / L. Ilomäki et al. *Education and Information Technologies*. 2014. Vol. 21, no. 3. P. 655–679. URL: https://doi.org/10.1007/s10639-014-9346-4 (date of access: 04.12.2022).
6. Durak H. Y. Modeling of relations between K-12 teachers' TPACK levels and their technology integration self-efficacy, technology literacy levels, attitudes toward technology and usage objectives of social networks. *Interactive Learning Environments*. 2019. Vol. 29. P. 1–27. URL: https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1619591.
7. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Luxembourg : Joint Research Centre, 2012. 92 p. URL: https://doi.org/10.2791/82116.
8. Frank M. A Systems Approach for Developing Technological Literacy. *Journal of Technology Education*. 2005. Vol. 17, no. 1. P. 1–34. URL: https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/8342/frank.pdf?sequence=1.
9. Gnambs T. The development of gender differences in information and communication technology (ICT) literacy in middle adolescence. *Computers in Human Behavior*. 2021. Vol. 114. P. 106533. URL: https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106533 (date of access: 02.12.2022).
10. Hafifah G. N., Sulistyo G. H. Teachers' ict literacy and ict integration in elt in the indonesian higher education setting. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 2020. P. 186–198. URL: https://doi.org/10.17718/tojde.762050 (date of access: 02.12.2022).
11. Hague C., Payton S. Digital literacy across the curriculum : handbook and accompanying case studies. Futurelab, 2010. 62 p. URL: https://www.nfer.ac.uk/publications/futl06/futl06.pdf (date of access: 19.07.2022).
12. Hammons J. Teaching the teachers to teach information literacy: A literature review. *The Journal of Academic Librarianship*. 2020. Vol. 46, no. 5. P. 102196. URL: https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102196 (date of access: 02.12.2022).
13. Katz I. R., Macklin A. S. Information and Communication Technology (ICT) Literacy: Integration and Assessment in Higher Education. *Systemics, cybernetics and informatics*. 2007. Vol. 5, no. 4. P. 50–55. URL: https://www.iiisci.org/journal/pdv/sci/pdfs/p890541.pdf.
14. Lau J. Guidelines on information literacy for lifelong learning. Veracruz, México : IFLA , Universidad Veracruzana / DGB / USBI VER, 2006. 60 p. URL: http://repository.ifla.org/bitstream/123456789/193/1/ifla-guidelines-en.pdf.
15. Lewis T., Gagel C. Technological literacy: a critical analysis. *Journal of Curriculum Studies*. 1992. Vol. 24, no. 2. P. 117–138. URL: https://doi.org/10.1080/0022027920240202.
16. Lupton M. Information literacy and learning. 2008. URL: http://eprints.qut.edu.au/16665/ (date of access: 02.12.2022).
17. Martin A., Grudziecki J. DigEuLit: Concepts and Tools for Digital Literacy Development. Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences. 2006. Vol. 5, no. 4. P. 249–267. URL: https://doi.org/10.11120/ital.2006.05040249 (date of access: 19.07.2022).

18. Measuring digital literacy across three age cohorts: Exploring test dimensionality and performance differences / K.-Y. Jin et al. *Computers & Education*. 2020. Vol. 157. P. 103968. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103968 (date of access: 02.12.2022).

19. Moving beyond cognitive elements of ICT literacy: First evidence on the structure of ICT engagement / J. Zylka et al. *Computers in Human Behavior*. 2015. Vol. 53. P. 149–160. URL: https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.008 (date of access: 03.12.2022).

20. Park H., Kim H. S., Park H. W. A Scientometric Study of Digital Literacy, ICT Literacy, Information Literacy, and Media Literacy. *Journal of Data and Information Science*. 2020. URL: https://doi.org/10.2478/jdis-2021-0001 (date of access: 03.12.2022).

21. Porat E., Blau I., Barak A. Measuring digital literacies: Junior high-school students' perceived competencies versus actual performance. *Computers & Education*. 2018. Vol. 126. P. 23–36. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.06.030 (date of access: 04.12.2022).

22. Probert E. Information literacy skills: Teacher understandings and practice. *Computers & Education*. 2009. Vol. 53, no. 1. P. 24–33. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2008.12.018 (date of access: 02.12.2022).

23. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / ed. by Y. Punie. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. 94 p. URL: https://doi.org/10.2760/159770 (date of access: 19.07.2022).

24. Rockman I. F. ICT literacy. *Reference Services Review*. 2006. Vol. 33, no. 2. P. 141–143.

25. Siddiq F., Scherer R., Tondeur J. Teachers' emphasis on developing students' digital information and communication skills (TEDDICS): A new construct in 21st century education. *Computers & Education*. 2016. Vol. 92-93. P. 1–14. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.10.006 (date of access: 03.12.2022).

26. Simpson R., Obdalova O. A. New Technologies in Higher Education – ICT Skills or Digital Literacy?. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 154. P. 104–111. URL: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.10.120 (date of access: 03.12.2022).

27. Авер'янова Н. М. Дослідження динаміки готовності викладачів до організації дистанційного та змішаного навчання. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology"*. 2021. Т. 2, № 22. С. 164–177. URL: https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-2-22-18 (дата звернення: 24.03.2022).

28. Гаврілова Л., Топольник Я. Цифрова культура, цифрова грамотність, цифрова компетентність як сучасні освітні феномени. *Information Technologies and Learning Tools*. 2017. Т. 61, № 5. С. 1. URL: https://doi.org/10.33407/itlt.v61i5.1744 (дата звернення: 02.12.2022).

29. Морзе Н.В., Кочарян А.Б. Модель стандарту ІКТ-компетентності викладачів університету в контексті підвищення якості освіти. *Information Technologies and Learning Tools*. 2014. Т. 43, № 5. С. 27–39. URL: https://doi.org/10.33407/itlt.v43i5.1132 (дата звернення: 04.12.2022).

30. Морзе Н. В., Вембер В. П., Гладун М. А. 3d картування цифрової компетентності в системі освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Т. 70, № 2. С. 28–42.

REFERENCES

1. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator 4.4.2 : Information Paper / N. Law et al. 51st ed. Montreal : UNESCO Institute for Statistics, 2018. 146 p. URL: https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip51-global-framework-reference-digital-literacy-skills-2018-en.pdf.

2. Ainley J., Schulz W., Fraillon J. A global measure of digital and ICT literacy skills. Paris : UNESCO, 2016. 21 p. URL: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/ip56-recommendations-assessment-tools-digital-literacy-2019-en.pdf.

3. Bawden D. Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation*. 2001. Vol. 57, no. 2. P. 218–259. URL: https://doi.org/10.1108/eum0000000007083 (date of access: 03.12.2022).

4. Belshaw D. What is 'digital literacy'? A pragmatic investigation : extended abstract of doctoral thesis. Durham, 2011. 35 p. URL: http://neverendingthesis.com/doug-belshaw-edd-thesis-final.doc.

5. Digital competence – an emergent boundary concept for policy and educational research / L. Ilomäki et al. *Education and Information Technologies*. 2014. Vol. 21, no. 3. P. 655–679. URL: https://doi.org/10.1007/s10639-014-9346-4 (date of access: 04.12.2022).

6. Durak H. Y. Modeling of relations between K-12 teachers' TPACK levels and their technology integration self-efficacy, technology literacy levels, attitudes toward technology and usage objectives of social networks. *Interactive Learning Environments*. 2019. Vol. 29. P. 1–27. URL: https://doi.org/10.1080/10494820.2019.1619591.

7. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Luxembourg : Joint Research Centre, 2012. 92 p. URL: https://doi.org/10.2791/82116.

8. Frank M. A Systems Approach for Developing Technological Literacy. *Journal of Technology Education*. 2005. Vol. 17, no. 1. P. 1–34. URL: https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/8342/frank.pdf?sequence=1.

9. Gnambs T. The development of gender differences in information and communication technology (ICT) literacy in middle adolescence. *Computers in Human Behavior*. 2021. Vol. 114. P. 106533. URL: https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106533 (date of access: 02.12.2022).

10. Hafifah G. N., Sulistyo G. H. Teachers' ict literacy and ict integration in elt in the indonesian higher education setting. *Turkish Online Journal of Distance Education*. 2020. P. 186–198. URL: https://doi.org/10.17718/tojde.762050 (date of access: 02.12.2022).

11. Hague C., Payton S. Digital literacy across the curriculum : handbook and accompanying case studies. Futurelab, 2010. 62 p. URL: https://www.nfer.ac.uk/publications/futl06/futl06.pdf (date of access: 19.07.2022).

12. Hammons J. Teaching the teachers to teach information literacy: A literature review. *The Journal of Academic Librarianship*. 2020. Vol. 46, no. 5. P. 102196. URL: https://doi.org/10.1016/j.acalib.2020.102196 (date of access: 02.12.2022).

13. Katz I. R., Macklin A. S. Information and Communication Technology (ICT) Literacy: Integration and Assessment in Higher Education. *Systemics, cybernetics and informatics*. 2007. Vol. 5, no. 4. P. 50–55. URL: https://www.iiisci.org/journal/pdv/sci/pdfs/p890541.pdf.

14. Lau J. Guidelines on information literacy for lifelong learning. Veracruz, México : IFLA , Universidad Veracruzana / DGB / USBI VER, 2006. 60 p. URL: http://repository.ifla.org/bitstream/123456789/193/1/ifla-guidelines-en.pdf.

15. Lewis T., Gagel C. Technological literacy: a critical analysis. *Journal of Curriculum Studies*. 1992. Vol. 24, no. 2. P. 117–138. URL: https://doi.org/10.1080/0022027920240202.

16. Lupton M. Information literacy and learning. 2008. URL: http://eprints.qut.edu.au/16665/ (date of access: 02.12.2022).

17. Martin A., Grudziecki J. DigEuLit: Concepts and Tools for Digital Literacy Development. Innovation in Teaching and Learning in Information and Computer Sciences. 2006. Vol. 5, no. 4. P. 249–267. URL: https://doi.org/10.11120/ital.2006.05040249 (date of access: 19.07.2022).

18. Measuring digital literacy across three age cohorts: Exploring test dimensionality and performance differences / K.-Y. Jin et al. *Computers & Education*. 2020. Vol. 157. P. 103968. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2020.103968 (date of access: 02.12.2022).

19. Morze N. V., Kocharian A. B. МОДЕЛЬ СТАНДАРТУ ІКТ-КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ. *Information Technologies and Learning Tools*. 2014. Т. 43, № 5. С. 27–39. URL: https://doi.org/10.33407/itlt.v43i5.1132 (дата звернення: 04.12.2022).

20. Moving beyond cognitive elements of ICT literacy: First evidence on the structure of ICT engagement / J. Zylka et al. *Computers in Human Behavior*. 2015. Vol. 53. P. 149–160. URL: https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.008 (date of access: 03.12.2022).

21. Park H., Kim H. S., Park H. W. A Scientometric Study of Digital Literacy, ICT Literacy, Information Literacy, and Media Literacy. *Journal of Data and Information Science*. 2020. URL: https://doi.org/10.2478/jdis-2021-0001 (date of access: 03.12.2022).

22. Porat E., Blau I., Barak A. Measuring digital literacies: Junior high-school students' perceived competencies versus actual performance. *Computers & Education*. 2018. Vol. 126. P. 23–36. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.06.030 (date of access: 04.12.2022).

23. Probert E. Information literacy skills: Teacher understandings and practice. *Computers & Education*. 2009. Vol. 53, no. 1. P. 24–33. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2008.12.018 (date of access: 02.12.2022).

24. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / ed. by Y. Punie. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. 94 p. URL: https://doi.org/10.2760/159770 (date of access: 19.07.2022).

25. Rockman I. F. ICT literacy. *Reference Services Review*. 2006. Vol. 33, no. 2. P. 141–143.

26. Siddiq F., Scherer R., Tondeur J. Teachers' emphasis on developing students' digital information and communication skills (TEDDICS): A new construct in 21st century education. *Computers & Education*. 2016. Vol. 92-93. P. 1–14. URL: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.10.006 (date of access: 03.12.2022).

27. Simpson R., Obdalova O. A. New Technologies in Higher Education – ICT Skills or Digital Literacy?. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2014. Vol. 154. P. 104–111. URL: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.10.120 (date of access: 03.12.2022).

28. Averianova N. M. Doslidzhennia dynamiky hotovnosti vykladachiv do orhanizatsii dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia. [Study of the dynamics of teachers' readiness to organize distance and mixed learning] Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Pedagogy and Psychology". 2021. T. 2, № 22. S. 164–177. URL: https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-2-22-18 (data zvernennia: 24.03.2022) [in Ukrainian].

29. Havrilova L., Topolnyk Ya. Tsyfrova kultura, tsyfrova hramotnist, tsyfrova kompetentnist yak suchasni osvitni fenomeny. [Digital culture, digital literacy, digital competence as modern educational phenomena] Information Technologies and Learning Tools. 2017. T. 61, № 5. S. 1. URL: https://doi.org/10.33407/itlt.v61i5.1744 (data zvernennia: 02.12.2022) [in Ukrainian].

30. Morze N. V., Vember V. P., Hladun M. A. 3d kartuvannia tsyfrovoi kompetentnosti v systemi osvity Ukrainy. [3d mapping of digital competence in the education system of Ukraine] Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2019. T. 70, № 2. S. 28–42 [in Ukrainian].

УДК 37.012.85
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-38

Інна ВОЙЦЬО,
orcid.org/0000-0002-9459-3657
викладач кафедри іноземної мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна) innavoytsyo1980@gmail.com

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ – МОТИВАЦІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Дистанційне навчання і дистанційні технології дають нову якість навчання та найбільш повно відображають тенденції в освіті сучасної людини, забезпечуючи постійний доступ до інформації в будь-який момент часу, але вони мають свої переваги і недоліки.

Навчання, що організоване на високому рівні, дає свободу вибору зручного періоду часу для засвоєння знань або оволодіння практичними навичками; можливість як групового так і індивідуального навчання; самостійний вибір територіального місцезнаходження; можливість навчатися без відриву від основної діяльності; індивідуальний підхід і обрання свого темпу навчання виключає ймовірність суб'єктивної оцінки (технічна система контролю знань однакова для всіх і не враховує успішність студента з інших дисциплін, його соціальний статус); вільний доступ до різних інформаційних джерел – електронних бібліотек, окремих мультимедійних підручників, дистанційних курсів з різних дисциплін, електронні словники та Вікіпедія тощо.

Важливим моментом є постійне оновлення навчальних матеріалів, а також естетичне яскраве їх оформлення. Студент має можливість зворотнього зв'язку з викладачем і проведення контрольного тестування для оцінки своїх знань в режимі реального часу – це важливо для контролю і виправлення помилок і неточностей у своїх знаннях.

Зараз актуальним є питання самоізоляції під час пандемії коронавірусу. Дистанційне навчання чудово підходить для запобігання поширенню хвороби завдяки значному зменшенню кількості контактів між людьми.

Водночас існують і недоліки дистанційного навчання. І їх розглядати потрібно більш детально і виважено, бо завдання полягає саме в тому, щоб зробити нову форму навчання більш досконалою: знайти слабкі сторони і по можливості їх ліквідувати.

При дистанційній формі навчання потрібно врахувати наявні комунікаційні обмеження – ізольованість студента перешкоджає розвитку групової єдності, а технічні засоби групової комунікаційної діяльності більш вартісні і не дають повноцінного комунікативного результату; основа дистанційного навчання текстова, тому виникають складнощі з лаконічними і точними формулюваннями своїх думок для студентів, яким більш звична вербальна форма спілкування, а особливо викладення ще не повністю сформованих думок, аргументів.

Ключові слова: *технології навчання, дистанційне навчання, педагогічна мобільність, самореалізація, інноваційність, гнучкість.*

Inna VOITSO,
orcid.org/0000-0002-9459-3657
Lecturer at the Foreign Language Department
Black Sea National University named after Petro Mohyla
(Mykolaiv, Ukraine) innavoytsyo1980@gmail.com

DISTANCE LEARNING IS A MOTIVATIONAL FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL PROCESS SUBJECTS

Distance education and distance technologies provide a new quality of education and most fully reflect trends in the education of modern people, providing constant access to information at any time, but they have their advantages and disadvantages.

Training, organized at a high level, gives the freedom to choose a convenient period of time for acquiring knowledge or mastering practical skills; the possibility of both group and individual training; independent choice of territorial location; the opportunity to study without breaking away from the main activity; an individual approach and choosing one's pace of learning excludes the possibility of subjective evaluation (the technical knowledge control system is the same for everyone and does not take into account the student's success in other disciplines, his social status); free access to various information sources – electronic libraries, separate multimedia textbooks, distance courses in various disciplines, electronic dictionaries and Wikipedia, etc.

An important point is the constant updating of educational materials, as well as their aesthetic and bright design. The student has the opportunity to provide feedback to the teacher and conduct a control test to assess his knowledge in real time – this is important for controlling and correcting errors and inaccuracies in his knowledge.

Now the issue of self-isolation during the coronavirus pandemic is relevant. Distance learning is great for preventing the spread of disease by greatly reducing human-to-human contact.

At the same time, there are also disadvantages of distance learning.And they need to be considered in more detail and carefully, because the task is precisely to make the new form of education more perfect: to find weaknesses and, if possible, to eliminate them.

With the distance form of education, it is necessary to take into account the existing communication limitations – the isolation of the student prevents the development of group unity, and the technical means of group communication activities are more expensive and do not give a full-fledged communicative result; the basis of distance learning is textual, therefore there are difficulties with concise and precise formulations of their thoughts for students who are more accustomed to verbal communication, and especially the presentation of not yet fully formed opinions and arguments.

Key words: *learning technologies, distance learning, pedagogical mobility, self-realization, innovativeness, flexibility.*

Постановка проблеми

Здобуття практичного досвіду при дистанційній формі навчання ускладнюється для деяких фахових дисциплін, а нестача практичних умінь і навичок – величезний мінус для майбутніх фахівців.

Відсутність безпосереднього контакту викладача зі студентом не дає можливості використати переваги близького соціального контакту (коли емоційний запал викладача, його енергійність передається студентам і, навпаки, зацікавленість студентів та високий рівень сприйняття ними інформації надихають викладача).

Практично весь навчальний матеріал студент освоює самостійно, що потребує неабиякої сили волі, дисциплінованості і самоорганізованості, а це вдається не кожному. При недостатній сформованості навичок самостійної роботи у студентів виникають труднощі з розпорядком і нерівномірністю розподілу навантаження: іноді студенти працюють в авральному режимі, в інший час дозволяють собі тривалі періоди не займатися навчанням, що приводить до уривчастості, безсистемності і низької якості освіти. Тут необхідне втручання викладача, який зуміє розкрити справжній потенціал студента та допоможе йому самоорганізуватися .

Потрібно звернути увагу і на можливу недобросовісність при проходженні контролю знань студентом, адже не завжди є можливість спостерігати за процесом за допомогою веб-камери і у студентів є різні можливості списати відповіді на запитання, скористатися допомогою сторонніх осіб тощо.

Є деякі складнощі реалізації комунікаційного зв'язку і використання в роботі новітніх інформаційних і технічних засобів зі сторони викладачів "старої" школи, котрі боляче сприймають перенесення навчального процесу в віртуальний простір, але втрата їх багатого методичного досвіду є неприйнятною. І, навпаки, молодим викладачам досить легко освоїти технічну сторону забезпечення навчального процесу, але реалізувати цінніснo-орієнтаційну (передачу суспільно-значущих і професійно-важливих норм і цінностей) та спонукальну (підтримка та мотивація діяльності студента) цілі вони неспроможні. Тому підготовка викладача нового формату – професійно мобільного в цих та інших питаннях – це необхідність номер один .

Аналіз останніх публікацій

У XXI столітті комп'ютерні технології стали природною частиною середовища, в якому існує людина, а пристрої з інтернет-доступом набули загального поширення. У зв'язку з цим збільшилися можливості інструкторів та учнів у рамках дистанційної освіти. В даний час у західній педагогіці поширений термін Open and Distance Learning (ODL) (див. Roets, 2016). Дослідження з технологій та особливостей дистанційного навчання зростають у геометричній прогресії (Bhagat, Leon, Chun-Yen, 2016; Courtney, Wilhoite-Mathews, 2015; Xian, Shoujue, 2016). Перші кроки з повноцінної вищої дистанційної освіти були зроблені на початку 2000-х: так, у Манчестерському університеті в 2002 році було запущено перший повністю віддалений курс на здобуття звання "магістр охорони здоров'я" (Master of Public Health); до 2010-2011 року вже 302 студенти навчаються за цією програмою (Gemmell, Harrison, Clegg, Reed, 2015). Проведене у 2012 році у провідних університетах США опитування показало, що з 20 мільйонів студентів 6,7 мільйонів є користувачами онлайн-курсів (Kentnor, 2015: 21).

Формування цілей статті. Дослідити позитивні та негативні сторони дистанційного навчання, як рятувальний круг на випадок карантину або інших надзвичайних ситуацій для всіх учасників освітнього процесу: освітян, учнів, студентів та батьків.

Виклад основного матеріалу

Дистанційне навчання передбачає використання досить складного і недешевого технічного обладнання, іноді малодоступного для студентів, особливо у віддалених і сільських місцевостях (Галузяк В. М., 2018: 7). При дискусії ця проблема

розкривається детальніше: спірним є твердження про гірші умови проживання і доступності різних благ цивілізації для сільського і найвіддаленішого населення; якщо порівняти процентне співвідношення бідних і неспроможних навчатися людей в містах і селах, то ця цифра буде не на користь якраз місту, а не селу. Тобто тут проблема вирішуватиметься тільки тоді, коли країна матиме перспективи розвитку і можливість дати потрібну освіту всім, хто бажає. І знову ми повертаємося до необхідності вирощувати професійні мобільні кадри в різних галузях народного господарства, а особливо в освіті. Розвиток країни забезпечить розвиток її громадян, розвиток громадянам дадуть освічені фахівці.

Індивідуалізація навчання при дистанційних умовах, необхідність використання більш креативних технологій змінили роль і місце викладача в освітніх процесах. Система синхронного управління навчальною аудиторією змінюється на асинхронне навчання. Щоб працювати в таких умовах потрібно оперативно набувати навичок професійної мобільності. Нова генерація педагогічних працівників має бути здатною розробляти дистанційні навчальні курси, ефективно організовувати інформаційно-комунікаційний освітній простір, на високому рівні взаємодіяти на електронних платформах (Carver D.L., Kosloski M.F., 2015: 16).

Таким чином, в основі організації якісного процесу дистанційного навчання провідну роль грає викладач з високим рівнем володіння інноваційними технологіями й методами навчання. Педагог має зосередити свою увагу перш за все на індивідуальній готовності до вивчення, підвищення та практичного відпрацювання можливих ресурсів дистанційного навчання і за чіткого усвідомлення переваг нових інформаційно-комунікаційних технологій забезпечити результати якісної педагогічної взаємодії зі студентами. Однак, це не всі вимоги до викладача. Необхідними є також фахові знання, методична обізнаність, практичні навички, загальна пізнавальна активність тощо.

В умовах дистанційного навчання ефективність виконання викладачем своїх функцій залежить від сформованості професійно значущих якостей, які утворюють інформаційно-комунікативну, комунікативну та психолого– педагогічну компетентності. Викладач повинен володіти методикою проведення різних видів навчальних занять та контрольних заходів, бути обізнаним з критеріями і засобами контролю якості дистанційного навчання, на рівні користувача володіти програмним забезпеченням спеціального призначення для створення, збереження, накопичення та передачі веб-ресурсів, а також для забезпечення авторизованого доступу суб'єктів дистанційного навчання до цих веб-ресурсів, для організації навчального процесу та контролю за навчанням через Інтернет та локальну мережу (Биков В. Ю., 2009: 5).

Висока оцінка діяльності викладача виявляється у якісній організації дистанційного навчання з мінімальними витратами часу й максимальними результатами навчальних досягнень студентів.

Специфіка організації дистанційного навчання зумовлює переосмислення ролі викладача, який має бути наставником, дослідником, експертом, менеджером, консультантом та ін., тому неминуче потребує постійного інноваційного розвитку педагога. Постійне вдосконалення, необмежений розвиток творчості, інноваційності, майстерності викладачів у створенні нових електронних платформ, різноплановій побудові дистанційних навчальних процесів, розробленні дистанційних курсів піднімуть як статус самого педагога, так і освітньої галузі в цілому. Отже, вимоги дистанційної освіти стимулюють педагогів до професійного самовдосконалення, а викладачі, в свою чергу, практично реалізують через систему дистанційного навчання фундаментальні напрацювання вітчизняних та зарубіжних освітніх досягнень (Горбатюк Р. М., Тулашвілі Ю. Й., 2013: 10).

У процесі створення дистанційних навчальних курсів у викладачів можуть виникнути проблеми інформаційного, психологічного та педагогічного плану. Для вирішення цих питань вітчизняні науковці пропонують створювати групи підтримки викладачів (Гончаренко С. І., 2017: 9), які відіграватимуть важливу роль у навчальному процесі, допомагаючи викладачам розвивати особистий або інтерактивний досвід навчання. Такі команди повинні знаходити способи виконання інституційної вимоги в забезпеченні ефективного безперервного навчання.

Існують деякі упередженості щодо дистанційного навчання і професійна мобільність викладача дозволить їх врахувати і по можливості нівелювати (Гузій Н. В., 2014: 13).

Говорячи про ненадійність технологій, ми розуміємо, що це однаково відноситься до всього, що нас оточує і може вийти з ладу, а не тільки інформаційно-технічне забезпечення навчального процесу. Але розробники цих технологій якраз і підкреслюють їх більшу надійність і спроможність сучасної електронної обчислювальної та інформаційної техніки виробляти, зберігати дані в часі і передавати їх на відстані. Надійність інформаційної системи має властивості ремонтопридатності,

безвідмовності, а часто і довговічності. Це залежить від якості самих технічних засобів, кваліфікації персоналу, що їх використовує в роботі і вчасного технічного обслуговування. Програмне забезпечення теж високоякісне: міжнародні програми дистанційного навчання розробляються серйозними компаніями, державними установами та підприємствами, які зацікавлені в якості своєї продукції та послуг, тому усі методики ліцензовані та пройшли перевірку часом.

Витратність на дистанційне навчання теж спірна, бо ноутбук і доступ до мережі Інтернету не є проблемою для переважної більшості людей, не тільки молоді. А результати навчання для професійно мобільного фахівця окупляться сторицею.

Страх, що дистанційне навчання залишить багатьох викладачів без роботи, підштовхує професійно мобільного фахівця освоювати нові методи, підвищувати свій професіоналізм, розширювати студентську аудиторію, тому педагог від цього може ще й отримати свої плюси. Оволодівши сучасними формами навчання, він може створити власні курси та програми; вивільнений, за рахунок зменшення кількості аудиторних годин, час використати для спілкування з колегами та студентами з найвіддаленіших куточків світу на форумах та веб-семінарах і це буде не менш ефективно, ніж в аудиторіях.

Деякі освітяни песимістично вважають, що студенти з дистанційною формою навчання мають гірші результати, ніж при традиційному варіанті, тому що відсутній постійний контроль зі сторони викладача, дух змагання між студентами за освоєння знань і набуття практичних навичок. Сучасний педагог повинен мотивувати студента до індивідуального розвитку за здібностями і покликанням, а правильно вмотивовану людину не потрібно контролювати, тим паче, постійно. Відсутність постійного контролю знімає напругу, дозволяє прослухати лекцію і скористатись додатковими навчальними матеріалами у зручний для себе спосіб. Постійний же контакт зі студентами, без нав'язування контролю, викладачі здійснюють через форуми, вебінари, електронну пошту та скайп, різні месенджери для обміну миттєвими повідомленнями та відео, а студенти надсилають викладачам реферати, статті та результати тестів, що передбачає постійний моніторинг знань студентів.

Існує думка, що дипломи, отримані в результаті дистанційного навчання, не мають цінності. Це потрібно аргументовано спростувати. Відповідно до чинного законодавства України, диплом про одержання дистанційної освіти є так само дійсним, як і дипломи заочної форми навчання будь-якого державного навчального закладу. А викладачі в процесі навчання мають донести студентам інформацію про важливість знань і практичних навичок для обраного фаху, бо практика показує, що сучасний роботодавець менш звертає увагу на диплом працівника, а вимагає продемонструвати свої знання і вміння претенденту на ту чи іншу роботу.

Не справджується і упереджене твердження про те, що дистанційне навчання для тих, хто не зміг вступити до вищого навчального закладу. Сьогодні це не відповідає дійсності. Щоб вступити до більшості вітчизняних і закордонних навчальних закладів на дистанційну форму навчання потрібно пройти співбесіду, подати необхідні документи та прохідні результати зовнішнього незалежного оцінювання. Студенти обирають онлайн-програми через їх гнучкий графік і зручність, а не через брак знань і погані оцінки. Завданням викладача буде пояснити студентам на самому початку те, що дистанційна форма навчання вимагає від студента більшої зосередженості на навчанні та більшої відповідальності.

Висновки

Отже, викладач завдяки своїй професійній майстерності зможе руйнувати міфи і упередження щодо дистанційного навчання, підвищувати якість освітнього процесу на основі наступних рекомендацій:

– викладач повинен орієнтуватися на студента;

– свій навчальний курс розробляти на мобільних пристроях;

– урізноманітнювати курси інфографікою, відео, гейміфікованими тестами;

– спілкуватись зі студентами через живі чати;

– по можливості створювати комфортні умови навчання для студентів і себе;

– продумувати дискусійні форуми для обговорення проблем, порівняння своїх ідей з ідеями інших студентів, для відповідей на запитання студентів. (Горбатюк Р. М., Тулашвілі Ю. Й., 2013: 11).

Вимоги до викладачів серйозні, тому потрібно їм надати можливість і право проходити підвищення кваліфікації з дистанційного навчання в сертифікованих центрах, а стратегія, методологія та питання кадрової підготовки повинні розроблятися і підтримуватися на науковому та державному рівнях.

Для підвищення ефективності формування професійної мобільності педагогів у методичній роботі слід проводити заняття у формі педагогічної майстерні з освітньої проектної діяльності викладача, на якому педагоги розробляють сценарії освітніх проєктів та навчаються працювати в команді, економити час, будувати відносини із студентами, досягати нових позитивних результатів. Робота в

такому процесі передбачає розвиток адаптивності викладачів до освітніх інноваційних процесів.

Під час запропонованого проведення акмеологічного курсу зростає рівень самоствердження вчителів, посилюється впевненість і рішучість у прийнятті нових рішень, зростає бажання позиціонувати себе, а цілеспрямованість допомагає їм повірити в можливий успіх та вибудовувати ефективні шляхи самореалізації. Акмеологічний курс на тему "Професійна мобільність викладача за умов дистанційного навчання" також доцільно проводити на межах програми методичного процесу. Не дивлячись на життєвий і педагогічний досвід учителів, їм не вистачає навичок саморозвитку внутрішнього потенціалу . Тому цікавими є вправи, як: "Чи знаєте Ви себе?", "Ігри-формули протягом робочого дня", "Зняття втоми й відновлення працездатності", "Перед складною умовою". Разом з педагогами слід розробляти педагогічні випадки та механізми їх розв'язання. Наведемо приклад такої ситуації, як: "Ваша колега, учитель вищої категорії, виявилася більш сміливою і рішучою. Вона висловила бажання очолити творчу групу вчителів з проблеми "Професійна мобільність педагога". У попередніх справах Ви займали з нею одноіменну посаду. Як зміниться тепер Ваша позиція?"

Слід розглянути, якості, які виділяє Є. Іванченко, наголошуючи, що саме вони є основними для виявлення та розвитку професійної мобільності:

• вміння ефективно використовувати систему узагальнених професійних прийомів для виконання будь-яких завдань у згаданих сферах;

• порівняно легко переходити від одного виду діяльності до іншого, згідно аналізу;

• володіння високим рівнем узагальнених професійних знань, досвідом їх вдосконалення та самостійного здобування;

• готовність до оперативного відбору та реалізації оптимальних способів виконання завдань у різноманітних галузях. (Іванченко Є. А., 2005: 181).

Професійна мобільність надає кожному педагогу можливість створити професійний стиль відповідно до своїх думок, поглядів та принципів; постійно здійснювати пошук оптимальних варіантів подання нового матеріалу, здійснювати експерименти й узагальнювати свій досвід у освітній діяльності, що в свою чергу приведе до оцінення педагога суспільством, а саме головне – студентами.

Можу стверджувати, що наявність в суспільстві достатньої великої кількості активних, професійно мобільних педагогів стає запорукою підвищення його стійкості, сприяє його процвітанню, або ж навпаки, недостатня адаптивність мобільності педагогів часто призводить до безвиході при зміні обставин продовжувати особисту кар'єру, як наслідок, до особистої трагедії. При цьому на рівні суспільства негативні наслідки виражаються в зниженні темпів економічного та психологічного піднесення, зниження стабільності економічної системи, зниження рівня добробуту громадян та занепаду міжкультурного спілкування, для його подолання необхідне визначення перспективних шляхів безперервного професійного розвитку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильова Т. Тюторство. Що це, як допомагає учням і чи можливе в Україні. Веб-сайт: Нова українська школа. Режим доступу: https://nus.org.ua
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Гол. ред. Бусел В. Т. Київ: ВТФ "Перун", 2009. С. 1736.
3. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. Київ: "Либідь", 2015. С. 400 .
4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація. Київ: ВЦ "Академія", 2016. С. 256.
5. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти. Київ: "Атіка", 2009. С. 684.
6. Буряк В. К. Умови та засоби самоосвіти. Вища школа. 2012. № 6. С. 18-27.
7. Галузяк В. М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування. Автореф. дис. канд. психолог. Наук. Київ: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2018. С.17.
8. Гапон Н., Дубняк М. Викладач очима студентів. Вісник Львівського ун-ту ім Івана Франка. 2009. Вип. 25, ч. 1. С. 35-37.
9. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник. Київ: "Либідь", 2017. С. 389.
10. Горбатюк Р. М., Тулашвілі Ю. Й. Мобільне навчання як нова технологія вищої освіти. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Педагогіка, соціальна робота. 2013. Вип. 27. С. 31-34.
11. Гринько В. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену "професійна мобільність". Молодь і ринок. 2011. № 5. С. 127-131.
12. Грицькова Н.В. Професійна мобільність фахівця: сутність та структура. Вісник ЛНУ ім. Т. Г. Шевченка. 2010. № 12. С. 25-32.
13. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти. Київ: НПУ, 2014. С. 243.
14. Данченко О. Формування соціальної зрілості студентів вищих навчальних закладів як необхідна умова реалізації особистості повноцінного життєзабезпечення. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наук. праць. Редкол.: Сущенко Т. І. та ін. Запоріжжя, 2011. Випуск 18. С. 342-349.

15. Bhagat K., Leon Yu., Chun-Yen Ch. Development and validation of the perception of students towards online learning (POSTOL). Journal of Educational Technology & Society. 2016. Vol.19 (1). pp. 350-359.

16. Carver D.L., Kosloski M.F. Analysis of student perceptions of the psychosocial learning environment in online and face-to-face career and technical education courses . Quarterly Review of Distance Education. 2015. Vol. 16 (4). pp. 7-22.

17. Farahmand Sh. et al. Distance learning can be as effective as traditional learning for medical students in the initial assessment of trauma patients . Acta Medica Iranica. 2016. Vol. 54 (9). pp. 600-604.

18. Roets L. Supervisory practices in the open and distance learning (ODL) context: a review . Gender & Behaviour. 2016. Vol. 14 (1). pp. 7161-7170.

REFERENCES

1. Vasylyova T. Tutorship. Shcho tse, yak dopomahaie uchniam i chy mozhlyve v Ukraini. [What is it, how does it help students and is it possible in Ukraine]. Website: New Ukrainian School. Access mode: https://nus.org.ua [in Ukrainian].

2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy . A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language Gol. ed. Busel V. T. Kyiv: VTF "Perun", 2009. pp. 1736. [in Ukrainian].

3. Vlasova O. I. Pedahohichna psykholohiia: Navchalnyi posibnyk. [Pedagogical psychology: Study guide]. Kyiv: "Lybid", 2015. pp. 400. [in Ukrainian].

4. Volkova N. P. Profesiino-pedahohichna komunikatsiia . Professional and pedagogical communication. Kyiv: VC "Akademiya", 2016. pp. 256. [in Ukrainian].

5. Bykov V. Yu Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity . [Models of organizational systems of open education] . Kyiv: "Atika", 2009. pp. 684. [in Ukrainian].

6. Buryak V. K. Umovy ta zasoby samoosvity. [Conditions and means of self-education Higher school]. 2002. Nr. 6. pp. 18-27. [in Ukrainian].

7. Galuzyak V. M. Motyvatsiino-tsinnisni determinanty indyvidualnoho styliu pedahohichnoho spilkuvannia. [Motivational and value determinants of the individual style of pedagogical communication]. Autoref. thesis Ph.D. psychologist. of Sciences. Kyiv: H.S. Kostyuk Institute of Psychology of the Academy of Sciences of Ukraine. 2018. pp. 17. [in Ukrainian].

8. Gapon N., Dubnyak M. Vykladach ochyma studentiv . [The teacher through the eyes of students]. Herald of Lviv Ivan Franko University. 2009. Issue 25, part 1. pp. 35-37. [in Ukrainian].

9. Goncharenko S. I. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian Pedagogical Dictionary]. Kyiv. "Lybid", 2017. pp. 389. [in Ukrainian].

10. Horbatyuk R.M., Tulashvili Y.Y. Mobilne navchannia yak nova tekhnolohiia vyshchoi osvity. [Mobile learning as a new technology of higher education], Scientific Bulletin of Uzhgorod National University., university Series: Pedagogy, social work. 2013. Issue 27. pp. 31-34. [in Ukrainian].

11. Grynko V. Analiz teoretychnykh pidkhodiv do vyvchennia fenomenu “profesiina mobilnist” . [Analysis of theoretical approaches to the study of the phenomenon of “professional mobility”]. Youth and the market. 2011. Nr. (5). p. 127-131. [in Ukrainian].

12. Hrytskova N.V. Profesiina mobilnist fakhivtsia: sutnist ta struktura . [Professional mobility of a specialist: essence and structure]. Bulletin of LNU named after T. G. Shevchenko. 2010. Nr. (12). pp. 25-32. [in Ukrainian].

13. Guziy N. V. Pedahohichnyi profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty. [Pedagogical professionalism: historical, methodological and theoretical aspects]. Kyiv: NPU, 2004. pp. 243. [in Ukrainian].

14. Danchenko O. Formuvannia sotsialnoi zrilosti studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv yak neobkhidna umova realizatsii osobystosti povnotsinnoho zhyttiezabezpechennia. [The formation of social maturity of students of higher educational institutions as a necessary condition for the realization of the personality of a full life support]. Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools: collection of sciences. Works, Ed.: T. I. Sushchenko and others. Zaporizhzhia, 2011. Issue 18. pp. 342-349. [in Ukrainian].

15. Bhagat K., Leon Yu., Chun-Yen Ch. Development and validation of the perception of students towards online learning (POSTOL). Journal of Educational Technology & Society. 2016. Vol.19 (1). pp. 350-359.

16. Carver D.L., Kosloski M.F. Analysis of student perceptions of the psychosocial learning environment in online and face-to-face career and technical education courses . Quarterly Review of Distance Education. 2015. Vol. 16 (4). pp. 7-22.

17. Farahmand Sh. et al. Distance learning can be as effective as traditional learning for medical students in the initial assessment of trauma patients . Acta Medica Iranica. 2016. Vol. 54 (9). pp. 600-604.

18. Roets L. Supervisory practices in the open and distance learning (ODL) context: a review . Gender & Behaviour. 2016. Vol. 14 (1). pp. 7161-7170.

УДК 374.043
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-39

Лариса ВОРОНА,
orcid.org/0000-0001-9878-6547
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Полтава, Україна) voronali@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЛЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

В статті проведено аналіз передумов винекнення, становлення та процесу розвитку позашкільної освіти в країні. Автор зазначає, що передумови створення позашкільної освіти прослідковуються ще з Х ст.: хлопчиків навчали чоловічому ремеслу – мисливству, риболовлі, сільському господарству, землеробству, тваринництву; дівчаток навчали жіночому ремеслу – господарюванню в побуті, ткацтву, прядінню.

На основі ретроспективного аналізу історико-педагогічних джерел та фактів розвитку позашкільної освіти в країні автор виділяє основні періоди формування позашкілля в Україні: І період – передумови виникнення (Х – ХV ст.); ІІ період – зародження позашкільної освіти (ХVІ – ХVІІІ); ІІІ період – інституційне становлення (ХІХ – початок ХХ ст.); ІV період – розвиток системи позашкільної освіти, як невід'ємної ланки освітньої системи України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). Кожен період автор характеризує особливі відмінності в змісті та напрямах позашкільної освіти.

В період незалежної України, кінець ХХ – початок ХХІ ст., автор виділяє етапи формування позашкільної освіти: 1991 рік – 1999 рік – трансформаційний пострадянський; 2000 рік – 2014 рік – становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні; 2014 рік по даний час – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах. У кожному із зазначених етапів автор виокремлює певні особливості, які зумовлені суспільно-політичними, соціально-економічними, соціально-культурними реаліями та реаліями розвитку Української держави на той час.

Позашкільна освіта є важливою ланкою освітньої системи країни, яка має важливе значення для навчання і виховання учнівської молоді, для формування її важливих життєвих компетентностей. Теоретичне узагальнення становлення та розвитку позашкілля дасть можливість удосконалити та оновити зміст освітньої системи закладів позашкільної освіти.

Ключові слова: *позашкілля, позашкільна освіта, заклади позашкільної освіти, етапи формування позашкільної освіти.*

Larisa VORONA,
orcid.org/0000-0001-9878-6547
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) voronali@ukr.net

FEATURES OF THE PERIODIZATION OF OUT-OF-SCHOOL DEVELOPMENT IN INDEPENDENT UKRAINE (END OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURY)

The article analyzes the prerequisites for the emergence, formation and development of extracurricular education in the country. The author notes that the prerequisites for the creation of extracurricular education can be traced back to the 10th century: boys were taught men's crafts – hunting, fishing, agriculture, farming, animal husbandry; girls were taught women's crafts – household management, weaving, spinning.

Based on a retrospective analysis of historical and pedagogical sources and facts of the development of after-school education in the country, the author distinguishes the main periods of the formation of after-school education in Ukraine: the first period – the prerequisites for its emergence (X – XV centuries); II period – the birth of extracurricular education (XVI – XVIII); III period – institutional formation (XIX – beginning of XX centuries); IV period – the development of the extracurricular education system as an integral part of the educational system of Ukraine (end of the 20th – beginning of the 21st century). Each period, the author characterizes special differences in the content and directions of extracurricular education.

During the period of independent Ukraine, the end of the 20th – the beginning of the 21st century, the author highlights the stages of the formation of extracurricular education: 1991 – 1999 – the transformational post-Soviet period; 2000 – 2014 – formation and modernization of extracurricular education in independent Ukraine; 2014 is the most recent year,

connected with the processes of decentralization of power in the regions. In each of the specified stages, the author singles out certain features that are determined by socio-political, socio-economic, socio-cultural realities and the realities of the development of the Ukrainian state at that time.

Extracurricular education is an important part of the country's educational system, which is important for the education and upbringing of students, for the formation of their important life skills. A theoretical generalization of the formation and development of extracurricular activities will provide an opportunity to improve and update the content of the educational system of extracurricular educational institutions.

Key words: *out-of-school, out-of-school education, out-of-school education institutions, stages of formation of extracurricular education.*

Постановка проблеми. За роки становлення незалежності в Україні позашкільна освіта стає невід'ємною складовою освітньої системи країни. Позашкілля дає можливість кожній дитині розкрити звої здібності, створює умови для творчості та креативності. Освітня система позашкілля, унікальна перш за все своїм виховним досвідом тв традиціями, що складають частину загальнолюдської й національної культури. Закономірна функція позашкільної освіти підтверджена багаторічним досвідом взаємодії поколінь у діяльності, спілкуванні, відносинах. Проблематикою сучасного позашкілля є оновлення змісту освітньої системи закладів позашкільної освіти з врахуванням теоретичного та практичного досвіду становлення, розвитку та функціонування позашкілля в загальній освітній системі країни.

Аналіз досліджень. Питанням позашкільної освіти в Украні присвячували свої наукові праці Г. Пустовіт (Пустовіт, 2010: 8), Г. Бех (Бех, 2003: 3), О. Биковська (Биковська, 2006: 4), В. Вербицький (Вербицький, 2008: 5), Т. Сущенко (Сущенко, 1996: 11), Л. Тихенко (Тихенко, 2013: 12), Л. Ковбасенко (Ковбасенко, 2000: 7) та ін. Історичні аспекти становлення та розвитку позашкільної освіти досліджували В. Берека (Берека, 2001: 2), Т. Цвірова (Цвірова, 2001: 13). Грунтовні дослідження наших науковців відомі не тільки в Україні, а й за її межами.

Мета статті: проаналізувати передумови становлення, виділити основні періоди формування позашкілля в Україні та охарактеризувати етапи формування позашкільної освіти в період незалежної України, кінець XX – початок XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Зацікавленість позашкільною освітою як особистісно формувальним ресурсом спостерігаємо здавна. Ще в X ст. було створено передумови для виникнення аналогів сучасної позашкільної освіти, спрямування її змісту на оволодіння дітьми елементарних трудових умінь та навичок. Хлопчиків навчали чоловічому ремеслу – мисливству, риболовлі, сільському господарству, землеробству, тваринництву, дівчаток навчали жіночому ремеслу – господарюванню в побуті, ткацтву, прядінню. З дитинства дітям прививалися моральні норми поведінки, передавався життєвий досвід, культура, звичаї. Освіта того часу мала на мені соціалізувати, виховати та залучити дітей до різних видів діяльності які б розвивали їх вміння та навички. Прообразом закладів позашкілля можна вважати «будинки молоді», в яких діти під керівництвом старійшин роду готувалися до життя та праці.

Дослідники позашкільної освіти В. Вербицький (Вербицький, 2008: 5) та Т. Цвірова (Цвірова, 2001: 13) виділяють XI століття як початок становлення вітчизняної позашкільної натуралістичної освіти. Упродовж X–XV ст. при аналізі писемних джерел простежується процес розвитку освіти та шкільництва, поява перших методичних настанов, загальна активізація освітньої діяльності.

XVI століття виділяємо як початок нового періоду формування позашкільної освіти, який пов'язуємо з українським національним Відродженням. Зародження позашкільної освіти пов'язуємо з винекненням козацької педагогіки та акцентуванні на національному, духовному, фізичному, військовому, естетичному вихованні. Організація шкіл вокальної та церковного співу (XV ст.), поява гуртків та курсів домашнього господарювання (XVI – XVII ст.). В Острозській академії успішно функціонують наукові гуртки, в 30-х роках XVIII ст. в Шляхетному кадетському корпусі організовується літературний гурток (Биковська, 2006: 4).

Проте науковці, які досліджують різні аспекти розвитку позашкільної освіти, стверджують, що реальне інституційне становлення позашкілля має місце з кінця XIX – початку XX ст. Саме в цей час із метою підвищення культурного рівня пролетаріату виникають «вільні класи», профільні клуби та товариства, а задля зменшення дитячої бездоглядності – «денні клуби для дітей» та ігрові майданчики.

Активізація різних форм організації позашкільної діяльності припадає на кінець XIX ст. Першим проявом справжньої позашкільної освіти в Україні вважають відкритий у Харкові в 1895 році дитячий парк для ігор (Мединський, 1918: 8).

На початку XX століття теоретичні основи позашкільної освіти як важливого соціально-педагогіч-

ного процесу були відображені в працях відомих педагогів А. Зеленько, П. Лесгафта, К. Фортунатова, С. Шацького, Є. Мединського та ін. За кошти ліберальних громадських організацій, добровільні пожертвування та благодійні внески педагоги намагалися створити позашкільні дитячі об'єднання, які ставали майданчиками, основою для розробки теорії позашкільної освіти та виховання.

Подальший розвиток позашкільної освіти в Україні, становлення закладів позашкільної освіти різних напрямків відбувався суголосно з загальним розвитком країни.

Яскравим проявом позашкільної освіти в Україні можна вважати скаутівський рух та пласт як найстарішу українську скаутівську організацію, яка першочергово мала на меті всебічне патріотичне виховання та національну єдність молоді. Перший пластовий гурток був заснований студентом Львівської Політехніки Іваном Чмолау восени 1911 року у Львові. Першим підсумком діяльності гуртка став двотижневий вишкільний табір на Говерлі влітку 1912 року. В грудні 1911 року таємний пластовий гурток при Академічній гімназії створив вчитель Петро Франко (син Івана Франка), згодом він створив ще один такий гурток на базі Жіночої Семінарії Українського Педагогічного Товариства. Гуртки нараховували 120 членів і проіснували до початку першої світової війни, основою їх дільності був фізичний вишкіл.

Київський лікар А. Анохін заснував скаутівський гурток, який функціонував протягом 1911–1914 років, як туристичне товариство для вивчення міста та його околиць. З 1914 року А. Анохін організував та очолив відділи бойскаутів, які мали російську налаштованість. Допомагали переносити ранених вояків із санітарних потягів до шпиталів, супроводжували Миколу ІІ під час відвідин Києва (Берека, 2001: 2).

В умовах національно-державного відродження України, починаючи з 1917 року українські скаути організаційно виділилися зі складу загальноросійської організації і перейшли на українське національне становище. Пластові гуртки організовувалися на принципі «патріотизму у самовихованні» та були спрямовані на формуванні поваги та любові до України, на боротьбу за її державність, збереження українських традицій, мови, історії, культури. Історичні джерела доводять, що голова Директорії С. Петлюра мав зв'язок із керівниками пластових організацій та обговорював шляхи розвитку скаутингу спільні для всієї України.

Після закінчення громадянської війни в радянській республіці робилися спроби відродити скаутський рух під назвою «Червоний скаутизм». Але ці спроби не вдалися, оскільки скаутизм не був пристосований до комуністичної ідеології.

Офіційним роком визнання існування в нашій країні позашкільної освіти вважається 1918 р., коли український педагог, прозаїк, літературознавець і громадський діяч Софія Федорівна Русова очолила Департамент дошкільної та позашкільної освіти в уряді молодої Української держави. Відомий педагог приділяла значну увагу створенню національної системи навчання та виховання, в загальній освітній системі позашкільну освіту виділяла як важливий складник виховання та формування молодої особистості на рівні з дошкільною та шкільною. З метою навчання та виховання учнівської молоді почали створюватися перші центри позашкільної освіти (Сущенко, 1996: 11).

У 1918–1919 рр. набули популярності невеликі дитячі клуби, комуни, секції. Такі установи організовували роботу з дітьми у вільний від навчання час і були прообразом сучасних закладів позашкільної освіти. Починаючи з 1917 і до 1920 р. активно діяв Департамент позашкільної освіти, який сприяв створенню закладів нового типу на основі ідеології комуністичного виховання.

Значний внесок у тогочасний розвиток позашкілля належить ученому-педагогу Є. Мединському. У своїх працях він акцентує увагу на питаннях моралі, соціальної педагогіки, досліджує проблематику формування людської особистості. Однією з його фундаментальних праць є «Енциклопедія позашкільної освіти», яка була надрукована в 1923 році. Вчений сформулював дефініцію поняття «позашкільна освіта», вбачаючи в ній засіб «всебічного, гармонійного розвитку особистості або людського колективу в розумовому, моральному, естетичному і фізичному відношенні», підійшов до визначення мети і змісту позашкільної освіти, позиціонуючи її як безперервний процес, який супроводжує розвиток і формування особистості впродовж усього життя людини (Мединський, 1923: 9).

У радянські часи розвитку позашкільної освіти приділялася значна увага. Друкувалися та популяризувалися журнали, в яких висвітлювалися відповідні науково-педагогічні і методичні матеріали. На державному рівні велася політика організації різноманітних освітніх систем, які сприяли залученню дітей до активної творчої діяльності за інтересами, забезпечували реалізацію їхніх пізнавальних потреб, допомагали змістовно та корисно проводити вільний від навчання час та сприяли успішному професійному самовизначенню. Чимала увага приділялася урізноманітненню форм позашкільної освіти.

Цілком закономірно, що в цей час відбувався інтенсивний розвиток теорії виховання, якою акцентується насамперед цілісний підхід до особистості вихованця та системного виховного процесу. Саме в цей період були закладені основи теорії соціального виховання – теорії, яка, на думку А. С. Макаренка, виходила з того, що «людина не виховується частинами» (Макаренко, 1983: 7).

Пострадянська система освіти залишила для нас основні принципи позашкільного виховання, які складають фундамент та першооснови сучасної позашкільної освіти: масовість та загальнодоступність занять на основі добровільного об'єднання дітей за інтересами; розвиток ініціативи і самодіяльності дітей та молоді; громадсько-корисна спрямованість діяльності творчих об'єднань; різноманітність форм позашкільної освіти; врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей та молоді.

Ретроспективний аналіз вітчизняної позашкільної освіти засвідчує, що «…в Україні було створено унікальну систему закладів позашкільної освіти різних типів, яка набула свого найбільшого розквіту до кін. 80-х рр. XX ст. Усі види позашкільної діяльності враховували вікові та індивідуальні особливості дітей. Було створено багаторівневу (палаци, клуби, станції, гуртки тощо) систему позашкільних установ, яка охоплювала велику кількість школярів…» (Пустовіт, 2010: 10). Тоді ж сформувалась своєрідна «індустрія» організації дозвілевої діяльності дітей та молоді. Саме в цей час виокремились основні напрями у змісті цієї діяльності й сформувалася унікальна система роботи з дітьми, яка не мала аналогів у світі та реалізувала чітко визначені завдання, зміст і форми виховної роботи.

Ретроспективний аналіз історико-педагогічних джерел та фактів розвитку позашкільної освіти в Україні дав можливість виділити основні періоди формування позашкілля в Україні:

I період – передумови виникнення (X-XV ст.);

II період – зародження позашкільної освіти (XVI-XVIII);

III період – інституційне становлення (XIX – початок XX ст.);

IV період – розвиток системи позашкільної освіти, як невід'ємної ланки освітньої системи України (кінець XX – початок XXI ст.).

В період незалежної України, кінець XX – початок XXI ст., виділемо такі етапи:

1991 рік – 1999 рік – трансформаційний пострадянський;

2000 рік – 2014 рік – становлення та модернізації позашкільної освіти в незалежній Україні;

2014 рік по даний час – новітній, пов'язаний із процесами децентралізації влади в регіонах.

Проголошення незалежності України в 1991 р. зумовило новий етап у функціонуванні позашкільної освіти. Після розпаду Радянського Союзу українське позашкілля мусило позбутися радянщини у виховній системі замінивши ідеологічні засади навчання та виховання. Етап відмежування від радянського позашкілля відбувається на фоні соціально-економічної кризи в країні. Зменшення фінансування привело до скорочення мережі закладів їх перепрофілювання та реорганізації, погіршення матеріально-технічної бази, змін до комплектування гуртків в умовах жорсткої економії коштів.

Наступний етап модернізації та становлення позашкільної освіти в незалежній Україні розпочнемо прийняттям ЗУ «Про позашкільну освіту». В цей період на державному рівні приймаються ряд важливих нормативних документів для ефективного функціонування позашкільної освіти. Велика увага приділяється роботі з обдарованою молоддю та дітям з особливими освітніми потребами. За належної державної підтримки відбувається збільшення мережі закладів позашкільної освіти (з 1493 у 2001 році до 1554 у 2013 році) та збільшується відсоток охоплення дітей шкільного віку позашкільною освітою.

Новітній етап формуваня позашкільної освіти пов'язуємо з процесами децентралізації в країні, адже питання належного функціонування позашкільної освіти повинно стати пріоритетом державної політики на всіх рівнях. На часі для належного функціонування позашкільної освіти варто домогтися уважного ставлення органів місцевого самоврядування до проблем діяльності закладів позашкільної освіти та обов'язкового виконання ЗУ «Про позашкільну освіту». Органам місцевого самоврядування та виконавчій владі необхідно створювати умови дітям та учнівської молоді для повної їх реалізації через розширення мережі закладів позашкілля, відкриття сучасних напрямів діяльності, зміцнення матеріально-технічної бази. Позашкільн освіта – це саме та ланка згальної освітньої системи, яка допоможе суспільству активізувати діяльність щодо попередження дитячої бездоглядності, правопорушень, негативних проявів у молодіжному середовищі. Державне регулювання організації вільного від навчання часу дітей та учнівської молоді в Україні потребує глибокого системного реформування з метою збереження потенціалу і пріоритетних напрямів позашкільної освіти.

Висновки.

Позашкільна освіта є важливою ланкою освітньої системи країни, яка має важливе значення для навчання і виховання учнівської молоді, для формування її важливих життєвих компетентностей. Система позашкільної освіти виступає гарантом виявлення, підтримки і розвитку обдарованої учнівської молоді. Ретроспективний аналіз історико-педагогічних джерел та фактів розвитку позашкільної освіти в Україні дав можливість виділити основні періоди формування позашкілля в країні, виділити етапи формування та розвитку позашкілля в кінці ХХ – початку ХХІ століття. Теоретичне узагальнення становлення та розвитку позашкілля дасть можливість удосконалити та оновити зміст освітньої системи закладів позашкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балахтар В. Історичний розвиток позашкільної освіти в Україні. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ.* Одеса, 2007. Вип. 4. С. 279–282.
2. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ. 2001. 21 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 3 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
4. Биковська О. В. Історико-теоретичні основи позашкільної освіти. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : Зб. наук. пр. Запоріжжя. 2006. Вип. 42. С. 39–48.
5. Вербицький В. В. Позашкільна освіта у вимірі ХХІ століття. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки* : матеріали Всеукр. пед. конф., 2–3 грудня 2008 р. Київ : АВЕРС, 2008. 308 с.
6. Ковбасенко Л. І. Організаційно-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу : метод. посіб. Київ, 2000. 53 с.
7. Макаренко А. С. Педагогические сочинения в 8 томах. Москва : Педагогика, 1983. 368 с.
8. Медынский Е. Н. Внешкольное образование. Его значение, организация и техника. Москва : Наука, 1918. 288 с.
9. Медынский Е. Н. Энциклопедия внешкольного образования. Петроград : Гос. изд-во, 1923. 138 с.
10. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи : монографія / Г. П. Пустовіт. Кн. 2. Суми: Університет. книга, 2008. 272 с.
11. Сущенко Т. І. Педагогічний процес в позашкільних закладах. Київ : Рад. шк., 1986. 118 с.
12. Тихенко Л. В. Позашкільна освіта: теоретичні і практичні аспекти розвитку : монографія. Суми, 2013. 270 с.
13. Цвірова Т. Розвиток позашкільних закладів різних типів в Україні (1920-1941 рр.) : дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2004. 236 с.

REFERENCES

1. Balakhtar V. (2007) Istorychnyi rozvytok pozashkilnoi osvity v Ukraini. [Historical development of extracurricular education in Ukraine] Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnikh sprav. Odesa, 2007. Vyp. 4. S. 279–282. [in Ukrainian].
2. Bereka V. Ye. (2001) Sotsialno-pedahohichni osnovy rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini (1957–2000 roky) [Social and pedagogical foundations of the development of extracurricular education in Ukraine (1957–2000)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01. Kyiv. 2001. 21 s. [in Ukrainian].
3. Bekh I. D. (2003) Vykhovannia osobystosti: u 3 kn. Kn. 1. Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnolohichni zasady. [Personality education: in 3 books. Book 1. A personally oriented approach: theoretical and technological foundations] Kyiv : Lybid, 2003. 280 s. [in Ukrainian].
4. Bykovska O. V. (2006). Istoryko-teoretychni osnovy pozashkilnoi osvity. [Historical and theoretical foundations of extracurricular education] Pedahohika i psykholohiia formuvannia tvorchoi osobystosti: problemy i poshuky : Zb. nauk. pr. Zaporizhzhia. 2006. Vyp. 42. S. 39–48. [in Ukrainian].
5. Verbyts′kyy V. V. (2008) Pozashkilna osvita u vymiri XXI stolittia. [Extracurricular education in the dimension of the 21st century] Pozashkilna osvita: istorychni postupy ta zdobutky : materialy Vseukr. ped. konf., 2–3 hrudnia 2008 r. Kyiv : AVERS, 2008. 308 s. [in Ukrainian].
6. Kovbasenko L. I. (2000) Orhanizatsiino-pedahohichni osnovy diialnosti suchasnoho pozashkilnoho navchalnoho zakladu [Organizational-pedagogical foundations of the activity of a modern extracurricular educational institution] : metod. posib. Kyiv, 2000. 53 s. [in Ukrainian].
7. Makarenko A. S. (1983) Pedahohycheskye sochynenyia v 8 tomakh[Pedagogical essays in 8 volumes]. Moskva : Pedahohyka, 1983. 368 s. [in Russian].
8. Medy'nskij E. N. (1918). Vneshkol'noe obrazovanie. Ego znachenie, organizacziya i tekhnika [Out-of-school education. Its importance, organization and technique.] Moakva: Nauka, 1918. 288 s. [in Russian]
9. Medy'nskij E. N. (1923). E'ncziklopediya vneshkol'nogo obrazovaniya [Encyclopedia of out-of-school education.] Petrograd: Gos. izd-vo, 138 s. [in Russian].
10. Pustovit H. P. (2010) Pozashkilna osvita i vykhovannia: dydaktychni osnovy metodiv navchalno-vykhovnoi roboty [Extracurricular education and upbringing: didactic foundations of methods of educational work]: monohrafiia / H. P. Pustovit. Kn. 2. Sumy: Universytet. knyha, 2008. 272 s. [in Ukrainian].
11. Sushchenko T. I. (1996) [Extra-curricular pedagogy: textbook. manual] Pozashkil′na pedahohika : navch. posibnyk.K. : ISDO, 144 p. [in Ukrainian].
12. Tykhenko L. V. (2013) Pozashkilna osvita [Extracurricular education: theoretical and practical aspects of development]: teoretychni i praktychni aspekty rozvytku : monohrafiia. Sumy, 2013. 270 c
13. Tsvirova T. D. (2001) Do problemy stanovlennya pozashkil′nykh zakladiv v Ukrayini. [Pedahohika i psykholohiya formuvannya tvorchoyi osobystosti: problemy i poshuky] : Zb. nauk. pr. Kyyiv_ Zaporizhzhya, 2001. Vyp. 20 [in Ukrainian].

УДК 811.111:378.016]:37.013.322
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-40

Катерина ГАЛАЦИН,
orcid.org/0000-0003-3297-8284
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) galatsyn.kateryna@gmail.com

Алла ФЕЩУК,
orcid.org/0000-0003-3683-099X
викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) feshchuk.alla@lll.kpi.ua

Ольга ЯРОШЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8275-2227
викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) olha_yaroshenko@ukr.net

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Актуальність проблеми обумовлена викликами цивілізаційного суспільства, які ставлять перед закладами вищої технічної освіти підготовки фахівця, здатного навчатися впродовж життя, бути мобільним і постійно удосконалювати свої професійні компетентності загалом та англомовну комунікативну компетентність зокрема. Це можливо за умови залучення здобувачів освіти до неформальної освіти.

***Мета статті** – визначити та обґрунтувати сутність, форми та методи неформальної освіти майбутніх інженерів у процесі формування англомовної комунікативної компетентності. Для реалізації мети необхідним є вирішення таких завдань: 1) визначити сутність неформальної освіти здобувачів вищої технічної освіти; 2) виявити форми та методи неформальної освіти у процесі формування англомовної комунікативної компетентності майбутніх інженерів. У процесі наукового пошуку використано **методи** аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, моделювання. Неформальну освіту майбутніх інженерів визначено як додатковий до формальної, неінституційний, нерегламентований вид освіти, що має на меті удосконалення англомовної комунікативної компетентності; ґрунтується на рівні конкретних суб'єкт-суб'єктних відносин і орієнтований на професійне й особистісне самовдосконалення здобувачів вищої технічної освіти. У процесі наукового пошуку англомовну комунікативну компетентність майбутніх інженерів визначено як здатність фахівців успішно взаємодіяти з іншими суб'єктами професійної діяльності – носіями іноземної мови, задля постановки та вирішення професійних завдань у технічній сфері. Важливим на заняттях з англійської мови є формування мовної, лінгвосоціокультурної, навчально-стратегічної та професійної складових іншомовної (англомовної) комунікативної компетентності. Обґрунтовано принципи, форми та методи неформальної освіти в процесі вивчення освітнього компоненту «Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації».*

***Ключові слова:** неформальна освіта, англомовна комунікативна компетентність, майбутні інженери, освітній компонент, функції неформальної освіти, автентичні тексти, мотивація.*

Kateryna HALATSYN,
orcid.org/0000-0003-3297-8284
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) galatsyn.kateryna@gmail.com

Alla FESHCHUK,
orcid.org/0000-0003-3683-099X
Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) fam2012@ukr.net

Olha YAROSHENKO,
orcid.org/0000-0002-8275-2227
Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) olha_yaroshenko@ukr.net

NON-FORMAL EDUCATION AS ONE OF THE FACTORS OF FORMATION OF ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS

The relevance of the problem is due to the challenges of civilized society, which put before institutions of higher technical education to train a specialist capable of lifelong learning, being mobile and constantly improving their professional competencies in general and English communicative competence in particular. This is possible, provided that students are involved in non-formal education.

The article aims to define and substantiate the essence, forms and methods of non-formal education of future engineers in forming English communicative competence. To achieve this goal is necessary to solve the following tasks: 1) to define the essence of non-formal education of applicants for higher technical education; 2) to identify the forms and methods of non-formal education in the process of forming English communicative competence of future engineers. The methods of analysis, synthesis, generalization, systematization, modelling, and conclusions were used in the scientific search process. Non-formal education of future engineers is defined as an addition to formal, non-institutional, unregulated education aimed at improving English communicative competence; based on the level of specific subject-subject relations and focused on professional and personal self-improvement of higher technical education students. In the process of scientific research, the English communicative competence of future engineers is defined as the ability of specialists to interact with other subjects of professional activity successfully – native speakers of a foreign language, in order to set and solve professional problems in the technical field. Forming linguistic, linguistic-sociocultural, educational-strategic and professional components of foreign language (English) communicative competence is essential in English classes. The principles, forms and methods of non-formal education in studying the educational component "Foreign Language for Business Communication" are substantiated.

Key words: *non-formal education, English communicative competence, future engineers, educational component, functions of non-formal education, authentic texts, motivation.*

Постановка проблеми. Виклики цивілізаційного суспільства ставлять перед закладами вищої технічної освіти підготовки фахівця, здатного навчатися впродовж життя, бути мобільним і постійно удосконалювати свої професійні компетентності. Це можливо за умови залучення здобувачів освіти до неформальної освіти, оскільки вона передбачає вдосконалення компетентностей задля задоволення особистісних та соціальних потреб, постійного самостійного оновлення компетенцій та особистих якостей; уможливлює успішно реалізовувати професійні функціональні обов'язки, вільно конкурувати на вітчизняному та зарубіжному ринках праці. Важливою у цьому контексті є англомовна комунікативна компетентність майбутніх інженерів. Адже, здатність фахівців успішно взаємодіяти з іншими суб'єктами професійної діяльності – носіями іноземної мови, є необхідним задля постановки та конструктивного вирішення професійних завдань у технічній сфері (Галацин та ін., 2021).

Закон України «Про освіту» (ст.8) визначає право кожної особистості на освіту впродовж життя шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти. Держава визнає ці види освіти, створює умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності, що надають відповідні освітні послуги, а також заохочує до здобуття освіти всіх видів (Про освіту, 2017). Тому важливою є проблема залучення студентів до неформальної освіти задля ефективності

формування їхньої англомовної комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблеми неформальної освіти сьогодні є в полі зору Р. Бабушко, А. Гончарук, Н. Горук, Ю. Деркач, С. Зінченко, В. Левченко, Л. Лук'янової, Н. Павлік, Є. Савельєва, Д. Сидорова та ін. Методичні аспекти формування іншомовної комунікативної компетентності досліджені в працях А. Андрієнко, Н. Бориско, Г. Борецької, В. Гутник, Н. Жовтюк, О. Кравченко, Л. Нагорнюк та ін. Англомовну комунікативну компетентність та її формування у майбутніх фахівців вивчають Т. Пахомова, Ю. Семенчук і ін. Так, Н. Павлик аналізує методологічні аспекти організації неформальної освіти та розкриває її зміст, специфіку як додаткової системи формування професійної компетентності соціальних педагогів (Павлик, 2019: 4). Уже А. Баталова, О. Жихорська та Л. Лук'янова досліджують взаємозв'язки між формальною, неформальною та інформальною освітою, наголошуючи на їх конвергенції та взаємодоповнюваності, правовому врегулюванні можливостей цілісної освіти та навчання в Україні (Баталова, 2019: 167; Жихорська, 2014; Лук'янова, 2012). О. Жихорська акцентує увагу на виваженому й оптимальному поєднанні цих видів освіти задля формування та розвитку професійної компетентності фахівців (Жихорська, 2014: 196). Учена, зазначає, «… оскільки формальна освіта повинна відповідати п'яти основним вимогам (здійснюватися у спеціально призначених для навчання установах; мати систематизований характер, тобто забезпечувати оволодіння систематизованими знаннями, уміннями й навичками; характеризуватися цілеспрямованою діяльністю тих, хто навчається; здійснюватися спеціально підготовленим персоналом; завершуватися одержанням загальновизнаного документа про освіту), то неформальна освіта є додатковою, але доцільно організованою, проте не завершується наданням кваліфікації певного рівня (етапу, циклу) формальної освіти (Жихорська, 2014: 194).

Аналіз поглядів вище вказаних учених засвідчує наявність низки наукових розвідок з питань неформальної освіти. Проте відсутні дослідження, які розкривають вагомість неформальної освіти у формуванні англомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей.

Мета статті – визначити та обґрунтувати сутність, форми та методи неформальної освіти майбутніх інженерів у процесі формування англомовної комунікативної компетентності. Для реалізації мети необхідним є вирішення таких завдань: 1) визначити сутність неформальної освіти здобувачів вищої технічної освіти; 2) виявити форми та методи неформальної освіти у процесі формування англомовної комунікативної компетентності майбутніх інженерів.

У процесі наукового пошуку використано **методи** аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, моделювання.

Результати дослідження. У Законі України «Про освіту» неформальна освіта визначена як освіта, яка здобувається, зазвичай, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій (Про освіту, 2017). Результати навчання, здобуті шляхом неформальної освіти, визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством (Про освіту, 2017).

Н. Павлик зазначає, що термін «неформальна освіта» (*non-formal education*) використовується для характеристики освітнього процесу, організованого поза межами традиційної (формальної, нормативної) освітньої системи й призначений для задоволення пізнавальних потреб певної групи людей (Павлик, 2019: 127); процес додаткового цілеспрямованого діалогічного навчання, виховання й розвитку молоді, організований поза межами змісту, форм і методів освітніх установ і державних інституцій. Авторка зазначає, що неформальна освіта є мінлива, складна система педагогічних дій, … «проростає у щілинах» формальної освітньої системи, заповнює та доповнює її відповідно до потреб тих, хто навчається; гнучко реагує на зміну зовнішніх умов, пропонуючи новітні освітні послуги (Павлик, 2019: 60); позбавлена жорстких правил і регламентів, орієнтується на конкретні освітні запити різних соціальних, професійних, демографічних груп населення. Це неорганізоване навчання, немає жодного з параметрів, притаманних формальному навчанню; здійснюється поза межами навчальних програм або навчальних закладів; це програми і курси, завершення яких не обов'язково супроводжується отриманням сертифіката; це аматорські заняття, захоплення в певній галузі науки або мистецтва, спрямовані на розширення світогляду; охоплює широкий діапазон соціальних та етнічних цінностей (права людини, толерантність, забезпечення миру, солідарність й соціальна справедливість, діалог поколінь, гендерна рівність, демократичне громадянство й міжкультурне вивчення) (Павлик, 2019: 128).

На думку Є. Савельєва, неформальна освіта пропонує більш гнучкий підхід до освітнього процесу, забезпечуючи активну участь тих, хто навчається, у формуванні навчальних програм (Савельєв, 2021: 230).

Оскільки, результативність професійної підготовки майбутніх інженерів базується на доповненні змісту цієї підготовки неформальною освітою, то враховуючи погляди науковців констатуємо, що неформальна освіта майбутніх інженерів є додатковим до формальної, неінституційним, нерегламентованим видом освіти, що має на меті удосконалення інтегральної (О. Бартків, Є. Дурманенко визначають інтегральну компетентність як здатність здобувачів освіти реалізовувати комплексні спеціалізовані завдання за фахом (Бартків, Дурманенко, 2022)) загалом та англомовної комунікативної компетентності зокрема; ґрунтується на рівні конкретних суб'єкт-суб'єктних відносин і орієнтований на професійне й особистісне самовдосконалення здобувачів вищої технічної освіти.

У процесі наукового пошуку англомовну комунікативну компетентність майбутніх інженерів визначаємо як здатність фахівців успішно взаємодіяти з іншими суб'єктами професійної діяльності – носіями іноземної мови, задля постановки та вирішення професійних завдань у технічній сфері. Важливим на заняттях з англійської мови є формування мовної, лінгво-соціокультурної, навчально-стратегічної та професійної складових цієї компетентності (Галацин та ін., 2021).

У процесі формування англомовної комунікативної компетентності в майбутніх інженерів значну увагу відводимо неформальній освіті. Можливі форми неформальної освіти прописані у силабусі освітнього компонента (далі ОК) «Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації» (Галацин, 2021). Відповідно до «Положення про визнання в КПІ ім. Ігоря Сікорського результатів навчання, набутих у неформальній/інформальній освіті», за заявою студентів предметна комісія може визнати результати навчання здобуті у неформальній освіті в обсязі, що не перевищує 10% від загального обсягу освітньої програми здобувача, але, як правило, не більше 6 кредитів в межах навчального року. Результати зараховуються/незараховуються відповідно до процедури валідації результатів навчання, отриманих у неформальній/інформальній освіті (Положення про визнання, 2020).

У процесі вивчення ОК «Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації» майбутніми інженерами неформальна освіта виконує дві базові функції – соціальну (зміна соціального статусу шляхом набуття додаткових компетенцій) та особистісну (самореалізація молоді шляхом задоволення актуальних потреб, інтересів та створення простору для активності). Ці функції можуть бути подрібнені залежно від цілей організації неформальної освіти студентів, наукової сфери їхніх досліджень, особистісних інтересів на інтегративну, профадаптаційну, навчальну, громадянську, культурну, соціологічну, аксіологічну, корекційну та ін. (Павлик, 2019: 103).

Так, у професійній англомовній підготовці майбутніх інженерів навчальна та аксіологічна функція базується на значимості неформальної освіти для ефективного оволодіння іноземною мовою як необхідною умовою і важливою цінністю професійного вдосконалення фахівця. Інтегративна й профадаптаційна функція – забезпечують повноцінне виконання здобувачами вищої технічної освіти вимог майбутньої професійної діяльності на підприємствах авіабудівної, машинобудівної, електронної, авіакосмічної, сільськогосподарської галузей, залізничних перевезень, інших галузях важкої і легкої промисловості.

Уже соціологічна, громадянська та культурологічна функції неформальної освіти фахівців, професійна діяльність яких спрямована на створення передових інженерних технологій, конструювання, здійснення обробки інформації та організаційно-технічного управління, реалізація міжнародної патентно-ліцензійної діяльності, передбачає визнання культури й досягнень українського інженерного профілю, його ролі у структурі інженерії цивілізованих країн світу тощо.

У процесі вивчення ОК обов'язково враховуємо основні принципи неформальної освіти:

– *учитися в дії* – отримання англомовних компетентностей, виконуючи практичну діяльність фахівців технічного профілю (ведення перемовин, налагодження взаємодії з фахівцями закордонних фірм, організацій і ін.). Цей принцип реалізується участь в рольових іграх, у груповій роботі з обговорення дискусійних питань, ситуацій професійної діяльності та ін.);

– *учитися взаємодіяти* – передбачає формування *soft skills,* навчання роботі в команді та спонукання до співпраці з оточенням;

– *учитися вчитися* – отримання навичок пошуку та обробки автентичної інформації, а також умінь аналізувати свій досвід та здобувати з нього живі знання (Марчук, 2020: 131).

На наше переконання, неформальна освіта буде ефективною, якщо вона внутрішньо вмотивована особистістю, добровільна, особистісно-зорієнтована. Тому, в процесі вивчення ОК дотримуємося

також принципів добровільності, активності, співучасті, діалогічності, самоорганізованості.

Оскільки, неформальна освіта розглядається як SOFT-system (гнучке/живе новоутворення), що наповнює формальне навчання актуальними інноваціями, додатковими ресурсами для розвитку окремих компетенцій (Павлик, 2019: 292), то в процесі вивчення ОК підтримуємо ідеї Н. Павлік і констатуємо, що неформальна освіта – процес додаткового відкритого добровільного навчання в сфері англомовного спілкування майбутніх інженерів, сприяє ефективному формуванню їхньої англомовної комунікативної компетентності.

Основними організаційними формами неформальної освіти науковці (О. Жихорська, Н. Павлик та ін.) визначають стажування, спеціалізовані конференції, семінари, тренінги, курси, майстер-класи, круглі столи, відеолекторії, створення та послуговування мережевими бібліотеками, Інтернет-сервісами та цифровими ресурсами, секції, волонтерська діяльність, культурні ініціативи, участь у громадських рухах та організаціях, дистанційне навчання тощо). Визначені форми неформальної освіти насичуються інтерактивними методами: дискусії, кейс-навчання, моделювання проблемних ситуацій, портфоліо, читання, ігри, інноваційні освітні технології (open-space/відкритий простір, майстерня майбутнього, world-cafe/всесвітнє кафе, peer-education/рівний навчає рівного і т.д.) (Жихорська, 2014; Павлик, 2019).

У силабусі освітнього компонента ««Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації» (Галацин, 2021) прописуємо можливі форми неформального навчання майбутніх інженерів: професійні (онлайн/офлайн) курси/тренінги, професійні стажування, громадська освіта (участь у роботі громад, волонтерів, громадських організацій, спортивних команд, виборчих кампаній, ЗМІ тощо).

У процесі неформальної освіти, дотримуємося основних етапів навчально-пізнавальної діяльності студентів (рис. 1).

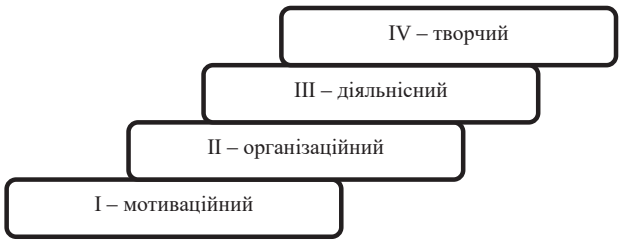

Рис. 1. Етапи навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти у процесі неформальної освіти

Як засвідчує аналіз рис.1, першим і необхідним етапом організації неформальної освіти студентів у процесі формування англомовної комунікативної підготовки є мотиваційний, спрямований на мотивацію молоді до неформальної освіти, наголошуючи на зарахуванні її результатів, відповідно до Положення (Про освіту, 2017). Умотивованості до систематичного оволодіння лінгво-соціокультурною, мовною, навчально-стратегічно та професійною компетенціями в процесі неформальної освіти сприяло використання ігрових технік, оскільки, за ігрової організації навчання можна зацікавити молодь освітнім процесом, вмотивовувати її до оволодіння англійською мовою, отримати постійний зворотній зв'язок студентів з їхньою поведінкою, досягати різних організаційних цілей: заохочення до вивчення іноземної мови, формування навичок time-менеджменту, stress-менеджменту тощо (Галацин та ін., 2021). Уже організаційний етап передбачає проєктування змісту, форм та методів організації пізнавальної діяльності здобувачів освіти. Діяльнісний етап має на меті реалізацію майбутніми інженерами власно вибраних форм та методів неформальної освіти з ОК й використання отриманих компетенцій у навчанні, професійній діяльності, у житті. Творчий – передбачає пошук форм освіти впродовж життя.

У контексті цього наголошуємо студентам на дотриманні таких критеріїв відбору автентичного матеріалу: типовості (покликаний забезпечити відбір текстів, що відображають найбільш актуальні факти сучасної дійсності країни, мова якої вивчається, і створює більш точне уявлення про цю країну; критерій лексико-фразеологічної автентичності (відбір лексики та фразеології відіграє важливу роль у досягненні автентичності висловлювання). Систематичне використання неадаптованих оригінальних матеріалів у неформальній освіті з вивчення англійської мови підвищує мотивацію, робить ставлення до занять відповідальним і зацікавленим (Галацин та ін., 2021); підготувати есе за запропонованими питаннями, брати участь в реалізації ідей open-space (Вільного простору). Інструментами реалізації неформальної освіти є створення фахових фокус-груп англійською мовою, peer-education, реалізація проєкту «Соціальний фотопроєкт» «Сучасна реальність», «Інженерне кафе» та ін. Спільною основою вказаних інструментів є їх увага до спілкування майбутніх інженерів як обміні досвідом, ідеями, баченнями, рефлексіями, цінностями і ін.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Отже, неформальна освіта має значний потенціал для забезпечення базових потреб особистості в самовдосконаленні, саморозвитку

та формуванні англомовної комунікативної компетентності. Неформальна освіта здатна створити умови для оволодіння майбутніми інженерами досвіду професійної технічної діяльності, тим самим доповнюючи знання й уміння, набуті ними у процесі формального навчання. У ході вивчення практикуму з англійської мови мотивуємо студенів до неформальної освіти, використовуючи різні форми і методи пізнавальної діяльності молоді (тренінги, курси, вебінари, написання тез/есе, участь у конференціях, співпраця з підприємствами і установами, як базами практики та ін.). У процесі неформальної освіти враховуємо бажання та ініціативність здобувачів освіти.

Проведене дослідження не претендує на вичерпний розгляд проблеми. Подальшого вивчення потребують питання розробки формування англомовної комунікативної компетентності майбутніх інженерів у процесі інформальної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бартків О. С., Дурманенко Є. А. Інтегральна компетентність як базова у підготовці майбутнього вихователя. *Науковий журнал «Acta Paedagogika Volynienses».* 2022. № 1. С. 18–25.
2. Баталова А. Б. Взаємозв'язок між формальною, неформальною та інформальною освітою при підготовці фахівців. *Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Суми, 5-6 грудня 2019 р. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2019. Ч. 2. С. 166–167.
3. Галацин К.О. Практичний курс іноземної мови для ділової комунікації. Робоча програма навчальної дисципліни (силабус). Ухвалено кафедрою англійської мови технічного спрямування №2 (протокол № 13 від 25.06.2021 р.). Погоджено Методичною комісією факультету (протокол № 7 від 13.05.2021 р.). URL: https://kamts2.kpi.ua/установчі-матеріали-програми-рсо-тощ-6/ (дата звернення: 20.10.2022).
4. Галацин К. О., Фещук А. М., Ярошенко О. Л. Педагогічні умови ефективного формування англомовної комунікативної компетентності майбутніх інженерів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 44(1). С. 254–260.
5. Жихорська О. В. Сутність інтеграції видів освіти у підготовці навчально-допоміжного персоналу ВНЗ. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2014. № 4 (25). С. 194–198.
6. Лук'янова Л. Б. Неформальна освіта дорослих як невід'ємна складова освіти впродовж життя. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*, (1/214). 2012. С.94–99.
7. Марчук А. В. Андрагогіка : навч. посібн. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 300 с.
8. Павлик Н. П. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів в Україні : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05. Житомир, 2019. 515 с.
9. Положення про визнання в КПІ ім. Ігоря Сікорського результатів навчання, набутих у неформальній/інформальній освіті. URL: https://kpi.ua/informal-education. (дата звернення: 23.10.2022).
10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145- VIII: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. (дата звернення: 25.10.2022).
11. Савельєв Є. В. Неформальна освіта як інструмент розвитку додаткових можливостей молоді. *Вчені записки Університету «КРОК».* № 1(61). 2021. С. 228–232.

REFERENCES

1. Bartkiv O. S., Durmanenko Ye. A. Intehralna kompetentnist yak bazova u pidhotovtsi maibutnoho vykhovatelia [Integral competence as basic in the training of a future educator]. *Scientific journal «Acta Paedagogika Volynienses».* 2022. № 1. S. 18–25 [in Ukrainian].
2. Batalova A. B. Vzaiemozviazok mizh formalnoiu, neformalnoiu ta informalnoiu osvitoiu pry pidhotovtsi fakhivtsiv [The relationship between formal, informal education in the training of specialists]. *Naukova diialnist yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnoho fakhivtsia*: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. m. Sumy, 5-6 hrudnia 2019 r. Sumy : SumDPU im. A.S. Makarenka, 2019. Ch. 2. S. 166–167 [in Ukrainian].
3. Halatsyn K.O. Praktychnyi kurs inozemnoi movy dlia dilovoi komunikatsii. Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny (sylabus) [Foreign language for business communication. The working program of the discipline (Sylabus).]. Ukhvaleno kafedroiu anhliiskoi movy tekhnichnoho spriamuvannia №2 (protokol № 13 vid 25.06.2021 r.). Pohodzheno Metodychnoiu komisiieiu fakultetu (protokol № 7 vid 13.05.2021 r.). URL: https://kamts2.kpi.ua/ustanovchi-materialy-prohramy-rso-toshch-6/ (data zvernennia: 20.10.2022). [in Ukrainian].
4. Halatsyn K. O., Feshchuk A. M., Yaroshenko O. L. Pedahohichni umovy efektyvnoho formuvannia anhlomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv [Pedagogical conditions for effective formation of English language communicative competence of future engineers]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2021. Vyp. 44(1). S. 254–260 [in Ukrainian].
5. Zhykhorska O. V. Sutnist intehratsii vydiv osvity u pidhotovtsi navchalno-dopomizhnoho personalu VNZ [The essence of integration of types of education in the training of educational and auxiliary personnel of universities]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky*. 2014. № 4 (25). S. 194–198 [in Ukrainian].
6. Lukianova L. B. Neformalna osvita doroslykh yak nevidiemna skladova osvity vprodovzh zhyttia [Informal adult education as an integral part of life-long learning]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia «Pedahohichni nauky»,* (1/214). 2012. S.94–99 [in Ukrainian].
7. Marchuk A. V. Andrahohika : navch. posibn. [Andragogica : guidelines]. Lviv : LvDUVS, 2020. 300 s. [in Ukrainian].

8. Pavlyk N. P. Teoriia i praktyka orhanizatsii neformalnoi osvity maibutnikh sotsialnykh pedahohiv v Ukraini [Theory and practice of organizing informal education of future social educators in Ukraine] dys. … d-ra ped. nauk : 13.00.05. Zhytomyr, 2019. 515 s. [in Ukrainian].

9. Polozhennia pro vyznannia v KPI im. Ihoria Sikorskoho rezultativ navchannia, nabutykh u neformalnii/informalnii osviti [Regulations on recognition of learning outcomes acquired in informal education at Igor Sikorsky KPI]. URL: https://kpi.ua/informal-education. (data zvernennia: 23.10.2022). [in Ukrainian].

10. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145- VIII: [On Education: Law of Ukraine dated 05.09.2017 № 2145- VIII:]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. (data zvernennia: 25.10.2022) [in Ukrainian].

11. Saveliev Ye. V. Neformalna osvita yak instrument rozvytku dodatkovykh mozhlyvostei molodi [Informal education as a tool for developing additional opportunities of youth]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK».* №1(61). 2021. S. 228–232 [in Ukrainian].

УДК 378.147:(37.011.3-05):81'243
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-41

Тетяна ГАРЛИЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-4360-1282
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови з методикою викладання
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) maystruk@ukr.net

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено дослідженню основних напрямків підготовки вчителів англійської мови на І (бакалаврському) рівні. У роботі було з'ясовано, що основними чинниками, які впливають на підготовку вчителя англійської мови є модернізація сучасного освітнього процесу, спричинена всесвітньою інтеграцією та уніфікацією, а також наближення культур різних країн. Серед основних модернізаційних змін найважливішими є єдність науки та навчального процесу, особистісно орієнтований підхід, активне залучення інноваційних методів та інформаційних технологій, зміна ролі вчителя англійської мови, компетентнісний підхід в освіті тощо. Розробка майже всіх документів, які регулюють навчання англійської мови в освітній системі України, відбувається з орієнтацією на «Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти». Професійна підготовка бакалаврів філології структурно складається з нормативної частини (теоретико-методологічна, психолого-педагогічна, науково-дослідна підготовка) та варіативної частини, в основі якої – спеціальна підготовка. Реалізація Рекомендацій Ради Європи з мовної освіти вимагає підготовки фахівців нової генерації, здатних до самонавчання та самоорганізації, до запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій, залучення нових методик, володіння як мінімум однією іноземною мовою. Зміна ролі сучасного вчителя англійської мови передбачає суттєве розширення функцій та можливостей учителя від звичайного наставника та джерела знань до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора та ментора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. У статті також акцентується, що в Україні останнім часом активізувалося запровадження компетентнісного підходу в освіті, оскільки в основі кваліфікації випускника лежать компетентності. Основною метою навчання іноземної мови, зокрема англійської, як у середніх навчальних закладах, так і в ЗВО є формування іншомовної комунікативної компетентності. Однак, зважаючи на перехід із класово-орієнтованої роботи до більш комунікаційно-орієнтованої та культурно-орієнтованої діяльності вчителя в навчанні іноземних мов, досить важливою є також міжкультурна компетентність.

Ключові слова: *роль вчителя англійської мови, інноваційні методи, компетентнісні підходи, іншомовна комунікативна компетентність, міжкультурна компетентність.*

Tetiana HARLYTSKA,
orcid.org/0000-0002-4360-1282
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of English Language and Teaching Method
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) maystruk@ukr.net

MODERN TRENDS OF ENGLISH TEACHER TRAINING

The article is devoted to the new tendencies of English teacher training on the 1st (Bachelor's) degree. The research proves that the main factors affecting the training of English language teachers are the modernization of the educational process caused by global integration and unification, as well as the approximation of cultures of different countries. Among the main modernization changes, the most important are the unity of science and the educational process, a person-centered approach, the active involvement of innovative methods and information technologies, the change in the role of the English language teacher, competency-based approach in education, etc. The development of almost all documents that regulate the teaching of the English language in the educational system of Ukraine is based on the "Common European Framework of Reference for Languages". The professional training of philology bachelors structurally consists of a normative part (theoretical-methodological, psychological-pedagogical, scientific-research training) and a variable part, the basis of which is special training. The implementation of the Recommendations of the Council of Europe on language education requires the training of a new generation of specialists capable of self-learning and self-organization, the introduction of educational innovations and information technologies, the involvement of new methods, and mastery of at least one foreign language. The change in the role of the modern English language teacher involves a significant expansion of the teacher's functions and capabilities from an ordinary mentor and source of knowledge to a coach, facilitator, tutor, moderator and mentor in the child's individual educational locus. The article also emphasizes that the introduction of competency-based approach in education has recently been intensified in Ukraine, because competencies

are the basis of a graduate's qualification. The main aim of learning a foreign language, in particular English, both in secondary schools and in higher education institutions, is the formation of foreign language communicative competence. However, taking into consideration the transition from classroom-oriented work to more communication-oriented and culture-oriented activities of the teacher in teaching foreign languages, intercultural competence is also quite important.

Key words: *the role of the English language teacher, innovative methods, competency-based approaches, foreign language communicative competence, intercultural competence.*

Постановка проблеми. У сучасному світі англійська мова набула першочергового значення, оскільки для багатьох націй вона є засобом навчання, пізнання, спілкування, саморозвитку, інтеграції в культуру інших народів тощо. «Експоненційне зростання англійської мови як глобальної наразі є міжнародним феноменом, який має широкий спектр локальних упливів в освіті, торгівлі, туризмі й зовнішніх зв'язках» (Selvi, 2021: 65). Сучасна педагогічна освіта знаходиться в пошуках шляхів модернізації професійної освіти. Важливе значення в цьому процесі належить урахуванню світового досвіду, оскільки підвищення якості професійної освіти вимагає забезпечення обміну знаннями, мобільності викладачів і студентів, міжнародних науково-дослідних проектів, що потребує вивчення англійської мови. На відміну від інших найпоширеніших мов світу (мандаринської, іспанської, гінді, французької тощо), нею послуговується велика кількість носіїв інших мов, вона є мовою мережі Інтернет, усі види міжнародних документів також переважно подані англійською, яка фактично набула статусу лінгва франка 21 століття.

Аналіз досліджень. Відповідно підготовка вчителів англійської мови актуалізується. Дослідженню цього питання присвячено низку праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (В. Безлюдна, Г. Браун, Є. Везетіу, М. Вінн, Дж. Гармер, О. Гончарова, С. Деркач, О. Мілютіна, Т. Райт, Н. Рожак, Ґ. Саріка, А. Селві, Дж. Скріверер, І. Соколова, О. Ярошенко тощо). Важливою особливістю в процесі навчання англійської мови в закладі вищої освіти (надалі ЗВО) є те, що професійне навчання здійснюється спочатку на основі середньої освіти, а потім продовжується у вищій школі.

Мета статті – визначити основні напрямки підготовки вчителів англійської мови на І (бакалаврському) рівні.

Виклад основного матеріалу. Система мовної освіти повинна моделюватися з урахуванням усіх чинників, що визначають її специфіку в конкретний період її розвитку та функціонування. Щодо вищої мовної професійної освіти в Україні, то вона залучена в процес всесвітньої інтеграції та уніфікації, основними наслідками якого є стандартизація освітнього законодавства, освітніх процесів, а також наближення культур різних країн. Сучасний стан міжнародних зв'язків України в різних царинах, її вихід на європейський і світовий рівень потребують певних трансформацій у галузі освіти, зокрема й мовної. Оскільки Європа намагається сформувати відкрите, мультилінгвальне, міжкультурне суспільство для того, щоб її багата культурна і мовна спадщина з усіма очевидними різноманітностями на місцевому, регіональному та національному рівнях стала джерелом взаємного розуміння і збагачення. Тому питання щодо сучасної англомовної підготовки вчителя були й залишаються ключовими для Ради Європи та Європейського Союзу (Деркач, 2014: 269). Розроблення майже всіх документів, які врегульовують навчання англійської мови в освітній системі України, відбувається з орієнтацією на «Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти (ЗЄР)» (Загальноєвропейські Рекомендації, 2003).

Така орієнтація не є безпідставною, оскільки вітчизняна університетська педагогічна освіта в Україні має низку недоліків концептуального та змістового характеру, тому й вимагає певних модернізаційних змін, зокрема й тих, що спрямовані на розв'язання проблем підготовки майбутніх учителів англійської мови в ЗВО. Це засвідчують такі нормативні документи, як Закон України «Про вищу освіту», Державний освітній стандарт з іноземної мови, Національна Доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Державна національна програма «Освіта», Державна програма «Вчитель», Концепція розвитку педагогічної освіти, Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір тощо. Усі ці нормативні документи доводять, що «професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов має не вузькопредметно-спрямований освітній вектор, а такий, що забезпечує соціально-культурно-професійний взаємозв'язок, самоусвідомлення можливостей у широкому соціальному і професійному контексті» (Безлюдна, 2017: 190).

У Законі України «Про вищу освіту» та «Рамках кваліфікацій у Європейському освітньому просторі» окреслено рівні та ступені вищої освіти. Відповідно до цих документів перший (бакалаврський) рівень перебуває на сьомому рівні Національної рамки кваліфікацій та визначається як освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти

особи, яка на основі повної загальної середньої освіти чи ступеню молодшого бакалавра (освітньо-кваліфікаційного рівню молодшого спеціаліста) здобула теоретичні знання та практичні вміння та навички, достатні для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Професійна підготовка бакалаврів філології структурно «складається з нормативної частини (теоретико-методологічна, психолого-педагогічна, науково-дослідна підготовка) та варіативної частини, в основі якої – спеціальна підготовка. Інваріантна (обов'язкова) частина містить фундаментальні знання з філософії, психолого-педагогічних та методичних дисциплін, технологічні знання та професійно-педагогічні вміння» (Липчанко-Ковачик, 2017: 82). Теоретико-методологічна підготовка спрямована на оволодіння теоретичними знаннями педагогічної професії, тобто основами наук, пов'язаних із даною професією, поняттями й категоріями професійної спрямованості. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів-філологів передбачає оволодіння методами впливу на інших, проєктуванням освітнього процесу, основами педагогічної і психологічної культури. Науково-дослідна підготовка не лише забезпечує набуття студентами теоретично обґрунтованого уявлення про професійну компетенцію вчителя-філолога, але й розширює можливості його самореалізації, мобілізує особистісний потенціал, дозволяє посісти певне місце в соціальній системі, науці та інших сферах.

Приєднання вітчизняної системи вищої освіти до Болонського процесу та реалізація Рекомендацій Ради Європи з мовної освіти вимагають підготовки фахівців нової генерації, здатних до самонавчання та самоорганізації, до запровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій, залучення нових методик, володіння як мінімум однією іноземною мовою. А «особистісно орієнтований підхід до організації навчального процесу в ЗВО передбачає перехід від традиційних до інноваційних засобів професійного становлення особистості; від пріоритету вузькоспеціальних завдань до цілісного розвитку особистості майбутнього педагога; від супідрядних стосунків у системі «викладач-студент» до педагогічної взаємодії, співтворчості та співпраці» (Волченко, 2006: 3).

Сьогодні простежується зміна ролі сучасного вчителя англійської мови, спричинена реформою Міністерства освіти і науки – Новою українською школою (НУШ), в умовах якої суттєво розширено функції та можливості вчителя від звичайного наставника та джерела знань до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора та ментора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Оскільки в самому документі відсутнє тлумачення згаданих термінів і в освітній літературі теж немає чітко визначеної різниці між ними, учителям-практикам доводиться визначати сутність цих понять з опертям на власний досвід. Так, О. Захарченко дефініціює модератора не лише як керівника, який здійснює підтримку й організацію активної роботи групи, але й забезпечує участь кожного учня в освітньому процесі; роль коуча полягає в тому, щоб допомагати учням отримувати виняткові результати, створити умови для всебічного розвитку особистості; у функціонуванні фасилітатора є здатність учителя до діалогічної взаємодії; тьютор необхідний учням в разі додаткової допомоги в поясненні специфічного поняття, способу виконання, стратегії, покращення вимови тощо; роль ментора полягає в тому, щоб ділитися своїм набутим досвідом з вихованцями (Захарченко, 2019).

За таких умов особливу відповідальність покладено на науково-педагогічних працівників, які в межах програм та предметів у ЗВО мають підготувати вчителів англійської мови нового покоління, що відповідало б усім висунутим вимогам. Так, відповідно до ЗЄР визначено узагальнені рівні володіння мовою, подані у схемі 1.

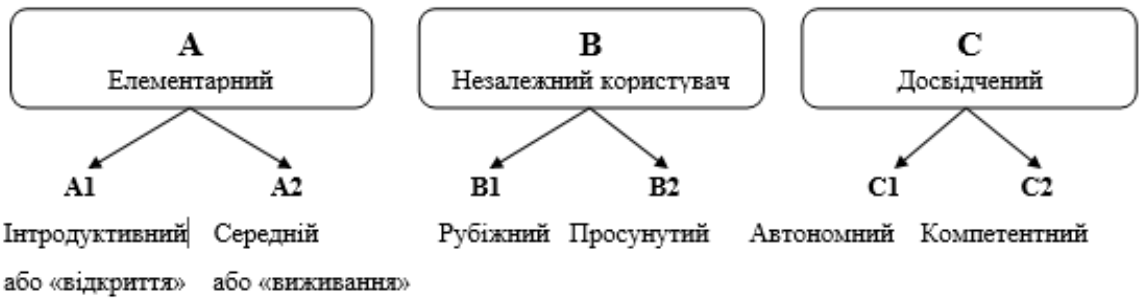

Схема 1

Студенти бакалаври мовних спеціальностей мають оволодіти англійською мовою на рівні С1, однак, зважаючи на певні індивідуальні особливості студентів та інші чинники, можливе варіювання від рівня В1 до С2. Основну увагу в ЗЄР приділено лексичному матеріалу, який є фундаментом для формування загальної комунікативної компетентності майбутніх учителів англійської мови. Рівні володіння лексикою подаємо в таблиці 1 (відповідно до ЗЄР).

Таблиця 1

Рівень	Лексичний діапазон
С2	Може вільно користуватися дуже широким лексичним репертуаром, зокрема ідіоматичними виразами та колоквіалізмами; виявляє розуміння контрактивних рівнів значення. Завжди виправляє і правильно вживає лексику.
С1	Вільно володіє широким лексичним репертуаром, що дозволяє долати важкі місця шляхом перефразування; пошуки виразів або альтернативних стратегій ледь помітні; вільно вживає ідіоматичні вирази та колоквіалізми. Наявні випадкові незначні похибки, але без серйозних лексичних помилок.
В2	Вільно володіє лексикою на найбільш загальні теми і теми, пов'язані зі сферою діяльності. Може варіювати формулювання, щоб уникнути частих повторів, проте лексичні помилки можуть спричинити невпевненість.
В1	Має достатній лексичний запас, щоб висловитися з деякими перефразуваннями на більшість тем, що зустрічаються у повсякденному житті.

В Україні останнім часом активізувалося запровадження компетентнісного підходу в освіті, оскільки в основу кваліфікації випускника покладено компетентності. Усе більше освітян та дослідників апелюють до ідей компетентнісного підходу як одного з провідних в удосконаленні вітчизняної системи освіти. У цьому питанні варто розрізняти такі ключові поняття, як «компетенція» та «компетентність».

В аспекті навчання іноземної мови термін «компетенція» тлумачать як сукупність знань, навичок і вмінь, які формуються в процесі оволодіння іноземною мовою, а також здатність користуватися мовою як засобом спілкування, а «компетентність» – це здатність особистості виконувати будь-яку діяльність на основі життєвого досвіду і набутих знань, навичок і вмінь; характеристики, якості особистості, які зумовлюють її здатність виконувати діяльність на основі набутих знань і сформованих на їх основі навичок і вмінь (Ніколаєва, 2011), тобто компетентність є результатом набуття компетенцій, або сукупністю компетенцій. Зміни в освітній парадигмі спричинили зміну підходів до формування загальних компетенцій студентів ЗВО. Так, на наш погляд, досить розгалужену схему компетенцій вчителя іноземної мови запропонувала С. Ніколаєнко (Ніколаєва, 2008: 15) (Схема 2).

Як видно зі схеми, професійна компетенція складається з філологічної, психолого-педагогічної та методичної компетенцій. Філологічна – це сукупність мовознавчої, літературознавчої, риторичної компетенцій, сформованість яких зумовлюють здатність людини філологічно мислити; психолого-педагогічна компетенція сприяє успішності реалізації у професійній діяльності особистісно-орієнтованої моделі взаємодії викладача зі студентами; методична компетенція передбачає набуття знань із прикладних лінгвістичних наук, оволодіння педагогічними технологіями, вміння розробки навчальних матеріалів, управління навчально-педагогічним процесом та досягнення професійної майстерності.

Щодо загальної компетенції, то системна, як одна з її складників, уключає здатність до навчання, практичної реалізації знань, дослідництва, самостійної роботи, лідерства, здатність пристосовуватися до нових ситуацій; міжособистісна компетенція передбачає здатність до критики й самокритики, позитивного ставлення до інших культур, здатність працювати в міждисциплінарній команді та в міжнародному середовищі; інструментальна компетенція – це вміння спілкуватися рідною та іноземною мовами, знаходити й аналізувати інформацію, здатність до планування та організації, розв'язання проблем, прийняття рішень, вміння користуватися інформаційними технологіями. Варто зазначити, що саме використання інформаційних технологій є головним засобом переходу до інноваційної освіти. У період глобальних світових змін, соціальних потрясінь (пандемії, війна, соціальні та політичні перебудови) дистанційне навчання, електронні підручники, слайд-лекції, комп'ютерне тестування, міжнародні освітні програми не лише сприяють підвищенню рівня самоосвіти, мотивують до навчальної діяльності, дають нові можливості для творчості, але й виступають основними або навіть єдиними засобами навчання. Тож оскільки Інтернет-навчання починає превалювати практично на всіх рівнях здобуття освіти, відповідно, оволодіння основами інформаційних технологій та методика їх використання у викладанні іноземних

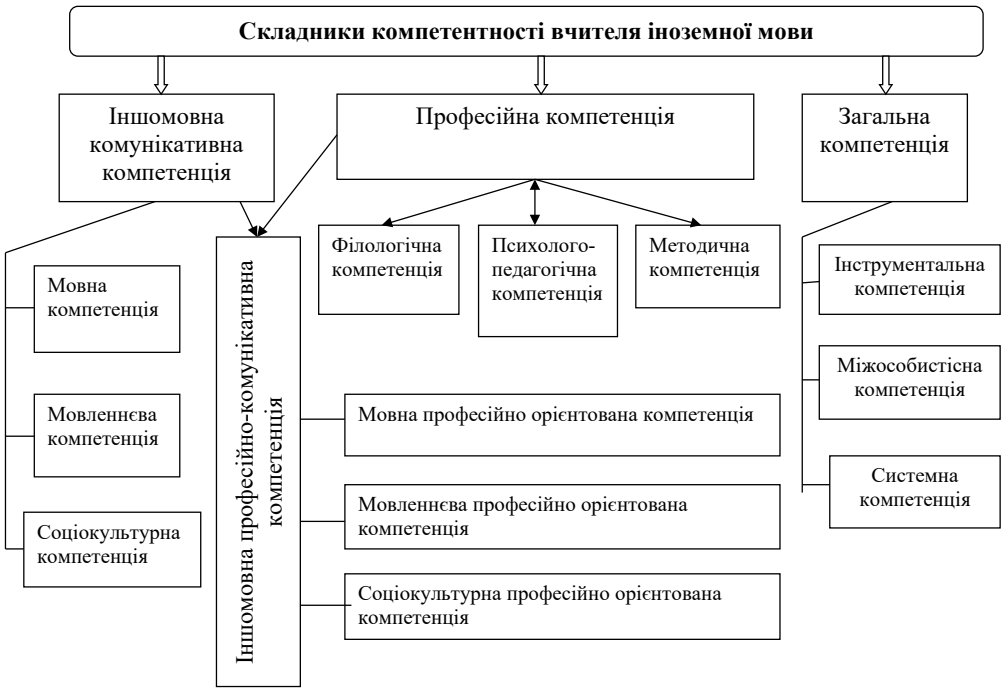

Схема 2

мов набуває неабиякої актуальності і «зрозуміло, що вчитель іноземної мови повинен готуватися до виконання нових навчальних програм цієї перспективної форми організації навчання, а для цього він повинен буде підготувати цілий комплекс різноманітних навчальних матеріалів, що сьогодні визначають як «кейс», або «інформаційний пакет» (Шавва, 2008).

Основною метою навчання іноземної мови, зокрема англійської, як у середніх навчальних закладах освіти, так і в ЗВО є формування іншомовної комунікативної компетентності, що «означає оволодіння мовою як засобом міжкультурного спілкування, розвиток умінь використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу» (Бігич, 2013: 24). Однак, зважаючи на перехід із класово-орієнтованої роботи до більш комунікаційно-орієнтованої та культурно-орієнтованої діяльності вчителя в навчанні іноземних мов, сьогодні поряд з іншомовною комунікативною компетентністю досить важливою є міжкультурна компетентність. Крім того, «сучасні підходи до формування загальних компетенцій студентів-філологів передбачають орієнтацію освітнього процесу на виховання в дусі миру і взаєморозуміння, основними засадами якого є повага до різних культур, цивілізацій, цінностей, а також до прав та основних свобод людини; усвідомлення зростаючої взаємозалежності між народами і націями, а також необхідності міжнародного співробітництва; готовність брати участь у вирішенні проблем різного рівня; глобальна перспектива для освіти на всіх рівнях і в усіх формах» (Ніколаєва, 2006: 137). Міжкультурна компетентність взаємопов'язана з таким поняттям, як міжкультурний діалог, успішність якого залежить безпосередньо від рівня компетенції сторін, задіяних у ньому. Такий міжкультурний діалог зумовлений сучасним станом міждержавних і міжнаціональних зв'язків і можливий за різних обставин: навчання за кордоном, наукові конференції та семінари, професійне стажування, культурно-освітні обміни, туризм, електронне листування тощо. В узагальненому вигляді міжкультурна компетентність – «це здатність усвідомлювати чинники, зумовлені іншою культурою, та те, як вони впливають на менталітет і моделі поведінки представників цієї культури і, відштовхуючись від цього, вибудовувати власну комунікативну та поведінкову стратегію у процесі спілкування з ними» (Пасічник, 2021: 164). Однак варто зауважити, що сьогодні в Україні моделі формування міжкультурної компетентності перебувають на стадії розроблення та потребують теоретичного обґрунтування механізмів її формування, що зайвий раз доводить актуальність нашого дослідження.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що сучасні тенденції підготовки вчителів англійської мови продиктовані модернізацією сучасного освітнього процесу, спричиненої всесвітньою інтеграцією та уніфікацією, а також наближенням культур

різних країн. Серед основних модернізаційних змін найважливішими є єдність науки та навчального процесу, особистісно орієнтований підхід, активне залучення інноваційних методів та інформаційних технологій, зміна ролі вчителя англійської мови, компетентнісні підходи в освіті тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдна В. В. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948-2016) : теорія і практика : монографія. Умань : Візаві, 2017. 342 с.
2. Волченко О. М. Формування комунікативної компетенції майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2006. 21 с.
3. Деркач С. Підготовка вчителя до навчання англійської мови в міжнародній освітній політиці: зміни та перспективи. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2014. № 9(Ч. 1). С. 269-273.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
5. Захарченко О. А. Адаптивне навчання на уроці англійської мови: ролі вчителя як модератора, коуча, фасилітатора та тьютора. *Педагогіка партнерства як основа розвитку суб'єктів освітньої діяльності в умовах НУШ* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 15 травня 2019 р. Житомир, 2019. URL: https://conf.zippo.net.ua/?p=277 (дата звернення: 6.07.2022).
6. Липчанко-Ковачик О. В. Особливості підготовки майбутніх бакалаврів-філологів у вищих навчальних закладах. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Херсон : Херсонський державний університет, 2017. Вип. LXXVI. Т. 2. С.81-85.
7. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін.; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
8. Ніколаєва Ж. В. Сучасні підходи до формування іншомовної компетенції майбутніх філологів у контексті євроінтеграції. *Наукові праці. Сер. Педагогічні науки.* 2006. Т. 50. Вип. 37. С. 136-139.
9. Ніколаєва С. Ю. Основи сучасної методики викладання іноземних мов (схеми і таблиці) : навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Ленвіт, 2008. 285 с.
10. Ніколаєва С. Ю. Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетенції : Курс лекцій (схеми і таблиці). Київ: Ленвіт, 2011. URL: http://rep.knlu.kyiv.ua/xmlui/handle/787878787/268 (дата звернення: 6.07.2022).
11. Пасічник О. Міжкультурна компетентність як складова іншомовної комунікативної компетентності. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи.* 2021. С. 160-165.
12. Шавва Т. На якого вчителя іноземної мови чекає сучасна школа? *Методика і технологія.* 2008. URL: https://osvita.ua/school/method/technol/1148/ (дата звернення: 13.07.2022).
13. Selvi A., Yazan B. English as an international language pedagogy: a sustainable alternative for teaching English in the GCC region. *Challenges to education in the GCC during the 21st century* / ed. by A. Mahboob, T. Elyas. Cambridge: Gulf Research Centre Cambridge, 2021. pp. 65-91.

REFERENCES

1. Bezliudna V. V. Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1948-2016) [Professional training of future teachers of foreign languages in higher pedagogical educational institutions of Ukraine] : teoriia i praktyka : monohrafiia. Uman : Vizavi, 2017. 342 s. [in Ukrainian].
2. Volchenko O. M. Formuvannia komunikatyvnoi kompetentsii maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh [Formation of communicative competence of future teachers of foreign languages in higher pedagogical educational institutions] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.04. Zhytomyr, 2006. 21 s. [in Ukrainian].
3. Derkach S. Pidhotovka vchytelia do navchannia anhliiskoi movy v mizhnarodnii osvitnii polititsi: zminy ta perspektyvy [Teacher training for teaching English in international education policy: changes and prospects]. Problems of modern teacher training. 2014. № 9(Ch. 1). S. 269-273. [in Ukrainian].
4. Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Common European Framework of Reference for Languages] / nauk. red. S. Yu. Nikolaieva. Kyiv: Lenvit, 2003. 273 s. [in Ukrainian].
5. Zakharchenko O. A. Adaptyvne navchannia na urotsi anhliiskoi movy: roli vchytelia yak moderatora, koucha, fasylitatora ta tiutora [Adaptive learning in the English language class: roles of the teacher as a moderator, coach, facilitator and tutor]. Pedagogy of partnership as a basis for the development of subjects of educational activity in the conditions of the NUS: zb. materialiv nauk.-prakt. konf., 15 travnia 2019 r. Zhytomyr, 2019. URL: https://conf.zippo.net.ua/?p=277 [in Ukrainian].
6. Lypchanko-Kovachyk O. V. Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh bakalavriv-filolohiv u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Peculiarities of training future bachelors of philology in higher educational institutions]. Pedagogical sciences: a collection of scientific works. Kherson : Khersonskyi derzhavnyi universytet, 2017. Vyp. LXXVI. T. 2. S.81-85. [in Ukrainian].
7. Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice] / Bihych O. B., Borysko N. F., Boretska H. E. ta in.; za red. S. Yu. Nikolaievoi. Kyiv : Lenvit, 2013. 590 s. [in Ukrainian].
8. Nikolaieva Zh. V. Suchasni pidkhody do formuvannia inshomovnoi kompetentsii maibutnikh filolohiv u konteksti yevrointehratsii [Modern approaches to the formation of foreign language competence of future philologists in the context of European integration]. Scientific works. Ser. Pedagogical sciences. 2006. T. 50. Vyp. 37. S. 136-139. [in Ukrainian].

9. Nikolaieva S. Yu. Osnovy suchasnoi metodyky vykladannia inozemnykh mov (skhemy i tablytsi) [Basics of modern methods of teaching foreign languages (schemes and tables)]: navch. posib. dlia stud. VNZ. Kyiv : Lenvit, 2008. 285 s. [in Ukrainian].

10. Nikolaieva S. Yu. Metodyka formuvannia mizhkulturnoi inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii : Kurs lektsii (skhemy i tablytsi) [Methodology of formation of intercultural foreign language communicative competence: Course of lectures (diagrams and tables)]. Kyiv: Lenvit, 2011. URL: http://rep.knlu.kyiv.ua/xmlui/handle/787878787/268 [in Ukrainian].

11. Pasichnyk O. Mizhkulturna kompetentnist yak skladova inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti. [Intercultural competence as a component of foreign language communicative competence]. Competence-oriented education: challenges and prospects. 2021. S. 160-165. [in Ukrainian].

12. Shavva T. Na yakoho vchytelia inozemnoi movy chekaie suchasna shkola? [What kind of foreign language teacher is a modern school waiting for?]. Methodology and technology. 2008. URL: https://osvita.ua/school/method/technol/1148/ [in Ukrainian].

13. Selvi A., Yazan B. English as an international language pedagogy: a sustainable alternative for teaching English in the GCC region. *Challenges to education in the GCC during the 21st century* / ed. by A. Mahboob, T. Elyas. Cambridge: Gulf Research Centre Cambridge, 2021. pp. 65-91.

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-42

Юлія ГОЛОВАЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-7740-9432
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(Тернопіль, Україна) yulyapashkovska@ukr.net

СПЕЦИФІКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ В ЕПОХУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Статтю присвячено проблемі підготовки майбутніх перекладачів до локалізації в епоху цифрових технологій. Узагальнено, що ринок перекладу, Інтернет і технології перекладу повсюдно змінюються під впливом автоматизації та інновацій, тому й неминуче зміниться й освіта перекладачів, ключовим завданням якої є підготовка студентів до швидкоплинних змін на ринку праці, використання різноманітних режимів роботи та інструментів.

Встановлено, що в сучасних умовах значно зростають обсяги інформації, що потребують перекладу різними мовами. В таких умовах усі світові виробники прагнуть розширювати ринки збуту своїх продуктів, що потребує постійних перекладів й адаптації мовного матеріалу до особливостей певних певної країни, мови, менталітету, тобто його локалізації. Переклад, як складова частина локалізації іноземних продуктів, все частіше виконується за допомогою спеціальних програм та інструментів. Ці засоби прискорюють процес перекладу та роблять його більш ефективним. Використання перекладацькими компаніями та постачальниками мовних послуг засобів локалізації зумовлює необхідність їхнього вивчення в програмах підготовки майбутніх перекладачів.

На основі аналізу наукової літератури встановлено, що локалізація є своєрідним і достатньо складним процесом адаптації веб-сайтів, програмного забезпечення, документації та продуктів з метою задоволення потреб та вимог міжнародних ринків або культурних нюансів. У перекладацькій діяльності локалізація є комплексом лінгвістичних та нелінгвістичних дій, спрямованих на адаптацію первинного продукту щодо потреб споживача цільової країни з урахуванням її культурних особливостей. Підсумовано, що модернізація професійної підготовки майбутніх перекладачів до локалізації шляхом участі в командних проєктах, використання соціальних мереж, інструментів CAT та інших цифрових ресурсів, сприятиме підготовці конкурентоздатних фахівців у галузі перекладу.

Ключові слова: *локалізація, майбутні перекладачі, професійна підготовка, цифровізація, CAT-технології.*

Yuliia HOLOVATSKA,
orcid.org/0000-0002-7740-9432
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Practice of Translation
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Ternopil, Ukraine) yulyapashkovska@ukr.net

SPECIFICATIONS OF TRAINING FUTURE TRANSLATORS FOR LOCALIZATION IN THE AGE OF DIGITAL TECHNOLOGIES

The article is devoted to the problem of training future translators for localization in the era of digital technologies. It is summarized that the translation market, the Internet and translation technologies are changing everywhere under the influence of automation and innovation, therefore the education of translators will inevitably change as well, the key task of which is to prepare students for rapid changes in the labor market, the use of various modes of work and tools.

It has been established that in modern conditions the amount of information that needs to be translated into different languages is growing significantly. In such conditions, all global manufacturers strive to expand the sales markets of their products, which requires constant translations and adaptation of language material to the specifics of a certain country, language, mentality, that is, its localization. Translation, as an integral part of the localization of foreign products, is increasingly performed with the help of special programs and tools. These tools speed up the translation process and make it more efficient. The use of localization tools by translation companies and language service providers necessitates their study in training programs for future translators.

Based on the analysis of scientific literature, it was established that localization is a unique and rather complex process of adapting websites, software, documentation and products to meet the needs and requirements of international markets or cultural nuances. In translation, localization is a complex of linguistic and non-linguistic actions aimed at adapting the primary product to the needs of the consumer of the target country, taking into account its cultural characteristics. It was concluded that the modernization of professional training of future translators for localization through participation in team projects, the use of social networks, CAT tools and other digital resources will contribute to the training of competitive specialists in the field of translation.

Key words: *localization, future translators, professional training, digitalization, CAT technologies.*

Постановка проблеми. Глобальний ринок перекладів зазнав стійкого зростання протягом останніх кількох десятиліть. Це зумовлено добровільною і недобровільною «циркуляцією людей, товарів, послуг, ідей і культур» (Orlando, 2016: 18), що є результатом інтернаціоналізації економіки або конфліктів і стихійних лих, посиленням соціальної активності людей, тобто залученням до міжурядових і неурядових організацій. Відтак, попит на надання професійних мовних послуг помітно збільшився. Усе це значною мірою впливає й на професійну практику індустрії перекладу, де одним з наслідків збільшення попиту є швидке зростання обсягів тексту, який потрібно перекладати за відносно короткий час і з низькими витрати. Водночас, сучасний перекладач використовує веб-рішення для взаємодії з клієнтами, оскільки вся комунікація в основному здійснюється в режимі он-лайн, із програмним забезпеченням для веб-конференцій і вебінарів (Korniyaka, 2018). Варто констатувати, що теорія перекладу як окреме наукове відгалуження сформувалася відносно недавно, а стрімкі темпи розвитку сучасного суспільства потребують швидкого реагування будь-якої науки. З огляду на це, актуалізується необхідність модернізації професійної підготовки майбутніх перекладачів до використання інновацій (наприклад, локалізації), які дають змогу автоматизувати процес перекладу, використовувати інструменти комп'ютерного перекладу, тобто до роботи в епоху цифрових технологій.

Аналіз досліджень. У сучасних наукових пошуках існує значна кількість досліджень, які розкривають специфіку підготовки майбутніх перекладачів, зокрема: розглянуто процес формування перекладацької культури (А. Козак); особливості підготовки технічних перекладачів (С. Панова); питання формування професійної компетентності перекладача засобами інформаційно-комунікаційних технологій (А. Рогульська, А. Янковець); шляхи формування професійного світогляду перекладача (Ж. Таланова); формування професійної спрямованості майбутніх перекладачів у дистанційному навчанні (Т. Бочарникова); формування полікультурної компетентності майбутніх перекладачів з використанням технологій дистанційного навчання (М. Моцар); теорію і методику професійної підготовки майбутніх перекладачів до здійснення усного двостороннього науково-технічного перекладу (І. Сімкова) та ін. Однак, враховуючи що навчання перекладачів в епоху цифрових технологій досі знаходиться на етапі активного обговорення, пошуку рішень та аналізу вважаємо за необхідне здійснити поглиблений аналіз робіт з проблеми підготовки майбутніх перекладачів до локалізації в умовах інформатизації та цифровізації суспільства.

Метою статті є комплексний розгляд процесу та специфіки підготовки майбутніх перекладачів до локалізації в епоху цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Традиційною метою професійної підготовки майбутніх перекладачів є оволодіння професійними компетентностями для таких видів професійної діяльності:

– використання перекладацьких технологій з урахуванням особливостей тексту-джерела та умов перекладу задля досягнення максимального комунікативного ефекту (Писанко, Мартиненко, 2020);

– розуміння вихідного тексту та вміння створити текст мовою оригіналу;

– мобілізації системи знань та вмінь, необхідних для адекватної інтерпретації сенсу мовної та немовної поведінки представників різних культур та орієнтації у соціокультурному контексті конкретної комунікативної ситуації.

Однак, щоб мати змогу впоратися з експоненціальним зростанням режимів роботи, майбутнім перекладачам необхідно навчитися працювати з динамічною мінливою ринковою реальністю. Тому у межах професійної підготовки актуалізується не лише необхідність формування у майбутніх перекладачів так званих hard skills (твердих навичок), а й набір soft skills (м'яких навичок), які дозволять їм діяти гнучко та реагувати на обставини різних професійних контекстів (Бочарникова, 2016). Soft skills загалом, та й майбутніх перекладачів зокрема, охоплюють навички спілкування та медіа, командної роботи, критичного мислення або лідерства, міжособистісного спілкування, культурну обізнаність, гнучкість тощо (Schultz 2008; Bartel 2011; Mathias 2013).

Ця ідея знаходить підтвердження в очікуваннях роботодавців щодо випускників вищих закладів освіти. Наприклад, А. Брукса, фахівець з професійного розвитку Інституту перекладу та усного перекладу стверджує, що майбутні та практикуючі перекладачі в сучасних умовах мають бути гнучкими та чітко розуміти власне «місце» в процесі перекладу. Окрім того, акторка наголошує, що однією з передумов успішності та ефективності на сучасному ринку перекладів є готовність до навчання впродовж життя та вміння планувати постійний професійний розвиток (Brookes, 2017).

Подібної думки дотримується й Клаудія Мірза (2017), генеральний директор компанії Akorbi (одної з найбільш швидкозростаючих LSP у світі) та член Асоціації глобалізації та локалізації, визначає такі значущі soft skills, необхідніші для перекладачів майбутнього: навички критичного

мислення та вирішення проблем, комунікаційні навички, навички співпраці. Саме ці навички, на думку К. Мірзи, забезпечать можливість пропонувати клієнтам LSP адаптовані корпоративні рішення, які охоплюють усний переклад, багатомовні контакт-центри з можливостями аутсорсингу бізнес-процесів, навчання та послуги з локалізації (Mirza, 2017).

Усе це добре ілюструє те, що відбувається з процесом перекладу внаслідок повсюдної цифровізації. Підвищений інтерес до швидкої доставки, навіть якщо це досягається ціною якості, викликав інтерес до впровадження машинного перекладу, який вимагає від перекладачів виконувати роботу після редагування, а не просто перекладати тексти (Ольховська, 2020). Яким би розчаруванням це не було для перекладачів, тепер це факт, і це вимагає від них розвитку нових навичок (Brookes, 2017).

У випадку програмного забезпечення потрібні інші компетентності. Переклад у сфері високих технологій потребує вміння працювати з власне цифровими технологіями. З огляду на це у підготовці майбутніх перекладачів варто враховувати, що сучасним перекладачам доводиться працювати з CAT-інструментами (computer-assisted translation). Не варто плутати «кішок», як їх ще називають, з машинним перекладом – ці програми створені для спрощення процесу перекладу (Ребрій, 2012). Традиційний переклад «на коліні» або в текстових редакторах займає дуже багато часу, а «кішки» дозволяють розбити текст на сегменти та легко відстежувати прогрес, розраховувати обсяг роботи, що залишився, складати глосарії, користуватися базою перекладу, конкордансним пошуком та стежити за прогресом колег, якщо це проектна робота (Тарасенко Р., & Амеліна С., 2016). У кожної «кішки» є свої особливості, тому в майбутніх перекладачів є можливість обирати ту, якої комфортніше працювати або яку надає компанія. Ключовими інструментами є глосарій (glossary) та база перекладів (translation base). Вони допомагають зберегти цілісність перекладу: у глосарій виписуються всі терміни та ключові слова/словосполучення з перекладом, у основі перекладів можуть зберігатися повторювані пропозиції, які можна підставляти автоматично. Ці функції заощаджують час і підвищують якість перекладу (Sikes, 2009).

Цікаво спостерігати за тим, як Інтернет швидко перетворився з платформи для співпраці та комунікації лише на те, щоб усе більше бути джерелом тексту. Тобто, вміст, представлений на веб-сайтах комп'ютерного зв'язку є текстом для перекладу. Це особливо помітно в індустрії локалізації, де перекладачі все частіше перекладають рекламні кампанії, що проводяться за допомогою соціальних медіа, зокрема й сайти соціальних мереж (Facebook або Twitter) (Robinson, Olvera-Lobo M., 2011).

Загалом *локалізація* передбачає переклад цифрового вмісту, наприклад, комп'ютерних ігор, веб-сайтів чи онлайн-сервісів – для конкретної аудиторії. До прикладу, комп'ютерні ігри зазвичай створюються англійською мовою, відтак вони мають англомовний інтерфейс і створені під реалії людей, що живуть, наприклад, в США чи Канаді. Вихід цієї комп'ютерної гри на Європейський ринок передбачає її переклад згідно з реаліями (звичками, поняттями) жителів європейських країн (Odacioglu, 2015).

Іноді локалізація охоплює переклад програм, ігор, системного забезпечення, а також адаптацію (налаштування) колірної палітри гри (інтернет-сайту) під звичні тим людям, котрим створюється переклад. Зважаючи на розбіжності людей, які розмовляють різними мовами та проживають у різних країнах, перекладач повинен створити практично нове творіння у вигляді гри, програми або іншого контенту, зробити контент ближчим за духом та звичками для людей певної країни, мови, менталітету (Stein, 2013).

Тому інколи для майбутніх перекладачів необхідний новий набір навичок, які за походженням набагато ближчі до сфери комп'ютерного програмування, ніж до перекладу (Brookes 2017). Зрештою, щоб перекладати комп'ютерні ігри, мобільні додатки чи веб-сайти, майбутньому перекладачеві потрібно спершу визначити та отримати доступ до перекладеного вмісту, що без знання програмування буде складним завданням і займе багато часу.

З огляду на це, припускаємо, що оволодіння майбутніми перекладачами окресленими навичками зумовлює необхідність їхньої підготовки в межах нової методології, яка б відійшла від трансмісійної моделі навчання та спрямовувала студентів до самостійного навчання та інформованого обдумування.

Відповідь на очевидну необхідність усунення розриву в можливостях працевлаштування (Odacioglu, 2015), який також називають розривом у навичках (Brookes, 2017), пропонує емерджентистська епістемологія, яку Д. Кіралі пропагує як вирішення низки проблем у навчанні та підготовці перекладачів (Kiraly, 2015). На його думку, модернізована професійна підготовка майбутніх перекладачів (або ще як він їх називає – перекладачів-емергентистів) ставить студента в центр освітнього процесу, в середину досвіду, отриманого шляхом участі в автентичних або майже автентичних

проєктах дистанційного перекладу (викладач–лише тьютор), а не передає знання, яке виникає в процесі самого досвіду (Kiraly, Hoffman, 2016). Результати навчання, за твердженням науковців, перевищують декларативні знання як такі та охоплюють навички та обізнаність. Саме цей різноманітний набір взаємопов'язаних рис Д. Кіралі називає «вихідною компетентністю» (Kiraly, 2013, с. 11) та основою ефективності діяльності у практиці перекладу.

У підготовці перекладачів-емергентистів, на думку С. Мірзи, необхідно ще більшою мірою покладатися на використання соціальних мереж. Завдяки повсюдному характеру сайтів соціальних мереж і їхньому загальному використанню, вони все частіше є вихідним текстом, так і modus operandi в сучасному перекладі (Mirza, 2017). Саме соціальні мережі доцільно використовувати для проєктів, де студенти-перекладачі беруть участь у перекладі «твітів» і «оновлень статусу», завантажують відео на YouTube для нових технологій перекладу. Це ідея, яку варто дотримуватися, оскільки вона не обмежує досвід навчання лише перекладом як таким. Натомість дозволяє студентам досліджувати соціальні мережі як робочі середовище, розвивати маркетингові навички (наприклад, на основі локалізації інших сайтів розробити рекламні сторінки Facebook для вигаданих перекладацьких компаній).

Окрім використання низки онлайн-технологій (для комунікаційних чи освітніх рішень), модернізація професійної підготовки майбутніх перекладачів до локалізації передбачає використання інструментів CAT та інших цифрових ресурсів (наприклад, машинний переклад, який суттєво вплинув на режими роботи, які застосовують студенти перекладу, а також професійні перекладачі). Варто відзначити, деякі світові компанії мають академічні партнерські програми, що надають можливість впровадити CAT-компонент в навчальні програми і підготувати, таким чином, конкурентоздатних фахівців.

Висновки. Підготовка майбутніх перекладачів до локалізації в епоху цифровізації є багатогранним та міждисциплінарним процесом. Програми підготовки конкретно перекладачів-локалістів на рівні закладів освіти поки що передбачені лише в деяких країнах (наприклад, Франція, де Страсбурзький університет запровадив магістерську програму мультимовного веб-дизайну (CAWEB)) (Stein, 2013). Таким чином, локалізація набуває значущішого значення на сучасному етапі розвитку суспільства. Саме тому підготовка майбутніх перекладачів до локалізації є надзвичайно актуальною. Фахівців у цій сфері мало, а підготовка кадрів на рівні вищих закладів освіти допоможе вирішити цю проблему, адже випускникам набагато легше освоїтися, коли вони розуміють принаймні основні принципи перекладацької роботи у сфері локалізації різноманітних програмних продуктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочарникова Т. Ф. Формування професійної спрямованості майбутніх перекладачів у дистанційному навчанні. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 40 (93). С. 58–63.
2. Ольховська А. С. Дистанційне навчання майбутніх перекладачів: засоби та досвід упровадження. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. Вип. 91. С. 156–164.
3. Писанко М. Л., Мартиненко О. Є. Moodle як засіб дистанційного навчання майбутніх перекладачів аудіювання англійською мовою. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Вип. 75 (1). С. 237–252.
4. Ребрій О. В. *Сучасні концепції творчості у перекладі*: [монографія]. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
5. Тарасенко Р., Амеліна С. Особливості формування інформаційної компетентності майбутніх перекладачів в аспекті підготовки до здійснення процесів локалізації програмних продуктів. 2016. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Вип. 3 (53). С. 49–60.
6. Brookes A. Bridging the skills gap. 2017. URL: https://www.iti.org.uk/more/iti-blog/1103-bridging-theskills-gap
7. Kiraly D. Occasioning Translator Competence: Moving Beyond Social Constructivism Toward a Postmodern Alternative to Instructionism. *Translation and Interpreting Studies*. 2015. Vol. 10 (1). P. 8–32.
8. Kiraly D., Hoffman S. Towards a Postpositivist Curriculum Development Model for Translator Education. In Don C. Kiraly, ed. V*&R academic. Towards authentic experiential learning in translator education*. Mainz UP, Göttingen: V&R Unipress, 2016. P. 67–88.
9. Kiraly, D. Towards a View of Translator Competence as an Emergent Phenomenon: Thinking Outside the Box(es) in Translator Education. In Don C. Kiraly, S. Hansen-Schirra, K. Maksymsk, eds. *New Prospects and Perspectives for Educating Language Mediators*. Tübingen: Narr Verlag, 2013. P. 197–224.
10. Korniyaka O. Features of University Teachers' Communicative-Speaking Competence. *Psycholinguistics*. 2018. Vol. 24 (1). P. 183–206.
11. Mirza C. Translators of the Future: What Skills Do You Need?. *GALA Globalization and Localization Association*, 6 June 2017. URL: https://www.gala-global.org/blog/translators-future-whatskills-do-you-need

12. Odacioglu M. C. From Interdisciplinarity to Transdisciplinarity in Translation Studies in the Context of Technological Tools & Localization Industry. *International Journal of Comparative Literature & Translaton Studies*. 2015. Vol. 3 (3). P. 115–136.

13. Orlando M. *Training 21st Century Translators and Interpreters: At the Crossroads of Practice, Research and Pedagogy*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2016. 158 p.

14. Robinson B., Olvera-Lobo M. D. Facebook, Twitter or Tuenti? A first look at the academic use of web 2.0 social networks in translator training. *In Multiple voices in academic and professional discourse: current issues in specialised language research, teaching and new technologies*. Newcastle: Cambridge Scholar, 2011. P. 367–379.

15. Sikes R. Localization: The Global Pyramid Capstone. MultiLingual Computing & Technology. Localization. April/ May 2009. p. 3–6.

16. Stein D. Machine Translation: Past, Present and Future. *Translation: Computation, Corpora, Cognition*. 2013. Vol. 3 (1). p. 5–13.

REFERENCES

1. Bocharnykova T. F. Formuvannia profesiinoi spriamovanosti maibutnikh perekladachiv u dystantsiinomu navchanni [Formation of professional orientation of future translators in distance learning]. *Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and secondary schools*. 2016. Vyp. 40 (93). S. 58–63 [in Ukrainian].

2. Olkhovska A. S. Dystantsiine navchannia maibutnikh perekladachiv: zasoby ta dosvid uprovadzhennia [Distance education of future translators: means and implementation experience.]. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. 2020. Vyp. 91. S. 156–164 [in Ukrainian].

3. Pysanko M. L., Martynenko O. Ye. Moodle yak zasib dystantsiinoho navchannia maibutnikh perekladachiv audiiuvannia anhliiskoiu movoiu [Moodle as a means of distance learning training of future translators in listening to English]. *Information technologies and teaching aids*. 2020. Vyp. 75 (1). S. 237–252 [in Ukrainian].

4. Rebrii O. V. Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladi: [monohrafiia] [Modern concepts of creativity in translation: [monograph]]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. 376 s. [in Ukrainian].

5. Tarasenko R., Amelina S. Osoblyvosti formuvannia informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv v aspekti pidhotovky do zdiisnennia protsesiv lokalizatsii prohramnykh produktiv [Features formation of informational competence of future translators in the aspect of preparation for implementation localization processes of software products]. *Information technologies and teaching aids*. 2016. Vyp. 3 (53). S. 49–60 [in Ukrainian].

6. Brookes A. Bridging the skills gap. 2017. URL: https://www.iti.org.uk/more/iti-blog/1103-bridging-theskills-gap

7. Kiraly D. Occasioning Translator Competence: Moving Beyond Social Constructivism Toward a Postmodern Alternative to Instructionism. *Translation and Interpreting Studies*. 2015. Vol. 10 (1). P. 8–32.

8. Kiraly D., Hoffman S. Towards a Postpositivist Curriculum Development Model for Translator Education. In Don C. Kiraly, ed. V*&R academic. Towards authentic experiential learning in translator education*. Mainz UP, Göttingen: V&R Unipress, 2016. P. 67–88.

9. Kiraly, D. Towards a View of Translator Competence as an Emergent Phenomenon: Thinking Outside the Box(es) in Translator Education. In Don C. Kiraly, S. Hansen-Schirra, K. Maksymsk, eds. *New Prospects and Perspectives for Educating Language Mediators*. Tübingen: Narr Verlag, 2013. P. 197–224.

10. Korniyaka O. Features of University Teachers' Communicative-Speaking Competence. *Psycholinguistics*. 2018. Vol. 24 (1). P. 183–206.

11. Mirza C. Translators of the Future: What Skills Do You Need?. *GALA Globalization and Localization Association*, 6 June 2017. URL: https://www.gala-global.org/blog/translators-future-whatskills-do-you-need

12. Odacioglu M. C. From Interdisciplinarity to Transdisciplinarity in Translation Studies in the Context of Technological Tools & Localization Industry. *International Journal of Comparative Literature & Translaton Studies*. 2015. Vol. 3 (3). P. 115–136.

13. Orlando M. *Training 21st Century Translators and Interpreters: At the Crossroads of Practice, Research and Pedagogy*. Berlin: Frank & Timme GmbH, 2016. 158 p.

14. Robinson B., Olvera-Lobo M. D. Facebook, Twitter or Tuenti? A first look at the academic use of web 2.0 social networks in translator training. *In Multiple voices in academic and professional discourse: current issues in specialised language research, teaching and new technologies*. Newcastle: Cambridge Scholar, 2011. P. 367–379.

15. Sikes R. Localization: The Global Pyramid Capstone. MultiLingualComputing & Technology. Localization. April/ May 2009. p. 3–6.

16. Stein D. Machine Translation: Past, Present and Future. *Translation: Computation, Corpora, Cognition*. 2013. Vol. 3 (1). p. 5–13.

УДК 37.017:37(09).37.068
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-43

Вікторія ДЕГТЕРЬОВА,
orcid.org/0000-0001-8248-4931
аспірант кафедри педагогіки, психології та інклюзивної освіти
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
керівник гуртка
Станції юних техніків
(Южноукраїнськ, Миколаївська область, Україна) degterevaviktoria@ukr.net

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті автор розглядає передумови формування національної самосвідомості учнівської молоді в позашкільних закладах освіти України, розкриває важливість усвідомлення національної самосвідомості для безпечного існування народу, суспільства та держави в цілому, звертає увагу на взаємозв'язок формування національної самосвідомості з історичними та політичними процесами, які супроводжували розвиток Української держави та змінами, котрі відбувалися в ці історичні періоди в усіх сферах життєдіяльності суспільства, загалом, і в освіті, зокрема, наголошує на тому, що в закладах позашкільної освіти у всі часи існував доволі гігантський потенціал та досвід роботи з формування національної самосвідомості. Зауважує, що дослідження та вивчення історичного розвитку та процесів, які відбувалися при цьому в суспільстві є важливим для усвідомлення, розуміння сьогоднішньої ситуації в країні та є цінними для вирішення та розв'язання проблем, які виникають сьогодні та являються пов'язаними з формуванням української національної самосвідомості у дітей та молоді в позашкільних закладах освіти. Підростаюче покоління має в наявності не надто багато сфер діяльності, де може самоствердитися, самовиразитися та самореалізуватися, а в сучасних умовах всесвітньої глобалізації, маніпулювання свідомістю, перекручування історичних фактів, надмірного отримання різноманітної інформації, часом суб'єктивно зміненої, необхідним та важливим є надання дітям, підліткам та молоді істинних знань, щодо подій та фактів, які відбувалися в минулому та здійснюються в наш час, про їхній вплив і наслідки. Визначним є спрямування активності та енергійності учнівської молоді у позитивному напрямку, забезпечити необхідними умовами та допомогти в конструктивному та свідомому формуванню національної самосвідомості, показати їхню цінність, важливість, корисність, сприяти адекватному формуванню особистості дитини, моральних якостей і переконань, світогляду, максимально задовольнити потреби дітей у всебічному розвитку тощо. Автор відзначає, що підтримка та мотивація спрямовані на формуванням національної самосвідомості є необхідними та потребують активізації.

Ключові слова: *формування, національна самосвідомості, позашкільні заклади освіти, істині знання, історичні факти, потенціал, розвиток, розуміння, усвідомлення.*

Viktoriia DEHTEROVA,
orcid.org/0000-0001-8248-4931
Graduate student at the Department of Pedagogy, Psychology and Inclusive Education
V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv,
Head
Station of Young Technicians group
(Yuzhnoukrain, Mykolaiv region, Ukraine) degterevaviktoria@ukr.net

PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF NATIONAL SELF-AWARENESS OF STUDENT YOUTH IN EXTRA-CURRICULAR EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

In the article, the author considers the prerequisites for the formation of national self-awareness of students in out-of-school educational institutions of Ukraine, reveals the importance of awareness of national self-awareness for the safe existence of the people, society and the state as a whole, draws attention to the relationship of the formation of national self-awareness with the historical and political processes that accompanied the development of the Ukrainian state and the changes that took place in these historical periods in all spheres of life in society in general, and in education, in particular, emphasizes the fact that in out-of-school education institutions at all times there was quite huge potential and experience in the formation of national self-awareness.

Notes that the research and study of historical development and the processes that took place in society at the same time is important for the awareness and understanding of today's situation in the country and is valuable for solving the problems that arise today and are connected with the formation of the Ukrainian national self-awareness of children

and youth in out-of-school educational institutions. The younger generation does not have too many spheres of activity where it can assert, express, and realize itself, and in the modern conditions of worldwide globalization, manipulation of consciousness, distortion of historical facts, excessive receipt of various information, sometimes subjectively changed, it is necessary and important to give children, teenagers, and young people true knowledge about events and facts that happened in the past and are happening in our time, as well as about their influence and consequences. It is important to direct the activity and energy of the student youth in a positive direction, to provide the necessary conditions and help in the constructive and conscious formation of national self-awareness, to show their value, importance, usefulness, to promote the adequate formation of the child's personality, moral qualities and beliefs, worldview, to satisfy the needs of children as much as possible in comprehensive development, etc.

The author notes that support and motivation aimed at the formation of national self-awareness are necessary and require activation.

Key words: *formation, national self-awareness, extracurricular educational institutions, true knowledge, historical facts, potential, development, understanding, awareness.*

Постановка проблеми. Питання формування національної самосвідомості є достатньо необхідним і досить важливим. Досліджуючи дане питання приходить розуміння та усвідомлення того, що однією з причин складної сучасної ситуації в країні та суспільстві являється питання формування національної самосвідомості, яка може сприяти як розв'язанню, так і загостренню певних міжнаціональних, міжнародних та міждержавних конфліктів, проблем, колізій, суперечностей, зіткнень.

Потреба у формуванні української національної самосвідомості зумовлена сучасними подіями, а також процесами всесвітньої глобалізації, інтеграції та уніфікації (розмиття кордонів, втрата усвідомлення цінності рідної мови, історії, культури, звичаїв, традицій, символів, національних героїв, політичної свідомості, нав'язування різноманітних стереотипів щодо «братніх народів» та «тисячолітнього коріння» і т. д.), розумінням наслідків від процесів, які відбуваються у всесвіті та усвідомленням того, що втрата національної самосвідомості веде до краху нації та країни в цілому, її процвітання, успіхів, досягнень, безпеки. Встановлений зв'язок між сучасними процесами й їхніми наслідками та існуванням країни, спонукає до розгляду, вивчення та вирішення нагального питання щодо потреби у формуванні національної української самосвідомості учнівської молоді.

Так як діти являються творцями і майбутнім нашої держави, то значну увагу потрібно приділяти навчанню та вихованню підростаючого покоління.

Першим і важливим навчально-виховним і інститутом соціалізації дитини є родина. Проте для сьогодення характерною тенденцією є збільшенням кількості неповних сімей, зменшенням виховного потенціалу родини, браком часу, зростанням завантаженості батьків для матеріального забезпечення членів родини, зростає поширеним являється небажанням батьків спілкуватися зі своїми дітьми, відбувається також нівелювання життєвих цінностей, зниження духовності, зміна морально-етичних характеристик, патріотичної складової тощо.

Розглядаючи питання навчання та виховання дітей стає зрозуміло, що діти окрім родини та школи, досить багато часу перебувають в позашкільних закладах освіти, де отримують певні знання, адаптуються, проходять певні етапи соціалізації та розвивають когнітивну, комунікативну, соціальну, аксіологічну, національно-патріотичну, ціннісну та інші компетентності життєдіяльності.

Отже, заклади позашкільної освіти посідають не останній щабель у всебічному розвитку підростаючого покоління та являються альтернативним структурним компонентом, який доповнює недоліки сімейно-родинного виховання, а також сприяє формуванню національної самосвідомості учнівської молоді й логічно забезпечує розвиток та розбудову Української незалежної держави.

Проте аналіз науково-дослідницької літератури свідчить про недостатність вивчення питання щодо формування національної самосвідомості в позашкільних закладах освіти, дане питання не було розглянуто повною мірою, а тому є актуальним і потребує подальшого дослідження, вивчення та розгляду.

Аналіз досліджень. Питання формування національної самосвідомості має надзвичайно важливе значення у нашому сьогоденні, а також для майбутнього України й взагалі для існування нашої незалежної держави. Недаремно багато людей зі всього світу, дослідників, вчених, педагогів, громадських діячів, освітян надавали значної уваги вивченню, досконалому пізнанню та дослідженню даного феномена: М. Й. Боришевський (Боришевський, 2012) пов'язує самосвідомість з світоглядом, переконаннями, ідеалами, цінностями, мисленням, В. С. Мерлін (Мерлін, 1990) розглядає теоретичні та практичні питання самосвідомості та виховання, І. Надольний (Надольний, 2002: 564) дає визначення самосвідомості особистості та розглядає її різні аспекти

(національний, професійний, етнічний), Ф. Роша (Роша, 12 (2003): 717) обговорює п'ять рівнів розвитку самосвідомості від народження до 4 – 5 років, С. Л. Рубінштейн (Рубінштейн, 1946) в праці «Основи загальної психології» (1946) розглядає самосвідомість як процес розвитку свідомої особистості як реального суб'єкта діяльності, А. Г. Спиркин (Спиркин, 2013) аналізує свідомість і самосвідомість з погляду філософсько-психологічного аспекту

Мета статті – проаналізувати передумови формування національної самосвідомості учнівської молоді та розкрити значення позашкільних закладів освіти України як потенціал закладів позашкільної освіти та обґрунтувати можливості його імплементації в сучасних закладах позашкільної освіти України.

Виклад основного матеріалу.

Насправді дуже цікавою та необхідною сферою пізнання є національна самосвідомість, яка орієнтує та спонукає особистість до успадкування, відродження та розвитку української національної самобутності, української мови, культури, моралі, підіймає почуття патріотизму, любові до Батьківщини, гордості за досягнення та успіхи українського народу, усвідомлення та розуміння історичного розвитку, ідеологічно-політичної сфери, норм, правил, зв'язків зі своїм корінням, належності до певної території, до національної української спільноти, незалежної української держави (Римаренко, 1996: 104).

Сьогодення пов'язане з різноманітними дискусіями стосовно національної свідомості, самосвідомості, ідентичності, конфесійної належності, історії, культури тощо. Як демонструє сучасна ситуація в країні, дані компоненти не лише можуть об'єднати людей певної країни, а й викликати та загострити певні конфліктні ситуації та кризи.

Отже, досліджуючи питання стосовно формування національної самосвідомості стає зрозумілим, що чинники, які стосуються даної сфери життєдіяльності та функціонування певного етносу, суспільства, країни торкаються безпечного існування держави та її народу, і як ми бачимо сьогодні, можуть призвести до глобального військового конфлікту.

Логічно і не потребує зайвих доказів те, що нашим майбутнім та майбутнім нашої держави являються діти, і від того якими вони виростуть, як вони будуть виховані, які цінності в них будуть переважати й залежить прийдешнє майбуття. Первинна соціалізація дитини відбувається в родині. В сім'ї дитина отримує перший досвід та виховання, перші знання щодо правил, норм, моралі, обов'язків, правил, культури, мови, традицій тощо. Потім процес соціалізації та адаптації продовжується в дошкільних закладах освіти, в школі, в позашкільних освітніх установах, різноманітних освітніх інституціях, в соціумі, на підприємствах і т. д. (Соціалізація – Вікіпедія).

Людина не народжується зі самосвідомістю, ця характерна риса особистості поступово формується крок за кроком. І хочеться зазначити, що позашкільні заклади освіти займають не останнє місце в питанні формування національної самосвідомості учнівської молоді.

В Малій енциклопедії етнодержавознавства говориться, що національна самосвідомість являється компонентом свідомості, який формується та розвивається і до складу, якого входить усвідомлення особистістю своєї ідентифікації, тобто причетності та належності до певної нації, етносу, до історії українського народу, традиції, цінностей, ідеалів, а також наявність специфічних рис нації, які відрізняють людину від інших націй та народностей, мова, духовні цінності, вірування, зацікавленість в майбутньому української нації, що спонукає та мотивує поведінку та певні дії індивіда (Римаренко, 1996: 103).

В Законі України «Про позашкільну освіту» (ЗУ: 2000: 4) зазначено, що заклади позашкільної освіти є невід'ємною складовою системи безперервної освіти, відповідно до Конституції України та Закону України «Про освіту» (ЗУ: 2017: 38, 39).

Заклади позашкільної освіти завжди активно і своєчасно реагували на запити суспільства в сфері освіти, тому вони мають чимале значення та відіграють особливу роль у функціонуванні країни.

Аналізуючи джерела історичного становлення, розвитку та функціонування закладів позашкільної освіти знаходимо інформацію, що вони починають активно розвиватися в Україні з XIX століття. Значну роль у створенні даних установ того часу відіграють громадські діячі, педагоги та меценати, які розуміли вагомість формування національної української самосвідомості для держави, мали прогресивні погляди на роль освіти для майбутнього суспільства, нові ідеї та пропозиції щодо створення нових форм діяльності позашкільних освітніх закладів, які повинні були сприяти формуванню національної української самосвідомості всебічному розвитку творчої, креативної, активної та компетентної особистості.

За роки панування радянської влади на території України знищувалося та спотворювалося багато історичних фактів, соціально-політичних аспектів, національних основ української свідомості, самосвідомості, ідентичності. Також повсюдно широко,

насильно і тоталітарно проводилася ідеологічна боротьба щодо знищення всіх українських національних засад: історичного коріння, мови, культури, традицій, ідеалів, цінностей, самосвідомості та насадження таких понять-лозунгів, як «пролетарі усіх країн», «радянський народ», «інтернаціональна держава», «соціалістичне суспільство», ідейними підставами того часу були «перевага російського народу над українським», «меншовартість» та знецінення українського народу, етносу, української історії, культури, мови, традицій, що було причиною розмиття кордонів між націями, етносами, національною мовою, культурою, ідентичністю та сприяло знищенню української національної самосвідомості у цілих поколінь.

Одним з наслідків багаторічної анексії України, було загострення конфліктної ситуації на її теренах. Носії пострадянської ідеології не лише гальмували процес розбудови нової незалежної української держави, посилювали та загострювали конфлікти, але й ростили майбутнє покоління в дусі рабства, меншовартості, підкорення, приниження, а також всіляко насаджували, пропагували та нав'язували дороге для них втрачене «щасливе радянське» минуле: ліквідація значної кількості українських людей, голодомор, червоний терор – знищення української еліти, української інтелігенції, кримінальна відповідальність, каторга, мордування, погрози за українські національні погляди та прагнення незалежного існування. Тому спроби змінити, реформувати засади «економічного, соціального та культурного життя в нашій країні без зміни культури, як «духовного генетичного коду» життєдіяльності переважної більшості населення зазвичай призводить до соціокультурного відторгнення реформ, як тільки вони створювали ситуацію невпевненості, хаосу і дискомфорту (Кремень, 2006: 9).

Складна, суперечлива та неоднозначна ситуація в країні стосовно питання відродження та формування національної української самосвідомості являється наслідком довгого поневолення українського народу, довгорічного та багаторазового намагання та спроб знищити всі здобутки українського народу: українську мову і культуру, українську самобутність, національні цінності й ідеали, культуру, мораль, освіту та нав'язування українцям самодержавної російської самосвідомості, ідентичності у всіх сферах суспільного життя, починаючи з політичних процесів, поширюючись на освіту та торкаючись особистого життя кожного громадянина.

Вплив негативних чинників російської-радянської влади зумовили певною мірою деградацію українського суспільства, що в свою чергу сприяло розвитку певних фрустрацій.

В царській Росії видавалися Укази, які були спрямовані на знищення української національної самосвідомості, а отже й України в цілому.

За довгі часи панування радянської влади на території України радянська ідеологія самосвідомості вкорінялася в стереотипних поняттях багатьох людей, як такої причетність до російського та радянського народу, тобто орієнтація не на українську національну, а на іншу самосвідомості. Шляхом насадження різноманітних деконсолідуючих елементів (зросійщення, знецінення української культури, мови, традицій тощо) радянська влада досягла зверхнісного ставлення росіян до українських людей, визнання меншовартісності українського народу, необхідності залежати від когось (перекручування фактів, насаджування відчуття сторонньої загрози та потреби захисту «братнього народу», наприклад, період «холодної війни» та інші історичні події), відсторонення від українських традицій, звичаїв, цінностей та ін. (Сіданіч, 2013: 7).

Українцям необхідне відродження національної української самосвідомості, національного духу, національної душі. Але аналізуючи, досліджуючи та спостерігаючи за сучасною ситуацією в Україні можна стверджувати, що пробудження національної української самосвідомості влаштовувало та й зараз влаштовує не всіх.

Аналізуючи сучасну ситуацію щодо формування української національної самосвідомості можна відзначити, що стара генерація передає негативні риси щодо національної української ідентичності своїм нащадкам, тому батьки, вчителі, педагогічні та громадські працівники, освітяни, викладачі, вихователі мають допомогти дітям засвоїти елементи національної української самосвідомості і свідомими зусиллями намагатися ліквідувати та сприяти зціленню української спільноти та нашого майбутнього, виховувати у дітей гідне ставлення до своєї країни, українського народу, української нації, української мови, культури, історичної спадщини, цінностей та ідеалів, гордість за свою Батьківщину, її здобутки та досягнення, тобто сприяти адекватному формуванню української національної самосвідомості.

Проте вплив системи тоталітарної ідеології «радянських цінностей» не може зникнути за один день, для цього потрібен час, тому що носії цієї культури не хочуть усвідомити та зрозуміти, нещадного та згубного впливу нищівних чинників зросійщення, марксистсько-ленінської пропаганди, соціалістичних принципів комуністичної утопії для майбутнього їхніх дітей, внуків та всієї

держави в цілому, вони не лише не хочуть виходити з зони комфорту та приймати й втілювати в життя нові ідеї, трансформації та реформи, але затримують, сповільнюють і виступають проти всього сучасного, інноваційного, прогресивного, що призводить до вкрай негативних наслідків (Умови формування державності).

Сьогодення характеризується підйомом, відродженням та формуванням національної самосвідомості. На процес формування національної самосвідомості учнівської молоді впливає ряд факторів, наприклад, таких як родинне виховання, національна мова, історія, культура, традиції, середовище тощо.

Самосвідомість являється специфічною рисою особистості, яка пов'язана зі здатністю усвідомлення, порівняння та оцінювання людиною власного «Я», своєї неповторності, індивідуальності, здібностей, якостей, почуттів, поведінки, діяльності, своїх потреб, інтересів з точки зору власної системи цінностей і т. д.

Формування національної самосвідомості відбувається в ході самоаналізу знань, вчинків (Вікіпедія – Рефлексія), досвіду, національної культури, цінності мови, усвідомлення та пізнання людиною самого себе, свого особистого місця та ролі в світі, оточення, в якому перебуває індивід, цінностей, ідеалів, зразків, покликань, устремлінь, намірів, а також встановлення зв'язків з етносом, нацією, почуттями (Римаренко, 1996: 104).

Позашкільні заклади освіти також відіграють помітну та значущу роль у формуванні національної самосвідомості учнівської молоді, допомагають дітям усвідомити свою значущість, потрібність, цінність, свою причетності до української нації, держави, до громадянського суспільства, до історії державотворення, до культурної спадщини, звертають увагу на безмежні можливості дітей щодо покращення свого майбутнього, майбутнього своєї Батьківщини, досягти яких можна за допомогою втілення своїх креативних мрій, ідей, проєктів.

В позашкільних закладах освіти на теренах багаторічного теоретичного та практичного досвіду створені позитивні, сприятливі, комфортні умови та безмежні можливості для задоволення потреб, інтересів, запитів підростаючого покоління, які забезпечують та сприяють всебічному розвитку компетентної, національно самосвідомої особистості, свідомого громадянина своєї держави, активного, стійкого у своїх моральних переконаннях, позитивному світогляді, національному спрямуванні.

Позашкільні заклади освіти мають достатньо величезний досвід та потенціал навчальної, розвиваючої, формуючої, практичної, теоретичної, методичної, виховної роботи. Використовуючи різноманітні форми, методи роботи педагоги позашкільних закладів освіти допомагають вихованцям у формуванні української національної самосвідомості у підростаючого покоління, збагачуючи духовну сферу вихованців та формуючи почуття національної самоповаги.

В закладах позашкільної освіти проводяться різноманітні виховні заходи (День прапора, День незалежності, День козацтва, День вишиванки, День миру, День Європи в Україні, День Кобзаря та ін.), календарно-обрядові свята (День Великодня, День Святого Миколая, Святвечір, Різдво Христове та ін.), години спілкування (Закони. Соціокультурні теми. Права. Історія свята та ін.), вікторини (вишиванки, символіка, орнаменти, обереги, мотанки, національний одяг тощо), волонтерські заходи (благодійні акції, флеш-моби, квести тощо), створюються різноманітні проекти, позитивні рутини заняття (спільні руханки, забави, українські пісні, спортивні ігри, змагання, виготовлення різноманітних поробок, виробів, прикрас, моделей і т. д.), виставки (Люби і знай свій рідний край, Мій пошук і творчість тобі, Україно, Космічні фантазії тощо), екскурсії, поїздки, спілкування, дебати, зустрічі з цікавими людьми, знайомства з різними традиціями, обрядами, культурою, історією, професіями українського народу, функціонує Мала Академія Наук тощо.

Кожен викладач розуміє, що не можливо силоміць змусити когось, щось любити, не можна заставити дитину силою любити свою Батьківщину, тому метою кожного педагога є бажання провести учнів дорогою знайомства, вивчення, пізнання, дослідження, через різноманітні заняття, заходи показати вихованцям, яка чудова наша країна, гарна та могутня, які унікальні та неймовірні українські люди, яка цікава історія України, її культура, мистецтво, які цікаві і неповторні традиції українського народу, яка лагідна, співуча українська мова, надзвичайна література, які величні досягнення та успіхи нашої незалежної держави. Вчитель допомагає вихованцям у формуванні національної самосвідомості, розвиває в учнів критичне й аналітичне мислення, навчає дитину занурюватися у пізнання правдивої інформації, істинних історичних фактів та подій, вчить свідомо любити свою Батьківщину та гордитися нею, допомагає кожному вихованцеві відчувати свою значущість, причетність до української нації і держави, її збереженню, процвітанню та розвитку, зберігаючи національну самосвідомість, чистоту української мови, національну культуру, оберігаючи природу, допомагаючи іншим

і т. д. В позашкільних закладах освіти функціонує модель діяльності, що сприяє розвитку вихованця, а не керує ним. Викладачі являються наставниками, вірними товаришами, сміливими захисниками, зразками поведінки для своїх учнів, які не лише на словах люблять свою Батьківщину, але й своїми діями, вчинками показують своє ставлення до своєї рідної, незалежної держави.

Висновки. Сьогодні формування національної самосвідомості являється одним з найважливіших чинників, який сприяє збереженню, відродженню та розвитку української незалежної держави, української історії, культури, національної гідності, патріотизму, любові до Батьківщини, усвідомленню єдності українського народу, гордості за його досягнення, успіхи та перемоги.

Отже, з погляду на події, які відбуваються в країні сьогодні та вивчення передумов формування самосвідомості в закладах освіти свідчить про недостатній щабель сформованості національної самосвідомості учнівської молоді та занадто низький рівень стійкості та переконань в даній царині. Проблема є потенційною небезпекою та загрозою для майбутнього української національної державності, а тому потребує особливої уваги та вимагає докорінних змін в системі освіти, зокрема позашкільній, вдосконалення, розвитку та впровадження нових форм методів та напрямів роботи з дітьми.

Таким чином, здійснене дослідження та аналіз історіографічної літератури дозволяє зробити висновки, що формування української національної самосвідомості учнівської молоді у позашкільних закладів освіти України є важливим та доцільним процесом і відіграє значну роль у прогресивному піднесенні держави, набутий досвід заслуговує на ретельне вивчення та використання з урахуванням умов, вимог та потреб сучасності.

Робота закладів позашкільної освіти сприятиме створенню сприятливих, комфортних умов для формування української національної самосвідомості дітей та молоді всебічного, гармонійного розвитку вихованців, їхніх здібностей, вмінь, навичок, талантів, формування громадської свідомості, соціальної активності, професійного самовизначення, засвоєння національних цінностей, звичаїв, традицій, досвіду, виховання патріотизму, любові до Батьківщини, гордості за державу, український народ, їхні здобутки, досягнення та успіхи.

Розв'язання порушеної проблеми статті не вичерпує всіх аспектів вивчення означеної проблеми, а тому потребує ретельного вивчення в подальших наукових розвідках та застосування враховуючи запити сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія. Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012. 608 с.

2. Вікіпедія – Рефлексія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F) (дата звернення 19.12.2022).

3. Кремень В. Феномен «зради» в стосунках народу і влади. Дзеркало тижня. 2006. № 9. URL: https://zn.ua/SOCIUM/fenomen_predatelstva_v_otnosheniyah_naroda_i_vlasti.html (дата звернення 11.12.22).

4. Мерлін В. С. Структура особистості: характер, здібності, самосвідомість. Навчальний посібник. Пермь, 1990. 110 с.

5. «Про освіту» : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text (дата звернення 21.12.2022).

6. «Про позашкільну освіту» : Закон України від 07.12.2000 р. № 2120-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text (дата звернення 19.12.2022).

7. Римаренко Ю. І. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / упоряд. Ю. І. Римаренко та ін. Київ : Генеза, Довіра, 1996. 103 с.

8. Роша Ф. П'ять рівнів самосвідомості, які розкриваються на ранньому етапі життя. Свідомість і пізнання. 12 (2003). С. 717–731.

9. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. (1946) URL: http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt38.htm (дата звернення 16.12.22)

10. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI століття) : монографія. К. : ТОВ «Інтерсервіс», 2013. 464 с.

11. Спиркин А. Г. Свідомість і самосвідомість. В. Політичної літератури. М., 1972. 303 с.

12. Соціалізація – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (дата звернення 16.12.22)

13. Умови формування державності: національна самосвідомість. Реферат. Державне регулювання. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17905/ (дата звернення 11.12.22)

14. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. К. : Абрис, 2002. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/564/mode/2up (дата звернення 19.12.22)

REFERENCES

1. Boryshevs′kyy M. Y. Osobystist′ u vymirakh samosvidomosti: monohrafiya. [Personality in dimensions of self-awareness: monograph]. Sumy : Vydavnychyy budynok «Ellada», 2012. 608 s. [in Ukrainian].

2. Vikipediya – Refleksiya. [Wikipedia – Reflection]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D1%84%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F) (last accessed 19.12.2022). [in Ukrainian].

3. Kremen′ V. Fenomen «zrady» v stosunkakh narodu i vlady. [The phenomenon of «betrayal» in the relationship between the people and the government]. Zerkalo nedely. 2006. № 9. URL: https://zn.ua/SOCIUM/fenomen_predatelstva_v_otnosheniyah_naroda_i_vlasti.html (last accessed 11.12.22). [in Russian].

4. Merlin V. S. Struktura osobystosti: kharakter, zdibnosti, samosvidomist′. Navchal′nyy posibnyk. [Personality structure: character, abilities, self-awareness. Tutorial]. Perm′. 1990. 110 s. [in Russian].

5. «Pro osvitu» : Zakon Ukrayiny vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII. [«On Education»: Law of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top (last accessed 21.12.2022). [in Ukrainian].

6. «Pro pozashkil′nu osvitu» : Zakon Ukrayiny vid 07.12.2000 r. № 2120-III. [«On out-of-school education» : Law of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text (last accessed 19.12.2022). [in Ukrainian].

7. Rymarenko YU. I. Mala entsyklopediya etnoderzhavoznavstva / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets′koho NAN Ukrayiny, Uporyad. YU. I. Rymarenko ta in. [Small encyclopedia of ethno-state studies]. Kyyiv : Heneza, : Dovira, 1996. 103 s. [in Ukrainian].

8. Rosha F. Piyat rivniv samosvidomosti, yaki rozkryvayut′sya na rann′omu etapi zhyttya. [Five levels of self-awareness that are revealed at an early stage of life]. Svidomist′ i piznannya 12 (2003). S. 717–731 [in Ukrainian].

9. Rubinshteyn S. L. Osnovy zahal′noyi psykholohiyi (1946). [Fundamentals of General Psychology]. URL: http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt38.htm (last accessed 16.12.22). [in Russian].

10. Sidanich I. L. Dukhovno-moral′ne vykhovannya ditey u vitchyznyaniy shkoli (KHKH – pochatok KHKHI stolittya) : monohrafiya. [Spiritual and moral education of children in the national school (XX – beginning of XXI century): monograph]. NAPN Ukrayiny Un-t menedzh. osvity. K. : TOV «NVP» Interservis, 2013. 464 s. [in Ukrainian].

11. Spyrkyn A. G. Svidomist′ i samosvidomist′. [Consciousness and self-awareness]. V. Politychnoyi literatury. M. 1972. 303 s. [in Russian].

12. Socialization – Wikipedia. [Socialization – Wikipedia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F (last accessed 16.12.22). [in Ukrainian].

13. Umovy formuvannya derzhavnosti: natsional′na samosvidomist′. Referat. [Conditions for the formation of statehood: national self-awareness. Abstract.] Derzhavne rehulyuvannya. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/17905/ (last accessed 11.12.22). [in Ukrainian].

14. Shynkaruk V. I. Filosofs′kyy entsyklopedychnyy slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary]. K. Abrys. 2002. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/564/mode/2up (last accessed 19.12.22). [in Ukrainian].

УДК 373.2.016:81-028.31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-44

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0161-7024
кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) demianenko.lana@gmail.com

Тамара АНДРЕЄВА,
orcid.org/0000-0002-5923-1589
кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) andreeva.tamara.t@gmail.com

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ЛЕКСИЧНО-МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДОВКІЛЛІ

У статті охарактеризовано один із сучасних поглядів на лексично-мовленнєвий розвиток дітей четвертого року життя, зумовлений зростаючими вимогами до якості мовної освіти дітей та їх розвитку як мовно-мовленнєвої особистості змалку. Висвітлено ідею про важливість та необхідність поряд із оволодінням лексичним значенням слів навчати дітей помічати явища мовної дійсності «слова» як одиниці структури мови.

Використання сенситивного періоду розвитку мовлення дітей дошкільного віку має сприяти накопиченню словника, мовленнєвому розвитку, а також розуміння мови як явища дійсності. Введення дітей 4-го року життя у світ мовно-мовленнєвої дійсності передбачає ознайомлення зі словом як одиницею мови і мовлення. У процесі словникової роботи у закладі дошкільної освіти пропонується реалізація завдань із навчання дітей сприйняття слова як об'єкта мовної дійсності. Звертається увага на важливості навчати дітей спостереження над своїм мовленням на основі уявлень про ознаки слова та контролювати правильність його віднесення до даної одиниці мови.

Розглядається формування дитячого словника як тривалий і складний процес кількісного накопичення слів, засвоєння їхніх лексичних соціально закріплених значень та вміння доречно використовувати у конкретних умовах спілкування. Відмічається своєрідність активного словника дітей молодшого дошкільного віку. Особливості розвитку мислення – наочно-дійове та наочно-образне, пояснює переважання слів у активному словнику, що позначають назви предметів – іменники (слова-назви) і дій – дієслова (слова-дії). Подальша лексична робота спрямована на уведення, актуалізацію та уточнення ознак – прикметників (слів-ознак), допоміжних слів (сполучників, прийменників) та інших частин мови.

Дослідження опирається на міжпредметні зв'язки різних видів діяльності. Такий підхід дозволяє на основі зростаючого інтересу дітей молодшого дошкільного віку до пізнання та розуміння довкілля здійснення інтенсивного розвитку їхнього активного словника та мовлення.

Ключові слова: *слово, лексичний розвиток, мовленнєвий розвиток, висловлювання, об'єктивація мови, рефлексія мовлення, прийоми словникової роботи, діти молодшого дошкільного віку, довкілля.*

Svitlana DEMIANENKO,
orcid.org/0000-0002-0161-7024
PhD in Philosophy,
Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Pre-School Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) demianenko.lana@gmail.com

Tamara ANDREIEVA,
orcid.org/0000-0002-5923-1589
PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Pre-School Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) andreeva.tamara.t@gmail.com

MODERN APPROACH TO THE LEXICAL AND SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN OF YOUNGER PRE-SCHOOL AGE IN THE ENVIRONMENT

The article describes one of the modern views on the lexical-speech development of children in the fourth year of life, due to the growing demands for the quality of children's language education and their development as a speech-language personality from an early age. The idea of the importance and necessity, along with mastering the lexical meaning of words, to teach children to notice the phenomena of the linguistic reality of the "word" as a unit of the language structure is highlighted.

The use of the sensitive period of speech development of preschool children should contribute to the accumulation of vocabulary, speech development, as well as the understanding of language as a phenomenon of reality. Introducing children of the 4th year of life into the world of speech and language reality involves familiarization with the word as a unit of language and speech. In the process of dictionary work in a preschool education institution, it is proposed to implement tasks for teaching children to perceive a word as an object of linguistic reality. Attention is drawn to the importance of teaching children to observe their speech based on ideas about the signs of a word and to monitor the correctness of its assignment to a given language unit.

The formation of children's vocabulary is considered as a long and complex process of quantitative accumulation of words, assimilation of their lexical socially fixed meanings and the ability to use them appropriately in specific communication conditions. The originality of the active vocabulary of children of younger preschool age is noted. Features of the development of thinking - visual-active and visual-figurative, explain the predominance of words in the active dictionary that denote the names of objects - nouns (word-names) and actions - verbs (word-actions). Further lexical work is aimed at introducing, updating and clarifying signs - sign words (adjectives), auxiliary words (conjunctions, prepositions) and other parts of speech.

The research is based on interdisciplinary connections of various types of activities. This approach allows, on the basis of the growing interest of younger preschool children in knowledge and understanding of the environment, to implement their intensive development of active vocabulary and speech.

Key words: *word, lexical development, speech development, utterance, objectification of language, reflection of speech, methods of vocabulary work, children of younger preschool age, environment.*

Постановка проблеми. Динамічний розвиток мовлення, збагачення словникового запасу в молодшому дошкільному віці пов'язані з входженням та пізнанням дітьми суспільного довкілля. У сенситивний період засвоєння мовлення у дитини від 3 до 5-ти років зростає інтерес до всього, що її оточує: вона хоче все побачити, пізнати, обстежити руками. Таке бажання – важливий етап у психічному розвитку дошкільника, коли мова стає основним засобом спілкування як із дорослими так і однолітками. Засвоєння рідної мови, що інтенсивно відбувається саме в дошкільному віці полягає в оволодінні всією її морфологічною системою і пов’язане з надзвичайною активністю дитини по відношенню до слова, мовлення, висловлювання. Збагачення активного словника у молодших дошкільників відбувається за рахунок наповнення іменниками, прикметниками, дієсловами, рідше іншими частинами мови та сполучними словами. Інколи запас слів дитини випереджає формування її конкретних уявлень про навколишнє у ході збагачення враженнями, поповнення кола уявлень, а запас слів залишається тим самим. Однак, такі слова, вирази своєю новизною приваблюють дитину. Дитина їх механічно наслідує, не осмислюючи значення. Якщо дорослі тішаться тим, як діти з легкістю повторюють «розумні» слова, то у дитини з'являється звичка говорити, не вникаючи в зміст слів, виробляється пустослів’я (вербалізм). При цьому важливою проблемою є усвідомлення дитиною лексики мовлення та свідомого ставлення до неї. Усвідомлення словника дітей пов’язане з оволодінням словом як одиницею мови і мовлення. Таким чином, словникова робота в закладі дошкільної освіти на сучасному етапі має бути спрямована, по перше, на засвоєння лексичного багатства рідної мови у поєднанні з усвідомленням слова як одиниці мови та мовлення, по друге, на основі зростаючого інтересу дітей молодшого дошкільного віку до мовної дійсності, привертало б до її рефлексії та об’єктивації.

Аналіз досліджень. Проблемі розвитку активного словника молодших дошкільників присвячені праці науковців різних періодів як класиків минулого так і сучасників (Г. Бавикіна, А. Богуш, А. Бородич, Н. Гавриш, О. Гвоздєв, В. Гербова, К. Крутій, А. Люблінська, Є. Тихєєва, О. Ушакова, Л. Федоренко, Г. Фомічова та ін. Важливими для дослідження є роботи присвячені питанням організації мовленнєвого розвивального середовища та збагаченню активного словника молодших дошкільників у процесі ознайомлення з суспільними явищами навколишнього життя (О. Дибін, І. Колосова, І. Молевой, В. Петровський, Н. Яришева та ін.). За трактуванням науковців, дошкільники перш за все засвоюють побутову лексику (А. Богуш, В. Логінова, І. Непомняща, В. Яшина). З часом їх словниковий запас наповнюється лексикою природничої, суспільної та емоційно-оцінної сфер. Збагачення словника полягає не стільки в його кількісному наповненні, скільки в якісному вдосконаленні, а саме в усвідомленні значення кожного слова і засвоєнні сфери вжитку лексичних засобів рідної мови.

Формування дитячого словника (Богуш, 2006) – це тривалий і складний процес кількісного накопичення слів, засвоєння соціально закріплених значень та вміння доречно використовувати їх у конкретних умовах спілкування. Дослідники відзначають особливу чутливість дітей четвертого року життя до звукової, смислової та граматичної сторони слова, на нашу думку, у цей час також закладаються підвалини метамовного розвитку.

У працях учених (Л. Артемова, А. Гілева, В. Удальцова та ін.) простежується взаємозв’язок

ігрової і мовленнєвої діяльності в проявах дитячої мовленнєвої активності в іграх, зокрема в дидактичних. Як бачимо, теорія і методика словникової роботи дітей молодшого дошкільного віку та ознайомлення з довкіллям у своїй більшості спрямовані на пізнання довкілля, його розуміння завдяки лексично-мовленнєвому розвитку. Однак, під час накопичення лексичного запасу дітьми та уведення його у мовлення, науковцями та практиками не звертається увага на привчання дітей помічати засоби мовлення – слова, що є об'єктами мовної дійсності. Дошкільники засвоюють нові слова, володіють мовою, мовленням, але не мають до них суб'єктного ставлення (діти знають мову (у практично-наслідувальному плані), володіють її одиницями, але не знають, що її знають). Розкриття теоретичних підвалин та методичних засад лексичного-мовленнєвого розвитку дітей молодшого дошкільного віку в тісному взаємозв'язку з метамовним розвитком, сприятиме початку методично коректної лінгвістичної освіти починаючи з молодшого дошкільного віку, що допоможе їм навчитися якомога раніше об'єктивувати мовну дійсність та розуміти мову як систему одиниць.

Мета статті – розкрити міжпредметний підхід до реалізації завдань словникової роботи дітей молодшого дошкільного віку та навчання елементів об'єктивації та рефлексії мовної дійсності на матеріалі ознайомлення зі «словом».

Виклад основного матеріалу. У сучасній дошкільній лінгводидактиці словникова робота визначається як цілеспрямована педагогічна діяльність, що забезпечує ефективне засвоєння словникового складу рідної мови, планомірне наповнення активного словника дітей за допомогою незнайомих або важких для них слів. Активний словник охоплює лексику, яку мовець не тільки розуміє, але і користується нею в активному мовленні. До його складу входять як загальновживані слова, так і специфічні, які є активному мовленні тільки певної дитини, адже їх наявність зумовлена особливістю довкілля дитини, в якому вона їх засвоює. Кількість слів в активному словнику людини визначає багатство і культуру її мовлення. Пасивний словник – слова, які мовець розуміє, але не вживає, залишається ширшим активного. Активний словник дитини поступово розширюється (Богуш, 2006). Одним із засобів його розвитку є довкілля (Богуш, Гавриш, 2008: 35) – життєвий світ, що оточує дитину, в якому вона живе з перших днів свого життя, який вона пізнає і, який дає їй можливість формувати образ свого «Я», як мовленнєву особистість; явища природи, жива і нежива природа, за якими спостерігає дитина (природне довкілля); предметне середовище, в якому дитина живе, предмети побуту (посуд, меблі, одяг тощо), мистецтво, транспорт (предметне довкілля); соціальне довкілля – система взаємовідносин, що склалась у суспільстві, в конкретному соціумі – люди, суспільство, певна спільнота, заклад дошкільної освіти, сім'я, школа, норми спілкування, суспільні матеріальні і духовні умови життєдіяльності особистості.

Пізнання довколишнього світу породжує інтенсивний розвиток активного словника дітей молодшого дошкільного віку. У пізнанні світу відчуття та сприйняття є першим щаблем. Мова, що розвивається, спирається на основу сенсорних уявлень. Сенсорний і мовленнєвий розвиток відбувається в тісній єдності, і роботу з розвитку мовлення не можна відривати від роботи з розвитку органів чуття і сприйняття. Ряд чуттєво сприйманих людиною з довкілля звуків, жестів, предметів, подій, використовуваних знарядь і навіть виконуваних дій, набувають особливу функцію: вони стають позначеннями, знаками інших предметів, подій, дій (Дичківська, Козлюк, Кузьмук, Марчук, 2017: 47). Знак – це єдність позначаючого, тобто чуттєво сприйманої форми, й позначуваного – предмета, події, істотної властивості, якого стосується ця форма, припускаючи саме його. Системою знаків, а також правил оперування ними ємова. Мова – це сукупність виділених у суспільній практиці чуттєво позначених елементів, у яких фіксуються результати пізнання людиною навколишнього світу і, які дозволяють зіставляти ці результати між собою як частини єдиного цілого (Богуш, 2006).

Мова в пізнанні дітьми молодшого дошкільного віку довкілля відіграє провідну роль. Його освоєння потребує розуміння, що є природною потребою людини. Розуміння передбачає активну діяльність дитини, – це активне відображення предметів і явищ довкілля у їх зв'язках і відношеннях, складний процес відображення сутності речей, який здійснюється через низку розумових дій і операцій, завдяки яким дитина засвоює наукові поняття. Механізм мовного оформлення процесу розуміння розкрив Г. Костюк, учений показав взаємозв'язок і взаємодію процесів розуміння, мислення і мовлення. Дослідник був переконаний, що труднощі словесного оформлення думок, це насамперед труднощі розуміння того, про що ми говоримо. У мовних актах знаходять форму існування – мисленнєві дії. Відтак, щоб мовні засоби стали засобами розуміння, ними треба оволодіти. Оволодіти ними означає зрозуміти їх зміст, оскільки тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння (Богуш, 2001).

Знайомство з навколишнім життям і його розуміння виражається у формуванні мовлення дитини: наповнення та активізації її словника, розвитку зв'язного мовлення, формування звуковимови. Особливості розвитку мислення багато в чому визначають своєрідність дитячого словника. Наочно-дійове та наочно-образне мислення пояснює переважання слів у активному словнику, що позначають назви предметів (слова-назви) і дій (слова-дії).

Насамперед діти оволодівають значеннями слів. Процес засвоєння дітьми значень слів, їх семантики відбувається в такий спосіб, що дитина у міру свого розвитку переходить від випадкових, несуттєвих ознак до суттєвих (Виготський, 1983: 254-273). Оволодіння лексичним значенням слова у молодшому дошкільному віці потребує презентування його властивостей: називає предмет, дію, ознаку, спонукання та ін. й представлення її перед дітьми як одиниці мовлення (слово, слово-назва, слово-дія). Поєднання завдань лексичної та метамовної роботи ведуть до засвоєння лексичного значення та істотних ознак слова та можливості дітей взаємодіяти з мовленнєвою дійсністю – рефлексії мовлення (спостереження над мовою (мовленням), контролю її правильності) і об'єктивації мовної дійсності (поводження з мовною дійсністю як з предметом і сприйняття її як об'єкта).

Із дорослішанням дитини змінюються повнота словникового запасу та правильність підбору слів для своїх висловлювань про факти, ознаки або зв'язки дійсності. Визначаючи зміст активного словника дітей, необхідно враховувати потреби їхньої мовної практики, умови мовного оточення. Основною метою навчання рідної мови в молодшому дошкільному віці має бути оволодіння усіма її складовими особливо тоді, коли мова стає засобом спілкування дітей. О. Гвоздєв простежує послідовність появи в мовленні дитини різних частин мови, словосполучень, різних видів речень і на цій основі виділяє ряд періодів: звуковий, складовий, лексичний, синтаксичний. Слова, які засвоює дитина, взаємодіючи з довкіллям, служать опорою для узагальнень.

На четвертому році життя у дітей спостерігається вищий рівень узагальнення: слово для дітей означає групу однорідних предметів (посуд, одяг, іграшки). Значення такого слова є широким – воно означально віддалене від конкретних образів предметів (Гвоздєв, 1961). Однак, володіння ним у плані вимовляння та смислового значення має поєднуватися зі здатністю дитини об'єктивувати слова як одиниці мови. Накопичений дитиною словниковий запас сам по собі не може служити матеріалом для спілкування та пізнання. Для цього необхідно вміти будувати словосполучення, речення, висловлювання, дотримуючись граматичного ладу мовлення та орієнтуватися в мовній дійсності. Накопичення лексики не становить основну мету словникової роботи з дітьми молодшого дошкільного віку, необхідність її збагачення полягає у розширенні можливостей мовленнєвих висловлювань у різних сферах життєдіяльності.

Відомо, що після трьох років відбувається інтенсивне оволодіння складними реченнями з прийменниками, та частини яких з'єднані сполучниками. За даними дослідників, із загальної кількості засвоюваних до семи років 61 % сполучників засвоюється до чотирьох років, як от: що, коли, куди, скільки, який, як, щоб, у чому, хоча, адже, все-таки, або, тому, навіщо, чому (Богуш, 2006). Опанування цими сполучниками, що позначають найрізноманітніші залежності, відтінки, показує інтенсивний розвиток зв'язних форм мовлення дітей. Сполучники та прийменники не мають лексичного значення самі по собі, хоча вважаються словами. У старшому дошкільному віці у період навчання грамоти знайомимо з ними дітей як з допоміжними словами. Використання їх у мовленні пов'язане з уточненням лексичного значення окремих слів, чи висловлювань. У дошкільному віці також дітей знайомлять із їх формальною ознакою (короткі слова), попри те, що навіть із молодшого дошкільного віку діти здатні засвоювати різні смислові відтінки висловлювання за умови спеціально організованої, методично-коректної словникової роботи. Наприклад, «плаття із бантом», «плаття без кишень». Слова «Із» та «Без» діти починають помічати тоді, коли вихователь звертає їхню увагу на їх присутність у висловлюванні та значення для розуміння смислу сказаного. Висловлювання з використанням інших, так званих, коротких слів набуває своєрідного смислу, наприклад, «плаття до колін», «плаття у квітках», «плаття по п'яти», «плаття при фігурі» та ін. Важливо, щоб зміст освітньої діяльності з лексично-мовленнєвого розвитку був тісно пов'язаний з оточуючими речами, обстановкою, де живе дитина (з оформленням групової кімнати, закладу дошкільної освіти, з особливостями місцевості (місто, село) та природним оточенням, умовами сім'ї). У такому близькому для розуміння середовищі, враховуючи особливості мовленнєво-пізнавальної діяльності дітей, під керівництвом педагога у предметному і соціальному довкіллі формується цілісна особистість дитини, виявляється її індивідуальність.

Засвоєння мовлення, що інтенсивно відбувається саме в дошкільному віці, пов'язане

з надзвичайною активністю дитини по відношенню до мови, висловлювання, зокрема, у різноманітних словотворах і словозмінах, які утворює сама дитина за аналогією з вже засвоєними формами. В період від двох до п'яти років дитина оволодіває надзвичайним чуттям мови. Саме з ним пов'язана розумова робота дитини над мовою і створює основу настільки інтенсивного процесу. Відбувається активний процес засвоєння рідної мови. «Без такого підвищеного чуття до фонетики та морфології слова один тільки наслідувальний інстинкт був би абсолютно безсилим і не міг би привести безсловесних немовлят до повного оволодіння рідною мовою» (Гвоздєв, 1961: 151).

Слід зважати на особливу мовну здібність дітей дошкільного віку. Дитина конструює форми, вільно оперуючи значними її елементами та їхніми значеннями. Чим більше самостійності вимагається під час засвоєння лексики та нових виразів, тим більше нових значень створюється. Для цього необхідна різнобічна спостережливість, вміння виділяти знайомі предмети та явища, знаходити їх характерні риси (Гвоздєв, 1961: 98).

Важливо привчати дітей спостерігати за мовленнєвим потоком із малку. На цій основі помічати смислові відтінки сказаного в залежності від вживання різноманітності слів та учити поєднувати їх для побудови мовленнєвого висловлювання. Необхідно вчити дітей помічати смислові відтінки сказаного в залежності від зміни слів у висловлюванні. На цій основі усвідомлення дітьми молодшого дошкільного віку структури мови, зокрема слів, як мовних знаків сприятиме подальшому засвоєнню мови як системи.

Важливо лексично-мовленнєву освітню діяльність організовувати так, щоб діти відчували радість і задоволення від споглядання довкілля, усіх його об’єктів (спостереження за кішкою, птахами, рослинами, квітами, рибками в акваріумі, роботою будівельників, двірника та ін.). Необхідно також забезпечити сприймання дітьми різноманітності об’єктів природи та називання їх словами. При цьому повідомити дітям, що такі слова є їх назвами (кішка, кошенята, птахи, синиця, горобець, ворона, стебло, листок, корінець, квітка, насіння, рибки, акваріум, водорості та ін.).

Називання об’єктів довкілля можна уточнити словами-ознаками, які здатні розширювати більш точне розуміння довколишнього. Пояснюючи, наприклад, яка кішка, можна назвати її словами – сіра, пухнаста та ін. При цьому кожній дитині необхідно дати можливість погладити кішку, з’ясувати на основі перцептивного досвіду, розуміння значення слова пухнаста. Закріпити з дітьми, що тваринку називаємо словом «кішка», а слово «сіра», розповідає нам, яка вона на колір, слово «пухнаста» називає, яка вона на дотик та ін. Розповідаючи про тваринку, сказали два слова. Оскільки для дітей слово – «скло» (Божович, 1995) то дитина помічає тільки його смислове значення. Для реалізації вище описаних завдань необхідно спрямовувати увагу дошкільників на те, що називаючи тваринку, кажемо слово «кішка», її колір називаємо словом «сіра» та ін. Завдяки цьому діти зможуть помічати усі лексичні одиниці (слова) та їх кількість у почутих висловлюваннях.

Розглядаючи довкілля знайомимо дітей з різноманітністю лексики. Під час спостереження за рухами тварин діти запам'ятовують їх, а після заняття імітують: махають крилами та клюють, як пташки, стрибають як зайчики та ін., уточнюємо назви їх рухів. Кожній дитині необхідно дати можливість погладити кролика, кішку та ін., погодувати їх тощо. Такі спостереження сприяють збагаченню словника усіма частинами мови, але особливо розширюється запас дієслів та прислівників. Розглядаючи характерні для тварин звички («Хто стрибає?», Хто клює?, Хто жує?, Хто плаває? та ін.), наочними засобами уточнюємо дієслівний словник.

Діти четвертого року життя безпомилково розрізняють на картинках багатьох диких тварин: їжака, білку, зайця, вовка, ведмедя, лисицю, слона тощо; домашніх тварин: собаку, кішку, коня, корову, козу, а також домашніх птахів: курку, півня, гусака, качку. Однак, знайомлячи дітей з домашніми тваринами і птахами, слід пам'ятати, що нерідко дитина плутає зовні подібні об'єкти (теля і лоша, гусаку та качку, півня та курку), а також дорослих тварин та дитинчат. Під час ознайомлення дітей з мешканцями акваріума, було помічено недостатність розуміння дітьми слова «плавники». Замість нього діти казали, що у рибок крильця і вони плавають за їх допомогою. В даному випадку необхідно уведення у словник дітей нового слова та уточнення його лексичного значення.

Поточнивши дієслівний словник, продовжуємо працювати над засвоєнням знань про те, що дії тварин називають словами. Кажемо тварину, а діти називають словом дії, які вона виконує. Наприклад, Вихователь: – коза. Діти: – стрибає, пасеться, п’є, їсть, грається, бацається, гризе, доїться, дає та ін. Вихователь: – Так, кожна дія називається словом. Дію виконуємо, а слово – кажемо.

Серед прийомів збагачення та уточнення словника, що допомагає дитині почути у мові вихователя нове слово, зрозуміти його значення,

запам'ятати використовували наступні. Розвиваючи мовлення, дбали, щоб діти вимовляли якнайбільше слів, також, щоб слова, які вона чує і вимовляє сама, були наповнені живими образами, конкретним дієвим змістом. Тому, знайомлячи з новим об'єктом, необхідно разом із дитиною уважно розглянути його, повідомити назву. Показ поєднували з активними діями дитини щодо обстеження об'єкта. (Наприклад, під час екскурсії на кухню вихователь каже: «Ось яка велика каструля на кухні!». В.: Що ми бачимо на кухні? Д.: Каструлю. В.: Яка вона? Д.: Велика! В.: Скажіть слово, що називає її. Д.: Каструля. В.: Скажіть слово, що вказує, яка каструля. Д.: Велика. В.: У каструлі дві ручки. Покажіть їх. (Діти показують). Навіщо у каструлі дві ручки? Правильно, щоб зручніше було піднімати. В.: Скажіть, за що ми тримаємо каструлю, коли її несемо? Д.: За ручки. В.: Назвіть слова, якими ми називаємо предмети, що є на кухні: миска, ложка, сковорода, ніж, виделка, ополоник та ін.

Реалізовуючи завдання словникової роботи і ознайомлення з навколишнім можна використовувати прийом пояснення призначення предмета, який посилює інтерес дитини до слова, забезпечує його розуміння. («Це шафа. У ній тримають одяг. Одяг складають на полицях та вішають на вішалках). В.: Як називається цей предмет?, Що у ньому тримають?, Де розміщений одяг? Назвати одяг, який тримають у шафі. Коли ми називаємо одяг, що ми промовляємо? (слова). Спочатку уточнюємо лексику на позначення одягу (футболка, майка, шорти, штани, плаття, куртка, шарф, шапка та ін.). Далі наголошуємо, що коли ми називаємо їх то говоримо слова. Кожна одежина має свою назву, яка промовляється за допомогою слова.

У роботі з дітьми четвертого року життя розглядали як словесні так і рухові відповіді. На цьому віковому етапі рухові відповіді, особливо під час формування нових складних зв'язків у мисленні дитини, можуть показати, що вона почала засвоювати матеріал, хоча в активному мовленні це ще не знайшло відображення.Традиційна методика рухову відповідь дитини відносить у даному випадку як наявність слів у пасивному словнику. Однак, якщо дитина називає предмет – вона каже слово, його назву. Якщо показує на нього – не каже, а ні слова, лише вказує на предмет. Отже, предмет можна називати, тоді ми говоримо слово, а коли показати на нього, його назви ми не промовимо і не почуємо слово.

Для ознайомлення дітей молодшого дошкільного віку із предметами використовували прийом демонстрації предметів (зображень предметів) із одночасним їх називанням, що сприяє розширенню словника. В якості наочності використовували натуральні предмети або їх зображення з певної лексичної теми. Дорослий пропонує дітям розглянути предмет чи зображення предмета, називаючи його: «Це м'яч». Традиційна методика пропонує при первинному ознайомленні дітей з предметом краще використати натуральні об'єкти. Надалі ставиться завдання сформувати в дітей навички сприймання і впізнавання даного предмета за малюнком (фото). Діти досліджують предмет, розглядають його деталі, знайомляться з властивостями та якостями. Дорослий звертає їхню увагу на суттєві ознаки предмета, його частини з допомогою запитань: «Якого кольору м'яч? Коли діти відповідають, зауважувати, що вони кажуть слово (червоний). Якої форми? (слово круглий). Якої величини? (слово великий) Який на вагу? (слово легкий). Що можна робити з м'ячем? (слова: кидати, грати, ловити та ін.). Які слова казали про м'яч? (червоний, круглий, великий та ін.). Які слова кажуть, що робить м'яч? (кидати, ловити, ударяти, грати та ін.).

Можна використовувати прийом, хорового та індивідуального називання назви предмета, його ознак, дій дітьми. Вихователь ставить запитання кожній дитині, працюючи з нею: «Що у мене в руці? Що я тримаю в руці?» та ін. За допомогою чого ми називаємо його? (слова); Що промовляємо, коли називаємо цей предмет? (слово); Які слова називають дії м'яча? (стрибає, котиться).

Використання прийому – несподівана поява живої істоти чи предмета – Хто це? Що це?, скажи словом, спрямоване на розширення обсягу іменників у лексичному складі дітей молодшого дошкільного віку. Для цього вихователь організовує демонстрацію об'єкта в ході «сюрпризного моменту». Несподівано для дітей з'являється персонаж (тварина, іграшка). Дітей запитують: «Назви, хто це? (Назви, що це?), Назви словом». За відсутності правильної відповіді дорослий знайомить дітей (або нагадує) назву живої істоти чи предмета. Проводиться уведення в словник дітей їх назв (індивідуальне називання). Наголошуємо дітям, що вивчили нове слово, що називає особу (предмет).

Методичний прийом – демонстрація дій предмета з його назвою спрямований на розширення обсягу словника дієслів, формування уявлень про дії з предметами. Використовуючи даний прийом педагог показує дії, які може робити певний предмет (або що можна робити з даним предметом), і називає ці дії. Наприклад, вихователь запитує дітей: «Що може робити м'яч? Демонструє дії з

м’ячем і пропонує подивитися»: М'яч лежить. Що робить м’яч? (лежить). Котить м’яч. Що робить м’яч ? (котиться). Штовхає м’яч. Що робить м’яч? (стрибає). Підкидає м’яч. Що робить м’яч? (летить). Підсумовуючи, вихователь пропонує дітям назвати слова-дії, які виконує м’яч (лежить, котиться, падає, стрибає, летить та ін.). Що можна робити з м’ячем? Називаємо слова-дії (котити, штовхати, підкидати (кидати), перекидати, вдаряти, ловити та ін.).

Для розширення словника дітей молодшого дошкільного віку прикметниками, формуванню уявлень про предмет та уточнення його значення сприятиме використання прийому обстеження предмета із називанням його якостей, властивостей, ознак. Для цього необхідно організувати дітям розглядання предмета за його ознаками. Наприклад, обстежуючи яблуко, назвати його основні ознаки: за кольором воно червоне, за формою нагадує кулю, яблуко кругле, за розміром – велике. Якщо погладити яблуко, відчуваєш, що воно гладке. Натискати на яблуко – воно тверде. Понюхати яблуко –пахуче, ароматне, запашне. Потримати на долоні, зважити яблуко – важке. Попробувати на смак – яблуко солодке, кисле, кисло-солодке. Узагальнюючи уявлення дітей про яблуко, пропонуємо назвати слова-ознаки яблука (яке яблуко?), (червоне, кругле, велике, гладке, тверде, солодке та ін.).

Оскільки словник дітей 4-го року життя іменниково-дієслівний, прикметники становлять незначну частину (приблизно до 15 %), а у лексиці дітей багато універсальних слів (називання одним словом різних ознак), це свідчить про неточність вживання різних частин мови. Згідно програмових завдань словникова робота у другій молодшій групі передбачає введення у словник слів, що означають якості та властивості предметів (величину, колір) та ін. (Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина», 2016).

Відтак, більше уваги потрібно приділяли розвитку словника прикметників. Прийом обстеження предмета за словесною інструкцією вихователя був спрямований на розширення обсягу словника дітей прикметниками, формування уявлень про предмет та його назву (називання слова). Дитині пропонували розглянути предмет (наприклад, зимовий шарф). Педагог просить дитину визначити, якого кольору шарф, якої форми, якого розміру, якої довжини? Далі давали такі інструкції, ставили запитання: «Що це? Погладь шарф. Який він на дотик (пухнастий, шовковистий, ніжний, м’якенький)?» (Обстеження якостей поверхні.) Зимовий шарф. Який він (м'який, жорсткий)? (Визначення м'якості) «Підніми шарф на руці. Який він на вагу? (легкий, важкий – визначення ваги) та ін. Доповнюючи та активізуючи словник дітей молодшого дошкільного віку прикметниками, продовжували вчити об’єктивувати слова на позначення ознак предмета.

Говорячи про дії, дітям слід ставити не лише питання: що робить персонаж, зображений на картині? Дітей необхідно запитувати і про те, що збирається робити персонаж (майбутній час). Це допомагає дитині засвоїти взаємозв'язок та послідовність дій, що характеризують ситуацію в цілому, а також об’єктивувати слова дії в майбутньому часі (біжить – прибіжить, добіжить; робить – зробить, доробить; граюся – гратимуться та ін.).

Прийом доказування (продовження) використовували під час повторення знайомих дітям казок, потішок, при спільному складанні розповідей на побутові та інші теми. Наприклад, педагог починає розповідати. Не домовивши певну фразу, ставить запитання дітям. Найбільш вдала відповідь дитини лягає в основу побудови наступної фрази («Захотілося Мурці їсти. Пішла Мурка до Галинки. Галинка дала Мурці... що дала? – «молоко». – Молоко Галинка налила куди? у що? – «у мисочку» та ін.). Такі вправи будуть ефективними для актуалізації та уточнення словника дітей різними частинами мови та привчатимуть стежити за власними висловлюваннями з виділення їх одиниць – слів.

Висновки. Отже, збагачення словника відбувається головним чином при безпосередньому сприйнятті навколишнього, проте словникову роботу не можна вважати при цьому завершеною. Під час традиційної словникової роботи з дітьми необхідно наскрізно реалізовувати завдання з об’єктивації (сприйняття як об’єкта мовної дійсності) слова, та рефлексії мовлення (спостереження над своїм мовленням на основі уявлень про ознаки слова та контролювати правильність їх віднесення до даної одиниці мови). Такий підхід допоможе дітям змалку правильно сприймати мовну дійсність і в старшому дошкільному віці у період навчання грамоти полегшить засвоєння лінгвістичних понять – звук, буква, слово, словосполучення, речення, висловлювання. Традиційна методика має відповідати сучасним вимогам освітнього стандарту – Базового компонента дошкільної освіти, міжпредметним підходам та інтеграції освітньої діяльності у ЗДО та наступності з мовленнєвим стандартом НУШ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. Моє довкілля: програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям. К. : Шкільний світ, 2006. 109 с.

2. Богуш А., Гавриш Н. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник за ред. А. Богуш. Друге видання, доповнене. К.: Видавничий Дім: Слово , 2011. 704 с.

3. Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. 408 с. https://studfile.net/preview/7756169/

4. Богуш А.М. Концепція «розуміння» Г.С. Костюка в контексті художньо-мовленнєвої діяльності. Зб: Педагогічні нотатки та роздуми. Запоріжжя, 2001.

5. Богуш А.М., Ільченко В.Р. Довкілля. Для дітей дошкільного віку у 2-х частинах. Полтава, 2014. 344 с.

6. Божович Л.И. Избранные психологические труды: проблемы формирования личности под ред. Д.И. Фельдштейна. М.: Междунар. пед. акад., 1995. 209 с.

7. Выготский Л.С. Развитие речи и мышления. Собр. соч.: В 6 т. М.: Педагогика, 1983. Т.3. С. 254-273.

8. Гвоздев А.Н. Вопрос изучения детской речи. М.: АПН РСФСР 1961. 471с.

9. Дичківська І, Козлюк О., Кузьмук Л., Марчук Г. Соціальний розвиток дитини. Діти четвертого року життя. Київ: Генеза, 2017. 88 с.

10. Крутій К.А., Маковецька Н.В. Подорож у довкілля. Методичні рекомендації для батьків і педагогів щодо ознайомлення дітей дошкільного віку із довкіллям. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС ЛТД», 2003. 136 с.

11. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина». URL: https://www.pedrada.com.ua/article/2326-programa-ditina

REFERENCES

1. Bohush A. Moie dovkillia: prohrama oznaiomlennia ditei starshoho doshkilnoho viku z dovkilliam. [My environment: a program for familiarizing older preschool children with the environment]. Kyiv: Shkilnyi svit, 2006. 109 p. [in Ukranian]

2. Bohush A., Havrysh N. Doshkilna linhvodydaktyka: Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy: Pidruchnyk za red. A. Bohush. Druhe vydannia, dopovnene. [Preschool language didactics: Theory and methods of teaching children's native language: Textbook edited by A. Bogush. Second edition, supplemented]. Kyiv: Vydavnychyi Dim: Slovo, 2011. 704 p. [in Ukranian]

3. Bohush A., Havrysh N. Metodyka oznaiomlennia ditei z dovkilliam u doshkilnomu navchalnomu zakladi. [Methods of familiarizing children with the environment in a preschool educational institution]. Kyiv: Vydavnychyi Dim «Slovo», 2008. 408 p. https://studfile.net/preview/7756169/ (accessed: 10.12.2022) [in Ukranian]

4. Bohush A.M. Kontseptsiia «rozuminnia» H.S. Kostiuka v konteksti khudozhno-movlennievoi diialnosti. Zb: Pedahohichni notatky ta rozdumy. [The concept of "understanding" H.S. Kostyuk in the context of artistic and speech activity. Collection: Pedagogical notes and reflections]. Zaporizhzhia, 2001. [in Ukranian]

5. Bohush A.M., Ilchenko V.R. Dovkillia. Dlia ditei doshkilnoho viku u 2-kh chast. [Environment For children of preschool age in 2 parts]. Poltava, 2014. 344 p. [in Ukranian]

6. Bozhovich L.I. Izbrannie psikhologicheskie trudi: problemi formirovaniya lichnosti pod red. D.I. Feldshteina. [Selected Psychological Works: Problems of Personality Formation, ed. D.I. Feldstein]. Moscow: Mezhdunar. ped. akad., 1995. 209 p. [in Russian]

7. Vigotskii L.S. Razvitie rechi i mishleniya. Sobr. soch.: V 6 t. [Development of speech and thinking. Meeting. works.: In 6 volumes]. Moscow: Pedahohyka, 1983. T.3. P. 254-273. [in Russian]

8. Gvozdev A.N. Vopros izucheniya detskoi rechi. [The question of the study of children's speech]. M.: APN RSFSR 1961. 471 p. [in Russian]

9. Dychkivska I, Kozliuk O., Kuzmuk L., Marchuk H. Sotsialnyi rozvytok dytyny. Dity chetvertoho roku zhyttia. [Social development of the child. Children of the fourth year of life]. Kyiv: Heneza, 2017. 88 p. [in Ukranian]

10. Krutii K.A., Makovetska N.V. Podorozh u dovkillia. Metodychni rekomendatsii dlia batkiv i pedahohiv shchodo oznaiomlennia ditei doshkilnoho viku iz dovkilliam. [A trip to the environment. Methodical recommendations for parents and teachers on familiarizing preschool children with the environment]. Zaporizhzhia: TOV «LIPS LTD», 2003. 136 p. [in Ukranian]

11. Osvitnia prohrama dlia ditei vid 2 do 7 rokiv «Dytyna». [Educational program for children from 2 to 7 years old "Child"]. URL: https://www.pedrada.com.ua/article/2326-programa-ditina (accessed: 10.12.2022) [in Ukranian]

УДК 378.04:338.48
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-45

Олеся ДИШКО,
orcid.org/0000-0002-1310-6950
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної культури
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) odyshko@lpc.ukr.education

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті аналізується специфіка цифрової компетентності майбутніх фахівців фізичної культури, особливо в контексті сучасних українських реалій. Акцентується увага на актуальності цифрової освіти, зокрема в галузі фізичної культури, в умовах запровадження і розвитку НУШ. Розкрито внесок вітчизняних та зарубіжних науковців у дослідження проблеми цифрових компетентностей викладачів та студентів. Визначено форми і методи роботи з використанням цифрових ресурсів. Аналізується поняття цифрової компетентності у взаємодії з цифровими технологіями та цифровими ресурсами. Визначено, які цифрові ресурси є найбільш затребуваними у процесі підготовки майбутніх учителів фізичної культури: прикладні програми для загального різнопрофільного користування, засоби електронної синхронної (чати, месенджери, відео-конференції) та асинхронної (електронна пошта, форуми, навчальні групи в соціальних мережах) комунікації, освітні ресурси для створення інтерактивних тестів, вікторин, обговорень, опитувань, навчальних ігор, онлайн-платформи для неформальної освіти, вебсервери для створення мультимедійних плакатів, вебсервери для створення карт пам'яті, ментальних карт, вебсервери для створення анімаційних роликів, інтерактивної інфографіки, презентацій та відеоскрайбінгу, а також спеціальні ресурси для сфери фізичної культури, спорту, здорового способу життя – програмні (мобільні) застосунки, призначені для моніторингу щоденної активності (кількість кроків, швидкість, подолана відстань тощо), ЧСС, дихання, витрат енергії, фізичного стану, водного балансу організму, маси тіла, калорійності страв, збалансованості раціону, системи відеоаналізу рухів і складні комп'ютерні комплекси-імітатори для відстеження та фіксації рухів. Наведено результати опитування студентів спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура) КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради щодо розвитку їхньої цифрової компетентності. Зроблено висновок про важливість розвитку цифрових компетентностей майбутніх учителів фізичної культури у процесі їхнього дистанційного і змішаного навчання.

Ключові слова: *цифрові технології, цифрові ресурси, дистанційне навчання, змішане навчання, фізична культура.*

Olesia DYSHKO,
orcid.org/0000-0002-1310-6950
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Physical Education
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) odyshko@lpc.ukr.education

DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF PHYSICAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The article deals with the specifics of digital competence of future physical education specialists, especially in the context of modern Ukrainian realities. Attention is focused on the relevance of digital education, in particular, in the field of physical culture, in the context of the introduction and development of new Ukrainian school. The contribution of domestic and foreign scientists to the study of the problem of digital competencies of teachers and students is revealed. The forms and methods of work using digital resources are determined. The concept of digital competence is analyzed in cooperation with digital technologies and digital resources. It has been determined which digital resources are most in demand in the process of training future physical education teachers: application programs for general multidisciplinary use, means of electronic synchronous (chats, instant messengers, video conferences) and asynchronous (e-mail, forums, study groups in social networks) communication, educational resources to create interactive tests, quizzes, discussions, surveys, educational games, online platforms for non-formal education, web servers for creating multimedia posters, web servers for creating mind maps, mind maps, web servers for creating animated videos, interactive infographics, presentations and video scribing, and also special resources for the field of physical culture, sports, healthy lifestyle - software (mobile) applications designed to monitor daily activity (number of steps, speed, distance traveled, etc.), heart rate, breathing, energy consumption, physical condition, in one body balance, body weight, caloric content of meals,

balanced diet, motion video analysis systems and complex computer simulators for tracking and fixing movements. The results of a survey of students of the specialty 014 Secondary Education (Physical Education) communal institution of higher education "Lutsk Pedagogical College" of the Volyn Regional Council on the development of their digital competence are given. The conclusion is made about the importance of developing digital competencies of future physical education teachers in the process of distance and blended learning.

Key words: *digital technologies, digital resources, distance learning, blended learning, physical education.*

Постановка проблеми. У контексті сьогодення особливо гостро постають проблеми рівня цифрової компетентності молоді та рівня підготовленості вчителя до використання цифрових засобів у професійній діяльності, оскільки готовність майбутнього фахівця до використання цифрових технологій і засобів є важливим індикатором якісної сучасної освіти.

Реалізація Концепції «Нова українська школа» вимагає від закладів загальної середньої освіти активно впроваджувати у свою діяльність освітні інновації, що якісно змінюють мету, зміст, структуру, форми, методи, засоби, технології навчання, виховання й управління. У період входження в «нову школу» заклади загальної середньої освіти чимдалі більше залучаються до інноваційної діяльності, зростає кількість педагогічних інновацій, які використовуються педагогічними працівниками в навчально-виховній і управлінській діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність раціонального управління інноваційною діяльністю закладів загальної середньої освіти та створення оптимальних умов і відповідного організаційно-методичного забезпечення цього процесу (Федірчик, 2020)

Інтегрованим результатом освіти є компетентності, яких набуває здобувач освіти. Визначення цих компетентностей наведено в тексті Концепції НУШ, причому акцент зроблено на рівнозначність усіх ключових компетентностей на всіх етапах навчання. Як видно, кожна освітня галузь, зокрема фізкультурна, володіє освітнім потенціалом, необхідним для формування кожної ключової компетентності. Цей потенціал має бути наскрізно реалізований у процесі фізичного виховання в школі (Подгорна, 2019).

У ситуації, яка склалася в Україні, цифрові технології забезпечують доступність отримання освіти без загрози для життя та здоров'я учасників освітнього процесу. Як зазначає В. Биков: «Ступінь упровадження цифрових технологій в освіту значною мірою відбиває глибину і масштаби інформатизації суспільства, а сам цей процес є всебічним, відносно системи освіти. Ось чому впровадження цифрових технологій в освітній процес сприяє виконанню більшості завдань, що стоять перед вітчизняною системою освіти» (Биков, 2010). З огляду на це вкрай потрібно формувати цифрові компетентності у здобувачів вищої освіти, зокрема майбутніх фахівців фізичної культури.

Аналіз попередніх досліджень. Важливим явищем сьогодення можна вважати цифрові технології, які, до слова, режим карантину та війна зробили трендом освітніх ресурсів. Важливим доробком у цьому питанні є наукові пошуки О. Жерновникова, Л. Перетяга, А. Ковтун, М. Кордубан, О. Наливайка, Н. Наливайко щодо технології формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації (Жерновникова, 2020); формування інформаційно-цифрової компетентності як результату професійної підготовки студентів класичних університетів (О. Наливайко) (Наливайко, 2018); розвитку цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти (Л. Карташова, Н. Бахмат, І. Пліш) (Карташова, 2018); європейського досвіду розвитку цифрової компетентності вчителя в контексті сучасних освітніх реформ (О. Гриценчук, І. Іванюк, О. Кравчина, І. Малицька, О. Овчарук, і Н. Сороко) (Гриценчук, 2018) та ін.

У своїй роботі «What is digital competence?» дослідники L. Ilomäki, A. Kantosalo, M. Lakkala змістовно розглядають компоненти цифрової компетентності та її зв'язок з цифровою грамотністю (Ilomäki, 2011). Фахівці аналізують різні підходи до визначення цифрової компетентності на основі пошукових запитів користувачів та вчених. A. Ferrari у своєму дослідженні «Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks» аналізує практичні аспекти формування цифрової компетентності різних верств населення та надає цінні рекомендації щодо найбільш дієвих шляхів взаємодії в цьому процесі (Ferrari, 2012). Важливим, на наш погляд, є те, що A. Ferrari у своїй роботі наголошує на необхідності визнати, що «Цифрова компетентність – це і вимога, і право громадян, якщо вони хочуть функціонувати в сучасному суспільстві» (Ferrari, 2012).

Разом із тим аналіз наукових праць із визначеної проблеми дає підстави стверджувати, що формування цифрової компетентності майбутніх фахівців фізичної культури не було предметом спеціального наукового дослідження.

Мета статті – визначити та проаналізувати особливості формування цифрової компетент-

ності в майбутніх фахівців фізичної культури для професійної діяльності в умовах НУШ.

Виклад основного матеріалу. Нині викладання в закладах освіти всіх рівнів передбачає використання новітніх інформаційних технологій і відповідної методології, що потребує потужного технічного забезпечення. Сучасна комп'ютерна техніка, глобальні інформаційно-комунікаційні мережі, програмні продукти і т. ін. утворюють новітнє навчально-робоче середовище для студентів та викладачів, яке суттєво доповнює можливості традиційного, доцифрового навчання і підвищує загальний освітній ефект. За таких обставин успішна організація навчального процесу вимагає від науково-педагогічного персоналу пошуку і реалізації нових форм, методів і засобів викладання, що зумовлює певні зміни в методології, теорії та практиці навчання загалом і в підготовці майбутніх учителів фізичної культури зокрема (Дишко, 2022).

Виклики нового часу спонукають до розвитку нових форм і методів навчання. У процесі вивчення освітніх компонентів з фізичної культури активно використовуються сучасні прийоми, зокрема цифрові технології. Викладач може обрати різні форми та методи роботи з використанням цифрових ресурсів: провести лекцію; використати мультимедійні ресурси для створення електронної бази наочних засобів; організувати практичну роботу студентів на занятті; залучити здобувачів вищої освіти до використання інформаційних ресурсів у процесі виконання пошуково-дослідницьких робіт.

Утім, використання цифрових технологій у фізичній культурі залежить від майбутнього фахівця, його професіоналізму та бажання розвивати цифрову компетентність у професійній діяльності. У методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти поняття «компетентність» тлумачиться як «динамічна комбінація знань, вмінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, яка визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» (Ala-Mutka, 2008). Зважаючи на це, необхідно більш детально зупинитися на дослідженнях наукової літератури щодо цифрової компетентності, яку О. Жерновникова та інші науковці характеризують як інтегральну здатність здобувача освіти, що поєднує комплекс знань, умінь, навичок і рефлексійних установок майбутніх учителів у взаємодії з цифровим освітнім середовищем (Жерновникова, 2020). C. Scott тлумачить цифрову компетентність як здатність використовувати цифрові медіа та засоби інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) з чітким розумінням і критичним підходом до ефективного використання комунікації в різних життєвих ситуаціях (Scott, 2015).

Концепція розвитку цифрових компетентностей розуміє поняття «цифрова компетентність» як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, яка визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій (Концепція, 2021). Рамка цифрової компетентності 2.0 поняття «цифрова компетентність» ототожнює з упевненим та ґрунтовним користуванням засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у роботі (можливість працевлаштування), освіті, дозвіллі, залученні та діяльності в житті суспільства, необхідними для повсякденного соціальноекономічного життя (DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens, 2018).

Цифрові технології в наш час – це інструменти, які відкривають нові можливості для реалізації завдань сучасної освіти: навчання в будь-який зручний час, реалізація компетентнісного та дослідницько-пізнавального підходів, проєктного, особистісно-орієнтованого та адаптивного навчання, навчання впродовж життя, навчання без кордонів тощо (Морзе, 2020).

Сучасне інформаційне суспільство диктує нові правила життя, відповідно до яких комп'ютери, Інтернет та соціальні мережі стали невід'ємною частиною нашого життя. Саме вони є провідними джерелами у пропагуванні здорового способу життя, необхідності займатися фізичними вправами, знайомлять користувачів із різними видами фітнес-програм, досягненнями олімпійських чемпіонів та іншими спортивними новинами, пропонують відеоролики з новітніх видів спорту, де спортсмени вражають вправністю виконуваних рухових дій тощо. Фізична досконалість має бути результатом гарного здоров'я, отже, є основою нормальної, повноцінної життєдіяльності, визначається також умінням володіти своїм тілом, гарною поставою, злагодженими рухами, тобто всім тим, що залежить від правильного фізичного виховання. Передусім діти є активними споживачами цього контенту. Сучасний рівень фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи зі школярами має відповідати потребам особистості, сприяти її гармонійному розвитку через інноваційну діяльність, тоді уроки фізичної культури

стануть засобом формування інтересу дитини до зміцнення свого здоров'я через рухову активність (Кисельов, 2020).

Характерною особливістю занять з фізичної культури є те, що вони переважно проходять на відкритих майданчиках чи у спортивних залах. Проте загальні тенденції цифрової освіти, яка не була притаманна фізкультурній сфері, не могли не вплинути на вчителів фізичної культури та їх підготовку. Тому на викладачів закладів вищої освіти покладається відповідальність щодо модернізації професійної підготовки педагогів, зміст і рівень кваліфікації яких відповідає потребам сучасного ринку праці.

Зауважимо, що викладач, який володіє цифровими інформаційними технологіями, несе відповідальність за інформування студентів щодо достовірності, повноти, новизни, доступності джерел, зважаючи на особливості змішаного та дистанційного навчання (Adeyemon, 2009).

На основі аналізу інтернет-джерел, яке було зроблено Н. Грабік та І. Грубар, вдалося з'ясувати, які цифрові ресурси, використання яких практикують в освітньому процесі підготовки вчителів фізичної культури, є найбільш поширеними. Це, зокрема, такі:

– прикладні програми (MS Word, MS PowerPoint, MS Excel, веббраузери, засоби хмарних технологій);

– вебсервери для створення інтерактивних тестів, вікторин, обговорень, опитувань, навчальних ігор: LearningApps, StudyStack, EDpuzzle, Kahoot, Quizziz, Quizalize, Triventy, Plickers, Google From, Mentimeter, ClassMarker, Майстер-тест;

– засоби електронної синхронної (чати, месенджери, відео-конференції) та асинхронної (електронна пошта, форуми, навчальні групи в соціальних мережах) комунікації (Zoom, Google Meet, Google Classsroom, ClassDojo, Skype, Instagram, Facebook, Telegram, Viber та інші);

– онлайн-платформи (Prometheus, Educational Era, «На урок», «Освіторія», LearningApps.org), які дозволять здобувати неформальну освіту, опановувати сучасні тенденції та новини, не витрачаючи надмірних ресурсів;

– програмні (мобільні) застосунки, призначені для моніторингу: щоденної активності (кількість кроків, швидкість, подолана відстань тощо), ЧСС, дихання, витрат енергії (Google Fit, Health, HealthKit, Nike Plus Running, MyFitnessPal, Samsung Health, Fitbit, RunKeeper, Endomondo Sport Tracker, Runtastic); фізичного стану («Digifit iCardio», «Heart Graph», «Google fit», «Yoga Breathing Exercises», «Breathe», «BackExercises»); водного балансу організму (Waterbalance, Watercheck, Water Drink Reminder, Water Your Body, Watermania, Hydro, WaterLogged); маси тіла, калорійності страв, збалансованості раціону (Таблиця калорійності, Lifesum, Fatsecret, Myfitnesspal (Calorie Counter), Yazio Calorie Counter, Dialife, LoseIt, Eat Slower);

– системи відеоаналізу рухів і складні комп'ютерні комплекси-імітатори для відстеження та фіксації рухів (Expert Vision Analysis, Motion Analysis Corp., http://www.Motionanalysis.com; Vicon, Oxford Metrics, http://www.vicon.com; CODA, Charnwood Dynamics, http://charndyn.com, BioVideo, Kinovea, https://www.kinovea.org; Dartfish, https://www.dartfish.com);

– вебсервери для створення мультимедійних плакатів (Thinglink (https://www.thinglink.com), Glogster (http://edu.glogster.com));

– вебсервери для створення карт пам'яті, ментальних карт (Mindomo, Mindmeister (https://www.mindmeister.com), Spiderscribe (https://www.spiderscribe.net/);

– вебсервери для створення анімаційних роликів, інтерактивної інфографіки, презентацій та відеоскрайбінгу (Powtoon.com (https://www.powtoon.com), SparkolVideoScribe (https://www.sparkol.com/), PearDeck (https://www.peardeck.com), Nearpod (https://nearpod.com) (Грабик, 2022).

Ефективним у навчанні майбутніх фахівців з фізичної культури є використання цифрових технологій, що зумовлено, по-перше, потребами самих викладачів у більш сучасному викладі інформації; по-друге, – прогресивним використанням можливостей ІК-технологій.

За допомогою Google Forms нами було проведено опитування 108 студентів спеціальності 014 Середня освіта (Фізична культура) КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради щодо розвитку їхньої цифрової компетентності. Таким чином, усі опитані студенти вважають за необхідне формувати у майбутнього вчителя фізичної культури цифрову компетентність для професійної діяльності. На питання: «Яким способом ви підвищуєте свою цифрову компетентність?», 43,5 % відповіли, що самостійно розвивають, 38,0 % – у межах вивчення освітніх компонент, 18,5 % – висловили свій варіант, серед яких були «під час проходження практики у ЗЗСО», «відвідавши вебінари, тренінги у коледжі» та ін. Ми також запропонували майбутнім фахівцям фізичної культури оцінити свій рівень цифрової компетентності у професійній діяльності, переважна більшість вказали середній рівень 84,3 % (91 респондент), 12 % здобувачів

освіти – низький та 3,7 % опитаних – високий рівень.

Таким чином, вочевидь потрібно більше уваги приділяти цифровій компетентності майбутні фахівці фізичної культури для того, щоб, володіючи достатнім рівнем професійної підготовленості, інформаційної компетентності, цифрової грамотності, вони мали можливість орієнтуватися у проблемних ситуаціях, знаходити раціональні способи розв'язання професійних проблем і бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Висновок. Отже, ключовим компонентом освітнього процесу майбутніх фахівців фізичної культури є цифрова компетентність. Широкий вибір та значна доступність цифрових ресурсів та засобів, які практикують в освітньому процесі підготовки вчителів фізичної культури, дозволяє використовувати їх у процесі дистанційного та змішаного навчання. Формування цифрової компетентності в майбутніх вчителів фізичної культури сприятиме підготовці висококваліфікованих, конкурентоспроможних спеціалістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. №1(15). URL: http://journal.iitta.gov.ua/ index.php/ itlt/article/view/25/13.
2. Грабик Н.М., Грубар І. Я. Цифрові технології в підготовці вчителів фізичної культури. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи: матеріали IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 28 квітня, 2022). Тернопіль, 2022. С. 87–90.
3. Гриценчук О. О., Іванюк І. В., Кравчина О. Є., Малицька І. Д., Овчарук О. В., Сороко Н. В. Європейський досвід розвитку цифрової компетентності вчителя в контексті сучасних освітніх реформ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018, Вип. 65, № 3, С. 316-336.
4. Дишко О.Л., Ковальчук В.В., Табак Н.В. Використання мобільних додатків при вивченні туристичних дисциплін студентами-фізкультурниками. *Академічні студії*. Луцьк, 2022. Вип. 2. С. 3-10.
5. Жерновникова О. А., Перетяга Л. Є., Ковтун А. В., Кордубан М. В., Наливайко О. О., Наливайко Н. А. Технологія формування цифрової компетентності майбутніх учителів засобами гейміфікації. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020, Том 75, № 1. С. 170-185.
6. Карташова Л. А., Бахмат Н. В., Пліш І. В. Розвиток цифрової компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018, Том 68, № 6. С. 193-205.
7. Кисельов В. О. Сутність готовності майбутніх учителів фізичної культури до інноваційної професійної діяльності на засадах холістичного підходу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ, 2020. Вип. 76. С. 80-84.
8. Концепція розвитку цифрових компетентностей, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text.
9. Морзе Н. В., Кучеровська В. О., Смирнова-Трибульська Є. М. Самооцінювання рівня цифровізації освітнього закладу за умов трансформації середньої освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2020. № 8. С. 72–87. URL: https:// doi.org/10.28925/2414-0325.2020.8.8.
10. Наливайко О. Формування інформаційно-цифрової компетентності як результату професійної підготовки студентів класичних університетів. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 40, С. 129-134.
11. Подгорна В. В., Дроздова К. В. Особливості діяльності вчителя фізичної культури в умовах нової української школи. *Педагогічні науки*. 2019. № 1 (157). С. 147–151. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.2622476.
12. Федірчик Т.Д., Нікула Н.В. Управління інноваційною діяльністю закладів загальної середньої освіти в контексті впровадження концепції «нова українська школа». *Педагогічна освіта: теорія і практика.* 2020. Вип. 28. С. 154-163.
13. Adeyemon E. Integrating digital literacies into outreach services for underserved youth populations. The reference librarian. № 50. pp. 85-98. 2009.
14. Ala-Mutka K., Punie Y., Redecker C. Digital competence for Lifelong Learning. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008.
15. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. 2018. URL: https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-researchreports/digcomp-20-digitalcompetence-framework-citizens-update-phase-1-conceptualreference-model
16. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. European Commission Joint Research Center. Institute of Prospective Technologies Studies.: European Union, 2012, 92 p.
17. Ilomäki L., Kantosalo A., Lakkala M. What is digital competence? In Linked portal. Brussels: European Schoolnet, 2011. URL: http://linked.eun.org/web/guest/in-depth3.
18. Scott C. The futures of learning 3:What kind of pedagogies for the 21st century? 2015. URL: http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002431/243126e.pdf.

REFERENCES

1. Bykov V. YU. Suchasni zavdannia informatyzatsii osvity [Modern tasks of informatization of education]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2010. №1(15). Available: http://journal.iitta.gov.ua/ index.php/ itlt/article/view/25/13. [in Ukrainian]
2. Hrabyk N.M., Hrubar I. Ya. Tsyfrovi tekhnolohii v pidhotovtsi vchyteliv fizychnoi kultury [Digital technologies in the training of physical culture teachers]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia: dosvid,

tendentsii, perspektyvy: materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Ternopil, 28 kvitnia, 2022). Ternopil, 2022. S. 87–90. [in Ukrainian]

3. Hrytsenchuk O. O., Ivaniuk I. V., Kravchyna O. Ye., Malytska I. D., Ovcharuk O. V., Soroko N. V. Yevropeiskyi dosvid rozvytku tsyfrovoi kompetentnosti vchytelia v konteksti suchasnykh osvitnikh reform [European experience in the development of digital competence of teachers in the context of modern educational reforms]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2018, Vyp. 65, № 3, S. 316-336. [in Ukrainian]

4. Dyshko O.L., Kovalchuk V.V., Tabak N.V. Vykorystannia mobilnykh dodatkiv pry vyvchenni turystychnykh dystsyplin studentamy-fizkulturnykamy [The use of mobile applications in the study of tourism disciplines by physical education students]. Akademichni studii. Lutsk, 2022. Vyp. 2. S. 3-10. [in Ukrainian]

5. Zhernovnykova O. A., Peretiaha L. Ye., Kovtun A. V., Korduban M. V., Nalyvaiko O. O., Nalyvaiko N. A. Tekhnolohiia formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy heimifikatsii [The technology of forming the digital competence of future teachers by means of gamification]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2020, Tom 75, № 1. S. 170-185. [in Ukrainian]

6. Kartashova L. A., Bakhmat N. V., Plish I. V. Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti pedahoha v informatsiino-osvitnomu seredovyshchi zakladu zahalnoi serednoi osvity [Development of digital competence of a teacher in the information and educational environment of a general secondary education institution]. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. 2018, Tom 68, №6. S. 193-205. [in Ukrainian]

7. Kyselov V. O. Sutnist hotovnosti maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti na zasadakh kholistychnoho pidkhodu [The essence of the readiness of future teachers of physical education for innovative professional activity based on the principles of a holistic approach]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2020. Vyp. 76. S.80-84. [in Ukrainian]

8. Kontseptsiia rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei [The concept of the development of digital competences], skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 167-r. Available: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text. [in Ukrainian]

9. Morze N. V., Kucherovska V. O., Smyrnova-Trybulska Ye. M. Samootsiniuvannia rivnia tsyfrovizatsii osvitnoho zakladu za umov transformatsii serednoi osvity [Self-assessment of the level of digitalization of an educational institution under the conditions of transformation of secondary education]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu. 2020. № 8. S. 72–87. Available: https:// doi.org/10.28925/2414-0325.2020.8.8. [in Ukrainian]

10. Nalyvaiko O. Formuvannia informatsiino-tsyfrovoi kompetentnosti yak rezultatu profesiinoi pidhotovky studentiv klasychnykh universytetiv [Formation of information and digital competence as a result of professional training of students of classical universities]. Pedahohichnyi almanakh. 2018. Vyp. 40, S. 129-134. [in Ukrainian]

11. Podhorna V. V., Drozdova K. V. Osoblyvosti diialnosti vchytelia fizychnoi kultury v umovakh novoi ukrainskoi shkoly. [Peculiarities of the activity of a physical culture teacher in the conditions of the new Ukrainian school] Pedahohichni nauky. 2019. № 1 (157). S. 147–151. Available: https://doi.org/10.5281/zenodo.2622476. [in Ukrainian]

12. Fedirchyk T.D., Nikula N.V. Upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu zakladiv zahalnoi serednoi osvity v konteksti vprovadzhennia kontseptsii «nova ukrainska shkola» [Management of innovative activities of general secondary education institutions in the context of implementation of the "new Ukrainian school" concept]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. 2020. Vyp.28. S. 154-163. [in Ukrainian]

13. Adeyemon E. Integrating digital literacies into outreach services for underserved youth populations. The reference librarian. № 50. pp. 85-98. 2009.

14. Ala-Mutka K., Punie Y., Redecker C. Digital competence for Lifelong Learning. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008.

15. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. 2018. Available: https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-researchreports/digcomp-20-digitalcompetence-framework-citizens-update-phase-1-conceptualreference-model

16. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. European Commission Joint Research Center. Institute of Prospective Technologies Studies.: European Union, 2012, 92 p.

17. Ilomäki L., Kantosalo A., Lakkala M. What is digital competence? In Linked portal. Brussels: European Schoolnet, 2011. Available: http://linked.eun.org/web/guest/in-depth3.

18. Scott C. The futures of learning 3:What kind of pedagogies for the 21st century? 2015. Available: http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002431/243126e.pdf.

УДК 378.147.091.31
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-46

Лариса ДОВГАНЬ,
orcid.org/0000-0003-4742-6570
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
(Вінниця, Україна) laradovhan@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ФІЛОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено вивченню проблематики формування індивідуальної освітньої траєкторії філологів-здобувачів вищої освіти. Метою статті є висвітлення проблем та окреслення можливих напрямів формування індивідуальної освітньої траєкторії студента-філолога в процесі здобуття вищої освіти. Визначено, що сучасне суспільство потребує підготовки в системі вищої освіти України висококваліфікованих філологів, які володіють глибокими професійними компетентностями. Виявлено, що сьогодні актуальним є застосування феноменологічної моделі освіти, за якої процес навчання здобувачів вищої освіти потребує застосування особистісно орієнтованого підходу. Наведено основні ідеї феноменологічної моделі освіти та вихідні положення особистісно орієнтованої системи навчання. Відзначено, що одним із ключових аспектів повноцінної участі здобувачів освіти в організації освітнього процесу є самостійний вибір ними навчальних дисциплін при формуванні індивідуальної освітньої траєкторії. Наведено етапи процесу формування індивідуальної освітньої траєкторії в частині вибіркових освітніх компонент у закладах вищої освіти. Висвітлено досвід формування індивідуальної освітньої траєкторії філологів-здобувачів вищої освіти Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету. Визначено оптимальні організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців з іноземної філології. Наголошено, що індивідуалізація навчання сприятиме самовдосконаленню та саморозвитку здобувачів вищої освіти, набуттю ними вміння здобувати знання та застосовувати їх у майбутній професійній діяльності. Зроблено висновок про те, що основою формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти в закладах вищої освіти має стати особистісна орієнтація та врахування особливостей і потреб кожного з них.

Ключові слова: *вища освіта, індивідуальна освітня траєкторія, компетентність, особистісно орієнтоване навчання, філолог.*

Larysa DOVHAN,
orcid.org/0000-0003-4742-6570
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics
(Vinnytsia, Ukraine) laradovhan@ukr.net

PERSONAL DEVELOPMENT PLANNING OF PHILOLOGISTS DURING PROFESSIONAL TRAINING AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article studies the issues of personal development planning of philologists at higher educational institutions. The purpose of the article is to highlight the problems and outline possible directions of personal development planning of philologists at higher educational institutions. It has been established that modern society requires training of highly qualified philologists who gain deep professional competences in the higher education system of Ukraine. It has been found that nowadays application of the phenomenological model of education is relevant, since it ensures training of students at higher educational institutions use a person oriented approach. The main ideas of the phenomenological model of education and the starting points of the person oriented education system are presented. It is noted that one of the key aspects of full participation of students in the organization of the educational process is their independent choice of educational disciplines when implementing personal development planning. The stages of the process of personal development planning in the part of optional educational components at higher educational institutions are clarified. The experience of organization of personal development planning of philologists at Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics is highlighted. The optimal organizational and pedagogical conditions for the training of future specialists in foreign philology are determined. It is emphasized that individualization of education will contribute to the self-improvement and self-development of students at higher educational institutions, their acquisition of the ability to acquire knowledge and apply it in future professional activities. It is concluded that the basis of personal development planning of students at higher educational institutions should be person orientated and consider peculiarities and needs of every individual.

Key words: *higher education, person oriented education, personal development planning, competence, philologist.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство потребує підготовки в системі вищої освіти України висококваліфікованих філологів, які володіють глибокими професійними компетентностями та мають здатність до здійснення професійної діяльності в умовах постійних динамічних змін зовнішнього середовища. Система вищої освіти України має забезпечити можливості різнобічного розвитку філологів-здобувачів вищої освіти як особистостей, враховувати індивідуальні відмінності, розвивати самостійність, творчість, наполегливість, відповідальність, сприяти гуманізації освітнього процесу, поважному ставленні до особистості, створенню умов для виявлення та розвитку індивідуальних можливостей і здібностей. Вирішити ці завдання, на наш погляд, можливо завдяки реалізації можливості формування індивідуальної освітньої траєкторії студента-філолога в процесі підготовки у ЗВО, що і обумовило актуальність та мету даного дослідження.

Аналіз досліджень. Дослідженню питань формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів освіти присвятили свої праці такі вітчизняні та закордонні науковці, як Є. Александров, Ю. Барна, Г. Бевзо, В. Вишківська, М. Гринько, В. Давидов, Л. Деркач, Р. Зінчук, Л. Колоніна, Т. Коростіянець, Л. Медвідь, О. Пенчук, А. Хуторський, О. Шикиринська, І. Якиманська та багато інших. Незважаючи на вагомість існуючого наукового доробку, недостатньо висвітленою в науково-педагогічній літературі залишається проблематика формування індивідуальної освітньої траєкторії студента-філолога у ЗВО.

Мета статті – висвітлити проблеми та окреслити можливі напрями формування індивідуальної освітньої траєкторії студента-філолога в процесі здобуття вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах широкого схвалення в науково-педагогічній спільноті отримала ідея, що формування особистості не може відбуватись без урахування її індивідуальних особливостей. Тому процес навчання здобувачів вищої освіти потребує застосування особистісно орієнтованого підходу, який стверджує, що в центрі навчання знаходиться здобувач освіти – його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад. Виходячи з інтересів здобувача освіти, рівня його знань і умінь, керуючись розвитком його особистості, визначається мета навчання, забезпечуються результати навчання, планується і реалізується освітньо-виховний процес. Відповідно, особливого значення та актуальності набуває феноменологічна модель освіти. Дана модель спрямована на врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти, особистісну взаємодію тих, хто навчає і тих, хто навчається, а також на здатність останніх до самоактуалізації та творчого підходу до різних навчальних і життєвих ситуацій.

В основі феноменологічної моделі освіти лежать принципи гуманістичного напряму психолого-педагогічної науки, які запропоновані відомим педагогом-психологом Карлом Роджерсом та розвинуті його послідовниками. Серед основних ідей феноменологічної моделі освіти можна виділити наступні: визнання цінності та унікальності людської особистості та її досвіду, який виникає в процесі всього життя та об'єднаного в поняття «феноменальне поле»; головною потребою й рушійною силою розвитку людини є, насамперед, самоактуалізація, контакт зі своєю індивідуальністю; важливою складовою особистості, що розвивається, є самооцінка, яка формується під впливом особистого досвіду людини, при цьому відкритість новому досвіду є важливим чинником її формування; необхідність створення умов для формування високої конгруентності, тобто ступеня збігу або незбігу бачення суб'єктом свого внутрішнього світу з реальною дійсністю, яка його оточує (Rogers, 1995).

Висока конгруентність приводить до позитивного особистісного розвитку, а низька – до внутрішніх конфліктів, тривожності, невротичного розвитку.

Враховуючи ідеї та підходи феноменологічної моделі освіти, в Україні поступово вибудовується особистісно орієнтована система навчання, яка базується на таких вихідних положеннях (Освітні технології, 2002):

– в процесі навчання пріоритет надається індивідуальності, самоцінності, самобутності здобувача освіти, як активного носія суб'єктного досвіду, що склався задовго до впливу навчання в закладі освіти (здобувач освіти є суб'єктом пізнання);

– для розробки та реалізації освітнього процесу потрібно виявляти та враховувати суб'єктний досвід кожного здобувача освіти;

– в освітньому процесі в закладі освіти необхідною є взаємодія між суспільно-історичним досвідом та суб'єктним досвідом здобувача освіти, вона має відбуватись шляхом постійного узгодженням суспільного та індивідуального;

– розвиток здобувача освіти як особистості відбувається завдяки як оволодінню нормативною діяльністю, так і шляхом постійного збагачення, перетворення суб'єктного досвіду;

– пізнавальні здібності здобувача освіти, які отримуються на основі засвоєння знань і умінь, мають бути головними результати навчання.

Застосовування особистісно орієнтованого індивідуального підходу в освітньому процесі означає сприйняття кожного здобувача освіти як людини та особистості, яка здатна самостійно вирішувати, які знання є важливими для неї. Тобто вихідною є ідея того, що здобувач освіти здатен розробити та реалізувати індивідуальну освітню траєкторію. Такий підхід передбачає повноцінну участь здобувачів освіти в освітньому процесі, надає їм можливість безпосереднього впливу на його організацію. Одним із ключових аспектів впливу здобувачів освіти на організацію освітнього процесу є самостійний вибір ними навчальних дисциплін при формуванні індивідуальної освітньої траєкторії.

Самостійність вибору навчальних дисциплін здобувачами освіти в закладах вищої освіти України задекларована вже досить давно. Але перехід від декларативної позиції і нормативного затвердження до реальної її імплементації в практику організації освітнього процесу вищої школи Україні триває і досі.

Так, результати моніторингу 191 державних та комунальних закладів вищої освіти України, який проведено аналітичним центром CEDOS, свідчать, що у багатьох з них процес впровадження практики вибіркових дисциплін був формальним та неякісно організованим.

Основними бар'єрами на цьому шляху в закладах вищої освіти дослідниками названі (Вибір без вибору: моніторинг вибіркових курсів у державних вишах, 2015): брак коштів; відсутність розуміння у керівництва та викладачів особливостей застосування студентоорієнтованого підходу до навчання; відсутність конкуренції між викладачами; недостатня обізнаність науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти про переваги формування індивідуальної освітньої траєкторії; інерційність у запровадженні освітніх інновацій; позмінна організація навчального процесу; перевантаження здобувачів освіти тощо. Більшість з цих бар'єрів у переважній більшості закладів вищої освіти, на наш погляд, на сьогодні подолані. Формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів освіти у закладах вищої освіти стає не декларативною позицією, а повсякденним явищем.

Відповідно до Закону України «Про освіту», «індивідуальна освітня траєкторія – персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, ґрунтується на виборі здобувачем освіти видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання» (Закон України «Про освіту», 2017).

Під «індивідуальною освітньою траєкторією» здобувача вищої освіти, науковці розуміють «… обраний ними за власним бажанням і під власну відповідальність рух до досягнення, визначеного стандартом освіти рівня професійної компетентності, що здійснюється при педагогічній підтримці та контролі, в процесі якого відбувається їх творча самореалізація, прояв і розвиток сукупності особистісних якостей, відповідно до індивідуального освітнього маршруту…» (Вишневська та ін., 2021). Таким чином, підґрунтям індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти є освітній маршрут, який формується особистісно орієнтовано, з урахуванням особливостей і потреб кожного з них.

Документом, який визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем вищої освіти освітніх компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії в закладі вищої освіти є індивідуальний навчальний план. Індивідуальні навчальні плани створюються закладами освіти у взаємодії із здобувачами освіти. До індивідуального навчального плану входять обов'язкові компоненти (навчальні дисципліни, практики, курсові роботи тощо) освітньої програми і дисципліни (види робіт), обрані здобувачем освіти в порядку реалізації свого права на вибір певного відсотку обсягу програми підготовки. Чинним законодавством України передбачено 25 % нижній пороговий рівень вибіркових освітніх компонент від загального обсягу освітніх компонент.

В процесі формування індивідуальних освітніх траєкторій в частині вибіркових освітніх компонент у закладах вищої освіти необхідним є дотримання певних етапів, а саме (Барна та Медвідь, 2019):

1) вивчення потреб, інтересів, запитів здобувачів вищої освіти, їх опитування щодо наявного переліку вибіркових освітніх компонент і аналіз результатів опитування;

2) систематичне оновлення переліку освітніх компонент, розміщення на офіційному сайті закладу вищої освіти для ознайомлення здобувачів вищої освіти та їх вибору;

3) систематичний моніторинг і перегляд освітніх програм в частині вибіркових освітніх компонент.

Важливими ознаками індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти є її варіативність та адаптивність. Умовою варіативності кожної

вибіркової навчальної дисципліни є забезпечення вибору різних результатів навчання самими здобувачами освіти. Адаптивність має бути спрямована на врахування їхніх індивідуальних здібностей. Таке навчання передбачає досягнення єдиної навчальної цілі шляхом адаптування форм, методів, темпу та інших параметрів навчального процесу до потреб студентів (Деркач та Зінчук 2020).

Для досягнення успішних результатів навчання необхідним є ієрархічне вибудовування системи цілей і результатів. Наприклад, за таксономією Б. Блума (Anderson & Krathwohl, 2001), першими трьома категоріями цілей і результатів є: знання, розуміння, застосування. В рамках цих категорій досягається найпростіший рівень навчальних цілей, які потребують від філологів-здобувачів вищої освіти мислення низького рівня. Наступними категоріями цілей і результатів є: аналіз, синтез, оцінювання. В рамках цих категорій цілі передбачають досягнення в результаті здатності здобувача освіти застосувати мислення високого рівня.

Врахування рівнів таксономії Б. Блума під час планування освітнього процесу в рамках кожної вибіркової дисципліни сприяє формуванню індивідуальних освітніх траєкторій як персонального шляху реалізації особистісного потенціалу здобувач вищої освіти, оскільки він самостійно вибирає доступний для нього шлях навчання та потенційні результати. Це означає, що здобувачі освіти мають бути не пасивним споживачами освітніх послуг, а підготовлено і відповідально формувати власну індивідуальну освітню траєкторію.

В рамках даного дослідження заслуговує на увагу досвід формування індивідуальних освітніх траєкторій філологів-здобувачів вищої освіти у Вінницькому торговельно-економічному інституті Державного торговельно-економічного університету (далі – ВТЕІ ДТЕУ). ВТЕІ ДТЕУ здійснює підготовку майбутніх фахівців з іноземної філології освітніх ступенів «бакалавр» та «магістр» галузі знань 03 «Гуманітарні науки» спеціальності 035 «Філологія» освітньо-професійних програм «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська».

Особистісно орієнтований підхід в процесі підготовки філологів-здобувачів ВТЕІ ДТЕУ передбачає широке використання компетентнісного підходу та застосування таких його методів як: дистанційне, змішане та перевернуте навчання; здійснює стимулюючий вплив на створення ефективного освітнього середовища; активізує такі характеристики навчання, як: гнучкість, індивідуалізація, диференціація тощо (Ivanytska et al., 2021).

Інтеграція предметних знань і професійно важливих звичок та навичок має привести майбутніх фахівців з іноземної філології до оволодіння трьома основними компетентностями (Kalinina, Grygorieva & Chumak, 2022):

– загальний, який дозволить здобувачам освіти розвивати свій культурний та мовний світогляд, планувати свою майбутню самоосвіту;

– дидактичний, який передбачає готовність здобувачів освіти самостійно приймати рішення в будь-яких навчальних ситуаціях і нести за них відповідальність; використовувати знання відповідно до своєї спеціальності; систематизувати, узагальнювати та використовувати кращий досвід українських та зарубіжних вчених;

– спеціальний, який вказує на здатність здобувачів освіти обмінюватися досвідом, брати участь у фахових дискусіях та конференціях.

Основою підготовки здобувачів вищої освіти, які вивчають іноземні мови у ВТЕІ ДТЕУ, є формування таких професійних філологічних компетентностей, як: літературознавчої, мовної та лінгвістичної. Дані компетентності містять знання, вміння, навички, які формуються в процесі інтегрованого вивчення текстів-оригіналів українською та іноземними мовами, що передбачає володіння аналітико-синтетичними прийомами роботи з текстами, переклад текстів, створення власних текстів тощо (Довгань, 2022).

З метою максимального сприяння здобувачам освіти у оволодінні основними компетентностями в закладах освіти мають бути створені відповідні організаційно-педагогічні умови підготовки. Науковцями визначено наступні оптимальні організаційно-педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців з іноземної філології (Rogulska, Tarasova & Roskvas, 2022):

1) підвищення мотивації до професійної діяльності та формування професійних ціннісних орієнтацій шляхом впровадження інтерактивних технологій;

2) використання особистісно-орієнтованих технологій у підготовці;

3) здійснення різних практичних і позааудиторних заходів для набуття необхідного професійного досвіду;

4) створення та підтримка творчого навчального середовища для підготовки майбутніх бакалаврів іноземної філології до професійної діяльності;

5) розвиток професійної рефлексії.

Погоджуючись з науковою позицією авторів, відзначимо, що у ВТЕІ ДТЕУ освітній процес підготовки майбутніх фахівців з іноземної філології

розробляється та реалізується на основі оптимального забезпечення згаданих авторами організаційно-педагогічних умов.

Метою освітньої програми ВТЕІ ДТЕУ за першим рівнем є підготовка фахівців із філології, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі філології, що характеризується комплексністю та невизначеністю умов в діяльності, пов'язаній з аналізом, творенням (зокрема перекладом) і оцінюванням письмових та усних текстів різних жанрів і стилів, організацією успішної комунікації англійською, німецькою та українською мовами (Освітньо-професійна програма «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» першого рівня вищої освіти за спеціальністю 35 Філологія, 2022).

Цілі зазначених освітньо-професійних програм узгоджуються з програмою розвитку ВТЕІ ДТЕУ, пріоритетом якої є формування гармонійного, розвиненого, фахово впевненого та адаптивного до галузевих викликів професіонала з іноземної філології. Освітні програми забезпечують ґрунтовну філологічну підготовку, враховують останні досягнення в сфері інформаційно-комунікативних технологій, містять компоненти для забезпечення швидкої адаптації до умов та викликів сучасного іншомовного простору, саморозвитку та самореалізації, спрямовуються на професійну філологічну, у тому числі перекладацьку діяльність.

Аудиторна та самостійна робота філологів-здобувачів вищої освіти ВТЕІ ДТЕУ побудовані на принципах студентоцентрованого. проблемно-орієнтованого навчання із застосування елементів дистанційного та змішаного навчання, використанням прийомів перевернутого навчання, а також навчання через челенджі та сторітелінг. Виконання індивідуалізованої самостійної роботи у формі кейсових завдань, есе, проєктів тощо спрямоване на особистісне та професійне зростання здобувачів вищої освіти.

Перелік вибіркових навчальних дисциплін освітніх програм філологів-здобувачів вищої освіти відповідає принципам альтернативності, змагальності та студентоцентризму. Вибіркові компоненти освітніх програм першим та другим рівнем складають відповідно 25 та 26,7 % від загального обсягу освітніх компонентів.

Вибір дисциплін на першому курсі для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» очної та заочної форм навчання не передбачений навчальним планом. Вибір дисциплін на першому курсі для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр» очної та заочної форм навчання проводиться щороку впродовж 2 тижнів після зарахування до ВТЕІ ДТЕУ. Здобувачі вищої освіти впродовж січня-лютого кожного календарного року ознайомлюються з реєстром вибіркових дисциплін на наступний навчальний рік та їх силабусами/робочими програмами. Впродовж перших двох тижнів другого семестру гаранти освітніх програм, декани факультетів, куратори груп, викладачі проводять інформаційну кампанію серед здобувачів вищої освіти щодо процедури вибору дисциплін. Науково-педагогічним працівникам заборонено чинити будь-який вплив на здобувачів вищої освіти щодо вибору навчальних дисциплін (Про формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти: Положення ВТЕІ ДТЕУ, 2022).

Вибір навчальних дисциплін здійснюється за допомогою комп'ютерної програми «Автоматизація побудови індивідуальної освітньої траєкторії студентів ЗВО на основі обрання вибіркових дисциплін», вбудованої в систему електронного навчання ВТЕІ ДТЕУ. Після закінчення процедури вибору здобувачі освіти роздруковують сформовану заяву на вибір та передають її до деканату факультету.

Філологи-здобувачі вищої освіти ВТЕІ ДТЕУ мають право вносити зміни до своїх індивідуальних навчальних планів на поточний навчальний рік, подавши мотивовану заяву. У випадку, якщо здобувачі вищої освіти знехтують своїм правом вибору навчальних дисциплін, вони приєднуються деканатом для вивчення вибіркових навчальних дисциплін в уже сформовані групи.

Вибіркові дисципліни освітніх програм ВТЕІ ДТЕУ надають можливість майбутнім філологам: побудувати індивідуальну траєкторію навчання; ознайомитися з сучасним рівнем наукових досліджень в галузі іноземної філології; поглибити професійну підготовку в межах освітньої програми; досягти додаткових результатів навчання в межах формування загальних та/або фахових компетентностей.

Окрім вибору навчальних дисциплін майбутні філологи-здобувачі вищої освіти ВТЕІ ДТЕУ можуть самостійно формувати свої індивідуальні освітні траєкторії в межах нормативної складової шляхом обрання місць проходження виробничих практик та обрання тем кваліфікаційних робіт і наукових керівників.

Висновки. Індивідуалізація навчання у рамках освітніх програм в системі вищої освіти України сприятиме самовдосконаленню та саморозвитку здобувачів вищої освіти, набуттю ними вміння здобувати знання та застосовувати їх у майбутній професійній діяльності. Основою формування індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти в закладах вищої освіти має стати

особистісна орієнтація та врахування особливостей і потреб кожного з них.

Подальшого дослідження потребує проблематика процесу формування та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій філологів-здобувачів вищої освіти, а також застосування відповідних індивідуальних та особистісно орієнтованих технологій, методів і засобів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна М.Ю., Медвідь Л.Г. Формування індивідуальної освітньої траєкторії студентів в умовах модернізації вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19. Т. 3. С. 178-184. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-3-37.
2. Вибір без вибору : моніторинг вибіркових курсів у державних вишах. 2015. URL: https://cedos.org.ua/researches/vybir-bez-vyboru-monitorynh-vybirkovykh-kursiv-u-derzhavnykh-vyshakh/ (дата звернення: 25.12.2022).
3. Вишківська В., Шикиринська О., Бевзо Г. Обгрунтуванню розвивального потенціалу навчання як умови створення співдіяльнісного освітнього простору. *Молодь і ринок*. 2021. № 9 (195). С. 93-100.
4. Деркач Л., Зінчук Р. Організація індивідуальної освітньої траєкторії в процесі формування правописної компетентності студентів-філологів. *Волинь філологічна : текст і контекст*. 2020. № 29. С. 141-152.
5. Довгань Л.І. Модель компетентностей сучасного філолога-випускника закладу вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 52. Том 1. С. 232–237. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-1-34.
6. Освітньо-професійна програма «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» першого рівня вищої освіти за спеціальністю 35 Філологія. 2022. URL: http://www.vtei.com.ua/ index.php/ua/homepage/publichna-informatsiia?layout=edit&id=3511 (дата звернення: 25.12.2022).
7. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О.М. Пєхоти. Київ : А.С.К., 2002. 255 с.
8. Про освіту: Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 22.06.2022).
9. Про формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти: Положення ВТЕІ ДТЕУ. 2022. URL: http://www.vtei.com.ua/ index.php/ua/homepage/publichna-informatsiia?layout=edit&id=3381 (дата звернення: 22.06.2022).
10. Anderson L.W., & Krathwohl, D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives: Complete Edition. New York: Longman, 2011.
11. Ivanytska N., Dovhan L., Tymoshchuk N., Osaulchyk O., Havryliuk N. Assessment of Flipped Learning as an Innovative Method of Teaching English: A Case Study. *Arab World English Journal*. 2021. Vol. 12. № 4. P. 476-486.
12. Kalinina L.V., Grygorieva T.Yu., Chumak L. M. Future philologists' language competence formation on the basis of aspect integration. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2022. Вип. 1 (108). С. 96-104. DOI: https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(108).2022.96-104.
13. Rogers C.R. A Way of Being. Boston : Houghton Mifflin, 1995.
14. Rogulska O.O., Tarasova O.V., Roskvas I.A. Pedagogical conditions for teaching bachelors of foreign philology in the information-educational environment at HEI. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 22. Том 2. С. 108-118. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.20.

REFERENCES

1. Barna, M.Yu., Medvid L.H. (2019). Formuvannia indyvidualnoi osvitnoi traiektorii studentiv v umovakh modernizatsii vyshchoi osvity [Formation of individual educational trajectory of students in the conditions of modernization of higher education]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 2019, Issue 19, Vol. 3, pp. 178-184. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-3-37 [in Ukrainian].
2. Vybir bez vyboru : monitorynh vybirkovykh kursiv u derzhavnykh vyshakh [Choice without choice: monitoring of optional courses at the state universities], 2015. URL: https://cedos.org.ua/researches/vybir-bez-vyboru-monitorynh-vybirkovykh-kursiv-u-derzhavnykh-vyshakh/ (accessed: 25.12.2022) [in Ukrainian].
3. Vyshkivska V., Shykyrynska O., Bevzo H. Obhruntuvanniu rozvyvalnoho potentsialu navchannia yak umovy stvorennia spivdiialnisnoho osvitnoho prostoru [Justification of the developmental potential of education as a condition for the creation of a collaborative educational space]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 2021, Vol. 9 (195), pp. 93-100 [in Ukrainian].
4. Derkach L., Zinchuk R. Orhanizatsiia indyvidualnoi osvitnoi traiektorii v protsesi formuvannia pravopysnoi kompetentnosti studentiv-filolohiv [Organization of personal development planning in the process of formation of spelling competence of students-philologists]. *Volyn filolohichna : tekst i kontekst – Philological Volyn : text and context*, 2020, 29, pp. 141-152 [in Ukrainian].
5. Dovhan L.I. Model kompetentnostei suchasnoho filoloha-vypusknyka zakladu vyshchoi osvity [The model of competencies of a modern philologist-graduate of the higher education institution]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities Science Current Issues*, 2022, Issue 52, P. 1, pp. 232-237. DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/52-1-34 [in Ukrainian].
6. Osvitno-profesiina prohrama «Hermanski movy ta literatury (pereklad vkliuchno), persha – anhliiska» pershoho rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 35 Filolohiia [Educational and professional program «German languages and literatures (including translation), the first – English» of the first level of higher education, specialty 35 Philology], 2022. URL: http://www.vtei.com.ua/ index.php/ua/homepage/publichna-informatsiia?layout=edit&id=3511 (accessed: 22.12.2022) [in Ukrainian].

7. Osvitni tekhnolohii : navch.-metod. posib [Educational technologies: teaching methodical manual. Kyiv : A.S.K., 2002. 255 p. [in Ukrainian].

8. Pro osvitu: Zakon Ukrainy [On education: Law of Ukraine]. September 5, 2017. № 2145-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (accessed: 25.12.2022) [in Ukrainian].

9. Pro formuvannia indyvidualnoi osvitnoi traiektorii zdobuvacha vyshchoi osvity. Polozhennia VTEI DTEU [About personal development planning of a student of higher education. Provision of VITE DUTE]. Положення ВТЕІ ДТЕУ. 2022. URL: http://www.vtei.com.ua/index.php/ua/homepage/publichna-informatsiia?layout=edit &id=3381 (accessed: 25.12.2022) [in Ukrainian].

10. Anderson L.W., Krathwohl, D.R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives: Complete Edition. New York: Longman, 2001.

11. Ivanytska N., Dovhan L., Tymoshchuk N., Osaulchyk O., Havryliuk N. Assessment of Flipped Learning as an Innovative Method of Teaching English: A Case Study. *Arab World English Journal*, 2021, Issue 12, Vol. 4, pp. 476-486.

12. Kalinina L.V., Grygorieva T.Yu., Chumak L. M. Future philologists' language competence formation on the basis of aspect integration. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical Sciences,* 2022, Vol. 1 (108), pp. 96-104. DOI: https://doi.org/10.35433/pedagogy.1(108).2022.96-104.

13. Rogers C.R. A Way of Being. Boston : Houghton Mifflin, 1995.

14. Rogulska O.O., Tarasova O.V., Roskvas I.A. Pedagogical conditions for teaching bachelors of foreign philology in the information-educational environment at HEI. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 2022, Vol. 22, P. 2, pp. 108-118. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.20.

УДК 7.05:39]:7.012
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-47

Ростислав ЗАВГОРОДНІЙ,
orcid.org/0000-0002-0113-3724
аспірант кафедри мистецтвознавства та мистецької освіти
Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва та дизайну
імені Михайла Бойчука
(Київ, Україна) rostislav.zavgorodniy.1995@gmail.com

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА ДО ПРОЄКТУВАННЯ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ В ЕТНОСТИЛІ

У статті охарактеризовано необхідність удосконалення науково-педагогічними працівниками закладів вищої мистецької освіти змісту і методів підготовки майбутніх художників-магістрів монументально-декоративного мистецтва. Фахову підготовку майбутніх митців автор пропонує здійснювати на засадах методології формуючої функції народної культури, що полягає у використанні архітектонічної мистецької спадщини народної архітектури, скульптури, живопису, декоративно-прикладного мистецтва, календарно-обрядової поезії, геральдичного мистецтва зображень та опису гербів різних історико-етнографічних територій.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні методу національного проектування, що полягає у творчому варіюванні типових зразків народних артефактів матеріально-художньої культури для їх подальшого тиражування та поширення у відповідних етнографічних середовищах; уточненні сутності поняття «готовність художників-магістрів до проєктування мистецьких творів в етностилі в галузі монументально-декоративного мистецтва».

Важливу увагу спрямовано на вдосконалення рівня підготовки науково-педагогічних працівників закладів вищої мистецької освіти для підготовки майбутніх художників-магістрів з монументально-декоративного мистецтва з використанням теоретичних засад методології етноформуючої функції народної культури та методу національного проєктування художніх творів архітектонічних мистецтв.

Здійснений огляд визначальних рис орнаментального мотиву, як одного з вирішальних елементів монументально ансамблю Софії Київської, що виконує низку важливих функцій в системі оздоблення собору, які незамінні іншими образно-пластичними засобами.

На основі комплексного аналізу широкого кола зразків східнохристиянського орнаменту визначено характер іконічного художнього образу в архітектурі храму Святої Софії, його спорідненості орнаменту київського собору із мистецтвом Візантії та Сходу, прослідковано інформативну функцію орнаментальних мотивів Софії Київської, що служить для підсилення загальної символіки собору.

Ключові слова: *проєктування мистецьких творів в етностилі, монументально-декоративне мистецтво, архітектонічна творчість.*

Rostyslav ZAVHORODNII,
orcid.org/0000-0002-0113-3724
Postgraduate student at the Department of Art History and Art Education
Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design
(Kyiv, Ukraine) rostislav.zavgorodniy.1995@gmail.com

TRAINING OF MONUMENTAL AND DECORATIVE SPECIALISTS ARTS FOR DESIGNING ART WORKS IN ETHNIC STYLE

The article describes the need for scientific and pedagogical staff of institutions of higher art education to improve the content and methods of training future master artists of monumental and decorative art. The author suggests that the professional training of future artists be carried out on the basis of the methodology of the formative function of folk culture, which consists in the use of the architectural artistic heritage of folk architecture, sculpture, painting, decorative and applied art, calendar and ritual poetry, heraldic art, images and descriptions of coats of arms of various historical and ethnographic territories .

The scientific novelty consists in the substantiation of the method of national design, which consists in the creative variation of typical samples of folk artefacts of material and artistic culture for their further replication and distribution in the relevant ethnographic environments; clarifying the essence of the concept of "readiness of master artists to design art works in ethnic style in the field of monumental and decorative art".

Important attention is directed to the improvement of the level of training of scientific and pedagogical workers of institutions of higher art education for the training of future master artists in monumental and decorative art using the theoretical foundations of the methodology of the ethno-forming function of folk culture and the method of national design of artistic works of architectural arts.

An overview of the defining features of the ornamental motive, as one of the decisive elements of the monumental ensemble of Sophia, which performs a number of important functions in the system of cathedral decoration, which are irreplaceable by other figurative and plastic means, is carried out.

On the basis of a comprehensive analysis of a wide range of examples of Eastern Christian ornament, the character of the iconic artistic image in the architecture of the temple of Saint Sophia, its affinity between the ornament of the Kyiv Cathedral and the art of Byzantium and the East, and the informative function of the ornamental motifs of Sophia, which serves to strengthen the general symbolism of the cathedral, are determined.

Key words: *design of art works in ethnic style, monumental and decorative art, architectural creativity.*

Постановка проблеми. Зумовлена становленням українського громадянського суспільства, що вимагає збереження та подальшого розвитку традицій народної матеріально-художньої культури в умовах руйнівних впливів на неї світового глобалізаційного процесу. Компетентнісно зорієнтованою парадигмою вищої мистецької освіти зумовлюються інноваційні підходи до професійно-художньої підготовки фахівців з етнічно зорієнтованої архітектонічної творчості: архітектури, декоративно-прикладного мистецтва, дизайну (етнодизайну). Вагомим чинником формування єдиної української національної свідомості та утвердження об'єднавчих цінностей у суспільстві є архітектурно-мистецька спадщина, яку доцільно розглядати як пріоритетне джерело проєктування мистецьких творів в етностилі в галузі монументально-декоративного мистецтва.

Законом України «Про народні художні промисли» передбачено ключові слова для використання дослідниками архітектонічно-мистецької спадщини: творче варіювання, типовий зразок, серійний виріб. Творче варіювання – одна з форм прояву творчості художника декоративно-прикладного мистецтва, метод відтворення типового зразка твору монументально-декоративного мистецтва, який передбачає внесення змін у композиційне, колірне, пластичне та інші художні рішення виробу, що не спричиняють зниження художнього рівня і якості виготовлення художнього виробу в порівнянні з його типовим зразком.

Типовий зразок виробу народних художніх промислів – це виріб, який віднесено до творів монументально-декоративного мистецтва і рекомендований до виробництва. Серійний виріб монументально-декоративного мистецтва виконується за типовим зразком у варіантному виконанні (Віппер, 1970: 355).

У дипломних роботах магістрів спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» важливо використати нормативні поняття Закону для подальшого розвитку національного монументально-декоративного мистецтва.

Аналіз досліджень. За напрямами культурно-історичної спадщини українського народу нині монументально-декоративне мистецтво України досліджує Р. Галишич (Галишич, 2002: 287); історико-культурний туризм – О. Бейдик (Бейдик, 2001: 395), Т. Завадовський (Завадовський, 2013: 198); архітектуру інтер'єрів з використанням національних мотивів – А. Громнюк (Громнюк, 2016: 274).

Мета статті – орієнтація науково-педагогічних працівників закладів вищої мистецької освіти на удосконалення змісту підготовки майбутніх художників-магістрів з монументально-декоративного мистецтва з використанням теоретичних засад методології етноформуючої функції народної культури та методу національного проєктування матеріально-художніх творів архітектонічних мистецтв.

Згідно з методологією етноформуючої функції народної культури педагогічно доцільно застосувати метод проєктування артефактів матеріально-художньої культури, що полягає у творчому варіюванні типових виробів монументально-декоративного мистецтва. Зазначений метод полягає у внесенні змін до композиційного, колірного, пластичного та інших художніх рішень, що не спричиняють зниження художнього рівня і якості виготовлення художнього виробу у порівнянні з його типовим зразком.

Виклад основного матеріалу. Важливо виокремити поняття «архітектонічні мистецтва», що відображає формоутворюючий принцип, закладений в основу предметно-пластичних видів творчості. Пропонуємо орієнтовні назви тематичних блоків і їх наповнення для розроблення проєкту програмового забезпечення дисципліни «Монументально-декоративне мистецтво України», яку доцільно застосувати у закладах вищої мистецької освіти.

Класифікація мистецтв: образотворчих та архітектонічних.

Твори архітектонічних мистецтв є формами реально існуючих у просторі матеріальних конструкцій, що задовольняють сукупність потреб споживачів, конструюються з природних і композитних матеріалів. Поняття «архітектонічні мистецтва» запропонував М. Каган (Каган, 1972: 366). Він визначив сутність понять «монофункціонального» і «біфункціонального» мистецтв різних сімейств, видів, різновидів, класифікуючи мисте-

цтва за онтологічним і семіотичним критеріями і розглядаючи класи мистецтв у площині руху від образотворчого до необразотворчого способів художнього формоутворення.

До монофункціональних вченим віднесено мистецтва, що мають лише художнє призначення, а до біфункціональних ті, що поєднують художню та утилітарну функції. Виокремлення цих автономних груп мистецтв дозволяє не розглядати архітектуру в групі образотворчих мистецтв. Проте М. Каган не виокремлював національне проєктування як окремий напрям архітектонічних мистецтв.

На відміну від архітектонічних мистецтв, що задовольняють глобалізаційні потреби масової культури, проєктування мистецьких творів в етностилі зумовлюється формотворчими традиціями народної культури і виявляються у творчому варіюванні типових форм і декору артефактів матеріально-художньої культури історико-етнографічних територій, особливо південних і північних з їх особливими геологічними середовищами – частиною земної кори (гірські породи, ґрунти, донні відклади, підземні води тощо), яка взаємодіє з елементами ландшафту, атмосферою та поверхневими водами і може зазнавати впливу техногенної діяльності або ж бути привабливою для історико-культурного туризму.

Проте за відношеннями до видів культури (народної (етнічної), елітарної (національної), масової (глобалізаційної)) знання фахових дисциплін напрямку «монументально-декоративне мистецтво» недостатньо застосовується для підготовки майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва у закладах вищої мистецької освіти.

Уточнення вимагають методологічні засади і пріоритетні методи формування готовності художників-магістрів до проєктування мистецьких творів в етностилі в галузі монументально-декоративного мистецтва. Методологія етноформуючої функції народної культури і мистецтва розширюється і поглиблюється освітньо-культурним синтезом, на засадах якого має здійснюватися професійно-художня підготовка фахівців архітектонічних мистецтв у регіональних закладах вищої мистецької освіти, зокрема Київській державній академії декоративно-прикладного мистецтва та дизайну імені Михайла Бойчука. Зазначена методологія полягає у тому, що не масовою, не елітарною, а саме народною культурою і національно зорієнтованою мистецькою освітою твориться неповторне і самобутнє обличчя громадянського суспільства, досягається його національна своєрідність. Існування народної національної культури немислиме без наявності певних умовних атрибутів або символів образотворчого й архітектонічного мистецтв, типові художні артефакти яких і формами, і декором засвідчують етнічні особливості та національні риси мистецтва й освіти.

Місце монументально-декоративного мистецтва України у пластичних мистецтвах : образотворчому й архітектонічному.

Об'єкти культурної спадщини поділяються на археологічні, історичні об'єкти монументального мистецтва, об'єкти архітектури та природно-архітектурні комплекси, об'єкти садово-паркового мистецтва, ландшафтні та об'єкти науки і техніки. Особливе місце в етнокультурній спадщині займає монументально-декоративне мистецтво, що існує в синтезі з архітектурою (будівлями громадського призначення).

Монументальне мистецтво (лат. Monumentum – спогад, пам'ять, пам'ятник, від moneo – нагадую) – це мистецтво, створюване в органічному взаємозв'язку з предметно-просторовим, архітектонічним середовищем. Твори монументального мистецтва – архітектурні та скульптурні композиції, елементи ландшафтного і садово-паркового мистецтва утворюють ансамбль. Смисловим і композиційним центром монументального ансамблю, як правило, стає архітектонічний або скульптурний монумент: тріумфальна арка, колона, обеліск, ростральні колони, кінна статуя тощо.

Монументальне мистецтво включає архітектурні орнаменти (живопис, мозаїки, фрески та вітражі); монументальну скульптуру, вплетену в загальну композицію архітектурної споруди; графіку як декор на стінах споруд.

Поширеними є такі ключові слова з монументального живопису : monumental painting – монументальний живопис, живопис монументального стилю; monumental painting means – засоби монументального живопису; monumental oil painting – монументальний живопис олійними фарбами; monumental painting description – опис монументального живопису; monumental landscape painting – монументальний пейзажний живопис; monumental painting sculpture – монументальний живопис скульптури.

По своїй суті декоративне монументальне мистецтво має пряме відношення до спорідненого з ним станкового виду образотворчого мистецтва; технік і технологій предметно вираженого образотворення засобами прикладних мистецтв. Взаємозв'язок етнічного монументально-декоративного мистецтва з образотворчими й архітектонічними мистецтвами подано на рис. 1.

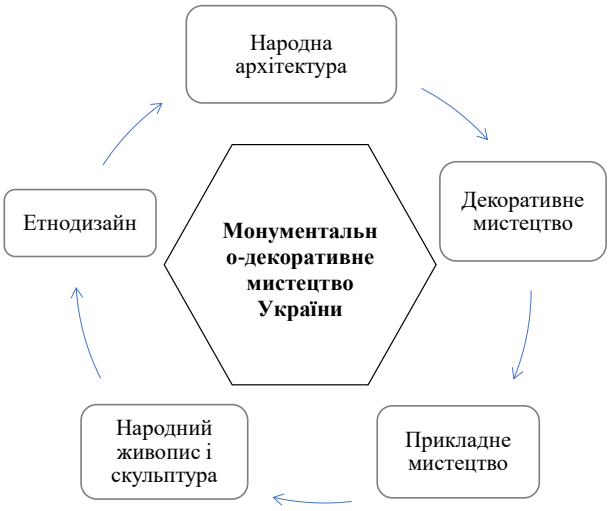

Рис. 1. Взаємозв'язок монументально-декоративного мистецтва України з образотворчим та архітектонічним мистецтвами

Універсальним засобом художньої виразності в образотворчому мистецтві (живопису, графіці, скульптурі) й архітектонічних мистецтвах (архітектурі, декоративному і прикладному мистецтвах, дизайні) є пластика, що є етнічно своєрідною. Просторові пластичні мистецтва за семіотичним принципом поділяється на три роди: образотворчі; архітектонічні; синтез образотворчих і архітектонічних, що виявляється також у монументально-декоративному мистецтві.

Б. Віппер зазначає, що будівельні технології архітектури відповідають категорії середньовічної естетики: «природа творить» (лат. Natura naturans), а не «природа створена» (лат. Natura naturata). Перше поняття означає «природу творчих сил», друге – «природу явищ» (Віппер, 1970: 356). З огляду на виокремлені поняття, будівельні технології архітектури, техніки і технології етнодизайну з художніх промислів (архітектонічні мистецтва) варто прирівнювати до «природи, що творить», а живопис, скульптуру, графіку (образотворчі мистецтва) – до «природи створеної», «природи явищ». Згідно з теоретичним положенням Б. Віппера, монументально-декоративне мистецтво доцільно співвідносити з образотворчим мистецтвом, оскільки вони зумовлені «природою уже створеною». С. Ванеян уточнює сутність художнього образу в архітектурі і називає архітектурні споруди «феноменологічно образотворчими», «іконними» (Ванеян, 2010: 13).

Сформульоване розуміння іконічного художнього образу в архітектурі важливо поєднати з феноменом національного монументально-декоративного мистецтва, наприклад, головним храмом України – собором Святої Софії, Премудрості Божої, що являє собою найяскравіше втілення творчої енергії народу, його зміцнілої самосвідомості, які вповні виявилися в архітектурі та монументально-декоративному мистецтві України. Внутрішнє оздоблення Софії Київської виконане змішанням технік орнаментального розпису – мозаїчного і фрескового. Зокрема, ключові частини храму (вівтар, купол, передвівтарні стовпи і підкупольні арки) були прикрашені мозаїкою, а інший простір храму розписано фресками.

Аналізуючи закономірність розташування орнаментальної композиції в інтер'єрному оформленні Софії Київської можна зробити висновок, що майстрами витримана не тільки композиційна доцільність та краса, а й семантичне узгодження орнаментів з іконографією та архітектурою собору. Тому орнаментальний розпис Софії Київської не був випадковим, а з самого початку задумувався, проєктувався і виконувався як цілісний і повноцінний елемент архітектонічної системи (Герій, 1995: 52).

Найцікавіший етнічний мотив монументально-декоративного мистецтва Софії Київської – це «Світове дерево», що має одну центральну і дві розведені в сторону гілки (Герій, 1995: 55). На стовпах і лопатках Софійського собору можна помітити багато орнаментальних композицій з мотивами дерева. Таке розташування підпорядковується давній народній міфологічній традиції, за якою стовп, колона сприймались функціональними Святому дереву. Так, над постаттю Богоматері-Оранти зображено орнамент, в якому акцентовано коло і Дерево Життя. До типових зразків символічних образів ми відносимо також геральдичні знаки гербів (роду, міста, історико-етнографічної території, держави). Зокрема, є підстави розглядати український Тризуб також як символ Світового Дерева.

Отже, зазначений етнічний мотив можна та потрібно творчо варіювати майбутніми фахівцями монументально-декоративного мистецтва з використанням методу проєктування мистецьких творів в етностилі.

Етнічна ментальність являє собою комплекс підсвідомих зовнішньо-діяльнісних феноменів, які сприймаються як «Дух етносу», що робить цей етнос «помітним», специфічно-відмінним серед розмаїття інших етносів. Структурно-семіотичний аналіз дослідження архітектури інтер'єрів з використанням етнічних мотивів здійснено А. Громнюк в науковій роботі. Дослідниця використовує термін «етнічні мотиви» – народну «тему чи ідею твору мистецтва», зокрема, народну тема-

тику в художньо-образному вирішенні інтер'єру (Громнюк, 2016: 274).

В проєктуванні мистецьких творів монументально-декоративного мистецтва в етностилі відбувається формування образу на основі народної архітектури певного етносу/етнографічного регіону: за допомогою асоціацій смисли апелюють до минулого, до народної культури та потім звертаються до відповідних архітектурних форм, предметів побуту, що належать цій культурі. Це зумовлює пошук архітектурного прототипу – референту (об'єкта, що відображає народні мотиви певного народу/етнографічного регіону (наприклад, скрині, форми даху житла гуцулів тощо) або об'єкта народної культури (наприклад, архітектура житла бойків).

Історико-архітектурні об'єкти, архітектурна форма і матеріальна структура яких втілює в собі культурно-мистецькі досягнення різних історичних епох, є носіями інформації, що становить історико-культурний, рекреаційно-пізнавальний інтерес, і мають бути збережені як документи історії, твори архітектури і мистецтва, рекреаційно-туристські об'єкти.

Історико-культурні ресурси – це пам'ятки культури, створені людиною, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес і можуть бути використані для задоволення духовних потреб населення. Вони відзначаються великим різноманіттям і включають історико-архітектурні, археологічні та історичні пам'ятки, твори монументального мистецтва, етнографічні особливості території, традиційні промисли і ремесла (народні традиції, вірування, образотворче мистецтво тощо).

Твори монументального мистецтва як історико-культурні ресурси мають етнокультурне значення для історико-культурного туризму – різновиду туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з історією та історичною спадщиною. Цей вид туризму знайомить суб'єкта туризму з історико-культурними пам'ятками, цінностями, традиціями. Основою історико-культурного туризму є історико-культурний потенціал, що включає все соціокультурне середовище з спорудами, традиціями і звичаями, особливостями побутової і господарської діяльності. Мотивом для подорожі є духовна потреба отримання позитивних емоцій від знайомства з пам'ятками культури.

Історико-культурний туризм заснований на враженнях, отриманих від знайомства або вивчення і пізнання чужої чи своєї культури і культурних артефактів, до яких належать і герби. Вивчення гербів в умовах становлення в Україні об'єднаних територіальних громад має велике значення для дослідження історії та архітектури міст, дає змогу повніше розкрити і висвітлити їх нові сторінки. Герби підтверджують або доповнюють відомості архівних і літературних джерел. Вони мають також художньо-естетичну цінність, прикрашають архітектурні споруди.

Варто звернути увагу на спорідненість монументально-декоративного мистецтва із геральдикою, яку інколи визначають як гербознавство або мистецтво зображення та опису гербів. Її відносять до спеціальних історичних дисциплін, розглядаючи як складову історичної науки. Геральдика – допоміжна історична дисципліна, що вивчає герби, кольорові емблеми, які належать особам, родам чи спільнотам. Будова гербів регулюється особливими законами європейської геральдики, які вирізняють її від інших світових систем, пов'язаних із емблеми чи символами, незалежно від часу їх появи і сфери використання. Геральдичні композиції як і композиції монументально-декоративного мистецтва споріднені з архітектурою і образотворчим мистецтвом (Завадовський, 2013: 296). Геральдика є, водночас, різновидом соціального кодування і системою знаків. Ця система базується на гербових зображеннях, які розміщуються на геральдичних щитах відповідно до певних принципів та правил. Проте поняття «мистецтво зображення» геральдичних символів не уточнюється дослідниками, а тому доцільно зробити припущення, що «геральдичне зображення» – різновид народного монументально-декоративного мистецтва.

Герб України бере свій початок із Київської Русі та є одним із символів єдності українців. Майбутні художники-магістри з декоративно-прикладного мистецтва можуть зосередити наукову частину дипломного проєкту на витоках геральдичного зображення українського Тризуба як аналога Світового Дерева. Цей прадавній типовий український символ варто творчо варіювати засобами народного монументально-декоративного мистецтва для потреб української матеріально-художньої культури, як це робили зодчі Софії Київської. Наприклад, в проєктуванні творчо варійованими можуть бути символи українського Тризуба і кримськотатарської Тамги, поєднані в один символ українсько-татарської єдності. У дипломних роботах майбутні фахівці монументально-декоративного мистецтва можуть подати зображення символу «Тризуба/Тамги» в образі Світового Дерева.

М. Реріх лишив у творчій спадщині «Дерево Життя» (Ескіз мозаїки надмогильного пам'ятника

А. І. Куїнджі, 1913), «Гніздо преблаге – очам утіха» (1911), що засвідчують глибоке розуміння художником символу Світового Дерева. Художник бачив у цьому образі синтез науки (раціо), мистецтва (емоціо) й релігії (інтуїціо), об'єднаних у тріаду Культури.

Елементи просторово-символічної організації Всесвіту в межах тріадичної структури Світового дерева простежуються у «філософії триєдності» Г. Сковороди. Дуалізм «світ земний – світ горній», «мікрокосм – макрокосм», а також чітко виражена ієрархічність та підпорядкованість світоустрою несуть у собі мотиви просторової організації світу, які семантизовані в образі Світового Дерева.

В українському фольклорі і декоративно-прикладному мистецтві це «дерево» подається в образі квітки у «котлі» («вазонці»):

Стоїть дерево, на дереві – квіти, під квітами – котел, над квітами – орел: квіти зриває, в котел складає, квітів не меншає, в котлі не більшає.

Саме такі «котли» («вазонки») зустрічаємо на українських рушниках, писанках. У поданій загадці закодовано «образ Часу» – вічної плинності земного буття, незнищенності матерії, її «перетікання» з одного виду в інший (Добродум, 2000: 15).

Тризуб як символ бачимо в релігійних системах Індії: на прапорах, щитах і одязі індійських брахманів та кшатріїв. Індійський бог Шива тримає у руках Тризуб, який дістався йому у спадщину від високо розвинутої цивілізації аріїв. За найдавнішими переказами, Тризуб і жовто-блакитні барви були символами легендарної Атлантиди. Древність Тризубу засвідчує пам'ятка праукраїнської дохристиянської віри та історії – «Велесова книга». Тризуб зустрічається в мистецтві багатьох історичних культур на землях України, в усіх жанрах народного мистецтва: декоративному малюванні, вишиванні, килимарстві, різьбленні, архітектурі. Постав він із древньої світоглядної та творчої Традиції. Незчисленні покоління українців освідчувалися його духовною силою, зберігаючи свій етнічний код.

Висновки. Готовність до проєктування мистецьких творів в етностилі в галузі монументально-декоративного мистецтва у майбутніх художників-магістрів закладів вищої мистецької освіти ефективно формується змістом, інтегрованим з різними видами архітектонічно-мистецької спадщини. Фахівці монументально-декоративного мистецтва здатні створювати геральдичні зображення й опис гербів новостворених об'єднаних територіальних громад з урахуванням типових геральдичних символів історико-етнографічних територій України, чим значно поліпшуватимуть розвиток українського історико-культурного туризму.

З огляду на багатогранність художніх образів української орнаментики, її символічної духовної глибини, географічної широти важливо формувати готовність майбутніх художників-магістрів до застосування монументально-декоративного мистецтва у професійній діяльності на засадах етнокультурного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейдик О. О. Монографія. *Рекреаційно-туристські ресурси України : методологія та методика аналізу, термінологія, районування.* Київ, 2001. С. 395.
2. Ванеян С. С. Архітектура та іконографія : «Тіло символу» в дзеркалі класичної методології. М, 2010. С. 13.
3. Віппер Б. Р. Статті про мистецтво. М, 1970. С. 355–357.
4. Галишич Р. В. Монументально-декоративне мистецтво українських церков зарубіжжя XX ст. Дисертація кандидата мистецтвознавства : 17.00.06. Львів, 2002. 287 с.
5. Герій О. Мозаїчні орнаменти Софії Київської: прикрашення чи закування. *Щовипадник : мистецько-літературний альманах*. 1995. № 16. С. 51–57.
6. Громнюк А. І. Етнічні мотиви в архітектурі сучасних інтер'єрів підприємств харчування. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури : 18.00.01. Львів, 2016. 274 с.
7. Добродум О. В. Світове Дерево як культурний символ єдності в різноманітті. *Універсальні виміри української культури*. Одеса, 2000. 15 с.
8. Завадовський Т. Геральдичні композиції в архітектурі міста Львова як складова історико-культурного туризму. *Вісник львівського університету. Серія географічна*. 2013. № 43. С. 198–296.
9. Каган М. С. Морфологія мистецтва. М, 1972. 366 с.
10. Про народні художні промисли : Закон України. Із змінами, внесеними згідно із законами № 1407-IV від 03.02.2004. 16-те вид. 2004. С. 238.

REFERENCES

1. Beidyk O. O. Monohrafiia. Rekreatsiino-turystski resursy Ukrainy : metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia. [Recreational and tourist resources of Ukraine: methodology and methods of analysis, terminology, zoning]. Kyiv, 2001. pp. 395 [In Ukrainian].
2. Vaneian S. S. Arkhitektura ta ikonohrafiia : «Tilo symvolu» v dzerkali klasychnoi metodolohii. [Architecture and iconography: "The body of the symbol" in the mirror of classical methodology]. M, 2010. pp. 13 [In Ukrainian].
3. Vipper B. R. Statti pro mystetstvo. [Articles about art]. M, 1970. pp. 355–357 [In Ukrainian].

4. Halyshych R. V. Monumentalno-dekoratyvne mystetstvo ukrainskykh tserkov zarubizhzhia XX st. [Monumental and decorative art of Ukrainian churches abroad in the 20th century]. Dysertatsiia kandydata mystetstvoznavstva : 17.00.06. Lviv, 2002. pp. 287 [In Ukrainian].

5. Herii O. Mozaichni ornamenty Sofii Kyivskoi: prykrashennia chy zakuvannia. [Mosaic ornaments of Sofia of Kyiv: decoration or inlay]. Shchovypadnyk : mystetsko-literaturnyi almanakh. 1995. № 16. pp. 51–57 [In Ukrainian].

6. Hromniuk A. I. Etnichni motyvy v arkhitekturi suchasnykh interieriv pidpryiemstv kharchuvannia. [Ethnic motifs in the modern interiors architecture of catering enterprises]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata arkhitektury : 18.00.01. Lviv, 2016. pp. 274 [In Ukrainian].

7. Dobrodum O. V. Svitove Derevo yak kulturnyi symvol yednosti v riznomanitti. [The World Tree as a cultural symbol of unity in diversity]. Universalni vymiry ukrainskoi kultury. Odesa, 2000. pp. 15 [In Ukrainian].

8. Zavadovskyi T. Heraldychni kompozytsii v arkhitekturi mista Lvova yak skladova istoryko-kulturnoho turyzmu. [Heraldic compositions in the architecture of the city of Lviv as a component of historical and cultural tourism]. Visnyk lvivskoho universytetu. Seriia heohrafichna. 2013. № 43. pp. 198–296 [In Ukrainian].

9. Kahan M. S. Morfolohiia mystetstva. [Morphology of art]. M, 1972. pp. 366 [In Ukrainian].

10. Pro narodni khudozhni promysly : Zakon Ukrainy. [On folk artistic crafts: Law of Ukraine]. Iz zminamy, vnesenymy zghidno iz zakonamy № 1407-IV vid 03.02.2004. 16-te vyd. 2004. pp. 238 [In Ukrainian].

УДК 37:004.7:355.01
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-48

Тетяна ЗАДОРОЖНЯ,
orcid.org/0000-0002-4634-7339
старший викладач кафедри сучасних мов
Миколаївського національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
(Миколаїв, Україна) itata240@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті зазначено, що основною проблемою сьогодення, з якою стикаються викладачі іноземних мов на спеціальностях немовного направлення, є організація навчання для найбільш ефективного засвоєння матеріалу. У цьому контексті наведена необхідність використання мобільних додатків для вивчення здобувачами вищої освіти немовних спеціальностей іноземної мови у сучасних соціально-освітніх умовах. Проаналізовано наукову літературу з даного питання та виокремлено проблемне питання. Окреслено мету статті. яка полягає в систематизуванні знань з приводу використання різноманітних платформ для смартфонів під час викладання та вивчення іноземної мови. Зазначено, що більшість з мобільних додатків, корисних під час вивчення англійської або інших мов, можна віднести в одну з умовних категорій: додатки для лексичної підготовки студентів, ділянки для лексично-граматичної підготовки студентів та додатки для граматичної підготовки студентів. До кожного із зазначених «класів» мобільних сервісів наведено по декілька прикладів додатків, перевірених власним досвідом автора статті. До першої умовної категорії було віднесено такі додатки: Google Перекладач, Memrise, Quizzlet, EnglishDom, Duolingo; до другої – певним чином теж Duolingo, Johnny Grammar's Word Challenge, LingQ, Rosetta Stone; до третьої – English Grammar In Use, English Grammar Practice, HelloTalk, HiNative. До кожного із зазначених додатків наведено коротку характеристику із зазначенням напрямку використання та основних особливостей. Також зазначені переваги та перелік деяких недоліків даних сервісів у контексті існуючих на сьогодні проблем організації освітнього процесу. У висновках зазначено, що для кращої оцінки роботи із кожним додатком, викладачі, які бажають випробовувати цей мето у власній практиці, мають самостійно скористатися різноманітними програмами. Наголошено на тому, що найбільша кількість досліджуваних платформ краще підійде для покращення лексики. Також зауважено, що найбільш ефективним використання таких застосунків буде за одночасного використання декількох найбільш зручних для окремого викладача та його студентів платформ.

Ключові слова: *викладання іноземної мови, мобільні додатки, немовні спеціальності, дистанційна форма освіти, лексика, граматика.*

Tetiana ZADOROZHNA,
orcid.org/0000-0002-4634-7339
Senior Lecturer at the Department of Modern Languages
Mykolaiv National University of Shipbuilding named after Admiral Makarov
(Mykolaiv, Ukraine) itata240@gmail.com

USE OF MOBILE APPLICATIONS FOR FUTURE SPECIALISTS LANGUAGE TRAINING IN TECHNICAL SPECIALTIES IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article states that the main problem faced by foreign languages teachers in non-linguistic specializations today is the organization of training for the most effective assimilation of the material. In this context, the necessity of using mobile applications for studying non-linguistic specialties of a foreign language by students of higher education in modern socio-educational conditions is indicated. The scientific literature on this issue was analyzed and a problematic issue was identified. The purpose of the article is outlined. which consists in systematizing knowledge about the use of various smartphone platforms during teaching and learning a foreign language. It is noted that the majority of mobile applications useful for learning English or other languages can be classified into one of the conventional categories: applications for lexical training of students, sites for lexical and grammatical training of students, and applications for grammatical training of students. For each of the specified "classes" of mobile services, several examples of applications, verified by the author's own experience, are given. The following applications were included in the first conditional category: Google Translate, Memrise, Quizzlet, EnglishDom, Duolingo; to the second - in a certain way also Duolingo, Johnny Grammar's Word Challenge, LingQ, Rosetta Stone; to the third - English Grammar In Use, English Grammar Practice, HelloTalk, HiNative. A brief description is provided for each of the specified applications, indicating the direction of use and main features. The advantages and a list of some disadvantages of these services are also indicated in the context of the existing

problems of the organization of the educational process. The conclusions state that for a better evaluation of the work with each application, teachers who wish to test this goal in their own practice should independently use various programs. It is emphasized that the largest number of researched platforms will be better suited for vocabulary improvement. It is also noted that the most effective use of such applications will be the simultaneous use of several platforms that are most convenient for an individual teacher and his students.

Key words: *foreign language teaching, mobile applications, non-linguistic specializations, distance learning form, vocabulary, grammar.*

Постановка проблеми. Формування лінгвістичної компетенції у здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей завжди було актуальною проблемою викладачів іноземних мов закладів вищої освіти. Це пов'язано, по-перше, із недостатньою мотивацією студентів цих спеціальностей, адже найбільша їх увага зосереджена саме на поглибленні знань у профільних дисциплінах. Однак сучасні соціально-освітні умови зумовили підвищену зацікавленість здобувачів усіх без винятку спеціальностей до вивчення іноземних мов, зокрема англійської. Тому тепер основною проблемою для викладачів англійської мови професійного спрямування є організація більш ефективного вивчення та засвоєння матеріалу. На сьогодні ця проблема ускладнюється важчими умовами дистанційного навчання, яке включає не тільки вже існуючі проблеми з онлайн-формою викладання у закладах вищої освіти, але й перебої з електроенергією та інтернет-підключенням як у здобувачів, так і у викладачів, які знаходяться на території України. Тобто багато з уже існуючих методів використання інформаційних технологій під час навчання у ЗВН можуть не спрацювати по відношенню до частини студентів. Це зумовлює необхідність віднайти нові методи подання і подальшого засвоєння інформації, зокрема суто теоретичного матеріалу.

В цьому контексті великого значення набуває використання саме мобільних додатків, особливо тих, які можна використовувати хоча б частково без обов'язкового інтернет-підключення, тобто в оффлайн-режимі. Саме тому дослідження використання таких додатків є необхідним в сучасних освітніх умовах.

Аналіз досліджень. Пандемія COVID-19 та воєнний стан на території України, спричинений російською агресією, зумовили високий рівень зацікавленості фахівців в сфері педагогіки в питанні використання інформаційних технологій для викладення різноманітних дисциплін у закладах вищої освіти. Особливо це стосується саме викладення іноземної мов як інтерактивної дисципліни, тобто такої, що потребує постійного спілкування, повторення, поповнення лексичного запасу тощо.

Інтенсивними дослідженнями займаються такі науковці як Горбатюк Г.В., Кравченко Н.В., Алєксєєва Г.М. та Розумна Т.С. У своїх наукових публікаціях вони приділяють увагу використанню мобільних технологій для формування фахової компетенції у здобувачів вищої освіти під час вивчення іноземної мови. Ними також було розроблено власний додаток саме для вирішення цього питання (Горбатюк, Кравченко, Алєксєєва, Розумна, 2019: 152). Дослідженням іншого аспекту сформованої вище проблеми займався Волошинов С.А.. Він більше звернув увагу на окреслення основних переваг та недоліків використання існуючих додатків. Його спостереження дають поштовх для поглиблення знань у самих викладачів в питанні різноманітності та особливостей мобільних програм (Волошинов, 2020: 111).

Значний інтерес до питання виявили викладачі Мелітопольського університету Рябуха Т.В., Гурова Т.Ю., Зіненко Н.В., Гостіщева Н.О., які дослідили загальні можливості мобільних технологій для навчання іноземних мов (Рябуха, Гурова, Зіненко, Гостіщева, 2019: 92). Використання мобільних додатків для формування мовних навичок у студентів немовних спеціальностей вивчала та досліджувала Демиденко А.И., яка, окрім короткої характеристики, сформувала ще й класифікацію додатків для вивчення англійської й інших мов (Демиденко, 2018).

Не дивлячись на те, що багато наукових статей та досліджень вже було присвячено порушеному питанню, нові соціальні умови саме в Україні зумовлюють необхідність викладачів поглиблювати знання та намагатися якомога ефективніше використовувати можливості, створені мобільними додатками.

Мета статті. Метою даної статті є систематизувати знання щодо використання мобільних додатків для вивчення іноземної мови студентами немовних спеціальностей, охарактеризувати основні особливості ряду «мовних» додатків, описати практичний досвід використання деяких мобільних додатків. Це передбачає оцінку їх доступності та практичності в описаних вище освітніх умовах.

Виклад основного матеріалу. По-перше, усі мобільні додатки, які будуть охарактеризовані в даній публікації, розділити на три категорії:

1. Ті, що сприяють лексичній підготовці здобувачів.

2. Ті, що сприяють лексично-граматичній підготовці здобувачів.

3. Ті, що сприяють граматичній підготовці здобувачів.

Почнемо з вибору та характеристики першої категорії додатків. Основною проблемою лексичної підготовки студентів з іноземної мови є необхідність постійно повторювати вивчені слова та терміни, весь час практикуватись в їх вимові та написанні, а ще необхідність стрімкого нагромадження словникового запасу. Враховуючи, що у своєму суто професійному повсякденному житті студенти немовних спеціальностей частіше за все стикаються з іноземною мовою на заняттях із її викладення, багато часу таких занять зазвичай іде саме на повторення та засвоєння лексики. Мобільні додатки, які сприяють засвоєнню лексики могли б значно підвищити рівень здобувачів, дозволивши їм практикуватися самостійно у час поза навчанням (Волошинов, 2020: 109).

Першим додатком, на який варто звернути увагу є Google Перекладач. Зараз мова йде не про один із онлайн-сервісів Гугл, а саме про окремий додаток на смартфони від цієї компанії. Виявляється, що звичайний переклад слів з однієї мови на іншу є далеко не єдиною функцією програми. В контексті вивчення мови Google Перекладач можна використовувати як свій власний «розмовник», де усі слова можна систематизувати та зберігати відповідно до окремих тем чи розділів. Як відомо, для дисципліни «Іноземна мова з професійним спрямуванням» особливого значення набуває вивчення лексики, притаманної окремій спеціальності. Тому створення словника, розділеного на тематичні розділи є особливо доречним. До того ж за допомогою даного пристосування можна періодично прослуховувати промову слів, виразів та навіть речень для кращого їх запам'ятовування. Читаючи та вивчаючи іншомовні тексти на професійні теми, спеціальні налаштування додатку можуть допомогти перекладати цілі тексти та зберігати переклади незнайомих слів. Перекладаючи печатні тексті, не потрібно навіть вручну вносити текст – є можливість виділяти текст прямо з фотографії чи скан-копії, коли немає можливості його скопіювати напряму. Можливе завантаження перекладача певної мови із списком збережених слів (міні-словника), тобто надалі використання саме цього перекладача буде можливим в режимі оффлайн. Це дуже зручно у контексті проблем з електропостачанням, а, отже, з інтернетом.

Другим додатком цієї категорії, вартим уваги, є Memrise. Ця платформа особлива тим, що вона була створена не звичайним розробником, а самими користувачами. Це означає, що в самому додатку вже є моменти, ураховані тими, хто вивчає мову, тобто зручні та корисні. По-перше, тут є можливість вивчати базову лексику для тих, кому необхідно підтягнути рівень іноземної мови до загального рівня, наприклад, академічної групи чи потоку. Адже для багатьох викладачів іноземних мов, особливо на першому курсі, є те, що здобувачі вступають до вишу з різними рівнями англійської, тому буває складно підлаштуватися під усіх. Використання цього додатку дає можливість кожному студентові обрати необхідний для нього набір слів за складністю. По-друге, тут є можливість створювати свої картки за темами чи навіть без. Додатковою функцією є те, що вивчати лексику можна не тільки як «слово-переклад», а «вимова-переклад» чи навпаки, а також не тільки у варіанті тестів, а й варіанті самостійного написання слова. Саме сприйняття слів на слух є важливою навичкою, особливо для тих студентів, в яких недостатньо практики в цій сфері.

Дуже схожим за своїми функціями та можливостями додатком є Quizzlet. Вона має дещо інший інтерфейс та трохи відрізняється набором команд, але на загал має приблизно такий же рівень ефективності використання.

Ще одним з ефективних мобільних додатків є EnglishDom. Його перевага перед іншими вже описаними додатками в тому, що він є дуже професійною платформою. Він ґрунтується не лише на педагогічних основах, а й на основах психології людини, тобто використовує різні методи навчання та систематизації знань, які дозволяють швидше та якісніше запам'ятовувати слова. Тут можливе налаштування різноманітних режимів навчання, які можна налаштовувати на усю групу або на невеликі підгрупи, чим створювати спортивний інтерес для здобувачів освіти та підвищувати ефективність вивчення. До того ж відокремлення вивчення лексики студентами, тобто винесення його на самостійне опрацювання у додатку, значно збільшує кількість часу, яке можна виділяти на заняттях для читання та переклад текстів, покращення розмовних навичок та навичок аудіювання тощо.

Хоча багато хто відносить цей додаток до третьої категорії (додатки, які сприяють лексично-граматичній підготовці фахівців), Duolingo все ж таки краще підходить до розділу лексики. Так, тут дійсно можна формулювати речення, практикувати побудову розмовних ситуацій, але найбільша увага все ж таки на формування словникового

запасу. Якщо усі програми, описані вище, краще використовувати вже під час безпосереднього поглиблення в професійне спрямування іноземної мови, то Duolingo допомагає збагатити словарний запас здобувача на перших етапах базового вивчення мови. У зв'язку із недостатньою шкільною підготовкою багатьох студентів на немовних, особливо технічних, спеціальностях дуже важливо сформулювати міцне підґрунтя для занурення у професійну лексику та тексти.

Саме тут ми вважамо доречним перейти до характеристики наступної категорії мобільних додатків – для лексично-граматичної підготовки здобувачів вищої освіти. По-перше, варто зазначити, що у цьому пункті можливе використання сервісу Duolingo, тому що він серед всього свого функціоналу має певні завдання аудіювання та повторювання певних виразів, що сприятиме кращому запам'ятовуванню найважливіших мовних конструкцій. До того ж мовні завдання розподілені по темах, тобто можливе не тільки запам'ятовування граматичної конструкції, а й повторення на прикладі практичного використання лексики з певної теми.

Дуже зручним додатком даної умовної категорії є Johnny Grammar's Word Challenge. Це платформа, яка дозволяє за вибором перевіряти граматику, лексику чи вимову. Перша функція допомагає набиратися практики із виконання завдань з певної граматичної теми, наприклад, використання прийменників. Дві інші функції допомагають опрацьовувати різні набори слів, не тільки вивчаючи їз написання, а й практикуючи вимову. Враховуючи, що саме розмовна підготовка студентів технічних й інших немовних спеціальностей стала дуже важливою сьогодні, це є дуже зручною та корисною функцією додатку.

Мобільний додаток LingQ навчає краще опрацьовувати тексти. Під час викладання іноземної мови професійного спрямування доволі частим завданням, з яким працює педагог, є читання, перекладання та аналіз іншомовних текстів професійного спрямування. до речі, тут дуже важливо, щоб стаття або невеликий шматок тексту були написані іноземною мовою як мовою оригіналу – це поглиблює знання здобувачів. Окрім граматики, яка опрацьовується за допомогою роботи з текстами, цей додаток допомагає виділити, перекласти та запам'ятати незнайому лексику. Тобто це можуть бути саме ті слова професійного набору лексики, з якими виникають проблеми чи питання у студентів. Це дуже зручно не лише в умовах вимушеного дистанційного навчання. а й за традиційної очної форми викладення мови у виші.

Особливо корисним додатком тут ми вважаємо Rosetta Stone. Його особливість полягає в тому, що це є доповнення до інтерактивних книжок, однак може використовуватися як і окрема платформа. Вона використовує метод заглиблення здобувача знань в імітоване англомовне середовище, тобто допомагає опинитися в умовах, де потрібно оперувати одночасно й лексикою, й граматикою. Взагалі методика дуже цікава, вона не потребує особливих зусиль від самого викладача та є дійсно дієвою, особливо коли потрібно зацікавити студента та зрозумілим шляхом пояснити ті чи інші явища в мові, яка вивчається.

Перейдемо до характеристики останнього класу мобільних додатків для вивчення іноземної мови – до тих, які допомагають при вивченні граматики. Додаток English Grammar In Use більше розрахований на те, щоб допомагати студентові швидше та зручніше вивчати різноманітні розділи англійської граматики, а викладачеві – систематизувати заняття за темами. Це своєрідний посібник з іноземної мови, який, по-перше, завжди під рукою (це дуже зручно, враховуючи ті умови, що і викладачі і студенти іноді мають сьогодні змінювати своє місце проживання), а, по-друге, містить повний набір необхідної інформації. Звісно, він не кожному підійде за інтерфейсом, але функціонал однозначно переважає.

Якщо ми кажемо про практику граматики, то, мабуть, багатьом з нас, як викладачам, так і студентам, набридло вирішувати одні й ті ж тести із застарілих збірників граматики. Тому для більш цікавої та ефективної практики іноземної мови краще використовувати інтерактивні додатки, такі як English Grammar Practice. Ця програма дозволяє не тільки вивчати, а й перевіряти набуті знання. Цей додаток доречно використовувати у поєднанні із English Grammar In Use. Хочу зазначити, що інтерфейс цього додатку вже є більш приємним та зручним. Його використання допоможе закріпити вивчення, а також дає змогу студентові періодично самостійно перевіряти свої сили у тій чи іншій темі.

Звісно, у цьому питанні неможливо оминути додатки, за допомогою яких студенти можуть спілкуватися з носіями іноземної мови або з іншими людьми, які її вивчають. Цей спосіб засвоєння матеріалу є ще більш ефективним, бо демонструє необхідність поглиблення знань з мови та закріплює вивчене набагато швидше, ніж будь-які абстрактні завдання з граматики. Коли необхідно будувати речення по ходу розмови, а не дивлячись на безлике речення, то мозок, зазвичай, працює краще. Отже, для активування саме цього аспекту вивчення іноземної мови можна використати,

наприклад, додаток HelloTalk. За допомогою нього можна зв'язатися з тими, хто володіє мовою на високому рівні чи на такому ж рівні, який має здобувач вищої освіти. Таким чином буде відбуватися обмін досвідом, отримання нових знань, занурення в реальні особливості вивчення, наприклад, англійської мови (Хаустова, 2020).

Однак далеко не всі студенти готові розпочати своє спілкування з незнайомою людиною, тим паче мовою, якою він чи вона погано володіє. Для цього теж існує особливий сервіс – HiNative. Це набір питань, на які має відповідати здобувач у ході віртуально розмови. Величезна перевага саме цього додатку в тому, що, окрім самої практики та засвоєння матеріалу, програма самостійно перевіряє користувача на предмет помилок чи неточностей і виправляє його. Тобто студент матиме можливість ще й вчитися на власних помилках. При цьому цей процес не потребує втручання викладача, автоматична перевірка робить все за нього, а він може лише ознайомитися з особистими результатами того чи іншого студента.

Висновки. Отже, підсумовуючи усе зазначене вище, варто відзначити, що на терені викладення іноземної мови для здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей є багато можливостей полегшення роботи за допомогою використання мобільних додатків. Використовувати такі програми можна в різних напрямках, залежно від поставленої в даний момент мети перед викладачем та здобувачами освіти. Важливо зрозуміти, що тут неможливо віднайти одну єдину для всіх формулу користування додатками, а тим паче обрати унікальну програму для кожного викладача і студента. Зазначені мобільні пристосування є лише невеликою частиною усіх існуючих сервісів та платформ, кожні з яких мають свої переваги та недоліки. Цікаво та важливо, що переважна більшість додатків краще всього може бути використана для вивчення лексики та поповнення словарного запасу, а не для просування в бік вивчення граматичної складової мови. Проте не погодитись із необхідністю все більше й більше переходити до поступового використання хоча б невеликої кількості з цих платформ просто неможливо. Хочеться також відзначити, що найефективнішим способом використання додатків буде одночасне поєднання декількох платформ, які б змогли задовільнити одразу велику кількість потреб у засвоєнні студентами немовних спеціальностей матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горбатюк Л.В., Кравченко Н.В., Алєксєєва Г.М., Розумна Т.С. Мобільні додатки як засоби формування іншомовної лексичної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2019. № 6. С. 150-164.

2. Волошинов С.А. Мобільні технології навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців морського транспорту. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2020. № 1. С. 108-121.

3. Гурова Т.Ю., Рябуха Т.В., Зіненко Н.В., Гостіщева Н.О. Мобільні додатки як інноваційний засіб навчання іноземної мови. *Науковий вісник мелітопольського державного педагогічного університету.* 2019. № 2 (23). С. 92-99.

4. Демиденко А.И. Використання мобільних додатків у навчанні іноземної мови студентів нефілологічного профілю. *Чорноморський національний університет імені Петра Могили.* 2018. URL: https://www.sworld.education/konferbe4-218/39.pdf/. (дата звернення 29.11.2022)

5. Хаустова Л. 10 додатків для безкоштовного вивчення англійської: стаття. 2020. URL: https://www.6262.com.ua/news/2632394/10-dodatkiv-dla-bezkostovnogo-vivcenna-anglijskoi. (дата звернення 25.08.2022)

REFERENCES

1. Horbatiuk L.V., Kravchenko N.V., Alieksieieva H.M., Rozumna T.S. Mobilni dodatky yak zasoby formuvannia inshomovnoi leksychnoi kompetentnosti studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei. [Mobile applications as a means of foreign language lexical competence formation of non-philological specialties' students]. Information technologies and teaching aid, 2019, № 6, pp. 150-164 [in Ukrainian].

2. Voloshynov S.A. Mobilni tekhnolohii navchannia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv morskoho transportu. [Mobile training technologies in the professional training for the prospective river and maritime transport specialists]. Information technologies and teaching aid, 2020, № 1, pp. 108-121 [in Ukrainian].

3. Hurova T.Yu., Riabukha T.V., Zinenko N.V., Hostishcheva N.O. Mobilni dodatky yak innovatsiinyi zasib navchannia inozemnoi movy. [Mobile applications as an innovative tool learning a foreign language]. Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University, 2019, № 2 (23), pp. 92-99 [in Ukrainian].

4. Demydenko A.Y. Vykorystannia mobilnykh dodatkiv u navchanni inozemnoi movy studentiv nefilolohichnoho profiliu. [Use of mobile apps for language teaching of students of non-philological specialities]. Black Sea National University named after Petro Mohyla, 2018. URL: https://www.sworld.education/konferbe4-218/39.pdf/ [in Ukrainian].

5. Khaustova L. 10 dodatkiv dlia bezkoshtovnoho vyvchennia anhliiskoi. [10 applications for learning English for free]. URL: https://www.6262.com.ua/news/2632394/10-dodatkiv-dla-bezkostovnogo-vivcenna-anglijskoi [in Ukrainian].

УДК 37.013(09)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-49

Олена ІОНОВА,
orcid.org/0000-0002-9306-5553
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики викладання природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) elenaionova25@ukr.net

Світлана ЛУПАРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-3111-5340
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) svetlana.luparenko@gmail.com

ЛІКУВАЛЬНА ПЕДАГОГІКА РУДОЛЬФА ШТАЙНЕРА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті проаналізовано питання лікувальної педагогіки Р. Штайнера, історію її створення та розвитку.

Мета дослідження – характеристика особливостей лікувальної педагогіки Р. Штайнера та висвітлення основних фаз її становлення та розвитку.

Розкрито основні напрями, на яких базується й які визначають особливості лікувальної педагогіки Р. Штайнера, а саме: етичні основи, що передбачає звертання до індивідуальності людини, яка прагне до здійснення самої себе, та визнання обмежень людського розвитку як індивідуального імпульсу до формування життя й долі; методичні шляхи, що уможливлюють досягнення релевантними методами рівноваги індивідуальної конституції, порушення якої виникає внаслідок обмежених можливостей людського розвитку; розвивальний діалог між вихователем і дитиною, що включає в себе й методи саморозвитку вихователя.

Схарактеризовано основні фази становлення та розвитку антропософського лікувально-педагогічного руху: I фаза (1924–1937 рр.) – фаза наукового обґрунтування Р. Штайнером концептуальних положень лікувальної педагогіки та втілення їх в освітню практику (заснування перших лікувально-педагогічних закладів); II фаза (1938–1944 рр.) – фаза заборони націонал-соціалістами роботи німецьких лікувально-педагогічних закладів та вихід назовні антропософського лікувально-педагогічного руху, його інтернаціоналізація; III фаза (1945–кінець 50-х рр.) – фаза відродження зруйнованого нацистами антропософського руху та відкриття нових лікувально-педагогічних закладів у Європі; IV фаза (60–80-ті рр.) – фаза динамічного розвитку антропософського лікувально-педагогічного руху (диференціація лікувально-педагогічних закладів на заклади для дітей і дорослих; розширення мережі закладів і отримання ними державного фінансування, перш за все в Німеччині; поповнення кадрового складу молоддю; діалог антропософських закладів із зовнішнім світом; налагодження партнерства та взаємодії між педагогами й батьками та близькими підопічних); V фаза (90-ті рр. – по цей час) – фаза значного поширення міжнародного антропософського лікувально-педагогічного руху.

Висвітлено провідні тенденції діяльності сучасних закладів антропософської лікувальної педагогіки, а саме: визнання повноважень людини як індивідуальності, реалізація салютогенетичного підходу, створення співмірного життєвого простору.

Наголошено на тому, що антропософською лікувальною педагогікою накопичено значний багаторічний досвід, який доцільно використовувати у вітчизняній освіті для розв'язання актуальних проблем інклюзивної освіти.

Ключові слова: *Рудольф Штайнер, антропософія, лікувально-педагогічний рух, лікувальна педагогіка, особливості, фази становлення та розвитку.*

Olena IONOVA,
orcid.org/0000-0002-9306-5553
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methodics of Teaching Natural-Mathematical Disciplines in Preschool, Primary and Special Education
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) elenaionova25@ukr.net

Svitlana LUPARENKO,
orcid.org/0000-0002-3111-5340
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) svetlana.luparenko@gmail.com

RUDOLF STEINER'S THERAPEUTIC PEDAGOGY: HISTORY AND PRESENT

The article authors have analyzed the issue of R. Steiner's therapeutic pedagogy, the history of creation and development of it.

The aim of the study is to characterize the specific features of R. Steiner's therapeutic pedagogy and highlight the main stages of formation and development of it.

The main directions, which are the basis of R. Steiner's therapeutic pedagogy and determine its specific features, have been revealed. They are: ethical foundations (they involve addressing the individuality of a person, who strives for self-realization, and recognizing the limitations of human development as an individual impulse to form life and destiny), methodical ways (they make it possible to achieve the balance of the individual constitution by relevant methods, as the violation of this balance occurs as a result of limited opportunities for human development), developmental dialogue between a teacher and a child (it includes methods of teacher's self-development).

The main stages of formation and development of the anthroposophic therapeutic and pedagogical movement have been characterized. The 1st stage (1924-1937) is the stage of R. Steiner's scientific substantiation of the conceptual ideas of therapeutic pedagogy and implementation of them in educational practice (foundation of the first therapeutic and pedagogical institutions). The 2nd stage (1938-1944) is the stage of prohibition of the work of German therapeutic and pedagogical institutions by the National Socialists and the emergence of the anthroposophic therapeutic and pedagogical movement, internationalization of it. The 3rd stage (1945 – late 1950s) is the stage of the revival of the anthroposophic movement destroyed by the Nazis and the foundation of new therapeutic and educational institutions in Europe. The 4th stage (1960s-1980s) is the stage of dynamic development of the anthroposophic therapeutic and pedagogical movement (differentiation of therapeutic and educational institutions into institutions for children and adults; expansion of the network of institutions and their state funding, primarily in Germany; recruitment of young people; dialogue of anthroposophic institutions with the outside world; building partnerships and interactions between teachers and children's parents and relatives). The 5th stage is the stage of significant dissemination of the international anthroposophic therapeutic and pedagogical movement.

The leading trends in the activity of modern institutions of anthroposophic therapeutic pedagogy have been highlighted. These trends are: recognition of person's powers as an individual, implementation of the salutogenic approach, creation of a commensurate living space.

It has been emphasized that the anthroposophic therapeutic pedagogy has accumulated significant long-term experience, which should be used in Ukrainian education to solve the current problems of inclusive education.

Key words: *Rudolf Steiner, anthroposophy, therapeutic and pedagogical movement, therapeutic pedagogy, special features, stages of formation and development.*

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, лише п'ята частина народжених дітей умовно вважається здоровими, інші – страждають порушеннями психофізичного розвитку або знаходяться у стані між здоров'ям та хворобою.

Світовою спільнотою визнано, що кожна людина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення має право на отримання освіти, якість якої не відрізняється від якості освіти здорових дітей.

Визнання прав таких дітей, їхніх потреб, інтересів, прагнень, надання допомоги у процесі адаптації, соціалізації, вибору професії є одним із найважливіших завдань сучасної освіти.

З огляду на це особливого значення набуває інклюзивна освіта як система освітніх послуг, що ґрунтується на принципах недискримінації, урахування багатоманітності людини, забезпечення права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання (це передбачає перебування дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти).

Пошук шляхів практичного розв'язання проблеми організації інклюзивної освіти дітей передбачає аналіз підходів до розв'язання цієї

проблеми в зарубіжній педагогіці. У цьому контексті зацікавленість викликає лікувальна педагогіка Рудольфа Штайнера (1861–1925), якою накопичено значний багаторічний досвід і яка має гарну репутацію у світі.

Аналіз досліджень. Аналіз психолого-педагогічних джерел свідчить про те, що світоглядно-філософські, психолого-педагогічні, дидактико-методичні засади лікувальної педагогіки обґрунтовано Р. Штайнером – творцем антропософії (від грець. άνθρωποζ – людина та σοφια – мудрість, тобто вчення про духовну основу світу й людини) та фундатором першої Вальдорфської школи (м. Штуттгарт, Німеччина, 1919 р.) (Steiner, 1995).

Теорія та практика антропософської лікувальної педагогіки широко досліджуються послідовниками Р. Штайнера (V. Frielingsdorf, R. Grimm, W. Holzapfel, B. Kaldenberg, K. Koenig et al.) (Frielingsdorf et al., 2013; Holzapfel 1982; Koenig, 1983, 2005).

У вітчизняному науковому просторі деякі аспекти лікувальної педагогіки Р. Штайнера розкрито О. Іоновою в контексті висвітлення ролі постаті Р. Штайнера в освітньо-культурному просторі (Іонова, 2011) та підготовки вальдорфських учителів (Ionova, 2015). Отже, питання антропософської лікувальної педагогіки не отримало належного аналізу у вітчизняній психолого-педагогічній літературі.

Мета статті – схарактеризувати особливості лікувальної педагогіки Р. Штайнера та висвітлити основні фази її становлення та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Термін «лікувальна педагогіка» у зарубіжній, насамперед німецькомовній, педагогіці використовується в різних значеннях, зокрема як аналог вітчизняних термінів «спеціальна педагогіка», «корекційна педагогіка», «олігофренопедагогіка».

Окрім цього, термін «спеціальна педагогіка» широко застосовується в антропософській теорії та практиці. При цьому слід відмітити, що в німецькій мові поняття «heilen» («лікувальний», звідси назва «Heilpädagogik», тобто «лікувальна педагогіка») не має такого однозначного, як в українській мові, смислу «лікувати». Йдеться, скоріш, про «оздоровлення, виправлення, нормалізацію».

В антропософських джерелах лікувальна педагогіка розуміється як складник дитячої психіатрії, неврології та психології, що безпосередньо пов'язаний із педагогікою, спеціальною освітою, логопедією, лікувальною фізичною культурою, евритмією, арттерапією, ремеслами (Koenig, 1983).

Загалом лікувальна педагогіка в антропософії позиціонується не лише як наука, не лише як практика, а насамперед як гуманний образ життя «дітей, які потребують душевного доглядання», тобто дітей, які мають певні психічні та фізичні відхилення. Саме в цьому значенні й будемо розглядати поняття «лікувальна педагогіка».

Зародження лікувальної педагогіки на засадах антропософії відбувалося за безпосередньою участю та консультативною допомогою Р. Штайнера, а також завдяки його найближчим прихильникам, серед яких, зокрема, Карл Шуберт, один із учителів першої Вальдорфської школи, який організував у школі допоміжний клас для дітей, які не встигали слідкувати за ходом уроку; Франц Льоффлер та Зігфрид Піккерт, лікувальні педагоги, які заснували Лікувально-виховний інститут (1924 р., м. Лауенштайн, Німеччина); Іта Вегман, лікарка, засновниця (разом із Р. Штайнером) першої антропософської клініки – Клініко-терапевтичного інституту (1921 р., м. Арлесхайм, Швейцарія), де було започатковано роботу з групою дітей із проблемами розвитку. Для таких дітей було створено окреме відділення Інституту, що пізніше було перетворено на Лікувально-педагогічний заклад для дітей, підлітків і дорослих Зонненхоф (1924 р.), де й по цей час відбувається навчання, виховання й соціальний супровід дітей, які потребують душевного доглядання.

Своє бачення теоретичних та практичних засад лікувальної педагогіки Р. Штайнер виклав у циклі лекцій «Лікувально-педагогічний курс» для людей, які були знайомі з антропософією (1924 р., м. Дорнах, Швейцарія) (Steiner, 1995). Саме тому 1924 рік вважається роком започаткування антропософської лікувальної педагогіки. При цьому досить важливо висвітлити загальні соціально-культурні умови, в атмосфері яких вона зароджувалася.

У європейських країнах 20–30 рр. XX століття відбуваються події, що можна охарактеризувати як час відкриттів, спортивних досягнень, науково-технічних винаходів, доведень необмежених здібностей людини тощо, що привнесло в розвиток лікувальної педагогіки як позитивні, так і негативні тенденції. Так, у 1924 р. на Міжнародному конгресі з лікувальної педагогіки (м. Мюнхен) була підтримана пропозиція про знищення та стерилізацію «неповноцінних» шляхом негативної селекції для запобігання деградації й занепадництва нації (Koenig, 1983: 29).

На противагу цим негативним тенденціям Р. Штайнером закладаються підвалини лікувальної педагогіки, в основі якої лежать антропософські ідеї свободи людини та набуття нею тілесного

та душевно-духовного здоров'я. Це відкривало нові ресурси в роботі з дітьми, зокрема й такими, які важко виховуються.

У вище згаданому курсі лекцій Р. Штайнер висловлює досить сміливі для того часу ідеї та положення. По-перше, ним запропонована типологія порушень розвитку, яка спирається на уявлення про те, що порушення розвитку не зачіпають духовного ядра особистості дитини (її індивідуальності), а лише психофізичні оболонки. По-друге, представлено (спільно з педагогами-практиками) процес організації спостереження за конкретними дітьми з порушеннями розвитку та лікувально-педагогічного діагнозу для обговорення та призначення конкретної терапії для кожної дитини. По-третє, висунуто твердження про те, що в лікувальній педагогіці кожна подія вимагає особливого розгляду, відповідно до спеціально розроблених принципів. По-четверте, висловлено думку про необхідність індивідуального погляду педагога та його вміння інтерпретувати особливості довіреної йому дитини в неврологічному, психіатричному та фізіологічному аспектах. По-п'яте, підкреслено, що лікування має включати, окрім медичних засобів, також методи впливу засобами мистецтв – музики, живопису, ліплення, евритмії, особливо лікувальної евритмії.

Загалом підхід Р. Штайнера до лікувальної педагогіки базується на трьох основних напрямах (Frielingsdorf et al., 2013): основи етики, методичні шляхи та розвивальний діалог між вихователем і дитиною. Так, що стосується етичних підвалин, то Р. Штайнер, насамперед, звертається до питання індивідуальності людини, що виникає як самостійне питання, незалежно від умов її життя, онтогенезу й соціогенезу. Правда, відносно своєї біологічної належності людина є представником людського виду, а розвиток її душі зумовлений впливом навколишнього середовища, проте, за суттю, якщо розглядати людське духовне життя, то людина є самостійною істотою.

Тобто Р. Штайнер підходить до вирішення питання індивідуальності з точки зору феноменології: «Хто розмірковує про сутність біографії, той усвідомлює, що в духовному відношенні кожна людина сама по собі вид» (Steiner, 1987: 71). Отже, особистість людини не є феноменом, який зумовлений лише статурою, вона виникає на основі індивідуальності вже в допологовий період і лише потім з'єднується з конституцією, знаходить своє вираження в душі, і в цьому процесі відіграє свою роль попередній досвід її життя на землі.

Між індивідуальністю людини й її тілесністю (пізніше й оточення) має місце напруження у процесі набуття досвіду в перші роки життя дитини. Таким чином, будь-яка форма буття людини є вираженням її індивідуальної волі до життя та її автономної сили до формування своєї біографії. Тілесність і соціогенетичні впливи відносяться до галузі умов існування людини, але вони не є причиною її недорозвитку. Той факт, що кожна людина живе в певній індивідуальній тілесній ситуації, і та обставина, що вона живе в певному соціальному оточенні, є вихідним пунктом її розвитку, що є не випадковим, а наслідком її індивідуального імпульсу до формування життя й долі.

Феномени, які зазвичай визначаються обмеженнями розвитку (і як такі вони визначаються за допомогою дискриптивної статистики, тобто як групові феномени), є, таким чином, як і люба інша форма існування людини, цілеспрямованим індивідуальним виявом формування життя й долі людини. Із цієї точки зору жодна людини не є людиною з обмеженим розвитком, вона намагається вести своє індивідуальне життя спільно з іншими, залежності від інших, взаємно збагачуючи один одного.

Відносно методичного напряму слід наголосити на тому, що в антропософській лікувальній педагогіці людина розглядається як істота, яка знаходиться посередині між полярно протилежними силами. Те, що виявляється як феномени обмежених можливостей людини, є порушення рівноваги індивідуальної конституції. Вони не можуть розглядатися як відхилення або неповноцінні категорії, а як індивідуальна форма гетеростатичного життя людини загалом. Те, що в однієї людині кидається в очі, у тенденції також присутнє в іншої, хоча, зрідка, не в такій формі. Орієнтація на середину є принципом пошуку лікувального впливу, лікувального виховання й терапії. Як ні парадоксально, золотої середини ніколи не вдається досягти, у чому й виявляється індивідуальна нерівновага кожної людини, що й надає особистості індивідуальний колорит з усіма її перевагами й недоліками.

Завданням освіти й виховання є спроба досягти рівноваги релевантними методами. Наприклад, коли дитину спонукають до того, щоб вона розвивала автономне ставлення зовнішньо (сприйняття) та внутрішньо (конструювання внутрішніх образів, мислення й пам'яті), що є вирішальним фактором установлення зв'язку між самим собою й навколишнім світом, то одна дитина потребує допомоги для того, щоб посилити світ відчуттів, сприйняття світу, усвідомлення розкладу дня, іншій же дитині потрібна підтримка в тому, щоб вона могла свідомо упорядкувати світ відчуттів,

утворити поняття, досягти більш високого ступеню самосвідомості.

Не на стадії надання самій собі, а за активною участі в гетеростатичних процесах людина набуває свій власний профіль особистості й почуття когерентності. Якщо в цьому сенсі розглядати людину як таку, котра потребує розвитку та здатна до розвитку, то кожна людина по-своєму має обмежені можливості.

Ще одним із центральних питань лікувальної педагогіки Р. Штайнера є розвивальний діалог між вихователем й дитиною. Кожна людина не просто існує, а має певні біографічні наміри, що не завжди є виразними або мають інтелектуальне визначення, а лише поступово виявляються в житті, часто у складні життєві періоди. У дискусіях про освіту й розвиток людей з обмеженим розвитком часто забувають, що любий досвід, кожна дія дитини, підлітка або дорослого є не лише частиною того, що відбувається в системі освіти й виховання, а стає дійсністю біографії – історії життя.

Це в однаковому ступені важливо для дитини й вихователя. Розвивальний діалог не є однобічним впливом або наміром змінювання, йдеться про те, що у взаємодії людей кожній людині доводиться змінюватися. Р. Штайнер наголошує: «Власне говорячи, ні на жодному ступені не існує іншого виховання, ніж самовиховання. Будь-яке виховання є самовихованням, і ми як учителі й вихователі є лише оточенням дитини, яке виховує само себе. Ми повинні створити сприятливе середовище, щоб, дивлячись на нас, дитина виховувала себе так, як цього потребує її доля» (Steiner, 1995: 131). Отже, розвиток є процесом, який кожний індивідуум має організувати «автентично», по-своєму. Вихователь може ініціювати цей процес, разом із дитиною боротися за її розвиток: зробити світ цікавим, пізнавальним, показати значущість діяльності людини. Як при цьому діє дитина, це її справа. Найважливіші кроки на цьому шляху розвитку вона має робити сама. Найбільш дієвим (усвідомленим або неусвідомленим) спонукальним мотивом для дитини є те, що її вчителі також розвиваються. Тому розвивальний діалог, за Р. Штайнером, включає в себе й методи саморозвитку вихователя.

Ідеї, висловлені Р. Штайнером, були сприйняті багатьма батьками й педагогами, тому незабаром, зокрема в Лікувально-виховному інституті, що був організований Ф. Льоффлером та З. Піккертом, уже було неможливо розмітити всіх бажаючих. Тому невдовзі в Німеччині було створено й інші заклади (мм. Альтфельд і Пильграмсхайн). Люди з порушеннями розвитку – діти, підлітки, дорослі – жили там разом із співробітниками та їхніми родинами. Антропософський лікувально-педагогічний рух ставав привабливим і для людей мистецтва, які виявили бажання працювати в таких комунах. Так виникли культурні центри з багатим внутрішнім життям, у яких музика, живопис, слово сприяли успішності всієї роботи. Інтегративним складником життя комуни було сільське господарство з його різноманітними формами праці. Звичайно, члени цих комун знаходилися лише на стадії пошуку форм життя й освіти в галузі лікувально-педагогічної діяльності, яка зі самого початку мала міждисциплінарний характер – як тісна співпраця педагогів, лікарів, митців.

Із започаткуванням перших закладів розвиток антропософської лікувальної педагогіки відбувався переважно з орієнтацією на внутрішні можливості. Але за часів Третього рейху (1938–1944 рр.) цій діяльності почали перешкоджати, а потім заборонили взагалі. Співробітники комун були вимушені емігрувати до інших країн, де створювали лікувально-педагогічні заклади. Так, Карл Кьоніг (австрійський медик, лікувальний педагог, послідовник Р. Штайнера) та його співробітники заснували Кемпхіллський рух (поблизу м. Абердин, Шотландія, 1940 р.). Тим самим відбувалася інтернаціоналізація антропософської лікувальної педагогіки.

Після закінчення Другої світової війни почалася фаза відродження зруйнованого нацистами антропософського руху в Німеччині. Первісно засновані заклади опинилися у східній зоні країни (НДР), де через політичні мотиви були вимушені припинити свою діяльність (примітно, що один із таких закладів – Лауенштайн Зеєвальде, який дивним чином зміг працювати за нацистської влади, був також вимушений згорнути свою роботу). У відродженні антропософського руху брали участь не лише засновники перших лікувально-педагогічних закладів, а й багато молодих людей, які після війни прийшли в лікувальну педагогіку в пошуках нових орієнтирів і роботи. Це актуалізувало проблему їхньої освіти, оскільки молоді люди не мали лікувально-педагогічного досвіду.

На початку 60-х рр. розпочався процес внутрішньої диференціації лікувально-педагогічних закладів: з'являються перші заклади для дорослих із проблемами розвитку. У цей же час відбулася знакова подія: лікувально-педагогічні заклади Німеччини, що фінансувалися з приватних джерел, у ряді федеральних земель були включені в державну систему закладів для роботи з людьми з обмеженими можливостями й почали отримувати

державні дотації. Завдяки стабілізації економічних умов стало можливим займатися антропософською лікувально-педагогічною практикою не лише з морально-ідеальних позиції, а й мати професію, що достойно оплачується.

Наприкінці 60-х та впродовж 70-х рр. унаслідок соціального підйому настала нова фаза розвитку антропософської лікувальної педагогіки. У заклади прийшло багато молоді, яка привнесла свіжі ідеї й активно впливала на формування громадської думки. Завдяки цьому антропософські заклади в суспільній свідомості почали сприйматися не лише як приклад практики життя людей із проблемами розвитку, але й розглядатися як один із успішних соціальних експериментів. Тобто через п'ятдесят років антропософська лікувальна педагогіка стала більш відкритою, що виявилося й в організації багатьох публічних заходів, публікації книг, статей тощо.

Водночас активне поширення антропософського лікувально-педагогічного руху, включення закладів у соціальні системи своїх країн супроводжувалися й деякими негативними явищами, насамперед, різким скороченням соціальної участі молоді в роботі закладів. Усе це призвело до дефіциту кадрів, особливо у 80-ті рр. Незважаючи на це процеси розвитку та появи нових антропософських закладів не припинялися. У заклади приходили нові співробітники, які не мали спеціальної підготовки й часто справжнього інтересу до антропософської лікувальної педагогіки. Виникла певна криза, вихід з якої було знайдено: через плідний діалог, установлення партнерства та взаємодії між педагогами та батьками й близькими тих людей, які жили в закладах.

Кінець 80-х – початок 90-х рр. ознаменувався новим, непередбачуваним процесом: після падіння «залізної завіси» значна кількість закладів виникла у країнах (країни колишнього Радянського Союзу та колишнього соціалістичного табору), в яких раніш антропософія була заборонена й в яких робота з людьми з проблемами розвитку знаходилася в катастрофічному стані. Звичайно, люди, які організовували антропософські заклади у східних країнах, потребували допомоги – консультаційної та фінансової. Допомога з боку фахівців-лікувальних педагогів західних країн надавалася, проте основний внесок робився людьми на місцях. Між тим, ситуація, що склалася, посилила міжнародне співробітництво, насамперед, у галузі освіти з метою забезпечення нових закладів кваліфікованими співробітниками.

Важливою подією стало святкування 80-річчя зародження антропософського лікувально-педагогічного руху, а також 80-річчя з дня заснування Лікувально-педагогічного закладу Зонненхоф (2004 р.), де народилося багато того, що на сьогоднішній день пов'язано з антропософською лікувальною педагогікою. Саме в цьому закладі Р. Штайнер (травень, 1924 р.) брав особисту участь у проведенні занять із дітьми, що сприятливо впливало на їхній стан.

На сьогодні на антропософських засадах працює 650 лікувально-педагогічних закладів у 50 країнах світу, підготовкою фахівців-лікувальних педагогів займається 50 освітніх семінарів (Antroposophic Council).

У діяльності сучасних закладів антропософської лікувальної педагогіки можна виділити три провідні тенденції: визнання повноважень людини як індивідуальності, реалізація салютогенетичного підходу, створення співмірного життєвого простору. Так, відносно визнання повноважень, то, як зазначалося вище, антропософія в кожній людині вбачає індивідуальність, яка прагне до здійснення самої себе – усупереч і через перешкоди з боку своєї тілесно-душевної конфігурації. Саме індивідуальність сприяє розвитку людини з утрудненнями й надає їй можливість виявляти себе в її рішеннях. Тому робота з дітьми значно відрізняється від роботи з дорослими. При цьому важливо розрізняти, які імпульси випливають із дій патології й які наміри та справжні бажання має індивідуальність. Ці відмінності й імпульси сприяння індивідуальності й вивчає лікувальний педагог. Отже, визнання повноважень – це істинне сприяння особистості, а не підтримка буття, що зумовлене патологією.

Щодо салютогенетичного підходу, то він базується на концепції салютогенезу (від. лат. salus – здоров'я і genesis – створення, походження), що дослівно означає «здоров'ястворення», – науково-дослідного напряму, який займається витоками здоров'я. Цей напрям відходить від патогенетичного мислення (тобто від питань, звідки з'явилася хвороба, як її уникнути тощо) і наближується до салютогенетичного мислення, яке звертає увагу на те, як виникає здоров'я, як людині зміцнити себе настільки, щоб негативні впливи давали поштовх власному зростанню (Ionova, 2015: 34).

Варто відзначити, що саме антропософське людинознавство надає можливість якнайкраще зрозуміти людину в її внутрішньому єстві та у формах, що виявляються зовнішньо, а, отже, уможливлює надання необхідної й ефективної допомоги людям із порушеннями розвитку.

З огляду на це антропософські заклади намагаються створити для людей із проблемами

розвитку життєздатне оточення, співмірний простір, який у сучасному суспільстві, поза таких закладів, не може бути реалізований. Тобто організовують життя так, щоб людина почувала себе добре, віднайшла компенсаторні умови, що пристосовані під її життєві труднощі. Створення такого оточення, проте, не означає, що треба замикати людей у інституційних межах. Необхідно створювати співмірні для них життєві форми і через це інтегрувати їх у суспільство. Зрозуміло, що коли-небудь зовнішній світ зможе розділити життя з такими людьми, включити їх у відкрите суспільство, але це має відбуватися поступово й обережно. Людина іншого роду, коли вона правильно інтегрована, діє як фермент людськості через своє зі-буття, свою близькість до себе самої, автентичність своєї персони.

Висновки. 1) Розкрито три основні напрями, на яких базується й які визначають особливості лікувальної педагогіки Р. Штайнера, а саме: етичні основи, що передбачає звертання до індивідуальності людини, яка прагне до здійснення самої себе, та визнання обмежень людського розвитку як індивідуального імпульсу до формування життя й долі; методичні шляхи, що уможливлюють досягнення релевантними методами рівноваги індивідуальної конституції, порушення якої виникає внаслідок обмежених можливостей людського розвитку; розвивальний діалог між вихователем і дитиною, що включає в себе й методи саморозвитку вихователя.

2) Схарактеризовано основні фази становлення та розвитку антропософського лікувально-педагогічного руху:

– I фаза (1924–1937 рр.) – фаза наукового обґрунтування Р. Штайнером концептуальних положень лікувальної педагогіки та втілення їх в освітню практику (заснування перших лікувально-педагогічних закладів);

– II фаза (1938–1944 рр.) – фаза заборони націонал-соціалістами роботи німецьких лікувально-педагогічних закладів та вихід назовні антропософського лікувально-педагогічного руху, його інтернаціоналізація;

– III фаза (1945–кінець 50-х рр.) – фаза відродження зруйнованого нацистами антропософського руху та відкриття нових лікувально-педагогічних закладів у Європі;

– IV фаза (60–80-ті рр.) – фаза динамічного розвитку антропософського лікувально-педагогічного руху (диференціація лікувально-педагогічних закладів на заклади для дітей і дорослих; розширення мережі закладів і отримання ними державного фінансування, перш за все в Німеччині; поповнення кадрового складу молоддю; діалог антропософських закладів із зовнішнім світом; налагодження партнерства та взаємодії між педагогами й батьками та близькими підопічних);

– V фаза (90-ті рр. – по цей час) – фаза значного поширення міжнародного антропософського лікувально-педагогічного руху, який охопив країни колишнього Радянського Союзу та соціалістичного табору. Провідними тенденціями діяльності сучасних закладів антропософської лікувальної педагогіки є: визнання повноважень людини як індивідуальності, реалізація салютогенетичного підходу, створення співмірного життєвого простору.

3) З'ясовано, що антропософською лікувальною педагогікою накопичено значний багаторічний досвід, використання якого у вітчизняній освіті є своєчасним і доцільним. Форми такої роботи можуть бути різними: соціально-терапевтичні комплекси, інтернати, соціальні общини (за досвідом роботи Кемпхілл-общин у Західній Європі), окремі школи та лікувальні класи в межах вальдорфських шкіл, організація лікувально-педагогічних семінарів із підготовки фахівців лікувальної педагогіки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іонова О.М. Салютогенетичний підхід до підготовки майбутніх педагогів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2015. № 2. С. 34–42.

2. Іонова О.М. Рудольф Штайнер у освітньо-культурному просторі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. Харків: ХДАДМ, 2011. № 6. С. 60–63.

3. Antroposophic Council for Inclusive Social Development. URL : https://inclusivesocial.org/en/ (дата звернення 07.11.2022).

4. Frielingsdorf V., Grimm R., Kaldenberg B. Geschichte der anthroposophischen Heilpädagogik und Sozialtherapie. Entwicklungslinien und Aufgabenfelder 1920 bis 1980. Dornach/Oberhausen: Verlag am Goetheanum, 2013. 464 s.

5. Holzapfel W. Seelenpflege-bedürftige Kinder. Zur Heilpädagogik Rudolf Steiners. Dornach: Philosophisch-Anthroposophischer Verlag, Goetheanum, 1982. 344 s.

6. Koenig K. Heilpadagogische Diagnostik. Arlesheim/Schweiz: Natura-Verl, 1983. 150 s.

7. Koenig K. Brueder und Schwestern: Geburtenfolge als Schicksal. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben, 2005. 352 s.

8. Steiner R. Theosophie. Einführung in übersinnliche Weltanschauung und Menschenbestimmung (GA 9). Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1987. 140 s.

9. Steiner R. Heilpädagogischer Kurs (GA 317). Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1995. 220 s.

10. Steiner R. Die gesunde Entwickelung des Menschenwesens. Eine Einführung in die anthroposophische Pädagogik und Didaktik (GA 303). Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1987. 380 s.

11. Steiner R. Die pädagogische Praxis vom Gesichtspunkte geisteswissenschaftlicher Menschenerkenntnis Die Erziehung des Kindes und jüngeren Menschen (GA 306). Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1989. 220 s.

REFERENCES

1. Ionova O. Salutohenetychnyi pidhid do pidhotovky maibutnih pedahohiv [Salutogenetic approach to professional training of future teachers]. *Pedagogics psychology medical-biological problems of physical training and sports,* 2015, Vol. 19, Issue 2, pp. 34–42. [in English]

2. Ionova O. M. Rudolf Steiner u osvitnio-kulturnomu prostori [Rudolf Steiner in the educational and cultural space]. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 2011, № 6, pp. 60–63 [in Ukrainian].

3. Antroposophic Council for Inclusive Social Development. URL : https://inclusivesocial.org/en/ (available: 07.11.2022). [in English].

4. Frielingsdorf V., Grimm R., Kaldenberg B. Geschichte der anthroposophischen Heilpädagogik und Sozialtherapie. Entwicklungslinien und Aufgabenfelder 1920 bis 1980 [History of anthroposophic therapeutic education and social therapy. Lines of development and areas of responsibility from 1920 till 1980]. Dornach/Oberhausen: Publisher at Goetheanum, 2013. 464 p. [in German].

5. Holzapfel W. Seelenpflege-bedürftige Kinder. Zur Heilpädagogik Rudolf Steiners [Children in need of care. On Rudolf Steiner's curative education]. Dornach: Philosophical-anthroposophical publishing house, Goetheanum, 1982. 344 p. [in German].

6. Koenig K. Heilpadagogische Diagnostik [Therapeutic pedagogical diagnostics]. Arlesheim/Switzerland: Natura-Verl, 1983. 150 p. [in German].

7. Koenig K. Brueder und Schwestern: Geburtenfolge als Schicksal [Brothers and sisters: birth order as destiny]. Stuttgart: Publishing House Free Spiritual Life, 2005. 352 p. [in German].

8. Steiner R. Theosophie. Einführung in übersinnliche Weltanschauung und Menschenbestimmung (GA 9) [Theosophy. Introduction to supernatural worldview and human destiny (GA 9)]. Dornach/Switzerland: Rudolf Steiner publishing house, 1987. 140 p. [in German].

9. Steiner R. Heilpädagogischer Kurs (GA 317) [Therapeutic education course (GA 317)]. Dornach/Switzerland: Rudolf Steiner publishing house g, 1995. 220 p. [in German].

10. Steiner R. Die gesunde Entwickelung des Menschenwesens. Eine Einführung in die anthroposophische Pädagogik und Didaktik (GA 303) [The healthy development of the human being. An introduction to anthroposophical education and didactics (GA 303)]. Dornach/Switzerland: Rudolf Steiner publishing house, 1987. 380 p. [in German].

11. Steiner R. Die pädagogische Praxis vom Gesichtspunkte geisteswissenschaftlicher Menschenerkenntnis Die Erziehung des Kindes und jüngeren Menschen (GA 306) [Pedagogical practice from the point of view of spiritual scientific knowledge of human beings. The education of children and young people (GA 306)]. Dornach/Switzerland: Rudolf Steiner publishing house, 1989. 220 p. [in German].

УДК 378.147
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-50

Ян КАПРАНОВ,
orcid.org/0000-0003-2915-038X
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Вінницького національного аграрного університету
(Вінниця, Україна) yankapranov@gmail.com

Оксана ШЕЛЕВЕР,
orcid.org/0000-0003-2200-5382
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) oksana.shelever@uzhnu.edu.ua

Леся КУШНІР,
orcid.org/0000-0003-0951-3024
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри хіміко-фармацевтичних дисциплін
Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія»
(Рівне, Україна) lesjunjaborisjuk@gmail.com

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО ФАХОВОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Статтю присвячено питанням формування мотивації у здобувачів освіти до фахового вдосконалення. Ефективність освітнього процесу безпосередньо пов'язана з мотивацією і стимулом оволодіння майбутньою професією. Актуальність цієї проблеми загострюється в умовах кризи сьогодення. Основним фактором, що впливає на мотивацію до навчання здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання, є оволодіння знаннями, уміннями та навичками, які в подальшому сформують фундамент їх фахової діяльності. Підвищенню мотивації освітньої діяльності сприяють: методика викладання, способи засвоєння навчального матеріалу, його зміст; використання на кожному з етапів заняття проблемних мотивацій та завдань; застосування інтерактивних та комунікативних технологій.

Мотивація здобувачів освіти при умовах дистанційного навчання та її підтримка протягом усього освітнього процесу – це проблема, на яку повинні звертати увагу викладачі (педагоги, наукові працівники) та адміністрація закладів освіти. В умовах сьогодення, незважаючи на те, що є безліч підходів та розроблених моделей, що стосуються підвищення та підтримки мотивації; залучення до освітніх процесів, видно, що недостатньо проведено роботи та ефективних, дієвих стратегій, які можна було б застосувати у дистанційному навчанні.

Авторами було здійснено декілька опитувань за допомогою Google form, які проводились на базі Вінницького національного аграрного університету, Ужгородського національного університету та Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія».

В анкетуванні взяли участь 90 здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти. В першому опитування здобувачам освіти необхідно було оцінити по 5-бальній шкалі різні категорії мотиваційних чинників. Другою частино опитування була мета визначити, яку можливість дає фахове самовдосконалення в умовах дистанційного навчання здобувачів освіти бакалаврату.

Авторами встановлено, що навчання діє ефективніше, коли воно мотивоване, а діяльність здобувачів освіти збігається за спрямованістю та внутрішніми мотивами. В результаті стає успішною фахова підготовка випускника закладу освіти. Мотивація здобувачів освіти до фахового самовдосконалення в процесі дистанційного навчання повинна бути орієнтована на активну діяльність слухачів, широку практичну підготовку, залучення інформаційно-комунікаційних технологій, стимулювання стипендіями та сприяння появі позитивних емоцій – тоді підтримується мотивація, а обсяг і міцність отриманих знань досягає максимального рівня.

Ключові слова: *мотивація, чинники, дистанційне навчання, заклади вищої освіти, професійна мотивація, самовдосконалення.*

Yan KAPRANOV,
orcid.org/0000-0003-2915-038X
Doctor of Sciences (Philology), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian and Foreign Languages
Vinnytsia National Agrarian University
(Vinnytsia, Ukraine) yankapranov@gmail.com

Oksana SHELEVER,
orcid.org/0000-0003-2200-5382
Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Uzhhorod National Universiti
(Uzhhorod, Ukraine) oksana.shelever@uzhnu.edu.ua

Lesia KUSHNIR,
orcid.org/0000-0003-0951-3024
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Chemical and Pharmaceutical Disciplines
Rivne Medical Academy
(Rivne, Ukraine) lesjunjaborisjuk@gmail.com

FORMATION OF MOTIVATION OF STUDENTS FOR PROFESSIONAL SELF-IMPROVEMENT IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

The article is devoted to the formation of motivation of students to professional development. The effectiveness of the educational process is directly related to the motivation and incentive to master the future profession. The urgency of this problem is exacerbated in the current crisis. The main factor that affects the motivation to study students in distance learning is the acquisition of knowledge, skills and abilities that will further form the basis of their professional activities. Increasing the motivation of educational activities is facilitated by: teaching methods, ways of learning the educational material, its content; the use of problematic motivations and tasks at each stage of the lesson; the use of interactive and communication technologies.

Motivation of students in distance learning and its support throughout the educational process is a problem that teachers (teachers, researchers) and administration of educational institutions should pay attention to. In today's conditions, despite the fact that there are many approaches and developed models to increase and maintain motivation; involvement in educational processes, it is clear that there is not enough work and effective, efficient strategies that could be applied in distance learning.

The authors conducted several surveys using Google form, which were conducted on the basis of Vinnytsia National Agrarian University, Uzhhorod National University and the Municipal Higher Educational Institution "Rivne Medical Academy".

The survey was attended by 90 applicants for the first (bachelor's) level of education. In the first survey, students had to evaluate different categories of motivational factors on a 5-point scale. The second part of the survey was aimed at determining the possibility of professional self-improvement in the conditions of distance learning for bachelor's degree students.

The authors found that learning is more effective when it is motivated, and the activities of students coincide in orientation and internal motives. As a result, the professional training of a graduate of an educational institution becomes successful. The motivation of students for professional self-improvement in the process of distance learning should be focused on the active activity of students, extensive practical training, the involvement of information and communication technologies, stimulation by scholarships and the promotion of positive emotions – then motivation is maintained, and the volume and strength of the knowledge gained reaches the maximum level.

Key words: *motivation, factors, distance learning, higher education institutions, professional motivation, self-improvement.*

Постановка проблеми. Сучасний ринок праці вимагає нової концепції професійної підготовки майбутніх фахівців, яка ґрунтується на його тісній взаємодії з ринком освіти. Мотивація освітньої діяльності здобувачів знаходиться в умовах сучасних перетворень в українській освіті, і є однією з пріоритетних проблем. Під освітньою діяльністю розуміється не просто процес оволодіння якоюсь загальною або приватною навичкою, а мається на увазі систематичний процес засвоєння людиною певного кола знань і вмінь, який має більшменш успішний характер. В умовах дистанційного навчання відповідальність за результати свого навчання, уміння самостійно здобувати необхідні знання і творчо застосовувати їх на практиці є ключовими умовами професійного і кар'єрного росту здобувачів освіти. Сучасні умови вступу до закладів вищої освіти інколи призводять до несвідомого

і несамостійного вибору фаху. Саме тому виникає проблема з професійною мотивацією, що потребує корекції, управління та інтенсифікації з боку педагогів, батьків, керівників і суспільства в цілому.

Аналіз досліджень. Проблема мотивації займає розуми вчених, їй присвячене досить багато публікацій: В. Асєєва, Є. Ільїна, В. Ковальова, П. Якобсона, Б. Ломова та ін.

Дослідниками підкреслюється потенціал для розвитку в здобувача освіти навичок самоорганізації, планування та відповідальності за своє навчання (Смульсон, 2012), які є підґрунтям для розвитку потужної внутрішньої мотивації до навчання. Науковці відзначають, що система дистанційного навчання розрахована переважно на достатньо свідомих студентів, які не потребують постійного контролю з боку викладача (Прибилова, 2017). Серед дослідників, які вивчали питання мотивації під час карантинних обмежень можна виділити О. Дробот, О.Карагодіна, О. Спіріна, К. Осадчу, Л. Карташову, та ін.

Метою статті є вивчення мотиваційної сфери здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня з позиції формування фахових мотивів для самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Мотивація до фахового самовдосконалення здобувачів освіти є суттєво необхідною умовою для ефективного навчання, оскільки негативне чи байдуже ставлення може бути причиною низької успішності або неуспішності здобувача. Вища фахова освіта є фундаментальною складовою цілісної системи неперервної професійної освіти у сучасних умовах жорсткої конкуренції на ринку праці. Формування професійної мотивації здобувача освіти є важливим фактором його конкурентноздатності.

Вимушений перехід до електронного навчання створив нові умови і призвів до зміни ролі викладачів та самого закладу освіти. Саме вища освіта відіграє вирішальну роль ведення суспільства до більш сталого розвитку (ЮНЕСКО, 2015). Таким чином, викладачі в процесі дистанційного навчання стають «тьюторами», і їх задача – мотивувати, навчати та давати поштовх до розвитку самоорганізації здобувачів освіти під час дистанційного навчання.

Вимушене введення дистанційної форми під час COVID-19 стало для окремих представників студентської молоді стресовим,а для інших – нейтральним, адже з одного боку дистанційне навчання – це безпечне навчання в тих містах, які або в окупації, або знаходяться в прифронтових ділянках, або не мають гарного бомбосховища, але разом з тим, саме мотиваційний фактор до дистанційного навчання, особливо під час війни буде одним з критичних, як оцінюють самі студенти та викладачі (Лахмотова, Шкраб'юк, Цапко, 2022). Дистанційне навчання має багато переваг за сучасного стану технологій. Воно доступне, гнучке і може бути з будь-якого місця та в будь-який час. Це ідеальне місце навчання для здобувачів освіти, які мають надійне підключення до інтернету, а також найшвидший спосіб організації електронного навчання в поширенні знань. Однак у нього є свої проблеми, одна з найбільших полягає в тому, щоб мотивувати здобувачів освіти до фахового самовдосконалення.

Наразі позанауковий суспільний дискурс пропонує безліч аргументів на користь дистанційного навчання, серед яких переважають судження прагматичного характеру. Наприклад, те, що студент отримує можливість навчатися у будь-який час і в будь-якому місці, на декількох курсах чи у декількох закладах освіти одночасно, засвоювати матеріал у своєму темпі та в безпечному середовищі. Зазначається доступність навчальних матеріалів, висока оперативність необхідного контакту з викладачем, підсилений індивідуальний підхід (Лахмотова, Шкраб'юк, Цапко, 2022).

Звернемось до визначення поняття «дистанційного навчання».

У педагогічній літературі дистанційне навчання розглядається як якісно нова форма освіти, що ґрунтується на принципах самостійності навчання здобувачів освіти, сучасних педагогічних методиках, технічних засобах передачі інформації як особливого типу освітньої діяльності, що робить процес гнучким, адаптивним, варіативним, багатовекторним, уможливлює навчання здобувачам освіти індивідуальної освітньої траєкторії відповідно до їх потреб, інтересів і здібностей.

Дистанційне навчання передбачає деякі характеристики, такі як: мотивація до навчання, особистий інтерес, відданість, автономія, самоспрямування та управління власними стратегіями навчання. Це вимагає від здобувача активної ролі у формуванні своїх знань і самостійності (Chen, Magoulas, & Dimakopoulos, 2005).

Уявлення здобувачів освіти про свою фахову компетентність, бажання до самовдосконалення позитивно впливають на мотивацію. У здобувачів освіти, зацікавлених науковою діяльністю, зазвичай виявляються мотиви саморозвитку та досягнень. Саме вони змушують багато працювати, розв'язувати складні завдання, займатися самоосвітою, долати труднощі для досягнення найвищих результатів. Відчуття фахової компетентності

також може стимулювати інтерес та мотивацію, особливо коли здобувачам освіти надається можливість робити вибір, щодо своєї освітньої діяльності

У випадку низької мотивації викладачам доводиться використовувати різні способи стимулювання освітньої діяльності в умовах дистанційного навчання. Завдання викладача не лише зацікавити предметом, а й відкрити для майбутнього фахівця можливості практичного застосування отриманих знань.

Професійна мотивація як властивість особистості являє собою систему цілей та потреб, що спонукають студента до активного засвоєння знань, оволодіння уміннями і навичками, свідомого ставлення до професії. Професійна мотивація відіграє роль компенсаторного фактору: при недостатньо розвинутих здібностях студент, але при наявності професійної мотивації, може досягти більших успіхів, ніж здібний студент, у якого не сформована професійна мотивація. Тому цілеспрямоване формування у студентів професійної мотивації є одним із першочергових завдань вищої школи (Пінська, 2009).

Автори розділяють думку С. Єрохіна, Ю. Нікітіна та І. Нікітіної, що професійна мотивація студентів активно формується на 3-4 курсах навчання, коли поглиблено вивчаються професійно-зорієнтовані дисципліни та відбувається реальне знайомство з практикою.

Ефективність освітнього процесу безпосередньо пов'язана з тим, наскільки високими є мотивація і стимул оволодіння майбутньою професією. Мотивація є рушійним фактором при самоорганізації та самоосвіті, які визначаються в дистанційному навчанні, як важливі складові. Велику частину часу здобувач в умовах дистанційного навчання проводить в самостійному освоєнні матеріалу. Варто підкреслити, що стресова ситуація, повітряні тривоги, окупація, відсутність світла та інтернету, можливі переїзди до інших міст та країн, знаходження в бомбосховищах не дуже спонукає здобувачів до навчання. А саме зосередженість, сконцентрованість та прагнення до самоосвіти, з досить високим самоконтролем – є обов'язковими елементами дистанційного навчання.

На думку В. Прибилової дистанційне навчання – це така форма організації освітнього процесу, основою якої є самостійна робота людини, яка навчається. Це дає змогу навчатися у зручний для людини час та у віддаленому від викладача місці (Прибилова, 2017). Важливим для зацікавленості дистанційним навчанням є відношення між мотивом і метою. Мета, поставлена викладачем, повинна бути зрозуміла майбутньому фахівцю і стати його метою. Для перетворення мети в мотивацію велике значення має усвідомлення здобувачем своїх успіхів, просування вперед та розуміння значущості його майбутньої професії. При вивченні дисципліни важливо здійснювати розкриття студентові сутності, що лежить в основі всіх явищ, то спираючись на цю сутність, він сам пізнає окремі явища. Тоді освітня діяльність набуде для нього творчого характеру, тим самим викликаючи у нього зацікавленість предметом та бажання до фахового самовдосконалення.

Для дослідження автори використовували методику вивчення мотивів освітньої діяльності здобувачів освіти, модифіковану А. Реаном, В. Якуніним. Зазначена методика визначала ефективність таких типів мотивації:

– стати висококваліфікованим фахівцем;
– отримати диплом;
– постійно отримувати стипендію;
– набути глибоких і міцних знань;
– не запускати предмети навчального циклу;
– не відставати від однокурсників;
– забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності;
– виконувати педагогічні вимоги;
– отримати інтелектуальне задоволення.

Авторами було здійснено декілька опитувань за допомогою Google form, які проводились на базі Вінницького національного аграрного університету, Ужгородського національного університету та Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія».

В якому взяли участь 90 здобувачів першого (бакалаврського) рівня освіти. В першому опитування здобувачам освіти необхідно було оцінити по 5-бальній шкалі попередньо наведені типи мотивації (рис. 1).

Згідно відповідей, по 5-бальній шкалі були оцінені такі типи мотивації:

– отримати диплом (37%);
– постійно отримувати стипендію(57%);
– стати висококваліфікованим фахівцем (42%).

Оцінку 1 бал отримали такі категорії:

– виконання педагогічних вимог (24%);
– отримувати інтелектуальне задоволення (18%).

Другою частиною опитування була мета визначити можливість,яку дає фахове самовдосконалення в умовах дистанційного навчання здобувачів освіти бакалаврату.

З відповідей респондентів автори відмічають, що найбільшу кількість 5-бальної оцінки набули категорії «Зробити кар'єру» та «Мати матеріальні

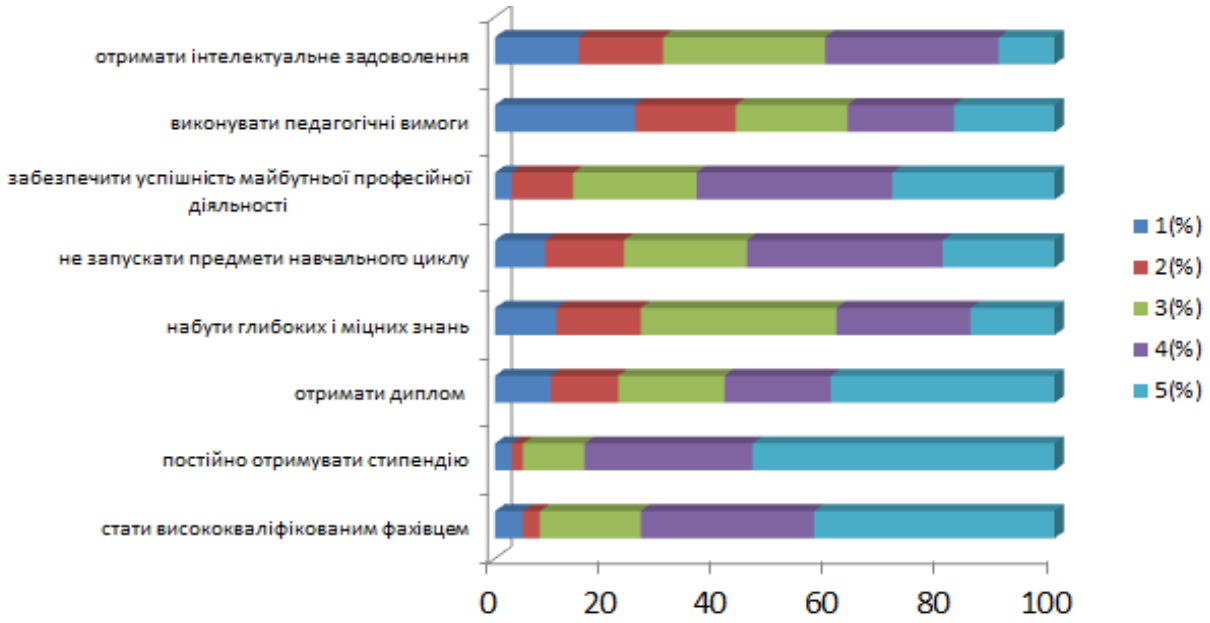

Рис. 1. Відповіді здобувачів освіти

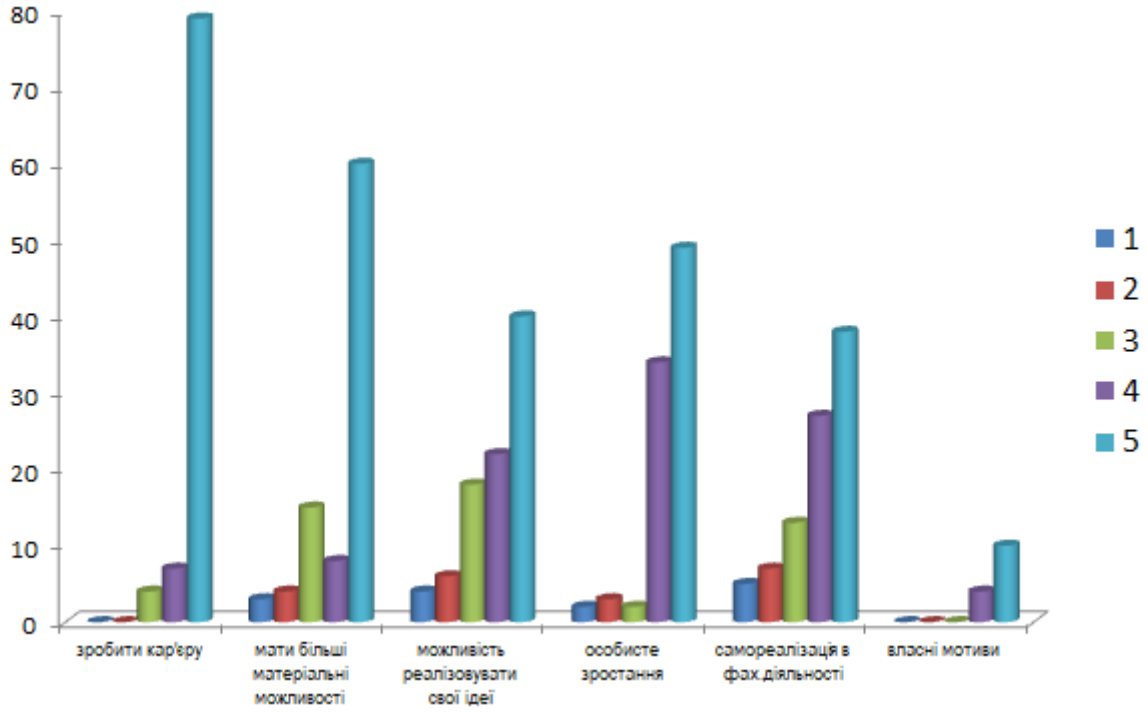

Рис. 2. Відповіді здобувачів освіти

можливості» (91% та 77% відповідно). З опитування можна стверджувати, що навчання діє ефективніше, коли воно мотивоване, а діяльність здобувачів освіти збігається за спрямованістю та внутрішніми мотивами. В результаті успішною стає фахова підготовка випускника закладу освіти. Автори вважають, що одним із шляхів формування мотивації до фахового самовдосконалення є розширення досвіду фахової діяльності здобувачів освіти, якого вони набувають в процесі ґрунтовної практичної підготовки та мотивування стипендіями. Мотивація здобувачів до фахового самовдосконалення в процесі дистанційного навчання повинна бути орієнтована на активну діяльність слухачів, широку практичну підготовку, залучення інформаційно-комуніка-

ційних технологій, стимулювання стипендіями та сприяючи появі позитивних емоцій – тоді підтримується мотивація, а обсяг і міцність отриманих знань досягає максимального рівня.

Висновки. Отримані результати в процесі опитування здобувачів освіти доводять важливість аналізу особливостей мотивації здобувачів освіти до фахового самовдосконалення у процесі дистанційного навчання. Обгрунтовано, що мотивом до навчання є усвідомлення здобувачами реальної суспільної користі від своєї участі у даній сфері діяльності, переживання особистої відповідальності за успішну працю, готовність до подолання можливих моральних та фізичних труднощів. Завдання викладача – забезпечити здобувачів освіти можливістю виявити свої здібності, фахові навички і ствердити себе через навчально-професійну діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Chang C. Fang M. E-Learning and Online Instructions of Higher Education during the 2019 Novel Coronavirus Diseases (COVID-19) Epidemic. J. Phys. Conf. Ser. 2020.
2. Chen S. Magoulas G. Dimakopoulos D. Flexible interface design for web catalogs for different cognitive styles. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 2005. № 56, pp. 70-83.
3. Heckhausen J., Wrosh K., Schultz R. A motivational theory of life development. *Psychological review.* 2010. URL:http://dx.doi.org/10.1002/asi.20103
4. UNESCO. United Nations Decade of Education for Sustainable Development 2005–2014. International Implementation Scheme, 2015. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000148654 (дата звернення: 25.11.2022).
5. Єрохін С. А. Концепція професійної мотивації студентів як фактору конкурентності на ринку праці / С. А. Єрохін, Ю. В. Нікітін, І. В. Нікітіна // Юридична наука, 2011, № 1. С. 20-28.
6. Лахмотова Ю. Шкрабюк В. Цапко А. Мотивація до дистанційного навчання студентів Вищих закладів освіти в умовах воєнного стану. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*», 2022. № 52. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/55_2022/part_2/31.pdf (дата звернення 28.11.2022)
7. Переваги та недоліки дистанційного навчання. *Кафедра менеджменту Львівського торговельно-економічного університету*, 2020. URL: https://kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsijnoho-navchannya (дата звернення 30.11.2022)
8. Пінська О. Професійна мотивація як засіб підвищення ефективності навчальної діяльності студентів. Проблеми трудової і професійної підготовки, 2009. № 14. С. 111-115.
9. Прибилова В. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*, 2017. № 4. С. 27–36.
10. Реан, А. Якунін В. Методика вивчення мотивів навчальної діяльності студентів, 2016. URL:https://psiukrearth.ru/psihologichni-testi-ta-igri/7790-metodika-vivchennja-motiviv-navchalnoi-dijalnosti.html (дата звернення 28.11.2022)
11. Смульсон Ю. Дистанційне навчання: психологічні засади. Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012.

REFERENCES

1. Chang C. Fang M. E-Learning and Online Instructions of Higher Education during the 2019 Novel Coronavirus Diseases (COVID-19) Epidemic. J. Phys. Conf. Ser, 2020
2. Chen S. Magoulas G. Dimakopoulos D. Flexible interface design for web catalogs for different cognitive styles. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 2005. № 56, pp. 70-83.
3. Heckhausen J. Wrosh K. Schultz R. A motivational theory of life development. *Psychological review*, 2010
4. UNESCO. United Nations Decade of Education for Sustainable Development 2005–2014. *International Implementation Scheme*, 2015. Available online: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000148654 (data zvernennia 25.11.2022)
5. Yerokhin S. A. Kontseptsiia profesiinoi motyvatsii studentiv yak faktoru konkurentnosti na rynku pratsi [The concept of professional motivation of students as a factor of competitiveness in the labor market] Yurydychna nauka, 2011. № 1. pp. 20-28. [in Ukrainian].
6. Lakhmotova Yu. Shkrabiuk V. Tsapko A. Motyvatsiia do dystantsiinoho navchannia studentiv Vyshchykh zakladiv osvity v umovakh voiennoho stanu [Motivation for distance learning of students of higher educational institutions under martial law]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 2022, № 52. URL:http://www.aphnjournal.in.ua/archive/55_2022/part_2/31.pdf (data zvernennia 30.11.2022) [in Ukrainian].
7. Perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia [Advantages and disadvantages of distance learning] *Kafedra menedzhmentu Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu,* 2020. URL: https:// kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsijnoho-navchannya (data zvernennia 30.11.2022) [in Ukrainian].
8. Pinska O. Profesiina motyvatsiia yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalnoi diialnosti studentiv[Professional motivation as a means of improving the efficiency of students' learning activities]. Problemy trudovoi i profesiinoi pidhotovky, 2009, №. 14. pp. 111-115 [in Ukrainian].
9. Prybylova V. Problemy ta perevahy dystantsiinoho navchannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy. [Problems and advantages of distance learning in higher educational institutions of Ukraine]. *Problemy suchasnoi osvity,* 2017. № 4. pp. 27–36. [in Ukrainian].
10. Rean A. Yakunin V. Metodyka vyvchennia motyviv navchalnoi diialnosti studentiv[Methods of studying the motives of students' learning activities], 2016. URL:https://psiukrearth.ru/psihologichni-testi-ta-igri/7790-metodika-vivchennja-motiviv-navchalnoi-dijalnosti.html (data zvernennia 28.11.2022) [in Ukrainian].
11. Smulson Yu. Dystantsiine navchannia: psykholohichni zasady [Distance learning: psychological foundations]. *Monohrafiia. Kirovohrad: Imeks-LTD,* 2012 [in Ukrainian].

УДК 378:373.3](063)
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-51

Олександра КАЧМАР,
orcid.org/0000-0002-2002-4603
доктор філософських наук,
професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) edtiro.academy@gmail.com

Яна МАКАРЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6656-0823
кандидат біологічних наук,
старший викладач кафедри початкової освіти
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна) edtiro.academy@gmail.com

Тетяна МІРОШНІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-0368-1265
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри початкової освіти
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
(Полтава, Україна) miron15031982@gmail.com

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті охарактеризовано стан сучасних тенденцій організації навчально-виховного процесу у початковій школі в умовах НУШ. Проаналізовано передумови та причини проведення реформ початкової освіти. У статті послідовно і обґрунтовано викладено основні принципи організації навчально-виховного процесу у сучасній початковій школі. Автором вказані основні концепції й парадигми, які лягли в основу проведених реформ. У статті особлива увага приділена важливості дитинацентризму як основної концептуальної інновації Нової української школи. У системі управління системою початкової освіти інноваційні процеси якісно відрізняються від навчально-виховних методів, реалізація яких здійснюється за рахунок наявного досвіду у цій сфері. Освітні організації знаходяться на різних етапах реформування. Спостерігається нерівномірність інтеграції у різні напрями.

У статті зазначається існування тісного зв'язку між процесами реформування початкової освіти та з оновленням управлінської структури управління освітньою цариною. Якщо не відбувається реформування у системі управління, то для подальшого просування нововведень виникають проблеми у реалізації. У статті послідовно доводиться необхідність переходу до партнерських відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу в молодшій школі. Зазначено, що така трансформація освітнього середовища не тільки сприятиме поліпшенню психологічного клімату всередині учнівського колективу, але й, як наслідок, призведе до підвищення рівня академічної успішності учнів. У статті зазнається важливість такого напрямку педагогіки початкової школи, як проєктний. Він, зокрема, націлений на формування у учнів компетенцій, які потім стануть їм у нагоді поза стінами навчального закладу. Діяльність педагога в нових умовах націлена на сам перед на розкриття потенціалу дитини, її внутрішніх якостей, вміння самостійно приймати рішення, аналізувати інформацію й опрацьовувати великі масиви динних. У статі розкривається сутність дев'яти освітніх галузей початкової школи та важливість цієї інновації у формуванні свідомості молодшого школяра.

Ключові слова: *освітнє середовище, початкова освіта, НУШ, дитиноцентризм, навчально-виховний процес, компетентнісний підхід.*

Oleksandra KACHMAR,
orcid.org/0000-0002-2002-4603
Doctor of Philosophy,
Professor at the Department of Professional Methods and Technologies
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) edtiro.academy@gmail.com

Yana MAKARENKO,
orcid.org/0000-0002-6656-0823
Doctor of Philosophy (Ph.D.) in Biological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Primary Education
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) edtiro.academy@gmail.com

Tetiana MIROSHNICHENKO,
orcid.org/0000-0002-0368-1265
PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department Primary Education
Poltava National Pedagogical University named After V. H. Korolenko
(Poltava, Ukraine) miron15031982@gmail.com

ANALYSIS OF MODERN TRENDS IN THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN ELEMENTARY SCHOOL

The article describes the state of modern trends in the organization of the educational process in elementary school in the conditions of NUSH. The prerequisites and reasons for the reform of primary education are analyzed. The article consistently and reasonably describes the basic principles of the organization of educational process in modern elementary school. The author indicates the main concepts and paradigms that formed the basis of the ongoing reforms. The article pays special attention to the importance of child centrism as the main conceptual innovation of the New Ukrainian school. In the system of management of primary education innovation processes are qualitatively different from educational methods, the implementation of which is carried out at the expense of experience in this area. Educational organizations are at different stages of reform. There is an uneven integration in different directions.

The article notes the existence of a close connection between the processes of reforming primary education and updating the management structure of the educational sphere. If there is no reform in the management system, for the further promotion of innovations there are problems in implementation. The article consistently proves the necessity of transition to partnership relations between all participants of educational process in junior school. It is noted that such a transformation of the educational environment will not only contribute to improving the psychological climate within the student body, but also, as a consequence, lead to an increase in the level of academic achievement of students. The article tests the importance of such a direction of elementary school pedagogy as project-based. In particular, it is aimed at developing competencies in students, which then will be useful to them outside the walls of the educational institution. The activity of a teacher in the new conditions is aimed at the disclosure of the child's potential, his inner qualities, the ability to make decisions independently, to analyze information and work through large amounts of data. The article reveals the essence of nine educational areas of the elementary school and the importance of this innovation in the formation of the consciousness of the younger school child.

Key words: *educational environment, primary education, NUSH, child-centeredness, educational process, competence-based approach.*

Постановка проблеми. В умовах реформування українського освітнього середовища особливої уваги вимагає питання організації навчально-виховного процесу у початковій школі. Концепція Нової української школи (далі НУШ) передбачає суттєві зміни в парадигмі підходів до формування змісту освіти, який повинен ґрунтуватися на формуванні у дитини компетентностей, які дозволять їй успішно реалізувати власний потенціал. Головною інновацією сучасної початкової школи є орієнтація на потреби учнів в освітньому процесі. Повинні вибудовуватися партнерські відносини між вчителями, батьками і учнями. Саме такий підхід організації навчання є запорукою формування екологічного психологічного клімату освітнього середовища початкової школи, якій стане підґрунтям формування високого рівня академічної успішності за всіма освітніми галузями. Відтак важливим питанням залишається аналіз основних тенденцій організації навчального процесу в молодшій школі враховуючи вимогу НУШ.

Аналіз досліджень. Зважаючи на недостатнє висвітлення в науковій літературі питання аналізу тенденцій організації освітнього процесу в молодшій школі воно потребує додаткового осмислення та уточнення. Питання особливостей розвитку дитини молодшого шкільного віку розглядається такими вченими, як Є. Огороднійчук, Л. Волинська, О. Скрипченко; психологічні особливості освітнього середовища вивчали І. Дубровіна, Л. Петровський. Питання соціалізації дитини до педагогічних умов молодшої школи аналізували О. Степанюк, Н. Берегова, Н. Черепаня. Ряд вчених спрямовував свою увагу на вивчення соціальної складової навчального процесу у молодшій школі (Erstad, J. Raizen, M. Miller-Ricci, C. Boyden).

Мета статті – розглянути особливості сучасних тенденцій організації навчального процесу у початковій школі в умовах НУШ.

Виклад основного матеріалу. Реформування сучасної початкової школи – результат фундаментальних змін у системі освіти країни за останні роки який відбувся під впливом глибинних соціальних перетворень суспільного простору. У цьому сенсі початкова школа є не лише важливою частиною освітньо-виховного процесу, але й початком суспільного життя дитини, його авангардом. НУШ націлена на зміну самого підходу до загальної освіти починаючи з молодшої освітньої ланки. Освітнє середовище молодшої школи формує підґрунтя для подальшого формування розвитку усіх необхідних соціально-освітніх компетенцій дитини (Вашуленко, Дубовик, 2019).

Освіта – це процес виховання і навчання, цільовими орієнтирами якого виступають інтереси людини, суспільства, держави, який констатує рівень досягнення громадянином встановлених державою освітніх рівнів (освітніх цензів). Однак освіта необхідна людині для набуття смислів, творчої самореалізації, а також самодетермінації в горизонті особистості та її практичної діяльності. Тому традиційне розуміння освіти як оволодіння знаннями, вміннями, навичками і підготовка до життя зараз переосмислюється. Стає актуальним поняття освіта як процес, спрямований на формування людини, набуття особистого образу, своєї індивідуальності, духовності, творчого потенціалу (Tytova, Mereniuk, 2022).

Одним із напрямків розвитку початкової шкільної освіти стала проєктивна педагогіка. В Україні це поняття розглядається як таке, що має своїм вищим потенціалом креативність. Дидактика креативної (проєктивної) педагогіки стала надбанням широкої педагогічної громадськості внаслідок її недостатньої розробленості для використання в організації навчального процесу в початковій школі. Дослідники зумовлюють актуальність розвитку креативної (проективної) педагогіки соціокультурними та інноваційними змінами, які відбуваються в українському суспільстві. Ці зміни торкнулися і системи початкової освіти. Дослідження динаміки соціальних процесів показує, що ставлення до освіті змінюються у бік зміни парадигм. Принципова відмінність концепції сучасної парадигми початкової освіти полягає, передусім, що освіту сприймається як діяльність, мета якої – розвиток цілісної та креативної особистості у вигляді виховання і навчання. Можна виділити такі парадигмі сучасної початкової освіти які представлені в таблиці 1 (Булачок, 2021).

Таблиця 1

Парадигми сучасної початкової освіти

Освітня парадигма	Зміст освітньої парадигми
Фундаменталізм	Передбачає орієнтацію на новітні теоретичні здобутки в сучасній науці, переклад наукових текстів на мову навчально-пізнавальної діяльності.
Когнітивна цілісність	Заснована на сучасних уявленнях про цілісність світу, про єдину сутність креативних процесів, самоорганізації в природі та суспільстві як складноорганізованих системах.
Методологізм	Вирішує завдання переходу від засвоєння різних емпіричних та теоретичних знань до оволодіння різноманітними способами пізнавальної діяльності.
Гуманітаризація	Актуалізує проблему, як трансформації змісту освіти, так і процесу навчання, в якому головною стає співтворчість учня і вчителя.

Сьогодні, в умовах існуючої парадигми, українська початкова школа набула епохи змін. Змінюються пріоритети цілей, знання про світ, його закони, про безліч таких критеріїв як корисність, ефективність, нешкідливість, вплив духовних факторів тощо. У зв'язку з цим треба розглянути прояви, які становлять концептуальний зміст тенденцій сучасної початкової освіти. Концептуальний зміст сучасної початкової освіти з альтернативними проявами традиційної освіти уявляє собою суб'єктність, діалогічність, екзистенційність, інтегрованість, спрямованість, фундаментальність освіти та підготовки педагогічних кадрів (Skakun, 2021).

Суб'єктність особистості характеризується визнанням за учнем прав на унікальність, внутрішню свободу, активність та духовність. Це призводить до врахування його інтересів в освітній діяльності. Діалогічність пов'язана з орієнтацією на суб'єкт-суб'єктні відносини між учасниками освітньої діяльності, внаслідок чого відбувається розвиток комунікативних здібностей учня, створення здоров'язберігаючого середовища. Екзистенційність характеризує побудову освітнього процесу з урахуванням цілісності природи людини на основі образного мислення, інтуїції, творчої уяви, емоцій, почуттів, унаслідок чого зростає значущість душевного та духовного розвитку учнів. Інтегрованість освіти заснована на комплексному підході до викладання навчальних предметів, що сприяє формуванню цілісного світосприйняття учнів та конкурентоспроможності освіти. Розвиваюча спрямованість змінює ставлення вчителя до освітніх галузей. Вони стають не самоціллю навчання, а засобом розвитку соціально-значимих якостей учня. Фундаментальність освіти характеризується багатством смислів у змісті навчальних предметів та виховних заходів, завдяки чому підвищується мотивація до навчання та зростає конкурентоспроможність освіти. Освіта як соціальний спосіб забезпечення успадкування культури, соціалізації та розвитку особистості виникла разом із появою суспільства та розвивалося разом із розвитком трудової діяльності, мислення, мови (Вашуленко, Дубовик, 2019).

У контексті тенденцій безперервності освіти протягом усього життя виник новий особистісно-розвиваючий тип освіти, який забезпечує розвиток особистості; здійснює підтримку індивідуальності; задовольняє освітні, духовні, культурні, життєві потреби та запити; надає вибір змісту, шляхів здобуття освіти та способів особистісної самореалізації в культурно-освітньому просторі. У зв'язку з цим стає необхідним здійснення переходу на особистісно-розвивальне навчання та виховання починаючи з початкової школи, де центральною фігурою стає особистість, здатна пізнати себе через реалізацію своїх освітніх потреб та перетворити навколишній світ. Таким чином, вищевикладене дозволяє стверджувати, що сучасна парадигма початкової освіти розуміється як система, побудована з урахуванням цінностей нового століття: суб'єктності, діагностичності, екзистенційності, спрямованості, інтегративності та фундаментальності (Ali, 2021).

Сьогодні у початковій освіті спостерігається зміна ведучого в освітньому процесі – замість вчителя ведучим стає учень. Цей процес вимагає відповідних корекцій дидактики. Активний розвиток інформаційного простору формує нові об'єкти вивчення та форми подання цих об'єктів, що потребує розвитку абстрактного мислення. Реалізація освіти за допомогою технологій дистанційного навчання та інших форм (навчання в будь-якому місці, у будь-який час, з будь-якою тривалістю) вимагає розробки нових механізмів роботи з мотивацією дітей молодшого шкільного віку (Сущенко, 2022). Навчальний процес повинен бути, на сам перед, цікавим й зрозумілим для дитини. Під час навчання учні не повинні відчувати психологічного дискомфорту. Усе це зумовлює необхідність розробки дидактики креативної (проективної) педагогіки в умовах реформування початкової освіти. Важливу роль відіграє націленість на впровадження освітніх галузей які зображено на рис. 1 (Коваль, 2022).

Рис. 1. Освітні галузі початкової освіти НУШ

Джерело: власна розробка авторів

Таким чином, функціональний підхід та використання різних рівнів абстракції дозволяють учню долати численні психологічні бар'єри мислення (ситуативні, контрсугестивні, тезаурусні, інтеракційні) на ранніх стадіях. Креативний підхід суттєво відрізняється від функціонального (Четверова, 2021):

- проблемно-цільовою постановкою задачі, а не об'єктною;
- вибором чи розробкою методології рішення, не його заданістю;
- необхідністю пошуку аналогів рішення, а не його наявністю;
- усвідомленням того, що є лише ймовірність успішного рішення, причому результат не визначено.

Таку початкову освіту, де навчання є засобом створення та реалізації будь-якого проекту, який містить життєвий, а не просто навчальний зміст для учнів називають проективним. На відміну від масової освіти вона стає персоніфікованою. У проективному навчанні розвивається здатність створювати і отримувати знання з інформації. Від передачі «абсолютних істин» здійснюється перехід до цінностей та способів добування учнями особистісних знань, які служать реалізації життєвого проекту (Гудовсек, 2021).

Проективна (або проектна) діяльність відноситься до розряду інноваційної, яка передбачає перетворення реальності, яку можна уніфікувати, освоїти та вдосконалити. Актуальність оволодіння основами технології проектування обумовлена широкою сферою застосування всіх рівнях організації системи освіти; ефективним здійсненням аналітичних, організаційно-управлінських функцій соціокультурного проектування; забезпеченням конкурентоспроможності; орієнтацією початкової школи в розвитку проективної діяльності, передбаченої концепцією НУШ (Силюга, Станович, 2021).

Метою новітньої початкової освіти є розуміння та застосування учнями знань, умінь та навичок набутих щодо різних освітніх галузей. Опанування проектної та дослідницької діяльності учнями має бути побудовано у вигляді цілеспрямованої систематичної роботи на всіх щаблях освіти. Для учнів початкової школи враховуються вікові психолого-фізіологічні особливості.

Проблема початкової освіти має бути спрямована на сфері пізнавальних інтересів учня. Починаючи з 2-го класу необхідно формувати такі вміння, як: цілепокладання, формулювання питань, рефлексія, планування дій тощо. Домінуючі лінії у навчальній діяльності мають бути спрямовані на підвищення мотивації учнів; розвиток творчих здібностей; зміщення акценту від інструментального підходу до технологічного; формування почуття відповідальності; створення умов співробітництва між учителем і учнем, на поглиблення і розширення знань у предметних галузях відповідних інтересам і схильностям школярів; відпрацювання отриманих знань у суспільно корисної діяльності школи; задоволення потреб у вільному нерегламентованому спілкуванні.

Концепція НУШ є узагальненням та розвитком досліджень, пов'язаних із розробкою нових освітніх технологій. У сучасній науці розроблено теоретичні основи початкової освіти, але немає як методологічних, так і емпіричних досліджень, які стосуються особливостей молодших школярів, які дозволяють здійснювати персоналізацію освіти поряд з індивідуалізацією навчання, в основі якої лежить особистісно-значущий проект, і тим самим сприяти реалізації концепції особистості як носія проектної культури в інформаційному просторі суспільства. При цьому спроба осмислення світу є результатом його проектування, де соціальне, гуманітарне і навіть природничо-наукове пізнання виступають різними формами проектування – проектування сутності людини на навколишній світ.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що на тлі створення Нової української школи змінюються тенденції і парадигми сучасної початкової освіти, які обумовлені глобальними соціальними трансформаціями українського суспільства. Навчання в молодшій школі спрямоване на засвоєння низки освітніх галузей в освітньому середовищі довіри та партнерства. Основна освітня парадигма сучасної початкової освіти зміщується від постаті педагога й націлюється на потреби й розвиток компетенцій учня. Дитиноцентризм виступає у якості основного тренду реформування сучасної початкової освіти в Україні. Нова українська школа вимагає підготовки дитини до вирішення конкретних, реальних життєвих задач з одного боку та оволодіння освітніми компетенціями з іншого. Саме такий підхід сприятиме побудові суспільства свідомих та діяльнісних громадян, які можуть брати відповідальність не тільки за власне життя, але й за долю всієї країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ali S. The effectiveness of immersive technologies for future professional education. Futurity Education. 2022. № 2(2), pp. 13–21. URL: https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.25

2. Skakun I. Digital competencies of the teacher of the future. Futurity Education. 2021. № 1(2), pp. 39–48. URL: https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.18

3. Tytova N., Mereniuk K. Digital literacy of future teachers in the realities of large-scale military aggression (Ukrainian experience). Futurity Education. 2022. № 2(3), pp. 43–54. URL: https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.33

4. Булачок М. А. Адаптація учнів до навчання в освітньому середовищі НУШ. Актуальні проблеми безпеки життєдіяльності. 2021. С. 289-291. URL: http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10982/1/289-291.pdf

5. Вашуленко М., Дубовик С. Формування дослідницьких умінь на уроках української мови. Учитель початкової школи. 2019. № 9. С. 3–6. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29101/1/M_Vashylenko_S_Dubovyk_UPSH_9.pdf

6. Гудовсек О. А. Навчання через гру в НУШ. Професійний розвиток педагога. 2021, С. 37-39.

7. Коваль Т. Українські народні традиції та звичаї як засіб національного виховання молодших школярів в умовах НУШ. Актуальні питання у сучасній науці. 2022. № 2 (2), С. 546-554. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-546-554

8. Силюга Л. П., Станович Л. П. Використання LEGO-технології у процесі вивчення математики в умовах НУШ. Editorial board. 2022. С. 176-178. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=XjiKEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA176&dq=молодша+шкільна+освіта+нуш&ots=0MnfdPlNA2&sig=6hbmMLQiyGiiqbua8xwOrS65Ej4&redir_esc=y#v=onepage&q=молодша%20шкільна%20освіта%20нуш&f=false

9. Сущенко Л. Дидактичні засади формування дослідницької компетентності здобувачів початкової освіти у процесі навчання: результати дослідження. Академічні студії. Серія «Педагогіка». 2022. (2), С. 42-49. URL: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.2.7

10. Четверова Д. В. Педагогічна проблема формування соціальної компетенції молодших школярів на уроках літературного читання під час вивчення комічних жанрів. Редакційна колегія. 2021. С. 180-181. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/МАКЕТ_Збірник%20%282%29.pdf#page=180

REFERENCES

1. Tytova N., Mereniuk K. Digital literacy of future teachers in the realities of large-scale military aggression (Ukrainian experience). Futurity Education. 2022. № 2(3), pp. 43–54. URL: https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.33 [in English]

2. Ali S. The effectiveness of immersive technologies for future professional education. Futurity Education. 2022. № 2(2), pp. 13–21. URL: https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.25 [in English]

3. Skakun I. Digital competencies of the teacher of the future. Futurity Education. 2021. № 1(2), pp. 39–48. URL: https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.18 [in English]

4. Bulachok M. A. Adaptatsiia uchniv do navchannia v osvitnomu seredovyshchi NUSh. Aktualni problemy bezpeky zhyttiediialnosti. [Adaptation of students to study in the educational environment of NUS]. 2021. S. 289-291. URL: http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10982/1/289-291.pdf [In Ukrainian].

5. Vashulenko M., Dubovyk S. Formuvannia doslidnytskykh umin na urokakh ukrainskoi movy. [Formation of research skills in Ukrainian language lessons]. Uchytel pochatkovoi shkoly. 2019. № 9. S. 3–6. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/29101/1/M_Vashylenko_S_Dubovyk_UPSH_9.pdf [In Ukrainian].

6. Hudovsek O. A. Navchannia cherez hru v NUSh. [Learning through play at NUS]. Profesiinyi rozvytok pedahoha. 2021, S. 37-39. [In Ukrainian].

7. Koval T. Ukrainski narodni tradytsii ta zvychai yak zasib natsionalnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh NUSh. [Ukrainian folk traditions and customs as a means of national education of junior high school students in the conditions of NUS]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi. 2022. № 2 (2), S. 546-554. URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-546-554 [In Ukrainian].

8. Syliuha L. P., Stanovych L. P. Vykorystannia LEGO-tekhnolohii u protsesi vyvchennia matematyky v umovakh NUSh. [The use of LEGO technology in the process of studying mathematics in the conditions of NUS]. Editorial board. 2022. S. 176-178. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=XjiKEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA176&dq=molodsha+shkilna+osvita+nush&ots=0MnfdPlNA2&sig=6hbmMLQiyGiiqbua8xwOrS65Ej4&redir_esc=y#v=onepage&q=molodsha%20shkilna%20osvita%20nush&f=false [In Ukrainian].

9. Sushchenko L. Dydaktychni zasady formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti zdobuvachiv pochatkovoi osvity u protsesi navchannia: rezultaty doslidzhennia. Akademichni studii. [Didactic principles of formation of research competence of students of primary education in the learning process: research results]. Seriia «Pedahohika». 2022. (2), S. 42-49. URL: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.2.7 [In Ukrainian].

10. Chetverova D. V. Pedahohichna problema formuvannia sotsialnoi kompetentsii molodshykh shkoliariv na urokakh literaturnoho chytannia pid chas vyvchennia komichnykh zhanriv. [Pedagogical problem of the formation of social competence of younger schoolchildren in the lessons of literary reading during the study of comic genres]. Redaktsiina kolehiia. 2021. S. 180-181. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/MAKET_Zbirnyk%20%282%29.pdf#page=180 [In Ukrainian].

УДК 378.147: [373.3: 81]
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-52

Інна КИРИЧОК,
orcid.org/0000-0002-8376-9688
доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) innakiricek700@gmail.com

Олена ПАЩЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2080-0884
вчитель вищої категорії
Загальноосвітньої початкової школи № 10 м. Ніжина Ніжинської міської ради
(Ніжин, Чернігівська область, Україна) eap79@i.ua

Ірина ТОНКОНОГ,
orcid.org/0000-0001-8488-8526
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету
(Київ, Україна) i.tonkonog@knute.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ СТОРІТЕЛЛІНГУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Предмет дослідження авторів – умови ефективності використання сторітеллінгу на заняттях у ВНЗ з курсу «Методика навчання української мови» та «Методика навчання літературного читання». Автори пропонують визначення сторітеллінгу та систему завдань, які можна використати у підготовці майбутніх учителів НУШ з метою формування навичок створення та розповіді цікавих історій. Наведено результати емпіричного дослідження рівня мотивованості майбутніх учителів початкових класів у використанні сторітеллінгу 2 типів та розуміння його сутності, технік у професійній педагогічній діяльності. Установлено, що кількісні показники розподілу за рівнем позитивного ставлення до сторітеллінгу та розуміння його сутності у майбутніх учителів та учителів дещо різняться: у 23 % студентів та 28 % учителів констатовано високий рівень; у 55 % студентів та 58 % класоводів – середній рівень, у 20 % респондентів студентів та 14 % учителів – низький рівень. З'ясовано, що учителі більше мотивовані до діяльності у сфері сторітеллінгу та більш свідомо відчувають потребу у самовдосконаленні, оскільки педагогічна діяльність вимагає відповідних знань, умінь, навичок у використанні сторітеллінгу, різноманітних технік його створення, які допоможуть реалізувати творчий підхід учителів у організації навчання молодших школярів.

Установлено, що використання технологій сторітеллінгу в підготовці майбутнього вчителя початкової школи буде ефективним за таких умов:

– з урахуванням спеціально розробленої системи з використанням теоретичних відомостей та завдань репродуктивного (аналітико-конструктивного) і продуктивного (творчого) характеру і засобів навчання графічного і аудіовізуального характеру (узагальнюючих схем, таблиць, зразків пояснення матеріалу), що дозволяють систематизувати отримані відомості про сторітеллінг як техніку впливу;

– у навчанні активно використовують сторітеллінг 2 типів (як розповідання історій викладачем так і створення історій студентами);

– сформованість умінь створення історій перевіряє викладач в реальних умовах заняття і позааудиторного спілкування з майбутніми учителями та враховує під час індивідуальної роботи.

Ключові слова: *сторітеллінг, підготовка вчителя початкової школи, методика навчання літературного читання.*

Inna KYRYCHOK,
orcid.org/0000-0002-8376-9688
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Primary Education and Educational Management
Nizhyn Mykola Gogol State University
(Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine) innakiricek700@gmail.com

Olena PASHCHENKO,
orcid.org/0000-0003-2080-0884
Lecturer of the Highest Category
Comprehensive Primary school № 10 of Nizhin, Nizhyn City Council
(Nizhyn, Chernihiv Region, Ukraine) eap79@i.ua

Iryna TONKONOG,
orcid.org/0000-0001-8488-8526
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) i.tonkonog@knute.edu.ua

USING STORETELLING IN PREPARING A FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER

The subject of the authors' research is the conditions for the effective use of storytelling in university classes in the course "Methods of teaching the Ukrainian language" and "Methods of teaching literary reading." The authors propose the definition of storytelling and a system of tasks that can be used in the training of future NUS teachers in order to develop skills of creating and telling interesting stories. The results of empirical research of the level of motivation of future primary school teachers in the use of storytelling of 2 types and understanding of its essence, techniques in professional pedagogical activity are given. It was found that the quantitative indicators of the distribution of the level of positive attitude to storytelling and understanding of its essence in future teachers and teachers differ slightly: 23% of students and 28% of teachers stated a high level; 55% of students and 58% of class teachers have an average level, 20% of student respondents and 14% of teachers have a low level. It was found that teachers are more motivated to work in the field of storytelling and more consciously feel the need for self-improvement, as pedagogical activities require appropriate knowledge, skills, skills in the use of storytelling, various techniques to create a teacher's creative approach to organizing junior education. schoolchildren.

It is established that the use of storytelling technologies in the training of future primary school teachers will be effective under the following conditions:

– taking into account a specially developed system using theoretical information and tasks of reproductive (analytical-constructive) and productive (creative) nature and means of teaching graphic and audiovisual nature (generalizing schemes, tables, samples of explanation of material), which allow to systematize the obtained information about storytelling as impact technique;

– 2 types of storytelling are actively used in teaching (both storytelling by the teacher and creation of stories by students);

– the formation of skills of creating stories is checked by the teacher in real conditions of employment and out-of-class communication with future teachers and takes into account during individual work.

Key words: *storytelling, primary school teacher training, methods of teaching literary reading.*

Актуальність дослідження. Процес очевидних змін, які відбуваються на початку XXI століття в економічній, політичній, духовній, освітній сферах України, гостро ставить перед колективами вищих навчальних закладів необхідність не тільки здійснювати професійне навчання, а й виховувати грамотних, духовно збагачених, національно свідомих фахівців, рівень знань яких відповідав би зростаючим до них вимогам суспільства.

Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2021 р.) (Професійний стандарт, 2021) визначає важливість комунікативної, мовної підготовки майбутніх учителів початкової школи, оскільки обов'язковою умовою успішної навчальної і майбутньої їхньої педагогічної діяльності є володіння культурою ділового, професійного мовлення, без якого неможлива продуктивна діяльність класовода. Професія вчителя вимагає не просто гарного, а віртуозного володіння словом, оскільки вчитель не лише передає школярам предметні знання, а й формує особистість дитини, здійснюючи на неї могутній виховний вплив. Сучасний вчитель початкової школи повинен володіти мовленнєвими стратегіями, комплексом мовленнєвих дій, оскільки йому щоденно доводиться впливати:

переконувати школярів, роз'яснювати і коментувати, наводити приклади, звертатися із закликами, показувати негативні наслідки невиконання прохання, доступно пояснювати матеріал на уроці, проводити довірливу бесіду з учнями і батьками, публічно виступати перед великою аудиторією колег. Від обраних педагогом мовних засобів багато в чому залежить, чи будуть такі впливи ефективними.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Поняття «сторітеллінг» вперше ввів Девід Амстронг, який врахував відомий психологічний фактор: історії більш виразні, захоплюючі, краще запам'ятовуються, цікаві і легше асоціюються з особистим досвідом, ніж різні директиви і правила.

У педагогіці метод сторітеллінгу відомий ще з 90-х рр. XX ст. Прикметні праці зарубіжних вчених А. Сіммонса (Сіммонс, 2013), М. Хенкіна (Хенкін, 2018), П. Сміта (Сміт, 2016), М. Ільяхова (Ільяхов, 2019) та ін. В Україні метод сторітеллінгу вчені досліджували переважно у методичній площині: у використанні на уроках історії (Г. Маринченко) (Маринченко, 2019: 10-13), на уроках читання у роботі з учнями, які мають порушення інтелектуального розвитку (Н. Кравець) (Кравець, 2018: 143-145), у викладанні природничих дисциплін (Н. Скакун) (Скакун, 2018: 184-188), на уроках англійської мови (О. Нагорна) (Нагорна, 2020: 88-93) та ін. Проте недостатньо висвітлені у науці питання, пов'язані з використання сторітеллінгу в практиці вищої освіти.

Отже, використання сторітеллінгу у підготовці майбутніх вчителів початкової школи по суті залишається відкритою проблемою, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Мета статті – визначити та обґрунтувати умови ефективного використання технологій сторітеллінгу у підготовці майбутнього вчителя початкової школи.

Виклад матеріалу. З метою визначення рівня мотивованості майбутніх учителів початкових класів у використанні сторітеллінгу 2 типів та розуміння його сутності, технік у професійній педагогічній діяльності нами було проведено анкетування, яке включало 15 питань відкритого та закритого типу. Вибірка осіб становила 20 студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» 3-4 курсів та 20 вчителів початкових шкіл м. Ніжина та шкіл Чернігівської області, які завершили курс навчання в магістратурі Ніжинського університету у 2017-2018 навчальному році.

Студентам та учителям потрібно було дати розгорнуту відповідь на 15 запитань власно створеної анкети.

Проаналізуємо відповіді на окремі питання. На питання анкети «Чи відчуваєте ви потребу в отриманні знань з використання технік сторітеллінгу на уроках ?» ми отримали такі відповіді: 40 % майбутніх учителів та 43 % вчителів відчувають таку потребу, «оскільки ознайомлення з техніками сторітеллінгу є важливим для розвитку не лише учителя, а й будь-якої людини»; «ознайомлення з техніками сторітеллінгу є важливим для стимулювання інтересу учнів до читання» (29 % студентів та 26 % учителів); «сторітеллінг допомагає опановувати навички майстерного виступу, ораторського мистецтва, без яких неможливо обійтись в професійній педагогічній діяльності» (30 % майбутніх учителів та 27 % учителів); «сторітеллінг важливий, оскільки учитель повинен постійно самовдосконалюватися» (1 % студентів та 4 % класоводів).

Відповіді на питання анкети «Що мотивує вас до вивчення технік сторітеллінгу?» були такими: бажання отримати гарні оцінки з предмету «Методика навчання літературного читання» (31 % майбутніх учителів); бажання кар'єрного росту (37 % студентів та 65 % вчителів); бажання покращити свій рівень знань та сформувати мовленнєві та риторичні вміння та навички (32 % майбутніх учителів та 35 % класоводів).

Відповіді на питання анкети «Які саме знання та вміння зі сторітеллінгу ви зможете використати в певних ситуаціях?» були такими: «знання технік сторітеллінгу допомогло мені при створенні різних історій на різних уроках в початковій школі» (28 % майбутніх учителів та 23 % класоводів); «Знання і вміння, пов'язані зі сторітеллінгом, допомогли мені швидше придумувати завдання з використанням історій на уроках мови, математики та літературного читання» (6 % студентів та 8 % учителів); «Знання і вміння, пов'язані зі сторітеллінгом, допомогли у формуванні вміння створювати і виголошувати промову» (41 % майбутніх учителів та 48 % класоводів); «Знання і вміння, пов'язані зі сторітеллінгом, розвивають мої акторські здібності» (29 % студентів та 21 % учителів).

На запитання анкети «Що при вивченні сторітеллінгу ви вважаєте найбільш цікавим?» відповіді ми отримали такі: «Мені було цікаво дізнатись про прийоми та техніки створення історій» (23 % майбутніх учителів та 17 % класоводів); «Я отримала нові знання і вміння зі створення історій» (11 % студентів та 14 % класоводів); «Мені було цікаво виконувати завдання на розповідь цікавих історій» (8 % майбутніх учителів та 5 % учителів); «Мені було цікаво оцінювати історії своїх одногрупників» (13 % студентів); «Мені

було цікаво оцінювати історії, створені в мережі Інтернет» (16 % класоводів); «Було цікаво дізнатися про особливості сторітеллінгу у вивченні курсу «Українська мова» (33 % студентів та 40 % учителів); «Було цікаво створювати історії» (12 % студентів та 8 % учителів).

Відповіді на питання анкети «Які вміння, пов'язані зі сторітеллінгом, вам важливо в собі розвивати?» ми отримали такі: «переконувати та навіювати» (17 % студентів та 22 % учителів); «здатність активізувати увагу слухачів під час розповіді історій» (35 % майбутніх учителів та 45 % класоводів); «вміння здійснювати саманаліз у створенні та розповіді історій» (26 % студентів та 20 % учителів); «вміння добрати доцільні прийоми у створенні історій» (22 % студентів та 13 % класоводів).

На запитання анкети «Які труднощі ви відчуваєте під час педагогічної діяльності на уроках читання» ми отримали такі відповіді: «Невміння образно висловлюватись» (13 % студентів та 15 % учителів); «Невміння створити цікаві та оригінальні історії» (42 % майбутніх учителів та 47 % класоводів); «Невміння добрати доцільні прийоми у створенні історій» (21 % студентів та 17 % учителів); «Невпевненість в собі під час створення та розповіді історій» (6 % майбутніх учителів та 3 % учителів); «Відсутність рефлексивних навичок у оцінці створених історій» (2 % майбутніх учителів та 3 % класоводів).

На питання анкети «Чи хотів би ти брати участь у тренінгах сторітеллінгу?» відповіді респондентів були такими: «так» (72 % майбутніх учителів та 81 % класоводів); іноді (28 % майбутніх учителів та 18 % класоводів); «ні» (1 % класоводів).

Серед прийомів створення історій респонденти назвали мономіф та обрамлення (27 % майбутніх учителів та 33 % класоводів); гора, Sparklines (як є і як могло б бути), «реверсивна драматургія», фальстарт (26 % студентів та 17 % класоводів), решта – не назвали жодного з прийомів.

Найбільш складним виявилось завдання на визначення умов ефективності технік сторітеллінгу: гора; мономіф, обрамлення, Sparklines, «реверсивна драматургія», фальстарт, вкладені цикли, in medias res, пелюстки. З цим завданням на високому рівні справились лише 27 % студентів та 34 % класоводів.

Не менш легким було і завдання на розробку пам'ятки у створенні історій.

За результатами виконання тесту установлено, що кількісні показники розподілу за рівнем позитивного ставлення до сторітеллінгу майбутніх учителів та учителів дещо різняться: у 23 % студентів та 28 % учителів констатовано високий рівень; у 55 % студентів та 58 % класоводів – середній рівень, у 20 % респондентів студентів та 14 % учителів – низький рівень. Отже, учителі більше мотивовані до діяльності у сфері сторітеллінгу та більш свідомо відчувають потребу у самовдосконаленні, оскільки педагогічна діяльність вимагає відповідних знань, умінь, навичок у використанні сторітеллінгу, різноманітних технік його створення, які допоможуть реалізувати творчий підхід учителів у організації навчання молодших школярів.

Отже, як бачимо, рівень мотивованості та обізнаності майбутніх учителів у сфері використання сторітеллінгу потребує удосконалення у освітньому процесі ВНЗ.

Проаналізувавши результати анкети, ми дійшли наступних висновків:

– необхідно систематично враховувати результати діагностики студентів під час створення індивідуальної роботи;

– необхідно розробити комплекс педагогічних заходів, спрямованих на формування позитивної мотивованості та обізнаності майбутніх учителів у сфері використання сторітеллінгу, що й стало наступним етапом нашого дослідження.

Використання технологій сторітеллінгу в підготовці майбутнього вчителя початкової школи повинно відбуватися за таких умов:

– навчання проводиться на основі спеціально розробленої системи з використанням теоретичних відомостей та завдань репродуктивного (аналітико-конструктивного) і продуктивного (творчого) характеру і засобів навчання графічного і аудіовізуального характеру (узагальнюючих схем, таблиць, зразків пояснення матеріалу), що дозволяють систематизувати отримані відомості про сторітеллінг як техніку впливу;

– у навчанні активно використовують сторітеллінг 2 типів (як розповідання історій викладачем так і створення історій студентами);

– сформованість умінь створення історій перевіряє викладач в реальних умовах заняття і позааудиторного спілкування з майбутніми учителями та враховує під час індивідуальної роботи.

Першою умовою ефективного використання технологій сторітеллінгу в підготовці майбутнього вчителя початкової школи у період його навчання у виші вважаємо застосування розробленої системи завдань репродуктивного (аналітико-конструктивного) і продуктивного (творчого) характеру (комунікативного аналізу ситуацій) і засобів навчання графічного і аудіовізуального характеру (узагальнюючих схем, таблиць, зразків пояснення

матеріалу). Це сприятиме формуванню умінь та навичок мовленнєвої поведінки комунікантів і систематизації отриманих знань про сторітеллінг.

Оскільки сучасні учні, студенти є більше слухачі та глядачі, ніж читачі, утримати їх увагу стає значно складніше. Саме тому техніка сторітеллінгу є однією з таких, які дозволяють викладачу, вчителю вплинути на дитину емоційно. Головне завдання педагога під час прослуховування історії учнями – допомогти дітям зрозуміти її.

Сторітеллінг (story – історія; telling – розповідати) – це ефективний метод донесення інформації до аудиторії шляхом розповідання смішних, зворушливих або повчальних історій з реальними або вигаданими персонажами. Метод поєднує в собі психологічні, управлінські та інші аспекти і дозволяє не тільки ефективно донести інформацію, а й мотивувати школярів на певні вчинки і отримати максимально високі результати (Сіммонс, 2013).

А. Сіммонс доводить, що в процесі сторітеллінгу слухачі вчаться творчо мислити, виділяти головне і другорядне, зв'язно висловлювати свої думки. Тому важливо, щоб вчитель стимулював таку діяльність учнів (Сіммонс, 2013).

Прикладами творчих завдань з використанням сторітеллінгу на заняттях з методики навчання літературного читання та методики навчання української мови можуть бути такі:

1. Придумайте кінцівку до оповідання В. Сухомлинського «Покинуте кошеня».

Покинуте кошеня

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося воно до куща та й сидить – тремтить.

2. Придумайте кінцівку до оповідання В. Сухомлинського «Бабусин борщ».

Бабусин борщ

У бабусі дві онучки. Живуть вони у великому місті, а на літні канікули приїхали до неї в гості.

Рада бабуся онучкам. Пригощає їх черешнями, свіжим медом і варениками. Та дівчаткам найбільше хочеться борщу: мама розповідала, що бабуся варить смачний-пресмачний борщ.

Зварила бабуся борщ – зі свіжими помідорами, капустою і сметаною. Та ось біда... Забувати стала. Поки варила – двічі посолила. Поставила на стіл дві миски борщу та й припрошує онучок:

– Ачи солила – й не пам'ятаю... Стара вже... Ось сіль у сільниці – додавайте собі до смаку.

З'їли дівчатка по ложці борщу. Ой, який же солоний!

3. 1) Прочитайте слова: Миколай, подарунок, ранок, подушка, зима, діти. З яким святом ви їх асоціюєте? Розкажіть цікаву історію.

2) Доберіть до кожного іменника прикметник.

3) Напишіть розповідь про це свято, використовуючи утворені сполучення слів.

4) Підкресліть прикметники жіночого роду червоним олівцем, прикметники чоловічого роду – синім олівцем, прикметники середнього роду – зеленим олівцем, прикметники в множині – помаранчевим олівцем.

4. Напишіть оповідання про пригоди в лісовій школі. Використайте подані слова: сова, лисиця, зайченя, вчитель, галявина, портфель, перерва, пригостити, посваритись. Порівняйте його з повістю В.Нестайка.

5. 1) Прочитайте байку Л.Глібова.

2) Розкажіть цю історію від імені Коника-стрибунця.

3) Розкажіть цю історію з точки зору Мурахи.

Розробити систему завдань з використанням сторітеллінгу до практичного заняття. Наприклад, до заняття «Методика вивчення казки».

6. Розробити систему завдань до підручника з читання (2020 р.) для учнів 3 класу під час вивчення певного твору. Наприклад, «Придумайте кінцівку до оповідання В. Сухомлинського «Покинуте кошеня».

7. Створіть цікаву історію про літературний жанр («Казка про створення байки») та спробуйте її розказати перед аудиторією учнів початкової школи.

Давним-давно трапилася ця історія в далекій теплій країні, де всього було вдосталь: і винограду, і лисиць та іншої звірини, і людей.

Що ж трапилось? Дозрівав виноград. Прийшла лисиця, бачить, а виноград високо. Ну і руда замість того, щоб шию ламати або засмучуватися про смачний десерт, якого не скуштуєш, мовила: «Не треба мені цей виноград! Їжі, мало чи що !» Та й пішла геть.

Побачив це Езоп і написав невеличку алегоричну історію, у якій виклав багато повчального з яскравою вираженою мораллю. Прочитав цю байку Лафонтен, подумав: «Чим я гірший від Езопа?» І теж написав схожу історію. Коли народився Л.Глібов, він теж захопився байками своїх попередників і вирішив написати твір зі схожим сюжетом. І написав.

Лисиць зараз мало, виноград десь росте, та хто це бачить ? А байка – ось вона! Пиши – не хочу!

Може, і мені написати? Та ні, я, мабуть, з рудих. Але байка хороша. Шкода, що не моя. Можливо, діти. І вам спробувати створити?

8. Створіть кластер на тему «Етапи створення історій». (див рис. 1).

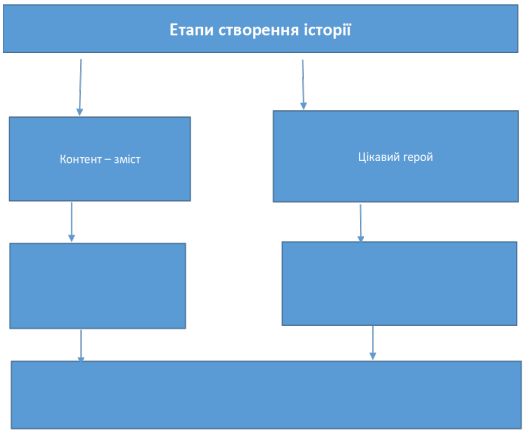

Рис. 1. Зразок створення кластера на тему «Етапи створення історій»

9. Розкажіть цікаву історію з життя письменника або історію створення певного твору автора. Наприклад, усім відома історія створення вірша А. Барто «Наша Таня голосно плаче», яка буде цікавою для учнів початкової школи.

Другою умовою ефективного використання технологій сторітеллінгу в підготовці майбутнього вчителя початкової школи є застосування викладачем сторітеллінгу 2 типів (як розповідання історій викладачем так і створення історій студентами).

Вид історії, який використовується в сторітеллінгу, залежить, як правило, від того, для якої саме аудиторії вона призначена. Однак в історії будь-якого виду є кілька ключових принципів, які відрізняють її від викладу фактів: наявність персонажа, інтриги, сюжету.

Історії, які можна використовувати в навчальному процесі, вчені поділяють на: історії, написані оратором (учителем); історії, створені аудиторією (учнями).

На заняттях з предмету «Методика навчання літературного читання» важливо не тільки розповідати історії для майбутніх учителів, а й створювати завдання для учнів у розповіданні ними історій, оскільки сторітеллінг можна використовувати і як метод навчання, і як метод переконання. Такий спосіб, під час якого студенти самі створюють історії, дозволяє викладачу використовувати діалог з аудиторією (інтерактив) в навчальних цілях.

У підготовці майбутніх учителів початкової школи на заняттях з курсу «Методика навчання літературного читання» варто використовувати такі типи сторітеллінгу:

- Сторітеллінг на основі реальних ситуацій, які передбачають їх аналіз, з метою сформувати у студентів навички аналізу художнього твору, а також власної поведінки в певних ситуаціях, зіставляючи з поведінкою літературного героя. Викладач добирає такі ситуації з урахуванням сюжету твору, які співзвучні з його проблематикою.
- Сторітеллінг на основі оповіді: вигаданий або реальний оповідач надає необхідну для навчання інформацію. Такими історіями на заняттях з методики навчання літературного читання можуть бути конспекти уроків читання з використанням цікавих фактів з життя письменника, які стали основою для сюжету його твору; вигадані історії з життя персонажа.
- Сторітеллінг на основі сценарію, під час використання яких студент стає частиною історії і досягає різних результатів залежно від того, які рішення приймає. Це власні сценарії творів, їх кінцівок, зміни сюжету, героїв і т.д.
- Сторітеллінг на основі проблемних ситуацій як способу найбільш ефективного вирішення проблем. Створення та розповідь історій, пов'язаних з проблематикою твору, допомагає студентам розвивати навички розв’язання проблемних ситуацій, продуктивного спілкування.

Крім того викладач стимулює студентів до створення власних історій з метою розвитку їх творчих здібностей та інтересу до твору і творчості письменника. Корисними при організації заняття з курсу з використанням сторітеллінгу будуть такі поради: не вимагати відразу чіткої структури історії; наявність в тексті інтриги та філософської ідеї; визначення регламенту; редагування тексту історії після його створення; обов’язковий момент – рефлексія; історії повинні бути різного типу: детективні, казкові, фантастичні.

За допомогою сторітеллінгу викладач на заняттях з методики навчання читання може зацікавити майбутнього вчителя художнім твором, потім сприяти його прочитанню. Продумана цікава історія студента, його акторські здібності, вміння перевтілюватися, використання засобів невербальної комунікації – все це допомагає йому дізнатися і краще засвоїти матеріал, сприяє розвитку його особистісних якостей, уяви, творчих здібностей і дозволяє проявити активність і творчість. Створені майбутніми учителями власні історії стимулюють інтерес до твору і творчості письменника, можуть стати підґрунтям у подальшій їхній практичній діяльності. Саме тому застосування техніки сторітеллінгу на практичних

заняттях з методики навчання літературного читання – дієвий метод у формуванні комунікативної компетентності студентів.

Висновки. Отже, в результаті дослідження рівня мотивованості майбутніх учителів початкових класів у використанні сторітеллінгу 2 типів та розуміння його сутності, технік у професійній педагогічній діяльності нами установлено, що кількісні показники розподілу за рівнем позитивного ставлення до сторітеллінгу та розуміння його сутності у майбутніх учителів та учителів дещо різняться: у 23 % студентів та 28 % учителів констатовано високий рівень; у 55 % майбутніх учителів та 58 % класоводів – середній рівень, у 20 % опитаних студентів та 14 % учителів – низький рівень. З'ясовано, що учителі більше мотивовані до діяльності у сфері сторітеллінгу та більш свідомо відчувають потребу у самовдосконаленні, оскільки педагогічна діяльність вимагає відповідних знань, умінь, навичок у використанні сторітеллінгу, різноманітних технік його створення, які допоможуть реалізувати творчий підхід педагогів у організації навчання молодших школярів.

Установлено, що використання технологій сторітеллінгу в підготовці майбутнього вчителя початкової школи буде ефективним за таких умов:

– з урахуванням спеціально розробленої системи з використанням теоретичних відомостей та завдань репродуктивного (аналітико-конструктивного) і продуктивного (творчого) характеру і засобів навчання графічного і аудіовізуального характеру (узагальнюючих схем, таблиць, зразків пояснення матеріалу), що дозволяють систематизувати отримані відомості про сторітеллінг як техніку впливу;

– у навчанні активно використовують сторітеллінг 2 типів (як розповідання історій викладачем так і створення історій студентами);

– сформованість умінь створення історій перевіряє викладач в реальних умовах заняття і позааудиторного спілкування з майбутніми учителями та враховує під час індивідуальної роботи.

Перспективи подальших наукових розвідок з проблеми полягають у діагностуванні рівня здатності майбутніх учителів створювати та розповідати цікаві історії у педагогічному процесі, розробка моделі формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах бакалаврату з використанням сторітеллінгу та 6 цеглинок Лего.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ильяхов М., Сарычева Л. Пиши, сокращай. Как создавать сильный текст. К: Издательство «Альпіна Паблішер Україна», 2019. 440 с.

2. Кравець Н. П. Сторітеллінг на уроках літературного читання у роботі з учнями, які мають порушення інтелектуального розвитку. Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи : матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Ніжин, 19 жовтня 2018 року / За ред. Є. І. Коваленко, упоряд. Н. В. Білоусова. Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2018. С. 143-145.

3. Лівін М. Сторітеллінг для очей, вух і серця. К.: Вид-во Смолоскип, 2020. 184 С.

4. Маринченко Г.М. Сторітеллінг як інноваційний метод в українській педагогіці та його використання на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал університету ім. А.С.Макаренка*. Вип. 7. СумДПУ, 2019. С. 10-13.

5. Нагорна Ольга. Шляхи використання методики сторітеллінгу на уроках англійської мови. Креативність особистості як фактор інноваційного розвитку суспільства : збірн. наук. праць. Вип. 2 / за ред. доц. В.В. Павленко. Житомир: ФО-П Левковець Н.М., 2020. 188 с. С. 88-93.

6. Професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». URL: http://cprpp.kupyansk-rada.gov.ua › (дата звернення:5.04.2021).

7. Симмонс А. Как использовать силу историй. Москва: Манн, Иванов и Фербер. 2013. 272 с.

8. Скакун Н.С. Використання вчителем природничих наук сторітеллінгу як інструменту розвитку креативності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. 2018. №81. Т.1. С. 184-188.

9. Смит Пол. Мастер историй. Увлекай, убеждай, вдохновляй. Пер. В. Ласкавый. М.: Издательство: Манн, Иванов и Фербер (МИФ), 2016. 340 с.

10. Хенкин М. Золотой ключик инфосторителлинга. М: Издательство: Animedia Company, 2018. 168 С.

REFERENCES

1. Ilyahov M., Saryicheva L. Pishi, sokraschay. Kak sozdavat silnyiy tekst. [Write, shorten. How to create strong text]. K: Izdatelstvo «AlpIna PablIsher UkraYina», 2019. 440 p. [in Russian].

2. Kravets N. P. Storitellinh na urokakh literaturnoho chytannia u roboti z uchniamy, yaki maiut porushennia intelektualnoho rozvytku. Pochatkova osvita: istoriia, problemy, perspektyvy: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii [Storytelling in literary reading lessons in working with students with intellectual disabilities. Primary education: history, problems, prospects: materials of the all-Ukrainian scientific and practical internet conference]. m. Nizhyn, 19 zhovtnia 2018 roku / Za red. Ye. I. Kovalenko, uporiad. N. V. Bilousova. Nizhyn: NDU imeni M. Hoholia, 2018. pp. 143-145. [in Ukrainian].

3. Livin M. Storitellinh dlia ochei, vukh i sertsia [Storytelling for the eyes, ears and heart]. K.: Vyd-vo Smoloskyp, 2020. 184 p. [in Ukrainian].

4. Marynchenko H.M. Storitellinh yak innovatsiinyi metod v ukrainskii pedahohitsi ta yoho vykorystannia na urokakh istorii. Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin: naukovo-pedahohichnyi zhurnal universytetu im. A.S.Makarenka. Vyp. 7 [Storytelling as an innovative method in Ukrainian pedagogy and its use in history lessons.] Theory and teaching methods of social disciplines: scientific and pedagogical journal of the University named after A.S. Makarenko. Iss 7. SumDPU, 2019. pp. 10-13. [in Ukrainian].

5. Nahorna Olha. Shliakhy vykorystannia metodyky storitellinhu na urokakh anhliiskoi movy. Kreatyvnist osobystosti yak faktor innovatsiinoho rozvytku suspilstva : zbirn. nauk. prats. Vyp. 2 [Ways of using storytelling techniques in English lessons. Creativity of the individual as a factor of innovative development of society: collection of scientific papers. Iss. 2]. za red. dots. V.V. Pavlenko. Zhytomyr: FO-P Levkovets N.M., 2020. pp. 88-93. [in Ukrainian].

6. Profesiinyi standart «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard "Teacher of primary classes of a general secondary education institution"]. URL: http://cprpp.kupyansk-rada.gov.ua › (data zvernennia:5.04.2021). [in Ukrainian].

7. Simmons A. Kak ispolzovat silu istoriy [How to use the power of stories]. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber. 2013. 272 p. [in Russian].

8. Skakun N.S. Vykorystannia vchytelem pryrodnychykh nauk storitellinhu yak instrumentu rozvytku kreatyvnosti. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnikh shkolakh [The use of storytelling as a tool for the development of creativity by a science teacher]. Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools. 2018. №81. T.1. pp. 184-188. [in Ukrainian].

9. Smit Pol. Master istoriy. Uvlekay, ubezhday, vdohnovlyay [Story Master. Engage, Convince, Inspire]. Per. V. Laskavyiy. M.: Izdatelstvo: Mann, Ivanov i Ferber (MIF), 2016. 340 p. [in Russian].

10. Henkin M. Zolotoy klyuchik infostoritellinga [The Golden Key of Info Storytelling]. M: Izdatelstvo: Animedia Company 2018. 168 p. [in Russian].

УДК 378.011.3-051:44
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-53

Микола КУРАЧ,
orcid.org/0000-0002-7694-9007
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Кременець, Тернопільська область, Україна) kurachnick@meta.ua

Ростислав ГАРМАТЮК,
orcid.org/0000-0001-8307-3042
кандидат технічних наук,
доцент кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка
(Кременець, Тернопільська область, Україна) harmatiuk.rostyslav@gmail.com

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СПЕЦРИСУНКУ

У статті обґрунтовано необхідність включення до змісту професійно-графічної підготовки майбутніх учителів трудового навчання пропедевтичної навчальної дисципліни «Спецрисунок», спрямованої на формування практичних умінь і навичок з техніки та композиції рисунку, виховання у студентів художньо-естетичного сприйняття навколишнього світу і предметного середовища, розвиток просторої уяви та фантазії, пізнавальної і творчої активності, естетичного смаку тощо.

Авторами статті акцентується увага на основних методичних аспектах формування графічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання у процесі вивчення спецрисунку. Доведено необхідність належного опанування студентами системою знань з теорії рисунку для успішного виконання комплексу практичних вправ різного рівня. Встановлено, що при навчанні спецрисунку мають переважати короткострокові графічні вправи (замальовки, начерки), що зумовлює успішність початкового етапу навчання студентів. Важливе значення відводиться психофізіологічним аспектам зорового сприйняття графічного змісту рисунку; наголошується на важливості забезпечення міжпредметних зв'язків між фаховими дисциплінами, які формують графічну компетентність майбутніх учителів трудового навчання. Особлива роль відводиться позааудиторній самостійній роботі студентів.

Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження дав змогу виокремити найбільш ефективні методи навчання спецрисунку (інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний, творчий), вибір яких зумовлюється змістом програмного матеріалу, необхідного для засвоєння студентами, а також ступенем розвитку індивідуальних здібностей та творчих якостей особистості здобувачів освіти.

Запропонована методика навчання спецрисунку спирається на сучасні досягнення педагогічної науки, відображає особливості взаємодії викладача та студентів й реалізується через усвідомлення цілей і завдань професійно-графічної підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

Ключові слова: *графічна компетентність, графічна підготовка, графічні завдання, професійна підготовка, вчитель трудового навчання, спецрисунок.*

Mykola KURACH,
orcid.org/0000-0002-7694-9007
Doctor of Science in Pedagogy, Professor,
Vice Rector for Scientific Affairs
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) kurachnick@meta.ua

Rostyslav GARMATYUK,
orcid.org/0000-0001-8307-3042
Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Labor Training and Technologies
Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy
(Kremenets, Ternopil region, Ukraine) harmatiuk.rostyslav@gmail.com

METHODICAL ASPECTS OF FORMING THE GRAPHIC COMPETENCE OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS IN THE PROCESS OF STUDYING A SPECIAL DRAWING

The article substantiates the need to include the propaedeutic discipline «Special drawing» in the content of professional-graphic training of future teachers of labor training, aimed at forming practical skills and abilities in the technique and composition of drawing, education of students' artistic and aesthetic perception of the surrounding world and subject environment, development of a spacious imagination and fantasy, cognitive and creative activity, aesthetic taste, etc.

The authors of the article focus attention on the main methodological aspects of the formation of graphic competence of future teachers of labor education in the process of studying special drawing. The necessity of students' proper mastery of the system of knowledge on the theory of drawing in order to successfully perform a set of practical exercises of various levels has been proved. It has been established that short-term graphic exercises (sketches) should predominate when teaching special drawing, which determines the success of the initial stage of students' training. Important importance is attached to the psychophysiological aspects of visual perception of the graphic content of the drawing; the importance of ensuring interdisciplinary connections between professional disciplines that form the graphic competence of future teachers of labor education is emphasized. A special role is assigned to independent work of students outside the classroom.

The analysis of literary sources on the research problem made it possible to single out the most effective methods of teaching special drawing (informational-receptive, reproductive, problematic, creative), the choice of which is determined by the content of the program material necessary for students to learn, as well as the degree of development of individual abilities and creative qualities of the personality of the students of education.

The proposed method of teaching special drawing is based on the modern achievements of pedagogical science, reflects the peculiarities of the interaction between the teacher and students and is realized through the awareness of the goals and tasks of the professional-graphic training of future teachers of labor education.

Key words: *graphic competence, graphic preparation, graphic tasks, professional training, labor training teacher, special drawing.*

Постановка проблеми. Аналіз змісту освітніх програм підготовки фахівців за спеціальністю 014 «Середня освіта (Трудове навчання та технології)» різних педагогічних ЗВО України показав, що лише у 12-ти з них (54 %) передбачено вивчення навчальної дисципліни (освітньої компоненти) «Рисунок», зміст якої спрямовується на опанування студентами способів реалістичного зображення, освоєння засобів художньої виразності, формування інтересу до образотворчого мистецтва, стимулювання емоційної чутливості та віри у власні сили, активізацію мисленнєвих процесів особистості, виховання естетичного смаку тощо. Однак у більшості випадків ця навальна дисципліна має різноплановий, оглядовий характер, читається на 1 курсі за вибором студента та розрахована на 2 – 3 кредити ECTS, що свідчить про її низький «коефіцієнт корисної дії».

Відтак, у контексті проблеми дослідження доцільним вбачається обов'язкове вивчення майбутніми вчителями трудового навчання пропедевтичної навчальної дисципліни «Спецрисунок», яка складає основу підготовленості студентів до майбутньої творчої професійно-графічної діяльності. У цьому контексті актуальним є твердження Л. Корницької, яка зазначає, що «оволодіння майстерністю спецрисунку, тобто передачі зображення основними графічними засобами (лінією, штрихом, крапкою, плямою) та виявлення їх образного характеру, є важливим етапом підготовки майбутніх інженерів-педагогів» (Корницька Л., 2010: 85). Природно, що вивчення спецрисунку при підготовці майбутніх учителів трудового навчання до творчої професійно-графічної діяльності має спиратися на основні

принципи традиційної системи навчання академічного рисунку.

На жаль, нині у вітчизняній теорії та практиці підготовки вчителів трудового навчання відсутній єдиний підхід до розробки змісту та методики викладання рисунку (спецрисунку) як пропедевтичного курсу для творчої професійно-графічної діяльності майбутніх фахівців.

Аналіз досліджень. У сучасній науковій та навчально-методичній літературі відсутній єдиний підхід щодо використання методів навчання спецрисунку як пропедевтичної дисципліни в системі професійно-графічної підготовки майбутніх учителів трудового навчання, а зміст більшості підручників і посібників спрямований передовсім на розкриття послідовності навчання класичного академічного рисунку. Існують поодинокі літературні джерела з питань методики навчання рисунку майбутніх дизайнерів, проте, на жаль, у них не представлено методичних рекомендацій щодо організації процесу навчання рисунку, тобто не розкрита система впорядкованих дій педагога, який за допомогою різних дидактичних засобів і прийомів організовує пізнавальну, практичну і творчу діяльність студентів із засвоєння основ графічної грамоти. Однак, необхідно наголосити, що основи дидактики художньої освіти достатньо ґрунтовно представлені С. Ломовим, особливості методики викладання образотворчого мистецтва в школі – у підручниках і посібниках Г. Виноградової, В. Кузіна, М. Ростовцева, Н. Сакуліної, Н. Сокольникової та ін.

Висвітлення сучасних методів навчання графічної грамоти (зокрема мистецький аспект) найбільш змістовно представлено у навчальному посібнику О. Рудницької (Рудницька О., 2005). Цінність цього посібника полягає у тому, що в ньому розкриті сучасні досягнення теорії та практики викладання дисциплін художньо-естетичного циклу, схарактеризовані культурологічні та психолого-педагогічні концепції розвитку творчої особистості, окреслені пріоритетні напрями подальшого вдосконалення мистецької освіти, висвітлені методологічні засади організації навчально-виховного процесу, розкритий взаємозв'язок колективних й індивідуальних форм організації навчання художньо-графічних дисциплін.

Таким чином, незважаючи на численність наукових праць, проблема формування графічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання, зокрема у процесі вивчення спецрисунку, залишається недостатньо висвітленою, що породжує необхідність подальших наукових розвідок.

Відтак, **мета статті** полягає у дослідженні методичних аспектів формування графічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання у процесі вивчення спецрисунку.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання необхідним постає вивчення студентами навчальної дисципліни «Спецрисунок», спрямованої на формування практичних умінь і навичок з техніки та композиції рисунку, виховання у студентів художньо-естетичного сприйняття навколишнього світу і предметного середовища, розвиток просторої уяви та фантазії, пізнавальної і творчої активності, естетичного смаку тощо.

Зміст навчального курсу «Спецрисунок» передбачає:

– ознайомлення студентів із закономірностями сприйняття навколишнього світу;

– детальне вивчення й побудову форм предметів із використанням різноманітних графічних засобів виразності;

– формування знань із теорії перспективи як основи реалістичного зображення, принципів і способів побудови перспектив;

– розкриття закономірностей світлотіні, її ролі у візуальному сприйнятті та виявленні форми, об'єму та конструкції предмета;

– формування практичних умінь і навичок застосування художніх технік і матеріалів та ін.

Враховуючи специфічні особливості процесу навчання студентів художньо-графічної грамоти, доцільно розкрити методичні аспекти навчання студентів спецрисунку:

1. Зважаючи на те, що студенти повинні бути добре підготовлені до успішного засвоєння основ професійно-графічної діяльності, необхідно озброїти їх знаннями з теорії рисунку у процесі послідовного виконання комплексу практичних вправ різного рівня. Це положення зумовлене не лише потребою набуття студентами елементарних теоретичних знань із теорії рисунку, але й необхідністю ефективного здійснення подальшої професійно-графічної діяльності. Практика підтверджує, що поступово опановуючи термінологію, закони і правила художньо-графічної грамоти, студенти швидше засвоюють новий навчальний матеріал, відкриваючи можливість уведення елементів творчості у процес навчання рисунку.

Основні положення теорії рисунку слід викладати у контексті тих практичних завдань, які виконуються студентами, починаючи з найелементарніших вправ. На початку вивчення дисципліни «Спецрисунок» графічні завдання усвідомлюються

студентами через компонування, організацію образотворчої площини у процесі виконання навчальних рисунків та етюдів. При цьому важлива роль відводиться аналізу творів образотворчого мистецтва під час вступних бесід, а також при обговоренні самостійно виконаних студентами робіт.

2. У процесі засвоєння студентами основ графічної грамоти провідна роль належить саме спецрисунку, що зумовлено не лише традиційною художньо-графічною практикою, а й психофізіологією зорового сприйняття. У цьому контексті Ж. Піаже обґрунтував первинність рисунка перспективи відносно інших видів графічних зображень, стверджуючи, що рисунок дає змогу краще зрозуміти проективний простір в його конкретній або практичній формі (Піаже Ж., 1987: 328). Отже, якщо у студента виникають труднощі з виконанням рисунку, йому буде складно досягнути творчих результатів у професійно-графічній діяльності. Чим краще студент володітиме мистецтвом рисунку, тим легше він зможе візуалізувати власні задуми.

3. На відміну від традиційного академічного навчання рисунку у художніх закладах освіти, яке побудоване на навчальних постановках і пленерах, доцільним вбачається навчання короткотерміновим рисункам і начеркам. Це зумовлено необхідністю вироблення у студентів умінь і навичок швидко та правильно визначати і передавати в рисунку пропорції предметів, їх перспективну та конструктивну побудову. Тривалі за часом виконання рисунки, які передбачають зображення тональних відношень форм предметів, використовуються наприкінці вивчення дисципліни «Спецрисунок» у вигляді завершальних вправ, відведених переважно на самостійну позааудиторну роботу студентів.

4. Практика викладання спецрисунку переконливо доводить, що цю графічну дисципліну, а також інші фахові дисципліни, які формують графічну компетентність майбутніх учителів трудового навчання («Нарисна геометрія», «Креслення», «Комп'ютерна графіка» та ін.), необхідно викладати на основі забезпечення міжпредметних зв'язків. Це дозволяє цілеспрямовано та з урахуванням індивідуальних можливостей студентів проектувати навчальний процес, забезпечувати тісний взаємозв'язок теорії та практики, здійснювати необхідний контроль і коригування перебігу аудиторної та позааудиторної самостійної роботи. При цьому викладач має можливість оперативно реагувати на різні непередбачувані обставини, які виникають у практичній діяльності студентів, дещо видозмінювати, варіювати співвідношення кількості та послідовності виконання художньо-графічних вправ, акцентувати увагу на помилках і недоліках, швидко здійснювати коригування, вносити зміни в освітній процес.

5. Обмеженість навчального часу спонукає продуктивніше використовувати позааудиторну самостійну роботу студентів. Тому різноманітні завдання на композиційну побудову (тематичні натюрморти побутових предметів, одягу й аксесуарів, начерки і замальовки інтер'єрів, екстер'єрів, елементів архітектури тощо) виконуються лише у позааудиторний час, а викладач при цьому виконує роль тьютора-консультанта. Ця позааудиторна робота має носити системний і плановий характер, який враховує індивідуальні можливості та здібності кожного студента (Курач М., 2015: 35).

Навчання спецрисунку будується на переважанні натурного малювання, причому первинні вправи, спрямовані на вироблення необхідної моторики руки (вправи на виконання ліній, штрихів, тушувань та ін.), доцільно віднести на самостійне засвоєння студентами. Однак тут варто наголосити, що ці різноманітні за складністю вправи відпрацьовуються студентами з обов'язковим подальшим коригуванням викладачем. Залежно від індивідуальних успіхів студентів, вправи з «постановки руки» пропонуються упродовж перших 2–3 тижнів занять у вигляді комплексу індивідуальних завдань, що виконуються у позааудиторний час.

При навчанні спецрисунку мають переважати короткострокові графічні вправи. На початковій стадії навчання студентам важливо навчитися швидко і впевнено зображати реальні об'єкти та їх конструктивні елементи у перспективі, правильно передавати пропорції, розвивати окомір. Досвід свідчить, що саме короткострокові вправи з рисунку зумовлюють успіх початкового етапу навчання студентів.

На початкових етапах навчання студентів доцільно ознайомити з художніми матеріалами та навчити прийомів роботи з цими матеріалами. Важливо, щоб кожен студент умів правильно підібрати найбільш зручні для себе художні матеріали та інструменти: графіт, кольорові олівці, пастель, кулькова ручка, фломастери (маркери), перо, вологі матеріали (туш, акварель), папір, додаткові інструменти (лінійки, креслярські кутники, транспортири, лекала, циркулі, ножиці, макетні ножі, ластик, аерозолі-фіксативи, клейка стрічка та ін.). У кожному конкретному випадку вибір художнього матеріалу та додаткових інструментів зумовлюється особливостями графічного завдання, яке ставиться перед студентами.

Зауважено, що на початку навчання студенти віддають перевагу кольоровим матеріалам, на відміну від чорно-білих, полюбляють працювати здебільшого фломастерами, а акварелю, навпаки, – побоюються, оскільки недостатньо володіють цією складною художньою технікою. У міру накопичення досвіду, формування навичок художньо-графічної грамоти, питання, пов'язані з вибором художнього матеріалу, студенти зазвичай вирішують самостійно.

Практика свідчить, що використання сучасних художніх матеріалів активізує творчий процес. Водночас необхідно враховувати, що надмірний інтерес до нових матеріалів може захопити студентів розмаїттям створюваних ними ефектів, а це вплине на правильність виконання зображень. Тому необхідно прагнути, щоб студенти поступово набували вмінь правильно підбирати художні матеріали, найбільш відповідні для втілення натурної постановки чи задуму.

Аналіз літературних джерел з проблеми дослідження уможливлює відбір найбільш ефективних методів навчання спецрисунку майбутніх учителів трудового навчання, зокрема:

1. Інформаційно-рецептивний метод. Згідно з цим методом діяльність педагога полягає у передачі певної теоретичної інформації та здійснюється у формі лекцій, вступних бесід перед навчальними натурними постановками; педагогічних установок, спрямованих на усунення помилок під час виконання рисунку, коментування під час екскурсій в художні музеї, на виставки, вернісажі, в майстерні відомих митців різних жанрів і стилів. При цьому педагог використовує різноманітні засоби навчання: наочні посібники, зразки навчальних робіт, репродукції тощо. Діяльність студентів спрямовується на засвоєння отриманої інформації усіма органами сприйняття та здійснюється у формі засвоєння лекційного матеріалу, бесід, установок педагога, конспектування в спеціальних зошитах, виконання схематичних рисунків із питань теорії та методики художньо-графічної грамоти, опрацювання різноманітної навчальної та методичної літератури.

За допомогою інформаційно-рецептивного методу розв'язуються завдання із засвоєння майбутніми вчителями трудового навчання теоретичних знань в обсязі, необхідному для подальшого здійснення професійно-графічної діяльності. Цей метод застосовується у взаємозв'язку та, зазвичай, передує іншим методам навчання спецрисунку.

2. *Репродуктивний метод* передбачає демонстрування педагогом способів, прийомів художньо-графічної діяльності, методичної послідовності виконання різних видів зображень, способів використання художніх матеріалів та інструментів. Показ здійснюється у вигляді рисунків, які виконуються на окремих аркушах паперу як для усієї групи студентів, так й індивідуально у випадку необхідності додаткових дидактичних впливів.

При використанні цього методу діяльність педагога носить дидактично спрямовуючий, коригувальний характер, а студент виконує практичні роботи з натури за допомогою комплексу різноманітних вправ. Цей метод використовується упродовж усього періоду навчання спецрисунку та є основним у формуванні практичних умінь і навичок.

3. *Проблемний метод* використовується лише після того, як у студентів сформуються певні уміння та навички художньо-графічної діяльності. Він вважається перехідним до вищого за рівнем творчого методу навчання. У цьому випадку діяльність педагога полягає в постановці перед студентами проблемної ситуації. Так, наприклад, їм пропонується завдання на самостійне виконання перспективного зображення різноманітних форм на основі куба або призми у складному ракурсі. Хоча студенти вже зображували куб чи призму у фронтальному положенні, це завдання викликає у них певні труднощі, зокрема мисленнєвого характеру. Тому цей метод сприяє підвищенню рівня самостійності й пізнавальної активності здобувачів освіти.

Необхідно зазначити, що на початку навчання спецрисунку проблемний характер повинен бути притаманний більшості індивідуальних графічних завдань, які пропонуються студентам на самостійну позааудиторну роботу. Завдяки цьому створюється достатньо міцне підґрунтя у майбутньому для композиційних пошуків під час виконання художніх проєктів. Після виконання студентами проблемних графічних завдань викладачеві необхідно провести аналіз кожної виконаної роботи та вказати на характерні недоліки і помилки. Це дає змогу підвищити ефективність застосування проблемного методу та перейти до наступного творчого методу навчання.

4. *Творчий метод* передбачає застосування навичок репродуктивної образотворчої діяльності в зміненій, нестандартній ситуації. Він використовується, аналогічно проблемному методу, після засвоєння основних теоретичних положень рисунку та виконання початкових вправ, наприклад, при засвоєнні прийомів роботи з пастеллю. Так, студентам пропонується завдання на дослідження світлотіньових характеристик об'єкта при зміні напряму або сили освітлення. При цьому студенти виконують етюд нової навчальної постановки натюрморту з

геометричних тіл, які перекривають одне одного та підсвічені з декількох напрямів.

Застосування творчого методу навчання сприяє активізації самостійної роботи студентів при незначній коригувальній ролі викладача. У процесі творчого навчання спецрисунку здійснюється поетапне засвоєння студентами творчої художньо-графічної діяльності: від виконання зображень із пам'яті й уяви до самостійного відтворення композиційно складних натюрмортів за власним задумом. При використанні цього методу важлива роль належить викладачеві, який організовує процес навчання у формі евристичних бесід для обговорення графічних завдань творчого характеру, виконаних студентами у позааудиторний час.

Схарактеризовані методи навчання (інформаційно-рецептивний, репродуктивний, проблемний, творчий) передбачають застосування різних методичних прийомів навчання, а їх вибір передовсім залежить від змісту програмного матеріалу, а також індивідуальних здібностей та творчих якостей особистості студентів.

Висновки. Таким чином, у процесі вивчення спецрисунку майбутні вчителі трудового навчання оволодівають різними художніми матеріалами та техніками, виконують зображення геометричних тіл у різних ракурсах із обов'язковим виявленням і передачею їх форми завдяки конструктивній побудові та світлотіньовим відношенням, вивчають перспективні зображення та пропорційні скорочення, здійснюють ескізування об'єктів за уявою або власним задумом.

Практика підтверджує, що поступово оволодіваючи термінологією, законами і правилами художньо-графічної грамоти, студенти швидше засвоюють новий навчальний матеріал, відкриваючи можливість уведення елементів творчості у процес навчання рисунку. При цьому ступінь оволодіння уміннями та навичками передачі задуму у вигляді клаузур чи ескізу-ідеї, розробки різних варіантів ескізних рисунків визначає рівень графічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання й, відповідно, здатність до творчої професійно-графічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корницька Л. А. Педагогічні засади використання етнодизайну у професійній підготовці інженерів-педагогів швейного профілю: дис. канд. пед. наук. Київ, 2010. 285 с.

2. Курач М. С. Особливості вивчення спецрисунка в контексті пропедевтичної підготовки студентів до художньо-проектної діяльності. *Теорія і методика виховання: науково-педагогічний вісник.* Вип. 5. Херсон: Видавець Грінь Д.С., 2015. С. 33–37.

3. Пиаже Ж. Как дети образуют математические понятия. *Хрестоматия по психологии*: учеб. Пособие. 2-е изд., перераб. и доп. / Сост. В. В. Мироненко; под ред. А. В. Петровского. Москва: Просвещение, 1987. С. 325–331.

4. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2005. 357 с.

REFERENCES

1. Kornytska L.A. (2010). Pedahohichni zasady vykorystannia etnodyzainu u profesiinii pidhotovtsi inzheneriv-pedahohiv shveinoho profiliu [Pedagogical principles of the use of ethnodesign in the professional training of engineers-pedagogues of the sewing profile]: Candidate's thesis. Kyiv, 285 p. [in Ukrainian].

2. Kurach M.S. (2015). Osoblyvosti vyvchennia spetsrysunka v konteksti propedevtychnoi pidhotovky studentiv do khudozhno-proektnoi diialnosti [Peculiarities of studying special drawing in the context of propaedeutic preparation of students for artistic and project activities]. *Teoriia i metodyka vykhovannia: naukovo-pedahohichnyi visnyk*. Kherson: Vydavets Hrin D.S. Vol. 5. pp. 33–37. [in Ukrainian].

3. Piazhe Zh. (1987). Kak deti obrazuyut matematicheskie ponyatiya. Khrestomatiya po psikhologii [How do children form mathematical concepts. Reader in psychology]. Moskva: Prosveshchenie. pp. 325–331. [in Russian].

4. Rudnytska O.P. (2005). Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil: Navch. knyha – Bohdan. 357 p. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'373.23
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-54

Тетяна ЛИСЕНКО,
orcid.org/0000-0003-3081-6329
старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) lysenko.tetiana@lll.kpi.ua

Костянтин ЛІСЕЦЬКИЙ,
orcid.org/0000-0002-0198-1248
старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) lis.kostiantyn@gmail.com

Світлана МОЙСЕЄНКО,
orcid.org/0000-0002-9122-5576
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1
Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
(Київ, Україна) lmoiseienkosm@gmail.com

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДИК ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ТЕХНІЧНІЙ ШКОЛІ

Статтю присвячено пошуку інноваційних методів вивчення англійської мови у вищій технічній школі. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю науково обґрунтованих підходів та методик навчання англійської мови студентів вищої технічної школи.

Наукова новизна дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та створенні моделі оптимізації навчання студентів технічних спеціальностей; визначення специфіки навчання студентів у вищій технічній школі з використанням міждисциплінарних знань лінгвістичного, екстралінгвістичного та психолого-педагогічного характеру під час навчання.

Теоретична значущість дослідження визначається обґрунтуванням принципів міждисциплінарного професійно-орієнтованого навчання англійської мови як компонента професійної підготовки у вищій технічній школі. Об'єктом дослідження є процес навчання англійської мови у вищій технічній школі. Як предмет дослідження розглядається зміст методики та організація навчання студентів технічних спеціальностей як компонента професійної підготовки. Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні моделі оптимізації навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей.

Для вирішення поставлених завдань використовувався когнітивно-узагальнюючий метод дослідження, який включає вивчення та аналіз спеціальної літератури з методики викладання англійської мови, лінгвістики, педагогіки, психології та ін.

У статті представлено специфіку навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей та конкретизовано її зміст як компонента професійної діяльності на основі міждисциплінарних знань. Доведено, що навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей стане більш професійно-значущим та дієвим, якщо його організувати з урахуванням міждисциплінарних знань лінгвістичного, екстралінгвістичного та психолого-педагогічного характеру, які інтегруються до трирівневої моделі управління процесом навчання.

Ключові слова: *англійська мова, компонент професійної діяльності, методика, професійно орієнтоване навчання, технічна спеціальність.*

Tetiana LYSENKO,
orcid.org/0000-0003-3081-6329
Senior Lecturer at the Department of the English Language of Technical Orientation № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) lysenko.tetiana@lll.kpi.ua

Kostiantyn LISETSKYI,
orcid.org/0000-0002-0198-1248
Senior Lecturer at the Department of the English Language of Technical Orientation № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) lis.kostiantyn@gmail.com

Svitlana MOISEIENKO,
orcid.org/0000-0002-9122-5576
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the English Language of Technical Orientation № 1
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine) lmoiseienkosm@gmail.com

IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE METHODS OF LEARNING ENGLISH IN A HIGHER TECHNICAL SCHOOL

The article is devoted to the search for innovative methods of learning English in a higher technical school. The relevance of the study is due to the lack of evidence-based approaches and methods of teaching English to students of a higher technical school.

The scientific novelty of the study lies in the theoretical substantiation and creation of a model for optimizing the training of students of technical specialties; determining the specifics of teaching students at higher technical school using interdisciplinary knowledge of a linguistic, extralinguistic and psychological-pedagogical nature in teaching.

The theoretical significance of the study is determined by the substantiation of the principles of interdisciplinary professionally oriented teaching of the English language as a component of professional training at a higher technical school. The object of the research is the process of teaching English in a higher technical school. The subject of the study is the content of the methodology and the organization of teaching students of technical specialties as a component of professional training. The purpose of the study is to theoretically substantiate the model for optimizing the teaching of English to students of technical specialties.

To achieve the set goals, it was necessary to solve the following research tasks: to identify the specifics of teaching English to students of technical specialties and to specify its content as a component of professional activity based on interdisciplinary knowledge.

To solve the tasks set, a cognitive-generalizing research method was used, which includes the study and analysis of special literature on the methods of teaching English, linguistics, pedagogy, psychology, etc.

The article proves that teaching English to students of technical specialties will be more professionally significant and effective if it is organized taking into account interdisciplinary knowledge of a linguistic, extralinguistic and psychological-pedagogical nature, which are integrated into a three-level learning process management model.

Key words: *English, component of professional activity, methodology, professionally oriented training, technical specialty.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного ринку неможливо стати конкурентоспроможним фахівцем без досягнення такого рівня володіння іноземною мовою, яка буде корисною для подальшої самоосвіти та професійного зростання. Саме тому викладання англійської мови як найчастіше використовуваного інструменту комунікації у всьому світі та обміну інформацією має таку важливість. Нові тенденції у розвитку сучасної науки та технологій та їх значущість для економіки країни вимагають переосмислення підходу до викладання іноземних мов.

Сьогодні у технічних закладах освіти має діяти система інноваційної технічної освіти, яка передбачає формування певних знань, навичок, методичної культури та комплексного інтегрованого навчання спеціалістів. Розвиток інноваційної освіти можливий завдяки відповідному змісту, методам навчання та високим освітнім технологіям. Щоб успішно функціонувати у міжнародному освітньому та економічному середовищі, сучасні професіонали мають використовувати іноземні мови. Отже, англійська мова є основним засобом для ефективної комунікації на міжнародній науковій та професійній арені.

Курс англійської мови для студентів технічних спеціальностей має

сприяти оволодінню здобувачами вищої освіти такими мовними навичками, як читання та переклад літератури зі спеціальності, сприйняття лекцій, що читаються англійською мовою, публікації наукових статей у закордонних журналах, виступ із доповіддю на міжнародних конференціях.

Аналіз останніх досліджень. Специфіка викладання іноземної мови здобувачам освіти нефілологічних спеціальностей розглядалася науковцями на прикладі різних мов та з урахуванням різних підходів: Н. С. Івасів (2020), С. І. Мединська (2016), Н. М. Василишина (2020), К. О. Кудрик (2015), О. А. Старинець (2016) та ін. Незважаючи на низку праць, присвячених проблемі іншомовної підготовки майбутніх фахівців у різних сферах, пошук інноваційних підходів у навчанні англійської мови для здобувачів освіти технічних напрямів залишається актуальним.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні моделі оптимізації навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що рейтинг закладу вищої освіти включає серед іншого і мобільність здобувачів освіти. Вона передбачає навчання за кордоном, обмін студентами, літні школи тощо. Тому «актуальність навчання англійської мови професійного спілкування у закладах вищої освіти, зокрема технічних, обумовлена соціальними потребами в спеціалістах з високим рівнем знання англійської мови» (Quetz & Handt, 2002). Підхід до викладання курсу англійської для професійних цілей передбачає наявність обладнання, мультимедійних лабораторій, які дають можливість використовувати інноваційні методи у викладанні англійської мови для професійних цілей. Який би метод викладання англійської мови не використовував на занятті викладач, слід враховувати, що для студентів технічних спеціальностей ефективність цього методу буде вищою, якщо послуговуватися інструментами, які є професійно близькими для здобувачів освіти технічних напрямів підготовки. У цьому контексті найбільш дієвим стане використання «мультимедійних технологій навчання, які об'єднують в собі традиційну візуальну інформацію (текст, графіку) і динамічну інформацію (мову, музику, відео, анімацію), що дає можливість одночасно впливати на зорові та слухові органи чуття студентів» (Bland, 2015; Franke, 2016). Застосування мультимедійних технологій навчання значно «підвищує якість презентації навчального матеріалу та ефективність його засвоєння здобувачами освіти, збагачує зміст освітнього процесу, підвищує мотивацію до вивчення англійської мови» (Quetz & Handt, 2002). Це уможливлює активізацію освітнього процесу шляхом посилення наочності, інтерактивної взаємодії, дозволяючи управляти навчальною інформацією, регулювати швидкість надання інформації, що сприяє задоволенню індивідуальних академічних потреб.

Потреба у міжкультурній комунікації викликає появу у системі освіти нових підходів та напрямів, які забезпечують необхідний рівень підготовки майбутніх фахівців. Це передбачає професійну складову навчання, тобто вивчення адаптованого матеріалу з професійною технічною лексикою з подальшим переходом до автентичних текстів; навчання усного та письмового мовлення, тобто набуття навичок, комунікації в галузі майбутньої професії, організації ділового листування, анотування та реферування наукових професійно спрямованих текстів; закріплення комунікативних навичок.

Підбір лексичних тем на заняттях з англійської мови повинен здійснюватись таким чином, щоб вони мали технічну спрямованість. Беручи до уваги технічні спеціальності та напрями, можна запропонувати таку тематику: сучасне машинобудування, автоматизація управління виробничими процесами, технічна документація, ефективні технології у вирішенні проблем екології та інші.

Цікава тематика курсу та типи завдань сприяють підвищенню мотивації студентів до вивчення англійської мови. На заняттях студенти навчаються мови для спілкування у професійній сфері, тому важливим критерієм у доборі текстів для реферування та обговорення є їхня автентичність. Слід враховувати і вузьку спеціалізацію. Наприклад, складання глосаріїв дає можливість студентам працювати у сфері своїх наукових інтересів. Необхідно приділяти увагу інтеграції процесу навчання та наукових досліджень. Здобувачам освіти потрібно дати можливість продемонструвати результати свого наукового дослідження та обговорити їх у групі на занятті з англійської мови. Окрім того, викладачі технічних дисциплін можуть використовувати не лише статті українською мовою, а й роботи зарубіжних науковців, які не перекладені українською мовою.

Спеціальна технічна література відрізняється інформативністю, логічністю та точністю подачі матеріалу, що інтегрує знання лінгвістичного, екстралінгвістичного та психолого-педагогічного характеру. Лінгвістичні знання визначаються «мовними факторами, що впливають на формування у студентів технічних спеціальностей концептів іншомовної професійної сфери, що включають терміни, які забезпечують зміст технічного

тексту» (Quetz & Handt, 2002). Екстралінгвістичною специфікою технічної літератури є інформація, отримана в результаті вивчення спеціальних предметів українською мовою, що активізує розуміння іншомовного спеціального тексту як ієрархії професійно-пізнавальних програм.

Екстралінгвістичні міждисциплінарні знання допомагають: 1) відтворити у свідомості здобувачів освіти суб'єктивні образи реальних предметів, позначених термінами; 2) відтворити образ описуваного професійно-значущого явища для забезпечення цілісності сприйняття змісту; 3) моделювати професійно релевантні ситуації; 4) застосовувати інформацію з оригінальних текстів у науково-дослідній діяльності (написання рефератів, підготовка доповідей, курсових та дипломних робіт).

Психолого-педагогічний аспект активізації професійних знань здобувачів освіти пов'язаний з їх «перцептивно-когнітивною діяльністю, спрямованою на впізнавання вербальних образів термінів та граматичних структур, розвиток мовного здогаду, інформаційне прогнозування, виявлення різного роду смислових зв'язків між реченнями та абзацами» (Quetz & Handt, 2002). Починаючи роботу з новим англомовним матеріалом, здобувачі освіти вже володіють основними когнітивними операціями з вилучення інформації українською мовою. Вони вміють визначати значення незнайомих слів за наявності загального кореня зі словами української мови, апелюючи до міжнародної лексики чи контексту при виявленні фактуальної, концептуальної чи імпліцитної інформації.

Найбільші складнощі виникають у здобувачів освіти з правильним уживанням термінів та спеціальної лексики. Принциповою особливістю технічної англійської мови є неприпустимість синонімів. Щоб не виникало непорозумінь, вся документація англійською мовою має бути складена чітко та однозначно, адже ця мова характеризується багатозначністю слів. У цьому випадку стають у нагоді словники технічної лексики. Однак, щоб зробити навчання студентів технічних спеціальностей англійської мови цікавим та ефективним, доцільно використовувати такі інноваційні підходи у навчанні як перегляд фільмів, читання науково-популярних та наукових журналів, документації, блогів тощо.

Під час написання курсової, магістерської роботи або підготовки до виступу на конференції здобувачі освіти мусять звертатися до наукової літератури. З публікацій можна запам'ятати багато сучасної технічної термінології. Так, журнал Wired висвітлює інформацію про розвиток технологій та їхній вплив на всі сфери життя людини. Публікації журналу CNET насичені технічною англійською мовою. Він містить огляди технологій і нових продуктів. Цей журнал може бути корисним через те, що у ньому вживається найсучасніша технічна лексика, яка ще не зафіксована у технічних словниках.

Особливість журналу Digital Trends полягає у тому, що окрім текстів, він містить відео, що дає студентам можливість розвити навички аудіювання та покращити вимову шляхом повторення реплік.

Майбутні спеціалісти технічної сфери так, чи інакше будуть мати справу з документацією. Її переклад є справою нецікавою та нудною, але необхідною. Тому працювати над документацією англійською мовою потрібно починати вже у вищій технічній школі, щоб не стикатися з проблемами у професійному житті. В мережі Інтернеті є достатньо описів, наприклад, інструкцій до побутової техніки, у яких максимально сконцентровано уживання термінів, що збагатить словниковий запас студентів.

Що стосується відео, то краще знайти матеріали з субтитрами, це допоможе встановити зв'язок між об'єктом, його назвою англійською мовою та перекладом. У вивченні технічної англійської мови стануть у нагоді такі блоги Chaotic Good, EEVblog, Aussie50, Todd Harrison тощо.

Висновки. Навчання англійської мови студентів технічних спеціальностей стане більш професійно-релевантним та ефективним, якщо у процесі навчання задіяти міждисциплінарні знання лінгвістичного, екстралінгвістичного та психолого-педагогічного характеру.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні дієвих підходів навчання англійської мови студентів ІТ-сфери.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василишина Н. М. Сучасна актуальність іншомовної підготовки фахівців сфери туризму в міжкультурній взаємодії. *Діалог культур у Європейському освітньому просторі : матеріали V Міжнародної конференції.* Київ : КНУТД, 2020. С. 99–104.

2. Івасів Н. С. Організаційний компонент формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців із туризмознавства в процесі іншомовної підготовки. *Інноваційна педагогіка.* 2020. Вип. 22. Т. 1. С. 146–149. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.32

3. Кудрик К. О. Англійська мова та міжнародний туризм: сучасні тенденції розвитку та взаємодії. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* 2015. Вип. 125. С. 71–82.

4. Мединська С. І. Формування іншомовної компетентності як компонента професійної підготовки фахівців у галузі туризму. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія».* 2016. № 2(12). С. 233–237.

5. Старинець О. А. Використання методу ситуативного навчання у викладанні іноземної мови за професійним спрямуванням. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Педагогіка, Психологія.* 2016. Вип. 8. С. 120–125.

6. Bland J. Teaching English to Young Learners: Critical Issues in Language Teaching with 3 – 12 Year Olds. London: Bloomsbury Publishing Plc., 2015.

7. Franke M. Lernprozesse und Lernstrategien beim Fremdsprachenlernen. *Am Beispiel des Wortschatzlernens im schulischen Kontext.* URL : https://www.daf.tu-darmstadt.de/media/daf/dateien/pdfs/studienarbeiten/

8. Quetz J., Handt G. von der. Neue Sprachen lehren und lernen: Fremdsprachenunterricht in der Weiterbildung. Bielefeld, 2002. 235 s.

REFERENCES

1. Vasylyshyna N. M. (2020) Suchasna aktualnist inshomovnoi pidhotovky fakhivtsiv sfery turyzmu v mizhkulturnii vzaiemodii [The current relevance of foreign language training of tourism professionals in intercultural interaction]. In Dialoh kultur u Yevropeiskomu osvitnomu prostori: materialy V Mizhnarodnoi konferentsii,. Kyiv : KNUTD, 99–104 (in Ukrainian).

2. Ivasiv N. S. (2020) Orhanizatsiinyi komponent formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv iz turyzmoznavstva v protsesi inshomovnoi pidhotovky [Organizational component of forming communicative competence of future specialists in tourism in the process of foreign language training]. Innovatsiina pedahohika, 22(1), 146–149. DOI: https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-1.32 (in Ukrainian).

3. Kudryk K. O. (2015) Anhliiska mova ta mizhnarodnyi turyzm: suchasni tendentsii rozvytku ta vzaiemodii [English language and international tourism: current trends in development and interaction]. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky», 125, 71–82 (in Ukrainian).

4. Medynska S. I. (2016). Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti yak komponenta profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv u haluzi turyzmu [Formation of foreign language competence as a component of professional training of specialists in the field of tourism]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykholohiia», 2(12), 233–237 (in Ukrainian).

5. Starynets O. A. (2016) Vykorystannia metodu sytuatyvnoho navchannia u vykladanni inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam [Using the method of situational learning in teaching a foreign language in a professional direction]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Pedahohika, Psykholohiia, 8, 120–125. (in Ukrainian).

6. Bland J. (2015). Teaching English to Young Learners: Critical Issues in Language Teaching with 3 – 12 Year Olds. London: Bloomsbury Publishing Plc. (in English).

7. Franke M. (2016). Lernprozesse und Lernstrategien beim Fremdsprachenlernen. *Am Beispiel des Wortschatzlernens im schulischen Kontext.* URL : https://www.daf.tu-darmstadt.de/media/daf/dateien/pdfs/studienarbeiten/ (in German).

8. Quetz J., Handt G. von der. (2002). Neue Sprachen lehren und lernen: Fremdsprachenunterricht in der Weiterbildung. Bielefeld (in German).

УДК 378.4:61:004.77
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-55

Леся ЛОТОЦЬКА,
orcid.org/0000-0002-2690-1793
старший викладач кафедри медичної інформатики
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) lototska_lesya@meduniv.lviv.ua

Уляна ЛОТОЦЬКА-ДУДИК,
orcid.org/0000-0001-7587-8457
кандидат медичних наук, доцент,
завідувач кафедри гігієни та профілактичної токсикології
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) ulyanalot@gmail.com

Неля КРУПКА,
orcid.org/0000-0001-8935-1656
кандидат медичних наук,
доцент кафедри гігієни та профілактичної токсикології
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) NelyaKrupka@gmail.com

ПЕРЕВАГИ ТА ПЕРЕПОНИ У ЗАСТОСУВАННІ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ В МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ

Пандемія Covid-19, воєнний стан у країні стали поштовхом до ситуації, коли онлайн-заняття взяли верх над традиційним навчанням. Така ситуація принесла абсолютно новий аспект у навчання. Завдяки прогресу технологій і доступності Інтернету онлайн-заняття проводяться за допомогою різних програм, таких як Zoom, Google Classroom, Free Conference Call, Telegram, Skype, YouTube і FaceTime тощо, які надають інтерактивну платформу для навчання в розширеному режимі. Учасники освітнього процесу переходять і адаптуються до такого нового педагогічного підходу, повністю використовують ресурси, які пропонує віртуальний світ. Медична наука —сфера, де відбуваються нові відкриття та досягнення, що призводить до швидких інновацій в медичній інформації та технологіях. Студентам-медикам як і лікарям доведеться керувати значно більшою кількістю біомедичних і клінічних записів, незалежно від спеціальності, яку вони обрали. Тому, з метою забезпечення високої якості медичної освіти, необхідно переглянути звичні методи навчання, адаптувати динамічний формат навчання з урахуванням реалій сьогодення. Онлайн-навчання є потенційним освітнім методом, який може задовольнити цю потребу, надаючи студентам-медикам оновлену інформацію на постійній основі та навчаючи основних навичок біомедичної інформатики. Проте завжди постають питання: наскільки онлайн-навчання краще за традиційні дидактичні методи навчання в медичній освіті? Чи онлайн-викладання та навчання прийнятні для всіх у медичній співдружності? Як і де використовувати дистанційні технології в медичній освіті? Труднощі для розуміння та відсутність попередньої підготовки можуть бути основними прогалинами, на які посилаються викладачі. Що необхідно зробити, щоб доповнити чинні моделі викладання та підготовленість викладачів шляхом включення онлайн-завдань і методів оцінювання, зміцнення цифрової інфраструктури в медичних вишах. Хоча технологія змінила спосіб навчання, чи має вона достатньо передових цифрових інструментів, які можуть задовольнити потреби викладання та навчання медицини

Ключові слова: *медична освіта, дистанційні технології, онлайн навчання.*

Lesya LOTOTSKA,
orcid.org/0000-0002-2690-1793
Senior Lecturer at the Department of Medical Informatics
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) lototska_lesya@meduniv.lviv.ua

Ulyana LOTOTSKA-DUDYK,
orcid.org/0000-0001-7587-8457
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Hygiene and Prophylactic Toxicology
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) ulyanalot@gmail.com

Nelya KRUPKA,
orcid.org/0000-0001-8935-1656
Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor at the Department of Hygiene and Prophylactic Toxicology
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) NelyaKrupka@gmail.com

ADVANTAGES AND OBSTACLES IN THE USE OF ONLINE LEARNING IN MEDICAL EDUCATION

The Covid-19 pandemic and martial law in the country have led to a situation where online classes have taken over traditional learning. This situation has brought a completely new aspect to learning. Thanks to the advancement of technology and the availability of the Internet, online classes are conducted through various applications such as Zoom, Google Classroom, Free Conference Call, Telegram, Skype, YouTube and FaceTime, etc. which provide an interactive platform for learning in an enhanced mode. Participants in the educational process are adapting to this new pedagogical approach, fully utilizing the resources offered by the virtual world. Medical science is a field where new discoveries and achievements are made, leading to rapid innovations in medical information and technology. Medical students as well as doctors will have to manage a much larger number of biomedical and clinical records, regardless of the specialty they choose. Therefore, in order to ensure the high quality of medical education, it is necessary to revise the usual methods of teaching, to adapt the dynamic format of learning to the realities of today. Online learning is a potential educational method that can meet this need by providing medical students with updated information on an ongoing basis and teaching basic biomedical informatics skills. However, questions always arise: is online learning better than traditional didactic teaching methods in medical education? Is online teaching and learning acceptable to everyone in the medical community? How and where to use distance technologies in medical education? Difficulties in understanding and lack of prior training may be the main gaps cited by faculty. What needs to be done to complement current teaching models and faculty training by incorporating online assignments and assessment methods, strengthening digital infrastructure in medical schools. While technology has changed the way we learn, does it have enough advanced digital tools that can meet the needs of teaching and learning in medicine.

Key words: *medical education, distance technologies, online learning.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Віртуальне навчання – це високоінтерактивний онлайн-метод навчання, де доступ до навчальних курсів здійснюється за допомогою віртуальних платформ та інструментів (Zoom, Google Classroom, Free Conference Call, Telegram, Skype, YouTube і FaceTime Microsoft Teams, Meet тощо).

Проведення онлайн наукових зустрічей існує вже певний час, наприклад вебінари, проте обмеження в часі і відстанях, спричинені пандемією та воєнним станом, прискорили активний перехід навчального процесу в дистанційний формат. Як наслідок, дистанційне навчання стало критично важливим інструментом в освітньому процесі загалом.

Віртуальне навчання має низку переваг. Цей формат дозволяє організаторам навчального процесу суттєво збільшити кількість учасників. Також така форма дає можливість зробити освіту інклюзивною для тих, хто не може навчатися очно, наприклад, для людей з обмеженими можливостями чи проблемами зі здоров'ям. Слухачі з віддалених місць можуть активніше брати участь в освітньому процесі, що покращить якість і різноманітність отримання інформації.

Крім того, 42% компаній визнають, що віртуальне навчання зменшує видатки і водночас збільшує їх прибуток. Зазначено, що кожен долар, витрачений на онлайн-навчання, приносить

30 доларів доходу завдяки різкому зростанню продуктивності праці. Згідно зі статистичними даними, компанії, які проводили технологічне навчання, отримали на 26% більше доходу. Насправді IBM заощадила 200 мільйонів доларів від переходу з очного навчання на віртуальне (https://www.elearn2grow.com/2021/07/16/elearning-stats/).

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з епідемічною ситуацією та воєнним станом в Україні за останні роки спостерігається змішана форма навчання – поєднання очної та віртуальної складових. Традиційне навчання в освітніх закладах, і медичних зокрема, вже не задовольняє потреб сьогодення. Окрім того, такий формат звільняє слухача на період навчання від виконання професійних обов'язків, що спричиняє додаткове навантаження на ресурси, пов'язані з відсутністю фахівця на робочому місці. Нові комбіновані форми навчання можуть виявитись достатньо цінними, оскільки дозволяють використовувати сильні сторони очної та переваги дистанційної й заочної форм. При такій організації освітнього процесу з'являється можливість побудувати навчання таким чином, щоб слухачі попередньо опанували самостійно певні блоки матеріалу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій (Дзюблик, 2017, с. 42).

Традиційна освіта дає можливість підтримувати між учасниками освітнього процесу миттєвий зворотний зв'язок віч-на-віч. Студенти, які мають труднощі в опануванні навчальної програми, можуть швидко вирішити проблемні питання безпосередньо під час лекції, практичних чи семінарських занять, консультацій. Індивідуальний зворотний зв'язок позитивно впливає на студентів, оскільки робить процес навчання легшим, насиченішим і значнішим, одночасно підвищуючи рівень мотивації до здобуття знань.

При віртуальному навчанні студенти, які проходять регулярне оцінювання (атестацію), часто є незадоволеними, оскільки відчувають брак індивідуального зворотного зв'язку. Традиційні методи надання зворотного зв'язку студентам не завжди працюють у середовищі електронного навчання, і тому учасники онлайн-освіти змушені шукати альтернативні методи реалізації цього зв'язку. Це питання є не до кінця вирішеним і потребує часу для того, щоб будь-які конкретні стратегії стали повністю заснованими на дослідженнях і підтвердили свою ефективність. Одним із потенційних рішень проблеми обмеженого зворотного зв'язку студентів є відеочати, дошки обговорень і чат-кімнати, які можуть допомогти впоратися з негативними наслідками, пов'язаними з відсутністю комунікації віч-на-віч при онлайн навчанні.

Проведення багато часу в Інтернеті, відсутність живого спілкування часто призводить до відчуття соціальної ізоляції, що може призвести до стресу, спричинити підвищену тривожність та негативні думки. Вирішенням цих проблем може бути збільшення взаємодії між студентами онлайн використання змішаного середовища навчання.

Відсутність самомотивації у студентів продовжує залишатися однією з основних причин, чому студенти не можуть закінчити онлайн-курси. Традиційний формат характеризується низкою чинників, які постійно підштовхують здобувачів освіти до досягнення цілей навчання. Спілкування один-на-один з викладачем, заняття «рівний-рівному» та чіткий розклад — усе це працює в унісон, щоб студенти «не збивалися з курсу» під час навчання.

Дотримуватись звичайних дедлайнів під час онлайн-навчання може стати важко тим студентам, яким бракує сильної самомотивації та навичок управління часом. Крім того, особистісне спілкування з викладачами можна замінити онлайн-спілкуванням, а між студентами в режимі «рівний-рівному» слід заохочувати спілкування так само, як це було б у традиційних аудиторіях.

Методи електронного навчання є високоефективними для покращення академічних знань студентів. Однак розвиток комунікативних навичок є сферою, якою часто злегковажують під час онлайн-уроків. Через відсутність спілкування віч-на-віч учасників навчального процесу в онлайн-середовищі виникає проблема неефективної роботи в команді. У майбутньому це неминуче призведе до того, що випускники будуть володіти відмінними теоретичними знаннями, але не зможуть передати свої знання іншим. Тому, спільна діяльність у навчальному онлайн-середовищі повинна формувати у студентів і комунікативні вміння, необхідні для досягнення успіху в реальному професійному середовищі.

Проте віртуальне навчання породжує і технічні проблеми, такі як власна безпека, пропускна здатність, технічні збої. Рівень комп'ютерної грамотності також впливає на результативність навчання. Слухачі програми віртуального навчання мають більше проблем із конфіденційністю, ніж слухачі традиційного освітнього процесу.

Ще одним недоліком дистанційного навчання є погане управління інформацією. Основною причиною, чому організації або освітяни повинні витрачати багато часу на управління актуальною інформацією, необхідною при навчанн,і є схильність

надавати пріоритет тому, що для них є цінним і допоможе досягти успіху в їхніх починаннях.

На результативність онлайн освіти впливає також процес та якість представлення інформації. Якщо слухачі вважають розроблені симуляції нудними або нерелевантними, вони не братимуть повної участі у віртуальному навчанні.

В основі дистанційного навчання лежить теорія транзакційної відстані Мура (Moore, 1997, с. 30), яка пояснює та кількісно визначає навчальні стосунки між викладачем та студентом за наявності між ними фізичної чи часової відстані. Суть теорії полягає в тому, що онлайн навчання зумовлене не часом чи місцем, а такими чинниками як спілкування (частота, якість), структура курсу (дотримання дидактичних принципів), навчальна автономія студента. У центрі уваги знаходяться два фактори моделі прийняття технологій, що впливають на рішення студента застосовувати технологію: простота використання та корисність інструментів. Якщо використання є простим, а інструменти корисними, очікується, що студент ставитиметься до онлайн навчання позитивно.

Структура онлайн навчання визначається дизайном діяльності та використанням різних засобів комунікації. Діалог може бути синхронним, асинхронним або за бажанням студента. Автономія слухача пов'язана з його самостійністю чи почуттям особистої відповідальності. Структура, діалог і автономія тісно взаємопов'язані: чим більша автономія, тим менше контролю необхідно викладачеві для зменшення трансакційної відстані і досягнення успішного результату. Успішне дистанційне середовище залежить від викладача, який створює можливості для діалогу та забезпечує навчальними матеріалами. Визначення необхідного рівня структури, сприяння діалогу та заохочення індивідуальної автономії студента повинно бути вимогливим і багатогранним, оскільки чим вищий її рівень та нижчий діалог, тим більшу автономію повинен демонструвати студент.

Проте, існують й інші погляди щодо норм поєднання фізичних/віртуальних зустрічей. Якість зустрічей, на яких одні люди зустрічаються особисто, а інші віртуально, здебільшого низька. Згідно з інтерпретаціями Kim's Law (Kim, 2020, с. 192) учасники, які мають найгірший досвід зустрічі, незмінно є віртуальними учасниками. Навіть з найкращими намірами та певною мірою плануванням важко спрогнозувати зустріч, яка б однаково добре працювала, коли деякі учасники навчання перебувають в аудиторії, а інші – віддалено. Учасники віртуальної зустрічі втрачають невербальні сигнали, які керують багатьма особистими зустрічами. Поширення розмови стає складнішим, коли сигнали повинні виходити за межі фізичних і віртуальних модальностей. У більшості випадків при проведенні академічних занять, семінарів віртуальні учасники менше впливатимуть на результат, ніж ті, хто буде присутнім особисто. Учасники освітнього процесу в Zoom (Meet) будуть менше висловлюватися та менш схильні брати участь у груповому консенсусі. Продуктивний результат особливо складний у змішаних (фізичних/віртуальних) умовах.

Окрім того, часто складно підтримувати безроздільну увагу відвідувачів в онлайн-середовищі. До недоліків віртуальних форм навчання також можна віднести відсутність традиційних професійних мереж і соціальних взаємодій. Невербальне спілкування, тонкі нюанси та взаєморозуміння від особистісного спілкування неможливо легко замінити онлайн-форматом.

Згідно з законом Кіма актуальними є твердження:

- якість фізичної/віртуальної зустрічі прямо пропорційна статусу віртуальних учасників.
- якщо в Zoom є особа або особи з високим статусом, які відвідують змішану (фізичних/віртуальних) зустріч із Zoom, тоді зустріч буде продуктивною.

Процес дистанційного навчання також досліджував Karagöz (Karagöz, 2021, с. 21). Були описані та прокоментовані думки студентів щодо переваг та недоліків такого виду навчання і як, результат, найбільші відмінності виявлено в трьох областях: 1) домашнє середовище; 2) компетентність викладача у дистанційному онлайн-навчанні, зокрема в плануванні часу, методах навчання та комунікації; 3) технічна підтримка процесу (наприклад, від адміністратора чи викладача).

Незважаючи на те, що після спалаху пандемії дистанційна форма навчання стала дуже популярною, емпіричних доказів їх ефективності недостатньо. Враховуючи ряд переваг і проблем віртуальних форматів реалізації академічного навчання, яке забезпечує теоретичне та емпіричне розуміння їх дизайну, запровадження дистанційного навчання в освітньому процесі є виправданим.

Не всі навчальні дисципліни та освітні галузі можна ефективно використовувати в електронному форматі. Онлайн навчання, як правило, більше підходить для соціальних і гуманітарних наук, а не для медичних, які вимагають певного рівня практичного досвіду. Жодні онлайн-лекції не зможуть замінити практичну діяльність для студентів-медиків. Саме в медичній освіті, змішана форма навчання може слугувати відмінною альтернативою повному онлайн навчанню.

Навчальними програмами реалізації освітнього процесу у медичних вишах передбачено лекційні курси, практичні та семінарські заняття, усні та письмові іспити. Саме тому необхідно визначити ключові складові навчального процесу: комп'ютерні навички та інфраструктура Інтернету, покращення навчальних ресурсів (забезпечення студентів підручниками, цифровими ресурсами та іншими навчальними матеріалами з мультимедіа та Інтернету), комунікація з викладачем (збільшення часу спілкування та заохочення невеликих груп для обговорення різних проблем), адміністративні процедури (призначення адміністративних осіб для спілкування зі студентами, надання допомоги та вирішення будь-яких проблем, з якими вони стикаються під час курсів), іспит (збільшення тривалості онлайн іспитів і негайний зворотний зв'язок після їх завершення; окремі екзаменаційні версії кожному студенту, для запобігання шахрайства; розробка формувального оцінювання для розпізнавання структур) і спільне (змішане навчання, поділ довгих курсів на декілька частин і збільшення ліміту часу для онлайн-лекцій і семінарів). У медичній освіті можна згруповувати використання цих основних складових, враховуючи їх переваги і недоліки, а також методи реалізації (табл. 1).

Дані, представлені у табл.1 свідчать про неоднозначне ставлення до онлайн навчання у медичних вишах. Труднощі для розуміння та відсутність попередньої підготовки можуть бути основними прогалинами, на які посилаються викладачі. Тому, необхідно доповнювати існуючі моделі викладання та підготовленість викладачів шляхом включення онлайн-завдань і методів оцінювання, зміцнення цифрової інфраструктури в медичних вишах (Ткачук, 2021, с. 84). Інноваційна реструктуризація онлайн-освіти має ґрунтуватися на визначених критичних факторах успіху (технічна підтримка, покращення контенту тощо) і, якщо можливо, встановити рівні пріоритетів, щоб можна було досягти більш постійної практики електронного навчання.

Таблиця 1

Використання дистанційних технологій у медичній освіті

Використання в навчанні	Приклад реалізації	Переваги	Недоліки
Підгрупи			
1. Обговорення кейсів у малих групах (2–3 ст.). 2. Зустрічі у більших групах для представлення та обговорення клінічних випадків.	1. Віртуальне обслуговування пацієнтів (студент-лікар, або пацієнт у сценарії рольової гри). 2. Обговорення в малих групах і робота над клінічними випадками.	1. Соціальне дистанціювання як від інших студентів, так і від пацієнтів 2. Обговорення (за допомогою мультимедіа) симптомів, які вони, можливо, не бачили в палаті. 3. Обговорення клінічних випадків, спеціально націлених на навчальну програму. 4. Можливість запису заняття.	1. Відсутність можливості відпрацювати навички обстеження. 2. Складність відпрацювання навичок спілкування з пацієнтами.
Командна група обміну миттєвими повідомленнями (Viber, Telegram, WhatsApp)			
1. Повідомлення про зміни місця проведення та технологічні проблеми. 2. Відчуття причетності. 3. Викладацька підтримка. 4. Пояснення технічних термінів, які використовуються на клінічних зустрічах.	Студентів запрошують до групи обміну миттєвими повідомленнями, за сприяння члена медичної бригади, який може швидко спілкуватися зі студентами	1. Швидка та миттєва комунікація зі студентською групою. 2. Підтримка для студентів за необхідності. 3. Можливість поставити запитання.	Неправильне використання; напр., випадкове розкриття конфіденційної інформації про пацієнта під час запиту про клінічний випадок. 2. Доступ до технологій: може поставити в невигідне становище студентів без доступу до гаджетів.

Продовження таблиці 1

Використання в навчанні	Приклад реалізації	Переваги	Недоліки
Віртуальні зустрічі та опитування			
1. Заохочення студентів до участі, коли їм задають запитання, виводячи відповіді на екран (напр., віртуальна дошка, Blackboard Collaborate.	1. Відкриті запитання студентам. 2. Декілька студентів можуть відповідати одночасно.	1. Заохочення до участі всіх студентів, а не лише найбільш впевнених. 2. Можливість вводити декілька відповідей одночасно.	1. Потенційна відсутність цифрової інфраструктури. 2. Студенти можуть не приймати участі, і адміністратору важко визначити тих, хто не долучився.
Живий чат віртуальної зустрічі			
1. Виділення ключових моментів навчання з клінічних випадків.	1. Використання функції чату на віртуальних платформах для відповідей.	1. Взаємодія зі студентами під час клінічної зустрічі. 2. Можливість пояснення будь-яких невизначеностей. 3. Можливість опитувати студентів і перевіряти рівень набутих знань.	1. Доступ до технологій: може поставити в невигідне становище студентів без доступу до гаджетів. 2. Неправильне застосування; напр., помилкове розголошення конфіденційної інформації про пацієнта під час запиту про клінічний випадок. 3. Кіберанонімність (адміністратору важко ідентифікувати тих, хто не бере участі). 4. Постійний обмін повідомленнями може відволікати від клінічної зустрічі, якщо є лише один адміністратор зустрічі.
Віртуальні платформи для проведення семінарів і навчання в малих групах			
1.Традиційні лекції та навчання в малих групах, що проводяться через віртуальну платформу.	1. Лекції для студентів. 2. Невеликі обговорення на основі конкретних випадків із групою студентів.	1. Розширення доступу до навчання. 2. Можливість записувати сесії для повторного перегляду. 3. Глобальна участь у зустрічах.	1. Певна аудиторія та доповідачі можуть вважати формат залучення складним, або взагалі не мати доступу до даних технологій. 2. Розчарування учасників і лектора (напр., через погане підключення).

Висновок

Удосконалення освітніх технологій вплинуло на галузь охорони здоров'я, модернізувавши та адаптувавши формати навчання. Онлайн-навчання в медичній освіті є відносно новою концепцією, яка швидко розширюється. Такі освітні медіа мають низку переваг перед традиційними дидактичними моделями навчання, включаючи здатність своєчасно оновлювати науково-обґрунтований контент. Це заохочуватиме студентів-медиків здійснювати контроль над своїм навчанням, впливатиме на гнучкість щодо змісту та темпу, дозволить отримувати персоналізований зворотний зв'язок для самовдосконалення.

Якість онлайн навчання залежить від учасників навчального процесу зокрема, їхньої мотивації, бажання надавати або отримати нові знання, соціальне визнання тощо. Існує широкий спектр проблем, які заслуговують на увагу дослідників у майбутньому. На нашу думку, подальша дослідницька діяльність має бути зосереджена на тому, як студенти-медики з різними рівнями підготовки чи типами мотивації справлятимуться з дистанційним навчанням. Не менш важливо відповісти на головне питання про переосмислення процесу навчання через освітні та технологічні інновації. Як бачимо, ідентичні принципи та правила повинні застосовуватися в офлайн і онлайн процесах навчання. Постійно поновлювані знання та вміння володіння новітніми технологіями зроблять процес онлайн навчання успішним. Проте між учасниками медичного освітнього процесу необхідним та домінуючим фактором все ще є особистісний контакт та спілкування. Тому новітні технології, тобто інтелектуальні пристрої та програми, мають потенціал для значного внеску в цей процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Використання дистанційних методів навчання в медичній освіті / Скрипник І. М. та ін. *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. 2020. № 3. С. 29–32.

2. Дистанційне навчання: можливості та проблеми в умовах карантину / Завізіон Ф. та ін. *Медичні перспективи*. 2020. Т. 25, № 2. С. 4–9.

3. Досвід проведення циклів тематичного удосконалення з елементами дистанційного навчання вірусологічного напряму / Дзюблик І. та ін. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. ПЛ Шупика*. 2017. № 27. С. 38–46.

4. Ткачук С. В., Стахурська С. А., Стахурський В. Вплив діджиталізації та дистанційних комунікацій на стратегію маркетинг-міксу освітніх послуг. *Інтелект XXI*. 2021. № 3. С. 82–86.

5. Karagöz S. Evaluation of distance education: The sample of guidance and counseling students (Example of Aksaray University). *The Universal Academic Research Journal*. 2021. Vol. 1, no. 3. P. 18–25.

6. Kim J., Maloney E. J. Learning Innovation and the Future of Higher Education. JHU Press, 2020. 232 p.

7. Moore M. Theory of Transactional Distance. In Keegan. Theoretical Principles of Distance Education. Routledge. 1997. P. 22–38.

8. 62 eLearning Stats and Facts That You Need to Know Now. ELearn2grow: URL: https://www.elearn2grow.com/2021/07/16/elearning-stats/ (viewed on: 28.12.2022).

REFERENCES

1. Skrypnyk I. M (2020) Vykorystannia dystantsiinykh metodiv navchannia v medychnii osviti [Use of distance learning methods in medical education]. *Problemy bezperervnoi medychnoi osvity ta nauky*. Vol 3. pp. 29–32. [in Ukrainian].

2. Zavizion F (2020) Dystantsiine navchannia: mozhlyvosti ta problemy v umovakh karantynu [Distance learning: opportunities and challenges in quarantine] *Medychni perspektyvy* . Vol. 25, No 2, pp. 4–9. [in Ukrainian].

3. Dziublyk I. (2017) Dosvid provedennia tsykliv tematychnoho udoskonalennia z elementamy dystantsiinoho navchannia virusolohichnoho napriamu [Experience in topic advanced training in virology with elements of distance learning]. *Zbirnyk naukovykh prats spivrobitnykiv NMAPO im. PL Shupyka*. Vol 27, pp. 38–46. [in Ukrainian].

4. Tkachuk S. V. (2021) Vplyv didzhytalizatsii ta dystantsiinykh komunikatsii na stratehiiu marketynh-miksu osvitnikh posluh [The influence of digitalization and distance communications on the strategy of the marketing mix of educational services]. *Intelekt KhKhI* . Vol 3, pp. 82–86. [in Ukrainian].

5. Karagöz S. (2021) Evaluation of distance education: The sample of guidance and counseling students (Example of Aksaray University). *The Universal Academic Research Journal*. Vol. 1, no.3, pp. 18–25.

6. Kim J., Maloney E. J. (2020) Learning Innovation and the Future of Higher Education. *JHU Press*, 232 p.

7. Moore M. (1997) Theory of Transactional Distance. In Keegan. Theoretical Principles of Distance Education. Routledge, pp. 22–38.

8. 62 eLearning Stats and Facts That You Need to Know Now. ELearn2grow: URL: https://www.elearn2grow.com/2021/07/16/elearning-stats/ (viewed on: 28.12.2022).

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Надія БАРАНОВСЬКА
ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ У КУЛЬТУРІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ЛЬВОВА..... **4**

Петро ГАВРИЛИШИН
БОГДАН ГАВРИЛИШИН І ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... **12**

Владислав ЄГОРОВ
МІСТА В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ М.Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА (1838–1916)..... **19**

Alina IVANENKO
IMPLEMENTATION OF WORK AND THE FIRST RESULTS OF THE ACTIVITY OF NOTARY AND ADVOCACY ON THE TERRITORY OF THE REICHSKOMMISARIAT "UKRAINE" (1940–1942)..... **28**

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ
ВПЛИВ РУСИФІКАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У 1960–1980-Х РР..... **35**

Юлія КУРДИНА
БІБЛІОТЕКА ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ: ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА (ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП 1923–28 РР.)..... **41**

Рафаил Юсиф МАМЕДОВ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ СЕФЕВИДСКОГО ГОСУДАРСТВА В РУССКОЙ (СОВЕТСКОЙ) ИСТОРИОГРАФИИ (XVI – XVII ВВ.)..... **48**

Інна МОРОЗ
КЛАСИФІКАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ І. КРИП'ЯКЕВИЧЕМ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ «МЕТОДИКА ІСТОРІЇ», ПРИЗНАЧЕНОГО ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ У 1918 Р..... **54**

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Вікторія БОНДАРЕНКО
ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ ГЛУЩЕНКА В УКРАЇНІ..... **61**

Світлана БОРИСОВА, Гліб БОРИСОВ
ЗАСТОСУВАННЯ DOODLE ART В ДИЗАЙНІ АВТОРСЬКИХ ПРИНТІВ..... **67**

Ван ВЕЙЖУН
ДОСЛІДЖЕННЯ КИТАЙСЬКОЇ ІЄРОГЛІФІКИ В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ..... **74**

Василь КАРПІВ, Максим ТЕРЕХОВ
ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ РІЗНОЧАСОВОГО МОНУМЕНТАЛЬНОГО МАЛЯРСТВА..... **81**

Ірина КОНОВАЛОВА
ФОРМИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МЕЛОДИКО-ГАРМОНІЧНИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ НА РІВНЯХ ЛАДУ І ФАКТУРИ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ НОВОГО ЧАСУ..... **87**

Ольга КОНОВАЛОВА, Наталія ПРОХОРОВА
НЕБО ЯК ПРОСТІР ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ГРИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЖИВОПИСІ..... **94**

Олена ЛІТОВЧЕНКО
РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ОРІЄНТИРИ ХОРЕОГРАФІЧНИХ ТВОРІВ В СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ..... **101**

Лу БІНЬ, Світлана КРИВУЦ
ПРИНЦИПИ РОЗТАШУВАННЯ АРТ-ІНСТАЛЯЦІЙ В СИСТЕМІ МІСЬКОГО ПРОСТОРУ КНР..... **108**

Ганна МАКОГІН
ЕКОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ВЕКТОР ДИЗАЙНУ ОДЯГУ..... **114**

Юлія МАЛЕЖИК, Ольга ПУНГІНА, Любов ГУСЄВА
ЕКОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ..... **119**

Володимир МАЛІКОВ
ХАРАКТЕР ТВОРЧОЇ ЕВОЛЮЦІЇ ДНІПРОВСЬКОГО МИСТЦЯ СЕРГІЯ БУРБЕЛА..... **126**

Олена МАРЦЕНКІВСЬКА
РОЗМАЇТТЯ ОЗНАК ТАНЦЮВАЛЬНОСТІ В МУЗИЦІ ЄВГЕНА СТАНКОВИЧА І МИРОСЛАВА СКОРИКА..... **132**

Ірина МАТІЙЧИН, Ірина БЕРМЕС
МАРІЙСЬКИЙ КУЛЬТ У ТВОРЧОСТІ ОТЦЯ ЙОСИФА КИШАКЕВИЧА..... **138**

Валентина МАТЮШЕНКО-МАТВІЙЧУК
ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ..... **144**

ПАН ФЕНЬ
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ..... **150**

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Богдана АВРАМЕНКО
СИСТЕМА ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ КОРЕЙСЬКОЇ МОВИ..... **157**

Юлія БЕВЗ
СТРУКТУРНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ ‘ІРРЕАЛЬНА ІСТОТА’ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ..... **161**

Лариса ВОЛОВИК
МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ..... **166**

Shukufa GOJAYEVA
ENGLISH LANGUAGE LINGUISTICS: INTRODUCTION TO LEXICOLOGY..... **171**

Аліна ГОНЧАРЕНКО
ЛЕКСИКА КИЄВОРУСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ..... **176**

Андрій ГУРДУЗ
РОМАН СЮЗАННИ КЛАРК «ПІРАНЕЗІ» В КОНТЕКСТІ МІНОТАВРІАНИ ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ XXI СТ..... **182**

Yegana HUSEYNOVA
BAKHTIYAR VAHABZADE AND ISSUES CONCERNING HUMANITY..... **188**

Eyvaz EMINALIYEV
NATIONAL MEMOIR LITERATURE AND ITS POETICS..... **195**

Орхан Али оглу ИСАЕВ
ТЕОРЕТИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ВЗГЛЯДЫ АТА ТАРЗИБАШИ..... **202**

Інна ЛИНЧАК
ДРУКОВАНИЙ РЕКЛАМНИЙ ТЕКСТ НА ЗАНЯТТІ УМІ..... **210**

ПЕДАГОГІКА

Лариса АНТОНЮК, Галина МИХАЙЛЮК, Олеся БОДНАР
ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ У ЗВО..... **216**

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ..... **222**

Максим БОРИСЬОНОК
ВЗАЄМОЗВ’ЯЗОК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТА ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ..... **229**

Наталя БОСКО, Лілія БЄЛА
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ (ІКТ) ГРАМОТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ..... **236**

Інна ВОЙЦЬО
ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ – МОТИВАЦІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СУБ’ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ..... **245**

Лариса ВОРОНА
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЛЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.) **251**

Катерина ГАЛАЦИН, Алла ФЕЩУК, Ольга ЯРОШЕНКО
НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ **256**

Тетяна ГАРЛИЦЬКА
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ **263**

Юлія ГОЛОВАЦЬКА
СПЕЦИФІКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ В ЕПОХУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ **270**

Вікторія ДЕГТЕРЬОВА
ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ **275**

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО, Тамара АНДРЕЄВА
СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ЛЕКСИЧНО-МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ДОВКІЛЛІ **282**

Олеся ДИШКО
ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ **290**

Лариса ДОВГАНЬ
ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ФІЛОЛОГІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ **296**

Ростислав ЗАВГОРОДНІЙ
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА ДО ПРОЄКТУВАННЯ МИСТЕЦЬКИХ ТВОРІВ В ЕТНОСТИЛІ **303**

Тетяна ЗАДОРОЖНЯ
ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ **310**

Олена ІОНОВА, Світлана ЛУПАРЕНКО
ЛІКУВАЛЬНА ПЕДАГОГІКА РУДОЛЬФА ШТАЙНЕРА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ **315**

Ян КАПРАНОВ, Оксана ШЕЛЕВЕР, Леся КУШНІР
ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО ФАХОВОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ **323**

Олександра КАЧМАР, Яна МАКАРЕНКО, Тетяна МІРОШНІЧЕНКО
АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ **329**

Інна КИРИЧОК, Олена ПАЩЕНКО, Ірина ТОНКОНОГ
ВИКОРИСТАННЯ СТОРІТЕЛЛІНГУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ **335**

Микола КУРАЧ, Ростислав ГАРМАТЮК
МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СПЕЦРИСУНКУ **343**

Тетяна ЛИСЕНКО, Костянтин ЛІСЕЦЬКИЙ, Світлана МОЙСЕЄНКО
ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДИК ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ТЕХНІЧНІЙ ШКОЛІ **349**

Леся ЛОТОЦЬКА, Уляна ЛОТОЦЬКА-ДУДИК, Неля КРУПКА
ПЕРЕВАГИ ТА ПЕРЕПОНИ У ЗАСТОСУВАННІ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ В МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ **354**

CONTENTS

HISTORY

Nadiia BARANOVSKA
POLYETHNICITY IN THE CULTURE OF MEDIEVAL LVIV.....**4**

Petro GAVRYLYSHYN
BOHDAN HAWRYLYSHYN AND THE QUESTION OF THE PRESERVATION
OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....**12**

Vladyslav EGOROV
CISITIES IN THE M.F. VLADEMYRSKYI-BUDANOV'S SCIENTIFIC ACTIVITY.....**19**

Alina IVANENKO
IMPLEMENTATION OF WORK AND THE FIRST RESULTS OF THE ACTIVITY OF NOTARY
AND ADVOCACY ON THE TERRITORY OF THE REICHSKOMMISARIAT "UKRAINE" (1940–1942).....**28**

Vasyl ILNYTSKYI
INFLUENCE OF RUSSIFICATION ON THE FORMATION OF PERSONALITYIN THE 1960S–1980S.....**35**

Yuliia KURDYNA
LIBRARY OF LVIV POLYTECHNIC: HISTORY OF CONSTRUCTION
(PREPARATORY STAGE 1923–28).....**41**

Rafail Yusif MAMMADOV
THE SOCIO-ECONOMIC LIFE OF THE SEPHEVID STATE IN RUSSIAN (SOVIET)
HISTORIOGRAPHY (XVI – XVII CENTURIES).....**48**

Inna MOROZ
CLASSIFICATION OF HISTORICAL SOURCES BY I. KRYPYAKEVYCH ACCORDING
TO THE MATERIALS OF HIS COURSE «METHODICS OF HISTORY», INTENDED
FOR LECTURING IN KAMYANETS-PODILSKYI UNIVERSITY IN 1918.....**54**

ART STUDIES

Viktoriia BONDARENKO
EXHIBITION ACTIVITY MYKOLA HLUSHCHENKO IN UKRAINE.....**61**

Svitlana BORYSOVA, Hlib BORYSOV
DOODLE ART DESIGNS IN AUTHOR'S PRINTS.....**67**

Wang WEIRONG
THE RESEARCH OF CHINESE HIEROGLYPHICS IN THE MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE...**74**

Vasyl KARPIV, Maksym TEREKHOV
THE EXPERIENCE OF PRESERVING MONUMENTAL PAINTINGS
FROM DIFFERENT PERIODS.....**81**

Iryna KONOVALOVA
REPRESENTATION FORMS OF THE MELODIC AND HARMONIC RELATIONSHIPS
AT THE LEVELS OF HARMONY AND TEXTURE IN THE MUSICAL ART OF MODERN TIMES...**87**

Olha KONOVALOVA, Natalia PROKHOROVA
THE SKY AS SPACE FOR INTELLECTUAL PLAY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PAINTING..**94**

Olena LITOVCHENKO
REPRESENTATIVE ORIENTATIONS OF CHOREOGRAPHIC WORKS IN THE MODERN ART SPACE...**101**

LU BIN, Svitlana KRYVUTS
THE PRINCIPLES OF LOCATION OF ART INSTALLATIONS
IN THE SYSTEM OF URBAN SPACE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA.....**108**

Anna MAKOGIN
ECOLOGICAL PRINCIPLES OF UKRAINIAN TRADITIONAL CULTURE
AS A VECTOR OF CLOTHING DESIGN.....**114**

Yuliia MALEZHYK, Olha PUNHINA, Liubov HUSIEVA
ECOLOGICAL DESIGN AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON..... **119**

Volodymyr MALIKOV
CHARACTER OF THE CREATIVE EVOLUTION OF DNIPRO ARTIST SERHII BURBELO..... **126**

Olena MARTSENKIVSKA
VARIETY OF SIGNS OF DANCENESS IN THE MUSIC OF YEVHEN STANKOVYCH AND MYROSLAV SKORYK..... **132**

Iryna MATIYCHYN, Iryna BERMES
CULT OF BLESSED VIRGIN MARY IN FATHER JOSYP KYSHAKEVYCH' S CRIATIVE WORKS.. **138**

Valentyna MATIUSHENKO-MATVIICHUK
PEDAGOGICAL ASPECT OF USING VOCAL WORKS..... **144**

PAN FENG
THE DEVELOPMENT TREND OF MUSICAL THINKING..... **150**

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Bohdana AVRAMENKO
A SYSTEM OF EXERCISES FOR THE FORMATION OF PHONETIC COMPETENCE OF FUTURE KOREAN LANGUAGE SPECIALISTS..... **157**

Yulia BEVZ
STRUCTURAL CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE 'UNREAL BEING' COMPONENT IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES..... **161**

Larysa VOLOVYK
METHODS AND TECHNIGUES OF RESEARCHING GERMAN ECONOMIC TERMS..... **166**

Shukufa GOJAYEVA
ENGLISH LANGUAGE LINGUISTICS: INTRODUCTION TO LEXICOLOGY..... **171**

Alina HONCHARENKO
VOCABULARY OF THE KYIV RUS' WRITING IN THE HISTORICAL PERSPECTIVE..... **176**

Andriy GURDUZ
SUSANNA CLARKE'S NOVEL "PIRANESI" IN THE CONTEXT OF INTERPRETATIONS OF MINOTAUR OF THE FIRST DECADES OF THE XXI CENTURY..... **182**

Yegana HUSEYNOVA
BAKHTIYAR VAHABZADE AND ISSUES CONCERNING HUMANITY..... **188**

Eyvaz EMINALIYEV
NATIONAL MEMOIR LITERATURE AND ITS POETICS..... **195**

Orkhan Ali ISAEV
THEORETICAL AND LITERARY VIEWS OF ATA TARZIBASHI..... **202**

Inna LYNCHAK
PRINTED ADVERTISING TEXT AT THE LESSON OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE... **210**

PEDAGOGY

Larysa ANTONIUK, Halyna MYKHAILIUK, Olesia BODNAR
PROSPECTS OF IMPLEMENTATION OF BLENDED EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION..... **216**

Liudmyla BEREZOVSKA
FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF FUTURE EDUCATORS OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION..... **222**

Maksym BORYSONOK
INTERCONNECTION OF INFORMATION-COMMUNICATION AND DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS.... **229**

Natalia BOSKO, Liliia BELA
MAIN APPROACHES TO THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIGITAL (ICT) LITERACY OF TEACHERS IN PROFESSIONAL PRE-HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS.... **236**

Inna VOITSO
DISTANCE LEARNING IS A MOTIVATIONAL FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL PROCESS SUBJECTS..... **245**

Larisa VORONA
FEATURES OF THE PERIODIZATION OF OUT-OF-SCHOOL DEVELOPMENT IN INDEPENDENT UKRAINE (END OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURY)..... **251**

Kateryna HALATSYN, Alla FESHCHUK, Olha YAROSHENKO
NON-FORMAL EDUCATION AS ONE OF THE FACTORS OF FORMATION OF ENGLISH COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS..... **256**

Tetiana HARLYTSKA
MODERN TRENDS OF ENGLISH TEACHER TRAINING..... **263**

Yuliia HOLOVATSKA
SPECIFICATIONS OF TRAINING FUTURE TRANSLATORS FOR LOCALIZATION IN THE AGE OF DIGITAL TECHNOLOGIES..... **270**

Viktoriia DEHTEROVA
PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF NATIONAL SELF-AWARENESS OF STUDENT YOUTH IN EXTRA-CURRICULAR EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE..... **275**

Svitlana DEMIANENKO, Tamara ANDREIEVA
MODERN APPROACH TO THE LEXICAL AND SPEECH DEVELOPMENT OF CHILDREN OF YOUNGER PRE-SCHOOL AGE IN THE ENVIRONMENT..... **282**

Olesia DYSHKO
DIGITAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF PHYSICAL EDUCATION IN THE CONDITIONS OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL..... **290**

Larysa DOVHAN
PERSONAL DEVELOPMENT PLANNING OF PHILOLOGISTS DURING PROFESSIONAL TRAINING AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS..... **296**

Rostyslav ZAVHORODNII
TRAINING OF MONUMENTAL AND DECORATIVE SPECIALISTS ARTS FOR DESIGNING ART WORKS IN ETHNIC STYLE **303**

Tetiana ZADOROZHNA
USE OF MOBILE APPLICATIONS FOR FUTURE SPECIALISTS LANGUAGE TRAINING IN TECHNICAL SPECIALTIES IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE..... **310**

Olena IONOVA, Svitlana LUPARENKO
RUDOLF STEINER'S THERAPEUTIC PEDAGOGY: HISTORY AND PRESENT..... **315**

Yan KAPRANOV, Oksana SHELEVER, Lesia KUSHNIR
FORMATION OF MOTIVATION OF STUDENTS FOR PROFESSIONAL SELF-IMPROVEMENT IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING..... **323**

Oleksandra KACHMAR, Yana MAKARENKO, Tetiana MIROSHNICHENKO
ANALYSIS OF MODERN TRENDS IN THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN ELEMENTARY SCHOOL..... **329**

Inna KYRYCHOK, Olena PASHCHENKO, Iryna TONKONOG
USING STORETELLING IN PREPARING A FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER..... **335**

Mykola KURACH, Rostyslav GARMATYUK
METHODICAL ASPECTS OF FORMING THE GRAPHIC COMPETENCE OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS IN THE PROCESS OF STUDYING A SPECIAL DRAWING..... **343**

Tetiana LYSENKO, Kostiantyn LISETSKYI, Svitlana MOISEIENKO
IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE METHODS OF LEARNING ENGLISH IN A HIGHER TECHNICAL SCHOOL..... **349**

Lesya LOTOTSKA, Ulyana LOTOTSKA-DUDYK, Nelya KRUPKA
ADVANTAGES AND OBSTACLES IN THE USE OF ONLINE LEARNING IN MEDICAL EDUCATION..... **354**

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers

ВИПУСК 58. ТОМ 1
ISSUE 58. VOLUME 1

Редактори-упорядники
Микола Пантюк
Андрій Душний
Василь Ільницький
Іван Зимомря

Здано до набору 12.12.2022 р. Підписано до друку 23.12.2022 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 42,08. Зам. № 0123/039. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.